

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

**1990 SONRASI TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ: EZELİ
REKABETTEN ZORUNLU İŞBİRLİĞİNE**

Doktora Tezi

Danışman **Hazırlayan**
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ **Fuat CAN**

MALATYA 2020

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**1990 SONRASI TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ: EZELİ REKABETTEN
ZORUNLU İŞBİRLİĞİNE**

Doktora Tezi

HAZIRLAYAN

Fuat CAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

MALATYA
2020

ONUR SÖZÜ

Hazırladığım doktora tezimin tüm aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara uyduğumu, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını, çalışmada direk ve dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserleri Kaynakça kısmında birleştirerek sunduğumu, tezimin her unsurunu enstitü yazım kılavuzuna uygun yazdığımı taahhüt ve beyan ederim.

Fuat CAN
Aralık 2020

ÖZET

Türkiye ve Rusya ilişkileri tarihsel derinliğe sahip olup uzun yıllar boyunca rekabet içerisinde gelişmiştir. Soğuk Savaş yıllarında ideolojik ve jeopolitik olarak farklı iki kutbun üyesi olan iki devletin ilişkilerinde düşman algısı ön plana çıkmıştır. Bu kamplaşmanın getirdiği negatif etki güven sorunu yarattığından iki komşu ülkenin karşılıklı ilişkilerinde iyileşmeye engel olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitimi ile iki ülke enerji, ticaret, turizm ve karşılıklı yatırımlarla ilişkilerinde ilerleme sağlamıştır. Türkiye'nin ve Rusya'nın Batı ile yaşadığı sorunlar Rusya ve Türkiye'yi birbirine yaklaştırmaktadır. Ancak özellikle Ukrayna, Suriye, Libya, Doğu Akdeniz ve Kafkasya gibi sorunlu alanlarda farklı taraflarda kendini konumlandırırsalar da geliştirilen işbirliğini sürdürmek adına ortak nokta arayışı içerisinde bulunma iradesi göstermektedirler. Türkiye'nin NATO üyesi ve ABD'nin bölgede önemli bir müttefiki olması Türkiye'ye karşı güven sorunu yaratırken Rusya'nın bölgede uyguladığı tahakküme Türkiye'nin de maruz kalmaması için Türkiye'nin NATO üyeliğine ihtiyacı devam etmektedir. Türkiye NATO ve Batı'ya bağımlılığını dengelemek istemektedir. Ancak Batı'yı dışlayarak değil her iki güçle ilişkilerini dengeli bir şekilde yürütmek istemektedir. Türkiye ulusal çıkarları gereği ihtiyaç duyduğu güçlerle olumlu ilişkiler kurmayı arzulamaktadır. Bu bakımdan Türkiye ve Rusya ilişkileri bölgenin güvenliği, istikrarı, bölgesel sorunların çözümü ve ticari faaliyetler için oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Politikaları, Türk Dış Politikası, Rus Dış Politikası, Kafkasya, Orta Asya, Avrasyacılık, Güvenlik Politikaları

ABSTRACT

Turkey and Russia relations, have historically developed in depth, has competitive for many years. During the Cold War years, the perception of the enemy came to the fore in the relations between two states, which were members of two different poles in terms of ideology and geopolitics. As the negative effect of this polarization created a problem of trust, the two neighboring countries prevented the improvement in relations. With the end of the Cold War, the two countries made progress in their relations with energy, trade, tourism and mutual investments. The problems experienced by Western, Russia and Turkey are getting close to each other. It is witnessed that even though they support different parties in problematic areas such as Ukraine, Syria, Libya, the Eastern Mediterranean and the Caucasus, they are willing to seek common ground in order to continue the cooperation developed. However, be a member of NATO and Turkey is a key ally of the USA in the region is creating trust question against Turkey. Turkey is need for NATO membership because Russia's domination exerted in the region continues. Turkey seeks to balance the dependence on NATO and the West. However, it does not want to exclude the West, but want to maintain a balanced relationship with both powers. Turkey should aspire to establish positive relationships with the powers it needs for national interests. In this respect, Turkey and Russia relations is very important due to security and the stability of the region, the solution of regional problems and commercial activities.

Key Words: Energy Policies, Turkish Foreign Policy, Russian Foreign Policy, Caucasasia, Middle Asia, Euroasianism, Security Policies

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
HARİTALAR LİSTESİ	xiv
1. ARAŞTIRMA HAKKINDA	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Hipotezi	4
1.3. Araştırmanın Yöntemi	4
1.4. Türkiye-Rusya İlişkileri Üzerine Yapılmış Daha Önceki Çalışmalar	5
2. ARAŞTIRMANIN TEORİK ARKAPLANI	14
2.1. Dış Politika Analizi, Yöntem ve Teorileri.....	14
2.1.1. Dış Politika Teorileri.....	14
2.1.1.1. Dış Politikada Realizm	14
2.1.1.2. Dış Politikada İdealizm	19
2.1.1.3. Dış Politikada Liberalizm	23
2.1.1.4. Dış Politikada İnşacı (Konstrüktivizm) Yaklaşım.....	26
2.1.2. Dış Politika Araçları ve Yöntemleri	29
2.1.2.1. Diplomasi.....	29
2.1.2.1.1. Diplomaside Stratejiler ve Yöntemler.....	32
2.1.2.1.2. Diplomatik Yaptırımlar	32
2.1.2.2. Propaganda	33
2.1.2.3. Ekonomik Yaptırımlar.....	35
2.1.2.4. Siyasal Yaptırımlar	35
2.1.2.5. Çatışmalar ve Savaşlar.....	36
2.1.3. Dış Politika Analizi.....	39
2.1.3.1. Dış Politikada Analiz Düzeyleri	39
2.1.4. Dış Politikada Analitik Yaklaşımlar.....	40

2.1.5. Temel İnceleme Alanları.....	41
2.2. Dış Politika Karar Sürecinde Öne Çıkan Faktörler	42
2.2.1. Stratejik Kültür	42
2.2.2. Lider Etkisi	45
2.3. Coğrafi Zorunluluklar ve Jeopolitika.....	47
3. KONUNUN TEORİK ARKAPLANI: TARİHSEL BAĞLAMDA	
TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ	52
3.1. Rusya'nın Kısa Tarihi ve Stratejik Kültürü	52
3.1.1. Rusya'nın Kısa Tarihi.....	52
3.1.2. Rusya'nın Stratejik Kültürü	86
3.2. Rus Siyasal Bilincine Yön Veren Faktörler ve Doktrinler	91
3.2.1. Rusya'nın Jeopolitiği	91
3.2.2. Politik Doktrinasyon: Panslavizm	95
3.2.3. Jeopolitik Doktrinasyon: Avrasyacılık.....	98
3.2.3.1. Avrasyacılığın Gelişim Süreçleri.....	99
3.2.3.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu	107
3.2.3.3. Avrasyacılıkta Türkiye'nin Pozisyonu	108
3.3. Rus Dış Politikasının Temel İlkeleri, Paradigmaları ve Büyük Güçlerle	
İlişkileri	111
3.3.1. Rus Dış Politikasının Temel İlkeleri ve Paradigmaları	111
3.3.2. Rusya-ABD İlişkileri.....	116
3.3.3. Rusya-NATO İlişkileri.....	123
3.3.4. Rusya-Çin İlişkileri	129
3.3.5. Rusya-AB İlişkileri.....	134
3.4. Kısa Türkiye Tarihi ve Türk Stratejik Kültürü	139
3.4.1. Kısa Türkiye Tarihi	139
3.4.2. Türkiye'nin Stratejik Kültürü	148
3.5. Türk Siyasal Bilincine Yön Veren Faktörler	153
3.5.1. Türkiye'nin Jeopolitiği	153
3.5.2. Jeopolitik Paradokslar: Batıcılık, İslamcılık	159
3.5.2.1. Batıcılık.....	159
3.5.2.2. İslamcılık	166

3.6. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri ve Paradigmaları	172
3.7. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Türk-Rus İlişkileri	181
3.8. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye-Rusya İlişkileri.....	194
3.9. Türkiye-Rusya Güç Analizleri	203
3.9.1. Türkiye Güç Analizi.....	204
3.9.2. Rusya Güç Analizi.....	209
3.9.3. Türkiye-Rusya Güç Karşılaştırması	223
4. 1990 SONRASI TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	227
4.1. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Proto Kompleksite.....	227
4.2. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Süreci ve Zorluklar	231
4.3. Türk Dış Politikasında Doktriner Yetersizlik ve Yeni Yön Arayışları	241
4.4. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Eski ve Yeni Çatışma Alanları.....	248
4.4.1. Doğu Avrupa'da Renkli Devrimler	249
4.4.2. Kafkasya'da Bağımsızlık Çabaları	260
4.4.3. Türkiye-Rusya Arasında Perifer Gerilimi: Azerbaycan-Ermenistan Sorunu	279
4.4.4. Türkiye Rusya Arasında Penetrasyon Gerilimi: Orta Asya Devletleri	291
4.5. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Konvansiyonel İşbirliği Alanları.....	304
4.5.1. Enerji.....	304
4.5.2. Karadeniz.....	333
4.5.3. İstanbul ve Çanakkale Boğazları.....	339
4.5.4. Turizm ve Ticaret.....	345
4.6. Vladimir Putin Dönemi ve 2000 Sonrası Yeni Rusya.....	349
4.6.1. Rusya'nın Yeni Dış Politikası ve Dış Politika Araçları.....	351
4.6.2. Rusya'nın Geleceğe Yönelik Vizyonu.....	362
4.7. Türkiye'de AK Parti Dönemi ve Rusya İle İlişkiler	366
4.7.1. Türk Dış Politikasında Değişim ve Dalgalanma.....	382
4.7.2. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Dönüm Noktaları	391
4.7.2.1. Suriye Krizi	391
4.7.2.2. 15 Temmuz Darbe Girişimi	401
4.8. Türkiye-Rusya Arasında İşbirliği Dönemi ve İşbirliğinin Dinamikleri	406

4.8.1. İşbirliğine İten Dış Faktörler: Uluslararası Kaos	407
4.8.2. İşbirliğine İten İç Faktörler: Yeni Osmanlılık ve Dış Politikada Reprodüksiyon.....	413
4.8.3. Türkiye-Rusya İşbirliğinin Geleceği	421
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	430
KAYNAKLAR	441

KISALTMALAR

AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
ANZUS	Pasifik Güvenlik Anlaşması
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOTAŞ	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Arasında Kurulan İşbirliği Örgütü
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTK	Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu
CAATSA	Amerika'nın Düşmanlarına Yaptırım Yasası
CSTO	Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
EAEC	Avrasya Ekonomik Topluluğu
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova Demokrasi ve Kalkınma Örgütü
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
NGS	Nükleer Güç Santrali
ÜDİK	Üst Düzey İşbirliği Konseyi
SIPRI	Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
TAEK	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TANAP	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı

TİKA Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu
TPAO Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.1. Önemli Osmanlı-Rus Savaşları.....	193
Tablo 3.2. Türkiye'nin İnsan Kaynağına Yönelik Niceliksel Veriler	206
Tablo 3.3. Türk Kara Kuvvetleri Önemli Savaş Araçları Mevcutları.....	207
Tablo 3.4. Türk Hava Kuvvetlerine Ait Hava Araçları Veriler	207
Tablo 3.5. Türk Donanmasına Ait Deniz Araçlarına Ait Veriler.....	207
Tablo 3.6. Rusya'nın Yüzdesel olarak Etnik Yapısı	210
Tablo 3.7. Rusya'da Dine Göre Mensubiyet Oranları	211
Tablo 3.8. Rusya Hakkında Bazı Demografik Veriler	213
Tablo 3.9. Rusya'nın önemli İhraç Ürünleri	217
Tablo 3.10. Rusya'nın İnsan Kaynağına Yönelik Niceliksel Veriler.....	221
Tablo 3.11. Rus Kara Kuvvetleri Önemli Savaş Araçları Mevcutları	221
Tablo 3.12. Hava Kuvvetlerine Ait Hava Araçları Veriler	222
Tablo 3.13. Rus Donanmasına Ait Deniz Araçlarına Ait Veriler	222
Tablo 3.14. İlk 100'deki Türk ve Rus Savunma Sanayi Şirketleri	224
Tablo 3.15. Türk ve Rus Savunma Sanayi Şirketlerinin Satış Rakamlarına Göre Sıralanması.....	224
Tablo 3.16. Türkiye ve Rusya Temel Ekonomik Göstergelerinin Karşılaştırılması	225
Tablo 4.1. Turuncu Devrim'de Tarafların Yüzdesel Oranları.	254
Tablo 4.2. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetlerinin Başkentleri, Nüfus ve Yüzölçümleri	260
Tablo 4.3. Dünyada Enerji Kaynaklarının Tüketim Oranı.....	306
Tablo 4.4. 2019 Verilerine Göre Elektrik Üretiminde Kullanılan Kaynaklar.....	307
Tablo 4.5. AB'nin Doğal Gaz İthalatı Yaptığı Ülkeler	316
Tablo 4.6. AB'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler.....	317
Tablo 4.7. AB'nin Kömür İthal Ettiği Ülkeler	318

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1. Rusya'nın GSMH'nin Yıllara Göre Değişimi (Trilyon Dolar).....	217
Grafik 3.2. Rusya Ekonomisinin Yüzdesel Olarak Sektörel Dağılımı	218
Grafik 4.1. AB ülkelerinin Rusya'dan Doğal Gaz İthalat Oranları	318

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 4.1. Ermenistan'ın işgal Ettiği Bölgeler ve Zengezur Bölgesi (Koridoru).....	282
Harita 4.2. Rusya-Almanya Arasında Yapılan Nord Stream 1 ve 2.....	311
Harita 4.3. Dünya Petrol Taşımacılığında Önemli Boğaz ve Geçiş Noktaları.....	312
Harita 4.4. Türkiye'ye Gelen ve Üzerinden Geçen Enerji Hatları .	315
Harita 4.5. Günay Akım, Nabucco ve Nord Stream Doğal Gaz Boru Hatları	319
Harita 4.6. TANAP ve TAP Doğal Gaz Boru Hatları	321

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA

Bu bölümde araştırma hakkında bilgi verilecektir. Araştırmanın konusu, önemi, hipotezi ve yöntemi aşağıda açıklanmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu araştırmada 1990 sonrası dönemde Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkilerin tarihsel gelişimi ve politik evrimi, uluslararası ilişkiler ve dış politika teorileri açısından incelenmektedir.

Birbirine komşu olan ve ortak coğrafyayı paylaşan iki ülkeden biri olarak Türkiye Orta Asya ve Kafkasya'ya tarihsel, Balkanlar ve Ortadoğu'ya ise jeopolitik açıdan bir derinliğe sahipken; Rusya ise Orta Asya ve Kafkasya'ya jeopolitik ve Balkanlar'a tarihsel bir derinliğe sahiptir. Bu noktada Türkiye coğrafyası deniz ve step siyasetinin arasında, her iki ülkenin potansiyel revizyonizminin kenar kuşağında yer alır.

Bu coğrafi düzlem iki ülkeyi ilk kez 1556 yılında Astrahan Seferi ile karşı karşıya getirmiş, 1682'de Büyük Petro ile başlayan Rusya'nın genişlemeci (expansionist) politikaları iki ülkeyi açık bir rakip ve hasımı haline getirmiştir. 1568-1917 yılları arasında geçen yaklaşık üç yüz elli yıllık süreç içinde 16 defa birbiriyle savaşan iki ülke ortalama yirmi yılda bir savaşa tutuşmuştur. Savaşılmayan dönemlerde ise iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkiler gerek ekonomik gerekse politik açıdan sınırlı düzeydedir.

Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı savaş tarihi 1917 yılında sona erer. 1939-1945 yılında yaşanan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız kalmakla birlikte Rusya'nın karşısında yer alan Almanya'ya daha yakın durmuştur. Savaş boyunca Türkiye'yi kendi yanlarına çekmeyen çalışan müttefik kuvvetlerinin bu çabalarının sonuçsuz kalması ise savaş sonrası uluslararası alanın yeniden yapılandırılması sırasında Rusya'nın Türkiye'ye olumsuz hatta hasmane bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Türkiye uluslararası alanda Rusya'ya karşı olan yalnızlığını ise ancak NATO ittifakı içine girmeyi başarmakla aşmıştır. 1990 yılında iki kutuplu yapılanmanın sona ermesi Türkiye ve Rusya ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturur çünkü bu noktadan sonra her iki ülkenin kendi bağlamında izledikleri ittifak tutumu gevşeyerek beraberinde taşıdığı fırsat ve tehditleri çeşitlenmiştir. Bu tarihten sonra Türk-Rus

ilişkileri enerji politiği bağlamında Rusya'nın lehine, step politikası bağlamında Türkiye lehine işlemekle beraber genel anlamda uluslararası konjonktürün etkilerine açık, oldukça kararsız ve dengesiz bir hal almıştır.

İlerleyen zaman içinde Rusya kendisine bir genel strateji oluşturmayı başarırken, Türkiye dış politikasında konjonktürel hareket etmeye devam etmiştir.

2000'lerde Doğu Avrupa'da yaşanan renkli devrimler ve ardından Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı bu konjonktürel dalgalanmayı etkileyen dış faktörler (eksojenler) olarak ortaya çıkmış fakat her iki ülkenin takip ettiği dış politika bu ülkeleri kendi kulvarında tutmaya devam etmiştir. 2011'de Suriye'de başlayan iç savaş ise Türkiye'nin geleneksel dış politikasında önemli kırılmalara neden olurken Türkiye-Rusya ilişkilerinde ise adeta bir "litmus test"¹ işlevini görmüştür.

Suriye'nin Türkiye ile paylaşılan uzun sınır hattı Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Rejime karşı başlayan halk ayaklanmasının ilk günlerinde isyanın büyümesini önlemek için Türkiye Suriye ile yoğun bir diplomasi yürüterek demokratikleşme adımlarının atılması için Suriyeli muhataplarını ikna etmeye çalışmışlardır. Ancak bu çabalarına karşılık bulamayınca ABD ile süreci istişare ederek ABD'nin liderliğindeki Batı koalisyonuna katılarak Esad'ın yönetimden çekilmesini talep edip muhaliflere destek vermeye başlamıştır. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da Rusya'nın çıkarları için vazgeçilmez olan ve Rusya'nın donanmasının bulunduğu Tartus Limanı'nın varlığı ile Suriye Rusya için oldukça önemliydi. Rusya 2015 yılında Suriye'deki savaşa fiilen katılması ile Suriye'de dengeler rejim lehine değiştirdi.

Türkiye'nin Suriye'de en önemli müttefiki ABD, ilerleyen süreçte Esad rejiminin yıkılmasından ziyade DEAŞ ile mücadele kapsamında PYD/YPG'ye dolaylı veya doğrudan desteği Suriye iç savaşında belirgin hale gelip aleni olarak devam etti. ABD'nin, Suriye'de PYD/YPG'ye karşı uyguladığı strateji neticesinde önemli NATO müttefiki olan Türkiye ile arasının açılmasına ve Türkiye'nin Rusya ile Suriye'de taban tabana zıt çıkar ve amaçları olmasına rağmen Rusya ile Suriye krizinin çözülmesi için

¹ Litmus test temeli kimya biliminden gelip turnusol testi de deilmektedir. Bir maddenin genel asitliğinin test edildiği ancak tam olarak PH'nın belirlenemediği bir yöntemdir. Sosyal Bilimlerde kullanımı ise genellikle bir kişinin genel görüşlerinin tepit edildiği bir yöntemdir. Kritik bir soruya verilen cevaba göre siyasal görüşleri gibi düşünceleri belirlenir. Bu soruya verilen cevap diğer konulardaki yargıları için önemli bir göstergedir. Suriye konusundaki Rusya'nın Türkiye ile geliştirdiği ilişkiler ileriden diğer başka alanlarda nasıl seyredeceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

ortak hareket eder hale gelmiştir. NATO müttefikleri iki ülke, aynı alanda farklı askeri operasyonlar ve gruplaşmalara yönelmek zorunda kalmıştır. Türkiye, Rusya ile Astana süreci ve Soçi mutabakatlarıyla Suriye özelinde yoğun bir diplomasi yürüterek Suriye'nin kuzeyinde bazı ihlallere rağmen bir denge sağlayacak şekilde anlaşmaya varmıştır. Ayrıca Suriye'de DEAŞ gibi terör örgütlerini etkisiz hale getirmek için ortak hareket etmiştir. PYD/YPG terör örgütü ile Türkiye'nin güneyinde Kürt koridoru oluşturulması girişimi Rusya ile anlaşması ardından Türkiye'nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı, Zetin Dalı hareketleri ile bertaraf edilmiştir. Türkiye'yi hedef alan terör örgütlerine karşı Rusya ile işbirliği içerisinde olması Türkiye'nin güvenliği için hayati derecede önemlidir. Teröre karşı işbirliği sadece Türkiye çıkarına olmayıp Rusya'nın da faydasına olacaktır. Kafkasya, Orta Asya ve Rusya'nın farklı bölgelerinde radikal İslami gruplar Rusya'yı hedef almaktadırlar. Bu bakımdan teröre karşı işbirliği iki ülkenin de ortak çıkarıdır.

Rusya ve Türkiye sadece Ortadoğu'da değil Karadeniz ve Kafkasya'nın güvenliğinde kilit iki ülkedir. İki ülkenin ilişkilerde geliştireceği olumlu seyir bölgedeki sorunları hafifletebileceği gibi gelecekte meydana gelebilecek krizlerin yaşanmasını engelleyici bir etki yaratacaktır.

Ticari ilişkiler bakımından incelendiğinde Türkiye ve Rusya birbirini tamamlayıcı özellik sergilemektedir. Doğal kaynaklar yönünden son derece zengin olan Rusya ile dışa bağımlı olan Türkiye enerji alanında Nükleer enerji ve doğal gaz tedariği ve nakli hususlarında önemli işbirliği gerçekleştirmektedirler. Rusya ihtiyaç duyduğu birçok sanayi ürününü Türkiye'den temin etmesi ile iki ülke dış ticaret hacmini çok daha yukarıya taşıyabilirler.

İlişkilerin henüz istenilen düzeylere erişememesi veya yavaş ilerlemesi Türkiye ve Rusya tarihsel olarak süregelen rekabet ve çatışma durumlarından kaynaklanan karşılıklı güvensizliğin politikalarına yansımalarından meydana gelmektedir. Özellikle stratejik alanlarda ve dış ticaretin yukarılara taşınmasında gerekli adımları atmak için ihtiyatlı davranmaktadırlar. Türkiye ve Rusya karşılıklı güveni tesis etmeleri halinde ilişkilerini çok daha ileriye taşımaları mümkündür.

1.2. Araştırmanın Hipotezi

Tarihsel süreçte çıkarları sıklıkla çatışan ve iki kutuplu sistem yapılanması içerisinde karşıt kamplarda yer alan Türkiye ve Rusya'nın ikili ilişkileri 1990 sonrası uluslararası ortamın zorlamasıyla konjonktürel işbirliğine dönüşmüştür çünkü Türkiye ve Rusya arasında ilişkilerin stratejik işbirliğine dönüşmesini engelleyen çatışma alanları varlığını korumaya devam etmektedir. Bu yüzden özellikle 2000 sonrası Türkiye-Rusya arasında ikili ilişkilerde yaşanan iyileşmeler konjonktürelidir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada betimsel ve tarihsel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda literatür taraması yapılarak elde edilen bulgular kodlanmış ve sınıflandırılmıştır. Türkiye ve Rusya ilişkilerinin tarihsel arka planını oluşturmak için ikili ilişkilere yön veren ve biçimlendiren olaylar incelenmiş; nedenler, sonuçlar, koşullar, etkileşimler, stratejiler ve süreçler hakkında sorular sorularak kategoriler oluşturulmuştur.

Literatür taraması sırasında ulaşılan verilerin analizi ve sınıflandırılmasında temellendirilmiş kuram yaklaşımı benimsenmiştir. Olayları merkeze alan ve olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyan olay yönelimli yaklaşımla iki ülke arasındaki işbirliği ve rekabet unsurları saptanmaya çalışılmıştır.

Rekabet ve işbirliğini açıklamaya çalışan betimsel veri analizi sırasında dış politika analizinde sıklıkla kullanılan güç analizine yer verilmiş bunun için güvenilir kaynaklarda paylaşılan açık istatistikî verilerden yararlanılmıştır.

Karşılaştırmalı dış politika içeren bu çalışmada tarafların tutumlarını analiz etmek için de hegemonik denge teorisi, merkez-çeper ilişkisi, güç kuramı, durumsal determinizm gibi kuramlardan yakınsama, çevreleme, caydırma gibi stratejilerden yararlanılmıştır.

Araştırmada kullanılan kantitatif veriler birincil kaynaklara dayandırılırken diğer veriler için birincil ve ikincil kaynakların her ikisinden de yararlanılmıştır.

Araştırmada, Rus dış politikasına ve Türkiye ile ilişkilerine yönelik Rusya cumhurbaşkanı, başbakanı ve dışişleri bakanı başta olmak üzere Rus yönetici ve temsilcilerin demeçleri, olaylarla ilgili açıklamaları ile Rusya cumhurbaşkanının ulusa

sesleniş konuşmaları, Rusya'nın Dış Politika Konsepti, Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini başvuru olan önemli birincil kaynaklardır. Aynı şekilde Türkiye'nin yöneticilerinin dış politikaya dair konuşmaları, Rusya ile ilişkilerle ilgili demeçleri araştırmada önemli yer bulmuştur. Dışişleri bakanlığı başta olmak üzere resmi kurumların yayınları, bildirimleri ve raporları, gazete makaleleri, uzman görüşleri, araştırma kuruluşlarının rapor ve analizleri ile akademi dünyasının yayınladığı makale ve kitaplar araştırmada verilerin elde edilme yöntemi olarak kullanılmıştır.

1.4. Türkiye-Rusya İlişkileri Üzerine Yapılmış Daha Önceki Çalışmalar

Türkiye-Rusya ilişkileri henüz üzerinde yeterince çalışılmış bir konu değildir. Ancak yine de Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte Türkiye-Rusya arasında ikili ilişkilerin gelişmesine paralel olarak, bu konularda yapılan akademik çalışmalarda da artış yaşanmıştır. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine yazılan kitap, makale, analiz ve tezlerde büyük bir artış görülmüştür. Ulakbim veritabanlarından tarama sonucunda 1980-2000 yılları arasında Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine yazılan makale sayısı sadece 6 iken 2000-2020 yılları arasında Türkiye-Rusya ilişkilerinin ekonomi, ticaret, güvenlik, turizm gibi farklı alanlarında yazılan makale sayısının 140'ın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ulaşılan kaynakların bir kısmına ait literatür özetine aşağıda yer verilmektedir.

1969 yılında Kıtaş tarafından Ali Kemal Meram'ın "Türk-Rus İlişkileri Tarihi" adlı kitabı yayınlanmıştır. Kitap Rusya'nın kuruluşundan başlayarak Osmanlı-Rus savaşları ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye ve Rusya ilişkilerini tarihi olayların çerçevesinde ele almaktadır. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında en büyük etkiye sahip dış gücün Rusya'nın olduğunu vurgulayarak Rusya'nın emperyal ve yayılımcı bir politikaya sahip olması Rus tehlikesine karşı Türkiye'nin teyakkuzda bulunması gerektiğinin altını çizmektedir.

2003 yılında Atilla İmrahor İlyas ve Şebnem Haskınacı tarafından "Rusya Ülke Etüdü" adlı kitap Rusya'yı siyasal ve ekonomik olarak incelemektedir. Rusya'nın demografik yapısı, demografik sorunları, ekonomisinin orta gelir grubu tuzağı içinde bulunduğu fakat muazzam doğal kaynaklara sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kitap daha çok ekonomik koşullar, fırsatlar, karşılıklı ticaret yapabilme imkanları üzerine odaklanmıştır.

2004 yılında Anadolu Üniversitesi aracılığıyla İlker Gökhan Şen tarafından yayınlanan “Rusya Federasyonu Siyasal Sistemi” adlı kitap Rusya’nın siyasal ve idari yapısını incelemektedir. Rusya’nın federatif idari yapısını farklı idari birimlere göre nasıl işlediğinden siyasal yapılanmaya geniş bir şekilde yer vermektedir.

2006 yılında Kezban Acar “Rusya: Ortaçağdan Sovyet Devrimi’ne” adlı kitabını yayınlamıştır. Kitap Rusya tarihini incelemektedir.

2009 yılında Yaşar Onay Yenyüzyıl Yayınları tarafından “Batı’ya Direnen Devlet Rusya” isimli kitabını yayınlamıştır. Kitabında Batı ile Rusya’nın ilişkileri yanı sıra Rusya’nın yüzyıllar boyunca oluşan devlet geleneği ve teamülleri Rus stratejik kültürünü anlaması açısından önemlidir.

Doğu Kitabevi tarafından 2012 yılında Yeliz OKAY editörlüğünde “Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler” isimli kitap yayınlanmıştır. Bu kitap daha çok tarihsel olaylar üzerine durmuştur fakat “Çeçen Sorunu Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri” ve “Rus Jeopolitiğinin Türkiye Coğrafyası İle Kesişim Alanları” ile Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk ve Yazışmalarında Rusya” üzerine de yapılan çalışmalar kitabın içeriğinde mevcuttur. Atatürk Milli Mücadele Dönemi’nde emperyalizme karşı birlikte mücadele etme yönünde Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Dönemin şartları içerisinde Bolşeviklerden silah, cephane, para ve destek almak için birliktelik söz konusu iken içeride komünist bir örgütlenmeye karşı tedbirli bir yol izlediği esas olarak vurgulanmıştır.

2012 yılında Coşkun Topal tarafından yazılarak Murathan Yayınevi tarafından yayınlanan “Milli Mücadelede Türk-Rus İlişkileri” Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye ve Rusya ilişkilerini anlatmaktadır. Yukarıda adı geçen Okay’ın editörlüğündeki kitaba paralel olarak Türkiye Milli Mücadele Dönemi’nde Rusya’nın desteğini ve yardımlarını almak için uyguladığı politikalar konu edilmiştir.

2013 yılında USAK (yazar: Habibe ÖZDAL) “Türkiye Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine” isimli analiz yayınlamıştır. Bu analizde Türkiye’nin enerjiden eğitime ticareten dış politikaya kadar bir çok alanda işbirliği imkanlarını incelemektedir. İlişkilerin 2000’li yıllarla birlikte işbirliğine dayalı olarak hareket ettiği

ve her iki ülkenin ticaretten güvenliğe birçok alanda birbirine ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır.

2014 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Akdes Nimet Kurat “Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar” isimli eseri yayınlamıştır. Bu eser Rusya tarihini Rus ırkının ortaya çıkışından itibaren çarlık dönemine ve Bolşevik İhtilali’ne kadar olan dönemleri aktarmaktadır. Yine bu eserde tarihsel süreç içerisinde Türkler ile Rusların mücadeleleri konu edilmiştir. Kitap özellikle Kırım’dan Kazan’a ve Orta Asya Türkistan topraklarının Ruslar tarafından nasıl işgal edildiği ve Türk yurtlarının nasıl Ruslaştırıldığını açık bir şekilde anlatmaktadır.

2015 yılında Nobel Kitabevi tarafından Orhan Gafarlı “Avrasya Çıkmazı, Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak” isimli kitabını yayınlamıştır. Bu kitapta Orhan Gafarlı Rusya’nın Kafkaslarda ve Orta Asya’da uyguladığı politikaları analiz etmektedir. Avrasyacılık üzerine incelemelerde bulunmaktadır.

2015 yılında Seçkin Kitabevi tarafından İrfan Kaya Ülger editörlüğünde “Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi” adlı kitap yayınlanmıştır. Söz konusu kitap Rusya’nın toplumsal, demografik, siyasi ve idari yapılanması ve ekonomik analizinin yanı sıra Rusya’nın dış politikası ve güvenlik politikaları üzerine araştırmaları içermektedir. Ayrıca kitap Rusya’nın yayınlanan Dış Politika Konsepti, Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrinileri hakkında bilgiler sunmaktadır.

2016 yılında Mesut Hakkı Caşın ve Giray Saynur Derman yazarlığında Srt Yayınları tarafından yayınlanan “Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar” isimli kitap Rus dış politikasını derinlemesine incelemektedir. Putin’in Rusya’yı dönüştürmesi ve yeniden önemli bir güç haline getirmesinin yanı sıra Rus dış politikası ve uluslararası alanda Rusya’nın geleceğe yönelik beklentileri incelenmiştir.

Salih Yılmaz tarafından “Türkiye ve Rusya İlişkilerine Bakış 2016-2017” isimli kitap Nobel Akademi Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır. Türkiye’nin Suriye, ABD, AB ve NATO bağlamında Rusya ile kazan-kazan üzerine kurulu bir işbirliği sağlandığı ve her iki ülkenin ABD’nin sert politikaları karşısında başarılı bir ilişki içerisinde olduğu vurgulanmıştır.

2018 yılında Lexington Book tarafından Ali Askerov'un "Contemporary Russo-Turkish Relations: From Crisis To Cooperation" kitabı yayınlanmıştır. Kitapta tarihi ilişkilerden başlayarak 2000 sonrası gelinen ilişkiler, YPG/PYD politikası, uçak krizi, ilişkilerin askeri strateji boyutu, Orta Asya'da Türkiye-Rusya ilişkileri ve ilişkilerin ekonomi boyutu incelenmektedir.

2019 yılında Rusya Araştırmaları Enstitüsü tarafından Salih Yılmaz'ın "Türkiye-Rusya İlişkileri Analizi" kitabı yayınlanmıştır. Kitap özellikle son dönemlerde meydana gelen gelişmelerden Suriye bağlamında Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine odaklanmıştır.

SETA'nın Mayıs 2017 tarihli Muhammet Koçak tarafından kaleme alınan "Türkiye-Rusya İlişkileri" adlı analiz enerji, güvenlik ve turizmden yapısal ve konjonktürel sorunlara kadar birçok alanı içermektedir. Analiz Türkiye ve Rusya arasınıda gerçekleşen enerji projelerinin iki ülkenin ilişkilerine önemli katkılar sağladığı ve ekonomik olarak ilerleyen ilişkilerin sisyasi olarak da iki ülkeyi birbirine yaklaştıracığı vurgulanmıştır.

2019 yılında Edam yayınlarından Mithat Çelikpala tarafından "Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği" adlı çalışma yayınlanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde Türkiye ve Rusya münasebetleri incelenerek ilişkilerin temel parametreleri ve geleceğine dair perspektif sunmaktadır.

Aşağıda sunulan makaleler de Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine araştırmalar yapmıştır.

Sabahattin ÖZEL tarafından 1998 yılında yazılan ve Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi tarafından "Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri" yayınlanmıştır. Makale, Osmanlı Devleti-Rusya ilişkileri I. Dünya Savaşı'na kadarki 40 yıl bir barış dönemi olarak geçirilmiş ancak Avrupa devletlerinin iki gücü karşı karşıya getirme siyaseti sonucu iki devletin birbirine güvensizliği artmış, kökleşmiş rekabet anlayışı bu barış dönemini bozduğunu vurgulamaktadır.

İhsan Tayhani tarafından 2007 yılında yazılan ve Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi tarafından "Tarihte Türk-Rus İlişkileri (1878-1923)" yayınlanmıştır. Yazar, tarihsel süreç içerisinde Türkiye-Rusya ilişkilerini komşuluk

İlişkilerinden ziyade hegemonik güç dengeleri açısından değerlendirmiştir. Tayhani, Soğuk Savaş sonrası Rusya büyük bir sarsıntı geçirmiş ancak Putin'in cumhurbaşkanlığı ile akılcı politikalarla Sovyet ardıl bölgede tekrar gücünü tesis ettiğini belirtmiştir. Rusya'nın Türkiye ile enerji konusu başta olmak üzere ilişkilerini geliştirdiği ve Türkiye'nin ise jeopolitik konumunu iyi kullanarak önemli bir güç olması gerektiğini vurgulamıştır.

Çağatay Benhür tarafından 2008 yılında yazılan ve Türkiyat Araştırmaları Dergisi tarafından "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma" yayınlanmıştır. Çalışmada Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı yıllarında Rusya ile gerçekleştirdiği iyi ilişkileri konu almıştır. Milli mücadele ve Bolşevik Devrimi iki ülkeyi birbirine yaklaştırdığı vurgulanmıştır. Karşılıklı heyetler gidip gelmiş, Atatürk ve Lenin mektupla birbirlerine karşı iyi niyet dileklerini ifade ederek emperyalizme karşı ortak mücadele vurgusu yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar bu iyi ilişkiler devam ettiği ve özellikle 1921 Moskova Anlaşması ve Paris'te 1925 yılında imzalanan "Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması" ile ilişkilerde en iyi dönemini yaşadığı belirtilmiştir.

Muzaffer Yılmaz tarafından 2010 yılında yazılan ve Akademik Fener tarafından "Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri" yayınlanmıştır. Yazar Türkiye-Rusya ilişkilerinde Suriye, Uçak krizi, S-400'lerin Rusya'dan tedarik edilmesi gibi güncel konular üzerine araştırmalarını makalesinde aktarmıştır.

Gökhan Özkan tarafından 2010 yılında yazılan ve Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi tarafından "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya ilişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları" yayınlanmıştır. Orta Asya ve Kafkasya'yı Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın etki alanından çıkartarak kendi nüfuz alanına dönüştürmek isteyen Batı, Türkiye'yi destekleyerek ve teşvik ederek bu ülkelere bir model olarak sunduğunu vurgulamıştır. Rusya ise "yakın çevre" politikası gereği bölgede mevcut SSCB altyapısı ve kültürel etkisinin yardımı ile bu politikayı bozma siyasetini güttüğü belirtilmiştir.

İlyas Topsakal, 2016 yılında Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi tarafından yayınlanan "Tarihi Süreçte Türkiye-Rusya İlişkileri"ni kaleme almıştır. Yazar üç başlık altında Türkiye-Rusya ilişkilerini daha çok tarihsel olaylar incelemiştir. Bunlar:

Osmanlı Dönemi'nde İlişkiler, Sovyetler Birliği Dönemi'nde İlişkiler ve 1991 Sonrası İlişkiler'dir. İki ülke arasında meydana gelen önemli gelişmeler makalede yer almıştır. Topsakal, 18. yüzyılda ilişkilerin dengede seyrettiği ancak sonrasında Rusya'nın kesin zaferleri ve üstünlüğü ile devam ettiği, cumhuriyetin kuruluşunda Rusya'nın desteği ile yükselen bir ilişki ancak sonrasında inişli çıkışlı bir ilişkiler silsilesi içerisinde devam eden Türkiye-Rusya ilişkilerini vurgulamıştır.

Ayhan Cankurt tarafından 2016 yılında yazılan ve International Eruopean Journal of Manegerial Research Dergisi (EUJMR) tarafından yayınlanan "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri" yine tarihsel bir makaledir. Bu dönemde her iki ülkenin emperyalizme karşı çıkarları birbirine uyum içerisinde olduğu, Türkiye'nin Rusya ile iyi ilişkiler kurarak 1921 Moskova Anlaşması ile doğu sınırını güvenceye aldıktan sonra Batı Cephesi'ne yoğunlaştığı vurgulanmıştır. Makale, Rusya'nın Anadolu'da Bolşevik rejimini yayma amacı güttüğünüve Türkiye-Rusya ilişkilerinde iyileşmeye rağmen birbirlerine güvenmediklerini belirttikten sonra ancak Rusya'nın Lozan görüşmelerinde Türkiye'yi desteklediğini vurgulayan bir milli mücadele dönemi araştırmasıdır.

Salih Yılmaz ve Abdullah Yakşi tarafından 2016 yılında yazılan ve TYB Akedemi tarafından yayınlanan "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri" adlı makale de tarihsel süreç içerisinde ilişkileri konu almaktadır.

İlyas Topçu tarafından 2017 yılında yazılan ve International Journal of Academic Value Studies tarafından yayınlan "Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri ve Türk Basını (Stalin'in Ölümüne Kadar)" isimli makalede yazar II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen ilişkileri ele almaktadır. Yazar ilişkilerde gerilemenin ve bunun temel nedeninin Rusya'nın toprak ve boğazlarda üs talebinin oluşturduğu ve ardından NATO üyeliği ile Türkiye Batı kutbunun parçası olması incelenmiştir.

Seçkin Köstem tarafından 2017 yılında yazılan ve ULİSAANALİZ tarafından yayınlanan "Türkiye-Rusya Dış İlişkilerinin Son On Yılı" makalesi Türkiye-Rusya ilişkilerinin genellikle enerji ve ekonomik koşullar üzerinden değerlendirmektedir. Köstem, iki ülkenin ekonomik olarak birbirine ihtiyaç duyduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltması, Rusya'da Türk yatırımlarının

niteliğinin ve niceliğinin artırılması ve Rusya'nın Türk ürünleri üzerine uyguladığı yaptırımları kaldırması gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine yapılmış doktora tezleri de aşağıda sunulduğu üzere incelenmiştir.

“Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi'nde Rusya-Türkiye İlişkileri” isimli tez, Yeltsin Dönemi Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık politikaları ile Türkiye'nin Yeni Osmanlılık politikası işlendikten sonra Türkiye ve Rusya ilişkilerinin ekonomi boyutu ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin dernek ve sivil toplum kuruluşları vasıtası ile Çeçenistan Savaşı'nda Çeçenlere verdiği destek neticesinde Rusya'nın PKK kartını kullandığı ve Rusya'nın enerji nakil hatlarının güvenliği üzerine terör örgütünü işlevsel bir araç haline dönüştürdüğü vurgulanmıştır.

“Türkiye ve Rusya ekseninde Avrasyacılık” adı altındaki tez araştırması, Rus Avrasyacılığı'nın imparatorluk olgusunu içselleştirdiği vurgusu yaparak İmparatorluğun bu niteliğini yüceltmektedir. Emperyal görüş farklı etnik unsurlara hoşgörülü ve birlikte yaşama uyumlu şartlar sunmaktadır. Türkiye açısından Avrasyacılık tüm çeşitliliğe rağmen ulus-devleti varoluş nedeni olarak görür. Böylece Rus ve Türk Avrasyacılığı'nın birbiri ile çeliştiği fikrini savunmaktadır.

“Sovyet Sonrası Rus Avrasyacılığı ve Rusya-Türkiye ilişkileri üzerine etkisi” isimli tez çalışması, Sovyet sonrası Rus siyasetçi ve yazarlar tarafından yeniden tanımlanan Avrasyacı düşünceye Rusya dışında Türkiye de ilgi gösterdiği ve Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine etkisi incelemiştir. Özellikle 90'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'nin ilgisi artmış ancak Türkiye Avrasyacılığı Rusya'nın yakın çevre politikasının bir parçası olarak görmüştür. Rusya'daki yeni-Avrasyacılar ise Türkiye'yi ABD'nin casusu olarak değerlendirerek cezalandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Pragmatik Avrasyacılar ise Türkiye'yi Rusya'nın jeopolitik çıkarları için bir tehdit olarak algılamışlardır. Araştırma, 2000'li yıllarla birlikte gelişen ikili ilişkiler ve özellikle Türkiye'nin AB ve ABD ile arasının açılması Türkiye'nin Avrasyacılığa ilgisinin arttığını vurgulamıştır.

“Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri (1995-2005)” isimli doktora çalışması Türkiye'nin büyük oranda doğal gaz ve dolayısıyla elektrik ihtiyacı konusunda Rusya'ya

bağımlı hale geldiği ancak bunun dış politika açısından kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. Tezde Türkiye enerji ihtiyacını karşılamada kaynak ülkeleri çeşitlendirmesi, gazın depolama alanlarına sahip olması gerektiği ve yenilenebilir kaynaklara yatırım yapılarak Rusya'ya enerji bağımlılığının düşürülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

“Rusya'nın AB ve Türkiye ile Doğalgaz Diplomasisi: Politika ve Güvenlik Boyutlara Karşılık Ekonomik ve Çevre Boyutları” adlı doktora tezine göre, Rusya Türkiye üzerindeki doğalgaz tedarikindeki güçlü konumunu korumak istemekte ve tedarik güvencesi edinme gayretindedir. Türkiye ise transit veya “hub” ülke konumunu kazanma çabasıdadır ve gaz tedarik çeşitliliğini sağlamak istediği vurgulanmaktadır.

“Sovyet Rusya'nın Türkiye Politikası (1920-1923)” isimli tez, bahsi geçen dönemde Ankara'da Sovyet diplomatik misyonunun kurulduğunu ve böylece Bolşeviklerin Türkiye'deki duruma aşına hale geldiğini belirtmektedir. Türk ulusal hareketi doğudaki diğer ülkelere örnek olabilecek bir hareketken Lozan ile bu bakışın değiştiği ve Türkiye'nin emperyal ülkelerin baskıları karşısında işbirliği yapan pozisyona vardığı ifade edilmiştir.

“Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu Örneği” adlı tez çalışmasında iki ülkenin ekonomik durumu incelenmiş ve ilişkilerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi incelenmiştir. Tez ekonomi politikası üzerine durmuş ve ikili ilişkilerin işbirliği doğrultusunda gelişebileceğini mümkün görmekte ve işbirliği her iki ülkenin çıkarlarına uygun olacağı vurgulanmaktadır.

“Enerji Arz Güvenliği Üzerinde Rusya-Batı Gerilimi ve Türkiye” isimli tez, dünyada enerjinin asimetrik dağılımı enerji güvenliğinin ulusal güvenlik meselesi haline getirdiği ve son yıllarda dış politikanın en önemli gündem ve çatışma nedenlerinden biri enerji meselesi olduğunu belirtmektedir. Türkiye ise enerji nakil hatlarının kesişim noktasında olmasına rağmen bu alanda arzuladığı politikaları gerçekleştirmediği ve istediği güce erişemediği vurgulanmaktadır. Ayrıca enerji arz güvenliği üzerine Batı'nın yasal ve politik düzenlemeleri inceleme alanı olmuştur.

“Rusya-Türkiye Göç Sistemi: İstanbul’da Karma Evlilikler ve Ulaşılan Pratikler” isimli tez araştırması Türkiye’de evlilik yolu ile göç edenler arasındaki ilk sırada Rusya’nın yer aldığı vurgulanmaktadır. Çalışma daha çok sosyolojik bir araştırma olup 2015 uçak düşürme krizindeki siyasal tutumlar da işlenmiştir. Evlilik ve göç kültürü uzun süreç içerisinde toplumları dönüştüreceği vurgulanmıştır.

“Rusya’nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri” isimli tez, Rusya’nın 16 yüzyılda Altınorda kontrolünden çıkması sonrasında 1552’de Kazan, 1556’da Astrahan hanlıklarını hakimiyeti altına alması ile Kazak, Nogay ve Çerkez halklarını kontrolüne almış ve Karadeniz yönünde yayılım gerçekleştiği vurgulanmıştır. 17 yüzyılın ikinci yarısında Azak Kalesi Rusların eline düştü ve asıl darbe 1768-1774 yıllarındaki savaşlar kaybedilince 1783’te Kırım Ruslar tarafından ilhak edilmesiyle yaşanmış ve Karadeniz’de üstünlük Rusların eline geçtiği vurgulanarak tarihsel süreç kapsamında Karadeniz üzerinde Osmanlı-Rus mücadelesi konu alınmıştır.

Rusya-Türkiye ilişkileri üzerine yazılan kitap, makale ve lisansüstü tezler incelendiğinde Rusya’nın tarihi, sosyal ve siyasal yapısı, dış politikası ve dış politikasında değişim, toplumsal olayları, güvenlik politikalarını ele almasının yanı sıra tarihsel süreçte Türkiye-Rusya ilişkilerini konu almaktadır. İlişkilerin ekonomi boyutu, enerji boyutu ve güvenlik boyutu en çok araştırılan alanlar olarak görülmüştür. Türkiye-Rusya ilişkilerinde genellikle varılan yargı özellikle 2000 sonrası olmakla birlikte Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından rekabetten işbirliğine geçiş vurgulanmıştır. Bu araştırma ise 1990 sonrası dönemi incelese de belli bir dönem ile sınırlı kalmayarak Türkiye-Rusya ilişkilerini ve ilişkilerin geleceği hakkında değerlendirme yapılabilmesi için tarihsel süreçte de ele alınacaktır. Ayrıca araştırma belli bir alanı kapsamayacaktır. Ekonomi, toplumsal, güvenlik, enerji ve stratejik alanları inceleme altına alacaktır. Bu çalışma ayırıcı bir özellik olarak 2000 sonrası ilişkilerde iyileşmenin konjonktürel olduğu üzerinde duracaktır.

2. ARAŞTIRMANIN TEORİK ARKAPLANI

Araştırmaya temel teşkil edecek olayları ve süreçleri değerlendirirken ve bir sonuca varırken araştırmanın teorik arka planı üzerinden yorumlamak gerekmektedir. Bu bağlamda dış politikanın nasıl analiz edileceği, dış politikanın yöntemleri ve teorileri, araştırmaya konu olan ülkelerin stratejik kültürü ve karar vericilerin etkisi gibi konular aşağıda incelenmiştir.

2.1. Dış Politika Analizi, Yöntem ve Teorileri

Bu bölümde dış politika yapımında kullanılan yöntemler, dış politikanın nasıl analiz edileceği ve dış politikayı anlamak ve açıklamak için kullanılan dış politika teorileri hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. Dış Politika Teorileri

Dış politika teorileri uluslararası ilişkiler teorilerinden kaynağını almıştır ve dış politika analizinin felsefi çerçevesi genellikle aşağıda açıklanan Realizm, İdealizm, Liberalizm ve İnşacı yaklaşım bağlamında meydana gelmektedir.

2.1.1.1. Dış Politikada Realizm

Ortak bir amacı gerçekleştirmek için farklı birimlerin veya elemanların bir araya gelerek kurduğu fonksiyonel ilişkiler ağına sistem denilir. Uluslararası sistem, birbiri ile etkileşim içerisinde bulunan birimleri aktörler olarak tanımlamaktadır. Aktör, siyasi hedefleri doğrultusunda karar alma yeteneğine sahip, diplomatik ilişkiler kurabilen, çıkarları çerçevesinde politikalar üretmeye gayret eden, egemen ve uluslararası sistem içerisindeki diğer elemanlar ile etkileşim içerisinde bulunan birimdir (Birdişili, 2019: 211).

Siyaset kökleri insan doğasında bulunan nesnel kurallar tarafından yönetilir. Realizm'in insan doğasına bakışı olumsuzdur. Yani insanlar doğası gereği diğer insanları kontrol etmek ve onları hegemonyasında tutmak isterler. Böylece siyaset bu insan doğası kapsamında irdelenebilir. Yani insanın doğası uluslararası sistemdeki aktörlerin davranış biçimlerinin temeline kaynaklık eder ve bu yüzden devletler de tıpkı insanlar gibi bencil ve kendi çıkarlarını ön planda tutarlar. (Gözen, 2016: 82). Klasik

realistler devletleri uluslararası sistemin tek gerçek aktörü olarak görürler (Wendt, 1999: 247).

Uluslararası toplumun, Versay'ın şartlarından kurtulmak isteyen Nazi Almanyası ve faşist İtalya gibi revizyonist devletlerin statüko karşıtı davranışları ve sınırları kendi yararlarına olacak şekilde değiştirme gayretlerine karşılık etkisiz kalan Milletler Cemiyeti'nin idealit/ütopyacı görüşlerine yönelik kuşkuları artmıştı. Uluslararası alanda temsili demokrasinin artacağı beklenirken aksine barış ve düzen, komünist ve faşist diktatörlerin tehdidi altında kalmıştı. II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan bu süreç İdealizm'in düşüşünü fakat Realizm'in yükselişini ifade etmekteydi. Realizm ütopyist iyimserliğe karşı kötümser ve idealist ilkelere kuşkuyla bakan deterministik bir yaklaşım olarak özetlenebilir. Realistlere göre ütopyistler ulusal çıkarlar ile evrensel moral ilkeler arasındaki ayrımı göz ardı etmektedirler. İnsanlar güç elde etmeye, diğerlerinden üstün gelmeye karşı sürekli ve şiddetli bir arzu içerisindedir. Bu tür karakterlerin ortadan kaldırılabileceği ya da iyileştirilebileceğini düşünmek realistlere göre ütopyadır. Bu koşullarda uluslararası yapı Hobesvari bir anlatımla herkesin herkesle savaştığı bir dünya ve uluslararası politika ise güç mücadelesidir (Arı, 2013: 99).

Realizm'e göre dış politika güç ve ulusal çıkarlar çerçevesinde gerçekleşir ve dış politika temel aktör olan devletlerce yürütülür. Devletlerin dış politika ile amaçları güç elde etmek, mevcut güçlerini artırmak ve güvenliğini sağlamaktır (Sönmezoğlu, 2014: 6).

Yukarıda devletler arasında çıkar çatışması ve güç mücadelesi olduğu bunun da insanın kötü ve rekabetçi yapısından kaynaklandığı vurgulanmıştı. Bunun doğal uzantısı olarak devletlerin çıkar ve menfaat elde etmesi bir gerçekliktir ve bu uğurda silahlanma ve saldırganlık doğal bir sonuçtur. Savaş bir gerçektir, savaşı durdurmak için “**güç dengesi**” gerekir ve güç dengesi rekabeti aynı zamanda savaflara yol açar. Güç dengesi, hegemonya ve çevreleme politikaları realist yaklaşımın sonucudur. Realpolitik dış politikanın sürdürülmesinde kullanılan metotların yöntemini gösterir ve gerekçeleri sunar. Güç politikası teorisi bu tarz yöntemlerin ortaya çıkarttığı sonucu açıklamakla ilgilenir. Uluslararası politikanın bariz bir siyasal teorisi varsa bu güç dengesi teorisidir

(Waltz, 2014: 147). Ancak Güç dengesi teorisi üzerinde fikir birliği sağlanabilmiş de değildir.

Genellikle klasik realistler güç dengesini ve ittifakları iki ucu keskin kılıca benzeterek çatışmayı önleyebileceği gibi çatışmalara da neden olabileceğini iddia ederler. Bireyler, gruplar ve devletler vazgeçilmez bir şekilde saldırılardan kendini savunmak için bir araya gelirler. Eğer statükocu güçler emperyalist saldırganları etkisiz hale getirmişse ve statükonun devamı için savaşa girebilecekleri izlenimini vermişse güç dengesi savaşları önleyebilir. Fakat güç dengesi, dengelemenin aksine gerginliğe neden olup kapasite ve motivasyonun tam kestirilemediğinden savaşa neden olabilir. Yükselen güçler kendilerini yeterli hissedeceklerinden savaşa girmeye meyli artabilirken büyük güçler yükselen güçlere karşı önleyici savaş girişiminde bulunabilirler (Lebow, 2016: 68).

Realizm uluslararası alanda **anarşinin** hüküm sürdüğü iddiasına dayanır. Anarşi uluslararası alanda devletlerin üstünde düzenleyici bir güç ve otoritenin bulunmaması halidir. Böylece anarşik yapı içerisinde devlet öncelikle askeri gücüne güvenmek durumunda olup onu yeterli düzeyde tutmak zorundadır. Bu durum da dünyada silahlanma yarışını artıracak ve silah sanayinin gelişimi iktidarları savaşa zorlama ihtimalini yükselterek dünyada istikrarsızlığı tetikleyecektir.

Uluslararası düzen anarşik olduğundan dolayı ülkeler kendilerini güvende hissetmezler ve mutlak güvenlik olmadığından dolayı bir güvenlik çıkmazı içerisinde düşerler. Böylece egemen güçler aralarında güç mücadelesinden dolayı savaşlar çıkar çünkü insanlar ve devletler çıkar motivasyonludur. Devletler kendilerini güvende hissetmedikleri için ve özellikle güçlüye karşı direnebilmek ve kaygılarını hafifletmek için bazı ittifaklar ve müttefiklikler kurarlar. NATO, Varşova Paktı gibi büyük ölçekli kuruluşlar bu duruma örnek gösterilebilirler.

Waltz (2015: 129)'a göre devletlerin birbiri arasındaki doğal durum "savaş halidir" (state of war). Buradan çıkarılan anlam tabi ki sürekli savaş halinde olmak değil, kuvvet kullanıp kullanmayacağına her devletin kendi başına karar vermesiyle savaşın her an meydana gelebileceğidir. Kuvvet kullanımının her zaman önlenebileceğini düşünmek gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Dünya politikası düzensiz

olmasına rağmen uluslararası ticaretin artması, kurulan ittifaklar ve uluslararası kuruluşların çoğalması ile dünya siyasetindeki anarşide azalma eğilimi gözlenmektedir.

Realist bakış açısından savaş ve devrimci ayaklanmalar uluslararası politikaların esas gündemini oluşturmaktadır. Realistler tarafından bu nedenle savaş ve güvenlik konuları yüksek politika olarak görülürken toplumsal ve kültürel ilişkiler alçak (low politics) olarak görülmektedir. Devlet kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve kendini korumak için ancak kendi gücüne dayanabilir ve kendi kaynaklarına güvenebilir. Buna **“kendine yardım ilkesi” (self-help)** denilir ve devletin moral ilkelere bağlanması ve ahlaki hareket etmesi beklenmemelidir (Arı, 2013: 100-101). Aynı zamanda kendine yardım ilkesine göre, dış kuvvetler daha zayıf olan tarafları birbirine doğru iter (Waltz, 2015: 253). Diğer taraftan Realizm uluslararası sistemde **“güvenlik ikilemini”** (security dilemma) doğurmaktadır çünkü devletler kendi güvenliklerini artırmak için kendi gücünü artırmaya çalışır. Bu durum diğer devletlerce bir tehdit olarak algılanacağından dolayı onlar da benzer şekilde hareket ederler ve böylece devletler güvenliklerini biraz daha riske etmektedirler.

Realizm’in **“Güç Geçiş Teorisi”**ne göre, uluslararası sistemin hiyerarşik bir yapıda olduğunu ve bu yapının tepesinde dünyanın süper gücü olan devletinin olduğunu var sayar (Organski ve Kugler, 1980). Daha az güçlü devlet zamanla büyüyerek ve yeterli güce eriştiğinde baskın süper gücün yerini alma fırsatına sahip olur. Eğer yeni güç sahibi devlet mevcut uluslararası düzenden tatmin değilse **“güç geçişi”** çatışmaya neden olur. Düzene meydan okuyan devlet çatışmalar sonucunda uluslararası konumundan memnun olması ile barış durumu sağlanır (Organski, 1980).

Realizm kapsamında değerlendirilen bir diğer teori de **“Hegemonik İstikrar Teorisi” (Hegemonic Stability Theory)**’dir. Hegemonik İstikrar Teorisi Charles Kindleberger tarafından ileri sürülmüştür ve dünya ekonomisinin istikrara kavuşması için sadece bir istikrar sağlayıcı devlete ihtiyaç olduğu fikrine dayanmaktadır (Schubert, 2001: 4). Robert Keohane, dünya düzeninin tipik olarak tek bir baskın güç tarafından yaratıldığı ve faydalı ekonomi düzeni ve uluslararası güvenlik gibi kamu mallarının sağlanması ve rejimlerin oluşturulması ile bu düzenin inşa edileceği fikrini savunur (Keohane, 1984: 31-39).

Robert Gilpin (1981: 33), özellikle hegemonya savaşı olmak üzere savaşların temel fonksiyonlarından biri uluslararası prestij ve hiyerarşi belirleme savaşıdır ki böylece hangi devletin uluslararası sistemi gerçekte yöneteceğinin belirleneceğini iddia eder. Büyük güçlerin yönetim hakkının meşruiyeti üç unsura dayandığı söylenebilir. Bunlar: Son hegemonik savaşı kazanması ve diğer devletler üzerine iradesini uygulayabilmek için baskın yeteneğe sahip olması, baskın gücün yönetim şeklinin kabul görmesi ve son olarak baskın gücün pozisyonunun ideolojik, ahlaki, dini veya diğer değerler tarafından desteklenmesidir (Gilpin, 1981).

Devletler varlıklarını ve özerkliklerini sürdürebilmek için mücadele ederler. Çok kutuplu dünyada büyük güçler bu amaç doğrultusunda hareket ederler. Birleşirler ya da zaman zaman savaşırlar. Bazı devletler kendine karşı oluşturulan güç dengesizliğini önlemek üzere savaşırlar. Yani büyük güçler kendi çıkarları uğruna güç-dengeleyici savaşlara girerler (Waltz, 2015: 256). **“Tehdit dengesi teorisi” (balance-of-threat)** Stephen Walt tarafından ileri sürülmüştür. Bu teori ittifakların kökenini ve oluşumunu inceler. Devletler önemli bir tehdit ile karşı karşıya kaldığında ya o tehdidin kaynağını dengeleme (balancing) yolunu seçer ya da o kaynağa eklenir (bandwagoning). Dengeleme mevcut tehdide karşı diğerleri ile ittifak yapmakla sağlanır. Eklenme ise tehdidin kaynağı ile aynı safta yer alma olarak tarif edilir. Büyük bir gücün tehdidine karşı ona boyun eğerek onun saflarında yer alır ve onunla birlikte küçük avantajlar elde etme yolunu seçer. Ancak tehdit dengesi teorisinde, dengeleme eklenmekten daha yaygın bir yöntemdir (Walt, 2013).

Dengeleme zayıf devletleri yanına çekerek büyük güce karşı veya tehdit kaynağına karşı meydana gelirken, eklenme kendinden daha kuvvetli güçlere tabi olma ile gerçekleşir. Tehdidi dengeleme ile bertaraf etme durumu içerisinde bir devletin saldırı kapasitesi arttıkça ona karşı müttefiklik oluşturma çabası artar ve yine o devletin askeri kapasitesi arttıkça diğer devletlerin defansif koalisyonu artar. Tehdit boyutu arttıkça ona karşı ittifak yapma eğilimi artar. Bir devlete karşı algılanan saldırganlık niyeti arttıkça ona karşı ittifak kurulma oranı da o derece artar ve son olarak savaş zamanında kurulan ittifaklar düşmanın yenilgisi sonrası dağılır. Eklenme ise dengelemenin karşıtıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi devlet dış tehdit ile karşı karşıya kaldığında en tehdit edici güçle ittifak yapar. Bu bağlamda bir devletin birikmiş kapasitesi arttıkça onunla ittifak yapma ihtimali artar. Tehdit ciddi boyutlara ulaştığında

ona karşı oluşmuş bulunan ittifak dağılır. Güçlü devletler daha çok dengelemeye başvururlar. Zayıf devletler ise diğer zayıf devletlere karşı ittifak kurarlar. Fakat büyük devletlerin tehdidine karşı eklemlenme eğilimi gösterirler (Walt, 2013).

Türkiye ve Rusya ilişkilerini realist dış politika çerçevesinde değerlendirecek olursak Rusya kendi yakın çevresini kendi kontrolünde ve hegemonyasında tutmak istemektedir. Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye ile çıkarları çatıştığında Rusya, Türkiye ile güç mücadelesine girebilir çünkü bu politik çerçevede Rusya ve Türkiye bencil ve kendi çıkarlarını öncelikli hedefi haline koyarlar. Dış politika güç ve ulusal çıkarlar çerçevesinde gerçekleşir. Rusya Türkiye'ye göre güç analizinde oldukça üstün görünmektedir ve uluslararası alanda anarşik düzen hakim olduğundan dolayı Türkiye güç dengesi teorisinde göre Rusya'yı NATO ile dengelemektedir. Kısacası bu teori çerçevesinde Rusya'nın Türkiye'ye tahakküm uygulayabileceği ve çıkarlarının ters düşmesi durumunda karşılıklı çatışmanın çıkabileceği her zaman göz önüne alınmalıdır. Ayrıca Türkiye ve Rusya ilişkilerinde NATO oldukça önemli bir denge unsuru olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.2. Dış Politikada İdealizm

İdealizm ilk kez 1923 yılında gerçekleştirilen bir konferansta sunum yapan Birkenhead tarafından zikredilmiştir (Gözen, 2016: 70). Birkenhead, İdealizm ekseninde uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirleri ile etik ve değerler çerçevesinde münasebetlerde bulunması gerektiğini ifade etmiştir (aktaran Gözen, 2016: 70). Bu dönemde üretilen fikirler içerisinde İdealizm yerine bazen Ütopyacılık, Wilsonculuk ve Liberalizm gibi farklı kavramlar da kullanılmıştır. İdealizmin bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıkışı kısmen tarihsel, yani iki savaş arası dönem ile ilgili, kısmen de genel anlamda savaş-barış konusuyula, yani savaşın nasıl önleneceği ve barışın nasıl kurulacağı ile ilgilidir. Taylor (1985: 93)'a göre uluslararası ilişkilerde İdealizm, muhtemel bir savaşı önlemeye yönelik bir teoriden başka bir şey değildir. İdealizm, özü itibarıyla uluslararası ilişkiler olgusunun en temel konusu olan savaş-barış teması üzerine inşa olmuş olsa da bir ideal dünya düzeninin kurulmasına önem verir.

Realizm ve İdealizm uluslararası alanda savaşların nasıl önlenebileceği ile ilgili farklı görüş ve önerilere sahiptir. İdealizm uluslararası politikanın oluşumunda ve çatışmaların sonlandırılmasında uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin önemine

vurgu yapmaktadır (Sönmezoğlu, 2014: 181). Realizm uluslararası sistemin temel aktörününü devlet olarak görürken İdealizm devletle birlikte hükümetler arası kuruluşları da aktör olarak görmektedir (Birdişli, 2019: 212).

Genel anlamda İdealizm, normatif ve reformist bir nitelik taşıyor olup, dünyada daha barışçı, düzenli, istikrarlı ve adil bir uluslararası düzenin nasıl kurulacağı ile ilgili tavsiyeler ve talepler sunmaktadır.

Taylor (1985: 93)'e göre devletler arasında veya insanlar arasında çok büyük bir çıkar çatışması yoktur. Tersine çıkarlar uyumu vardır. Akıl ve tecrübenin yardımı ile objektif adalet yakalanabilir. İnsanlar temelde rasyonel ve akıllı yaratıklardır. Kendi geleceklerini kendileri tayin edebilirler. İnsanların doğası esas olarak iyidir ve yardım severdir. Bu yüzden karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği yapabilirler. Böylece uluslararası anarşi önlenir. Uluslararası ilişkilerde müşterek hareket gerekir ve uluslararası kurumlar uluslararası düzenin kurulması için önemlidir.

İdealizm ile eşdeğer farklı kavramların kullanıldığı yukarıda bahsedilmişti fakat bunlardan en yaygın olarak Wilsonculuk'un tercih edildiğini görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD başkanı olan ve savaş sonrasında yeni bir dünya düzeninin kurulması amacıyla ortaya attığı 14 ilke çerçevesinde düşünceleri ve uygulamalarıyla bilinen Woodrow Wilson'dan türetilmiştir. Wilson, adı ile anılan ilkeleri ile Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası savaşların önlenmesi ve barışın kurulması için öneriler ortaya koymuş ve ideal bir dünya düzeni kurmayı tasarlamıştır. Wilson'un kendisinin bir liberal olması ve dünyayı bu değerlere göre düzenlemeye çalışması nedeniyle İdealizm ile Liberalizm arasında sıkı bir ilişki ya da bir paralellik vardır. Liberalizm özü itibariyle birey merkezli ve özgürlüklere dayalıyken İdealizm uluslararası ilişkilerde özü itibariyle devlet merkezli ve uluslararası düzen ve istikrar üzerine yoğunlaşmıştır (Gözen, 2016: 75).

Wilsonculuk'un temel prensiplerine göre demokrasi ile barış birbiri ile sıkı bir etkileşim içerisindedir. Barışın sağlanması devletler arasında iletişim ve etkileşimin artmasıyla mümkün olur. Bu etkileşimin en yoğun olduğu alan ticarettir. Bu nedenle ticaretin artmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Uluslararası hukuk uluslararası düzenin sağlanması için gereklidir. Bu yüzden uluslararası hukuk güçlendirip dünyaya egemen kılınmalıdır. Silahlanma dünyanın güvenliğine katkı

sağlamadan ziyade savaşı ve çekişmeyi artırmaktadır. Self-determinasyon ve uluslararası istikrar birbiriyle ilişkilidir ve devletlerin çıkarları ile hedefleri sabit değildir. İnsan hakları ve azınlık haklarını korumak için uluslararası mekanizmalar gerekir ve uluslararası ilişkilerde ahlaki gelişme önemlidir (Gözen, 2016: 74).

Dünya hükümetinin kurulması, uluslararası polis gücünün kurulması, uluslararası hukuk sisteminin kurulması, Milletler Cemiyeti ve müşterek güvenlik sistemine destek verilmesi, silahsızlanma, gizli diplomasi ve gizli anlaşmaların engellenmesi, itibar edilmemesi ve uluslararası karşılıklı bağımlılığın artırılması Wilsonculuk'un prensipleri olarak sayılabilir.

İdealizme eş değer olarak görülen bir diğer teori Normativizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Normativizm sosyal ve siyasal hayatın normlara göre düzenlenmesi gerektiğini savunan bir ekoldür. Normatif teoriler temelde birey, toplum, devlet ve uluslararası ilişkilerin etik kaidelerine bakar. İdealizm ise sadece etik değil aynı zamanda hukuk, örgütler, diplomasi ve diğer araçlar ve değerler yardımıyla savaşların önlenmesi için öneriler sunar (Dağlı, 1996: 186).

Realizm'in güç, güvenlik, güç mücadelesinin devam etmesi, şüphecilik, çıkar gibi faktörlerin uluslararası ilişkilerde hala devam ediyor olması Neo-İdealizm'in ortaya atılmasına neden olmuştur. Neo-İdealizm Wilson İlkeleri'nin Realizm'in fikirleri ışığında yeniden yorumlanması ve uygulanması gerektiğini ifade eder. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni sorunların çözümünde Realizm ile birlikte yoğrulan fikirlerle birlikte uluslararası işbirliğine dayanır.

Neo-İdealizm çerçevesinde Kegley (1995), Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası toplum içerisinde artan işbirliğinin uluslararası alandaki anarşik yapının sonlandırılması için iyi bir fırsat meydana getirdiğini savunmuştur. Uluslararası alandaki anarşi ve çatışma yerine işbirliği ve barış uluslararası kurumlar ile sağlanabilir. Soğuk Savaş sonrası meydana gelen yeni uluslararası ilişkilerde anarşiyi sona erdirmek için hiyerarşik sisteme yol açacak bir dünya devletine de gerek olmadığını ifade etmiştir (Kegley, 1995). Devletler daha fazla refah, barış ve adalet gibi ortak çıkarlar için işbirliğini tercih etme eğilimindedirler. Neo-idealistler, uluslararası toplum demokratik siyasal yapıya sahiptir ve demokrasinin yaygınlaşması ile savaşların son bulacağı ve refah için işbirliğinin artacağını savunmaktadırlar (Sönmezoğlu, 2014: 182).

İdealizm ve Neo-idealizm'in esasları uluslararası ilişkilerde etkisiz kaldığı yönünde eleştiri almaktadır ve hatta demokrasi vurgusu başka emeller için kullanışlı hale getirildiğine şahit olunmuştur. ABD başkanı George W. Bush BM'yi, uluslararası hukuku, etik ve normları dikkate almayarak Irak'ı işgal etmiştir. Başkan Bush ve destekçileri Irak'a demokrasi getireceğini, liberal bir düzen kuracağını ve insan hakları ve özgürlükleri teminat altına alıp Ortadoğu'yu idealist değerlerle dizayn edeceğini iddia ederek Körfez Harekatı'na girişmiştir. Fakat anlaşılan o ki İdealizm'in fikir kaynağı olan ABD İdealizm'i kullanarak emperyalizmi uygulamış, Irak ve Ortadoğu'yu daha da istikrarsız bir hale sokmuştur. Dünyanın en gelişmiş demokrasilerinden ve en gelişmiş sivil toplumlarından birine sahip ABD toplumu Bush gibi savaş yanlısı ve bu uğurda manipülasyonlarını teyit eden birini Amerikan toplumu iki kez başkan seçmiştir. Batı toplumlarının savaşı neden önleyemediği ve İdealizm'e uygun demokrasi, sivil toplum ve kamuoyu gücü oluşturamadığı sadece İdealizm ile uluslararası ilişkiler teorisini açıklanamayacağını kanıtlamış oldu. Bir de İdealizm'in kendi içerisinde açmazları olduğunu ve sorunlarının mevcudiyetini teyit etmektedir. Bu durum uluslararası toplumun farklı kültür, din, ideoloji ve hayat görüşünün olması münasebetiyle tüm toplumların kabul ettiği ortak bir idealden söz edilememesi ile açıklanabilir. Ancak bu durumu açıklamak için farklı teoriler ihtiyaç vardır.

İdealizm kapsamında Türkiye ve Rusya ilişkilerine baktığımızda hükümetler arası örgütlerin gerginlikleri, olası savaş ve çatışmaları önleyeceği iddiasına dayanır. Türkiye ve Rusya arasında ihdas edilen Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) başkanlıklar düzeyinde yıllık olarak düzenli toplanmaktadır ve karşılıklı ilişkilerin yukarılara taşınmasında öneri ve anlaşmalar sağlanmaktadır. Bölgesel olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) bölgedeki sorunların çözümüne yönelik önemli bir işlev görmüştür ve Karadeniz'in münhasır ekonomik bölge paylaşımında sorun yaşanmamıştır. Karşılıklı işbirliği ve yardımlaşma sağlanarak, sorunların çözümü gibi meseleler diplomatik yöntemlerle giderilmesinin önünü açmaktadır. Türkiye ve Rusya arasındaki ticaretin artırılması, iki toplumun karşılıklı etkileşimi, diplomatik yolların her zaman açık bulunması ve işbirliği alanlarının genişletilmesi Türkiye ve Rusya ilişkilerine olumlu katkı sağlamaktadır ve olası çatışmaları engellemektedir.

2.1.1.3. Dış Politikada Liberalizm

Liberalizm, Realist teoriden farklı olarak dış politika analizinde sadece devlet merkezli değil, devlet ve devlet dışı aktörleri de dahil ederek kapsamını genişletmiştir. Liberaller için özgürlük ve demokrasi dış politikanın temel kavramlarıdır. Liberalizm uluslararası alanda işbirliğini artıran kurumları savunur (Keohane ve Nye, 2011).

Heywood (2014: 96) Liberalizm'in temel prensiplerinden birinin uluslararası örgütler olduğunu vurgulayarak bunu “**Liberal kurumsalcılık**” olarak kavramsallaştırmaktadır. Liberal kurumsalcılık, egemen devletlerin saldırgan tutumlarını dizginlemenin mekanizması olarak uluslararası örgütleri görmesidir. Liberal teori, insan doğasını ve rasyonalitesini devletin icadını ve onun uluslararası ilişkilerini çatışma yerine işbirliği kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir.

Immanuel Kant (1984)'a göre insanlık için barış sadece siyasi olmayıp aynı zamanda ahlaki bir amaçtır. Bunu gerçekleştirmenin sırrı bireysel egoizmi aşmaktan geçmektedir. Bencillığe karşı çoğulcu ve kozmopolitan düşüncenin sağlanması ile bu engel aşılabılır. Kant insanın çıkar amaçlı, güce dayalı, adaletsiz bir dünyanın bencil birer üyesi olmak yerine insanlığın bir üyesi olmayı ve “safı dünya vatandaşı” olarak yaşaması gerektiği ile birlikte insan hakları ve dünya barışının önemini vurgular. Her devletin sivil bir anayasası ve bu anayasanın cumhuriyetçi olması gerektiğini ifade etmektedir. Kant tüm devletlerin cumhuriyet rejimi ile yönetilerek ve bu devletler tarafından oluşturulan dünya federasyonu ihdas edilip tüm vatandaşların dünya vatandaşı kapsamında korunduğu bir uluslararası sistemi öngörmektedir. Kant için bir diğer önemli ebedi barış unsuru uluslararası ticarettir. Kısacası Kant (1984)'a göre kalıcı barış uluslararası hukukun ışığında cumhuriyetçi anayasalar ile dünya federasyonu kurularak ve devletler arası ticaret ve işbirliği artırılarak sağlanabilir.

Kant (1983: 108-140)'ın daimi barışın sağlanması için Liberal teorisinin temelini oluşturan üç önerme sunmaktadır. Buna göre seçimle iş başına gelen ve erkler ayrılığı ilkesine dayanan cumhuriyet yönetimlerinin halka duyduğu sorumluluk onları dış politika alanında dizginlemekte ve daha pasif yapmaktadır. Bu durumun kalıcı barışı sağlaması için diğer devletlerin de bunu kabul etmesi gerekmektedir. İkinci önerme uluslararası hukukun devletlerarasındaki savaş durumuna son vereceğidir. Üçüncü önerme ise evrensel konukseverliktir. Bu, devlet dışı aktörlerin mülkiyetleri üzerinde

tasarruf hakkının sadece buldukları ülkede değil dünyanın her yerinde geçerli olması durumudur.

Liberal teorinin temeli olarak Kant'ın önermelerine ek olarak Mitrany (1948: 351-356) “İşlevsel düzenlemeler”i ileri sürmüştür. Buna göre Mitrany, esas olan güç değil ihtiyaçların varlığıdır ve ihtiyaçları karşılamak için işbirliğinin şart olduğunu ve netice itibarıyla işbirliği diğer alanları da kapsayarak uluslararası bir hükümete doğru gidişatın olacağını vurgulamaktadır. Daha sonra Ernest Haas işlevselliği “Yeni-işlevsellik” olarak bir adım öteye götürmüş ve Mitrany'nin geliştirdiği iddialara bazı eklemeler yaparak sorunun çözümü için kurumlara ihtiyaç duyulacağını ifade etmiştir. Haas kurumlar ile entegrasyona gönderme yapmıştır ve ulusların entegrasyon sürecine girerek çatışmaların önlenebileceğini vurgulamıştır (Haas, 1964).

Realist yaklaşımın karşısında yer alan liberaller ve idealistler yani Lock, Grotius, Kant ve Wilson çizgisini izleyenler devletlerin siyasal ve toplumsal kurumları ile dış politika tercihleri arasında ilişki bulunduğuna dair dikkatleri çekmekte ve demokratik ülkelerin güç ve işbirliği opsiyonları arasında ikincisini seçeneklerini ileri sürmektedirler. Bunlara göre demokratik ülkeler dış politikada adalet, ahlak gibi kavramları önemser, barış ve istikrara katkıda bulunacak şekilde davranırken gücü esas alanlar otoriter yönetimlerdir. Dolayısıyla güç ve otorite bunlara göre eş anlamlı kavramlardır (Arı, 2013: 102). Otokratik devletler militarist ve saldırgan görünüm sergilerken demokratik devletlerin ilişkilerinde barışçıl çizgi göze çarpar. Otokratik devletler halk baskısına alışıktır. İktidarda kalmak için şiddet kullanımı ve dış dünya ile sorunlarında gücü doğal bir araç olarak görürler (Heywood, 2014: 96).

Liberaller ulus-devletleri uluslararası sistemin temel aktörü olarak görmelerine rağmen uluslararası sistemin en önemli aktörleri arasında devletlerin yanı sıra devlet-dışı aktörlerin varlığını ve önemini vurgulamaktadırlar. Liberalizm'e göre başta hükümetler arası örgütler olmak üzere uluslararası rejimler, çokuluslu şirketler, uluslararası hükümet dışı örgütler, devlet-altı aktörler (çıkarcı grupları, siyasi partiler, elitler, bürokratlar, ulusal sivil toplum kuruluşları, vb.) gibi devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerin işleyişinde iç ve dış siyasetin rolleri ve etkileri oldukça büyüktür. Liberal teoriye göre, devletler, uluslararası örgütler ve devlet dışı aktörlerin oluşturduğu karmaşık bir yapı uluslararası sistemi oluşturur ve bu yapı uluslararası işbirliğinin çok

daha olası ve sürekli olduğunu işaret etmektedir. Liberal demokratik devletlerin birbiriyle savaşmadıkları tezini iddia eden Demokratik liberalizm, liberal demokratik devletlerin çoğulcu bir güvenlik topluluğu oluşturarak ortaya çıkan sorun ve çatışmaları barışçıl yöntemlerle çözmeye odaklanır. İç politikadaki liberal düzenin ve demokrasinin dünya çapında yaygınlaşması ve demokrasiyle birlikte barışın birbiriyle ilintili olduğunu ve uluslararası politikaya da aktarılması gerektiği görüşünü benimseler. Uluslararası ilişkilerde devletlerin güvenlik çıkarlarının yanı sıra bir takım ekonomik, sosyal ve çevresel çıkarları bulunduğunu ve tüm bu ulusal çıkarları gerçekleştirmede devletlerin sadece diğer devletlerle değil, aynı zamanda devlet-dışı aktörlerle de çeşitli ilişkiler kurmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Günümüzde uluslararası ilişkilerin “**karmaşık karşılıklı bağımlılık**” temelinde şekillendiğini ileri süren Keohane ve Nye (2011), askeri ve zorlayıcı dış politika araçlarının devletlerin çeşitlenen ve farklılaşan çıkarlarını sağlamada artık tek ve en uygun araçlar olmadığını söylerler. Zorlayıcı olmayan araçların ve yumuşak gücün ekonomik ve sosyal çıkarları gerçekleştirmede gerekli olduğunu da vurgularlar. Heywood (2014: 95) Karşılıklı bağımlılık ile ticaretin ekonomik ve uluslararası yararları, genel refah seviyesini yükseltmesi ve çatışmaların getireceği ağır maliyetler uluslararası saldırganlık ve yayılcılığı en iyi caydırıcı şey olduğunu savunur.

II. Dünya Savaşından sonra hükümetler arası örgütlerin hem sayılarındaki hem de işlev ve etkilerindeki artış uluslararası ilişkilerde barış ve istikrarı sağlamada önemli bir yer sahiptir. NATO, Dünya Ticaret Örgütü ve AB gibi uluslararası örgütler gelişmiş kurumsal yapıları ve karar alma mekanizmaları ile devletlerarası ilişkilerin oldukça ileri boyutlarda ve derinlemesine bir işbirliğine nasıl dönüşebileceğinin iyi birer örneğini teşkil etmektedirler. Ancak bugün özellikle BM'nin uluslararası çatışma ve krizlere çözüm üretememesi sorgulanmaktadır. Bu sorun Liberalizm'in en büyük açmazı olarak karşımızda durmaktadır. BM büyük güçlerin bir meşruiyet aracı olarak işlev görmektedir. Büyük güçlerin uluslararası alandaki hukuksuzluğunu aklama aracı olmakla birlikte bu güçlerin ortak menfaatlerinin olmaması durumunda muhalif oyla çözümler gerçekleşmemektedir. Üstelik alınan kararlar da bazı ülkeler tarafından yerine getirilmemesi BM'ye güveni zedelemektedir. Fakat Liberal teoriye göre daha şeffaf ortak ve karşılıklı mutlak kazançlar içeren, belirsizliğin azaldığı, ortak değer ve

çıkarların paylaşıldığı bir uluslararası düzenin oluşmasına kurumların katkısı yadsınamaz.

Liberalizm çerçevesinde Türkiye ve Rusya ilişkilerinde işbirliğini artıran kurumlar ve uluslararası örgütler vasıtasıyla çatışma alanlarının azalabileceği öngörülmektedir. İşbirliğini artıran örgütlerden ÜDİK ve KEİ öne çıkmaktadır. Uluslararası örgütlerden BM, DTÖ ve İİT ve Türkiye'nin ŞİÖ'ye diyalog ortağı olması işbirliğini artırmaktadır. Uluslararası entegrasyon ve hükümetdışı örgütler ve çokuluslu şirketlerin faaliyetleri ile özellikle Türk ve Rus şirketlerinin birbirine karşılıklı yatırımları ki önemli Rus şirketlerinden Seberbank, Yandex, Gaz Otomotiv ve Rus demir-çelik üreticisi MMK'nın Türkiye'deki yatırımları karşılıklı işbirliğini artırırken çatışma riskini düşürmektedir. Türk Akımı ve nükleer güç santrali inşaatı gibi önemli yatırımlar "karşılıklı bağımlılık" noktasında önemli işlevler görmektedir. İki ülkenin refah seviyesinde yükselmeler yine politikalarına yansiyacak olup Türkiye ve Rusya ilişkilerini daha yüksek seviyelere çıkartıp çatışmacı rekabet riskini azaltabilir.

2.1.1.4. Dış Politikada İnşacı (Konstrüktivizm) Yaklaşım

İnşacılık kavramı uluslararası ilişkiler disiplininde 1989'da Nicholas Onuf tarafından ilk kez ortaya atılmıştır. Onuf (1989)' a göre toplumsal ilişkilerimizi ve kimliğimizi oluşturduğumuz gibi dünyayı da birbirimize yaptıklarımız ve söylediklerimizle yapılandırmaktayız. Bu iki taraflı bir süreçtir ve böylece bireyler toplumu yapılandırırken toplum da bireyleri yapılandırır. Onuf (1989) kural ağırlıklı inşacılığın temel önermelerini ileri sürmüştür. Buna göre kurallar, dil, söylem ve söylemlerin belirleyiciliği ile kültür ön plana çıkmaktadır.

İnşacılık ilk olarak sosyolojik alanda ortaya çıkmıştır. Gerçeğin sosyal yapılandırılması yalnızca dünyayı nasıl gördüğümüz ile ilgili değil, aynı zamanda kendimizi nasıl gördüğümüz ile çıkarlarımızı nasıl tanımladığımız ve kabul edilebilir davranışı nasıl belirlediğimiz ile ilgilidir. Uluslararası düzlemde ise uluslararası toplum, devletlerin kimliklerini çeşitli şekillerde etkilemektedir. Belli uluslararası örgütlere üye olma devletlere meşruiyet sağladığı gibi belli kimliklerin edinmesine de yol açmaktadır. İnşacılık yaklaşımı devletlerin ve liderlerinin uluslararası yapıda söz konusu olan normlar ve teamüllerin sınırlamaları ile karşı karşıya olduklarını ileri sürer.

Alexander Wendt (1999) ise uluslararası ilişkiler çalışmalarında kimliğin çıkar kavramının öncesinde incelemeyi hak edecek bir unsur olduğunu ve en az çıkar kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Böylece aktörler kim olduklarını bildikten sonra çıkarlarını kimliklerinin çerçevesinde belirlerler. Kimliğinin ne olduğunu bilmeyen veya bir kimlik taşımadan hareket eden devletlerin neyin çıkarına uygun olduğunu belirleyemezler. Wendt (1999)'e göre “istek+inanç=Davranış”tır. Bu formüle göre istek çıkara karşılık gelirken inanç ise kimlik anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca kimlik ve çıkarlar bir süreç dahilinde oluşmaktadır. Bu süreç “sosyalleşme” olarak adlandırılır (Wendt, 1999: 170).

Uluslararası yapı sosyal bir varlıktır ve sonradan materyal faktörler uluslararası yapıya dahil olmaktadır. Yani uluslararası sistem sadece materyal güçlerden değil sosyal faktörlerden de oluşur ve İnşacılık yaklaşımı da uluslararası sistemin temel aktörü olarak devleti görür. Ulus ötesi aktörlerin önemi ne kadar artarsa artsın devletler (birkaç başarısız devlet hariç) başarılıdır ve kendilerini yeniden üretmeye çalışmaktadırlar (Wendt, 1999: 238).

Wendt (1992)'in “devletler anarşiden ne anlıyorsa odur” ifadesi sosyal inşacılığın bilindik formüllerinden biridir. Buna göre bazı devletler uluslararası alandaki anarşiyi tehlikeli ve tehditkar olarak algıırken diğer bazı devletler de özgürlükler ve fırsatların bir aracı olarak görebilirler. Yani devletlerin davranışı neo-realistlerin vurguladığı gibi sistemin yapısı tarafından değil belli devletlerin anarşiye bakışı tarafından belirlenir. Önemli olan devletlerin karşılaştığı nesnel koşullar değil, devletin kendi kimliği ve diğer devletleri nasıl gördüğüdür. Devletlerin kim ve ne olduklarına dair algıları değiştikçe yani kimlikleri üzerine algı değişikliği meydana geldiğinde davranışları da değişir (Heywood, 2014: 105).

İnşacılık yaklaşımı kendini rasyonel ve düşünümsel teoriler arasında bir köprü veya orta yol olarak tanımlamayı tercih eder. Bu bağlamda İnşacılık mevcut teorilere rakip olarak değil rasyonellerin göz ardı ettiği sosyolojik perspektife sahip bir yaklaşımdır. ABD rasyonalizme ağırlık vererek bu disipline hakim olurken düşünümsel teoriler daha ziyade Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır. Uluslararası ilişkilerde farklı düşünmeye yönlendiren düşünümsel olarak adlandırılan grup içinde eleştirel teori, postmodern teori, inşacılık sonrası ve bazı feminist yaklaşımlar yer almaktadır. Bir

meta-teorik yaklaşımı olarak inşacılığın ortak paydası ontolojik açıdan “**sosyal gerçekliğin inşası**”, epistemolojik olarak ise “**bilginin sosyal inşasıdır**” (Küçük, 2016: 330).

Soğuk Savaş’ın bitimine müteakip başlayan yeni süreçte birçok düşünür kimlik ve kültür gibi sosyal unsurlarla dış politika alanında doğrudan ilişki kurmaya başlamışlardır. Özellikle bunlardan Huntington’un “**Medeniyetler çatışması**” paradigması bu alandaki çalışmaları derinden etkilemiştir. İnşacılığın en belirgin özelliği, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının toplumsal olarak inşa edildiğini varsaymasıdır. Özellikle Alexander Wendt ile beraber popüler hale gelen İnşacı yaklaşım, kimlik-dış politika ilişkisinin daha kurumsal bir temele oturmasına yol açmıştır (Arı, 2014: 31).

Aktörlerin sosyal çevrelerinden bağımsız olmadığını ve devletin çıkarları çevresinden etkilenecek oluşur. İçinde bulunduğumuz sosyal dünya (tarih, kültür, siyasi ve sosyal evre, inançlar, fikirler, söylemler ve sinyaller) kimliğimizi tanımlar. Özneler arası, kolektif düşünceler kurumları, kimlikleri ve dolayısıyla yapıyı oluşturmaktadır. Bu bağlamda yalnızca bireysel düşüncelere vurgu yapan yaklaşımlardan ayrılır. İnşacılar bireyin kimliğinin tanımlanmasında hem normatif yapıların önemini hem de materyalist yapının önemine vurgu yapar. Diğer taraftan normlar ve diğer paylaşılan inançlar aktörlerin kimliğini ve çıkarlarını etkiler. İnşacılar aktörlerin sosyal kimlikleri ve çıkarları üzerine odaklanmışlardır. Sosyal kimlikler ve çıkarlar değişkendir ve çıkarlar aktörlerin sosyal kimlikleri ve normları ile belirlenir. Diğer taraftan ise rasyonel yaklaşımlar kimlikleri ve çıkarları değişmez görür. İnşacılığa göre güç ve çıkarlar önemlidir fakat gücü ele alış biçimi rasyonellerden farklıdır. Materyal gücün yanına düşünsel güç yani sosyal olarak yapılandırılmış güç eklenmiştir. Kimlik ve çıkarlar davranışları düzenler ama çıkarlar değişebilir ve bu bağlamda düşman, tehdit, anarşi, egemenlik gibi kavramlar sosyal olarak yapılandırılmıştır ve zamanla değişebilir (Karacasulu, 2014: 110).

Arı (2014: 35)’ya göre İnşacılık, Rasyonalizm’den ve Pozitivizm’den üç açıdan farklılık göstermektedir. Rasyonalistler aktörleri atomistik ve bencil unsurlar olarak görürken İnşacılar ise kimlikler, normlar, teamüller, değerler ve fikirler tarafından oluşan toplumsal unsurlar olarak görmektedir. Diğer ayrımda ise rasyonalistler aktörlerin çıkarlarının dışsal olarak belirlendiği ve toplumsal etkileşimi ikinci plana

atarken inşacılar çıkarlarının içkin olduğu ve edinilen kimlik, deneyim ve rol üzerinde etkili olduğunu ifade eder. Son olarak rasyoneller aktörlerin amaçlarını gerçekleştirmek için toplumu bir toplumsal alan olarak görürken yani pasif etkiye sahipken inşacılar ise aktörler amaçlarını belirlemede ve gerçekleştirmede toplumu temel belirleyici olarak görmektedir.

Kimlik ve kültürel unsurların dış politikaya etkisini vurgulayan İnşacılık yaklaşımına göre Türkiye ve Rusya ilişkilerinin rekabet içerisinde olduğu sonucuna varılabilir çünkü her iki ülke Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz ve hatta Balkanlar'ı kültürel uzantısı olarak görmektedir. İleriki bölümlerde incelenen “Rusya'nın Stratejik Kültürü” ve “Türkiye'nin Stratejik Kültürü” İnşacılık bakımından da bir incelemeyi içermektedir.

2.1.2. Dış Politika Araçları ve Yöntemleri

Dış politika araçları klasik çerçevede siyasal, ekonomik ve askeri yöntemler kapsamında gerçekleşmektedir. Yumuşak güç ve kültürel etkiler gibi yeni tarz yöntemler de günümüzde artık etkili olmaktadır.

2.1.2.1. Diplomasi

Diplomasi ile dış politikanın resmi kanallarla uygulamaya konulması sağlanmaktadır. Böylece diplomasi bir hükümetin belli kural ve kanallarla görüş ve düşüncelerini diğer hükümetlere iletiminde kullanılan resmi bir dış politika aracı ve yöntemidir (Arı, 2013: 324). Sorunlara barışçıl yöntemlerle çözüm bulmak üzere devletler müzakere ederler ve bu müzakereleri diplomasi aracılığıyla gerçekleştirirler. Kriz dönemlerinde sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi ve güç kullanımından önce başvurulmuş en önemli araçlardan biridir. Diplomasi hükümet yetkilileri tarafından gerçekleştirilir ve modern dönemde diplomasi en önemli memurları elçilerdir. Diplomasiye tarihsel olarak baktığımızda antik Mısır ve Hititler arasında gerçekleştiğinin örnekleri vardır. İlkel toplumlar savaşları durdurup yaralıları tedavi etmek ve ölümlerini gömmek için anlaşma sağlama ve iletişim kurmaktaydılar. Diplomasi kökenleri incelendiğinde en önemli diplomasi örneklerinden biri Kadeş Anlaşması olduğu görülmektedir. Antik Mısır'da firavunların birbirleri ve komşuları ile yazıştığı Amarna mektupları diplomasi'nin diğer bir örneğidir. Kısacası diplomasi

insanlık tarihi kadar eskidir (Aksoy, 2018: 909). 15. yüzyıla kadar tek yanlı ve süreklilik göstermeyen “**ad hoc**” diplomasi türü uygulanmaktaydı. Ad hoc diplomasisi ile bir devlet tarafından atanan elçiler diplomatik olarak sadece belli bir konu üzerinde görüş alış verişi yaptıktan sonra ülkelerine geri dönerlerdi. Bu bakımdan diplomasi kısa süreli, dar kapsamlı ve süreklilik göstermeyen bir şekilde gerçekleşirdi (Daban, 2016: 33). İlk sürekli elçilik 1455 yılında Venedik tarafından Cenova’da açılmıştır faka o zamanlarda bu kişilere elçi değil katip denilmekteydi. Venedik’te elçilik okulu açılmış ve İtalya ilk elçisini Fransa’ya göndermiştir.19. yüzyıl diplomasinin altın çağı olmuştur ve I. Dünya Savaşı’na kadar olan sürede Avrupa diplomasisinin merkezi durumuna erişmiştir. Diplomatlar bugün olduğu gibi bilgi toplama, siyasal ve askeri çıkarları muhafaza etme, ticari ilişkileri artırma doğrultusunda gayret etmişleridir (Arı, 2013: 326). Diplomasi ile bir ülkenin belli bir konu hakkında niyetini öğrenmek, herhangi bir konuda diplomatik destek vermesini sağlamak olabilir. Diplomasi ekonomik konular üzerine de olabilir. Gümrük tarifelerinin indirilmesi, kotaların kaldırılması, serbest ticaret gibi konularda diplomatik müzakereler gerçekleştirilebilir. Bazı durumlarda diplomatik müzakerelerde taraflardan bazıları sorunu gerçekten çözme amacı gütmeyebilir. Sorunu müzakere etmekten ziyade zaman kazanmak, kamuoyunu yatıştırmak, karşı tarafı durdurmak ve müzakere yanlısı görünüp dikkatleri farklı yönlere çekmek olabilir. Bunların yanı sıra devletler müzakere masasına propaganda yapmak için de dahil olmuş olabilirler. Bir devletin amacı anlaşmaya çalışmak değilse o taraf diplomatik konferans ile kendi iddialarını ve görüşlerini dünya kamuoyuna iletmek ve karşı tarafların müzakere gücünü kırmak olabilir.

Harold Nicolson (aktaran Sönemzoğlu, 2014: 29) diplomasiyi dar ve geniş kapsamda iki farklı düzeyde ele almıştır. Dar anlamda hükümetlerin resmi temsilcisi olan diplomatlar aracılığı ile karşılıklı bilgi akışı, haberleşme ve görüşmeler sürecini ifade ederken geniş anlamda diplomasi bir ülkenin dış politikasında kullanılan siyasal etkileme yöntem ve tekniklerini açıklamaktadır. Dış misyonların en önemli görevlerinden biri, bulunduğu ülke ile sürekli bir müzakere yürütmektir. Müzakere esasen diplomasinin tanımında yer alan temel bir faaliyettir. Müzakerelerde güdülen amaç, faaliyetin yürütüldüğü ülkede temsil edilen ülke hakkında kamuoyu oluşturmak, lobi faaliyeti yapmak ya da temsil edilen ülkenin uluslararası alanda yürüttüğü faaliyetler hakkında ev sahibi ülkeyi bilgilendirmek ve teminat vermek şeklinde olabilir.

Müzakereleri sürdüren diplomatik temsilcilerin görevlerini 1961 Viyana Sözleşmesi'nin 3. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir. Temsil etmek, vatandaşlarının hak ve çıkarlarını korumak, müzakerelerde bulunmak ve bilgi toplamaktır. Bir diplomatik misyon şefi bulunduğu ülkede kendi ülkesinin devlet başkanını temsil eder.

Diplomasinin farklı yöntemleri mevcuttur. Çok taraflı görüşmelere “Konferans Diplomasisi” denilir. Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların artması, örgütler sisteminin gelişmesi ve süreklilik kazanması “Parlamentar Diplomasisi” çeşidini ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin en üst düzeydeki temsilcilerin katılımı ile gerçekleşen diplomasi çeşidi ise “Zirve Diplomasisi” olarak adlandırılır. Bir kriz anında sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla sürekli temas halinde gerçekleşen diplomasi türüne de “Mekik Diplomasisi” denilmektedir. Kamuoyuna karşı hesap verme sorumluluğu taşıyan demokratik sistemlerin eylem ve düşüncelerini kamuoyunun gözü önünde sürdürmesi bir “Açık diplomasi” çeşididir (Sönmezoğlu, 2014; Arı, 2013: 350-352). Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleşen görüşmeler açık diplomasiye iyi bir örnektir. Müzakerelerden duyulan endişe ve iç ve dış tepkilerden çekinilmesi müzakereler kamuoyundan gizli tutularak sürdürülmesine neden olabilir. Gizli müzakereler gayri resmi yapısıyla avantajlar kadar siyasi riskler de taşır. Müzakereler tamamlanmadan bu gizli görüşmelerin açığa çıkması ya da sonucunun beklenenden daha olumsuz olması taraflara mutlaka bir siyasi bedel ödetirir. Günümüzde klasik diplomasi önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Çoğunlukla devlet başkanları arasında gerçekleşen diplomasi gittikçe önemli hale gelmektedir. Diğer taraftan parlamenter diplomasi ile uluslararası sorunların uluslararası örgütler bağlamında çözülmesi ve ele alınması gerekliliği ileri sürülmektedir (Acar, 2006: 423). Böylece müzakerelerde bulunma görevi tevdi edilmiş diplomatik misyonerlerin görevleri oldukça daralmış görülmektedir.

Diplomatik müzakerelerde kendileri için hayati önemde gördüğü veya egemenliğini ilgilendiren hususlarda taraflar müzakereyi sıfır toplamı olarak görürler ve kendilerinin vereceği bir ödün karşı tarafın kazanımı olarak gördüklerinden müzakereye yanaşmazlar (Arı, 2013: 357). Sıfır toplamı diplomasi, aynı zamanda çatışmacı model olarak da ifade edilebilir. Bütün olgu ve olaylarda kendi fikirlerini destekleyecek şekilde müzakere sürdürürler ve karşı tarafın zaafı üzerine ısrarla dururlar. Müzakerelerde bir tarafın kazancı oranında diğer tarafın da kazançlı çıkması veya bir tarafın menfaatine gelişebilecek bir durum karşısında diğer taraf veya tarafların

da menfaatine gelişme gösterecekse ya da her iki taraf veya taraflar zarara uğrayacaksa bu sıfır toplamlı olamayan/uzlaşmacı model olarak karşımıza çıkmaktadır (Sönmezoğlu, 2014: 470).

2.1.2.1.1. Diplomaside Stratejiler ve Yöntemler

Taraflar kendileri için elde edebileceği en yüksek çıkar bandını belirler ve karşı tarafı buna ikna etmeye çalışırlar. Ancak karşı taraf bunu reddederse kendi pozisyonunu gözden geçirip revize ederler ve nereye kadar inebileceklerini ve neyden vazgeçeceklerini hesaplayarak yeniden ikna ve inandırma sürecine girerler bu yöntem diplomaside “**maksimalist yaklaşım**” olarak adlandırılır (Arı, 2013: 360). Bir diğer yöntem ise “**ikna ve vaatlerde**” bulunmaz. Bir taraf diğerinin tutum ve davranışlarını istenilen istikamete koyabilmek için ekonomik yardımlarda bulunabileceği gibi siyasal destek şeklinde taviz vermeye ikna edebilir. Davranışlarını istenilen şekilde değiştirmesi için kazançlı çıkacağı yönünde ikna yöntemlerinde bulunabilir. “**Tehdit**” diplomatik müzakerelerde başvurulan yöntemlerden birisidir. Görüşmelerde kullanılan ikna yöntemleri işe yaramadığı durumlarda ve söz konusu tarafın davranış ve tutumlarında değişikliğe gitmemesi durumunda diğer taraf uyarılarda bulunarak belirli önlemleri uygulayacağını bildirebilir. Tehdit inandırıcı olmalı ve kamuoyu önünde küçük düşürücü boyutlarda olmamalı ve dikkatle kullanılmalıdır. Bilakis istenilen sonuçların aksine tam tersi şekilde gerçekleşebilir. Bölgesel ve uluslararası güç dağılımının ve konjonktürün tehdidin uygulanacağı ülkenin lehinde olmaması gerektiğine dikkat edilmelidir. Diplomatik yöntemlerden son olarak da “**oldu-bittiye getirmek**” ten bahsedebiliriz. Bu yöntem ile bir taraf diğerinin seçeneklerini yok sayarak kendi isteklerinin kabul edilmiş sayması ve üzerinde anlaşılmış göstermektir. Diğer taraf da bunu kabul etmek ile etmemek arasında bırakılıp başka bir alternatif sunmamaktır. Bu yöntem genellikle aceleyle sorunların halledilmesine yöneliktir ve genellikle güç dengesi bakımında asimetrik taraflar arasında gerçekleşir.

2.1.2.1.2. Diplomatik Yaptırımlar

Nota verilmesi, bir devletin yapmış olduğu eylemlerden rahatsızlık duyulması durumunda genellikle ilk başvurulan bir yöntem olan ve bu davranışı protesto ettiği anlamı taşıyan resmi bir mektup niteliğindedir. Yazılı olmayıp sözlü şekilde protesto etme şeklinde de gerçekleşebilir buna ise *nota verbale* denilir (Arı, 2013: 362).

Diplomatik temsilcinin geri çekilmesi, sorunun nota verilmesine rağmen çözülememesi durumunda diplomatik temsilci ülkesine çağrılır. Diplomatik temas tamamen kesilmez fakat ilişkiler maslahatgüzarı seviyesine düşürülerek diplomasi bu şekilde devam eder (Arı, 2013: 262).

Diplomatik ilişkilerin kesilmesi, büyükelçiliğin kapatılması ve personelinin tamamen geri çekilmesi durumudur. Ancak bu durum diplomatik ilişkilerin tamamen kesildiği anlam taşımaz önemli hususlarda üçüncü ülkelerin aracılığı ve diplomatik kanalları ile ilişkiler sürdürülebilir (Arı, 2013: 364).

Ültime, yukarıda ifade edilen yöntemlerin hiç birisi işe yaramadığında ve sorunun çözülememesi durumunda savaş durumuna gelindiğinde bu yönetime başvurularak son bir uyarı niteliği taşımaktadır. İsteklerin yerine getirilmemesi durumunda savaşa başvurulacağı bildirilir (Arı, 2013: 365).

Tanınamama, genellikle demokratik usullerin dışında yönetime gelen hükümeti ve dolayısıyla devleti tanınamama şeklinde gerçekleşir ve böylece diplomatik temsilcilikler kapatılır. Ancak daha önce tanınmış bir devleti tanımaktan vazgeçme şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu yöntem genellikle ülkenin o ülkedeki varlıklarını dondurma, bankadaki paralarına el koyma, ticari ambargo, kredilerin askıya alınması gibi yöntemler ile eşlik eder (Arı, 2013: 367).

2.1.2.2. Propaganda

Karşı tarafın tutumlarını, düşüncelerini ve davranışlarını iletişim araçları vasıtasıyla propaganda yapımcıları lehinde ve istekleri doğrultusunda etkileme ve değiştirmeye yönelik bilinçli yapılan faaliyettir. Propaganda kelime kökü olarak bir düşünceyi yaymak anlamına gelmektedir. Anlamlı semboller, söylentiler, öyküler, haberler ve diğer iletişim aygıtları ile düşünceleri denetim altına almayı ifade eder (Erkiş, 2011: 294). Propaganda ile diplomasi arasındaki ilk çarpıcı fark, diplomaside muhatap devlet yetkilileri ve hükümet olurken propagandadaki hedef kitle diğer ülkenin halkıdır. Dahası, propaganda tüm uluslararası camiayı hedefine alarak istekleri doğrultusunda dünyada kamuoyu oluşturmaya çalışır.

İlk kez siyasal anlamda, sistematik ve kapsamlı şekilde propagandayı İngiltere I. Dünya Savaşı'nda hem içeride hem de dışarıya yönelik olarak kullanmıştır. Daha sonra

Rusya’da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle propaganda dış politikada önemli bir araç haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında en sık başvurulan bir dış politika aracı haline gelmiş ve neredeyse diplomasinin yerine geçmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD yeni müttefikler edinmek, dünya kamuoyunu kendi ideolojilerine inandırmak ve iç politikada halkını birlik içerisinde tutmak amacıyla propaganda sıklıkla kullanılmış ve Soğuk Savaş’ın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Propaganda yapımcılar diğer devlette yaşayan dini ve etnik olarak azınlık grupları, sosyal ve iktisadi olarak ayrımcılığa maruz kaldığı ve geri plana itildiği hissinio ülke vatandaşlarını etkilemek amacıyla propaganda faaliyeti yürütürler ve o ülke üzerinde baskı aracı olarak kullanırlar. (Arı, 2013: 371).

Diplomasi ve propaganda çoğu zaman birbirini tamamlayıcı olarak işlerliğini sürdürür. Diplomaside başarı sağlayabilmek için karşı tarafın halkını ve dünya kamuoyunu kendi amaçları doğrultusunda etkilemek ve argümanlarını yaymak gereklidir. Propaganda diplomaside hedeflenen başarı şansını artıracaktır. Propaganda dört unsurdan meydana gelir. Bunlar, propaganda yapımcılar, kullanılan yazılı, sözlü ve davranışsal semboller, iletişim araçları ve propagandanın hedef kitesidir. Propaganda da en önemli araçlardan birisi iletişim araçlarıdır. Medya genelde kendi ülkelerinde hükümetin kontrolündedir. Propaganda için iletişim araçları hükümetin kontrolünde değilse başarı şansı oldukça düşük kalacaktır.

Nazilerin ünlü propagandacısı Joseph Goebbels (aktaran Çağlar, 2008), propagandanın temel bir yönteminin olmadığı amacının ise kitlelerin fethi olduğunu belirtmiştir. Propaganda teknikleri olarak izleyicilerin tutum, davranış, algı ve düşüncelerini belirtmek için izleyici eğilimleri tespit edilir. Propagandanın kaynağının alıcılar tarafından güvenilir olduğu hissettirtmelidir. Kanaat önderleri de propaganda sürecinde kullanılan tekniklerden biridir. İnandırıcılığı artırmak için yüz yüze iletişime geçilebilir. İletişim kaynağının tekelleşmesi ile propagandacıya önemli propaganda gücü verir. Dil ve müzik kullanımı propagandanın önemli bir aracıdır. Sözsöz semboller duyguların gücünü pekiştirir. Milli marşlar, müzikler ve şiirler de propaganda aracı olarak kullanılır. Böylece ulusal, dinsel, yerel veya kişisel duygular uyarılarak propagandaya hizmet etmek için kullanılırlar (Çetin, 2014: 245).

2.1.2.3. Ekonomik Yaptırımlar

Ekonomik yaptırımlar bir ülkeyi kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye ve dış politika uygulamaya zorlamak amacıyla kullanılan bir araçtır. Hedef ülkenin direncini kırarak boyun eğdirme, hedef ülke liderini veya hükümetini devirme, kendine karşı girişimde bulunma ihtimalini ortadan kaldırmak için caydırma ve diğer uluslararası aktörlere mesaj verme olmak üzere ekonomik yaptırımların farklı amaçları bulunmaktadır (Sönmezoğlu, 2014: 494). Dış politikada ekonomik araçlar olumlu veya olumsuz yönde kullanılabilir. Örneğin uygulanan kotaların kaldırılması veya hafifletilmesi olumlu bir araçken yeni bir kota uygulamaya konulması olumsuz yönde bir tercih olmaktadır. Ekonomik yaptırımlar diplomatik yaptırımlara nazaran çok daha etkili olması nedeniyle sık başvurulan bir yöntemdir. Sorun çıkaran devletlere karşı en önemli ekonomik yaptırım ekonomik ambargo uygulamasıdır (Birdişli, 2010, 179).

a. Tarife

Yerli sanayiye dış rakiplerine karşı korumak ve devlete vergi geliri elde etmek için ithal malların gümrükte girişi ile konulan bir çeşit vergi uygulamasıdır (Arı, 2013: 415). Bir malın önemli bir alıcısı konumunda olan bir ülke bu mala uygulanan gümrük vergisini yükseltmesi durumunda bu malın satıcısı olan ülkeyi ekonomik zarara uğratabilir ve bu bir yaptırım olarak kullanılabilir.

b. Kota

İthalatı yapılacak malların hacimsel veya değersel olarak miktarında kısıtlamaya gitmesidir (Arı, 2013: 416). Böylece bir ülke diğerinin ekonomik kaybına sebep olacak şekilde bir yaptırım aracı olarak kotaları uygulayabilmektedir.

2.1.2.4. Siyasal Yaptırımlar

Siyasal yaptırımlar ekonomik yaptırımların daha ağırlaştırılmış şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik yaptırımlardan sonuç alınamaması durumunda kademeli olarak başvurulacağı gibi hızlı sonuç alabilmek amacıyla doğrudan bu araçlara başvurulmaktadır.

a. Boykot

Boykot, bir ülkenin bazı mallarının veya tüm mallarının ülkede satışının yasaklanmasıdır (Arı, 2013: 417). Bu araç genellikle halkın kendi nezdinde ortaya çıkmaktadır. İki ülke arasında gerilimin tırmanması nedeniyle ülke halkları o ülkenin mallarını satın almamak üzere boykota gidebilirler. Bunun dışında hükümetler de o ülkeden ithal edilen malların alınmaması için çağrıda bulunabilirler.

b. Ambargo

Ambargo ile bir ülke diğeri ile her türlü ticari alışverişi durdurmaktadır fakat bazı stratejik mallar için de uygulanabilmektedir (Arı, 2013: 417). ABD, Kıbrıs Barış Hareketi düzenleyen Türkiye'ye 1975 yılında ambargo uygulamıştır. ABD ambargonun yanı sıra Türkiye'ye yaptığı yardımları da durdurmuş ve paraları ödenmesine rağmen savaş araç ve gereçlerinin yedek parçalarının temin edilmesini de askıya almıştır (Arı, 2013: 418).

c. Abluka

Hedef ülkenin tümünü veya bazı bölgelerinin dışarı ile bağlantısının tamamen veya kısmen denetim altına alınması, sınırlandırılması veya kesilmesidir (Arı, 2013: 420). Ekonomik yaptırımların etkinliğini artırmak için bir yöntem olarak kullanılabilir. Ablukayı uygulayabilmek için askeri araç ve teknolojilerle desteklenmesi gerekir. Abluka, dış ülkeler ile bağlantısını kesilerek başta askeri malzemelerin tedarikini ve diğer ihtiyaç duyacağı ürünlerin o ülkeye geçişini engellemektir. Genelde ambargonun istenilen sonuçları vermemesi durumlarda tercih edilen bir yöntemdir.

2.1.2.5. Çatışmalar ve Savaşlar

Çatışmayı Michael Haas (1972: 252) varlığını korumak, sürdürmek ve uluslararası alanda kendi çıkarlarını artırmak, korumak ve kendi yararına olacak şekilde değişikliğe uğratmak için yapılan bir davranış olarak tarif etmektedir. Bir devlet milli güvenliğini veya hayati derecede önemli çıkarlarının tehdit edildiğinde, uluslararası sistemden rahatsızlık duyduğunda ve bunu kendi lehine doğru değişiklik yapmak istediğinde çatışma durumuna meyil etmektedir. Savaş ise isteklerin hedefteki karşı tarafa zorla kabul ettirilmesi için başvuru olan bir şiddet eylemidir. Uluslararası hukuka göre savaş,

iki veya daha fazla devletin aralarında silahlı çatışma olarak ifade edilmektedir (Arı, 2013: 448-451).

Rekabet ortamının savaflara neden olduğu bilinmektedir ancak Bir devletin diğerinin varlığına son verme, varlığını kabullenmeme veya ona zarar verme durumuna gelirse çatışma ve savaflara neden olabilmektedir. Rekabet ile gerilim birbirine eşlik etmektedir ve zamanla çatışmaya yönlenebilme durumu söz konusudur. Waltz (2015: 252)'a göre ulusların rekabet içgüdüsünün denetim altına alınmasının elzemdir. Aksi takdirde kibirden kaynaklanan rekabet dünyayı yok etmeye sürükleyecektir. Tehdit altındaki devlet hayatta kalabilmek için her şeyi yapar ve diğer devletleri tehdit eder. Bu durum güvenlik rekabetine neden olur. Devletler diğer devletlerin asıl niyetinin ne olduğu konusunda asla emin değıllerdir. Niyetler karar alıcıların zihnindedir ve bu konuda analizler ampirik olarak doğrulanamazlar (Mearsheimer, 2016: 68-70). Bu yüzden devletler hep birbirlerine karşı ihtiyatlı davranırlar ve yapılan anlaşma ve güvenceler sonrası zafiyete düşmemek için yine de önlem alma ihtiyacı hissederler çünkü iktidar değışimleri, vaatlerin yerine getirilmemesi ihtimali karşı tarafı tedirgin edebilir.

Realist yaklaşıma göre birey doğası gereği iyi niyetli değıldir, çıkarları peşinde koşar ve güç elde edip diğerleri üzerinde tahakküm oluşturmak ister (Ersoy, 2016: 161). Bu görüş devletler boyutuna taşındığında durumda değışiklik yoktur. Devletler de aynı şekilde güç elde etme peşinde koşarlar ve bunun uğrunda ciddi bir şekilde rekabet içerisindedirler. Rekabet de çıkar çatışmaları ve son çare olarak da savaflara yol açabilmektedir. Diğer taraftan büyük güçler daha sık savaflara başvurduğu görülmektedir. Kimliklerinin yitirilmesinden korkanlar ve güvenliklerinin tehlikede olduğunu hisseden küçükler de güçlülerle işbirliğini düşürerek ittifak arayışı içerisine girerler. Güçlülerin daha da güçlenmesini değıil dengelenmesini arzu ederler. Bazı görüşlere göre gücün dengesiz dağılımı ile güçlüler kendilerini kazanmaya yakın gördüklerinden savaş çıkarma ihtimalinin yüksek olduğunu değerlendirirken tersi görüşler ise güç dengesinin savaflara neden olabileceğini iddia etmektedirler. Ancak araştırmalar her iki görüşü de destekler nitelikte olmadığından güç dengesinin dengeli olup olmaması savafların patlak vermesi ile çok yakın bir ilişkisi bulunmadığını göstermektedir (Sönmezoğlu, 2014: 529). Kimi devletler kendilerine karşı bir güç dengesizliği oluşturulmasını engellemek için savaşırlar. Büyük güçler kendi çıkarları

uğruna güç dengeleyici savaflara girerler. Güçlü olana karşı ve onu dengelemek üzere kendine-yardım sisteminde daha zayıf devletler kendilerini birbirlerine çekerler. Bu doğrultuda Waltz (2015: 256) Sovyetler Birliği ile Avrupa'nın bir çatışma içerisine girmeyeceği ve ABD'nin hoşlanmayacağı bir şekilde işbirliği içerisine gireceğini ifade etmektedir. Sıkı rekabet ideolojiyi çıkar uğruna kullanılmasını sağlar. En yakın rakiplerine karşı bir güç farkına sahip olan devletler gereksiz bir şekilde önemsiz tehlikelere karşı fazla ilgi gösterebilirler ve bazen fantastik çıkarlar peşinde koşarlar. Ancak askeri güç birbirine yakınsa rakiplerine karşı ihtiyatlı yaklaşacaklardır.

Silahlanma yarışı ve savaflar arasında bir ilişki de kurulabilir. Bir ülke başka bir ülke ile rekabet halinde ise veya coğrafi, kültürel ve stratejik olarak tarihsel bir çatışma ve güç mücadelesi süregelmişse bu iki ülke birbirine karşı ihtiyatlı tutum sergilerler. Birinin askeri ve silah teknolojilerindeki gelişimi diğeri de bu düzeye bir an önce erişmesi için çaba harcamasına neden olur. Diğeri de buna engel olmak için üstünlük fırsatını kullanarak savaş çıkarma eğiliminde olabilir. Ancak günümüzün uluslararası sisteminde bu pek mümkün olmayabilir çünkü kurulan ittifaklar, kuzey-güney arasında artan işbirliği, uluslararası kurumlar bu dengesizliği fırsata çevirmeyi engelleyebilir.

Seyom Brown (1994) savafların çıkışı ile uluslararası sistemin farklı versiyonlarına göre bir değerlendirmede bulunmuş ve bunları dört farklı yapıya göre incelemiştir. Bunlar, güç dengesi yapısı, ittifakların yapısı, kutuplaşmanın yapısı ve karşılıklı-bağımlılık yapısıdır. Savaş olasılığı için en riskli yapı, ister iki kutuplu olsun ister çok kutuplu olsun bunların kendi içerisinde gevşek koalisyonlu durumudur. En emniyetli olanı ise sıkı koalisyonlu çok kutuplu olan uluslararası sistemdir (Sönmezoğlu, 2014: 530). Augustine ve Dante gibi bazı yazarlar savaşı önlemede sisteme egemen olan güçlü bir devlet hakimiyetinde tek kutuplu sistemi savunurken Hobbes, Grotius, Kant ve Hume gibi bazı yazarlar da çok kutuplu sistemde güç dengesi sistemini barışın devamı için gerekli görmektedirler (Arı, 2013: 465).

Waltz (2015: 237)'a göre savaflar, 1789'dan önce karlı bir iş olmuş olabilir fakat o tarihten sonra savaflar rakiplerine karşı bir kazanç sağlamamıştır. Halihazırda somutlaştırılmamış şiddet gerektirmeyen o kadar çok nüfuz aracı varken ABD'nin askeri hakimiyet kurmasına yönelik eylemlerini eleştirmektedir. Savaşmak her zaman zordur, savaştan kaçınmak ise daha kolaydır çünkü riskte ve tehlikede olan çok az şey

vardır. Askeri güç artık hakimiyet getirmemektedir. Fethetmek ve yönetmek farklı süreçlerdir. Zaten modern dönemde savaşın maliyetleri oldukça yüksektir ve dünyanın en büyük ekonomilerini bile sarsacak boyutlara ulaşabilmektedir. Kaldı ki işgalden sonra bu durumun sürdürülmesi çok daha zor bir durumdur ve ne kadar başarı sağlandığı da kendi kamuoyu tarafından tartışılmakta ve sorgulanmaktadır.

2.1.3. Dış Politika Analizi

Dış politika analizi, dış politikanın sadece uluslararası sistemle ilgili olmadığı ve iç politika, bürokratik ve parçalanmışlık, basın, kamuoyu, ideoloji ve devlet içindeki siyasal rekabet gibi geniş unsurların incelenmesi gerektiği üzerine inşa edilir (Aydın, 1996: 96). Dolayısıyla ülkenin iç dinamikleri dış politikanın oluşturulması üzerine önemli etkiye sahip olmaktadır. Bu bakımdan dış politika analiz düzeyi, dış politikada analitik yaklaşımlar ve temel inceleme alanları çalışılmıştır.

2.1.3.1. Dış Politikada Analiz Düzeyleri

Dış politikanın analizi yapılırken analizin hangi düzeyde yapılacağı da önemli bir araştırma konusu olmuştur. Waltz (2008: 4) bunu mikrodan makroya doğru sıralamıştır: Birey, devlet ve toplum, uluslararası sistemdir. Bu temel üçlü analiz düzeyine alt gruplar eklenmektedir. Politik partiler, basın ve çıkar grupları gibi ulusal-ulusaltı gruplar, çok uluslu şirketler, hükümet dışı örgütler gibi ulusalar-üstü veya ötesi gruplar, koalisyon ve birlikler gibi devletlerarası gruplar şeklinde analiz düzeyi genişlemektedir (Güleç, 2018: 82). Sönmezoğlu (2014: 81) da aktör düzeyi ve sistem düzeyi olmak üzere iki temel grupta toplamakla birlikte birey/grup, devlet, uluslararası kuruluşları aktör grubunun bileşenleri olarak; alt sistem ve küresel sistemi sistem düzeyinin bileşenlerini olarak tarif etmektedir. Birey düzeyindeki analizler karar vericilerin inançları, dürtüleri, liderlik özellikleri gibi kişilik özelliklerini konu almaktadır. Devlet düzeyindeki analizler, devletin kurumları, işleyişi, rejimi ile medya, sivil toplum, çıkar kurumları, kamuoyu, etnik gruplar gibi devlet dışı birimleri ve siyasal kültür, ekonomik koşullar, dini yapı gibi sosyolojik faktörleri incelemektedir. Sistem analizi de devlet ve devlet-dışı uluslararası aktörler ve uluslararası sistemin yapısını analiz etmektedir.

Dış politika analizi ile devletlerin dış politikaları incelenerek kapsamlı bir akademik alan içerisinde açıklanmaktadır. Dış politika analizi sadece akademisyenler

tarafından yapılmazlar, düşünce kuruluşları ve STK'lar da bu inceleme alanında bulunurlar. Dış politika analizi dış politika süreçlerini ve kararlarını belirleyen unsurların araştırılmasını konu alır. Genellikle olayları analiz etmek ve böylece uluslararası düzlemde neler olduğu ve neden gerçekleştiği üzerine sonuçlara ulaşmaya çalışır.

2.1.4. Dış Politikada Analitik Yaklaşımlar

Dış politika analizinde “**geleneksel yaklaşım**” karar vericilere odaklanmaktadır. Liderlerin kişisel özellikleri, değerleri ve algıları geleneksel yaklaşımın temel araştırma alanıdır. Diğer taraftan “**Rasyonel Aktör Modeli**” liderlerin ülkenin uzun vadeli ve sabit çıkarlarına bağlı kalarak bu çıkarlara uygun davrandıklarını kabul eder. Nihayetinde ulusal çıkarlar değişmediğine göre liderlerin değişmesi dış politikada önemli değişikliğe neden olmaz (Güleç, 2018: 90). Ancak liderlerin kişilik özellikleri dış politika yapımında önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. Otoriter kişilikli liderler, demokratik kişilikli liderler, açık görüşlü, dar görüşlü, heyecanlı veya sakin kişilik yapısına sahip liderler dış politika kararlarının alınmasında ciddi farklılıklar gösterebilmektedir. Geleneksel yaklaşım iç politika ile dış politikayı birbirinden ayırarak dış politikanın kendi dinamikleri içerisinde gerçekleştiği varsayımına dayanır ve diğer devletlerin tarihsel süreç içerisinde geçmiş analizi yaparak gelecekte nasıl tepki vereceği üzerine çıkarımlar yapar.

Genellikle birey düzeyi, liderler ve karar vericilere odaklanan bir yaklaşımdır. Dış politikaya bireylerin karar verdiği üzerine kurgulanır ve dış politika kararları bireylerin ve liderlerin tercihidir. Liderlerin dünyaya yönelik bakış açılarına, algılama şekillerine, kişilik ve liderlik özelliklerine, inançlarına, arzu ve isteklerine odaklanmaktadır.

Geleneksel yaklaşımın bir diğer özelliği ise devletlerin tarihsel süreç içerisinde dış politika ile gayelerinin ne olduğu ve geçmişteki tecrübelerinden çıkarları ve hedefleri araştırılarak fikir yürütülmeye çalışılır. Bu yaklaşımda dış politika ve iç politika birbirinden tamamen ayrıdır. Dış politika ulusal çıkarlar üzerine odaklanılır. Geçmişte yürütülen dış politikaları belirleyen kararlar ve sonuçlar incelenir ve benzeri durumlarda hangi sonuçlara ulaşılabileceği konusunda fikir yürütmeye çalışılır. Bu yüzden geçmişin analizi iyi yapılmalıdır (Sönmezoğlu, 2014: 81).

Bu yaklaşıma göre egemen devletlerin uluslararası ilişkilerde merkezde yer aldığı varsayılmaktadır ve devletlerin temel aktör olduğuna inanılmaktadır. Realist teori çerçevesinde ele alınmaktadır ve böylece uluslararası sistemin anarşik yapısına, güç mücadelesine ve doğal olarak savaflara vurgu yapar.

“Karşılaştırmalı analiz yaklaşımı” siyaset biliminin inceleme alanı olan **“davranışsalcılıktan”** etkilenmiştir. Davranışsalcılık, siyasal olarak bireylerin eylemlerini, tutum ve tercihlerini inceler. Uluslararası ilişkilerde devletlerin dış politikasına yön veren yönetici elitlerin davranışlarını inceleyerek bir çıkarım yapma yöntemi olarak incelenmektedir (Sönmezoğlu, 2014: 15). Pozitivist açıdan konuyla ilgilenen davranışsalcılar devletlerin dış politika uygulamalarının incelenmesi gerektiğini ileri sürerler. Böylece devletlerin uluslararası ilişkilerde nasıl bir tutum ve davranış sergilediğinin ortak yönleri çıkartılarak ileride nasıl davranış sergileyeceği yönünde bir tahminde bulunulur. Tutkular, beklentiler ve büyük amaçlar dış politika süreçlerinin açıklanmasında kullanılır. Geniş alanda ve kapsamlı bir şekilde bilgi toplanması gerçekleştiikten sonra bu bilgiler birleştirilerek dış politika analizi gerçekleştirilir. Bunun için çok sayıda devletin dış politikası incelenir.

2.1.5. Temel İnceleme Alanları

Dış politika analizinde analiz düzeyine bağlı olarak beş temel inceleme alanı ortaya çıkmıştır. Bunlar: Küçük grup karar alma süreci, örgütsel süreç ve bürokratik politika, karşılaştırmalı dış politika, dış politika yapımında psikolojik faktörlerin analizi ve sosyal ortamdır (Sönmezoğlu, 2014: 48). Davranışsalcı akımın etkisi ile karşılaştırmalı dış politika analizi bilimsel dış politika analizini önemli bir şekilde değişikliğe uğratmıştır. Davranışsalcılık veya bilimsel yaklaşım olarak meydana gelen bu yeni yaklaşım uluslararası ilişkilerin ayrı bir bilim dalı olduğunu gösterme gayretine soyunmuştur. Doğa bilimlerindeki yöntemlerin sosyal bilimlere ve özellikle uluslararası ilişkilere uyarlanmasında bir sakınca olmayacağı bilakis uluslararası ilişkileri daha da bilimsel boyuta taşıyacağı inancı varsayılmıştır (Arı, 2013: 109). Dolayısıyla davranışsalcılar siyasal bilimlerde niteliğin nicel unsurlardan daha önemli olduğu bir alanda kantitatif yöntemlerle geçerli bir incelemenin yapılabileceğine dair kuşku duymaktadırlar.

Devletlerin karar alıcılar ile hareket ettiği gerçeği ile karşılaştırmalı dış politika analizi temelinde karar verme anlayışı yatar (Ereker, 2013: 50). Dış politikadaki gelişmelere göre bir ülkenin buna nasıl tepki vereceği liderlerin rolü çok önemli bir hal almaktadır. M. G. Harman liderlerin uluslararası ilişkilerdeki gerekçe ve tercihleri, inançları ve karar alma tarzları çerçevesinde kategorilere ayırmıştır. Dış politikada liderlerin tarzı, durumlara göre nasıl bir yaklaşım sergileyeceği, tutumları ve fikirlerini öğrenmeye çalışma çabaları lider odaklı çalışmaların gerekliliğini ortaya koymuştur. Davranışsalçı akımın tesiri ile psikolojik ve bilişsel araştırmalar yapılmaya devam edilmiştir. Harman liderlerin yaşam tarzları, önyargıları, motivasyonları ve zihinsel özellikleri gibi birçok kişisel özelliklerini sınıflandırmıştır (aktaran Sönmezoğlu, 2014: 50).

Siyasal kurumları ve politikaları analiz ederek dış politikalarındaki etkilerini inceleyen “**Bürokratik Yapı ve Süreçleri Yaklaşımı**” farklı bir dış politika analiz yöntemi olarak ele alınmaktadır. Burada kurumlar dış politika oluşturmada kendi çıkarları ve teamülleri çerçevesinde yöneticilere etki ederek kurumlarının görüşleri doğrultusunda karar alınmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu bakımdan kurumların gelenekleri, karar alış yöntemleri ve işleyişi araştırılarak dış politikaya etkisi analiz edilir. Karar vericilerin ruhsal durumunu, algı biçimini, düzeyini ve zihinsel yeteneği analiz edilerek dış politikada vereceği kararları kestirmeye çalışan bir yaklaşım “**Bilişsel Süreçler ve Psikolojik Yaklaşım**” olarak analiz edilmektedir (Sönmezoğlu, 2014: 51).

2.2. Dış Politika Karar Sürecinde Öne Çıkan Faktörler

Bir gelişme karşısında veya uzun dönemli dış politika oluşturulmasında muhabata karşı bir politika geliştirirken söz konusu tarafın bazı özelliklerini bilip ona göre dış politika gerçekleşmesi gerekir. Bu açıdan dış politika karar sürecinde öne çıkan faktörler aşağıda açıklanmıştır.

2.2.1. Stratejik Kültür

Stratejik kültür Jack Snyder (1977: 8) tarafından üretilmiş bir tabirdir. Snyder, stratejik kültürü, bir toplumun üyelerinin stratejik tercihle ilgili eğitim ya da taklit yöntemiyle edindikleri ve birbiri ile paylaştıkları alışıldık davranış kalıpları, şartlı duygusal refleksleri ve fikirlerinin toplamı olarak tanımlamıştır. Booth (2005: 25) ise

stratejik kültürü, bir ulusun bir tehdide yönelik kuvvet kullanması aşamasında gelenekleri, görenekleri, değerleri, tutumları, davranış biçimleri, becerileri ile çevreye uyum sağlamada ve problem çözmeye kullandığı belli yöntemler olarak tarif etmektedir. Snyder'e göre stratejik kültürün içeriği ebediyen değişmez değildir. Zamanla toplumların güç dağılımlarına göre stratejik zihniyetlerinde değişiklikler görülebilir. Stratejik kültür siyasi karar vericilere stratejik kültürüne uygun davranan karşı aktörün stratejik davranışını öngörebilme kabiliyeti sunmaktadır. Stratejik kültür kuramının savunucularına göre stratejinin doğup büyüdüğü ve zamanla şekillendiği bir çevre mevcuttur ve bu çevre devletin stratejik hareketlerine ve müdahalelerine doğrudan tesir etmektedir (Körpe, 2012: 149). Colin Gray (1984: 26) stratejik kültürü "kendimizi, ötekini ve ötekinin kendimiz hakkındaki düşüncesini daha iyi anlamada kullanışlı bir araçtır" şeklinde ifade etmiştir. Stratejik kültür bu bakımdan değerlendirildiğinde uluslararası ilişkiler teorilerinden İnşacı Yaklaşım ile örtüşmekte ve onun bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Stratejik kültürü, Davutoğlu stratejik zihniyet olarak ele almıştır. Davutoğlu (2014: 29)'na göre stratejik kültür, kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değerler dünyasını da barındıran tarihi birikim ile coğrafi olarak dünya üzerindeki kendi konumuna bakış açısının bir ürünüdür. Zihniyet ile strateji arasındaki ilişki coğrafi veriler istikametinde mekan algılaması ile tarihi geçmişin verdiği bilince dayalı zaman algılamasının bir kesişimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Stratejik kültür ulusal karakterin ve kimlik bilincinin oluşumunu etkileyen önemli bir unsurdur. Bir ulusu diğerlerinden farklı kılan ulusal karakter önemli bir güç unsuru olup dış politika yapımında hesaba katılması gereken bir etmendir. Kültür, paylaşılan değerler, gelenekler, görüşler ve sembollerin hepsini içermektedir. Kimlik ise bir ülkedeki insanların kendini tanımlama şekliyle alakalı bir olgudur. Bu çerçevede kültür ve kimlik uluslararası ilişkilerde ve politikalarda büyük bir etkiye sahiptir (Arı, 2013: 212). Sembollerin, efsanelerin, geleneklerin, inançların ve alışkanlıkların dış politika yapımcıların üzerinde etkisi yadsınamaz ve ulusal çıkar algılamalarında, güvenlik, barış ve istikrar gibi kavramların tanımlanmasında stratejik kültür önemli etkiye sahip olan unsurlardan birisidir.

Toplumların atalarından aktarılan kimlik, değerler, normlar ve ananeler ortak kimliği oluşturur. Bu ortak kimlik diğer toplumlarla ilişkilerini şekillendirir ve güvenlik hedefine erişmede uygun yöntemler geliştirir. Stratejik kültürün önemli bir bileşeni olan kimlik, bir ulusun kendi karakterine uygun olarak bölgesel ve küresel çapta kendi rolünü benimseyen ve üsleneceği rolü teşvik eden bir unsurdur. Gray (1984: 26) kültürün her zaman karar ve eylemler üzerine muhtemel bir etkisi olduğuna inanmaktadır. Tarihten yararlanılarak diğerlerinin amaçları davranış biçimlerini anlamaya yardım ederken devletlerin irrasyonel gibi algılanan davranışlarını açıklamada uygun bir yöntemdir.

Devletlerin davranışları, ulusal güvenlik ve savunma politikaları, devletin dünyadaki rolü, tehdit algısı ve gücün kullanımı da o toplumun tarihsel süreç içerisinde meydana gelen zihinsel kodları devletin stratejik kültürünü oluşturmaktadır. Bu stratejik kültür çerçevesinde toplumun hemen her bir bireyi devletin etki alanı, dost ve düşman algıları, tehditlere cevap verme ve bertaraf etme arzusunda fikir birliği yaratır ve devletlerin sadece dış politikada değil iç politikada da yönlendirici bir dürtü oluşturur. Özellikle büyük güçler ve tarihin büyük devletleri tarihlerinin verdiği kahramanlık ve acılardan aldığı ilham ve derslerle geleceğe yönelik istikamet belirlerler. Böylece stratejik kültür dış politikanın önemli bir unsuru haline gelmektedir. Diğer taraftan milliyetçilik ideolojisi ile stratejik kültürün ortak zeminde hareket ettiği görülmektedir. Daha doğrusu milliyetçilik bir bakıma stratejik kültürün oluşumuna önemli katkılar sunmaktadır.

Millet kültürel, siyasi ve psikolojik faktörlerin bir toplamı tarafından şekillenen kompleks bir olgudur (Heywood, 2007: 152). Siyasal olarak milletler kendini doğal olarak bir siyasal topluluk olarak görürler. Simith (2010: 5) milliyetçiliği ulus inşa etme ve geliştirme, üyelerine aitlik bilinci ve duygusu kazandırma, ulusun simgesini oluşturma ve siyasal ve sosyal bir hareket olarak tarif etmiştir. Yine Simith (2002: 125) milliyetçilikte devletin önemine gönderme yaparak milliyetçilik ile devlet arasında bir illiyet bağı olmasaydı milliyetçiliğin sadece folklorik bir hareket olarak kalacağını vurgulamıştır. Anderson (2006: 9) da milliyetçiliğin bir hayal ürünü olduğunu ifade edip ulus inşasında işlev gördüğünü vurgulamıştır. Buradaki ifadelerden milliyetçiliğin bir ulus inşa süreci ve ulusun birliğini sağlamlaştırma aracı olduğu anlaşılmaktadır. Milliyetçilik, ulusların tarihsel gelişim süreci ile toplumların mevcut durumdaki

stratejik kültürünün oluşumuna önemli katkılar sağlamaktadır. Sırp ve Boşnak ve Arnavut Müslümanları sadece bu kimlikle görmeyip Anadolu ile bağ kurarak Türk kimliği ile bağdaştırmışlardır (Erkal, 2001: 12). Bu durum Sırp milliyetçiliğinin stratejik kültürlerinin bir parçası haline getirilmesine güzel bir örnektir. Sırp milliyetçileri tarihsel bir süreçte gerçekleşen Türklere karşı güvenlik tehdidi stratejik kültürlerinin bir parçası haline gelmiştir.

2.2.2. Lider Etkisi

Lider eksenli araştırmalar, devlet adamlarının eylem ve davranışlarının incelenmesi, güdülerine, inançlarına, arzularına, değerlerine, ideallerine ve benzer özelliklerine odaklanır ve böylece uluslararası politika alanında birey düzeyinde yapılan bir analiz türü olarak ortaya çıkar.

Antik Dönem’de dış politika analizinde Thucydides Atinalılar ve Spartalılar arasında Peloponnesian Savaşı’nda liderin doğasının ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Atina prensinin Sparta’ya karşı devamlı bir şekilde uyguladığı pragmatik askeri ve politik strateji ile başarılı olurken onun halefi prens düşüncesiz, askeri hırsları ve macaracı tutumu Atina’nın yıkımına sebep olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde Machiavelli de Prensi’ni genç liderlere başarılı olmaları için kişisel hareket tarzı sunan bir kılavuz kitap olarak sunmuştur (Preston, 2017).

Siyasal karar vericilerin genel kişilik özellikleri, bilgisi, tecrübesi liderlik etme biçimini ve böylece karar verme şekline tesir etmektedir. Kissinger (1969: 267) üç farklı lider tipi ileri sürmektedir. Bunlar: Bürokratik-pragmatik lider tipi, ideolojik lider tipi ve son olarak da karizmatik-devrimci lider tipidir. Bürokratik-pragmatik lider tipi genellikle Avrupa ve Amerikalı liderlerle özdeşleştirilmiştir. Bu tür liderler problem çözücüdürler ve olaylara pragmatik olarak yaklaşır. Bu yaklaşımda sorunlar parçalara ayrılmaktadır ve her bir parça ilgili uzmanlarca analiz edilerek çözüm yolları üretilmektedir. Bu liderlik türünde liderler varsayımlardan ziyade gerçek olgular üzerine durmaktadırlar. Problemlerin hemen üzerine gitme ve bir uzlaşıyla çözümler üretme bu tip liderliğin özelliklerindedir. İdeolojik lider tipi ise özellikle Sovyet liderleri olmak üzere Komünist ve Sosyalist ülke liderlerinin özelliklerini sergilerler. Komünist ideoloji liderlerin davranışlarında temel belirleyici unsurdur. Bu liderlik tipinde liderler uluslararası sorunun kaynağını sınıf çatışmasında görür ve kapitalizmi sorunun kaynağı

olarak düşünürler. Karizmatik-devrimci lider tipleri ise genelde az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bunlar genel ve devrimci bir yaklaşımla sorunların üstesinden gelmeye çalışırlar. Mevcut durumla ilgilenmekten ziyade gelecekle ilgilenirler (Arı, 2013: 212). Karizmatik liderlik şeklinde kararların az sayıda üst düzey karar alıcısı tarafından alındığı ve genelde kriz durumlarında kararların alınıp liderin kişilik özelliklerinin önemi artmaktadır (Sönmezoğlu, 2014: 320).

Liderlik çeşitlerinden *Büyük Adam* ifadesi, “Lider doğulur, lider olunmaz” mottosuyla özdeşleşir ve bu liderlik tipine Abraham Lincoln ve Winston Churchill örnek olarak gösterilir (Sönmezoğlu, 2014: 321). Kamuoylarına göre eğer bu liderler olmasaydı ne Amerikan İç Savaşı ne de II. Dünya Savaşı kendileri lehinde sonuçlanamazdı. Bu liderlik çeşidi aynı zamanda “**Zeitgeist Teori**” olarak da adlandırılır. Bu teori, şartların kendisi büyük liderlerin ortaya çıkmasına olanak verdiğini iddia eder (Sönmezoğlu, 2014: 321). Bir liderin doğmasında durumsallık en önemli etkidir. Bu liderler durumsallığın ve kişiliğin kombinasyonunda ortaya çıkmaktadır. Yani ülkenin içinde bulunduğu zorlu durum gereklidir ve bunun üstesinden gelebilmek için bir lider yaratır. Churchill’in inatçı, kararlı, güçlü liderlik tipi onu II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle zamanlama olarak öne çıkarıp ona liderlik rolünün başarısı için fırsat sundu. Fakat savaş öncesi ve sonrası onun liderliği meslektaşlarınca ve İngiliz toplumu tarafından reddedilmişti. Diğer geleneksel liderlik tipi dış politika uygulamaları ve liderlik tipini açıklamak için psikoloji ve psikoanalitik teori uygulamaları oluşturmaktadır. Liderin kişilik tespiti için liderin psikobiyografisi analiz edilir. Bazıları psikobiyografi için Freudian analize ya da ego-savunmaya (ego-defence) odaklanırken diğer bazı analizciler Narsizm’den paronoid kişilik bozukluğuna kadar değişen kişilik bozukluklarına odaklanır (Preston, 2017).

Liderlik çalışmalarında başka bir yaklaşım da sadece lider odaklı olmayıp aynı zamanda onun takipçilerine de odaklanmaktadır. Modern başkanlarda liderlik sadece başkanlar tarafından yapılmamaktadır. Başkanın yardımcıları, danışmanları da bu sürece girdiğinden başkanla birlikte onların da güçlü ve zayıf yönleri analiz edilmektedir.

Lider etkisi siyasal iradenin önemli bir parçasıdır. Liderin sorunlara zamanında müdahalesi, inisiyatif alması ve ülkenin çıkarlarını koruması aktif bir dış politika

açısından önem arz etmektedir. Bir ülkenin her ne kadar avantajları olursa olsun siyasi irade yeterince güçlü ve tutarlı olarak devreye girmeyince güç meydana getirmeleri mümkün değildir (Davutoğlu, 2014: 34). Bu bakımdan liderin entelektüel düzeyi, eğitimi, uzmanlık düzeyi, risk alma eğilimi, yaratıcılık derecesi, zeka kapasitesi, kendine güven durumu gibi liderin kişisel özellikleri dış politika süreçlerine büyük oranda etki etmektedir. Liderin sahip olduğu inançlar da dış politika karar alma sürecinde belirli yönde ve ölçekte etkili olduğu söylenebilir.

Yakın dönem dış politikadaki gelişmelerde liderlik özelliklerine baktığımızda liderin kişisel özelliklerinin ne kadar önemli olduğunun görmekteyiz. Örneğin Rusya’da Yeltsin ve Putin dönemlerinin kişilik özelliklerinin verdiği farklılıklarla çok değişik iki dönem yaşanmıştır. Yine Putin’in 2016’da gerçekleşen ABD başkanlık seçimlerinde açık olarak Trump’ın başkan olmasını istediğini dile getirmesi başkan adaylarının kişisel özelliklerinin de etkili olduğu söylenebilir. ABD’nin yakın dönem başkanlarından Obama’nın ılımlı ve pozitif kişilik yapısı ABD dış politikasında daha durgun ve diplomasi ağırlıklı mecrada devam etmesini sağlamış, Bush’un ise saldırgan tavırları Afganistan ve Irak’a askeri müdahaleyi kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan sadece başkanlık düzeyinde lider etkisi değil kabine üyelerinin de kişilik özellikleri dış politikada etkili olmaktadır. ABD kabinesi Bush Dönemi’nde Şahinler ve güvercinler kanadı olarak iki farklı grup olarak tabir edilmişti. Bu gelişmeler dış politikada lider ve lider çevresinin kişisel özelliklerini önemli hale getirmektedir.

2.3. Coğrafi Zorunluluklar ve Jeopolitika

Jeopolitika, coğrafi özellikler ve fiziki çevre şartları ile politika arasında ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır. Bir devletin savunma politikası ve stratejisini coğrafi ve çevresel faktörler ve olgular göz önüne alınarak planlanması ve sürdürülmesi olarak tanımlanabilir (İşcan, 2004: 49). Jeopolitikada devlet, coğrafya ve politika unsurları mutlaka bulunmaktadır. Askeri güç, politik pozisyon ve dış politika davranışları gibi diğer bazı değişken unsurlar da mevcuttur. Coğrafi konum ile ülkenin fiziki olarak pozisyonunu gösterirken jeopolitik konum coğrafya ile birlikte dünya güç merkezine göre o ülkenin pozisyonu ve konumunu göstermektedir. Bu bakımdan coğrafi konum değişmez, jeopolitik konum ise değişkendir. Jeopolitika coğrafyanın yanı sıra ülkelerin

ekonomik, sosyal, askeri ve kültürel durumlarını içinde barındıran ve araştıran bir yaklaşımdır (İşcan, 2004: 46-51).

Jeopolitika ile ilgili Herodot ve Aristo'dan Ratzel'e kadar birçok düşünür tarafından fikirler öne sürülmüştür. Ancak jeopolitika bilimi uluslararası hakimiyet rekabetine neden olan sömürgecilik ile başlayıp akabinde I. Dünya Savaşı ile birlikte büyük bir gelişim göstermiştir.

Siyasi coğrafyanın kurucusu kabul edilen Ratzel, Darwin'in organik teorisinden etkilenerek ileri sürdüğü devlet evrimini "**Hayat Sahası Teorisi**" olarak ileri sürmüş ve bu Avrupalı sömürge devletleri tarafından yayılımcı siyasetin teorik altyapısını oluşturmuştur (Glassner, 1967: 223). Ratzel, devleti bir hücreden meydana gelen bir organizma olarak tanımlayıp, devletlerin beslenmesi ve varlığını sürdürmesi ancak yeni sahaların ilhakı ile gerçekleşeceğini söylemiştir. Bu yayılımcı politikalardan mahrum kalan devletlerin yok olma süreci ile karşı karşıya kalacağını ifade etmiştir ve Avrupa'nın kıtasal darlığı bu güçlerin yayılımcı siyaset izlememesi durumunda dünya politikasında önemini ve gücünü yitireceğini ileri sürüp yayılımcı stratejik politikaların bilimsel yol göstericiliğini üstlenmiştir (Glassner, 1967: 223-225). Ratzel ilk defa jeopolitik terimini kullanan Kjellen'e öncülük etmiş ve daha sonra geliştirilecek kara, deniz ve hava jeopolitiğinin teorik alt yapısına zemin hazırlamıştır (Davutoğlu, 2014: 103).

İngiliz coğrafyacı Sir Halford Mackinder (2004: 198-321) coğrafyayı politik açıdan ele alarak dünya hakimiyeti açısından değerlendirmiş ve "**Kara Hakimiyeti Teorisini**" geliştirmiştir. Dünya Adası ismini verdiği Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları yeryüzündeki tek büyük kara parçasıdır. Rusya'nın bulunduğu coğrafyayı Kalpgah (Heartland) olarak ifade edip Doğu Avrupa'yı elinde tutan Kalpgah'a ve dolayısıyla Dünya Adası'na hakim olacağını iddia etmiştir. Böylece bu bölgelere egemen olan güçlerin dünyaya hakim olacağını savunmuştur. Bu teoriye göre en can alıcı bölge Avrasya coğrafyasıdır. Avrasya'ya hakim olanın dünyaya hakim olacağı iddiası ile SSCB ile Almanya arasında bir rekabete dönüşmüştü ancak oraya hakim olmanın ne kadar zorlu olduğu kadar o bölgeden yayılımcılık için çıkış yapması da o kadar zordu (Mackinder,2004). Mackinder kara gücü için Avrasya'yı merkeze almasını ve Heartland (Kalpgah)'a gereğinden fazla önem vermesini Spykman eleştirerek gerçek potansiyel hakimiyet gücünün "**Rimland (Kenar Kuşak Teorisi)**"ı ileri sürmüştür (Davutoğlu,

2014: 105). Spykman'ın kenar kuşak hattı, Batı Avrupa, Türkiye, Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dan oluşmaktadır. Spykman'a göre potansiyel gücü yüksek, bağımsız bir gücün bu bölgede oluşması bir kara devleti olan SSCB ve deniz devleti olan ABD için ciddi bir tehdit oluşturacağını bu yüzden ABD, İngiltere ve SSCB'nin işbirliği yapmasını önermiştir (Davutoğlu, 2014: 105). Mackinder Çin, Hindistan, Türkiye, Balkanlar, Avrupa ve Kuzey Afrika ile çevrelenen “**İç Kenar Kuşak Bölgesi**” ile Japonya, Avustralya, Güney Afrika ve Kuzey Amerika “**Dış Kenar Kuşak Bölgesi**” ni tarif etmiştir. Buna göre Rimland'ı kim kontrol ederse Avrasya'yı da onun kontrol edeceğini ve dolayısıyla dünya egemenliğini tesis edeceğini iddia etmiştir (aktaran Arslan, 2003: 4). Avrasya'yı kontrol etmek için en önemli bölgenin Doğu Avrupa olduğunu vurgulamıştır (İşcan, 2004: 64).

Mackinder (Mackinder, 2004) jeopolitikanın kara ve deniz gücü olarak sınıflandırılabilirliği ve konjonktüre göre kara ve deniz gücünün değişebileceği ve gelişen yeni dünya düzeninde dünyaya kara güçlerinin hakim olacağını, böylece bunların dünyaya egemen olacağını iddia etmiştir. Akdeniz Havzası'nda ortaya çıkan medeniyetlerin öncelikle karadan güçlendiklerini ve sonrasında denizlere hakim olduğunu ifade ettikten sonra deniz gücü teknolojik olarak ne kadar gelişirse gelişsin karada liman ve üslere ihtiyaç duyacağından karaya bağımlı olduklarını vurgulamıştır.

Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan (2003: 1-89) “**Deniz Gücünün Tarihe Etkisi**” adlı eserinde büyük denizlere ve ulaşım yollarına hakim olanlar ve buraların denetimini elinde bulunduran ülkelerin dünya gücü olabileceği ve diğerleri üzerine muazzam bir üstünlüğe sahip olacağını ileri sürmüş ve “**Deniz Hakimiyet Teorisi**” ni ortaya çıkartmıştır. İngiltere'nin tarihte sağladığı üstünlüğü bu iddiası ile açıklamıştır. Hammadde arayışı ve üretilen ürünlerin pazarlanması ihtiyacı deniz ulaşımının önemini artırarak tarihi ipek yolunun önemini kaybetmesine neden olmuştur. Böylece deniz yollarına egemen olan güçlerin dünya hakimiyeti üzerine avantajlı konuma sahip olacaktır. Deniz Gücünün unsurlarını denize olan coğrafi durum, kıyı uzunluğu, korunaklı limanlar, toprağın genişliği, ülkenin nüfusu ve beşeri karakter ile hükümetin karakteri olarak sıralamıştır. Deniz gücü olabilmek için burada sayılan unsurların olumlu yönde bir devlette bulunması gerekmektedir. Ayrıca sadece deniz gücüne sahip olan bir ülkenin günümüzde dünyaya hakim olması pek mümkün olmamaktadır. Bunun yanı sıra diğer güç unsurlarının da kuvvetli olması gerekmektedir (Taban, 2013: 25).

Mahan (2003) Avrasya'yı çevreleyen kara üslerine hakim olacak olan ABD'nin dünya hakimiyeti kuracağını iddia etmektedir. ABD, İngiltere, Almanya ve Japonya birleşerek Çin ve Rusya'yı kuşatarak bu devletlerin kontrol altına alınabileceğini ifade etmektedir. Diğer taraftan ABD kendini bir deniz gücü olarak görüp "dünya egemenliğinin anahtarı deniz yollarının kontrolündedir" tezi ile Almanya, Çin ve Rusya'yı kara devletleri olarak görerek onları stratejik düşman olarak algılamaktadır (İşcan, 2004: 66).

Hava jeopolitiğin öncüsü Seversky (1961) hava kuvvetlerinin kara ve deniz gücüne karşı muazzam üstünlüğe erişmesi ve potansiyeline istinaden ABD yönetimine stratejik değişiklik tavsiyesinde bulunmuştur. "**Hava Hakimiyet Teorisi**", "Havaya hakim olan bir millet tüm dünyaya hakim olur" iddiası temelinde şekillenir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hava gücüne dayalı hakimiyet anlayışı hızla gelişmeye başlamıştır. Önceki dönemlerde zorlu coğrafi koşullar (çöller, dağlar, denizler) hava araçlarının gelişimi ile aşılması kolaylaşmış ve devletlerin güvenlik anlayışında coğrafyanın etkisi azalmıştır. Kara ve deniz gücünün dayanacağı noktalara erişmeyi kolaylaştırmış ve bu iki gücün etkisini sınırlandırmıştır (İşcan, 2004: 67). Sevesky Mackinder ve Spykman'ın ileri sürdüğü konvansiyonel dünya haritalarına karşı "**azimutal**" projeksiyonuna dayalı hava jeopolitiğini temel alan stratejik ve taktik önemi olan bölgeleri yeniden ele almıştır. ABD ve SSCB'nin hakim olduğu iki bölge haricinde bulunan bölgeyi karar bölgesi ile ifade etmiş ve bu bölgede sağlanacak hava hakimiyetine sahip olanın dünyada stratejik üstünlüğü ele geçireceğini iddia etmiştir (Davutoğlu, 201: 107). Seversky Güney Amerika, Kuzey Amerika'nın hava egemenlik alanı kapsamına girerken Güney ve Güney Doğu Asya ile Sahra'nın güney ve güneybatısı ise SSCB'nin hava egemenliği içerisinde olduğunu ifade etmiştir (Sevgi, 1988: 227). Nükleer teknolojinin gelişmesi klasik jeopolitik teorilerin stratejik önceliklerin sorgulanmasına neden olmuştur fakat klasik ölçekli nükleer güç dengesinin getirdiği caydırıcılık faktörü nükleer riski azaltırken konvansiyonel jeopolitik teorilerin önemini koruduğu söylenebilir.

Cohen'in jeopolitik modeli hiyerarşik olarak açıklanmaktadır. Jeostratejik ve jeopolitik alan üst bölümü oluşturmaktadır. Jeostratejik alan hareketli bölgedir ve klasik kara ve deniz gücü teorileri ile örtüşmektedir. Bu bölgelerin her biri askeri, ekonomik ve kültürel olarak birbiri ile etkilenmektedir. Cohen dördü stratejinin merkez alanları ile

dünyayı dört stratejik bölgeye ayırmıştır. Bunların yanı sıra Güney Asya ve Ortadoğu'yu bölünmüş kuşaklar olarak adlandırmıştır. Orta ve Doğu Avrupa'yı ise Giriş Bölgesi olarak tarif etmiştir ve bu bölge iki bölge arasındaki geçişi kolaylaştıran bölgedir. Linkage Doktrini ise SSCB'nin Avrasya'da üstün gücünü kırmak ve bu bölgede bir ABD kontrolü tesis etmeyi temel alan bir doktrindir. ABD, bölünmüş kuşakta yer alan aktörleri kendi hegemonyasında tutarak bölgede etkin olmayı amaçlamaktadır. (İşcan, 2004: 72-73).

Huntington (1993: 5-7) jeopolitiği kültürel ekseninde ele almış ve medeniyetler arası kültürel farklılığın altını çizmiştir. *Medeniyetler Çatışması* adlı makalesinde jeopolitik çatışmanın İslam ile Batı medeniyeti arasında gerçekleşeceğini iddia etmiştir. İslam medeniyetinin Batı ülkelerine karşı kutsal bir savaşa giriştiği ve Müslüman ülkelerin sınırlarının kanlı olduğunu iddia etmiştir. Jeopolitik olarak Doğu Avrupa'nın doğusu ve batısı arasında bir hat olduğu ve bu hattın dünyayı batı ve doğu medeniyeti olarak ayırdığını belirtmiştir.

Fukuyama ise *Tarihin Sonu ve Son İnsan* adlı kitabında dünyayı ekonomik temelli bir jeopolitika değerlendirmesine tabi tutmuştur. Fukuyama, liberal değerler çerçevesinde pazar ekonomisi ve demokrasinin önemini vurgulamıştır ve dünyanın ABD ve çağdaş Batı'nın temel değerleri üzerinde şekilleneceğini iddia etmiştir. Dünyanın en gelişmiş ülkeleri aynı zamanda en başarılı demokrasileri olduğunu vurgulamıştır (Fukuyama, 2016: 16).

Zbigniew Brezezinski (2005: 16) sahip olduğu doğal kaynaklardan dolayı Avrasya'ya hakim olma rekabetine dönüştüğü ve bu rekabeti bir oyunun parçası gibi satranç tahtasına benzetmiştir. Bir devletin askeri, ekonomik ve siyasi gücü ne kadar büyükse jeopolitik çıkarları gereği sınır komşularının o kadar ötesine geçer. Avrasya yerkürenin en önemli oyun alanıdır. Bu bölgede ABD'ye rakip çıkabilir. ABD bunu önlemek için gerekli jeopolitik stratejileri uygulamaya koymalıdır. Bunun için bölgede gizli anlaşmaları önlemek ve güdümlü devletlerin güvenlik açısından kendine bağımlılıklarını devam ettirilmesini önermiştir.

3. KONUNUN TEORİK ARKAPLANI: TARİHSEL BAĞLAMDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Bu bölümde Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar olan süreçte Türk-Rus ilişkileri ve her iki ülkenin dış politikalarının temel ilkeleri incelenmektedir.

3.1. Rusya'nın Kısa Tarihi ve Stratejik Kültürü

Rus halkının etnik kökeninden tarih sahnesine çıkışına, iki kutupu dünya düzeninden süper güç oluşu ve akabinde dağılma süreci ile kurulan Rusya Federasyonu'na Rusya'nın kısa tarihi ve stratejik kültürü ele alınmıştır.

3.1.1. Rusya'nın Kısa Tarihi

Kurat (2014: 17)'a göre Rus adının eski şekli "Rusi" olduğu nazara alındığında Bunun Finedeki Ruotsi'den alınmış olduğu düşünülmektedir. Finliler ise Maeller Gölü (Stockholm çevresi) yanında yaşayan İsveçlilere "Ruotsi" derlermiş ve bunun aslında İsveçcede "Roeder" yani kayıkçılar, kürekçiler sözü olduğu anlaşılmaktadır. Finedeki bu "Ruotsi" de Slavcaya önce "Rusi" sonra Rus olarak geçmiş ve Slavlar İsveç'ten gelenlere "Rus" (Rusi) demişlerdir. Sonraları onuncu yüzyılda İsveç'ten yeni Norman zümrelerin gelmesi kesilmiş, Hıristiyanlığın Kiev'de kabulüne müteakip Slav ahalisi ile Ruslar hem din hem de dil bağlarıyla birbirine bağlanınca iki unsur tamamen kaynaşmış ancak Rus adı aynı zamanda yerli Slav ahalisine de yayılmış bulunmaktadır.

Rus tarihi, Modern Rusya'nın atası olan ve Kiev Rus denilen siyasi birlikle başlar. Rus, bu ülkenin sakinlerinin kendilerine ve topraklarına verdiği isimdi ve Kiev de bunun başkentiydi. Bu ülke günümüzün bütün Beyaz Rusyasını, Ukrayna'nın kuzey yarısını ve Rusya'nın Avrupa'daki toprakların orta kısmını ve kuzey batısını içine alıyordu. Günümüzün bu üç devletin halkları, Kiev Rus'un doğu Slav dillerinden türemiş, birbirine yakın akraba diller konuşan Doğu Slavlarını meydana getirmektedir. Kiev Rus kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ne uzanıyordu ve Slav çiftçiler kuzeyin uzak bölgelerine yeni yeni göç etmeye başlamışlardı. Slavların daha doğusunda Volga Bulgarları vardı ve bu küçük Müslüman Türk devleti günümüzün modern Tataristan'ın olduğu yerde M.S. 950 civarında vücut bulmuştu. Kiev Rus'un batısı ise günümüzdeki komşularıyla hemen hemen aynıydı: Macaristan, Polonya, Baltık halkları ve Finlandiya.

Kiev topraklarının güneyinde Karadeniz ve Hazar denizine kadar uzana büyük bozkır bulunuyordu (Bushkovitch, 2016: 23).

M. S. 800'den itibaren Kiev'den Novogord'a uzanan Rus ülkesinin ana ekseninde yer alan temel baskın topluluk hiç kuşkusuz Doğu Slavlarıydı. Üstelik doğuya ve kuzeye doğru yayılımını sürdürüyor, yeni topraklara yerleşiyorlardı.

Güneyde Hazarlar, kuzeyde Normanlar (Vareg Ruslar) Doğu Avrupa'ya hakimdi. Dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra doğudan gelen Peçenekliler Hazarları zayıflattılar ve bunun neticesinde Hazarların hakimiyeti altındaki Slavlar Hazar nüfusunun altından çıkıp Vareg-Rus tesiri altına girmeye başladılar. Böylece Kiev çevresinde Rus-Slav devletinin kurulmasının önünü açmış oldu.

Rurik adında Rus-Vareg başbuğu geniş bir mıntıkeyi idaresi altına alması ve yerli Slav ve Fin unsurları üzerinde hakimiyetini tesis etmesi onun Rus devletinin kurucusu olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Rurik 862 yılında Novgorod'da yerleştiği tahmin edilmektedir ve 862 tarihi Rus devletinin başladığı tarih olarak kabul edilmiştir (Kurat, 2014: 23).

Rurik'in yakın akrabası olan Oleg, Kiev'i işgal ederek oraya yerleşti. Kiev Oleg'in fevkalade hoşuna gidereken "Kiev Rus şehirlerinin anası olacaktır" diyerek orada kaldığını bildirmektedir. Kiev stratejik olarak da mühim bir konuma sahipti. İskandinavya-Bizans ticaret yolunda bulunduğu gibi önemli bir ticaret ve idare merkeziydi. Oleg'in Kiev'e yerleşmesiyle ki Rus devleti gerçekten kurulmuş sayılabilir. Sonraki Vareg-Rus Kenzi Svyatoslav yayılış politikası güden Moskova-Rus devlet adamlarına adeta örnek olmuştur. Rusların doğu ve batı istikametinde yayılışının ilk adımı bu Kenz tarafından atılmıştır. Bundan dolayı Svyatoslav Rus tarihçiler tarafından "Rus kudreti"nin bir sembolü olarak gösterilmiştir. Şehrine ve Slavlara yabancı gözüyle bakan Rus yurdunu bir gelir kaynağı olarak gören sadık bir Normandır. Svyatoslav ve adamları Bizans'tan dönerken Dinyeper yakınlarında Peçeneklilerin saldırısı sonrasında hepsi kılıçtan geçirilerek öldürüldüler. Peçenek başbuğ Küre'nin Svyatoslav'ın kafatasından ziyafetler esnasında kullanılmak üzere bir içki maşrapası yaptırdığı biliniyor (Kurat, 2014: 27).

Bizans uygarlığı oldukça karmaşıktı, zengin bir manastır kültürüne sahip Hıristiyan bir toplum olmasına karşılık, aynı zamanda antik çağın mirasçısıydı. Bizanslar Kiev Rus'un sınır komşusu olmadığından onlarla iletişim kurmaları zordu. Kiev Rus'un en yakın temasta bulunduğu topluluk bozkırlarda yaşayan Türk göçebelerydi. MS 750'lerden beri bozkırların hakimi Hazarlardı. Bu göçebe halk Rus kavimlerini haraca bağlamışlardı. Göçebe imparatorlukların ömrü kısa sürüyordu. 10. yüzyıldan itibaren Hazarların yerini Kıpçaklar aldı. Rus Penslerden bazıları Kıpçak şeflerinin kızları ile evlenmişlerdi.

Vladimir Kırım'daki bir Bizans kasabasına yapılan akın sonucu Bizanslı bir prensesle evlenmiş ve Hıristiyan olmuştu. Bir diğer anlatıya göre ise Volgalı Bulgarlar Müslümanlığı anlatmış veaslında Müslümanlık akıllarına yatmıştı fakat alkol yasağı nedeniyle "Rusların keyfi içki içmektir" diyerek, Müslümanlık reddedilmişti. Hazarlar vasıtasıyla Yahudiliği tanımışlar ancak bu da Yahudilerin yurtlarından kovulması münasebetiyle reddedilmişti. Sonra bir Yunanlı filozof Hıristiyanlığı anlatmış ve bunun üzerine İstanbul'a bir heyet gönderilmişti. Ayasofya'daki ayinden bu heyet etkilenmişti. Prens Bizans'ın uyguladığı ve kabul ettiği Hıristiyanlığı seçmiştir. Vladimir Kiev halkının Dinyeper nehrinde vaftiz olmasını emretti fakat bu yeni din büyük merkezler dışında yavaş yavaş gelişti. 1204'te Batı Avrupa'nın Haçlı orduları Dördüncü Haçlı Seferleri'nde Bizans'ı istila etmesi ile Ruslar tarafını belli ettiler. Rus halkı Katolik'tan ziyade artık Ortodoks Hıristiyan'dı (Bushkovitch, 2016: 29).

Kurat (2014: 32-36)'a göre ise Vareg-Rus ve Slav tüccarlar birçoğu uzun zaman İstanbul'da kalırlardı. Tüccarlar ve askerler arasında Hıristiyanlığa münferit olarak geçenler oluyordu. Bu suretle tedricen Kiev'de Hıristiyanlığın arttığı anlaşılıyor. Ortodoksluğu yaymak Bizans'ın devlet politikasının icabıydı. Ortodoksluktan başka Roma'daki Katoliklik, Hazar ilindeki Yahudilik ve İdil Bulgarlarının dini olan Müslümanlık ile temasları olduğu muhakkaktır. Fakat Bizans ile münasebetlerin daha sık ve kapsamlı olması, Kiev'de Ortodoksluğun galebesini temin etmiştir. Zaten tebaadan bazılarının tedricen Ortodoksluğa geçmiş olması ve diğer bazı amiller Kenz Viladimir'i Ortodoksluğu kabule sevk etmiştir. Svyatoslav'ın oğlu olan Vladimir Kiev Rusya'nın en tanınmış kenzlerinden biriydi. Vlademir Rus tarihine çok büyük bir etki yapmıştır. Hıristiyanlığın resmen kabulü ile Vlademir bütün Rus hükümdarları arasında istisnai bir yer tutmaktadır ve Aziz olarak anılmaktadır.

Bizans İmparatoru 2. Basil'e karşı 987'de bir isyan patlak vermesi üzerine İmparator Kiev Kenz'i Vladimir'den yardım istedi. Vladimir İmparator'a 6000 kişilik bir Vareg-Rus ordusu gönderecekti. Karşılığında İmparator kız kardeşi Anna'yı Vladimir'e verecekti. Vladimir'in yardımı ile isyan bastırıldı. Ancak İmparator kız kardeşini Vladimir'e vermek istemedi. Bunun üzerine Vladimir Kırım'daki Bizans şehri Korsun'u işgal etti. Bizans İmparatoru bu durum üzerine Vladimir ile müzakereye girişti ve Kenz Vladimir Hıristiyanlığı kabul ederse prensesin gönderileceğini bildirdi. Vladimir de bunu kabul etmesi üzerine Kiev Rusya'nın Hıristiyanlığı kabulü meselesi halledilmiş oldu. Yerli Slav ahalisinin birçoğu yeni dini kabule zorlandı. Bu hususta devlet tarafından baskı yapıldı.

Vladimir 989'da Hıristiyanlığı kabul edince Rus Klisesi İstanbul Patriğine bağlı "metropolitik" oldu.

Ortodoksluk Rus devletinin gelişmesinde ve bilhassa Rus kültürünün teşekkül etmesinde çok mühim bir amil olmuştur. 10. yüzyılın sonunda artık Doğu ve Batı Hıristiyanlık merkezleri resmen olmasa bile fiilen birbirinden ayrılmış bulunuyorlardı. İstanbul Ortodoksluğunun, Roma da Katolikliğin merkeziydi. Bu durum Rus tarihine kendine has bir karakter vermiş ve Rusya'nın Avrupa milletlerinden farklı bir şekilde bir medeniyet meydana getirmesine sebep olmuştur. Diğer bir sonuç olarak da Hıristiyanlığın kabulü Kiev Rusya'sı kenzlerinin siyasi hegemonyalarına hizmet edecekti ve kenzler hakimiyetini sağlamlaştırmış oldu. Diğer taraftan Kiev şehri Rusların sadece siyasi merkezi değil dini merkezi oldu. Hıristiyanlığın kabulü ile kültür sahasında da önemli etkileri olmuştur. Bizanslar tarafından Balkan Slavları için hazırlanan bir Slav alfabesi ve tercüme suretiyle meydana gelen bir dini Slav edebiyat dili vardı. Bu alfabe Selanikli rahip Konstantin (Kirill) tarafından tanzim edildiğinden Kirillika adını taşımaktaydı. Yunan alfabesi esas alınarak yapılan bu alfabe Latin alfabesinden farklıydı. Ruslar da Ortodoksluğu kabul edince Kirill alfabesine girdi. Kirillika'nın kabulüyle Ruslar yazı itibariyle de Avrupalı kavimlerden ayrılmış oldular (Kurat, 2014: 36).

Doğulu patriklerin geleneği konsey tarzı bir kilise anlayışına dayanıyordu. İstanbul Patrik'i papa statüsünde değildi. Aynı zamanda papalık kilise idaresi ve bilhassa öğretisi konularında imparatorluklardan ve diğer hükümdarlardan bağımsız

hareket ediyorlardı. Doğu kilisesinin işleyişi ise imparator ile patrik arasında uyumu merkeze alan müşterek bir etkileşime dayalıydı.

Yaroslaov'un saltanatı süresince Rus topraklarında istikrarın tesis edildiği görülmektedir. 1030'larda bozkır sınırını bir nesildir elinde tutan Peçeneklileri hezimete uğrattı. Yunanlarla ilişkiler arada bir sürtüşmeler yaşansa da çok iyi bir şekilde sürmüştür. Sonralarda Rusya'nın nüvesi olacak bölge Vladimir Prensi başlıca güç olarak ortaya çıktı ve 1169'da bu prensliğin hükümdarı Bogolyubski Kiev'i yağmalayıp Kiev Yüce Prensi unvanını aldı. Kiev Rus'un yavaş yavaş çözülüşün ardından bu birliğe destek ayağı olan bölgesel güçler birbirinden kopmaya başladı. Novogorod ve eski kuzey doğu bölgeleri Rusça olarak niteleyebileceğimiz ayrı bir dil yaratmaya ve Rus kültürünü oluşturmaya başladı. Rus terimi, 15. yüzyılda yerini Rusya (Rossiya) sözcüğüne bırakana dek kullanımda olsa da bu dönem itibarıyla bölgeye Rusya, halkına da Ruslar denilebilir. Bu yüzyılda Rusya Moğal istilası felaketini yaşamıştır ve bu felaket sonraki üç yıl boyunca Rusya'nın tarihini şekillendirecektir. 1236'da Moğol ordusu bütün gücüyle Cengiz Han'ın torunu ve Cuci'nin oğlu olan Batu'nun komutasında önce Volga Bulgarlarını ve Kıpçakları mağlup etti. Ardından 1237-1240 tarihleri arasında Vladimir'i ve kuzeydoğudaki öteki şehirleri ezdi. Kiev'de taş üstünde taş bırakılmadı. Halkı yok edilmiş ya da köle olarak satılmıştı. Bu sebepten Kiev Rus'un eski merkezi yok oldu ve 150 yıl boyunca bu durumun etkisinden kurtulamadı. Büyük Moğol İmparatorluğu dört büyük ulusa ayrıldı. Bunlar, Çin, Orta Asya, İran ve Batı Bozkırı. Sonuncusu olan Batı Bozkırı Cuci'nin ulusuydu. Cuci'nin oğlu Batu'nun payına düşen miras Batı Bozkırı Persler ve ileride akademisyenler bu ulusa Altın Orda diyecekti. Altın Orda'nın asıl nüfusu kağanın hanesi dışında hemen hemen hiç Moğol içermiyordu. Kıpçaklar ve bazı Türk halkları oluşturuyordu. Bu topluluk bir süre sonra Moğol klanlarının birinin adıyla "Tatarlar" olarak anılacaktı (Bushkovitch, 2016: 42).

14. yüzyılın başlarında İvan, kuzeydoğu prensleri arasında önderlik konumunu Moskova'ya getirmeyi başardı ve onun mirasçıları zamanla Moskova ve Vladimir Büyük Prensi olarak anılır oldu. Bu yeni şehir Viladimir'i gölgede bıraktı ve İvan, ahşaptan yapılmış ilk Kremlinle Moskova'yı tahkim etmeyi sürdürdü. Moskova 14. yüzyılın ortasında artık bölgenin siyasetinde tahakküm kuracak kadar güvenli bir konumdaydı. Birçok küçük prenslikleri bünyesine katmış ve geri kalanlarının da üzerinde egemenlik kurmuştu. Moskova için en büyük tehlike Altın Orda Hanlığıydı.

Orda'nın içerisinde sorunlar yaşanıyordu ve 1378'de Moskova Prensiği Dimitri önderliğinde Altın Orda'nın akıncılarını mağlup etti. Bu Tatarlara karşı kazandıkları ilk başarıydı ancak yenilgiye uğrayan Mamay komutasındaki Altın Orda Moskova'nın hakimiyeti altından çıkmasına izin vermedi. 1382'de yeni Han Toktamış, muazzam bir orduyla kuzeye doğru harekete geçti. Dimitri bu sefer geri çekilince Toktamış Moskova'yı ele geçirip yaktı. İki yıl sonra büyük fatih Timurlenk Altın Orda'nın aleyhinde oldu ve Toktamış'ı mağlup etti. Orda içerisinde farklı şefler ve boy gruplaşmalarının arasındaki ayrışmaların gittikçe arttığı bu dönemde gelen yenilgi, Altın Orda için ölümcül bir darbe oldu. Tatarların akınları ve hatta büyük hareketleri oldu olmasına ancak önemli başarılar kaydedemediler. Altın Orda Hanlığı'nın Rusya üzerindeki teorik egemenliği 1480'e kadar sürdü fakat Altın Orda 1430'larda dağılmaya başladı (Bushkovitch, 2016: 42).

Timurlenk saldırılarıyla ağır hasar alan Orda çözülmeye başladı. 1430'da Kırım ayrıldı ve 1436'da ise Kazan ayrılarak Orta Volga'da bağımsız bir hanlık kurdu. Önceki Volga Bulgarları gibi bunlar da tarım toplumuydu ve güneyinde ise göçebe topluluklar yaşıyordu. Altın Orda'dan sadece geriye Büyük Orda kalmıştı. Rusya ve Litvanya topraklarına akınlar düzenleyen ancak Moskova'ya hükmedecek gücü kalmamış küçük bir göçebe boylar topluluğuydu.

Moskova üzerinde Altın Orda hakimiyeti yüzyılı aşkın bir süredir devam etmiştir. İlk başlarda Ruslar üzerine yıkıcı sonuçları olsa da sonraki dönemlerde haraç ödemekle sınırlı kalmıştır. Rusya basit bir yerleşik toplumken Altın Orda göçebe toplumlarına özgü nispeten karmaşık kurumlara sahip bir devlettir ama bazı ırkçı kuramcılara göre Moğol İstilasası Rusya'yı Asyalı kılmıştır.

Daha sonra İstanbul'un Osmanlılarca fethedilmesinden sonra Rus psikopozlar bir araya gelip durum değerlendirmesi yaptı. Roma'ya boyun eğmeyi oy birliği ile reddettiler. Artık Roma ile birleşme yanlılarının hakimiyetinde olan İstanbul'a danışmaksızın kendine bir şef seçen Rus Ortodoks Kilisesi böylece Yunanlılardan ayrılmış oldular. Rusya Kilisesi'nin bağımsızlığını kazanması planlı bir hareket olmayıp zorunluluktan doğmuş bir durumdu. Psikopoz seçilen Yona vasiyetnamesinde Ortodoksluk İstanbul'da yeniden tesis edilir edilmez Türklerin yönetiminde bile olsa Rusya'nın Yunan psikopozlara tekrar boyun eğeceğini belirtmişti.

Moskova Prenslığı'nden Rusya'nın doğuşunun tam tarihi Büyük Prens III. İvan'ın Novgorod'u ilhak ettiği 1478 senesi olduğu söylenebilir. İvan ortaçağ Rusya'sını iki siyasi ve dini prenslik merkezini tek bir hükümdarın idaresinde birleştirmiş oldu ve oğlu III. Vasili (1505-1533) geri kalan bölgeleri de topraklarına kattı. Batıdaki ve kuzeydeki çizdikleri sınırlar kabaca Rusya'nın günümüzdeki sınırlarıdır. Rusya'nın güneyde ve doğuda komşuları Altın Orda'nın dağılmasıyla 1430'larda ortaya çıkmış Tatar hanlıklarıydı. Bunlar Kazan Hanlığı, Kırım Yarımadasında Kırım Hanlığı ve bozkıra hükmeden Büyük Orda idi. Sonra 1500 civarında Büyük Orda çözüldü ve aşağı Volga'da Astrahan Hanlığı ve daha doğuda da Nogay Orda kuruldu.

Batı'da Rusya'nın tek büyük rakibi olan Litvanya Polonya ile birleşmişti. Ortaya çıkan Polonya-Litvanya devleti Doğu Avrupa'nın egemen gücüydü. 1529'da Viyana'yı kuşatan Osmanlıların o dönemlerde esas rakipleri İran ve Kutsal Roma imparatorluğuydu. Rusya ile pek ilgilenemiyordu. Ayrıca 1475'ten beri Osmanlı'nın uyuğu olan Kırım Hanlığı her halükarda Osmanlı ile Rusya arasında tampon olarak duruyordu. Böylece Rusya'nın tek ciddi rakibi ve dış siyasetin asıl odağı olan Polonya-Litvanya Birliği idi.

Sadece on sekiz aileden meydana gelen yeni seçkinler zümresi 1550'ye geldiğinde kırk beş ailelik bir yapıya dönüştü. Bu ailenin büyükleri dumayı yani Büyük Prens Konseyini teşkil ediyor ve boyar unvanını taşıyordu. Resmi bir kurum sayılmayacak olan дума prenslerle sarayda bir araya gelip adalet, yönetime, savaşa ve barışa ilişkin konularda tartışıyorlardı. Genelde küçük taşra kasabalarında yaşarken boyarlar Moskova'da ikamet ediyorlardı. Moskova, Novgorod ve Pskov gibi birkaç merkez civar ülkeler ile ticaret yapan, tüccarları geçindiren önemli şehirlerdi. Moskova bütün Rusya ticaretinin bağlantı noktasıydı ve 1500'ler boyunca şehir hızla büyüdü. III. İvan Moskova büyük prenslerinin iktidarını ve topraklarını genişletmek amacıyla ömrü boyunca amansız bir mücadele verdi. Ryazan ve Pskov'da öyle bir nüfus sağladı ki sonra tahta çıkan oğulları buraları kolayca ilhak edebildi. İvan Orda'nın bölünmesiyle oluşan boşluğu çok iyi değerlendirdi ve Kazan'da yaşanan hanedanlık çekişmesine müdahil oldu. Tatarlarla çevirdiği entrikalar zamanla önemli sonuçlar doğurdu.

Tarihe Korkunç İvan olarak geçen Moskova Metropoliti olarak kilisenin başı sayılan Makari, tacı ona takarken sadece babası gibi Büyük Prens değil, aynı zamanda

ona çar unvanını verdi. Sezar unvanından üretilmiş çar unvanı Roma ve Bizans imparatorlarına Slavların verdiği isimdi. Bu unvan aynı zamanda Kutsal Roma İmparatoru ile aynı seviyeyi temsil ediyordu. Çar ayrıca Altın Orda, Kırım ve Kazan'daki hanlar ile birlikte Osmanlı sultanlarının Han unvanının Rusçadaki adıydı. En önemlisi Eski Ahit'in Slavcasında Davud ile Süleyman'ın unvanıydı. Yani çar, Batı imparatorunun, sultanın ve Eski Ahit krallarının dengi olduğu vurgulanıyordu. Böylece otuz beş yıllık sürecek acıklı olaylarla, katliamlarla, zafer ve yenilgilerle eşi benzeri görülmemiş bir dönem başlamış oldu. Kazan'ın Moskova'dan bağımsız olması ve gücünün zayıflamasıyla Ruslar şehri alma girişimleri sırasında Tatarları art arda yenilgiye uğrattı ve sonunda 1552'de Rus ordusuna teslim olan şehri açıkça ilhak etti. O sırada 22 yaşında olan İvan bununla yetinmeyip ordularını Volga boyunca ilerletip Astrahan'a ulaştı ve hem şehri hem de bölgeyi ele geçirdi. Kazan'ın alınışıyla birlikte İvan şehirdeki Tatarların surların dışına taşınmasını emretti ve ardında şehre bir katedral inşa etti. Tatarların yerine Rus yerleşimciler getirdi. Tatar seçkinlerin bazıları Rusya'nın hizmetine girdi. Bunların çoğu Ortodoksluğa geçmiş olsa da çok daha fazlası Kırım'a kaçtı. Çar ordusuna askeri hizmetli statüsüyle binlerce Tatar kattı. Astrahan'ın alınışıyla birlikte bütün Volga havzasının ve çevre topraklarının kontrolü Rusya'ya geçmiş oldu. Volga'nın fethi Asya bozkırlarının batı kısmını doğudaki ana gövdeden koparmış oldu. İvan'ın son yıllarında düzenlenen farklı bir sefer Rusya'yı daha da genişletti. Uralları aşip Batı Sibirya'ya ulaştı. Sibirya'daki Tatar Hanlığı'nın başkentine ulaştı. Yermak şehri ele geçirildi ve Rusya egemenliği ilan edildi. 1640'lara gelindiğinde ilave keşifler ve fetihlerle Rusya Büyük Okyanus kıyılarına kadar ulaşmış oldu (Bushkovch, 2016: 55).

Bu dönemde kilisenin konumu da güçlendi. Yunan Ortodoks patrikler Rus kilisesinin özerk yönetimini tanımanın yanı sıra 1588-89'da Moskova Metropolitine patrik unvanını vermeye de razı gelmişlerdi. Diğer taraftan Güneyde yeni toprak fetihlerine ve artan ticarete rağmen yeni bir kurum ortaya çıktı. Bu, köylünün serfliliği idi. 16. yüzyılın sonlarında orta ve kuzeybatı bölgelerindeki tüm köylüler kişisel özgürlüğünü kaybetmiş ve toprak sahibi sınıfın, boyarların, alt düzey eşrafın ve kilisenin tahakkümü altına girerek bunların kölesi olmuşlardı. Bu dönem oldukça kargaşa ve karışıklık yılları olarak geçti. İsyanlar ile Kremlin'in basılmasına kadar ve Polonya'nın Moskova'yı işgaline kadar birçok olay yaşandı. 1612 yazında prens Dimitri

komutasındaki ordu güçlenmişti ve ekim ayında şehrin surları önünde Polonyalıları mağlup ettiler. Yeni bir çar seçmek için ülke meclisi toplandı ve hanedan prensibini reddedip seçkinlerin ve halkın mutabakatını alıp Çar Mihail Temmuz 1613'te taç giydi. Rusya'ya barış ve yeni bir çar hanedanı getirildi. Bu hanedan 1917'ye kadar hüküm sürecektir. Rus idaresine 16. yüzyılda girmiş olan Tatarlar, Başkurtlar, Çavuşlar gibi birtakım Volga halkları 1654'e dek Rus olmayan halkların en büyüğü olarak kaldılar. Bunlar ayrı bir statüde hayatlarını idame ediyorlardı. Standart Rus vergileri yerine “**yasak**” vergisi ödüyorlardı. Rus yetkililer İslam'ı dışlamıyor ancak teşvik de etmiyorlardı. İtilaf toprakla ilgiliydi. Rus halklar bunların arasına yerleştikçe zaman zaman isyan çıkarıyorlardı.

Rusya 17. yüzyılda yeni bir dış siyaset kulvarına doğru evrilmeye başladı. Avusturya'nın, Venedik'in, Papalık'ın ve Polonya'nın Türklere karşı beraber mücadele etmek için 1682'de kurduğu Kutsal Birlik'e Rusya da katıldı ve 1683 Büyük Viyana Kuşatması'nın galibi olan Polonya kralı III. Sobieski ile askeri işbirliği tesis etti. Bu ittifakta Rusya'nın üzerine düşen Kırım'ı yenmekti. Bu doğrultuda Golitsin 1687'de büyük bir Rus ordusu ile bozkır üzerinden Kırım'a doğru ilerledi. Tatarlar zaten susuz olan bozkırı yakınca Rus ordusunun atları yemsiz kaldı ve geri çekilmek zorunda kaldı.

Rusya'nın 1917 devrimine kadar gördüğü en büyük dönüşüm Petro'nun hakimiyeti döneminde gerçekleşmiştir. Petro'nun yaptığı dönüşüm Bolşevik Devrimi'nin aksine toplumsal düzeni pek etkilemedi. Ne serflik kurumu yıkıldı ne de soylular serflerin efendisi olmaktan vazgeçti. Petro'nun değiştirdiği şey devlet yapısı ve biçimiydi. Geleneksel Rusya Çarlığı'nı Avrupa monarşilerinin bir benzerine dönüştürdü. Bunun yanı sıra Rus kültürünü de epey dönüştürdü. Bu katkısı yeni kurduğu başkent Petersburg'la birlikte günümüze dek geldi.

Petro, 1694 yılında Avrupa'dan Moskova'ya döndüğünde iktidara geldiğinden beri askıya alınmış olan Osmanlı aleyhtarı çalışmaları yeniden gündeme getirdi. Boyarların muhalefetine rağmen Çar bunları görmezden geldi. Azak Kalesi'ne bir sefer düzenledi. Türklerin deniz ikmali yapabilmesi sebebiyle Rusların bu seferi başarısız oldu. Bunun üzerine Petro bir donanma inşa ettirdi. Donanmayı denizden çok uzakta Flemenk marangozlara yaptırdı. Hollanda, Venedik ve Fransa'dan subaylar getirtti. 1696 baharında donanma Don Nehri'ne indirildi ve Petro donanmanın yardımıyla kaleyi

aldı. Bu onun ilk zaferiydi. Azak Kalesini alıp Karadeniz'e çıkış kapısı elde etmişti ancak Rusların Boğazları aşip Akdeniz'e açılması şöyle dursun Osmanlı Rusların Karadeniz'de ticaret yapmasına bile izin vermiyordu. Petro Osmanlılara karşı koalisyonu güçlendirmekle görevli heyette tebdili kıyafette yolculuk yaptı. Zaandam Tersanesinde marangozluk ve gemi inşası eğitimi aldı. Londra'da tersaneleri gezdi ve Greenwich'de astronomlarla görüştü. Viyana'da kaldığı dönemde heyet başkanları Avusturya ile müttefiklik kurarak Osmanlı ile savaşmasını istiyorlardı. Fakat Petro'nun kafasında başka şeyler vardı. Rusya'yı Osmanlılarla savaştan çıkarmak zorundaydı. İki yıl süren görüşmelerde başarılı oldu ve elini rahatlattı ve böylece çok daha acil sorunlarla uğraşmaya adadı kendini.

Petro saltanat yıllarının sonuna dek İsveç ile savaş gündemden hiç düşmeyecekti. Danimarka ile Rusya Kuzey Avrupa'nın egemen gücü İsveç'e karşı Polonya'nın doğal müttefikleriydi. Danimarka 1700'de Riga'yı almaya çalıştı ancak İsveç kralı XII. Karl birkaç hafta içerisinde Danimarka'yı saf dışı bıraktı. Petro yeni eğittiği Avrupa tarzı ordusuyla ilerleyip İsveç'in Estonya topraklarında bulunan Narva şehrini kuşattı. İsveç Rus birliklerini bozguna uğrattı. Dağılan Rus birliklerinin çoğu subayları esir düştü. Avrupa'nın en büyük komutanlarından biri olarak anılan İsveç Kralı Karl Petro'yu tahtan indirmek için harekete geçti ancak Rus sınırına yaklaştıkça ordunun durumu bozulmaya başladı. Erzakları azalmıştı ve Petro'nun subayları işlerinde ustalaşmıştı. 27 Haziran 1709'da İsveçlilere pek çok savaş kazandırmış olan cephe hücumu manevrasını Ruslara karşı başlattılar. Ancak Petro'nun topları İsveçlileri dağıttı. Sonradan göğüs göğse çarpışan İsveçliler kısa sürede dağıldılar. Rusya bu savaşla büyük güçler sınıfına girmiş oldu. Bu Poltava'daki zafer Petro'nun saltanatının dönüm noktasıydı. Böylece S.Petersburg'u güvence altına aldı. 1710'da Baltık vilayetlerini ele geçirdi. Petro Viborg hariç Finlandiya'nın tamamını İsveç'e verse de Baltık vilayetlerini elinde tuttu ve Petersburg'u güvence altına aldı. Petersburg Petro'nun yeni şehriydi. Sarayını yeni eşi Yekaterina ile birlikte kurdu. İsveç idari sistemini incelettirmek için casuslarını İsveç'e gönderdi. Petro kurullar eliyle işleyecek merkezi yönetim yaratma sürecine girişti. Din alanında Ortodoks geleneğinden tamamen ayrılışı meydana getirdi. Yeni düzenlemeyle çar kilisenin koruyucusu sayılıyordu. Bundan böyle kilise siyasette rol oynayamayacaktı ve çarın reformlarına muhalefet edemeyecekti. Petro idari sistemi, kültürü ve dış siyaseti baştan aşağı yeniden düzenledi. Aynı yıllarda Rus taşra sistemini yeniden

örgütledi. Büyük vilayetlerin sınırlarını belirleyerek alt bölümleriyle elli küçük vilayete böldü. Yürütme ve yargı işlerini birbirinden ayırdı. Bütün bu reformları İsveç modeline göre yapmıştı. Bu yeni yönetim sistemi resmi olarak Avrupa'nın öbür monarşileriyle hemen hemene aynı görünüyordu.

Yeni hükümet tarzıyla yeni kültür de doğdu. Avrupa'nın seküler kültürü ithal edilmeye çalışılmıştı. Yüzlerce genç soyluyu yurt dışına göndermişti. Avrupa'da yazılan kitapların çevrilip basılmasını istedi. Petro sanat ve bilime ilgi duymakla kalmıyor, Rusya'nın toplumsal alışkanlıklarını Avrupalılaştırmak istiyordu. Davetler düzenlenmeli, eğlenceler seviyeli bir şekilde müzik, dans, iskambil oyunları gibi öğeleri içermeliydi. Bu davetlere kadınlar da katılmalıydı. Üst sınıfa mensup erkekler sakallarını kesecekler, erkekler de kadınlar da geleneksel Rus kıyafeti yerine Batılı kıyafetler giyeceklerdi. Takvim İsa'nın doğumuna göre değiştirildi. Ancak yeni kıyafetler özellikle boyar kadınlarının rahatsızlığına neden olmuştu. Saçlarını örtmedikleri için yeni giyim tarzını beğenmediler.

Devletin yeni organlarının etki alanının sadece Petersburg ile sınırlı kalmıştı. Çar'ın taşra idaresine ilişkin reformu yetişmiş uygun personel yetersizliğinden dolayı reformlar tam anlamıyla hayata geçemedi. Petro'nun ölümünden sonra da feshedildi. Sonra da prensler başkenti Moskova'ya geri çekti.

Büyük Petro dönemini stratejik açıdan özetlemek gerekirse Büyük Petro'nun sıcak denizlere inme stratejisi ile beraber Rusya'nın bölgesel kara gücünden küresel kara gücüne geçiş süreci yeni bir stratejik temel ve jeopolitik boyut kazanmıştır. Bu dönemde Rusya kara hakimiyetini deniz gücü ile desteklemeye çalışmıştır. Petro dönemiyle birlikte Rus deniz stratejisinin temel hedefi Baltık Bölgesi ve Karadeniz olmuştur. Diğer yönden Petro dönemiyle birlikte “**Batılılaşma**” hareketi başlangıç olmuş ve bu hareketle birlikte Rusya Batı'nın bir parçası olduğu iddia edilmektedir. Bugün dahi Atlantikçilerin temel dayanağı olan Rusya'nın Batı uygarlığının bir parçası olduğunun kaynağını bu dönemde başlayan Batılılaşmadan almaktadır (Mammadov, 2014: 11).

Yekaterina kendini Rus çıkarlarının ve Ortodoksluğun savunucusu ilan etti. Kanunları elden geçirip yenilemek ve bazı ilkeleri oturtmak isteyen Yekaterina 1765'te bir yönerge ile reform kılavuzu oluşturmaya çalıştı ancak araya Osmanlıların açtığı

savaş girdi. Hem Osmanlılarla hem de Polonya ile başa çıkmak için seferberlik çıkarttı. Bu yüzden komisyon dağıtıldı. Osmanlı ile savaş Yekaterina'nın ilk ciddi sınavıydı. Rus ordusu Kırım'a ve Balkan Yarımadasına ilerledi. Rus donanması İngiliz komutanın idaresinde Petersburg'dan yola çıkıp 1770'de Çeşme Limanı'nda Osmanlı donanmasını saf dışı bıraktı. Yekaterina güçleri Bulgaristan'a girdi ve Osmanlılara Rusların ileri sürdüğü şartlarda Küçük Kaynarca adlı ufak köyde barış yapmaya zorladı.

Osmanlılarla yapılan barış Yekaterina'yı çok mutlu etti. Barış zorlu bir zamanda gelmişti. Rusya Karadeniz kıyılarına dayanan devasa toprakları ele geçirdi. Bunun yanı sıra Kırım Osmanlı'nın egemenliğinden çıkıp bağımsızlığını kazandı. Fakat bu Rusya'nın daha sonra Kırım'ı egemenliği altına almanın ilk adımı olarak planlanmıştı ve sonra Rusya'nın kontrolüne girdi. Anlaşma ile bölge Rusların eline geçmekle kalmayıp Karadeniz'de ticaret yapma ve donanma kurma hakkını da kazandı. Yeni Rusya olarak adlandırılacak bölgede yasalar yerleşimi teşvik edecek şekilde düzenlenmişti. Yeni toprakları dönüştürme işlerinden Yekaterina'nın sağ kolu yeni aşığı General Giori Potemkin olacaktı.

Yekaterina uygar bir millet yaratmak için eğitilmiş ve uygar bir topluma ihtiyaç olduğunun farkındaydı. Bunun için Petro Dönemi'nde başlayan akademi, Moskova Üniversitesi ve askeri liseler meyvelerini vermeye başlamıştı. Süreci hızlandırmada kararlı olan Yekaterina Avrupa'da aydınlanmanın ünlü isimleriyle görüşüyordu. Sayısız kültür projesi vardı. Doğum yeri ve aldığı kültür itibarıyla Alman olsa da Petro'dan bile daha çok Rus kültürünü merkezine almıştı. Tüm vilayet merkezlerinde ortaokullar ve ilkokul ağları kurdu. Öğrencilerin Paris ve Roma'da eğitimlerini artırmaları için burs veriyordu. Bunun olumsuz etkisi de oluyordu. Rus halkının yaşamına ve geleneklerine uymayan Avrupa modellerinin kopyalanması meydana geliyordu. Yekaterina Dönemi Rusya'da klasikçi mimarinin başlangıcı olmuştur. Petersburg'a günümüzde bildiğimiz şeklini bu akım vermiştir. Rus devletinin idari yapılanmasında ve toplumsal alanda kapsamlı reformlara da sahne olmuştur.

1783'te Yekaterina Kırım'ı ilhak edip bu toprakları Potemkin'in demir yumruğu altında Yeni Rusya'ya kattı. Budan başka Balkanlarda Osmanlı'nın kalıntıları üzerinde kurulacak Yunan Monarşisi'nin başına Rus prenslerin geçmesini öngören Yunan projesine katılması için Avusturya'yı iknaya çalıştı. Bunun üzerine 1787'de Osmanlı

savaş ilan etti. Rus ordusu Balkanlarda ilerlediyse de bazı işler ters gitti. Osmanlılar Avusturya ordusunun dehal ağır bir yenilgiye uğrattı. Sonraki baharda Ruslar güneye Bulgaristan'a doğru ilerlediler ve yaz sonunda Osmanlı teslim bayrağını çekti. Osmanlı ve İsveç ile yapılan savaşlar Rus devletinin tek gündem maddesi haline gelmişti ve kaynaklarını kurutmuştu. Diğer taraftan Rus ordusu katliamlar yaparak Varşova'yı aldı ve paylaşımçı güçler Polonya'nın varlığına son verdiler. Purusya ve Rusya ağırlıklı olarak Leh nüfusunun olduğu bölgeleri alırken Rusya Batı Ukrayna ve Belarus'un geri kalanı ile Litvanya'yı aldı. Bu dönemde Rusya artık çok uluslu bir imparatorluğa dönüşmüştü.

Devlet bu dönemde ülkeyi Avrupa çizgisine doğru dönüştürmek için çaba sarf etmiş Avrupa kültürünü Rusya'ya getirmişti. Avrupalı örneklerinden kopyalanmış kurumlara ve yasalara kavuştu. Yine bu dönemde Rusya büyük güç statüsüne yükseldi ve Avrupa'nın en büyük ülkesi haline geldi. Diğer taraftan kültürel ve siyasal alanda birçok ilerleme kat etmesine rağmen Rusya hala tarım toplumuydu ve köylü çiftçilerin yarısı hala serfti. Kapsamlı bir eğitim sistemine ve ülke genelinde yapılanmasına sahip değildi.

Bu dönemde büyük bir tehdit ortaya çıkmıştı. Bu tehlike Napoleon'du. Genişleyen Napoleon İmparatorluğu'na uzaktı ancak Rusya Avrupa siyasetine yakından ilgiliydi. Bu durumu görmezlikten gelemezdi. Rusya'nın kendi emperyal hırsları hep güneye yani Osmanlı imparatorluğu'na ve Transkafkasya'ya yönelmişti. Ancak Napoleon karşıtı ittifakının içine girdi. Britanya, Avusturya ve İsveç ile bir oldu. Napoleon Rusya'yı fethedebileceğine inanıyordu. Fransa neredeyse Avrupa'nın tüm imkanlarını kullanıyordu. Fransa askeri sanayinin geliştiği varlıklı bir ülkeyken Rusya'da ise ilkel tarım hüküm sürüyordu. Fransız kuvvetleri Rusya'ya saldırdığında Rus kuvvetleri geri çekildi. On binlerce Moskovalı şehri terk etti. Bugünkü Moskova Üniversitesinin bulunduğu yere gelen Napoleon şehrin ona teslim edilmesini boş yere bekledi. Napoleon ordularına erzak temin edecek insanların bulunmadığı hayalet şehre girmişti aslında. Rus ordusu da Moskova'nın güney batısına ordugahını kurdu ve Fransız ordusunun sevkiyat hattını kestiği gibi güneydeki zengin tarım vilayetleri ile irtibatı kapatmış oldu. Böylece Avrupa'nın fatihi fare gibi kapana kısılmıştı. Napoleon'un tek seçeneği geri çekilmektir. Ağır ve hızlı gelen kışla birlikte geri hizmet sisteminin iyi işlememesi ve öfkeli köylüler ile Rus birlikleri Fransız ordusunu

neredeşye yok etti. Napoleon yeniden başlamak için Fransa'ya kaçarken büyük ordusundan birkaç bin kişi ancak Polonya sınırına varabilmiştir. 1814'te Napoleon İmparatorluğu böylece sona erdi.

Bu zorluğun üstesinden geldikten sonra Rusya'da başka bir zorlu durum ortaya çıkmıştı. Çoğu muhafız alayının konuşlanmış olduğu Petersburg'daki birkaç yüz subay **Kuzey Birliği**'ni kurdu. Bu grubun amacı, meşruti monarşi ve mülkiyet temelli imtiyaza dayalı bir yasama organı istiyordu. Çar Nikolay, emri ile topçu atışlarıyla asileri dağıttı. Rusya tarihindeki ilk devrim teşebbüsü böylece sona erdi.

Devrimin, liberalizmin ve meşrutiyetin yayılmasına ancak otokrasinin engel olabileceği düşünölmüşü. Ayrıca bu Avrupalı ve Rus muhafazakarların düşüncesi ile örtüşüyordu. Rusya 1828'de Petersburg Teknoloji Enstitüsünün açılmasıyla ilk mühendislik okuluna kavuşmuş oluyordu. Çar bir yandan sanayileşmeyi ufak da olsa destekliyordu. Petersburg-Moskova demiryolu inşaatı başlamıştı. Çar Nikolay demiryollarını destekliyordu ancak büyük bir sanayi altyapısını istemiyordu çünkü Çar sanayiye, devrimin başlangıcı olarak görüyordu. Rusya'nın sanayi ve ekonomik olarak ilerlemesinin önündeki en büyük engel serflikti. Serflik kaldırılmadıkça Rusya'nın ilerlemesi mümkün değildi. Bu iş yaşamında, toplumda, devlette ve hukukta temel değişiklikler gerektiriyordu. Bu otokrasinin yoğun bir şekilde hakim olduğu dönemde Kilise de otokratik yönetimin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Kiliseye yoğun bir milliyetçi ideoloji aşılandı.

Rusya'nın dış siyaseti imparatorluk yapısına ve genel emperyal hedeflerine son derece bağlıydı. Rusya'nın tek amacı elindeki toprakları ve varlıkları kontrolünde tutmaktı. Finlandiya ve Baltık eyaletleri bu amaç doğrultusunda feda edilebilirdi ancak sorun Polonya idi. 1815 Polonya Anayasası'na göre ancak Rus kontrolüne tabi yerel hükümete izin verilebilirdi. Varşova ve Petersburg arasındaki ihtilaf 1830'da isyana ve savaşa neden oldu. Polonya Rus orduları tarafından ezildi. Anayasayı fesheden Nikolay Polonya'yı tamamen Rusya'ya bağladı. Güneyde ise Rusya Aleksandr Dönemi'nde Gürcistan'ın kontrolünü ele geçirmiş ardında da İran'ın elindeki Azerbaycan'ı ilhak etmişti. 1826'da Erivan Hanlığı'nı da eline geçirdi ve böylece daha güvenli bir sınır sağlandı. Ermenistan'ın Ortaçağdaki topraklarınının bir kısmını mesken tutmuş olan bu hanlık İran'a bağımlı bir devletti. Rus idareciler birçok Ermeni kasabalıyı serflikten azat

etti. Ermeni soyluları Rus ve Gürcü soyluları ile aynı statüye yükseltildi. Bölgede Çar'a vergi ödemek istemeyen birçok Müslüman İran'a göç etti. Dahası 1828'de nüfusun çoğunluğu Kürtlerin ve Türki göçebelerin oluşturduğu Ermeni Hanlığı'nın ancak % 25'i Ermeni'ydi. Rus idaresi sırasında Osmanlı ve İran topraklarında yaşayan Ermeniler Erivan bölgesine göç etmesiyle yüzyılın sonuna gelindiğinde çoğunluğu ele geçirmiş oldular. Kuzey Kafkasya'da durum başkaydı burada genelde göçebe yaşayan halklardan Çeçenlerin ve Dağıstan halkının direnişi ile karşılaştılar. Güneye inen Rus ordusu burada Çerkezlerin direnişine maruz kaldılar. Savaşın merkezi doğuda Dağıstan'a kaydı. Avar soyundan gelen Şamil 1834'te bunların önderliğini üstlendi. Rusların bu bölgedeki savaşı Rus dış siyasetinin ana cephesini oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'na yakınlığından kaynaklanıyordu. 18 ve 19. yüzyılın ilk yarısında Rus yayılcılığın ana doğrultusu Osmanlı İmparatorluğu olmuştu.

Osmanlı içerisindeki Ortodoks tebaa kullanılmaya çok müsaitti. Bunlar Osmanlı içerisindeki huzursuzluğu da gittikçe artıyordu. Rusya diğer taraftan Osmanlı'nın çökmesini istemiyordu çünkü Balkanlarda ve Akdeniz'de çıkarları olan tek güç Rusya değildi. Fransa'nın Doğu Akdeniz'de menfaatleri vardı ve Cezayir'i işgal etmişti Britanya ise sömürgelerine giden Akdeniz yolunun güvenliği açısından çok önemliydi. Dolayısıyla Nikolay 1788'de Yekaterina'nın güttüğü Polonya siyaseti gibi Rusya'nın etkisinde zayıf bir komşunun varlığını tercih ediyordu. Rusya potansiyel rakipleriyle de işbirliği yapmaya da devam etti Britanya ile birlikte 1827'de Navarin baskınını gerçekleştirerek Osmanlı filosunu batırdı. Bunun üzerine Osmanlı Ruslara savaş ilan etti. 1828-1829'da Rus ordusu Balkanlara girip İstanbul yakınlarına kadar ilerledi. Varılan anlaşma ile Osmanlı Yunanistan'ın bağımsızlığı ile Sırp ve Rumen Prenslüklerin özerkliklerini tanımak zorunda kaldı. Rus nüfuzu artık Osmanlı'da baskın görünüyordu. Ancak bu durum İngiltere ve Fransa'nın hoşlanacağı bir durum değildi.

Bu yüzyılda Avrupa'da büyük reformlar dönemi yaşanıyor. Demir-çelik üretimi ve demiryolları ağlarıyla ticaret hızla artıyordu. Uzak doğudan gıda ve hammadde ithal ediliyor ve karşılığında pamuklu ve yünlü kumaşlar, makine ve sayısız tüketim malı ihraç ediyordu. Rusya ise bu yeni dünyanın gerisinde kalıyordu. Tarımın köhneleşmişliği, köylüsünün okur-yazar olmayışı ve eğitilmiş insan kıtlığı özgür ve anayasal bir hükümetin kurulmasını zorlaştırıyordu. Ekonomik ve toplumsal gelişimin önündeki engel serflik olarak görünüyordu. Soyluları uyaran Aleksandr köylü

meselesinin artık ele alınmasının şart olduğu belirtiliyordu. Ya devlet kırsalda reform yapacaktı ya da soylular, bir köylü isyanıyla karşı karşıya kalacaktı. Bu dönemde birçok reform yapıldı. Hukuk alanında yapılan birçok reformlarla Avrupa'dan daha ilerici bir hukuk sistemine kavuştu. Çar'ın kararlılığı sayesinde etkin bir ordu oluşturmak için askeri reformlar yapıldı (Bushkovitch, 2016).

Sosyal devrimci bir hareket olan Narodnikler toplumsal devrimin Rus otokrasisinin yıkılmadan gerçekleşmeyeceğine inanıyordu. Rusya federal ve demokratik bir cumhuriyet olmadıkça toplumsal yenilenme taraftarları olanlar özgürlüğüne asla kavuşamayacaktı. Böylece radikal toplumsal fikirleri yaymayı bırakıp siyasi devrimin ve de devlete karşı bir terör propagandasına başladılar. Siyasi baskıdan sorumlu olan devlet adamları, polisler, valiler, iç işleri bakanı ve bizzat Çar hedefleri arasındaydı. Çar Aleksandr Petersburg'da kışlık sarayına dönerken bir devrimci tarafından at arabasına bomba atıldı. Çar ne olduğunu anlamak için arabadan indiğinde ikinci bir teröristin attığı bir bombayla ölümcül yara aldı ve saraya taşındı ve orada öldü. Köylüler çarın öldürülmesini kendilerini özgürleştirdiği için soyluların intikamı olarak değerlendirmişti. Ancak Aleksandr'ın otokrasisi Rus toplumunun gelişimini geciktirdiyse de durduramadı (Bushkovitch, 2016).

Serflerin özgürleşmesinden sonra dokuma sanayisi uzak ara en başarılı sanayiydi. Rus toplumundaki değişikliklerin itici gücü sanayileşmeydi. Moskova ve çevre şehirlerde dokuma sanayi palazlanıyordu ve çoğunlukla modern cihazlarla buharlı dokuma tezgahlarıyla ve başka makinelerle üretim yapılıyordu. Petersburg sanat ve kültür merkezinin yanı sıra aslında siyasi merkezdi. Dokuma sanayi önemli olsa da ithal teçhizata bağımlıydı ve Rusya ekonomik gelişiminde temel sorunlara sahipti. 1890'lara kadar demiryollarının çoğu şahısların elindeydi. Bol miktarda demir, çelik ve kömür gerektiriyordu. 1890'dan sonra Rusya bir sanayi toplumu olma yolunda ilerliyordu. Taşra kesimlerinde ise köylüler özgürleşmelerine rağmen kendi topraklarının sahibi değildi. Toprak köy topluluğun malı olarak kalmıştı. Köy toplumunda en büyük değişiklik köylerden hem geçici hem de kalıcı olarak şehirlere göçün muazzam artışıydı. Petersburg ve Moskova fabrikaları gittikçe daha fazla işçi çekiyordu. Ekonomik gelişim İmparatorluğun etnik şablonunu da değiştirmişti. Petersburg'ta birçok etnik unsurlara Yahudiler de eklenmişti. Rusya'nın Yahudi yerleşim bölgesi dışında en büyük Yahudi cemaati artık burada yaşıyordu. Bakü'nün petrol sahaları

binlerce Ermeni ve Gürcü'yü bu şehre çekmiştir. Petersburg hızlı kentleşme ile konut yetersizliğine ve böylece hijyen sorunlarını beraberinde getirdi ve bu yüzden Avrupa'nın tüberküloz başkenti oldu (Kurat, 2014).

1890'larda sanayinin yükselişi Marksistlere fırsat yarattı ve bundan sonra nüfusları ve güçleri yıldan yıla arttı. Büyük şehirlerde Lenin ve Martov gibi aydınların çevresinde Marksist topluluklar oluştu. Bu guruplar yeterince güçlenince Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurdular. Narodnikler ise Marksistlere rakip olarak Sosyalist-Devrimciler Partisi'ni kurdular. Böylece Rusya'nın sanayileşmesi yeni toplumsal sınıfların doğuşuna neden oldu (Buskovitch, 2016).

1880'lere gelindiğinde Rusya artık dünyanın bir parçasıydı ve sadece siyasal bir güç olmaktan başka aynı zamanda sanata ve hatta bilime büyük katkı yapıyordu.

Diğer taraftan Ruslar Paris Anlaşması ile Balkanlara inme ve Osmanlıya hakim olma emelleri engellendi ise de Rusların Panslavist hareketi yeniden canlandı ve büyük bir faaliyet içerisine girdiler. Balkanlarda Hıristiyan ahaliyi Türk hakimiyetine karşı ayaklandırmaya teşvik ettiler. 1875'te Bosna'da çıkan bir ayaklanmayı suni bir şekilde büyüterek uluslararası bir mesele haline çevirdiler. Karadağ, Sırbistan ve Bosna'da asilere yardım ederek 1876'da Osmanlıya harp açtılar. Rus hükümeti Sırlara gönüllü asker ve para yardımında bulundular ve Sırbistan'a yardıma giden gönüllü Rusların başına Taşkent'i almakla şöhret bulan General Çernyayev atandı. Türkler Sırları ve General Çernyayev'i bozguna uğrattı. Bunun üzerine Osmanlı Sırbistan'ı işgale başlayınca Rusya resmen olaya müdahale ederek Sırbistan tamamen fethedilmekten kurtarıldı. Balkanlarda karışıklık iyice uzayınca büyük devletlerin etkisiyle Osmanlı Hıristiyan tebaanın haklarını tanıyan ilk meşrutiyeti ilan etmişti. Fakat Rusların talepleri son bulmadı ve Rusya, Slav kardeşlerini himaye bahanesiyle 1877'de Osmanlı'ya isyancı Bulgar bölgeleri için özerklik önerdi. Osmanlı bunu reddedince Rusya Osmanlı'ya harp ilan etti. Rus kuvvetleri süratle ilerleyerek Balkanlardaki Şipka Geçiti'ni işgal ettiler ve artık Edirne ve İstanbul yolu açılmış gibiydi. Fakat Plevne'ye gelerek ve tabyalar inşa ederek burayı bir kale haline getiren Osman Paşa 4000 kişilik kuvveti ile Rusların ilerleyişini durdurdu. Rusların bütün saldırılarını kanlı kayıplar verdirerek püskürttü. Kafkas Cephesi'nde da Muhtar Paşa'nın kahramanca müdafaasıyla durduruldular. Ancak Ruslar Kars Kalesi'ni almaya muvaffak oldular.

Plevne’de püskürtülen Ruslar Romenlerden yardım istedi ve 40 bin kişilik bir Romen ordusunun gelişi ile etkili olmaya başladılar. Osman Paşa’nın ordusunda yiyecek ve mühimmat kalmadığından Rus orduları tarafından kuşatılmıştı. Rus hatlarını yarmak istediler fakat buna muvaffak olamadılar. Plevne düştükten sonra Filibe ve Edirne Rusların eline geçti. Ruslar İstanbul’un zaptı için harekete geçti fakat İngiliz donanması İstanbul yakınlarına kadar gelerek Ruslara karşı düşmanca vaziyet aldı ve buna mani oldu. Bu durum karşısında Ruslar İngiliz toplarını görünce ilerleyemediler ve Ayastefonos’ta durdular. Bu savaş 93 Harbi olarak anılmakta olup Ayestafonos Anlaşması ile neticelendi. Rusların Balkanlar’daki hakimiyetini sağlayan ve Anadolu tarafından Rusların İskenderun ve Basra Körfezine çıkması için müsait şartlar hazırlayan Ayastefonos Barışı ile Rusların iki yüz senedir kurdukları hülyaları gerçekleştirecek gibiydi. Zaten Ayastefanos’a gelen Rus kuvvetlerinin İstanbul’u ele geçirmesi bir gün meselesiydi fakat umdukları gibi olmadı ve Rus hülyaları gerçekleşemedi. Bir taraftan İngiltere’nin enerjik müdahalesi diğer taraftan Avusturya-Macaristan ve Bismark Almanya’sı Rusların Balkanlara yerleşmelerini kendileri için büyük bir tehlike olarak gördüler. Ayastefanos uzlaşısının değiştirilmesi için Berlin’de bir kongre topladılar. Ruslar Büyük devletlerin isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. Bu Ruslar için büyük bir hayali sukuta sebep oldu. Berlin Kongresi ile Sırbistan’ın ve Romanya’nın bağımsızlığı tanınmış ve Osmanlı Devleti’nin himayesinde olmak üzere bir Bulgar Beyliği kurulmuştu (Kurat, 2014:374).

Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın bu hasmane tutumu yüzünden Ruslar Fransa ile ittifak yapma arayışına girdi ve gittikçe Fransa’nın tesiri altına girmeye başladı. 1891 yılında akdedilen birkaç anlaşma ile Fransız-Rus ittifakı kuruldu. Fransa ile Almanya arasında harp vuku bulacak olursa Rusya Almanya’ya karşı sekiz yüz bin kişilik bir orduyu harekete geçirmeyi taahhüt ediyordu. Rusya ile Fransa arasında imzalanan bu anlaşma ile Rusya yalnız kalmaktan çıkmış oldu.

Esasen Rusların Slav kardeşliği ve politikaları Slavları kurtarmaktan ziyade bunu kullanarak Rusya emellerine kavuşma aracı olarak kullandılar. Rusya’nın bu emelini idrak eden Güney Slavların milliyetçileri Çarlığın bu siyasetine karşı ayaklandılar. Bulgaristan’da da Rus düşmanlığı kendini gösterdi ve Bulgaristan 1885-1914 arası daima Rus aleyhtarı bloğa girme politikalarını tercih etmiştir.

Diğer taraftan Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarına diz çöktürüldü ve Orta Asya'da bir imparatorluk doğdu. 1880'lere gelindiğinde Orta Asya'nın tümü doğrudan ve dolaylı olarak Rus idaresi altına girdi.

Kırım Harbi ile Balkanlara ve Anadolu'ya doğru Rus yayılışı durdurulduktan sonra Rus istilacıları bu defa Türkistan'ı faaliyet sahası olarak seçtiler. Türkistan'daki durum da Rus zafer planları için oldukça elverişliydi. 18. yüzyıldan beri Türkistan'da üç devlet mevcuttu. Bunlar, Hokand Hanlığı, Buhara Hanlığı ve Hiva Hanlığıydı. Her üç devlet de skolastik medrese terbiyesine dayanan en koyu bir taassup zihniyeti hüküm sürmekteydi. Hanların bilhassa Buhara emirlerinin ekserisi cahil ve zalim kimseler olup hanlıklarında ortaçağ teşkilatı ve zihniyeti devam ettirilmekteydi. Bunun yanı sıra hanlıklar arasında mücadele hakim olmakla birlikte hanlık içerisinde yaşayan muhalif kavimler ve boylar arasında da daimi bir ihtilaf eksik olmazdı. Bütün bunlar Rusların Türkistan'a girmelerini kolaylaştırdı ve yirmi beş yıl gibi kısa bir sürede Avrupa kıtasının beşte biri büyüklüğünde olan bir saha Rusya'nın eline düştü. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Issık Gölü'nden Sirderya'ya kadar uzanan Kazak-Kırgız bozkırları Rusların eline geçmiş ve Türkistan içlerine Rus ilerleyişi başlamış bulunuyordu. Bu sırada İngilizler de Afganistan ve Türkistan'ın güney kısımları ile yakından ilgilenmekteydiler. 1838'de İngilizler Pamir'e kadar ilerlemiş, 1839'da Kandahar ve Kabil şehirlerini işgal etmişlerdi. Böylece Orta Asya'da hakimiyet için İngiltere ile Rusya arasında rekabet başlamış bulunuyordu. Kırım Harbi'nin Rusya aleyhine sonuçlanması Rusya'nın Türkiye aleyhine ilerlemesi İngiltere ve Fransa'nın müdahalesi ile durdurulmuş ancak Türkistan'a yayılımının yolunu açmıştı. Bir bir Türkistan şehirleri Rusların eline düşüyordu. Bazı yerlerde savaşıyan halk Rusların üstesinden gelemiyordu. Yüz bin nüfuslu Taşkent'te yaklaşık kırk bin kişilik ordu kuran Türk unsurlar Rusların modern toplarına ve talimli askerlerine karşı dayanamadılar. Türkistan'ın en kalabalık şehirlerinden biri bu kadar kısa sürede Ruslar tarafından işgal edilmesi Türkistan'da şaşkınlığı mucip oldu. Taşkent'in düşmesi üzerine Buhara Emir'i Ruslara savaş açsa da Emir'in yenilgisiyle sonuçlandı. Türkistan'ın en büyük şehri olan Semerkant Mayıs 1868'de Ruslar tarafından bir el silah atılmadan işgal edildi. Ruslar Afganistan içlerine doğru sarkmaya başladılar fakat İngilizlerin tehdidi karşısında Rus ilerleyişi durdu (Kurat, 2014: 366-371).

Türkistan'ın Rusların eline geçmesi otuz yıl gibi kısa bir sürede ve tarihte eşi benzeri görülmemiş az kayıpla gerçekleştirilmiştir. Çok geniş ve zengin bir sahayı içeren Türkistan'ın bu kadar kolay düşmesi Rusların zaferlerinin hangi şartlar içerisinde cereyan ettiğini göstermektedir. Türkistan'daki Rus başarılarının sebebi, Ruslara karşı mukavemet edebilecek kuvvetli bir Türk devletinin bulunmayışıydı. Türkistan'ın Türk ahali Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Türkmen kavimleri birbiri ile mücadele ederek zaafa düşmüşlerdi. Timur devletinde dünyanın en cesur ve en mükemmel ordularını kurmaya muktedir olan Türkistan on dokuzuncu yüzyılda en gevşek ve korkak bir ahali kitlesinin yaşadığı bir ülke mertebesine inmiş bulunuyordu. Tarımda ve ticarete çok ileri bir seviyeye erişmiş olan Türkistanlılar Avrupa tekniği ve teşkilatına erişmiş Rus orduları karşısında ezilmek zorunda kaldılar. Ruslar bu toprakları ele geçirince tam bir koloni siyasetini takip etti ve Türkistanlıları ortaçağ hayat şartlarında bırakmak için tedbirler aldılar ve Türkistan'ı bir istismar sahası yaptılar (Kurat, 2014).

Viyana Kongresi sonucunda tarihsel Polonya toprakları Rus İmparatorluğu'na dahil edilmişti. Bu topraklar ikiye ayrılmıştı. Orta Polonya ve Polonya'nın eski doğu toprakları. Her iki bölgede de Polonyalı soylular Ruslarla işbirliğine girmede ve milliyetçi isyanların temelini teşkil etti. Polonya Krallığı Rusya içerisinde özerk bir krallıktı ve çar aynı zamanda Polonya kralıydı. Çıkan isyanlara Rusların tepkisi kısıtlı olan özerkliği daha da kısıtlamak oldu ve bu Ruslaştırma olarak bilinir. Okul müfredatında Rusça şart koşuldu. Ülkenin ismi “**Vistül Ülkesi**” olarak değiştirildi.

Baltık eyaletleri hala Alman soyluların ortakçısı ve kiracısıydı. Serfliğin kaldırılmış olması modernleşme sürecini başlatmıştı. Baltık vilayetlerinin Rus İmparatorluğu'nun dışarı açılan kapısı olması nedeniyle Riga kenti 19. yüzyılın sonunda önemli bir ticaret ve sanayi merkezi haline gelmişti. Letonya ve Estonya'da gelişen eğitim ve kültür dernekleri halka milliyetçi fikirleri aşıladı ancak millet nazarında düşman Rusya değil Almanlardı. Finlandiya ise, İsveç'in doğudaki bir uzantısı değil Rus çarı idaresinde müstakil bir ülkeydi. Tıpkı Baltık vilayetleri gibi Finlandiya'da imparatorluk çökene kadar özerk kurumlarını elinde tutmayı başardı. Ukraynalılar imparatorluğun Rus olmayan en geniş topluluğu olsa da 1905'e kadar imparatorluk meselelerinde önemli bir rol oynamadı. Bunun nedeni Ukrayna'da ulusal bilincin gelişmemesiydi. Bu bilinç yavaş yavaş gelişip Rus kimliğinden uzaklaşarak ulusal Ukrayna kimliğini ortaya çıkaracaktı (Bushkovitch, 2016).

Ruslar Kafkasya ve Transkafkasya'yı ilhak ettikten sonra Rus memurlar yerel Gürcü ve Ermeni soylular ile işbirliği yaparak bir yönetim oluşturdu. Bu Hıristiyan seçkinler 1917'e kadar Rus devlet idaresinde ve özellikle Rus ordusunda önemli görevler üstlendiler. Kafkasya'nın fethindeki amaç Osmanlılara karşı doğu kanadını güvenceye almaktı. Çerkezlerle savaş zaman zaman devam ederek 1860'lara kadar sürdü. Bu dönemde Rus hükümeti Çerkezleri Osmanlı topraklarına göçmeyi teşvik etti ve bu geniş arazilere Rus yerleşimciler yerleşti. Kuzey Kafkasya'nın büyük kısmı askeri yönetim altındaydı ve yerel toplulukları teftiş etmek üzere sıklıkla Ermeni ve Gürcü kökenli subaylar görevlendiriliyordu. Zamanla tüccar ve Aydın Ermeni zümresi oluşmuştu. Bunlar Durgun bir şehir olan Erivan yerine Tiflis ve Bakü'deydi. Bunların en önemli meselesi Osmanlı sınırlarındaki Ermeniler ve Ermeni Kilisesi'nin üzerindeki Rus baskısıydı. Bunlar Tiflis'te 1890'da Ermeni Devrimi Federasyonu'nu (Taşnaksutyun Partisi'ni) kurmuşlardı (Kurat, 2014).

Orta Asya'da ilerlemenin ve yayılım siyasetinin temel saiklerden biri Kazakistan sınırını kontrol altına alma gereksinimiydi ve Britanya'nın Afganistan ve ötesine yayılmasından duyulan kaygıydı. İran ve Afganistan Rusların fethettiği toprakları hem Britanya'dan hem de Osmanlılardan ayırıyordu.

Rus sınırlarında azınlıkların birçoğu Ruslardan veya imparatorluktan ziyade birbirleri ile uğraşıyorlardı. Baltık halklarına göre başlıca düşman Almanlardı. Finliler ise dil konusunda İsveçliler ile çatışıyorken Ukrayna ve Polonyalılar birbirlerinden ve Yahudilerden korkuyordu. Siyasallaşan Yahudiler Yahudi Sosyalist Hareketine ve Sinizme yöneldiler.

III. Aleksandr hükümeti Rusya'yı tek bir devlet (Çarlık), tek bir millet (Rus) ve tek bir görüş (Ortodoksluk) haline getirmeyi temel amaç edinmişti. Bunun için Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan Rus olamayan halkları ya imha etmek veya Ruslaştırmak gerekiyordu. Kazan Türklerini, Başkurtları, Çavuşları ve İdil-Ural sahasında Fin zümrelerini Ortodoksluğa çevirmeleri için şiddetli bir faaliyete geçildi. Bu kavimler için Rus harflerini benimsemeleri için bir alfabe düzenlemesine gidildi. Kendi dillerinde Rus-Ortodoks din kitapları ve risaleler basıldı. Hıristiyanlığa geçenlere birçok imtiyazlar tanındı. Dinlerinde ve milliyetlerinde ısrar edenlere birçok ekonomik ve siyasal yaptırımlar uygulandı. Ancak İdil Boyu Türkler arasında "**Ruslaştırma**" siyaseti

hiçbir netice vermediği gibi Türk-Müslüman ahalinin dini ve milli hisleri kuvvetlenmesine vesile oldu. Gayri Rus milletler arasında en çok tahribata Yahudiler uğradı. Rus hükümeti tarafından gizlice desteklenen ve kışkırtılan “**siyah güruhlar**”² Yahudiler arasında “**pogromlar**”³ tertiplenmeye başlandı. Pogromlar neticesinde on binlerce Yahudi Rus halkı tarafından öldürüldü. Lehlilere karşı baskılar da çok arttı. Leh milliyetçiliğinin önünü kesmek için tedbirler alınırken Lehli asilzadelerinin toprakları ellerinden alınarak oralarda yaşayan Rus köylülerinin mülkü ediliyordu. Leh dili ve kültürü kökten kaldırılmak isteniyordu. Ukraynalılara ise Ukraynaca konuşmak ve okutulmak yasak edildi. Finlandiya’nın Ruslaştırılması için lazım gelen her şey yapılıyordu. Kafkasya’nın Türk ve İslam ahalisi, Türkistan Türkleri ve Sibiry’a’nın gayri Rusları en küçük medeni haklardan mahrum edilmiş durumdaydı. Rusya “**milletler zindanı**” na dönmüş Ruslardan başkasının yaşama hakkı kalmamıştı (Kurat, 2014).

II. Aleksandr’ın suikasta kurban gidişinin ardından 1905 Devrimi’ne kadar geçen süre sakin geçmişti. Hükümet suikasta tepkisi ise reform sürecini durdurmak olmuş ve otokrasinin gerekliliği halk nezdinde kabulü için bir çaba olmuştu. Mançura’daki modern emperyalizm girişimi felaketle sonuçlandı. Bu girişim yüzünden Japonya ile girişilen ve kaybedilen savaş monarşi’yi yok olması noktasına getirmiştir. Rusların küçük bir ülke olan Japonya’ya yenilmeleri bütün dünyanın önünde Rus İmparatorluğu’nun zaafını açıkça göstermiş oldu. Bu yenilgi ile Rusya’nın Uzakdoğu’daki emperyalizmine son verilmiş oldu ve ilk ihtilalin patlak vermesinin zeminini hazırlamış oldu (Kurat, 2014: 390).

Gayri Rus milletler üzerine Çarlığın baskısı Çarlık Rusya için iyi neticelenmeyecek ve devrim için uygun zemin hazırlayacaktı. Rusya ahalisinin % 57’si gayri Ruslardan teşkil olmaktadır ve bunlar Rusya’nın varlığı için bir tehdit olarak algılanıyordu. Çarlık, bu unsurları daima bir baskı altında tutsa da bu milletler üzerinde milli hisler yüksek seviyelerdeydi. Bilhassa Finlandiyalılar, Baltık halkları ve Lehliler gerek kültür ve gerekse siyasi anane itibarıyla Ruslarla kıyas kabul edemeyecek kadar yüksektir. Kazan Türkleri başta olmak üzere Rusya’da yaşayan Türkler ve

² Siyah güruhlar Rus Çarlığı içerisindeki Yahudi karşıtları için kullanılmıştır.

³ Pogrom, Rusça’da zulmetmek, kırmak, kesmek veya şiddet kullanarak yok etmek anlamına gelmektedir. Yahudi karşıtlarının Çarlık Rusya’sında ekonomik, sosyal ve politik Yahudi nefretini ve Yahudi düşmanlığını güçlendirmiştir. Pogrom Yahudi karşıtlığı ile meydana gelen ayaklanmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Kısacası Yahudi katliamı için kullanılan bir terimdir.

Müslümanlar kendi benliklerini muhafaza ve idame arzusu nedeniyle Rus düşmanlığı hareketi kuvvetlenmişti. Çarlık hükümetinin misyonerlik faaliyeti ile Türkler arasında yapılan “**Ruslaştırma siyaseti**” bir netice vermiyordu. Din serbestliğinden başka hiçbir medeni ve siyasal hak tanınmış değildi. Bunlara devlet memurluğu kapalıydı. Ekonomik faaliyetlerine de bir takım engeller konulmuştu. Kazan Türklerine ticaret şirketleri kurmak, Türkistan topraklarında emlak sahibi olmak yasak edilmişti. Diğer taraftan Leh kültür ve ananesine karşı mücadele yürütülüyordu. Yahudiler ise pogrom vasıtasıyla öldürülüyor veya yağmalanıyordu. Bu zorbalıklar neticesinde her milletin intelijentsiyası ve burjuva zümreleri kurtuluş yolu aramak için faaliyetini artırdılar (Kurat, 2104:397).

Muhafif gruplar 1890’larda hızla büyüdü ve palazlandı. Öncelikle örgütlenen Marksistler oldu. İşçileri örgütlemek üzereyken 1898’de tutuklandılar ve 1903’e kadar bir daha bir araya gelemediler. O sene Londra’da buluştuklarında aralarında yeni bir şahsiyet sivrildi: Vladimir İlyiç Ulyanov, yani devrimci takma adıyla Lenin. Sürgünde bulunduğu Avrupa’da Sosyalist gazete çıkarmaya başladı. Marksistlerin amacı Çar’ı devirip demokratik bir cumhuriyet kurmaktı. Bu iş başarılına kadar proletreya diktatörlüğü kurmak ve sosyalizme geçmenin doğru olmadığına inanıyorlardı. Lenin Çar’ı devirmek için bir yer altı hareketi istiyordu. Martov ise yer altı hareketini Lenin abarttığına inanıyordu ve daha yumuşak bir parti istiyordu. Bu mücadeleyi Lenin kazandı. Lenin taraftarları Bolşevikler (Bolşe’nin anlamı fazladır), Martov’un taraftarları Menşevikler (Menşe’nin anlamı azdır) adını aldılar. Bu dönemde Lev Torçki de tıpkı Martov ve Lenin gibi erken dönem devrimci önderlerdi. Son olarak liberaller de örgütlenmişti. 1901’de hükümetin bütçe ayırmayı reddetmesi üzerine meclisten el çektiler ve küçük bir liberal eylemci grubu yer altında faaliyet gösterecek Özgürlük Birliği’ni kurdular. 1904’te farklı görüşleri benimsemiş eylemci şebekeler büyük şehirlere yayılmıştı. Batı ve güney bölgelerde Polonyalılar, Yahudiler, Gürcüler, Ermeniler ve diğer etnik gruplar içerisindeki milliyetçi ve sosyalist gruplar istikrarsızlığı artırıyorlardı. 27 Ocak 1904’te Japon donanması Port Arthur’daki Rus üssüne saldırdı ve Rus donanmasının büyük bir kısmını batırdı. Rusya Japonya ile savaş halindeydi ve Rusya’nın doğu sınırında Japonya ile savaş Rusya için büyük sorunları ortaya çıkarttı. Burayla tek iletişim hattı büyük kısmı tek yönlü olan ve hepsi tamamlanmamış Trans-Sibirya demiryolu hattıydı (Bushkovitch, 2016).

Putilov makine fabrikasında işçiler greve başlamıştı ve Çar ile işçiler görüştürülerek işçiler yatışacak ve böylece grev çözüme ulaşacaktı. 9-22 Ocak 1905'te işçiler kar altında kışlık saraya yaklaşırken sınırları bozulmuş olan hükümetin tepkisi askerleri sarayın önüne dizerek silahsız kalabalığa ateş açmaları emrini verdi. Bu kıyıda yüzün üstünde insan can verdi ve birçoğu da yaralandı (Bushkovitch, 2016). Birkaç gün içerisinde Polonya'dan Sibiryaya yüz binlerce kişi greve gitti. Bunlar kendiliğinden meydana gelmiş hareketti ve bütün ülkede sadece birkaç bin eylemcisi olan devrimci partilere akın ettiler. Kentlerde grev hareketi devasa bir büyüklüğe erişmişti ve kırsal alanlarda köylülerin huzursuzluğu da oldukça yaygınlaşmıştı. Rusya'nın farklı bölgelerinde milliyetçi ya da sosyalist güçler tarafından zaman zaman isyanlar yaşanıyor. Diğer taraftan Japonya ile savaş sürüyordu ve durum gittikçe kötüye gidiyordu. Japonlar Mukden'de Ruslara ağır bir yenilgi yaşatmıştı. Köylüler topraklara el koymaya başlayıp soyluların evlerine saldırılar başlamıştı. Bu olaylar Orta Rusya'nın tamamına, Polonya'ya, Baltık eyaletlerine ve Kafkasyaya sirayet etti ve hükümet asi köylüler üzerindeki kontrolü kaybetti. Başta Bakü'de olmak üzere Azeri Türkleri ile Ermeniler birbirine girdi ve birçok kişi yaşamını yitirdi. Baltık bölgesinde yerel halk ile Alman toprak ağaları arasında etnik düşmanlık hat safhaya ulaştı ve acımasız şiddet olaylarını doğurdu. Kazak birlikleri Alman toprak ağalarının korunması için görevlendirildi. Bazı denizci askerler de otokrasinin kaldırılması ve daha iyi çalışma şartları için ayaklandılar. Bütün bu durum karşısında Çar Nikolay yayınladığı manifesto ile temsili yasama organını kabul ettiğini bildirdi. Ancak bu etkili olmadığı gibi sonbaharda olaylar genel greve dönüştü ve grevler otokrasi karşıtı siyasi bir grev kimliği kazandı. Çar Rusya'nın Duma adıyla temsili bir yasama organı ve "**Temel Yasalar**" başlıklı Rusya'nın ilk anayasası olan bir anayasayı kabul etti. Bunun üzerine genel grev sona erdi. Ancak Stolpin Duma'yı 3 Haziran 1907'de dağıtmasına karşın halktan fiilen hiçbir tepki gelmedi (Bushkovitch, 2016). Böylece devrim gücünü tüketmişti.

1905 İhtilalında Rusya'da on sekiz milyon aşan Türk yaşıyordu. Bunlar Rus hükümetinin tatbik ettiği baskılar altında yaşamının vermiş olduğu siyasi hareketten büsbütün mahrum ve medeni ve kültür durumları fevkalade seviyede düşmüş durumda olması ihtilalın getirdiği imkanlardan geniş ölçüde faydalanamayacakları tabii idi. Buna rağmen ihtilal başlar başlamaz Kazan Türklerinin önderliğinde bazı milli ve siyasi

hareketler belirmeye baladı. Bu hususta Yusuf Akçura, Abdurreşit İbrahim ve Kırmılı İsmail Mirza Gaspirinski'nin büyük hizmetleri olmuştur. 1905'e kadar Rusya'da ancak bir tek Türkçe gazete, Kırım'daki “**Tercüman**” çıkıyordu. Onun da yarısı Rusça idi. Basın yayın hürriyeti verilince Kazan'da ve diğer şehirlerde birçok Türkçe gazete, mecmua ve risale çıkmaya başladı. Diğer taraftan Yusuf Akçura, İsmail Gasprinski ve Azerbaycanlı Alimerden Topçibaşlar 8 Nisan 1905 tarihinde Petersburg'da buluşarak Rus Müslümanları Umumi Kongresi'ni toplamak üzere plan hazırladılar ve böylece gayri resmi olarak 15 Ağustos 1905'te “**Rusya Müslümanları Birinci Kongresi**” toplandı. İkincisinde Müslümanların siyasi bir parti kurmalarının bahsi geçti ve Yusuf Akçura'nın teklif ettiği maddeler üzerinde mutabık kalındı. Üçüncü kongrede de maarifin Türkler üzerinde hızla gelişmesi için gayret sarf etmeleri üzerine kararlar alındı ancak gerçekleşen hükümet darbesi ile Türklerin siyasi ve medeni faaliyetlerine engel olunmuştur (Kurat, 2014: 415).

Yaklaşık olarak on beş bin kişinin hayatını kaybettiği 1905 Devrimi kanlı bir olaydı. Ölenlerin çoğu kırsal kesimlerde yaşayan, hükümetin bastırma sırasında katlettiği köylülerdi. Birkaç bin devrimci idam edildi. Ayrıca birçok işçi grevler esnasındaki çatışmalarda can verdi. 1905 Rus Devrimi Rusya ile birlikte komşu ülkelerde de tesir gösterdi. Avusturya-Macaristan Hükümeti 1907'de genel seçim hakkını kabul etti. İran'da Şah'a karşı bir ihtilal çıktı. 1908'de Sultan Abdulhamid rejimi devrilerek Türkiye'de meşrutiyet kuruldu ve 1911'de Çin'de cumhuriyet idaresi tesisinde de Rus Devrimi'nin tesiri olduğu iddia edilmektedir (Kurat, 2014).

1907'de Rusya'nın batı bölgelerinde yaşayan Türklerin seçim hakları gasp edilmiş, Türkistan ve Kazak Türkleri seçim haklarından tamamıyla mahrum bırakılmışlardı. Dumadaki muhafazakarlar ve nasyonalistler gayri Ruslara karşı baskının şiddetlendirilmesini istediler ve Rusya'daki bütün milletlerin Ruslaştırılmasını amaç bilen siyaset üzerine odaklandılar. Türk-Müslüman okullarının ve hayır cemiyetlerinin kapatılması istendi. Diğer taraftan “**Mir teşkilatı**” içerisinde yaşayan köylüler yirmi yıl içerisinde mirden çıkacaklar ve kendi topraklarına sahip olarak topraklarını işleyeceklerdi. Bu gelişme “**Arazi Islahat Kanunu**” ile Rus köylü hayatında büyük değişikliklere yol açtı. Çok uzun tarihi olan Mir teşkilatı yıkılmaya başladı. Köylülerden halleri iyi olanlar fakir kimselerin topraklarını satın alarak geniş hutorlar kurmaya başladılar. Hisselerini satanlar ise Sibirya'ya, Kazakistan'a,

Türkistan'a göç ederek orada toprak sahibi olmanın yolunu tuttular. Bu Rusya'da büyük göç dalgasına neden oldu ve demografiyi değiştirdi. Bunun neticesi olarak oralarda Rus kolonizasyonu genişledi. Türklerin elindeki topraklar zorla alınarak Ruslara dağıtılmaya başlandı.

Rusya içerisinde yaşayan gayri Rusların “**Ruslaştırılması**” yönteminin izlemesinden dolayı Rusya Türkleri de bu siyasetten etkilenmişlerdir. Türkler dilini özgürce kullanması, Türkçe maarifte ve neşriyatta zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Rusya tarafından din değiştirilerek Ortodoksluğa geçişleri kolaylaştırıcı ve ayrıcalıklar tanıyan siyaset izlenmeye başlanarak Müslümanlara karşı negatif ayrımcılık yapıldı. Ekonomik ve ticari faaliyetleri ve mülk edinmelerinde de kısıtlamaya tabi tutuldular. Hıristiyan-Ruslaştırma faaliyetlerine karşı milli şuurları gelişen Türkler ile Ruslar bir mücadele haline girmişlerdir (Gündüz, 2005: 3).

1905 yılında Rusya'nın Japon hezimetinden sonra Uzakdoğu'dan sıcak denizlere açılma siyasetinin önüne geçilmiş olması Rusya'yı tekrar ananevi siyasetine döndürdü. Bu siyaset elbette Boğazları elde etmek ve Akdeniz'e çıkma arzusuydu. Bu siyaset uğruna Rus hükümetinin 1908 başlarında Türkiye'ye karşı bir harp başlatmak istediği bilinmektedir fakat Stolypin harp açmak aleyhindeydi çünkü 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'nın henüz kendini toparlayamadığını ve seferberlik ilan edilirse devrim hareketinin tekrar gelişeceğini belirtti. Ayrıca Türkiye'de yaşanan 1908 Devrimi'nden Ruslar faydalanmayı düşündüler ancak burada da Rusya'daki iç durum ile İngiltere ve Fransa'dan kati teminat alamadıklarından dolayı harbe cesaret edemediler.

Avusturya şayet Rusya'nın Boğazlar üzerindeki olası haklarını tanırsa Rusya'nın Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına ses çıkartmayacağını bildirdi. 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna'yı ilhak etti ve Rus hükümeti Sırbistan'ın isteksizliğine rağmen bu oldu-bittiyi kabulünden başka bir şey yapamadı. Diğer taraftan Rusya ile İtalya arasında bir uzlaşmaya varıldı. Buna göre İtalya Boğazlar meselesinde Rusya'nın yanında olacaktı ve Rusya Trablusgarp üzerindeki İtalya'nın haklarını tanıyacağını kabul etti. Bunun üzerine İtalya Türkiye'ye karşı Trablusgarp'ta harp ilan etti ve Rusya'da Babiali'ye nota vererek Boğazların Rus donanmasına açılmasını talep etti ancak İngiltere ve Fransa tarafından kabul görmediğinden bu girişim neticesiz kaldı. Türkiye bu talebi reddedince Rusya Türkiye'ye karşı Balkan devletler birliğini

destekleyerek Balkan Harbi'nin çıkmasına amil oldular. Türkiye aleyhinde büyük bir hareket baş gösterdi ve Sırp ve Bulgar ordularına binlerce Rus gönüllü yazıldı. Yardım komiteleri faaliyete geçerek Türkiye'ye karşı savaşan güçlere yardımda bulundular. Buna mukabil Kazan Türkleri Türk Kızılay'ına gönderilmek üzere para topladıkları gibi Türk ordusunda savaşmak için gönüllü gidenler de oldu.

Rusları ilgilendiren ikinci saha da Türkiye'nin doğu vilayetleriydi. Ruslar Erzurum ve civar vilayetlerde Türklerin herhangi bir ekonomik faaliyette bulunmasına müsaade etmiyordu. Demiryolu yapılmasına ve fabrikaların açılmasına engel oluyorlardı. Kapitülasyon imtiyazlarına dayanarak Rus ticaret eşyası özellikle Rus mensucatı, şeker ve diğer birçok eşya doğu vilayetleri piyasasında tutmuştu. Diğer taraftan Rus hükümeti Ermenileri Türkiye aleyhinde kışkırtmaya devam ediyordu ve sürekli karışıklıklar çıkıyordu. Osmanlı doğu vilayetlerinde Ermenileri himaye ve koruma hakkının yalnız Rusya'ya ait olduğunu kabul etmek zorunda kaldı (Kurat, 2014: 430).

Rusya Erzurum, Trabzon ve Van mntıkalarını ilhak etmek ve bu suretle bütün Anadolu'ya hakim olma niyetindeydiler. Durum bu raddede iken Birinci Dünya Savaşı çıktı ve ilerleyen günlerde Rusya ile Türkiye arasında harp başlayacak olup harpte Rusya Boğazlara ve Anadolu'ya hakim olma önceliğini ana hedefi haline getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sürecine girildiğinde Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirerek Büyük Petro Dönemi'nden başlayan tarihi emelini gerçekleştirmek istiyordu. Almanya'nın Türkiye'de nüfuz kazanması Ruslar için öncelikli olarak Wilhem Almanya'sının ezilmesi gerekiyordu. Rusya'nın bir diğer emeli de Avusturya-Macaristan sınırları içerisinde yaşayan Slav milletlerini korumaktı. Bilhassa Bosna ve Hersek'in Sırlara verilmesi suretiyle büyük bir Yugoslavya (Güney Slavları Devleti) yaratmayı arzuluyordu.

II. Nikola Rus ahalisine hitaben yayınladığı manifestoda, "Bu harbin Karadeniz sahillerinde ecdat tarafından vasiyet edilen tarihi emellerinin gerçekleşmesine vesile olacağı" ifade etmişti. Rusların İstanbul üzerindeki haklarını da hatırlatarak harbin esas hedefini belli etmek istemişti. Türkiye'ye karşı ilan edilen harp Ruslar tarafından büyük heyecan uyandırmış ve birçok gösterilere sebep olmuştu. Tarihi Türk düşmanlığı hemen canlandı. Artık Ayasofya'ya haç dikme zamanının yaklaştığına inanılmış ve

bunun için bir yardım sandığı kurulmuştu. İngiltere ve Fransa Rusya'nın emellerini bildiğinden Rusların Boğazlara ve Anadolu'ya yerleşip hem Basra Körfezi'ni hem de Kuzey Suriye'yi tehlikeye düşürmeyi arzu emiyorlardı. Harp başlar başlamaz Rusya Boğazlar meselesinde niyetini belli etti ve Rusya, İngiltere ve Fransa arasında gizli bir anlaşma yapılarak Osmanlı taksim edilmişti. Rusya'nın hiç olmazsa kağıt üzerinde Boğazlar üzerindeki haklarını tanımış oldular (Kurat, 2014: 419).

Dünya Savaşı Rus devleti ve halkının üzerine öyle bir yük bindirdi ki ikisi de dayanamadı ve bunun sonucunda Sovyetler Birliği'ni yaratacak olan altı yıllık savaş ve kargaşa hakim oldu.

Türkler açısından savaş olumlu gelişmelere ile neticelenmedi. Çar II. Nikola 1916 tarihinde çıkartılan bir kararla Türkistan ahalisinden 19-43 yaş arasındakiler cephede geri hizmet görmek ve siper kazmak için kullanılmak üzere seferberliğe tabi tutuldular. Bu emir nizamlara aykırıydı çünkü Türk ahali Askerlik hizmetlerinden azat edilmişlerdi. Bu emir üzerine Özbek, Tacik, Kazak ve Türkmenlerden işçi taburları teşkil edilmeye başlandı. Ahalinin büyük kısmı bu uygulamaya karşı gelerek Türkistan'da Rus Hükümeti'ne karşı ayaklanmalar çıkarttı. Rus kolonileri ve köyleri tahrip edilmekte ve Ruslardan ele geçenler öldürülmekteydi. Bunun üzerine Rus kuvvetleri bölgeye sevk edildi ve bazı yerlerde top bile kullanıldı. Türkistanlıların silahları olmadığından mücadeleye devam edemediler. Elebaşlarının birçoğu yakalanarak mahkemeye verilip idam edildiler ve bir kısmı da sürgüne tabi tutuldular. Savaş yıllarında Rusya Türklerinin çoğunluğu Rus Hükümeti'ne karşı düşmanca bir his duymaya devam edip Türkistan'da ve Kazakistan'da milli duyguların gelişip Rus düşmanlığının artmasına vesile oldu. Rusya'nın Türkiye'ye karşı savaş açması Türk-Müslüman ahalinin Rus Hükümeti'ne karşı düşmanlığı büsbütün arttı. Diğer yandan İsmail Mirza Gaspirinski, Yusuf Akçura ve Rızaeddin Fahreddin'in önderliğinde "Türkçülük" ve "İslamcılık" fikirleri Türkiye'ye karşı sonsuz bir sempati havası yayılmıştır (Kurat, 2014: 451).

Türkler açısından Stalin'in Bolşevik İhtilalı sonrasında Türkistan'da yaşayan Türklere muhtar yönetimi vereceğine dair söz içi boş bir vaat olduğu ortaya çıktı. Hatta Stalin Türk milli birliğini bölerek kolay yönetilebilir hale getirilmiştir. Türklerin dilini, dinini, örf ve adetlerini bozarak tam manasıyla Ruslaştırma girişiminde bulunulmuştur.

Bolşevik İhtilalı ile Türkistan'daki Türklerin ayrı ayrı cumhuriyetlere ayrılması kararlaştırıldı ve her bir cumhuriyetin özerkliği ilan edildi. Böylece Türkistan kullanımı kaldırılarak farklı isimlerde bölümlere ayrıldılar. Bununla birlikte Ruslar Türkleri parçalama siyaseti yanı sıra sömürgeci, iskan ve koloni siyasetleriyle Ruslaştırma faaliyetlerini uygulamaya devam ettiler. 1941 yılında Krill alfabesinin Türkistan'da kullanılmasını zorunlu kılıp Latin alfabesi ile yazılan kitaplar toplanarak imha edilmiştir. Türk lehçelerine geçmiş İslami kelimeler ve Türk lehçelerinden geçen terimler kullanımdan kaldırılarak Rusçaları ile değiştirilmiştir. Bu durum Türkistan Türklerinin Müslüman dünyası ile ve dünyanın diğer bölgelerinden tecrit edilmesine yol açmıştır. İslam ve İslam'a ait değerler Sovyet yönetimince sistematik bir şekilde saldırılara maruz kalmış, Türklerin kültürlerine ve milli kimliklerine ait birçok kültürel unsurlar yasaklanmıştır (Gündüz, 2005: 6).

İçte ise uzlaşmacı bir tutum benimseyen Menşevikler ne savaş taraftarı ne de savaş karşıtı bir tutum benimsedi. Troçki gibi bir avuç muhalif Menşevikler savaş karşıtıydı fakat Lenin savaş döneminde silahlı ayaklanma çağrısı yapıyordu. Şubat 1917'de Petersburg'da gıda durumu iyice kötüleşti ve Dünya Emekçi Kadınlar Günü'nde kadınlar greve gitti ve sonradan erkekler de katıldı. Bunlara öğrenciler ve orta sınıfta katıldı. Askerler bu ayaklanmalara ateş açıp onlarca insanı öldürdü. Ancak sonunda askerler de savaşmayı reddedip isyan bayrağını açtı. Bakanlar ve Duma umutsuzluk tonu gitgide artan telgraflar çekince Çar hükümet temsilcileri tarafından tahtan feragat etmeye ikna oldu. Nikolay tahtı bırakmasıyla monarşi aniden sona erdi. Lenin Çar'ın düştüğü haberini İsviçre'de aldı ve Almanya üzerinden Rusya'ya döndü. Çöken hükümetin yerine geçen makamların yetkisi ve tesiri azdı ve yetki büyük oranda devrimci kalabalığın elindeydi. Köylüler topraklarını kendi mülkiyetine aldı. Soyluların malikanelerini basan köylüler nazikçe soyluların bölgeyi terk etmelerini istiyordu. Çoğu soylu toprak beyi olmaktan çıkmış büyük şehirlerde yoksul mülteciye dönüşmüştü ve sonunda yüzyıllardır süregelen toplumsal düzen birkaç ayda çöktü.

Sovyetler Kongresi'nde iktidara gelen Bolşevikler Rusya'yı Sovyet ve Sosyalist Cumhuriyet'i olarak ilan etmiştir. Sovyet Kongresi Lenin'in başında olduğu bir Halk Komiserliği Hükümeti kurdu.

Birinci Dünya Savaşı'nın karşı taraflarından biri olan Almanya'nın Rus cephesindeki savaşı bitirmeye çalıştığı ve Bolşevik önder Lenin'le sıkı bir çalışma içinde olduğu tarihi bir gerçek olarak bilinmektedir. Lenin'le defalarca görüşen Alman Hükümeti'nin, Bolşevik önderin Rusya'ya geri dönmesinde aktif bir rol oynadığı ve bunun karşılığında bir ihtilal sonucu Almanların Ruslarla savaştığı cephelerdeki savaşı duracağını öngördüğü anlaşılmaktadır. Lenin ise kendisine yardımcı olan Alman Hükümeti'nin beklentilerini boşa çıkarmamış, iktidarı ele geçirmelerinden bir süre sonra Brest Litovsk Anlaşması ile Alman cephesindeki savaşı durdurmuştur. Gerçekten de o sırada savaşı durdurmak hem Almanların hem de Bolşeviklerin işine yaramıştır. Zira hem verdikleri sözü yerine yetirmiş, hem de ülke içinde rakip güçlere karşı mücadeleyi sürdürebilmişlerdir (Sadıkov, 2014: 116).

1918'de imzalanan Brest Litovks Anlaşması Rusya'yı büyük devlet yapan özellikleri elinden almıştır. Bolşevikler, görüntüde bağımsız ancak Almanya'nın uydu devleti haline gelen Polonya'yı, Baltık devletlerini, Ukrayna'yı, Finlandiya ve Kafkasya'yı kaybetmiştir. Rusya eski İmparatorluk topraklarının üçte birinden fazlasını, demir ve kömür endüstrisinin ise % 80'ini kaybetmiştir. Bu durum Alman Jeopolitiği açısından zafer anlamına gelse de Bolşeviklerin lideri Lenin için Brest Litovks geçici bir tedbir niteliği taşımıştır (Mammadov, 2014: 16).

1930'ların sonunda halk daha eğitimli, daha kentli ve çoğu bakımdan daha moderndi. Nüfusun yaklaşık yüzde otuz kentlerde yaşıyordu. Nüfusun neredeyse bütünü temel düzeyde okuma yazma biliyordu. Eski geleneklerle bağları koparılmıştı. Ortodoks kilisesi ve öteki dinler din karşıtı kampanyalarla ezilmişti. Bütün ülkede birkaç yüz kilise açık kalabilmiş ve ruhbanların büyük çoğunluğu ya ölmüştü ya da kamplardaydı.

Beş yıllık planlar kısıtlı bir başarı getirmişti. Aldatıcı istatistik veriler kullanılıyordu. Ancak 1940'a gelindiğinde sanayide ilerleme ve büyüme etkileyici seviyelere çıktı. SSCB artık ABD ve Almanya'nın ardından dünyanın üçüncü büyük sanayi gücüydü.

Diğer taraftan 1938'de Avrupa'nın göbeği Adolf Hitler'in iktidarı altına girmişti. Hitler "Kavgam" adlı kitabında Almanya'nın hayatta kalabilmesi için bir "yaşam alanı" fethetmesi gerektiğini belirtmişti ve Almanya'nın yaşam alanı Sovyetler Birliği

topraklarıydı. 1931’de Stalin sanayicilerin katıldığı bir konferansta şunlardan bahsetmişti: Rusya ileri ülkelerin yüz yıl gerisinde. Ya on sene içerisinde onlara yetişiriz ya da bizi ezerler. Sovyet Birliği bunun için askeri teknolojisini ve sanayisini geliştirdi. Dört bin tank üretti ve bombardıman uçakları imal etti. 1935’e gelindiğinde SSCB dünyanın en ileri ordulardan birine sahipti.

Hitler’in Polonya’ya saldırması üzerine Britanya ve Fransa Almanya’ya savaş ilan etti. Almanya’nın Polonya’nın işgali öyle hızlı oldu ki Stalin gafil avlanmıştı. 23 Ağustos 1939’da Alman-Sovyet Paktı imzalanmıştı. Almanlar Polonya’yı işgal edince Kızıl ordu Beyaz Rusların ve Ukraynalıların mesken tuttuğu Polonya’nın doğu vilayetlerine hızla girdi ve Sovyet Cumhuriyetlerine yeni topraklar kazandırıldı. Komünistler Sovyet kurumlarını kurup Polonyalıları sınır dışı ettiler. Çoğu Sibiryaya ve Kazakistan’daki ıslah kamplarına gönderildi. Devlet görevlileri ile asker ve polisler bu kamplarda idam edildiler. Bu pakt Baltık devletlerini de Sovyet nüfuzu altına soktu. 1940’a kadar sağlamlaştırılan kontrol sayesinde üç Baltık devleti de SSCB’ye birer Sovyet cumhuriyeti olarak girdi. Sovyetler Birliği’nin batı sınırı yüzlerce kilometre batıya kaymıştı. Hitler ise Fransa’yı ve Balkanları istila etmişti. Hitler’e göre SSCB aldığı ilk darbeye kaçacak bir Yahudi-Moğol sürüsüydü. Hitler ordusu Norveç’ten Yunanistan’a kadar bütün kıtada zaferler kazanmıştı (Bushkovitch, 2016).

Alman saldırısı Sovyet Birliği hatlarını haftalar içerisinde ezip geçti ve aşağı yukarı bir buçuk milyon Rus askeri esir alındı ve bunlar Alman ırk siyasetinin bir parçası olarak ölüme terk edildi. Yazın sonuna gelindiğinde Kiev ve Leningrad kapılarına ulaşmışlardı. Stalin savaşın ilk haftalarında orduları yok edilmiş olan generallerini yargılatıp idam edilmesini emretti. Moskova’nın yakınındaki mevzilerin kaybedilmemesi emri verildi ve orada yüz binlerce asker imha edildi. Ancak bu Sovyetler Birliği’ne çok önemli zaman kazandırmıştı. Almanlar hatları yara yara Moskova’ya ilerlerken Sovyetler muazzam bir yedek güç oluşturmuştu ve Nazileri karşılamak üzere şehrin batısına doğru ilerlediler. Almanlar ilk defa durdurulabilmişti. Alman ordusu Rusya koşullarını bilmemesi ve ordunun mühimmatının bitmesi üzerine iş göremez haldeydi. Alman silahları ve motorları soğuktan donmuştu. Aralık ayının ilk yarısında kızıl ordu karşı saldırıya geçti ve Almanları püskürttü. Moskova’daki Alman ordusunun kışlık kıyafetinin olmamasının sebebi Hitlerin hızlı bir zafer kazanacağını

düşünmesiydi. Ancak Alman ordusunun yenilgisinin tek sebebi bu değildi. Sovyet sanayisinin ürettiği tank, roket ve uçaklar da savaşın seyrine önemli ölçüde etki etmişti.

Sovyetler Birliği savaştan galip çıkmış ama çok sayıda insanını yitirmişti. Üstelik ekonomisi de ağır hasar almıştı. Rusya yıllarca süren savaş ve devrim yüzünden harap olmuş, ekonomisi çökmüştü.

Askeri güç iyiydi fakat Stalin ve beyin takımı en büyük üstünlüklerinin siyasi sahada olduğunu görmüşlerdi. Sovyetler Birliği'nin Hitler'e karşı kazandığı zaferle edindiği itibar ve dünya genelinde Komünizm'in kazandığı saygınlıktı. Stalin ve ekibi komünist egemenliği ve sosyalist sistemin yayılması aynı zamanda Sovyet iktidarını da yaymak anlamına geleceğini düşünüyordu. Fırsat olarak gördükleri ilk alan doğal olarak Doğu Avrupa'ydı. Özgürlüğüne kavuşturulmuş ülkelerin tümünde komünistlerin hükümette büyük ortak olması isteniyordu. Stalin 1947'de Kominter'in küçük bir ardılı olarak Komünist Enformasyon Bürosu'nu (Kominform) kurması önemli bir dönüm noktası oldu. Komünistler çeşitli yöntemlerle tüm Doğu Avrupa ülkelerinde iktidara geldiler. Komünist hükümetler aynı zamanda muhaliflere karşı terörün tüm imkanlarını devreye soktu ve yüz binlerce kişi idam edildi ya da hapse kondu. Hemen her yerde güç kullanım tehdidi devreye sokuldu ve aslında Sovyetlerin desteği olmaksızın iktidarda kalma şansları pek bulunmuyordu. Doğu Avrupa'da bu komünist iktidarın tek istisnası Yugoslavya'ydı. Stalin kendisine komünist hareket içerisinde zorluk çıkaran bu ülkeyi tahakkümü altına almayı başaramamıştı. Josip Broz Tito komşularının aksine iktidara kayda değer bir halk desteği ile gelmişti. Stalin Tito'yu yoldan çıkmakla suçladı ve Yugoslavya'yı tecride çalışmasına rağmen Batı'nın örtük desteği ile bunu gerçekleştiremedi (Bushkovitch, 2016).

Stalin'in yoluna taş koyan başka bir yer de Almanya'ydı. Dört gücün işgali altındaki Almanya'nın doğu kısımlarını ve Doğu Berlin'i kontrolü altında tutuyordu. Sovyetler Doğu Almanya'da da merkezde komünistlerin bulunduğu bir halk demokrasisi kurdu.

Kore'de hadiseler büyük oranda Çin'deki ve Vietnam'daki gibi gelişti. Sovyet birlikleri kısa süreliğine ülkenin kuzeyini işgal etmiş ve Kim İl Sung yönetimindeki komünistlere destek vermişti. Kim de proleter diktatörlüğü yerine halk demokrasisi çizgisine uydu. Sovyetler Birliği Kuzey Kore'ye muazzam bir askeri yardımda bulundu

ve Kuzey Kore Güney Kore'ye girip hem Amerika hem de Güney Kore birliklerini kısa sürede yenilgiye uğrattı. Amerikalıların Kore'ye ayak basmasıyla olay komünistlerin aleyhine döndü. Stalin ve Çin'in asker göndermeye niyeti yoktu. Ancak Çinli gönüllüler Amerikalılara karşı savaşmak için savaş bölgesine gidiyordu. Savaş Stalin'in ölümünden birkaç ay sonra sağlanan ateşkesle çözüme kavuştu.

Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin'in öldüğü 1953'e kadar uluslararası arenada aktif bir aktör olmuştu. Çin'in, Kore'nin ve Vietnam'ın kuzey kesimlerini ve Doğu Avrupa'nın çoğunu içeren bir sosyalist kamp meydana getirmişti. ABD artık tamamen komünistlerin daha fazla başarı kazanmasını önlemeye yönelik politikalar üretiyordu. Amerikan hükümeti ancak 1961'de ilk casus uydularının devreye girmesiyle Sovyet füze programının ne denli zayıf olduğunu anlayabildi. 1950'lerde yaşanan birçok bunalımda blöf yapılmıştı. Diğer taraftan Doğu Almanya'da baş gösteren ekonomik sıkıntılar siyasi bunalıma neden olmuş ve bu durum güç kullanılarak bastırıldı. İkinci sorun ise Batı Berlin'in statüsüydü. Hem Sovyetlerin hem de Doğu Almanya'nın başını ağrıtıyordu. Batı Almanya ise 1955'in başında NATO'ya üye oldu ve ordu kurmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin buna tepkisi Doğu Avrupalı müttefikleriyle Varşova Paktı'nı kurmak ve tarafsız Almanya'ya dair görüşlerine son vermek oldu. Bu konuda Sovyetler Birliği ile Amerikalıların görüşleri çelişiyordu. Doğu Almanya'dan göçü artıran yeni bir ekonomik bunalım nedeni ile 1961'de bir çeşit çözüme ulaşıldı. Ulbericht sınırın bir şekilde kapatılması önerildi ve Hruşçov Batı Berlin'in etrafına duvar örülmesinin fikrini ortaya attı. Ortadoğu'da ise Sovyetler Birliği'nin gözüne giren ilk üçüncü dünya ülkesi Nasır'ın Mısır'ı oldu. Hruşçov 1955'te Nasır'a tank ve uçak göndermeyi kabul etti. Böylece Ortadoğu'ya ilk büyük adımı atmış oldu (Bushkovitch, 2016).

Hruşçov Küba'ya Sovyet füzeleri yerleştirerek elindeki mevcut füzelerin Amerika'ya karşı menzil sorununu aşacağını hem de Amerikan istilasına yönelik Castro'nun müdafaası için elini güçlendireceğini düşünmüştü. Ancak ABD'nin U-2 uçaklarıyla bu füzeleri fark etmesi üzerine ciddi kriz çıktı ve ABD bu füzelerin ortadan kaldırılmasına karar verdi. Hruşçov nihayetinde geri adım attı ve sonuçta SSCB için tam bir itibar kaybına neden oldu. Bunun iç siyasete yansımaları Hruşçov'un iktidarının çöküşünün başlangıcı oldu. Brejnev'in Sovyet önderi olmasıyla artık blöf ve riske girme dönemi sona erdi.

Batı Avrupa’da komünist partilerin genişlemesi durdu. Diğer taraftan Vietnamlıların zaferi komünistlerin son başarısı olacaktı. Che Guevara’nın tüm girişimlerine rağmen Latin Amerika’da hiçbir komünist devrim hayata geçirilemedi. Sovyetlerden gelen “halkın özgürlüğü” söyleminin içi giderek boşalıyordu.

Afganistan’da 1973 yılında darbeyle monarşi devrilmişti. SSCB Afganistan ile komşuluğa dayalı ilişkileri oldu. İktidar az çok Marksist görüşleri olan bir grup subayın eline geçti. Pek çok geleneksel âdeti yasaklamaları kitlesel hoşnutsuzluğu doğurdu. Sovyetler Birliği bunu ABD’nin etkisinde bir toplumsal olay olarak değerlendirdi. Aslında ABD’nin hamilik yaptığı doğrudur çünkü CIA 1979’da isyancılara yardım etmişti. Bunun sebebi Sovyetler Birliği’ni bu durumun içerisine çekmekti. Sovyetler Birliği ise Afgan liderlerinin ABD ve Çin’e yaklaşacağından dolayı kaygı duyuyordu. Dolaysıyla 27 Aralık 1979’da Sovyet ordusu Kabil’i işgal etti ve ülkenin başına sadık bir hükümet geçirdi. ABD ise isyancılara Pakistan üzerinden yardım göndererek İslamcı köktenciliğin yükselmesinin altyapısını oluşturdu. Bu savaş Afganistan’da muazzam yıkıma ve pek çok ölüme mal oldu. Diğer taraftan bu savaş yaklaşık on dört bin Sovyet askerinin ölümüne neden oldu. SSCB kaynaklarının ve moralini önemli ölçüde kuruttu ve nihayetinde Sovyet düzeninin çöküşünü hızlandırdı (Bushkovitch, 2016).

Sovyetler Birliği devlet sistemi Meclis Hükümeti Sistemi’nin özelliklerinin taşıdığı görülmektedir. Kuvvetler ayrılığı sisteminden farklı olarak kuvvetler birliği ilkesine dayanan bir sistem mevcuttu. Siyasal ve hukuki olarak anayasa kuvvetler birliği temeli üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda teorik açıdan tüm yetkiler yasama organı olan “Yüksek Sovyet” in elindeydi. Anayasanın belirlediği kurallardan ayrı olarak SSCB’de gerçek güç parti organları olan “Politbüro” ve “Parti Merkez Sekreterliği” arasında pay edilmişti. Parti ile siyasal kurumlar yakın ilişki içerisindeydi. Üyeler arasında partinin ileri gelenleri ile SSCB Yüksek Sovyet’in başkanı ile bakanlar kurulu başkanı ve yardımcısı, savunma bakanı, dışişleri bakanı, KGB başkanından oluşan Politbüro rejimin en önemli kurumlarından birisiydi. Politbüro hem partinin hem de devletin en yetkili siyasal organıydı. Böylece devlet yönetimine başından beri partiyi yöneten organlar egemen olmuştur. Devrimden sonra Halk Komiserleri diye anılan kurul 1946’dan sonra bakanlar kurulu adını almıştır. Bakanlar, Yüksek Sovyet tarafından atanır ve yüksek Sovyet’e karşı sorumlu olurlardı (Caşın, 2015: 54-52).

1985 yılından itibaren ekonominin yeniden canlandırılması ve Batı ile yeniden rekabet edilebilir hale gelebilmek ve devlet bürokrasisindeki yolsuzlukların engellenmesi için yeniden yapılandırma ve yeni reform hareketlerinin başlatılması gündeme gelmiştir. Bu minvalde Gorbaçov siyasal reformlar ve açıklık (glasnost) ve yeniden yapılandırma (perestroyka) politikasını devreye soktu. Bu politikanın önündeki bürokratik direnci kırıp reformlar için halk desteğini sağlama fikri kontrolün kaybolmasına ve devlet otoritesinin çözümlenerek yapının çöküşüne neden oldu. SSCB’de parti diktatörlükleri yıkılarak ilk kez ülkede serbest seçimler yapıldı. Bu durum Doğu Avrupa’daki Sosyalist diktatörlüklerin yıkılması ile eşlik etti ve diktatörlükler yıkılarak çok partili rejimlere geçildi. Bu ülkeler liberal ekonomik düzene geçerek Varşova Pakti’ndan ayrıldılar.

3.1.2. Rusya’nın Stratejik Kültürü

Stratejik kültür, dış politika tutum, davranış ve süreçleri ile ilgilenen uluslararası ilişkiler teorisyenleri ve akademisyenlerinin bir çalışma sahası olmaktadır (Katzenstein, 1997: 6). Sosyologlar ve antropologlar kültür ve davranışın illiyet bağı üzerine araştırmalar yapmışlardır (Lantis, 2006: 2). Bir toplumun veya aktörlerin stratejik zihniyetine ve kültürüne hakim olmak, stratejik kültürüne uygun tutum ve davranışlarda bulunup bulunmayacağı veya stratejik kültürünün etkisinde kalması durumunda o toplum veya aktörlerin davranışlarını öngörmeyi kolaylaştırır (Katzenstein, 1997: 6). Snyder, stratejik kültürü bir ulusun üyeleri tarafından öğrenerek veya taklit yöntemi ile kazanılan fikirlerin çerçevesinde koşullara bağlı olarak duygusal olgulara tepki verme ve alışılmış davranış şekilleri olarak tarif eder. Ancak stratejik kültür ebediyen değişmez olmadığını da vurgular (Snyder, 1977:8- 40).

Snyder (1977: 38) Rusya’nın kendine has tarihi ve siyasal kurumları olduğunu ve karar vermede rasyonel seçim teorisi ile paralel bir tercih yapmadığını ifade ettikten sonra Sovyetler Birliği’nin sınırlı şekilde olsa da nükleer silahlara başvurmaya karar veremeyeceği yönünde kaantını bildirmiştir. Aksine ABD’nin Nükleer silahları kullanmaya daha yatkın olduğu üzerine öngörüsünü belirtmiştir.

Devleti yönetenler de halkın içerisinde gelmektedir ve halkla birlikte aynı duygu ve düşüncüyü taşımaktadırlar. Bunun yanı sıra politikacıların halkın psikolojisini dikkate almak zorunluluğunu hissedeceğinden halkın düşünceleri dış siyaset oluşturmada önem

taşıır. Rus halkının tarihsel/emperyal strateji kültürü Rusya'nın Federasyon yapısına karşı çıkarak yönetim şeklinin Çarlık Dönemi'ndeki gibi imparatorluk olması gerektiğine vurgu yapar. Büyük Petro Dönemi'nin örnek alınması gerektiği ve yakın çevre üzerindeki nüfuzun kalıcı olması için ekonomik ve kültürel bağımlılığın oluşturulmasını ifade eder. Buna göre, Ruslar nüfuz alanını genişletmede doyumsuz bir karaktere sahiptir. Yayılma anlamında böyle bir doyumsuzluk hırsının olması diğer taraftan Rusya'nın varlığına karşı risk oluşturacağını da işaret etmektedir (Amirbek, 2015: 37).

Rus kimliği modern Rusya'nın oluşumunda Çarlık Dönemi'nin ve Sovyetler Birliği Dönemi'ndeki tarihsel tecrübeleri üzerine inşa edilecekti veya tarihsel miras kimlik üzerinde fazla etkili olmayacaktı. Rus **Liberal Batıcılar** ikinci seçeneği tercih ederken milliyetçi Ruslar ise birinci tercih üzerinden hareket etmişlerdir. Liberal Batıcılar, Rusya'nın Batı Avrupa ile doğrudan iyi ilişkiler içerisine girerek Rusya'yı Batı medeniyetinin bir parçası olarak tanımlamaktadırlar ve uluslararası sistemi işbirlikçi olarak görerek ABD ile stratejik işbirliğine varan geniş boyutlu ilişkiler kurmak istemişlerdir. Liberal Batıcılar Batı'yı tehdit olarak görmeyerek onlarla karşılıklı iyi ilişkiler kuracaklarını ifade etmektedirler. Rusya'nın kalkınması için Batı değerlerinin esas alınmasını vurgulamışlardır. Milliyetçi Ruslar ise Rusya'nın karşısına Batı'yı koyarlar ve devamlı bir rekabet içinde olurken onlara karşı mesafeli ve hasmane bir tavır sergilerler. Gücünü Çarlık Rusya'sı ve öncesi dönemlerden gelen tarihsel, etnik ve kültürel köklerden alır. Avrasyacılar ise Avrasya jeopolitiğini kendine has bir alan olarak görürler ve Rusya Avrasyacı bir medeniyeti Batı ile Doğu medeniyetinden farklı üçüncü bir medeniyet olarak tanımlarlar. Bunların arasında kalan bir başka kimlik inşasında bulunan bir grup da **Faydacı Milliyetçilerdir**. Liberal Batıcıların aksine Sovyetler ve Rus Çarlığı'nın tarihsel mirasının tümüyle reddedilmesine karşı çıkan Faydacı Milliyetçiler, Milliyetçilerden ayrı olarak Rus ulusunu dil temelinde tanımlamaktadırlar. Rusya sınır ötesi bir Rusça konuşan halklar tasavvuruna sahiptir ve Rusya Federasyonu dışındaki Ruslarla birlikte etnik olarak Rus olmayan fakat Rusça konuşan her toplumu Rus olarak değerlendirirler nüfuz alanını genişletme arzusundadırlar. Rusya'nın yeniden eski gücüne kavuşmasını arzu eden Faydacı Milliyetçiler Sovyetler Birliği'nin dağılmasını içlerine sindiremeyip bunu bir trajedi olarak görürler. 2000 yılından itibaren Rus dış politikası Rus

kimliğinin parçası olan Aşırı tutucu milliyetçilikten faydacı milliyetçiliğe kaydığı görülmektedir (Efegil, 2015: 390).

Ruslar kimlik oluşumunda ve kendini bu kimlik etrafında farklı konumlandırmaktadır. Yukarıda da genel çerçevesi çizildiği üzere bir kısım Ruslar ırka dayalı bir Rus kimliği içerisinde kendilerini görürler ki bunlar kan bağıını referans alan ırkçı bir yaklaşım benimserler. Bu anlayış Orta Asya ve Kafkasya unsurlarını Rus kimliği açısından bir tehdit olarak görürler. Bazıları ortak kültür ve Doğu Slav kimliğini kabul ederler ve Beyaz Rusya ve Ukrayna'yı bu gruba dahil ederler. Bunlar Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın ayrı devlet olmasını kabul etmezler ve Doğu Slav ulus inşasının taraftarıdır. Rus dilinin belirleyici olduğuna inanan kimlik inşacıları ise Rus dilini konuşan herkes bu ulusun bir unsurudur fakat Ortodoksluğu da bu kimliğin bir unsuru olarak görürler. Bir de birlik kimliği taraftarları vardır ki bunlar da Rus emperyal geçmişinin yeniden inşasının taraftarıdır. Buradan anlaşılacağı üzere Rusya parçalı düşünce ve siyasal yapının hakimiyetinde bir kimliğe sahiptir. Bu, Rusya için farklı fraksiyonları olan bir toplum yapısına sahip olduğunun göstergesidir (Öztürk, 2013, 204-206; Efegil, 2015, 390-394). Bu Rusya'nın ulusal bütünlüğü için bir tehdit meydana getirebilecek bir potansiyele sahip olup ortak bir stratejik kültür oluşturmada negatif bir etkiye sahiptir.

Toybee (2011: 143)'e göre Ruslar aşağı yukarı bin yıl Yunan-Roma uygarlığının kuruluşundan gelen fakat kendine özgü ve değişik bir uygarlık olan Bizans uygarlığının bir üyesi olmuştur. Bizans ailesinin bu Rus çocukları Batı dünyasından etkilenme tehlikesine yüreklice karşı koymuşlar ve hala koymaktadırlar. Batı'nın ilericiliği Rusları bir ikilem içerisine sokmuştur. Kendilerini zorla Batılılaşmaktan korumak için kendi istekleri ile kısmen Batılılaşmaları gerekiyordu. Ruslar Batı düşmanlığına karşı 1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar Doğu Ortodoks dünyasının bir ürünü olan Bizans uygarlığını kabul etmişlerdir. Güney komşuları Hazarlar gibi Yahudiliği, doğu komşuları ve Volga'ya kadar uzanan Beyaz Bulgarlar gibi Müslümanlığı seçebilirlerdi fakat Ruslar Doğu Ortodoks Hıristiyanlığını seçmişlerdir. İstanbul Türkler tarafından 1453 yılında fethedilince Doğu Roma İmparatorluğu'nun son kalıntıları ortadan kalkınca Müslüman ve Latinlere karşı Moskova Prensiği Yunanlılardan Bizans mirasını teslim almıştır.

Yunan Patriği Ortodoks kilisesi patrikleri içerisinde en güçlüsüydü. İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesi ile Rus Ortodoks kilisesi bağımsızlığına kavuştu. Ortodoks kiliseleri içerisinde Rus Ortodoks kilisesi güçlü bir devleti savunma açısından en kuvvetli duruma geçti. 1453'ten sonra Rusya Müslümanların elinde olmayan tek Ortodoks ülkesiydi ve İstanbul'un Türkler tarafından alınışının karşılığını yüzyıl sonra Tatarlardan Kazan'ı alarak aldı. Osmanlı-Rus ilişkileri ile günümüze kadar gelen güç mücadelesi Rusların çoğu zaman Türkleri düşmanı olarak görmesinden kaynaklanmıştır (Toynbee, 2011: 146-147).

Slav kültürünün Ruslara miras olarak aktardığı sakinlik ve naziklik gibi bu milletin müspet özelliğini dini fanatizmin etkili olması ile beklenmedik bir şekilde zulüm ve dehşete dönüştürebilmektedir (Birdişli, 2019: 1).

Bugünün söylemleriyle alakasız gibi görünen tarihsel meseleler günümüz Rusya'sında hala sıkça siyasallaştırılmaktadır. Ortodoks Rahip Tikhon Shevkunov tarafından yapılan *The Death of the Byzantine Empire* filmi çağdaş Rusya'ya çok açık bir şekilde atıfta bulunmaktadır. Yapımcının bakış açısına göre Bizans İmparatorluğu, otokratik geleneği ve Ortodoksluğa bağlılığını takip ettiği zaman güçlüydü (Shlapentokh, 2012: 80).

Söz konusu film Putin'in 2008 de başkanlığının son döneminde televizyonda gösterime girdi ve filmin felsefesi çok netti: Ortodoksluğun ve Otokratik Korporatizm ile güçlü Bizans İmparatorluğu ydu. Batının etkisi imparatorluğun siyasal/ideolojik çekirdeğini çürüttü ve İmparatorluğu zayıflattı. Bunun ilk sonucu 1204'te Batılı Haçlıların İstanbul'u işgali ile gerçekleşti. 250 yıl sonra ikincisi gerçekleşti ve İstanbul Osmanlıların eline geçti. Bugünün Rusya'sı ile kıyaslandığında her şey oldukça açıktı ve mesaj: Batılılaşma ve Batılılar ile müttefiklik Rusya'nın Bizans ile aynı akıbete uğrayacağıydı.

Toynbee (2011: 152), neden İstanbullu Bizans felakete uğradı ve neden Moskovalı Bizans yaşamakta? Bu iki tarihsel bilinmezin anahtarı Bizans'ın totaliter devlet yapısında aranması gerektiğinden bahsetmektedir.

Rusya'nın Bizans'tan aldığı mirasın Rusya'ya nasıl bir yön vereceği elbette kesin değildir. Rusya Batı'nın yanında yer alarak ya da anti-Batıcı bir tavır sergileme seçeneği

ile karşı karşıya kalacaktır. Bizans'tan geçmiş olan Ortodoksluk hamiliği ve kültürü Rusya'yı etkilemeye devam edecektir. Haçın altında olduğu gibi orak ve çekicinin altında da Rusya hala “**Kutsal Rusya**” ve Moskova da “**Üçüncü Roma**” olduğunu iddia eden Toynbee (2011: 157) dediği gibi Rusya Bizans mirasını taşımaya devam edecektir ve politikalarına da bu durum tesir edecektir. Rus stratejik kültüründe Otokrasi, Ortodoksluk ve Milliyetçilik çok önemli üçlü saç ayağıdır. Geleneksel olarak devletin güvenliği ve bekası için otokratik bir yönetim kurgulanmıştır (Kılavuz, 2017: 207).

Rusya'nın stratejik kültürü büyük ve güçlü bir devlet kurmak ve dünyaya hakim küresel güç haline dönüşme arzusunu desteklemektedir. Bu açıdan yayılcılık politikası devletin genetik kodlarında mevcuttur. Rus yayılcılığının mantığına baktığımızda, Rusya Avrupa devletleri gibi feodal bir yapıya sahipken Moğol istilası ile bir imparatorluk geleneğini ve düşünce tarzını öğrenerek geliştirmiştir (Kaya, 2009: 45). Rusya, sınırlarının güvenliğinden yoksun olduğu hissi imparatorluk geleneğini ve yayılcı politikalarını hep muhafaza etmiştir. Varlığını ve devletin sürdürülebilirliği için içte ve dışta hep bir muhalefet ve düşman algısı ile beslenmiştir. Rusların sürekli yayılımı halkın bilincinde güçlü bir şekilde yer edinmiş ve istilalara karşı güvenli sınırlara erişme ve bu sınırları tesis etme amaçları olagelmıştır. Sosyal Darwinist emperyal isteği teşvik etmesi ve popüler milliyetçiliğin yayılcılığa önemli düzeyde etkisini de kabul etmek gerekmektedir (Kaya, 2009: 46).

Rus siyasal kültürü Kto-Kovo konseptine dayanır. Kto-Kovo bir bakıma Zero-Sum (sıfır kazanıma karşı her şeyi kazanma) Konsepti anlamını ifade eder. Who-whom (kim-kimi) anlamına gelir. Kim kimi yok edecek manası taşır ki bir grup ya da biri her şeyi kazanırken diğer taraf her şeyi kaybettiği bir düellodur. Bu prensipte uzlaşma ya da paylaşım söz konusu değildir (Clemens, 1977: 4). Buna göre siyasal kültür baskın güç ve hiyerarşik yapı üzerine kuruludur. Siyasal anlaşmazlıklar uzlaşma ile çözülmeyip çatışma sonucunda kazan tarafın topyekûn her şeyi kazandığı bir düzendir. Stratejik kültürlerinin bir parçası olarak dış politikada Ruslar yabancı devletleri düşmanlar, vasallar, **geçici müttefikler** olarak görürler ve kendilerinden başka kimseye güvenmezler (Birdişli, 2019: 2-4).

3.2. Rus Siyasal Bilincine Yön Veren Faktörler ve Doktrinler

Rus dış politikasına yön verecek Rusya'nın jeopolitiği, politik ve jeopolitik doktrinasyonu bu bölümde ele alınmıştır.

3.2.1. Rusya'nın Jeopolitiği

Wallerstein, jeopolitikayı tüm dünya coğrafyasının dahil olduğu bir dünya sisteminin fonksiyonel parçaları olarak işlev gören hegemonik devletlerin dünyasını ifade etmesi olarak tanımlar. Kapitalist dünyada hegemonyalar döngüsel olarak yükseliş ve çöküşler yaşamaktadır. (aktaran Avcıoğlu, 2014: 98-101). Jeopolitika ABD'nin sebep olduğu ekonomik, politik hegemonyayı ve buna karşı az gelişmiş ülkelerin direncini ifade etmektedir. ABD hegemonyasının ideolojik temelini liberalizm oluşturmaktadır. SSCB ve ABD ideolojik bir hegemonya oluşturma mücadelesi içerisindeydi fakat SSCB'nin dağılmasının akabinde ideolojik rekabet etkisini yitirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya nüfuz alanına ABD'nin sızmasından rahatsızlık duymaktadır ve yakın çevre alanı içerisinde enerji, ekonomik, güvenlik ve politik strateji ile hegemonya kurma gayretleri içerisinde.

Rus jeopolitiğine yön veren üç temel düşünce akımı mevcuttur. Bunlar Slavizm, Batıcılık ve Avrasyacılıktır. Batıcılar aynı zamanda Atlantikçiler olarak da anılmaktadır. Batıcılar, Batı ile entegrasyonu ve daha çok Batı kültürü ve düşünce yapısının Rusya'ya egemen olması gerektiğini savunmaktadırlar. Özgürlükler, demokrasi ve liberal düşünce sisteminin Rusya'da hakim olması gerektiğini ileri sürerler. SSCB'nin yıkılmasının ardından Yeltsin Dönemi'nde Batıcı düşünce yapısına bir geçiş süreci yaşanmıştır fakat bu süreç başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Avrasyacılar ise Rusya'nın ve Rusların kendine özgü özelliklerin olduğunu, ne batılı ne de doğulu olduğu ve kendi eksenlerinde Rusların merkezde olduğu bir hegemonik güç olması gerektiğini savunurlar. Slavcılar ise sınır ötesi tahayyüllere sahip olup revizyonist politika güderler. Rusya Federasyonu dışında yaşayan tüm Slav halkların bir birlik içerisinde siyasal varlığını sürdürmeyi amaçlarlar. Burada kısaca bahsedilen düşünce akımları Rus jeopolitiğine dayanak teşkil eder, fakat sadece bu düşünce akımları jeopolitikayı tesis etmede yeterli olmaz çünkü Avrasya, Orta Asya, Kafkasya, Doğu Avrupa ve Orta Doğu'da diğer büyük güçler ve bölgesel güçlerle bir güç mücadelesi ve konjonktürel değişiklikler durumu karmaşık hale getirmektedir.

Çarlık Dönemi'nde Rusya I. Petro'nun sıcak denizlere erişmek için Boğazları ele geçirmeyi ve akabinde Basra Körfezi'ne kadar yayılmayı amaçlamıştır. Çar I. Petro için Ortadoğu politikalarında İran önemli bir konuma sahiptir çünkü Kafkasya ve Hazar Denizi'ni elde edip stratejik bir avantaj sağlamayı hedeflemiştir. Fakat I. Petro'dan sonra Rusya önceliğini Kafkasya ve Orta Asya'ya vermiştir (Karadağ, 2017: 2-3).

SSCB'nin dağılmasıyla oluşan yeni Rus elit tabakası yeni dünya şartlarına uyumlu olarak Rusya'nın dünyadaki yerini güçlendirmek için Rus kültür ve kimlik kodlarını temel alan jeopolitik kuramlarının gelişiminin gerekliliğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Rusya'nın elit tabakasında büyük alanları içeren stratejik derinliğe sahip yakın çevre algısı oluşmaya başlamıştır. Aynı zamanda ülkede Anglo-Sakson devletlerin önerdiği bir dünya düzenine alternatif sağlayabilecek ve Rus kimlik kodlarına dayalı jeopolitik ve jeoekonomik kuramları güçlendirmekle mümkün olduğu inancı da pekiştirilmiştir (Amirbek, 2015: 31).

Yeniden bir dünya gücü arzusu besleyen Rusya eski Sovyet ülkeleri üzerindeki nüfuzunu kaybetmemek için bu ülkeler ile yakın ilişki kurmayı hedeflemektedir. Böylece Rusya'nın dış politikasında “**yakın çevre politikasının**” coğrafi derinliğini bu bölgeler oluşturmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerini içine alan bu bölge Rusya'nın ekonomik ve güvenlik açısından yaşamsal çıkar alanını teşkil etmektedir (Güneş, 2013: 177). Rusya dış politikada önceliğini Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) vermektedir. Rusya'nın dış politika ve güvenlik konseptinde bu durum açıkça ifade edilmektedir. Eski Sovyet topraklarında meydana gelen egemen devletler ile Rusya'nın ilişkileri farklılık arz etmektedir ve eski Sovyet ülkelerini farklı kategorilerde değerlendirmek gerekmektedir.

Eski Sovyet ülkelerinden ilk grup olarak Baltık devletlerinden incelemeye başlayabiliriz. Bu ülkeler SSCB'ye en son katılan ve birlikten ilk ayrılan cumhuriyetlerdir. SSCB'nin dağılmasından sonra geçen sürede Rusya Federasyonu'na uzak durmakta ve tamamen Batı yanlısı politikaları takip etmektedir. Bir diğer grup Rusya'nın yakın komşusu olan Avrupa topraklarında kalan ve Slav etnik unsurlardan meydana gelen Ukrayna, Beyaz Rusya ve Romence konuşan Moldova'dır. Bu ülkelerden Beyaz Rusya neredeyse Rusya ile birleşme arzusu taşımaktaydı fakat halk son zamanlarda çoğunlukla Batıcı ve AB eğilimli politikaları desteklemektedir. Moldova

ile çözülmesi gereken birçok sorun mevcuttur. Ukrayna ise Rusya'nın gölgesinden kurtulmak istemektedir ve tamamen Batı yanlısı politikalar izlemektedir. Üçüncü grupta Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşan Orta Asya devletleridir. Bu devletlerden Kırgızistan ve Tacikistan Rusya'nın BDT içerisindeki geleneksel ortaklardır ve Rusya ile iyi ilişkiler taraftarıdır. Burada Rusya karşıtı politikaları benimseyen devlet Özbekistan'dır. Ancak son günlerde iki ülke arasındaki siyasal ilişkilerde düzelme ve olumlu gelişme eğilimi mevcuttur. Kazakistan ise Rusya'nın dışında bağımsız bir dış politika geliştirmek ve uygulamak istemektedir ancak Kazakistan'ın güney sınırındaki istikrarsızlık ve Çin tehlikesinin tebarüz etme ihtimaline istinaden Rusya ile iyi ilişkilerin gerekliliği bu arzusunun ket vurmaktadır. Türkmenistan'a gelince dış politikasında tarafsız bir tutum sergilemektedir. Son olarak Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Bu ülkeler Orta Asya devletlerine nazaran Rusya Federasyonu ile entegrasyona ve eski Sovyet ülkelerine uzak durmaktadırlar. Ancak aralarındaki ve bölgesel alandaki sorunların çözümünde Rusya'nın desteğini aramaktadırlar. Söz konusu bu gereklilikten dolayı Rusya ile ilgili ilişkilerini zorunlu kılmaktadır. Orta Asya ve Güney Kafkasya devletlerinin ekonomik zorluklardan ziyade dış tehditten tedirgin olmalarından dolayı dış politika ilişkilerinde Rusya'ya öncelik vermektedirler (Hekimoğlu, 2007: 136).

Öbür taraftan ABD eski Sovyet bölgelerinde uyguladığı “**şok terapi**” yani komünist ülkeleri hızla piyasalaştırma stratejisi Moskova'nın diğer eski SSCB ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerinin yok edilmesini hedeflemiştir. Rusya'nın yakın çevre siyasetini kırmaya yönelik olarak AB ve ABD faaliyetini sürdürmektedir. Bu güçlerin bölgedeki karşılıklı çekişmesi politik zorluklara neden olmaktadır ve zaman zaman savaşın eşiğine gelinebilmektedir. Bu durum daha geniş ittifakların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Rusya ve Çin Amerikan hegemonyasını kırmak ve NATO ve AB yayılcılığına karşı önlemler geliştirmek için politikalarını dizayn etmektedir. 2000'li yılların başından itibaren Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB ve NATO'ya üye olması Rusya'yı kaygılandıran kuşatılma hamlesinin bir parçası olarak görmüştür. AB ve NATO'nun Ukrayna ve Gürcistan hamlesi yani bu ülkelerin NATO ve AB üyeliği için yeşil ışık yakılması Rusya'nın yakın çevre politikasına karşı geliştirilen en büyük tehdit olarak görülmüştür. Gürcistan Rusya jeopolitiğinin Kafkas-Karadeniz hattının önemli bir stratejik noktasıdır. Ukrayna ise Rusya'yı Avrupa güç dengesinin aktif jeostratejik

oyuncu yapan bir jeopolitik eksendir. Ukrayna'nın hem nüfus hem de coğrafi olarak büyüklüğü Avrupa siyasetinde çok önemli bir yandaş ülke konumuna sokmaktadır. Böylece hem AB hem de Rusya için Ukrayna kendi tarafına çekilmesi gereken önemli bir ülke konumundadır. Bu bağlamda 1996 yılında “**Primakov Doktrini**” kabul edilerek Rus dış politikasının yakın çevre bölümünün alt yapısı oluşturulmuştur. Bunlar kısaca, Batı ile ilişkiler ABD temelinde değil, Avrupa temelinde ele alınacaktır. Rusya-Fransa-Almanya jeopolitik üçgenin inşa edilmesi sağlanmalıdır. Rusya Çin'in çok kutuplu dünya düzenini paylaşmış ve Moskova-Pekin-Delhi jeostratejik hattı oluşturulmalıdır. Yakın çevre Rus dış politikasının “yaşam alanı” ilan edilmiştir. Rusya uluslararası ilişkilerdeki sorunlu alanlarda daha fazla inisiyatif alacaktır. Bölgesel güç dengeleri oluşturulacak ve ittifaklara gidilecektir. Rusya'nın yeniden küresel güç olması bağlamında uluslararası sistemdeki konumu güçlendirilecektir. Putin'in iktidara gelişi ile birlikte bahsi geçen doktrinin kapsamı genişletilip içeriği somutlaştırılmıştır (Mammadov, 2014: 31).

“**Yakın Çevre Doktrini**” Rus dış politikasının jeopolitik çerçevesini oluşturmuştur. Rusya'ya olan coğrafi yakınlık bu ülkeleri önemli kılmıştır. Bölge ülkelerinin ve Rusya'nın tarihsel bağı ve ilerleyişi, siyasi süreçlerdeki benzerlikler ve SSCB'nin dağılmasından sonra bile yakın çevre ülkeleri ile iktisadi ve sosyal bağların devam etmesi ve bu ülkelerin ekonomik gelişim elementlerine sahip olması Rusya'nın yakın çevre politikasını gündeme getirmede önemli olmuştur. Rusya'nın jeopolitik öncelikleri çıkarları ve hırsları büyük güç olarak uluslararası sistemde yeniden ortaya çıkmasını Sovyet ardılı bölgede etkinliği ile doğru orantılı olarak görmektedir (Mammadov, 2014: 28). Rusya büyük devlet statüsüne ulaşmakla dünya üzerindeki itibarını artırabilir ve etkin bir küresel güç olabilir. Bunu gerçekleştirmek için büyük alanları kendi etki ve nüfuzu altında bulundurması gerekmektedir (Amirbek, 2015: 33).

Rusya'nın Balkanlarda hem Ortodoks hem de Slav bağlarını siyasal emelleri doğrultusunda kullanmaktadır. Yunanistan, Ortodoks Rusya ile inanç bağlantısı; Sırbistan ise Slav bağları sebebiyle önemli jeopolitik unsurlardır. Karadeniz'de eksen ülke Ukrayna'dır. Ukrayna Rusların deniz gücü için çok önemli jeopolitik konuma sahiptir. Bu yüzden Ukrayna'nın Rusya'nın güdümünden çıkması telafisi olmayan jeopolitik bir kayba neden olacaktır. Kırım'da Rus donanmasının konuşlu olması ve

sıcak denizlere erişimini buradan sağlaması nedeniyle Kırım Rusya için hayati derecede jeopolitik öneme sahiptir.

Soğuk Savaş sonrası meydana gelen yeni dünya düzeninde enerji kaynakları ve transferi bağlamında zengin bölgelerin ve transfer yollarının jeoekonomik ve jeostratejik önemleri artmıştır. Hazar Havzası ve Ortadoğu'nun zengin doğal kaynakları bölgeye ilgiyi artırmış ve birçok aktörün güç mücadelesi alanına dönüşerek kendi menfaatlerini artırma girişiminde bulunmaktadırlar (Köten, 2013: 68). Rusya'nın enerjide önemli bir oyuncu olması sebebiyle çıkarlarını korumak ve kendine rakip doğmasını engellemek üzere bölge jeopolitik olarak önemli bir konuma sahiptir.

Rusya'nın geniş topraklara sahip olması bu toprakları savunmada kendilerine bir dezavantaj yaratmaktadır ve doğal olarak saldırılara açık hale gelmektedir. Ancak Rusya'nın uçsuz bucaksız geniş coğrafyası, ikmal noktalarının geniş ve uzak mesafelere yayılması ve soğuk kış şartları istilacı kuvvetler için büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu durum karşısında Rusya'nın geniş coğrafyasını muhafaza etme güdüsü stratejik kültürüne “**ofansif militarizmi**” sokmuştur (Birdişli, 2019: 3).

3.2.2. Politik Doktrinasyon: Panslavizm

Panslavizm, tüm Slavları bir araya toplayarak birleştirmek ve özellikle Rusya'nın liderliğinde entegrasyon veya ortak bir devlet içerisinde olmayı öngören siyasal akımdır (“Panslavizm”, [2020]).

Slavların tarihi, Tunç Devri'nden önceye hatta daha doğrusu M.Ö. 3000-2000 yıllara dayandırılmaktadır. Bu sırada Avrupa'da Slav diline yakın kavimler görülmeye başlandı. Slav tarihinin Tunç Devri'nden başlayan ilkel toplum yapısı M.S. 6.-7. yüzyıla kadar devam etti. Bu aşamada bugünkü Slav ülkelerin bulunduğu topraklarda toplumsal idarelerin çeşitli aşamalarının esas özelliklerini farklı kaynakların verdiği bilgilerle öğrenmek mümkündür. Slavlar hakkında daha ayrıntılı bilgiler 6 ve 7. yüzyıllar arası devirde vardır. Bu devir belgelerinde artık Antlar, Sloven ve Slav terimleri kullanılmaya başlamıştır. Bu kültürün üyelerine Rein Nehri'nden başlayarak Volga'ya kadar uzanan Kuzey ve Doğu Avrupa topraklarında rastlamak mümkündür. Çağdaş tarihçiler Slav halkların şekillenmesinin uzun süren bir gelişim gösterdiğinden hareket etmektedirler. Slavlar diğer komşu halklardan tecrit edilmiş şekilde yaşamadıklarından Slav olmayan

komşu halkların kültürünün birçok çizgisi Slavlara geçmiş, onların kültürünü daha da zenginleştirmiştir. 2 ve 6. yüzyıllar arasında Gotlar güneye ve kuzeye Karadeniz sahillerine yürüdü. Özellikle bu, Slav topraklarının bütünlüğünü bozmuş ve Doğu Slavlarının Batı Slavlarından ayrılmasına sebep olmuştur. Artık bu devirden itibaren Jordanes'e göre Slavlar; Venedler, bazen de Sklaven ve Ant olarak adlandırılmışlardır (Sarıahmetoğlu, 2013:4-6).

Slavların Hint-Avrupa (Ari) kökenli kavimlerle aynı ırktan oldukları antropolojik ve dil araştırmalarıyla tespit edilmiştir. Beden yapısı (somatolojik) bakımından M.Ö. 1000 tarihlerinde halis bir Hint-Avrupa ırkı olmadığı bütün ırkların az çok birbiriyle karışmış oldukları anlaşılmaktadır. İşgal ettikleri alanlarda Türk ve Fin ırklara komşu olması münasebetiyle Slavların git gide Turanlı unsurlarla karışmaya başlamışlardır ve ilk ırki özelliklerini de tedricen kaybetmişlerdir. İlk siyasi teşkilat kurmaları Avar hakimiyetinin tesiri ile olduğu anlaşılmaktadır. Avarların zaafa uğrayarak Slav sahasından çekilmeleri üzerine, Doğu Slavlar ikinci bir Türk kavimi olan Hazarların nüfus ve tesirine maruz kalmışlardır. Hazar Kağanlığı 7. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Avrupa'nın en büyük ve yegane siyasi teşkilatıydı. Doğu Slavlardan birçoğu Hazarlara tabi olduğu ve vergi ödedikleri biliniyor. Daha sonradan Doğu Slavlar ilk yurtlarından çıkıp Dnyeper Nehri'nin başlarına doğru ilerleyerek yavaş yavaş Rus ovalarını işgal ettiler. İşgal ettikleri yerler bataklık ve ormanlık alan olduğundan dolayı ekin ekmelerine elverişli değildi. Bu nedenle bu bölgelerin tabii ve coğrafi şartlarına uyarak avcılık, balıkçılık ve kısmen de arıcılıkla meşgul olmuşlardır. Aynı zamanda karşılarında mukavemet edecek bir zümre bulunmadığı zaman yayılış sahalarını hızla genişletmişlerdir (Kurat, 2014: 5-16).

İlk kez Panslavizm söylemi 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Panslav düşünce Rusya'dan ziyade Avusturya ve Almanya hakimiyetinde bulunan Slav toplumları arasında edebi ve felsefi bir akım olarak başlamıştır. Özellikle Çekler ve Slovaklar bu düşüncenin öncülerinden olmuşlardır. Panslavizm, Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan Slavların ortak etnik geçmişinin olduğu üzerine ve Slavların kültürel ve siyasal birliğinin gerçekleştirilmesi için 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın ortalarından sonra gelişmeye başlayan Panslavizm, 1870'lerden itibaren Batı Avrupa siyasi çevrelerinde Slav ırkına mensup halkların Rusya'nın

yönetiminde birleşmesi olarak algılanmıştır. Siyasi alanda ise bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmeleri olarak ifade edilmiştir (Aydın, 2017: 1).

Panslavizm politik bir araç olarak Rusya'nın gündemini Kırım Savaşı yıllarında yer etmeye başlamasına rağmen, Rusya'nın yabancı devletlerin yönetimi altındaki Slav halklara yönelik politikası Çar I. Petro zamanına kadar inmektedir. Çar Petro, bir taraftan Rusya'nın batılılaşması yolunda büyük bir gayret sarf ederek ve modern Rusya'nın temellerini atarken, diğer taraftan Rusya'nın açık ve sıcak denizlere inmesini Rus dış politikasının ana gayesi haline getirmiştir. Bu amaç, güney yolu üzerindeki İstanbul, Boğazlar ve Balkanları Rusya'nın nüfuz ve yayılma sahası olarak daha önemli hale getirdiğinden Petro, Osmanlı egemenliğindeki Ortodoks Rum ve Slav halklarla daha fazla ilgilenmiş ve *Panortodoks* bir politikayı hayata geçirmiştir.

Rusya'nın Batı karşısında geri kalmasının çaresi Batı'ya benzemekten geçtiğine inanan batıcılara karşı gelişen Slavofilizm düşüncesini savunanlar Rusların kendi özüne ve geleneğine dönmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Slavofilizm Batı karşıtı bir düşünce olarak ortaya çıkmış ve Rus yayılımcılığına karşı olsa da devlet tarafından yayılımcılığın bir aracı olarak kullanılmıştır. Batı kültürünü eleştiren bir görüşle geleneksel Slav kültürünü desteklemektedirler. Batılılaşmaya karşı durup Petro öncesi dönemdeki gibi gerçek Hıristiyan Slav öğretilerine dönüşü referans kabul eden bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyan Avrupa'nın bir parçası olarak kendilerini görseler de Batı kültüründen kendilerini üstün kılan bazı niteliklere sahip olduklarını iddia ederler (Kaya, 2009: 43-45). Slavofiller Hıristiyan olmalarına rağmen hiçbir zaman Batılı Hıristiyan olmamışlardır ve din çok önemli bir konumdadır. Böylece ideolojilerini ve ilhamlarını Rus Ortodoks Kilisesi'nden aldıkları söylenebilir. Slavofilizm felsefi bir düşünce olmaktan çıkıp bir dış politika aracına dönüşerek Panslavizm'e geçiş yapmıştır. Böylece Slavofil düşünce teoriden pratiğe geçiş yapmıştır.

Milliyetçiler ile Panslavizm arasındaki fark, milliyetçilerde Rusya ve Rus halkı merkezindeyken Panslavizm'de Ruslaştırma kavramı öne çıkmaktadır. Panslavizm, mistik bir anlama bürünerek Mesihçi yaklaşımı kabul etmektedir. Rusya'nın ortaçağda olduğu gibi Ortodoks Krallık olarak tanımlanan dini Mesihçiliktir. Kilisenin siyasi amacı bu çerçevede Rus Ortodoks Krallığı'nı kurması olmuştur (Kaya, 2009: 42).

Rusya’da Panslavist düşünce ve duygular hiçbir zaman sönmüş değildi ve daima Türkiye düşmanlığı ruhunda gelişmekteydi. Fakat bu defa Türkiye düşmanlığına bir de Avusturya- Macaristan düşmanlığı eklenmiş oldu. Bu hareketin karşılığı Avusturya- Macaristan sınırları içerisinde yaşayan Sırp, Hırvat, Çek, Slovak, Leh ve Ukraynalı Slav kardeşlerin yabancı hakimiyetinden kurtarmak ve bu suretle bütün Slavların Rusya’nın hegemonyası altında birleşmesini sağlamaktı. Balkan Slavlarının Osmanlı-Türk hakimiyetinden çıkmasının birinci derecede amil olan Rusya şimdi aynı rolü Avusturya- Macaristan’da oynamaya çalışıyordu (Kurat, 2014: 426).

Panslavizm Rusya’nın Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini sona erdirme ve kendi varlığını tesis etmede ideolojik temelini oluşturmuştur. Fransız Devrimi ile birlikte uyanan Milliyetçilik düşüncesi Avrupalı devletlerin ideolojik aracı olurken Ruslar da Slavizm’i Osmanlı’ya karşı kendi çıkarları istikametinde kullanmışlardır. Rus dış politikasında Panslavizm’in sadece “pan” değil, bunun yanı sıra “kimlik-kültür” vurgusu ile yeni politik çıkar zemini oluşturmaktadır. Rusya Balkanlar’da ve Doğu Avrupa’da Slav odaklı politika ile sadece Osmanlılara karşı değil Avusturya- Macaristan’a Pancermenizm’e karşı etkili bir siyaset gütmüştür (Asker, 2014: 19-22).

Rus Panslavizmi Rus dışı diğer Slav halklar tarafından benimsenmemiş bunlar bu ideolojiyi Panslavizm olarak değil Pan-Rusizm olarak algılamışlardır (Kaya, 2009: 45). Nihayetinde Panslavizm Rusların himayesi ve hegemonyasında Slavları Rus liderliğine sokacak ve Ruslaşmanın önünü açacağına inanmışlardır. Polonyalılar kendilerini Avrupalı görerek Ruslara karşı Avrupa’nın son kalesi olarak değerlendirmişlerdir. Aynı şekilde Hırvat, Sloven ve Çekler Katolik olmaları sebebiyle Rus hegemonyasına karşı duruş göstermişlerdir. Ancak Panslavizm en çok Osmanlı ve Avusturya-Macaristan içerisindeki etnik Slavlar arasında etkiye sahip olmuştur çünkü bağımsızlık mücadelesi için ideolojik ve manevi kuvvet almanın yanı sıra Rusya’nın askeri ve politik desteğine ihtiyaç duymuşlardır.

3.2.3. Jeopolitik Doktrinasyon: Avrasyacılık

Avrasya coğrafi olarak Avrupa ve Asya’nın kesişim noktasında, Asya’nın batısını ve Avrupa’nın doğusunu içeren ve dünyanın merkezi olarak görülen bir bölgeye verilen isimdir. Doğu ve Güneydoğu Avrupa, Rusya, Kafkasya, Orta Asya ve Türkiye bu bölgenin önemli coğrafi sahalarıdır (Cengiz, 2014: 4).

Amerikalı bir amiral olan Mahan “**Deniz Hakimiyet Teorisini**” ileri sürerek denizlere hakim olanın dünyaya hakim olacağını temel alan bu teori ile ABD güçlü bir donanma tesis etmiş ve küresel düzeyde üsler kurmuştur. İngiliz Mackinder “**Kara Hakimiyet Teorisini**” geliştirmiş, Doğu Avrupa ve Sibirya’yı heartland (kalpgah) olarak tanımlamış, Doğu Avrupa’yı ele geçiren güçlerin heartland’a hakim olacağını temel almıştır. Bu teoriye istinaden İngiltere Almanya’nın Doğu Avrupa’yı ele geçirmesine yönelik engelleme siyaseti gütmüştür. İsveçli jeopolitikçi Kjellen jeopolitik terimini ilk kez kullanmış ve devletleri canlı bir organizmaya benzeterек hayatını sürdürmesi için mücadele etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ratzel de devletlerin hayatta kalabilmesi için alan kazanarak genişlemesi gerektiğini aksi takdirde zayıflayacağını iddia etmiştir. Amerikalı Spykman “**Kenar Kuşak Teorisini**” geliştirerek İngiltere, Batı Avrupa, İskandinavya, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Ortadoğu, İran, Afganistan, Hindistan, Tayland, Malezya, Endonezya, Kore ve Japonya hattına hakim olan gücün Asya ve Avrupa’ya hakim olacağı ve Asya ile Avrupa’ya hakim olanın da dünyanın kaderini belirleyeceğini belirtmektedir (Bilgiç, 2016: 1-4). Burada belirtilen başlıca strateji teorilerinin amacı dünya üzerinde hakimiyet sağlamak ve dünyaya liderlik ederek bir hegemonya tesis etmek üzerine geliştirilmiştir. Rusya da aynı şekilde öncelikle yakın çevre hakimiyetini ve dünya hakimiyetini tesis etmek üzere strateji ve teoriler geliştirmiştir. Bunlardan birisi de Avrasyacılıktır.

3.2.3.1. Avrasyacılığın Gelişim Süreçleri

Avrasya Birliği projesinin kökenleri, 1917 sosyalist devrimi neticesinde ülkeden kaçan ve Bolşevik Devrimi’ne muhalefet etmiş olan entelektüel Rus göçmenler ve Avrupa’da sürgün hayatı yaşan Rus aydınlar tarafından oluşturulan İdeolojik, toplumsal ve politik bir hareket olan Klasik Avrasyacılığa dayanmaktadır. Nikolay Turbetskoy, Peter Davitski, Georgyi Vernadski ve Vlademir Ilyin Avrasya Birliği projesinin temellerini oluşturan teorisyenler olarak kabul edilebilir (Nartov, 2002: 110; Mammadov, 2014: 25). Bu teorisyenler, 1921’de Sofya’da *Doğu’ya Çıkış* çağrısı ile programlarını gerçekleştirmişlerdir. 1920’de Rus aydın Trubestkoy’un Sofya’da Batıcılığa eleştiri olarak yazdığı *Avrupa ve İnsanlık* eseri ile Avrasyacılığın temellerinin atıldığına inanılır. İlk olarak Klasik Avrasyacılık olarak başlayan bu düşünce Soğuk Savaş’ın bitimiyle Yeni Avrasyacılık olarak dönüşüm göstermiştir (Cengiz, 2014: 3).

Bu akımın savunucu düşünürleri Rusya'nın farklı bir coğrafya ve kültüre sahip olduğunu ifade ederek buranın Avrasya olarak adlandırılmasını vurgulamışlardır. Özellikle kültürel, siyasal ve sosyal yapının daha çok Asya'ya dönük olmakla birlikte Asya ve Avrupa (Batı) değerlerinden farklılığına dikkat çekmişlerdir ve Avrasyacılığın temelinde Batı'nın Rusya'yı anlamasının mümkün olmadığı inancı yatmaktadır. Rusya İmparatorluğu'nun varlığının temelinde Moğol ve Tatar uygarlıklarının kültür ve devlet yönetim biçiminin olduğu belirtilmektedir. Bu uygarlık Anglo-Saksonlar gibi bireyci ve çatışmacı değil, bunun aksine dayanışmacı ve toplumcu olduğunu iddia ederler. Avrasya bölgesinde Rus-Slav kültür yapısının ötesinde daha genel ve kapsayıcı Avrasya kültürü vardır. Demokrasi ve insan hakları gibi Batılı değerler temelinde çoğulculuk yerine doğrudan devletçe tespit edilen ulusal çıkarlara dayalı tekil bir siyasal görüş gözetirler. Vernadski, Avrasya kültür bölgesinin temelinde Slavlarla birlikte Türk, Moğol ve Fin unsurlarının var olduğunu vurgulamıştır. Vernadski bir adım öteye geçerek Katolik Batı tehdidine karşı Rusların Moğol-Tatar hakimiyetinin hüküm sürdüğü dönemde Rus Ortodoksluğun rahat ve toleranslı bir yönetim altında yaşadığını belirterek Avrasya nosyonunu ön plana çıkartmıştır (Munasipova, 2015: 59).

Dugin (2018)'e göre, Avrasyacılık düşüncesi Rus İmparatorluğu'nun Batılı mı yoksa Doğulu mu olduğu üzerine yapılan tartışmanın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'nın sadece Avrupalı ya da Asyalı bir devlet olmadığını, aksine her iki kıtanın kültürüyle yoğrulmuş ve böylece üçüncü yolu temsil eden bir Avrasyalı devlet olduğu iddiasını teşkil eder (Amirbek, 2015: 32). Avrasyacılık anlayışı SSCB'nin yıkılmasından sonra yeniden gündeme gelmiş ve Rusya devletini yeniden bölgesel ve küresel güç haline getirecek araç olarak görülmeye başlanmıştır. Putin'in iktidara gelmesiyle Sovyet ardıl bölgede Rusya'nın liderliğinde entegrasyon girişimleri kurumsallaşmaya başlamıştır (Erol, 2017: 169). Rusya hiçbir ülke veya yapıyı örnek almayan, kendine münhasır bir kimlik anlayışının olması gerektirdiğinin altını çizer ve ancak bu şekilde devletlerarası ilişkilerde güçlü konumunu koruyabileceğini var saymaktadır. Dugin (2018)'in *Rus jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım* kitabında Rusya için ya süper güç olacak, dolayısıyla Avrasya'nın tek hakimi olacaktır ve böylece Atlantikçi güçleri bu bölgeden uzaklaştıracaktır ya da yok olacağı tespiti Avrasyacılığın temel saiki olduğunu ifade etmiştir.

Yalçinkaya (2015: 73)'ya göre Avrasyacılık, Avrupalı ve Asyalı güçlerin Atlantik ötesine yani ABD'ye karşı birleşerek bir dayanışma stratejisidir. Bu düşüncenin Pantürkizm'e de bir tepki olduğu fikirleri ileri sürülmüş olsa da diğer bölge halklarının da katılımı ile stratejik bir ortaklık temelli bir dayanışma birliğini esas almaktadır. Avrasyacılık bir bakıma Monroe Doktrini'nin Rusya'ya uyarlanmasıdır. Bu doktrin, Amerika Kıtası'ndaki devletlerin Avrupalı sömürgecileri kovmak için ittifak kurması gerektiği esasına dayanmaktadır. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin Amerika'dan çekilmesi istenmektedir. Aynı şekilde şimdi de Avrupa ve Asya'dan ABD'nin el çekmesi istenmektedir. Böylece Avrasya'daki en büyük güç olan Rusya etrafında kenetlenen bölge ülkeleri ABD'den kurtuluşa ereceklerdi. Avrasyacılık, Avrupa ve Asya'nın kara gücüne dayalı devletleri, deniz gücü temelli devletleri olan ABD ve İngiltere ile çıkarlarının taban tabana zıt olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu meyanda Avrasyacılık, Rusya önderliğinde Kıta Avrupa'sı ve Asyalı devletlerin Atlantikçi güçleri Avrasya bölgesinde etkisizleştirme oranında yaşam şansı bulacakları temeline dayanmaktadır.

Rus siyasi elitleri, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'yı yeniden ayağa kaldırmak ve küresel düzeyde dünyanın ekonomik ve ticari ağına Rusya'yı dahil etmek için Batı'nın teknolojik ve ekonomik üstünlüğünü yatırımlarla ülkeye çekip Rusya'da kapitalist/liberal bir düzen tesis etme zarureti hissettiler. Atlantikçi olarak da adlandırılan bu reformcu yeni batıcıların başını Boris Yeltsin ve Başbakan Igor Gaydar çekmişti. O dönemdeki siyasal iktidar Rusya'da Pazar ekonomisine dayanan demokratik bir siyasal rejim kurulmasına Batı'nın katkısı olacağını umuyordu. Bunun yanı sıra uluslararası topluma ve kuruluşlara üye olarak Batı'nın bir parçası haline gelmek ve nükleer silahların kontrolü için Batı ile iyi ilişkiler bir gereklilik olarak görülmekteydi. Bunun için Moskova'nın emperyalist kimliğinden ve emellerinden vazgeçmesi gerekmektedir. O dönemde Rusya'da zaten bu yönde bir eğilim mevcuttu.

Liberalizm ve demokrasi alt yapısı ve kültürü olmayan bir toplumun hızla yürürlüğe giren yeni ve alışılmadık ekonomik reformlar ile karşılaşması sonucunda işsizlik ve enflasyonun artışı, verimliliğin ve üretimin düşmesi nedeniyle toplumsal huzursuzluk batıcılığa karşı büyük bir öfkeyi ve tepkiyi oluşturmuştur. Batı karşıtı gruplar, yeni batıcıların sürdürdüğü ekonomi politikaları Rus halkı için değil Batı sermayesine ve şirketlerine hizmet ettiğini belirtmekteydiler.

Bunun üzerine yeni Avrasyacı düşünce yeni batıcılığa bir tepki olarak meydana gelmiş ve klasik Avrasyacılığa göre çok daha büyük sayıda taraftar toplamıştır. Yeni Avrasyacılığın içinde jeopolitikçiler, monarşistler, Rus Ortodoks kilisesi, aşırı milliyetçiler, Stalinciler gibi alt gruplaşmalar meydana gelmiştir. Hareketin öncülüğünü eski siyasetçilerden Rutskoï, Khasbulatov, Komünist parti lideri Züganov, Liberal Demokrat Parti Başkanı Jirinovski, General Lebed, Stankevich, Kortunov, Rusya Yüksek Sovyet'i eski başkanı Ambartsumov ve eski başbakanlardan Primakov gibi asker-sivil bürokratlar ile aydınlar yapmışlardır. Rusya dışında da Yeni Avrasyacı fikirleri savunan düşünür ve siyasetçiler de mevcuttur. Kazakistan'da O. Süleymanov, Kırgızistan'da C. Aytmatov ve Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev de yeni Avrasyacılık akımının savunuculuğunu yapmışlardır (Sönmez, 2010: 78).

Yeni Avrasyacılar Sovyetlerin dağılmasını geçici bir şok olarak değerlendirmektedir. Avrasyacılar içerisindeki komünistler SSCB'nin, milliyetçiler ise Çarlık Rusya'sının yeniden kurulacağını düşünmekte ve istemektedirler. Onlara göre Sovyetler Birliği siyasi ve ekonomik bir başarısızlıktan dolayı değil, Sovyetlerin askeri gücüne karşı duyulan korku ve doğal kaynaklarına karşı duyulan ihtiyaç ve bunu kullanmak için Batı'nın entrikaları sonucu yıkılmıştır. Bu yüzden Batı ile dostluk bağlamında değil, çıkar prensibine göre ilişkiler yeniden tesis edilmelidir. (Sönmez, 2010: 81). Rusya'nın oluşturmaya çalıştığı entegrasyon hareketlerinin ana gayesi SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kaybettiği coğrafi nüfuz alanını geri kazanmak olduğu görülmektedir. Stalin Dönemi Rusya'sında ve Soğuk Savaş Dönemi'nin süper gücü Sovyetler Birliği'nde Avrasyacılık yaklaşımına doğrudan ihtiyaç duyulmamıştı çünkü Rusya bu dönemlerde güçlü ve küresel politikalarda söz sahibiydi. Ancak Avrasyacılık motivasyonu SSCB'nin dağıldığı anda bile mevcuttu ve bu yüzden SSCB dağıldığında BDT kurulmuştu çünkü yeniden güç kazanıldığında birliğin kurulması kolaylaşabilir ve bu cumhuriyetler dağılmayabilirdi. Rusya Federasyonu, SSCB cumhuriyetlerinin diğer ittifak ve birliklere katılımını önlemek amacıyla Orta Asya, Kafkasya ve Baltık devletlerini kontrolü altında tutmaya çalışmış ancak buna muvaffak olamamıştır. Rusya'nın bu niyetine karşı Atlantikçiler Rusya'nın yakın çevresini veya nüfuz alanını Rusya'dan uzaklaştırmak için AB ve NATO gibi kendi birliklerine, kuruluşlarına ve müttefikliklerine ortak ve üye etmek için bir mücadele sahasına dönüştürmüşlerdir.

Soğuk Savaş sonrası ABD dünyayı Batı değerlerine dayalı kendi merkezinden yöneten, tek kutuplu bir yapıya göre şekillendirmeye çalışırken, Rusya ise dünya politikasındaki etkisinin devam ettiği ve önemli merkezlerden biri olmayı sağlayacak çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşumunu arzulamaktadır (Primakov, 2009: 6). ABD açısından ise Rusya ve Çin üzerinde bir kontrol sistemin kurabilmesi için eski Sovyet ülkelerinin bu iki ülkeye yanaşmaması ABD için hayati öneme sahiptir. Avrasyacılığa göre iki potansiyel rakip olan Çin ve Rusya ise BRICS ve ŞİÖ çerçevesinde bu duruma karşı ittifakını ortaya çıkartmıştır.

Avrasyacı düşünce sistemi Rusya'nın medeniyet formülünü coğrafi olarak Rusya'yı *Orta İmparatorluk* olarak görmektedir. Rusya büyük Avrasya'nın ana gövdesidir. Klasik Avrasyacılar Avrasya'yı özerk bir kültürel coğrafi alan olarak görürler ve Avrasya coğrafyası Rus tarihi ile özdeşleştirilmelidir. Rusya'nın doğal zenginlikleri Asya'da; siyasi merkezi ise Avrupa'da bulunmaktadır ve üçte ikisi Asya'da bulunan bir gücün Avrasyacı bir fikrini temel olarak alması olağan bir durumdur. Böylece Rusya'nın Avrasyacılık zemini entelektüel, jeopolitik ve jeostratejik bir gereklilik oluşturmaktadır (Mammadov, 2014: 34).

Gumilyov klasik ile yeni Avrasyacılık arasındaki bağı sağlayan düşünürlerden birisidir. Tatar düşünür Gumilyov'un *Superetos* fikrinde Slav, Türk ve Moğol halklarının birleşiminden oluşan Avrasya'da, İngiliz ve Fransızlara göre Türk ve Moğol halkların Rusya'ya daha samimi ve dostane ilişkiye sahip olduğunu savunmuştur. Gumilyov Avrupa merkeziliğine karşı çıkmaktadır ve ona göre Avrupa'nın kendi kültürünü üstün görerek diğer kültürleri etkisi altına alan ve kendi kültürünü dünyaya egemen kılma hayalini gütmektedir. Rusya, Batı ile ittifak yerine Avrasya Birliği'ni tercih ederek Katolik Avrupa'ya, Müslüman güneye ve doğudan da Çin'e karşı politikalar geliştirmelidir. Klasik Avrasyacılığın İslam'a gönderme yapmamasına karşılık yeni Avrasyacılığın İslam'a yer vermesini Rusya'nın nüfus alanı içerisinde Müslümanların varlığına bağlanabilir ve Yeni Avrasyacılıkta ateizme karşı tüm dinlerin korunması gerektiğini savunulmaktadır (İmanov, 2008: 261).

Rusya'da sonu Avrasyacılığa çıkan çeşitli kuramlar ortaya atılmaktadır. Bunlardan biri de kuramın temellerini atan Lev Meçnikov'un ileri sürdüğü *Antropocoğrafya* kuramıdır. Buna göre her devlet dünyanın hiyerarşik düzenindeki

gücüne göre etkinliğe sahiptir. Daha önce bahsedilen *Yerinden Gelişim Kuramı* daha ileri ve kapsayıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. *Antropocoğrafya* kuramında ülkelerin yakın çevresi illaki sınır boylarında olmasına gerek yoktur. Ülke yöneticileri dünyadaki hiyerarşik sıralamasına göre hareket ederler. Eğer bir devlet süper güçse dünyanın herhangi bir köşesi bile yakın çevresi olarak belirlenebilir. Bölgesel güç devletlerinde daha dar bir alan yakın çevre olarak tanımlanabilir. İnsanlar gibi devletler de doğası gereği elindekilerle yetinmeyip daha geniş alanları etkisi altına almak isterler. Yeterli gücü olmayan devletler ise hayatta kalma ve savunmaya dayalı siyaset takip ederler ve bunun günümüzdeki anlamı *dengeye dayalı ve çok taraflı dış politika* olarak ifade edilir. Söz konusu kuramın bir diğer ayağı ise kültürel ve kimliksel varlığını yakın çevreye intibak ettirilmesidir. Yakın çevre halklarının yumuşak güç çerçevesinde kültürel olarak kendilerine bağlamaktır (Amirbek, 2015: 36). Bu kuram da Rusya'nın Avrasyacılık ideolojisine tekabül eder ve Rusya böylece ulusal gücünü artırırken kültürel anlamda da Rus olmayan yakın çevresine kültürel doktrin aşılıyarak bu halkların bunu istekleriyle kabulünü sağlamaya çalışmaktadır.

Aleksei Vandam'ın *Büyük Strateji Konsepti*'ne göre Rusya'nın güneye doğru genişlemesini esas alır. Buradaki en büyük rakip Anglo-Saksonlardır ve Anglo-Sakson siyasetine karşı Çin başta olmak üzere müttefiklikler kurulup Anglo-Saksonları bu bölgelerden uzaklaştırmak gerekmektedir. Rusya'nın güney alan sınırlarına Karadeniz ve çevresi, Kafkasya, Basra Körfezi ve çevresi ile sıcak denizlere inmeyi sağlayan bütün devletler dahil edilmelidir. Bu bölgelerde Avrasya Birliği projesi üzerinden Rus nüfuzunu sağlamlaştırmayı ve bu bölgelerde başka güçlü aktörlerin üstünlük sağlamasına karşı engellemeleri önerir (Amirbek, 2015: 35).

Yeni Avrasyacılık, Avrasyacılığın manevi değerlerini ön plana çıkaran Avrasya coğrafyasında Ortodoks Hıristiyanlığın, İslam'ın ve Şaman kültürünün bir diyalogu ve işbirliği olarak açıklanabilir. Bir ekonomik ve siyasi birliğin oluşması için sosyal yanı güçlü sol düşüncenin Avrasya toplumunun değerleriyle birleşerek bir entegre yapı oluşturulabilir. Bu doğrultuda Rusya Türk dünyası devletlerin kendi bağımsızlığını güçlendirmeye dayalı dış politikanın önünü kesmiş ve Özellikle Putin'in iktidara gelmesiyle Rusya'nın önderliğinde entegrasyon girişimleri başlamıştır. Rusya liderinin inisiyatifiyle 10 Ekim 2000 tarihinde Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasına dair anlaşma imzalanmıştır ve topluluk 30 Mayıs 2001'de resmen yürürlüğe girmiştir

(Munasipova, 2015: 59). Rusya Doğu Avrupa'da nüfus sahibi olarak hem Avrupa'da, hem de Orta Asya'yı elinde tutarak Asya'da etkin güç olup büyük Avrasya gücü olma niyeti olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Rusya, izlediği dış politikasının uluslararası ilişkiler teorilerinden *Realist Teori*'ye yatkın olduğunu hissettirmektedir. Avrasyacıların felsefi anlayışıyla özdeşleşen *Yerinden Gelişim Konsepti* temsilcileri de uluslararası ilişkilerde realist ekolün iddialarıyla yorumlamaktan yana oldukları anlaşılmaktadır. Akımın temel savunucuları Rusların doğup geliştikleri ve zamanla yayılarak güçlü bir imparatorluğu tesis ettikleri coğrafi toprakları *Yerindenden Gelişim Alanı* olarak adlandırır. Aslında *Yerinden Gelişim Alanı* paradigması ile Avrasyacılık ideası paralellik göstermektedir. Her iki fikir de Sovyet sonrası devletler ile sıkı bir işbirliği ve sonrasında bu bölgelerin arka bahçesi haline getirilerek kendi nüfuz alanı olarak idame edilmesidir. Rusya'nın güçlü bir ülke olarak ayakta kalabilmesi için yerinden gelişim alanı olarak ifade edilen yani Çin'den Batı Avrupa'ya kadar uzanan bölge üzerindeki sağlayacağı nüfuzla bağlıdır. Bu bağlamda konseptin klasik temsilcilerinden Savitski, Rusya'nın *Yakın-Çevresini, Merkez-Çevre* bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Amirbek, 2015: 33).

Atlantikçi düşüncüyü gündeme getiren ve uygulayan Amerikalılara karşı bir tepki olarak Avrasyacılar ortaya çıktığı daha önceden belirtilmişti. Dugin bunu yirmi birinci yüzyılın tarihsel profilini meydana getireceği fikirleri ile ileri sürmektedir. Dugin'in bu iddiası ve politik açılımına göre Avrasya kendi sınırlarını aşarak Amerikan hegemonyasına karşı mücadele eden toplumları ve bölgeleri içine almaktadır. Bu bakımdan Dugin'in Avrasyacılığı küresel bir proje olabilmesi için coğrafi sınırlarının çok ötesine geçmesi gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonunda Batı'nın ağırlık merkezi deniz aşırı Atlantik ötesine ABD'ye kaymıştır ve böylece Avrasya'nın en önemli rakibi ABD olmuştur. ABD'ye karşı Paris-Berlin-Moskova eksenini kurulabilir ve bu eksen Asya'ya genişletilerek Orta Asya'da Tahran-Moskova eksenini ve Doğu Asya'da ise Tokyo-Moskova eksenini kurulabilir. Bu daha kapsayıcı ve büyük Avrasya'yı temsil eder. Avrasyacılık herhangi bir milliyet ve din farkı gözetmez ve Dugin'e göre ABD'ye alternatif olarak Avrasya'nın lideri olmak Rusya'nın kaderidir (aktaran Bassin, 2011: 127-130).

Aslında Dugin'in burada ileri sürdüğü kapsayıcı Avrasyacılık yani ABD'ye karşı ve ABD'nin hegemonyasını kırmak için neredeyse tüm güçlerin Rusya'nın etrafında birleşmesi neredeyse imkansız ve oldukça ütöpik olacağı düşünülebilir. Ancak gerçekte Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın coğrafi üstünlüğü ve yakın çevresinde kaybettiği nüfuzun vermiş olduğu travmayı atlatmak için tekrar Rus yayılmacılığını canlandırmayı ve Büyük Rusya'yı kurmayı amaçlamak üzere Dugin Rus jeopolitik yaklaşımını ileri sürmüştür. Bu bağlamda Avrasyacılık çerçevesinde Balkanlarda Sofya-Atina-Belgrat-Moskova dörtgeni oluşturularak Türkiye'nin Bulgarlar ile ilişkileri Rus-Bulgar ilişkilerinin önüne geçmemesi gerekmektedir. Bu durum Balkanlarda Rus politikaları için bir tehdit oluşturmaktadır. Doğu Avrupa'da Ukrayna, kültürel, dilsel ve iktisadi olarak bir otonomiye sahip olmalıdır ve güney ve batıda Moskova'ya tabi ve bir uzantısı haline gelmelidir. Karadeniz'de Ukrayna'dan Abhazya'ya kadar uzanan şerit tamamen ve kesintisiz Rusya kontrolünde bulunmalıdır. Diğer taraftan Kafkasya'nın kontrolü sıcak denizlere açılmanın önünü açacaktır. Bunun için Güney Kafkasya'da Rusya'nın kontrolüne dahil edilmelidir. Bu yüzden Güney Kafkasya'da her türlü enlemsel ayrımlar ve boylamsal entegrasyon desteklenmelidir ve hatta BDT içerisinde özerk cumhuriyetler olarak *Kafkas Federasyonu* gerçekleştirilebilir. Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın Rusya için çok özel bir konumu mevcut olup Türkiye'nin Orta Asya Türk dünyasının bağlantısını kesecek çok önemli bir stratejik set pozisyonuna sahiptir. Avrasyacılığın Kafkasya altı bölgede İran'a genişlemesi de önemli bir mihenk taşıdır. Moskova-Erivan-Tahran ekseninin kurulması öngörülmektedir. Şiiliği de devreye sokarak tarihi ve etnik bağlılık ile Azerbaycan'ı Türkiye'ye değil İran'a bağlayarak Moskova-Bakü- Tahran hattı da düzenlenebilir. Türkiye'nin bölgeye sızması için ideolojik *Turancı* politikalarına karşı Ari İran Rusya'nın müttefiki yapılmalıdır. Turan karşıtı siyasetin bir parçası olarak Orta Asya'da her türlü özerk kültürler ve ayrışma araçları özendirilmeli ve boylar ve uluslar arasındaki geçimsizlik teşvik edilmelidir ve bu doğrultuda politika uygulanmalıdır. Orta Asya'da Türkiye ve Çin Rusya'nın potansiyel jeopolitik rakipleridir. Bunun üstesinden gelebilmek için Sincan ve Tibet Rusya'nın nüfuz alanına katılıp Çin'e karşı bir savunma kalkanı tesis edilmelidir. Mançurya da Çin'in kontrolünden çıkartılıp Rusya'nın etki alanına dahil edilmelidir. Orta Asya ve Sibiryatta Tibet-Sincan-Moğolistan ve Mançurya Çin'e karşı Rusya'nın savunma kuşağını oluşturmalıdır (Bilgiç, 2016: 4-6).

Atlantikçi yaklaşım Avrasyacıların bu politik girişimi üzerine çok kaygı duymadıkları anlaşılıyor çünkü Batlı yorumcuların ve CIA'nın Rusya'nın geleceğine yönelik olarak yaptığı yorumlarda Rusya yeniden kendini ispatlaması zordur. Rusya'nın önemli bir güç olarak yeniden dönüşü geçici bir durumdan ibarettir. Rusya ya daha da parçalanarak Moskova merkezli devletlerin yanında daha başka devletler kurulacak ya da siyasi elitlerin yolsuzlukları nedeniyle Latin Amerika devletlerindeki durum gibi istikrarsız bir devlete dönüşecektir (Gafarlı, 2015: 12). Ancak Putin'in iktidara gelmesi ile birlikte Rusya'da düzenin yeniden sağlanması ve özellikle askeri alan başta olmak üzere birçok alanda gerçekleştirilen reformlar ve yeniden yapılanma Rusya'nın güç kazanmasını sağlamıştır.

Avrasya Birliği'nin oluşumunun önünde elbette büyük engeller de vardır. Rusya'nın bizzat kendisinin yumuşak karnı olarak adlandırdığı Orta Asya bölgesinde ve arka bahçesi olarak adlandırdığı Kafkasya bölgesinde ABD, Çin, Hindistan, Türkiye ve AB ile güç mücadelesine girebileceği ihtimal dahilindedir. Şimdilik bu Avrasyacı fikirlere olumlu yaklaşan özellikle Kazakistan ve Beyaz Rusya cumhurbaşkanlarının ileride değişmesine müteakip durumun nasıl gelişeceğini kestirmek zordur.

Azerbaycan ve Gürcistan Avrasya Birliği projesine katılmaya açıktan itiraz etmektedir ve bu oluşumun bizzat ulusal menfaatlerine bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Ermenistan ise ekonomisinin Rusya'ya bağımlı olması nedeniyle bu birliğin taraftarıdır ancak Rusya'dan Dağlık Karabağ meselesinde ve ekonomik yardımlar için pozitif destekler konusunda ayrıcalıklar beklemektedir. Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan'ı ağır ekonomik zorlukları nedeniyle bu birliğe doğru itmektedir ve aynı durum Tacikistan için de geçerlidir. Türkmenistan birliğe karşı tutumu net olmasa da Azerbaycan ile Hazar gaz yatakları sorununda Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymaktadır (Gafarlı, 2015: 17). Avrasyacı politikalarda en önemli ülkelerden birisi olan Ukrayna halkının Batı'yı tercih etmesi Rusya için telafisi olmayan bir kayıp olacaktır.

3.2.3.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu

Ekim 2010'da Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında imzalanan anlaşma ile Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEc) kuruldu. O dönemde Özbekistan geçici üye oldu ve iki yıl sonra da tam üye olarak birliğe katıldı.

Ukrayna, Moldova ve Ermenistan gözlemci üye statüsünde toplantılara katıldılar. 2006 yılında ise altı üye arasında Avrasya Ekonomik Topluluğu bağlamında gümrük birliğinin kurulmasına karar verildi. Ancak 2010 yılında gümrük birliğini sadece Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan aralarında imzaladılar. 2011’de sekiz BDT üyesi ülke aralarında serbest ticaret bölgesi kurulması yönünde karar aldı ve nihayetinde 2015 Ocak’ında Avrasya Birliği’nin kurulması kararlaştırıldı. Ekonomik temelde başlayıp Avrasya Birliği’ne dönüşen Avrasya politikalarının savunma alanında işbirliği örgütü ise Kollektif Güvenlik Sözleşmesi Örgütü’dür (Yalçınkaya, 2015: 75).

Avrasya Ekonomik Birliği başarılı bir şekilde gelişim gösteremedi ve hatta tüm potansiyel üyeler birliğe katılsa bile birliğin komple ekonomik kapasitesi bu birliğin etkin bir güç olması için oldukça küçük kalmaktadır (Kotkin, 2016: 5). Ancak Ekonomik çıkardan ziyade Rusya bu kuruluşu siyasal çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır.

3.2.3.3. Avrasyacılıkta Türkiye’nin Pozisyonu

Öncelikle Rusya açısından Türkiye’nin NATO üyesi ve AB aday statüsündeki bir ülke pozisyonunda olması büyük bir engel olarak karşısında durmaktadır. Gerçekten bugün NATO üyesi olan Türkiye fiilen Atlantikçilerin doğudaki ileri karakolu konumundadır. Halen Türkiye’de NATO’nun çok önemli askeri üsleri, havaalanları, kara gücü ve radar sistemleri mevcuttur. Bu konumu ve pozisyonu gereği Türkiye Rusya için bir tehdit durumundadır. Diğer taraftan Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile etnik, tarihsel ve kültürel bağları Rusya için önemli bir kaygı kaynağıdır. Türkiye’nin stratejik konumu ve bölgesel ve küresel güç olma arzusu Türkiye’yi Rusya’nın doğal rakibi konumuna yerleştirecektir. Bu da Türkistan bölgesinde Rusya’nın merkezi bir devlet haline gelmesinden ziyade Türkiye’nin bu rolü üstleneceği Rusya için ciddi anlamda bir zayıflamaya ve bölgeden kopmasına neden olabilecek bir durumla sonuçlanabilecektir. Yalçınkaya (2015: 79)’ya göre Türkiye, Batı’nın *Truva Atı* suçlamasıyla her fırsatta karşı karşıya kalmakta olup Rusya’nın politikaları açısından güvenilmez ve aşırı ihtiyat ile yaklaşılması gereken bir ülke konumundadır. Türk cumhuriyetlerini hedef alan akımlarından biri *Pantürkizm* olup bu hareket Türkiye kaynaklı ve Atlantikçi ittifak arasında sayılmaktadır. Bu sebepten ötürü Dugin (1997) konuyu *Pantürkizm Tuzağı* başlığı altında incelemektedir. Rusya’nın güney yakın

çevresi çoğunlukla Türk unsurlardan oluşmaktadır ve bu bölgelerde Rus nüfuzunun sürdürülebilmesi Ruslar açısından oldukça önemlidir. Bu bölgeye diğer güçlerin sızmasının engellenmesi gerektiği kadar ve hatta daha da önemlisi Türkiye'nin bölgede aktif olması Rusya için tehdittir. Bu bakımda Moskova güney eksenini Moskova-Tahran ekseninde oluşturmaktadır.

Dugin (1997), Kafkasya, Orta Asya ve İslam coğrafyasında merkeze İran'ın yerleştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. İran Şiiliği kullanarak Güney Azerbaycan'da etkinlik kurabilecek potansiyele sahiptir. Ermenistan ile de ikili ilişkiler bakımından önemli bir pozisyona sahiptir. Zira uluslararası alana çıkış yapabileceği tek kanalı şimdilik İran'dır çünkü Türkiye ile münasebetlerinin bozuk olması sebebiyle Türkiye sınır kapısı Ermenistan'a kapalı durumdadır. Böylelikle Avrasyacılık bağlamında Moskova-Erivan-Tahran stratejik hat oluşması kaçınılmaz gibi görünmektedir. Tacikistan etnik olarak Hint-Avrupa kökenli Müslüman bir topluluk olup İran ve Afganlılara yakındır. Tacikistan Avrasyacı Rusya Federasyonu'na tabidir ve jeopolitik olarak Avrasya Birliği'ne entegre edilmiştir. Afganistan ise devletçi ve merkezîyetçi bir yapıya sahip olamamıştır. Bu yüzden bölgede en zayıf halkalardan biridir. İçinde barındırdığı İslami unsurlarla birlikte Peştun, Tacik ve Özbek etnik gurupların varlığı Rusya'nın Afganistan'a yeniden yönelme potansiyeli mevcudiyetini korumaktadır.

Atlantikçi ve Türkiye menşeli Pantürkizm ve Suudi Arabistan kaynaklı Vahabizm'in arasına Türkiye ve Arabistan'a düşman Anti-Atlantikçi ve Şia temelli bir İran Rusya için doğal bir müttefik olarak ortaya çıkmaktadır. İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuzu ve jeopolitik avantajları Rus çıkarları ile örtüştürülebileceği anlaşılmaktadır.

Tahran merkezli bir güney politika Rusya açısından birçok jeopolitik sorunun çözümü demektir. İran'ın Şii nüfusunun Ortadoğu'da kırılma ve çatışmalara ayrılarak bölünmesi Rusya açısından olumlu bir gelişme olacak ve bölgede aktif olarak etkinliğini arttıracaktır. İran'ın etkisinde olabilecek Türk ve İslam dünyası Dugin (1997)'e göre Atlantikçi güçlere ve Türkiye'ye kapılarını kapatarak jeopolitik çerçevede Rus çıkarları güvenceye alınmış olacaktır. Rusya Türkiye'nin Panturanizm hareketine karşı sert bir önlem almalıdır ve bu savaşta yanına çekilecek müttefik İslamcı ve Şii İran'dır. Bunun

yanı sıra bölgedeki Türki unsurlar yerel, kültürel eğilimleri ayırıştırarak klanlar, boylar, uluslar haline getirilerek arasında geçimsizliği şiddetlendirecek her araç kullanılarak bu hareketin önüne geçilebilecektir. Özellikle tarihi husumetten istifade Ermenistan Rusya için Avrasyacılıkta Türkiye'ye karşı kullanılabilir bir unsurdur. Türkiye'nin zayıflığa düşeceği bir durumda Kürtler de kullanılarak Doğu Anadolu'nun kuzeyinde bir Ermeni devleti kurularak Türkiye'nin Kafkasya ile irtibatı tamamen kesilecektir.

Rusya Ermenistan'daki askeri üslerini genişletmiş ve Gümrü'deki üssün kullanım süresinin 2044 yılına kadar uzatmıştır. Ermenistan'ın Rusya'nın önderliğindeki gümrük birliğine katılmasını sağlamıştır. Rusya bugün Ermenistan'ın enerji sektörünün neredeyse tamamını kontrolü altında tutmaktadır (Bilgiç, 2016: 9). Ermenistan'ın böylece Rusya'ya bağımlılığı siyasal açıdan Rusya'nın isteği doğrultuda cereyan etmektedir.

Başka bir açıdan Avrasyacılık fikri Çin ve Avrupa'ya karşı Rus ve Türk halklarının birlikte hareket etmelerini iddia eden bir görüş olarak da kabul edilmesine rağmen Türkiye için Avrasyacılık alternatif bir politika, yeterli bir ideoloji ya da strateji olacak düzeye erişememiştir. Hatta Türk milliyetçiler için Avrasya Türk Birliğini ifade etmiştir ve bu düşünce Avrasya'da Rusya ile rekabeti ifade etmektedir.

İnalcık ("Halil İnalcık'tan Kırım Açıklaması", 2014) da Yeni Avrasyacılığın Türkiye için tehlikeler barındırdığını ifade etmiş ve Putin'in bütün gayreti Avrasyacılık teorisiyle, Rusya hakimiyetini yine bu bölgelerde yeniden tesis etmektir. Rus boyunduruğu altında eski Sovyet milletleri toplamaktır. Yeni Avrasyacılığın neticesi Türkiye için tehlikedir. Putin'in bugün Kırım'a ordularını gönderme sebebi Çarlık Rusya'sını ihya etmektir, şeklinde dile getirmiştir.

Tarihte Rusya güçsüz ve zayıf olduğu dönemlerde kendi içine çekilmiş güçlü olduğu dönemlerde yayılmacı ve baskıcı bir dış politika izlemiştir. Türkiye bu durumu dikkate almak zorundadır. Türkiye'nin Rusya ile geliştireceği politikalarda denge politikasını da sürdürmeye devam etmelidir. Rusya'nın güçlenmesi ile birlikte zamanla tarihsel politikalarını kademeli olarak devreye sokmasını beklemek yerinde olacaktır. Bu yüzden Türkiye Rusya'nın Avrasyacı politikalarının direk bir parçası haline gelmemesi gerektiğini bilmektedir.

Avrasyacılık, Türkiye’de Doğu Perinçek’in hakimiyetinde Aydınlık Grubu tarafından desteklenmiştir. Bu bağlamda Uluslararası Avrasya Hareketi (UAH)’nin kuruluş konferansı, İşçi Partisi’nden bir heyetin teşrifleriyle 20 Kasım 2003 tarihinde Moskova’da yapılmış ve kurucu konferans sonunda UAH’nin Yüksek Konseyi için yapılan seçimlerde İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek de Yüksek Konsey üyeliğine seçilmiştir (Bilgiç, 2016: 10).

3.3. Rus Dış Politikasının Temel İlkeleri, Paradigmaları ve Büyük Güçlerle İlişkileri

Bu kısımda Rusya’nın dış politika yapımına etki eden ilkeler, idealler ve fikirlerle uluslararası düzlemde diğer büyük güçlerle girdiği ilişkiler incelenecektir.

3.3.1. Rus Dış Politikasının Temel İlkeleri ve Paradigmaları

Rus jeopolitiğinin ve dış politikasının meydana gelen fırsatlar ve büyük meydan okumalarla şekillendiği söylenebilir. Moskova Prensiği etrafında birleşen prenslikler Rus ideasının temellerini atmışlardır. IV. İvan Dönemi’nde gelişme, Büyük Petro ile Batılılaşma ve sıcak denizlere ulaşma gayesi ile devam etmiştir. Katerina Dönemi’nde kurumsallaşma ve Batı ile ilişkilerin sağlamlaştırıldığı bir evre olup 1812’de Napolyon ordularının Rusya’ya saldırması Rusya için asıl tehlikenin doğudan değil batıdan geleceği fikrini doğurmuştur. Kırım Savaşı da bu durumu güçlendirmiştir. Rusya’nın Karadeniz ve Baltık’ı Rus gölü haline getirip Atlas Okyanusu ve Akdeniz’e çıkması Avrupalı güçler açısından jeopolitik anlamda kabul edilemezdi ve böylece Kırım Savaşı’nda Rusya’ya karşı birleşmişlerdi. Rusya 16. yüzyıldan beri uluslararası sistemde büyük oyuncular arasında yer almıştır ve Rusya tarihsel olarak emperyalist hayaller peşinden koşarak yayılımcı bir dış politika izlemiştir. Orta Asya’yı istila etmesi, doğuda Çin’e ve Pasifik Okyanus’a dayanması sonucunda ana yayılım istikameti Osmanlı coğrafyası üzerine gerçekleşmiştir. Osmanlıyı parçalama siyaseti üzerine Batılı güçlerle işbirliği yaparken Doğu ve Orta Avrupa politikalarında aynı güçlerle çatışma içerisine girmiştir. Batı ile Rusya tarihsel olarak birbirlerini hasım olarak görmüşlerdir ve bu hasmane tutumları karşılıklı dış politikasına yansımıştır. Kohn (1962: 3), Avrupa’nın doğu ve batı olarak ikiye bölündüğünü savunmuş, İstanbul ve Roma’nın doğulu ve batılı imparatorluklar merkezi olarak Grek Ortodoks ile Roma Katolik Hıristiyanlık olmak üzere bölünmüşlüğü kavramsallaştırmıştır. Batılılarca Rusya doğuya özgü bir şekilde otokratik, muhafazakar ve baskıcı bir güç olarak lanse

edilmiştir. Batı bu değerlerin karşısı olarak da kendini konumlandırmıştır (Stein, 1976: 409). Moğol istilası ve Rus Hıristiyanlığı'nın Roma yerine İstanbul'dan geliyor olması Rusya'yı Batı tarihinden ayrılan iki faktör olarak görülmektedir. Rusya'yı Moğol istilası tüm Avrupa'yı etkisi altına alan reform ve rönesans hareketlerinin dışında bırakmış, keşiflerin başlaması ile önce bilimsel sonra sanayi devrimini gerçekleşmesine mani olmuştur. Diğer taraftan Batı'nın Rus karşılığı olduğu gibi Rusların da Batı'ya karşı tutumu aynı olmuştur. Özellikle 1610, 1709, 1915 ve 1941 yıllarında Rus topraklarının Batılılar tarafından işgali Ruslar tarafından unutulmamıştır (Kaya, 2010: 43). 16. yüzyıldan beri Batı'nın nihai hedefinin Rusya'nın çöküşünü sağlamaya yönelik siyaset güttüğüne bunu da en iyi Napolyon ve Hitlerin seferlerinde gördüklerine inanmaktadırlar. Rusya'nın süper bir güce dönüşerek Avrupa'yı kendi nüfuz alanına dahil etme arzusuna karşılık Batılı güçlerin Rusya'yı tamamen güçten düşürerek etkisiz bir devlete dönüştürme gayretinin olduğu inancı da Rusları kaygılandırdığından karşılıklı güvensizlik ve ezeli rakip durumu söz konusu olmuştur.

Rusya uluslararası arenada her zaman çok önemli bir konuma sahiptir. Birçok ülkeden kendini tebarüz etmiş farklı özellikleri vardır. Bunlar: Büyük bir coğrafyaya, nükleer güce, uzay teknolojilerine, büyük askeri potansiyele, kalabalık nüfusa, zengin enerji kaynaklarına ve çok önemli jeopolitik konuma sahip olmasının yanı sıra BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi ve dolayısıyla veto hakkına sahip olmasıdır. Dahası, ABD'ye doğrudan nükleer saldırı düzenleyebilecek ve kitle imha silahlarını ABD'nin düşmanlarına tedarik edebilecek güce sahiptir. Aynı zamanda Avrasya'da ve Ortadoğu'da ABD'nin müttefiklerini olumlu ve olumsuz yönde etkileyecek bölgesel bir güçtür (Derman, 2016: 285). Bu yüzden Rusya'nın takip ettiği dış siyaset dünyanın hemen her ülkesi tarafından yakından takip edilmektedir ve kendi dış politikalarını belirlerken Rusya etkenini değerlendirmeye almaktadırlar.

Soğuk Savaş Dönemi'nde iki kutuplu stratejik yapı Saul Cohen'in tarifine göre ticarete dayalı deniz gücü ile Avrasya kıta gücü arasındaki çelişki ve denge temelli bir reel politik rasyoneliteye dayanıyordu. Bu jeopolitik denge her iki süper gücün birbirine karşı saldırıya yönelik bir caydırıcılık sağlamaktaydı (Davutoğlu, 2014: 109). Rusya'nın gücünü kaybetmesi ile ABD'yi dünyada tek hegemon güce dönüştürmüş ve Rusya'nın yaşam alanı olarak tabir ettiği alanlarda Batılı güçler etkin olmaya başlamıştır. 1989'da Berlin duvarının yıkılmasıyla birlikte Rusya Doğu Avrupa'daki etkisini yitirmiş ve

ardında SSBC'nin dağılmasıyla birlikte Rus jeopolitiği çok önemli yaşam alanını kaybetmiştir. Doğu Avrupa, Karadeniz, Hazar ve Orta Asya'daki jeopolitik üstünlüğünü yitiren Rusya'nın devlet başkanı Putin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını 20. yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi olarak değerlendirmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Rus dış politikası bir ikilem yaşamıştır. Eski kazanımları ve avantajları devam ettirme veya bunları bir kenara iterek Batılılaşma arasında kalma durumu söz konusu olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen akabinde Yeltsin Dönemi ile birlikte liberalleşme, kapitalist serbest piyasa düzenine geçiş yapma, uluslararası sisteme entegrasyon ve Batı değerleri ile Rusya'nın yeniden yükselişe geçeceği öngörülerek Atlantikçi bir yaklaşım sergilenmişti. Atlantikçiler Rusya'nın çatışmadan vazgeçmesi gerektiğini savunmuşlardır. İdeolojiden arındırma, silahsızlanma ve gelişmiş ekonomi ile Batıyla eşit haklara sahip ortaklık ve nihayetinde AB ve NATO'ya dahil olunmasını savunmuşlardır. Bu görüşlerin ışığında Yeltsin Dönemi idealist bir dönem olarak adlandırılabilir. 1990'lı yılların başında Rus dış politikasının temel paradigması, dağılma, ekonomik ve toplumsal bunalım, önderlik sorunu ve uluslararası sistemdeki değişim olmuştur (Derman, 2016: 284). Rusya bu dönemde dış politikaya öncelik vermekten ziyade kendi iç sorunlarının çözümü için enerjisini harcamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına müteakip ekonomik sistem değişikliği nedeniyle ekonomik ve toplumsal sorunlar hat safhaya ulaşmıştı. Bunu aşabilmenin çareleri aranıyor ve ekonomik dış desteğe ihtiyaçları gerekliydi. Diğer taraftan Çeçenistan'ın ayrılıkçı hareketleri diğer özerk bölgelere de sirayet etme riski barındırması nedeniyle askeri ve güvenlik politikalarında da iç meseleler öncelikli hale gelmişti. Askeri teknolojinin ve askerlik sisteminin çağın gerisinde kalması büyük bir handicap olarak görülmekteydi. Bu bakımdan büyük bir değişime ve dönüşüme ihtiyaç duyulmaktaydı ve bunun için zaman gerekliydi böylece bağımsız ve geleneksel dış politikalarını sürdürmeleri bu dönemde pek mümkün değildi. Aslında bu tercih (Batı ile işbirliği ve Atlantikçi yaklaşım) stratejik bir tercihten ziyade zorunlu bir olguydu. Askeri modernizasyon gerçekleştirme, idari yapıyı kurma, kamu düzenini ve toprak bütünlüğünü korumak ve ekonomik dönüşümü gerçekleştirmek gibi çok önemli iç meselelerin çözümünde zamana ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu dönemde bütün zorluklara rağmen Rusya, SSCB coğrafyasında istikrarın sürdürülmesi ve bu coğrafyada emperyalist emellerin önlenmesi

politikasını da izlemiştir. Rusya'nın Soğuk Savaş sonrasında Atlantikçi yaklaşım tercihi neticesinde Rusya'ya gelen Batılı ekonomistlerin amacı Rus ekonomisinin sağlıklı dönüşümüne yardımcı olmak değil Rusya'nın yeniden ayağa kalkarak emperyalist emellerinin alevlenmesini engellemek olmuştur. Batı'nın eşit ortağı olamayacağını anlayan Ruslar Batı'nın sömürgesi haline gelmemesi için bilinç oluşturmaya başlamıştır. Batı temelli liberal ekonominin Rus ekonomisini iflasın eşiğine getirmesi ve Rus toplumunun hayat standartını düşerek geçim sıkıntısı içine girmesi, eskiye özlem duymaları Rus yönetimi tarafından dikkate alınmıştır (Cankara, 2012: 208). Sonunda dış politikasının temel parametresi Atlantikçilikten Avrasyacılığa doğru bir geçiş sergilemiştir. Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılması ile yitirdiği gücünü ve pozisyonunu en azından BDT ülkelerini elinde tutarak ulusal çıkarlarını muhafaza etmeye çalışmanın yanı sıra tehdit alanlarını Batılı devletlere anlatmaya ve iç tehditlere karşı parçalanma tehlikesinden korunmayı amaçlamıştır (Özer, 2012: 131).

Rus yazar Nikolay Straikov'un öne sürdüğü "kara gücü" ve "deniz gücü" ayrımı Rusya'nın jeopolitik alt yapısının temelini oluşturmaktadır. Straikov'a göre Rusya bir kara gücüdür. Rusya'nın eski jeopolitik rakipleri de deniz güçlerini (Anglosaksonlar) oluşturmaktadır. Bu minvalde Rusya'nın müttefiklerini kara güçleri oluşturmaktadır. Bu bakımdan Çin Rusya'nın doğal müttefikidir. 1914'de iki kara gücü olan Rusya ve Almanya'yı birbiri ile çatıştıran rakip güçler şimdi de Rusya'yı Çin ile savaştırmak istemektedir (Mammadov, 2014: 17). Bu minvalde ABD'nin Soğuk Savaş sonrası tek süper güç olarak dünyaya hakim olması Rusya'nın temel çıkar alanlarını tehdit etme noktasına getirmiştir.

Putin'in iktidara gelmesi ile Rus dış politikasında büyük değişim yaşanmıştır. Putin müttefiklik ağını genişleterek ABD'nin hegemonik gücünü kırma girişimi için pragmatik ve kararlı bir dış politika uygulamaya sokmuştur (Srinivas, 2017: 70). ABD ile problem yaşayan devletleri bir koruyucu rol üstlenerek hegemonya alanı yaratmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Venezüella gibi ülkelerle ilişkilerini özellikle ekonomik ve askeri alanda geliştirmiştir. Buna paralel olarak Rusya "çok kutuplu dünya" düzenini desteklemektedir. Çin ile iyi ilişkiler kapsamında Çin'e yaklaşması ve askeri teknoloji desteği sağlayarak ABD'ye karşı müttefiklik ilişkisi kurmayı ve bir blok oluşturmaya amaçlamıştır (Mikail, 2018: 340).

Stephan Kotkin (2016: 2)'e göre beş yüz yıldır Rus dış politikası ülkenin kapasitesini aşan fakat sürekli artış kaydeden bir hırs ile karakterize edilebilir. Rusya'da Batı karşıtlığı, Batı'ya hasmane tutumu ve Rus milliyetçiliği özellikle Putin'in kişiliği ve hayat tecrübesinde ifade edildiği görülmektedir. Batı'nın da Ruslara bakış açısı uluslararası düzlemde Rusları aşağılama ile ilgili olmayıp Sovyetler Birliği ile girdiği mücadeleyi kesin bir şekilde kazanmasından kaynaklanmaktadır. Rusların siyasal güçleri ve toplumu gururlu olduğu kadar Batı'ya karşı kin ve ezikliklerini de hissetmektedirler. Bu Batı'ya karşı kaybetmenin vermiş olduğu his ve Batı'nın Rusya'nın önemini kabul ve takdir etmemesinden kaynaklanmaktadır. Batı da Putin rejiminin geleceği hakkında kötümser bir tablo çizmektedir. Rusya'da yapısal zayıflıklar ve gelişim için sınırlı ümitler ve kırılğanlıklar hakimdir. Rusya eski Sovyet coğrafyasında güç kaybetmiştir ve birkaç askeri üs haricinde Orta Asya'dan da çıkmıştır. Rusya dünya GSMH'sinin sadece % 1,5'ini oluşturmaktadır ve bu Amerikan ekonomisinin 1/15'ine tekabül etmektedir. Çin'in hızlı yükselişi ve sınırlarında siyasal İslam kendileri için bir tehdit oluşturmaktadır. Ancak Rusya'nın büyük stratejisinin arkasındaki itici güç değişmemiştir (Kotkin, 2016: 4).

Dünyada Rusya'nın rolü Pasifik ve Arktik hariç doğal sınırları olmayan eşsiz coğrafyasından kaynaklanmaktadır. Rusya genişlemeye açıktır ve tarih boyunca bu genişleme çoğu zaman plansız olarak gerçekleşmiştir. Rusya'nın genişlemesindeki temel saik daha önceki alınan yerleri ancak daha fazla genişleyerek güvenli hale getirileceğine olan inançtır. İçeride de güçlü devlet ülke içi kamusal düzenin garantörü olmaktadır.

Rus dış politikasının temel paradigması stratejik-zihinsel devamlılık, jeopolitik hafıza ve ideoloji oluşturmaktadır. Putin Doktrini, proaktif, inşacı ve realist uluslararası teoriden temelini almaktadır. Günümüzde Rus dış politikasını sadece reelpolitik argümanlar ile izah etmek yeterli kalmayacaktır. Rus dış politikası jeopolitik çerçeve ve bu bağlamda inşacı bir parametre taşımaktadır. Kültür, coğrafya ve dış politikanın iç içe geçtiği anlamına gelmektedir (Mammadov, 2014: 13).

Rusya Putin ile birlikte yeni dönemde dış politikada daha realist bir yaklaşım sergileme niyetindedir ve bunu halkının ihtiyaçlarına, duygularına, gelecek beklentilerine ve özellikle ekonomik çıkarlarına göre belirlemektedir. Putin dış

politikada bağımsızlığına vurgu yaparak pragmatizme dayalı bir dış politika güdeceğini ifade etmiştir. Sınırlarının bütünlüğü için terörizme ile mücadele edeceklerinin de altını çizmiştir (Mikail, 2018: 341). Putin yavaş ancak sürekli olarak ekonomisini canlandırdı ve muhalefeti de saf dışı bırakarak devleti kontrolü altına almıştır. Sonra 2000 yılının dış politika konsepti hazırlamıştır. Buna göre, istikrarlı, eşit ve karşılıklı saygıya dayanan uluslararası ilişkiler sağlaması, hiçbir ülkenin diğerlerin iç işlerine müdahale etmeden ve uluslararası hukukun takip edilmesi, dünya politikasının BM prensipleri ile yürütülmesi, BM Güvenlik Konseyi daha kapsayıcı olması ve temsil yeteneğinin genişletilmesi ve son olarak da Rusya'nın G-7, BRICS ve ŞİÖ gibi önemli uluslararası kuruluşlara katılımının artırılmasını amaçlamıştır (Sirnivas, 2017: 71).

Fundamentalizm ve İslamofobi Rus dış politikasının önemli maddelerinden birisini oluşturmaktadır. Rusya'nın iç ve dış İslam'a karşı politikası arasında önemli bir zıtlık mevcuttur. Rusya'daki Müslüman liderlerin istekleri doğrultusunda Rusya, uluslararası İslami organizasyonlara girmek ve küresel Müslüman toplumları ile münasebetlerini geliştirmek istemektedir. Son yıllarda radikal İslam Rusya'da yükselmektedir. Bu sadece Çeçenistan'da değil ılımlı Tataristan ve Başkurdistan'da bile gözlenmektedir. Rusya radikal siyasal İslam'ın hedefinde olabilecek ciddi bir potansiyeli içinde barındırmaktadır (Oliker, 2009: 41). Rusya sınır dışı İslami hareketlerin ülke içerisine sirayet edebilme potansiyeline karşı ve içerideki İslami temelli ayaklanmalara yönelik endişe duymaktadır. Bu yüzden uluslararası din temelli terör faaliyetlerine karşı uluslararası toplumla işbirliği içerisinde hareket etmektedir.

3.3.2. Rusya-ABD İlişkileri

Rusya, Sovyet Birliği sonrası döneminin ilk yıllarında AB kural ve düzenlemelerini benimsemişti ve liberal düzene entegre olması beklenmekteydi. Sonra bu değerler Rusya'nın ekonomik ve siyasal gelişimine destek vermediği gibi Rus elitleri ve toplumsal tabanı ülkelerine biçilen bölgesel güç rolünü kabullenmediler. Diğer taraftan ABD Rusya için “küçük ortak” rolünü uygun gördü ve Rusya da ABD'den geniş çaplı mali yardımlar ile Rusya demokrasisinin ve pazar ekonomisinin desteklenmesini umdu. Ancak ABD ortak Avrupa'yı kurmak yerine NATO'yu doğuya doğru genişletme hareketini başlattı. Gorbaçov'un ortaya atığı Perestroyka ile yani reformlar ülke toparlanmasını bırak dağılmanın sebebi olduğunu düşünen siyasal iktidar

ve toplum bundan acı dersler çıkarmıştı. Böylece Batı değerleri bir çare değil bir yok olma yolu olarak görülmeye başlandı. ABD bu dönemde Rusya ile iyi geçinmek zorunda olduğunu hissetti çünkü Rusya çalkantılı bir dönem geçiriyordu ve ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmeler ile ABD bu durumun içine çekilebilirdi. Ayrıca silahsızlanma ve nükleer silahların durumları gibi bazı önemli konularda Rusya ile anlaşmak zorundaydı. ABD bölgede Avrasya güvenlik menfaatleri bağlamında politik bir grup ya da terörist gruplarca gerçekleştirilecek nükleer bir saldırının önüne geçebilmeyi amaçlamaktaydı. Dahası, ABD'nin amacı siyasi anlamda demokrasiyi Rusya'da ve BDT'de korumak, desteklemek, yaymak ve derinleştirmek olmuştur. Ekonomik olarak da, mümkün mertebe en az olacak şekilde ticari kısıtlamalar ile piyasa ekonomisini kurup yaygınlaştırmak, enerji ve maden kaynaklarının rekabete girişini ve serbest ticaretini mümkün kılmaya çalışmıştır (Hekimoğlu, 2007: 227).

Rusya, Putin'in başkan olmasıyla beraber önce ekonomiyi düzelterek devlet fonksiyonlarını yeniden tesis etti. 2008'deki küresel kriz, ABD'nin Ortadoğu'daki başarısızlığı, AB'deki siyasal ve ekonomik kriz ve bir de Çin'in yükselen gücü Rusya'yı Batı temeli uluslararası sisteme uyumunu konusunda isteksizliğe sevk etti. Rusya için dönüm noktası, 1999'daki Kosova Savaşı'nda NATO'nun Sırbistan'ı bombalaması olmuştur. 2001'deki NATO'nun Afganistan, Irak ve Libya'ya müdahalesi ve NATO'nun genişlemesi Rusya'yı şaşkınlıkla kendine gelmesini sağladı. Ayrıca NATO'nun savunma temelli müttefiklikten bir saldırı gücüne dönüşmesi Rusya'yı kaygılandırmıştır. Diğer taraftan Batı yayılımcılığı ancak "demir yumruk" ile engelleneceği düşünüldü. Ruslar için Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya dışında kalan topraklarda Kırım'ın kaybı en acı verici kayıp olarak görülüyordu. Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi ile Kırım'ın ilhakı, yakın gelecekte Ukrayna'nın AB'ye ve NATO'ya katılımını böylelikle önlenmiş oldu (Lukyanov, 2016: 30-32).

Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın gücünü düşürmek ve önceki gücüne geri dönmesini engellemek için ABD'nin çevreleme siyaseti sonucunda Rusya'nın düşük pozisyonu onaylanırken Ukrayna ve Suriye krizine Rusya'nın aktif katılımı Rusya'nın tekrar büyük oyuncu statüsünü restore etme niyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Suriye'ye askeri müdahale ve yabancı güçlerin askeri birliklerinin Suriye'ye konuşlanması Suriye'deki iç savaşı vekalet savaşlarına dönüştürmüştür. Özellikle ABD

ve Rusya arasındaki mesafeli çatışma Suriye’de pratiğe dönüşerek kontrollü çatışmaya dönüşmüş ve alanda güç mücadelesi devam etmektedir. Rusya, Suriye’ye girmesi ve iç savaşa müdahil olması ile dikkatleri Ukrayna’dan Suriye’deki iç savaşa çevrilmesinin politik avantajını kullanmaktadır. Kremlin, Ukrayna’nın Donbas Bölgesi’ndeki Rusya destekli ayrılıkçı güçler ile Ukraynalı güçler arasındaki çatışmayı dondurmuş ve Ukrayna’daki durumu Suriye’deki gelişmeler ile menfaatlerine çevirmenin hesaplarını yapmaktadırlar. Kendisinin Ukrayna’daki kışkırtıcı faaliyetlerini gizlemek maksadıyla Suriye’deki terörizme karşı giriştiği küresel sorumluluğunu öne çıkartarak Ukrayna’daki krizi çözüme kavuşturmayı ister gibi göstermektedir (Stent, 2016: 110).

Rusya’nın Gürcistan ile 2000’lerin başından beri ilişkileri bozdu çünkü Rusya sınırlarından terörist grupların Çeçenistan’a geçişinde Gürcistan’ı müsamaha göstermekle suçladı. Bunu ABD’nin Rusya’yı zayıflatmak için kullandığı bir araç olarak algıladı. Rusya’da buna karşılık Çeçen Savaşı’ndan galip çıktıktan sonra istikrarsız bölgeleri geliştirmeye çalıştı. Kuzey Kafkasya Rusya’nın en fakir bölgesiydi. Grozni’nin şaşırtıcı inşası ve Rusya’nın Çeçenistan’ı sürekli finansal olarak desteklemesi ile Kadirov iktidarını güçlendirdi ve ayrıca Çeçenistan’daki muhalefeti amansız bir şekilde baskı altına alması ile istikrarlı bir Kuzey Kafkasya’yı tesis etmiş oldu. Moskova’nın Kuzey Kafkasya’daki kontrolü Rusya’nın sınır ötesi operasyonları ve projelerinin isteğini artırmıştır. Bu bağlamda Suriye’de kendi çıkarları doğrultusunda yapılacak faaliyetleri kolaylaşmıştır. Rusya Suriye’deki askeri polisini Çeçenlerden seçerek konuşlandırdı çünkü bir yumuşak güç olarak Suriye’deki Sünni Müslümanların önüne Sünni Müslüman olan Çeçenler sunuldu. Obama yönetimindeki ABD, hatalı bir şekilde davranıp Rusya’nın Suriye’ye girmesine bilerek göz yumarak onları bataklığa çekip oraya saplanmasını bekledi fakat Rusya’nın Suriye’de alan kazanmasına vesile oldu (Reynolds, 2018: 8).

Suriye’deki gelişmeler ve ABD’nin yanlış politikaları neticesinde çok önemli bir NATO müttefiki olan Türkiye ile arasının açılmasına ve Türkiye’nin Rusya ile Suriye’de temelde zıt çıkar ve hedefleri olsa da Rusya ile ortak hareket eder noktaya gelmiştir. Amerika-Türkiye ilişkilerinin gerilemesi birçok nedene dayalıdır. NATO müttefiki iki ülkenin aynı alanda farklı askeri operasyonlar ve gruplaşmalara yönelmek zorunda kalması ve bu iki ülke arasındaki düşük boyutlu ilişkiyi kullanan Rusya çevik ve zeki bir hareketle bu durumu kendi çıkarlarına kullanmıştır. S-400 füzelerinin

Türkiye tarafından Rusya'dan temin edilmesi bir NATO ülkesi için ABD açısından zorlu bir durumdur. Üye ülkenin böylesine ağır silah sistemini eski düşman ülkeden transfer etmesi Washington'u rahatsız etmekte olduğundan Türkiye'yi bu kararından döndürmeye razı etmeye uğraşmaktadır. Rusya, bu durumu Washington'a karşı kullanmak için bir koz sağlamıştır. Ayrıca Rusya bu kırılmadan NATO'nun da etkilenmesini umarak NATO'da bir ayrışma veya dağılmayı beklemektedir.

Kırım'ın ilhakında ise Batı, Rusya'ya karşı yaptırım uygulamıştır. Bu kapsamda ABD Rusya'nın varlıklarını dondurmuş Rusya Başkanı Putin'in yakın çevresindeki yüzden fazla iş adamlarına karşı seyahat engeli koymuştur. AB de benzer seyahat engeli ile Rusya'nın iş yapma imkanını daraltma politikasını takip etmiştir. Malezya Havayollarına ait uçağın Rusya destekli gruplarca Ukrayna'da düşürülmesi ile ABD yaptırımları sertleştirmiş ve Rus ekonomisinin temel sektörlerini hedef almıştır. Silah endüstrisi, bankacılık ve devlet şirketleri bu durumun kapsamına girip finans ve teknoloji transferi gibi Rusya'nın stratejik alanları zarar görmüştür. Ancak Savunma Bakanlığı Müsteşarı Christine Wormuth yaptırımların Rusya'nın politikalarında bir değişikliğe sebebiyet vermediği ve bunun büyük bir sorun olduğunu kabul etmiştir. Bir de yaptırımların karşı yaptırımları bulunmaktadır. Rusya da kendine yaptırım uygulayan ülkelere olabildiğince karşılık vermektedir. Özellikle ABD'den alınacak yazılım, ilaç ve roket motorlarına karşı yaptırım uygulamaktadır. Hal böyle olunca ABD ek yaptırımlar uygulamada tereddüt yaşayarak daha ileri adımlar atmaktan kaçındığı gözlenmektedir. Moody's ABD'nin uyguladığı son yaptırımlarına karşı Rus ekonomisinin dirençli olduğunu ifade etmiştir ("Moody's Savaş Russian Economy...", 2018). ABD'nin petrol üretici ülkelere karşı ve dolayısıyla Rusya'ya karşı bir silahı daha vardır. ABD dünyanın en büyük gaz ve petrol rezervine sahip ülkedir. ABD federal yasaları şimdilik gaz ve ham petrol ihracını yasaklamıştır. Enerji bakan gaz ihracatı için izinin gerekli olduğu belirtmiş ve Temsilciler Meclisinin sınırlamayı kaldırma teşebbüsüne Başkan net olarak veto edeceğini açıklamıştır (Ashford, 2016: 123).

Rusya halkının % 57'si ABD'ye olumlu bakmaktaydı fakat Yugoslavya'nın bombalanmasından sonra bu oranın % 14'e kadar düşmüştür. 2000'li yıllarda Rusyalıların sadece % 20'si ülkelerinin ABD ile ilişkisine olumlu bakarak dostça değerlendirmektedir, % 48'i ise kritik ilişki olarak değerlendirmektedir (Hekimoğlu, 2007: 229). Bu istatistikî verilere göre de Rus halkının ABD'ye yönelik olumlu bakış

açısına sahip olmadığı ve Rusların Batı karşısında küçük düşürecek bir durumu kabullenmediği ve Rusya'nın hala büyük devlet olma özelliğini kaybetmediğini savunmaktadırlar. Bu meyanda aktif dış politika ile bu durumu kanıtlayma ve dünyaya Rusya'nın küresel bir süper güç olduğunu gösterme isteği de yatmaktadır.

Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerde ise Putin'in görüşü, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika'daki düzensizlik ile DEAŞ'ın ortaya çıkması bölgedeki otoriter yönetici elitin devrilmesinde Batılı güçlerin isteği ile gerçekleşmiş ve Batılı siyasetçilerin bu yönetici elitlerin devrilmesi sonrası için bir planının bulunmaması Ortadoğu'yu sorun haline getirmiştir. Bu durum da Batı'nın başarısızlığını ortaya sermektedir. Rusya'nın kaygısı ise vatandaşları arasında ortaya çıkan aşırı İslamcı grupların ve Orta Asya ülke vatandaşlarının da bu olmuşuma meyil edebileceği ve Rusya'da ve yakın çevresinde istikrarsız bir ortamın zuhur edebileceğidir. Ortadoğu'daki ülkeler ile ABD-Rusya çekişmesi bazı alanlarda cereyan etmektedir. Diğer taraftan birçok Ortadoğu ülkeleri ile Rusya arasında ikili silah alım anlaşmaları yapılmıştır. Suudi Arabistan Rusya'ya çoğunlukla tarım sektörüne olmak üzere 10 milyar dolarlık yatırım yapacağını sözünü vermiştir. Bu tek kalemde Rusya'ya yapılacak en büyük dış yatırım olacaktır. İsrail ile Rusya sürekli diyalog halindedir. Özellikle İsrail ve Rus uçaklarının Suriye'de bir olası çatışmaya girmemesi için irtibat kanalları açık tutulmaktadır. İsrail de Esat rejimini örtülü olarak desteklemektedir çünkü Esat gittikten sonra kimin veya hangi grupların Suriye'ye hakim olacağı belirsizdir. İsraili yetkililer Esat yönetimi ile İsrail-Suriye sınırı güvende olduğunu dile getirmektedir.

ABD'nin uluslararası arenada başka devletlerin fikirlerine ve BM'nin itirazlarına rağmen kendi başına buyruk hareket etmesi Rusya ile ilişkilerin olumsuz yönde seyretmesine neden olmaktadır. Yalçınkaya (2015: 77)'ya göre ABD tarafından Rusya'nın kısıpca alınmasını hedefleyen dört aşamalı bir politika uygulamayı devreye sokmuştur. İlk başta Rusya'nın enerji kaynakları ile temel ekonomik sektörlerinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için Rusya ve etki altındaki ülkelerde Batı yanlısı lider ve partilerin iktidara taşınması büyük önem arz etmektedir. Bir sonraki adımda Rusya'nın askeri gücünün zayıflatılması ve tehdit olmaktan çıkarılması lazımdır. Son olarak da tıpkı Soğuk Savaş Dönemi'ndeki ABD'nin temel politikası olan Rusya'yı çevreleme ve Moskova'yı Asya steplerine sıkıştırmak, sıcak denizlere erişimini engellemek olduğu gibi şimdi de Rusya'nın yakın çevresi ve Sovyet

sonrası devletler ile bağının kesilmesi için AB ve NATO devreye sokularak bu ülkelerin söz konusu birlik ve örgüte dahil edilmesi için politikalar uygulanmaktadır. Fakat Kremlin ve yakın çevresi menfaatlerini koruyabilmek adına küresel oyuncu olması gerektiğini düşündü. ABD'nin bu politikalarına darbe indirebilmek için Ukrayna'dan sonra demir yumruğunu indireceği ikinci yerin Suriye olduğuna karar verdi. Suriye'ye müdahalesi ile hem Esat'ın konumunu güçlendirdi hem de ABD ile aynı ve eşit seviyede onu anlaşmaya zorladı. ABD'nin Rusya'yı bir bölgesel güç olarak görmesi ve küresel politikalarda Rusya'yı sınırlandırmaya çalışsa da Rusya'nın Suriye iç savaşına müdahalesi ile küresel bir aktör olduğunun kabul edilmesi gerektiğini gösterme niyetindedir. Rusya kendisinin izole edecek politikaların bir işe yaramayacağını da göstermiş oldu.

Bazı bölgelerde ve bazı dönemlerde Rusya ABD çıkarlarını engelleyebilme yeteneğine sahiptir. Bu yüzden Amerika Rusya tehdidini ne abartmalı ne de onun birçok avantajını küçümsememelidir. Moskova ve Washington birbirine karşı düşmanlığını ve saygısız tavırlarını ima etseler bile ortak tehdit ve çıkarları söz konusu olduğunda iki güç birlikte çalışabilmektedir. Ancak zaman zaman yapıcı ilişkilere rağmen genel ilişkiler değişmemiştir.

ABD Afganistan'a askeri müdahalesi sırasında Rusya bilgi ve istihbarat sağlamıştır ve o dönemlerde ilişkilerde bir yumuşama olmuş ve karşılıklı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Fakat daha sonra hangi grubun terörist organizasyon sayılacağı konusunda itilafa düşülmesi nedeniyle sağlanan ilişkilerde olumlu gelişme tekrar bozulmuştur.

ABD'nin Afganistan'a müdahalesinde Rusya ABD'ye destek vermiş ve bu bağlamda Rusya Orta Asya devletlerinde Amerikan askeri üstlerinin konuşlandırılmasına karşı çıkmamıştır. Bunun karşılığında veya 11 Eylül 2011'deki İslami aşırıların New York'a saldırmasının vermiş olduğu paradigma değişikliği neticesinde ABD Moskova'nın Çeçenistan'a karşı uyguladığı politikasını eleştirmez olmuştur ve hatta bazı Çeçen örgütleri uluslararası terör listesine almıştır. ABD'nin Orta Asya'ya üs kurması Rus iç politikasında yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Rusya'nın geleneksel stratejik çıkar alanlarına ABD'nin yerleşmesi Ruslar tarafından kabul görmemiş ancak siyasal iktidar bu durumun geçici olduğunu belirterek halkın sitemini

hafifletmiştir. Gerçekten de 2005 yılında Özbekistan topraklarındaki Amerikan askeri üssünün kapatılması Rus yönetiminin haklı olduğunu ortaya koymuştur (Hekimoğlu, 2007: 232).

Moskova Soğuk Savaş'ın yan etkilerini düzeltmeye çalışırken bir taraftan da dünya hızla değişti. Otuz yıl öncesinde olduğu gibi ABD-Rusya ilişkileri artık dünyada birinci gündem maddesi değil. Rusya Soğuk Savaş sonrası ne liberal düzene tam olarak entegre olabilirdi ne de buna mantıklı bir alternatif üretebildi. Bu yüzden Batı ile girdiği mücadelede Sovyet düzenini çokça dillendirmektedir. Washington ise Soğuk Savaş'ın bitiminden bu zamana kadar Rusya'yı zayıf gösterip pek dikkate almadı. Josep Biden Rusya'nın azalan bir nüfus yapısına sahip olduğunu ve zayıflayan bir ekonomisinin varlığından bahsetmişti. Böylece gelecek on beş yılda ayakta kalamayacak bir bankacılık sektörüne ve yapısına sahip olduğunu deklare etmişti. Bu şekilde Rusya'yı küçümseyici bakış açısına sadece demokratlar değil senatör Jhon McCain de katılmış ve Rusya'nın yok olmasının onun kaderinin bir gereği olduğunu ifade etmiştir. Bu küçümseyici bakış açısı dikkatli bir çalışmanın eseri değil, Rusya'nın Kafkaslar, Orta Asya ve diğer güney sınırlarıyla girdiği kompleks ve uzun ilişkiyi basitleştirilmiştir. Avrupa merkezli perspektiften bakmanın sonucunda ABD, Rusya'nın Müslümanlar ve diğer güney ve doğu periferindeki toplumlarla kurduğu geniş ilişkiyi küçümsediğini göstermektedir (Reynold, 2018: 3-15).

ABD'nin siyasi elitlerinin ve siyaset üreten beyinlerinin bu şekildeki Rusya'ya küçümseyici bakış açısı neticesinde ABD'nin Orta Asya, Kafkaslar, Karadeniz, Hazar ve en son olarak da Ortadoğu'da çıkarları büyük zarar görmüştür ve bu bölgelerdeki ABD siyaseti çökmüştür. Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın NATO'ya üye yapılması girişimi bu iki ülkeye ağır maliyetler yüklediği gibi bunun bedelini bu iki ülke ödemiştir. Rusya Kırım'ı ilhak ederek Karadeniz'deki üssü kalıcı hale gelerek Karadeniz'deki en büyük askeri güç olmuştur. Kafkasya'da ise Abhazya ve Güney Osetya kontrolüne girmesiyle orada da varlığını kalıcı hale getirmiştir. Ortadoğu'da da Suriye'deki üsleri ile kalıcı hale gelerek Akdeniz'de de ciddi bir güç konumuna gelmiştir. ABD'nin gecikmiş ve zamansız müdahaleleri Rusya'nın yayılımına ve önemli mevziler kazanmasına fırsat sunmuştur.

ABD-Rusya ilişkileri Soğuk Savaş Dönemi'nden yoğun bir şekilde etkilendiği ve hala Soğuk Savaş tesiri ile devam ettiği birçok düşünürce iddia edilmektedir. ABD Rusya'nın istikrarlı bir yapıda devam etmesini ancak büyük güç olmasını istememektedir. Çünkü Rusya ve yakın çevresinde yüzden fazla anlaşmazlık mevcuttur. Avrasya'da çıkabilecek çatışmalar ve istikrarsızlıklar bölgede ABD güvenlik menfaatlerini tehdit etmektedir. Bu yüzden istikrarlı ve bölgesel güç konumundaki bir Rusya Avrasya coğrafyasının güvenliğini temin edebilir. Fakat bölgesel gücün ötesine geçen bir Rusya yine bölgedeki ABD çıkarlarını tehdit edebilecek potansiyele sahiptir. ABD tek kutuplu ve kendine ait bir hegemonya arzu ederken Rusya ise diğer güçlerle birlikte çok kutuplu bir dünya tasavvur etmektedir. Bu meyanda Moskova çok yönlü bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir (Reynold, 2018: 3-15).

Çin ve Rusya çok kutuplu dünya düzenini korumak için ortak deklarasyonla herhangi bir devletin kendi kurallarını diğerlerine empoze etmesini reddettiklerini ifade etmişlerdir. Rusya ABD'nin Orta Asya'ya sızmasını engellemek zorundaydı ve bunu gerçekleştirmek için Çin ile ortak hareket etmesini bir zaruret olarak gördü. Fakat bu durum Çin'in Orta Asya'ya girmesini kolaylaştırdı. Avrasya'nın kalbindeki bu Anti-Amerikancı ortaklığın doğması Amerika'nın büyük dış politikasının son çeyrek yüzyıldaki önemli başarısızlıklarından biridir.

3.3.3. Rusya-NATO İlişkileri

NATO Sovyetler Birliği'nin tehditlerine bir tepki olarak 4 Nisan 1949 yılında Washington Anlaşması ile kurulmuştur. Ancak kuruluş gayesi sadece Sovyetler Birliği değildi. Sovyet yayılımcılığını önlemek, kıta Avrupa'sında milliyetçi militarizmin yeniden hayat bulmasını engellemek ve Avrupa'nın siyasi bütünleşmesini sağlamayı da kuruluş amaçları içerisinde sayabiliriz. 1949'da kuruluşundan bu yana müttefik kuvvetlerin esnekliği NATO'nun içinde mevcuttur ve bu NATO'ya farklı zamanlarda farklı gereksinimlere uyum sağlama kabiliyetini kazandırmıştır. 1950'lerde NATO sadece savunma örgütüyken, 1960'larda yatıştırma ve gerilimi azaltma enstrümanı olmuştur. 1990'larda ise NATO yeni müttefiklikler ve ortaklıklar ile Orta Asya ve Doğu Avrupa'nın istikrara kavuşması için bir araç olduğunu iddia etmiştir.

1950'lerin başında Kore Savaşı'nın patlak vermesine yol açan uluslararası gelişmeler, Batı'nın Sovyetler Birliği'nin genişleme amacı ile ilgili korkularını teyit

eder gibi görünüyordu. Bu nedenle NATO üyesi devletler ortak savunma taahhütlerini yerine getirebilmeleri için gereken askeri ve sivil yapıları geliştirme konusundaki çabalarını arttırdılar. Avrupalı hükümetlerin talepleri doğrultusunda Kuzey Amerika kuvvetlerinin Avrupa topraklarındaki mevcudiyeti, Sovyetler Birliği'nin saldırganlığının önlenmesine yardımcı oldu. Ayrıca, zaman içinde birçok ülke de İttifak'a katıldı. İttifak sayesinde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın daha önce görülmemiş bir istikrar düzeyine erişmesiyle Avrupa'da ekonomik işbirliği ve entegrasyonun temelleri atıldı. Soğuk Savaş sona erdikten sonra 1990'ların başında ittifak eski düşmanlara elini uzatarak ve güvenlik konusunda işbirliğine dayanan bir yaklaşım sergileyerek Avrupa'daki eski doğu-batı bölünmesinin ortadan kalkmasına katkıda bulundu (Ercolani, 2011: 76-78).

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra NATO, kendi varlığının meşruiyetini yeniden temellendirme sürecine girmiştir. NATO müttefikliğinin oluşmasının temel sebebi olan Sovyetler Birliği'nin dağılması NATO'nun da dağılması gerektiği algısını oluştursa da, patrikte durum böyle olmamıştır. NATO'nun amacı 2008'de Bükreş Zirvesi Deklarasyonu'nda **“21. Yüzyılda var olan ve meydana gelebilecek tehditlere karşı koyma kabiliyeti”** olarak değişmiştir (NATO, 2020).

Bu süreçte NATO Meşruiyetini ve amaçlarını yeniden temellendirirken söylemini de değiştirerek **“savunma”** söyleminden **“güvenlikleştirme”** söylemine geçmiştir. NATO varlığının ve amacının meşruiyet zeminini öncelikle söylemsel olarak oluşturmakta ve bunun inşasını yaparken **“Gelecekteki Güvenlik Riski”** söylemi üzerinden politikasını belirlemektedir. Bu bağlamda **“Geleceğimizi güvence altına alıyoruz”** sloganı bu söylemin ana damarını oluşturmaktadır (Ercolani, 2011: 76-78).

NATO kuruluşundan bu yana, değişen dünya düzeni ve siyaseti içerisinde kendi misyonunu buna uyarlayarak, bu günlere kadar gelmiş ve bugünlerde de günün koşulları içerisinde yeni güvenlik algısını, misyonunu oluşturmaya çalışmaktadır.

Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit NATO'nun rolü ve amacını açıkça belirliyordu. 1990'ların başında Varşova Paktı dağıldı, Sovyetler Birliği çöktü. Bazı yorumcular eski düşmanların ortadan kalkmasıyla NATO'ya duyulan ihtiyacın da ortadan kalktığını ve artık geleceğe dönük savunma harcamalarının ve silahlı kuvvetlere yapılacak yatırımların büyük ölçüde azaltılabileceğini düşünmeye

başladılar. NATO müttefiklerinin birçoğu savunma harcamalarında kesintiler yaptılar ki bu kesintilerin bazıları % 25'e varıyordu. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte askeri istila tehlikesi ortadan kalkmış olsa da, Avrupa'nın bazı yerlerinde istikrarsızlığın artmış olduğu kısa sürede görüldü. Eski Yugoslavya'da ve bazı Sovyet ardıl bölgelerde genellikle etnik gerginliklerden kaynaklanan birçok bölgesel çatışma patlak verdi ve bu çatışmaların yayılma riski ortaya çıktı. Artık Avrupa'da barış ve istikrarı korumak ve bölgesel gerginliklerin tırmanmasını engellemek için yeni politik ve askeri işbirliği şekillerine ihtiyaç vardı. Nitekim, NATO eski düşmanlarıyla kurumsal ilişkiler başlattı ve yeni işbirliği mekanizmaları oluşturdu. Ayrıca üyelerinin temel savunma rollerini yerine getirmeye devam edebilmelerini garanti etmenin yanı sıra büyük çaplı iç reformlara girilerek üyelerinin kriz yönetimi, barışı koruma ve barışa destek operasyonları gibi yeni görevlere hazır olabilmeleri için askeri yapı ve yeteneklerinde gerekli uyarlamaları yaptı. Bu yeni güvenlik sorunları karşısında NATO sadece toplu savunma sorumluluğunu taşıyan birbirine kenetlenmiş bir ittifak olmakla kalmadı, aynı zamanda daha geniş güvenlik alanında işbirliği yapan, kültürel açıdan birbirinden çok farklı ülkeler arasındaki bir ortaklığın odak noktası haline geldi.

Şimdilerde güvenlik algısı bireysel özgürlüğü de içine alacak şekilde geniş bir spektruma yayılmıştır. Yeni güvenlik algısı, artık sadece NATO'ya üye ülkelerle sağlanabilecek bir olgu olmadığı anlaşılmış, üye dışı ülkelerle, daha geniş bölgelerle, diğer uluslararası örgütlerle ve hükümet dışı örgütlenmelerle işbirliğini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu, "**Kapsamlı Yaklaşımın**" çekirdeğini oluşturmaktadır. (Teigen, 2008: 346)

Bu bağlamda NATO sadece üye ülkelerle, müttefikliklerle yetinmeyip geniş ortaklıklar kurmuştur. Bunlar:

1. Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi/Euro-Atlantik Partnership Council (EAPC): Rusya başta olmak üzere, Ermenistan, Avusturya, Azerbaycan, Makedonya, Gürcistan, İrlanda, Kazakistan, Kırgızistan, Karadağ, Malta, Moldova, Sırbistan, İsveç, İsviçre, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan bu ortaklığa üye ülkelerdir.

2. NATO Akdeniz Diyaloğu/NATO's Mediterranean Dialogue: Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Moritanya, Fas ve Tunus bu ortaklığa üye ülkelerdir.

3. İstanbul İşbirliği Girişimi/İstanbul Cooperation Initiative (ICI): Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri bu ortaklığa üye ülkelerdir.

Bunlara ilaveten NATO Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda, Avustralya, Pakistan, Irak ve Afganistan ile de ortaklık ilişkileri mevcuttur. Ortaklıkların amacı barış için ortaklık (partnership for peace) konseptinde düzenli olarak koordinasyon, danışma ve tüm katılımcılar arasında diyalog formu olarak açıklanmaktadır.

Bunların içerisinde Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi üyelerinden birisi de Rusya'dır. Ancak bu ortaklıklar ilk oluşum zamanlarındaki gibi etkin varlık göstermemektedir. Bu oluşumun amacı Soğuk Savaş bittikten sonra NATO'nun varlığı sorgulanmış ve NATO'ya artık ihtiyaç duyulmayacağı şeklinde algı oluşumu vardı. Ancak NATO dünya geneline bu gibi ortaklıklar ile etkinliğini yayarak özellikle teröre karşı bir müttefiklik gibi yeni görev üstlenmişti. NATO'nun yaşam alanı bulabilmesi için yeni misyonlara ihtiyacı vardı ve sempati kazanabilmesi için de yeni müttefikliklere gereksinim duydu. Yeni misyonu teröre karşı küresel mücadelenin bir aracı olacak ve dünyanın çatışma alanlarında ve teröre karşı caydırıcı bir kuvvete dönüşecekti. Ancak zamanla anlaşıldı ki Avrupa'da ve Avrasya'da ABD, çıkarları ve etkinliği için NATO'ya ihtiyaç duyduğu da bir gerçektir.

NATO bir taraftan dünyada çeşitli ülke ve bölgelerle ortaklık ve işbirliğini artırırken, özellikle Rusya ile ortaklık kurarken diğer taraftan da Rusya'yı çevreleme politikası güttüğü sonucuna varılmaktadır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra AB ve NATO, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden kopan ülkeleri kendi bünyelerine katarak ve katmaya çalışarak Rusya'nın Doğu Avrupa'daki etkisini azaltma gayretleri içerisinde olduğu fark edilmektedir. NATO, hala Rusya'yı tehdit olarak görmese bile siyasi bir rakip olarak görmeye devam etmekte olduğu ve Rusya'yı yalnızlaştırarak, tekrardan büyük bir birliği/müttefikliği kuramayacak hale sokmak istemektedir. NATO'nun genişlemesi, Rusya tarafından kendilerinin izolasyonu olarak görülmektedir.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle Sovyet liderler ABD'nin Avrupa'da varlığının devam etmesini ve NATO'nun değişmeden olduğu gibi kalmasını istediler. Fakat Clinton yönetimi bunun tersini düşünerek 1990'ların ortalarında NATO'yu genişletmeye başladı. Soğuk Savaş sonrası ilk genişleme hareketi 1999'da meydana geldi. Çek

Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya NATO üyesi oldular. 2004 yılında Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya da NATO'ya dahil edildiler. 2009'da ise Arnavutluk ve Hırvatistan, 2017'de de Karadağ NATO üyeliği alan ülkeler oldu. Moskova bu duruma başından beri şiddetle karşı çıkmıştır. NATO'nun 1995'te Bosnalı Sırlara karşı hava hareketinde Boris Yeltsin, "NATO, Rusya Federasyonu sınırına dayandığında bu başımıza ne geleceğin ilk işaretidir" diyerek NATO'nun bizzat Rusya'nın kendi varlığına tehdit oluşturduğunu ima etmiştir. Ancak bu dönemde NATO'nun doğuya doğru genişlemesine engel olabilecek güçte değildi. Bu durumu fırsat bilen Batılı güçler daha da doğuya yöneldi. Nisan 2008 NATO Bükreş Zirvesinde Gürcistan ve Ukrayna'nın müttefikliğe kabulünün düşünüldüğü bildirdi. George W. Bush yönetimi bu katılımı desteklerken Fransa ve Almanya gereksiz yere Rusya'nın düşmanlığını üzerine çekmenin kaygısıyla bu harekete karşı tavır aldılar. Fakat sonunda NATO üyeleri aralarında anlaşarak söz konusu iki ülkenin NATO üyesi olacağını açıkladılar. Bunun üzerine Putin bu ülkelerin NATO'ya dahil edilmesinin kendileri için direk tehdit olacağını bildirdi. Bir Rus gazeteci Putin'in Bush ile görüşmesinde çok açık bir şekilde eğer Ukrayna'nın NATO üyeliği gerçekleşirse bu ülkenin varlığına son verileceğini rapor etmişti (Mearsheimer, 2014: 78).

Putin Gürcistan'ı zayıf ve bölünmüş olarak NATO'nun ekseninden uzak tutmaktadır. Gürcü Hükümeti ile Güney Osetya ve Abhazya arasında patlak veren savaşta Rus güçleri Güney Osetya ve Abhazya'yı kontrolü altına almışlardır. Ancak Rusların uyarılarına rağmen NATO genişleme politikalarından asla vazgeçmedi. Sonrasında 2009 yılında Arnavutluk ve Hırvatistan'ı da NATO'ya dahil etti. Ayrıca NATO'dan başka AB'nin de doğuya doğru genişlemesi Rusya'nın etki alanına bir tehdit ve NATO'nun gizli genişleme ayağının bir parçası olarak görmektedir. Batılı güçler, Sovyet ardılı ülkelerde Batı eksenli örgütleri ve kişileri fonları ile desteklemektedir. Örneğin Ukrayna'da sivil toplumun gelişmesi için 60'dan fazla projeye destek vermektedirler ve 2010'da Rusya yanlısı Yanukoviç cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandığında Batılı güçler bu durumun kendi amaç ve hedeflerine tehdit olarak telaki edip muhaliflere destek ve yardımlarını artırdılar. Diğer taraftan Rusya için Ukrayna'nın AB'ye tam üye olması Rus İmparatorluğu ideolojisinin yok olması anlamına gelecektir. (Ashford, 2016: 116).

NATO'nun genişlemesindeki en önemli zorluk Ukrayna'yı Rusya'nın ekseninden çıkartıp Batı ile entegre etme hareketi için daha büyük stratejinin merkeze alınmış olmasıdır. Aynı zamanda AB'nin doğuya doğru genişlemesi ve 2004'te "Turuncu Devrim" ile başlayıp Ukrayna'daki demokrasi yanlısı tarafların desteklenmesi ile devam eden süreçte Rusya için Batı'nın kendi arka bahçesine girmek olduğu ve onun temel stratejik çıkarlarını tehdit etmesi anlamı taşımaktadır. Amerika'daki ve Avrupa'daki elitler uluslararası politikadaki hatalı görüşlere tutunmalarından dolayı bu durumu görmezden geldiler. Böylece Ukrayna'yı Batı'nın kalesine dönüştürme girişimlerinde büyük hata yaptılar.

Kırım'ın ilhakının anlamı Batı tarafından iyi çözümlenmelidir. Batı, Putin Kırım'ı tarihsel çıkarlarının daha fazlası için mi ilhak ettiğini hesaplamak zorundadır ve Batı Kırım'ın işgalini ve ilhakının arkasındaki motivasyonu anlamalıdır. Putin gelecekte örneğin Baltık ülkelerinde etnik Rusları özgürleştirmek için benzer bir tercih yaparak buralara asker çıkartma ihtimaline karşı düşünmesi gerekmektedir ve böyle bir adıma karşı caydırıcı faaliyetler kapsamında ne yapacağını düşünmelidir. Kırım'ın ilhakı NATO'nun Rusya'nın batı sınırları boyunca genişleme tehdidine karşı bir karşılık mıydı yoksa Putin'in bir emperyalist olarak Sovyetler Birliği topraklarının tedrici olarak geri almak mıydı? Bazı kaynaklara göre ise önemli olan Ukrayna'nın NATO'ya üye olması değil Sivastopol'daki Rus deniz üssüdür. Rusya Ukrayna'nın Rus deniz üssünün konuşlanmasını iptalinden korkmaktadır çünkü buradan çıkmak demek Rusya'nın kapalı bir kara devletine dönüştürülmesi demektir (Treisman, 2016: 47).

NATO da Kırım'ın ilhakının ardından Doğu Avrupa'da varlığını derinleştirdi. Dört bin kişilik hızlı reaksiyon gücünü dönüşümlü olarak Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Letonya, Polonya ve Romanya'ya konuşlandırdı. ABD ise askeri gücünü dört kat artırma planı ortaya çıktı. Diğer taraftan Rusya'ya uygulanan yaptırımlar değerlendirildiğinde akademik araştırmalara göre, uzun süreli yaptırımlar uygulandığında buna maruz kalan ülkenin bir politika değişikliğe gitme ihtimali o kadar azalmaktadır. Ayrıca petrol fiyatlarının yeniden yükselişe geçmesi yaptırımların daha da etkisizleşmesini doğurabilir. Rusya ile güçlü ticari bağları olan Batılı ülkeleri de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda Rusya'nın en büyük ekonomik partnerlerinden biri olan Almanya bu durum karşısında olumsuz yönde etkilenmektedir (Ashford, 2016: 118).

3.3.4. Rusya-Çin İlişkileri

4300 km gibi uzun bir sınıra sahip olan Rusya ve Çin'in diplomatik ilişkileri, Çin Komünist Partisi'ne verilen Sovyet desteği ile Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğunda 2 Ekim 1949'da başlamıştır. Çin'in Stalin'li Rusya'yı ideolojik, ekonomik ve siyasi olarak örnek almasıyla ve karşılıklı ticaretin artmasıyla ilişkiler olumlu yönde gelişim göstermiştir. Dostlukla başlayan ilişkilerden sonra iki ülke Komünist Blok'u kurarak ABD'ye karşı ittifak haline gelmiştir. 1950'lerden sonra ise Marksist ideolojinin uygulanmasında fikir ayrılıkları meydana gelmeye başlamıştır (Akman, 2015: 612)

1960'larda Rusya silahlı kuvvetlerinin üçte birini Çin sınırına yerleştirmesi, Sovyetler Birliği'nin Vietnam, Hindistan ve Kuzey Kore ile kurduğu stratejik ilişkiler ve 70'lerde Vietnam-Kamboçya Savaşı'nda Vietnam'ı desteklemesi ve Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesi Çin için büyük bir tehlike oluşturduğundan ilişkiler olumsuz yönde gelişmiştir. Hatta 1970'lerde Çin, ABD ile iyi ilişkiler geliştirerek SSCB'ye karşı ABD ile müttefiklik kurmuştur. Rus eski istihbarat şefi Primakov'un 1990'ların ikinci yarısında dışişleri bakanı olmasıyla birlikte Rusya-Çin ilişkileri olumlu yönde gelişim göstermiştir. 1959 yılından beri kopuk bulunan Rusya-Çin işbirliği 1992 yılında imzalanan bir anlaşma ile yeniden kurulmasının baş aktörü olmuştur (Hekimoğlu, 2007: 236).

ABD ve AB vaat ettiği sözlere bağlı kalmaması ve NATO'nun doğuya genişlemesi ile hayal kırıklığına uğrayan Rusya daha çok yönünü Asya'ya çevirdi. Bu yüzden o yıllarda Rusya ve Çin'in liderleri her iki ülkeyi dost ülke ilan ettiler. 2001 yılında Başkan Yiang ve Putin "İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"nı imzaladılar. O zamandan beri Rusya-Çin ilişkileri kademeli olarak gelişerek derinlik kazandı. Rusya ve Çin'in rahatsızlıklarının temelinde ABD'nin yürütmekte olduğu dış siyaset olmuştur. Bosna ve Kosova savaşlarında ABD'nin müdahalesi ve NATO'nun eski Sovyet topraklarını içine alarak genişlemesi Rusya'yı rahatsız ederken Japonya ve Kore ile ABD arasında askeri güvenlik anlaşması ile Tayvan'ın statüsü konusunda ABD'nin tutumu ve tavrı Çin'i rahatsız etmektedir. Ayrıca ABD'nin Asya'da Çin'in stratejik manevra alanlarını daraltan ve çıkarlarını tehdit eden savunma sistemlerini yerleştirme teşebbüsü iki ülke ilişkilerini zorlaştırmaktadır. Böylece Çin ve Rusya'yı ABD'ye karşı birleştirici etki yapmaktadır.

Sadece 2014'te Çin'in yatırımı Rusya'ya % 80 arttı. 1990'larda iki ülke arasındaki ticaret 5 milyar dolarken 2014'te bu rakam 100 milyar dolara yükseldi. Ekonomik ilişkiler ivme kazanarak Pekin ve Moskova doğalgaz boru hattı yapımı anlaşması imzalanmıştır. Bu hat 38 milyar metre küp doğal gazı her yıl Rusya'dan Çin'e taşıyacaktır. İki ülke çok önemli ticari anlaşmaları da planlamaktadır. Nükleer santral inşası, uzay ve havacılık alanında müşterek üretim, çok uluslu finans kuruluşların işletilmesi, Asya Altyapı Yatırım Bankası, Yeni Gelişim Bankası ve BRICS Döviz Rezerv Bankası gibi birçok alanda anlaşmalar ve yatırımlar iki ülke ilişkilerini önemli noktaya taşıyacaktır.(Ying, 2016: 96-105).

Soğuk Savaş'ın sonlanmasından itibaren uluslararası ilişkilerde değişim iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Suriye'de ve Ukrayna'da gelişmeler ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş olsa da değişikliğe uğratmamıştır. Her iki ülke ilişkilerini geliştirmek için karşılıklı ve faydalı işbirliği ile birbirini desteklemeyi sürdürme üzerine inşa edilmiş bir ilişki temeli kurmuşlardır. Bunun yanı sıra büyük ülkelerin farklılıklarının üstesinden gelerek nasıl işbirliğini geliştirme üzerine bir model ortaya koyacaklarını göstermek istemektedirler.

Çin, Rusya'nın en büyük savunma sanayi ürünleri ithalatçısı durumundadır. 1989'da Tiananmen Olayları sebebiyle Çin'e uygulanan silah ambargosuna istinaden Rusya'ya yönelen Çin Rus silah sanayisinin kurtarıcısı ve önemli bir finansörü olmuştur. O zamandan gelişen savunma sanayi ve güvenlik işbirliği önemli bir şekilde devam etmektedir. İki ülke birkaç alanda ortak silah Ar-Ge çalışmaları üzerinde önemli adımlar atmak üzere çalışmalar yapmaktadırlar. Yüksek rütbeli askeri personeller arasında danışmanlık, ortak tatbikat, ortak teröre karşı eylem, ŞİÖ kapsamında ve ikili anlaşmalar çerçevesinde iki ülke arasındaki savunma işbirliği devam etmektedir. Yirmi yıldır Çin askeri personeli Rusya'da askeri eğitim almaktadır ve Rus subaylar kısa dönemli Çin Ulusal Savunma Üniversitesinde eğitim almaktadırlar. Çin ve Rusya arasındaki ekonomik ve askeri ilişkiler arttıkça siyasal alanda da ilişkiler gelişim göstermektedir. Diğer taraftan ikili sorunların çözümü kapsamında 2008 yılında Çin ve Rusya arasındaki on yıllarca devam eden tartışmalı sınır anlaşmazlığı barışçıl bir şekilde şimdilik çözüme eriştirildiği söylenebilir (Ying, 2016: 96-106).

Rusya'nın ABD ve Batı Avrupalı devletlerle ilişkileri kötüleştiğinde Çin ve Rusya arasındaki sıcak bağlar güçlendiği ve yenilenen menfaat alanları oluştuğu gözlenmektedir. İki ülke işbirliği Batı hegemonyasını zayıflatacak ve Batı'ya karşı ortak hareket niteliği taşımaktadır. Hekimoğlu (2007: 237)'ye göre Çin ve Rusya bu ittifakı ABD ile olan ilişkilerde bir pazarlık unsuru olarak kullanmaktadır. Fakat Rusya-Çin ilişkileri ilk bakışta hassas, rastlantısal ve belirsizliğe dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Her iki ülkenin ilişkileri daha ileri seviyelere doğru gelişme göstermeyeceği hatta bazı durumlarda derin ayrılıklara dönüşme ihtimali dahilinde görülmektedir. Çin Rusya'nın güçlenmesini ulusal çıkarlarına uygun görmezken ABD'nin coğrafyasında etkisini azaltmak için Rusya ile işbirliğine ihtiyacı vardır. Başka bir görüşe göre stratejik ve hatta ideolojik faktör Rusya-Çin ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Her iki ülke de kendi amaçlarına ABD'yi engel olarak görmektedirler ve sonuç olarak Çin-Rusya ilişkileri anti-ABD ve anti-Batı temelinde seyretmekte olduğunu savunan görüşler hakimdir. Ancak durumun sadece bununla izah edilemeyeceğini ve Rusya-Çin ilişkilerinin mantıklı bir stratejik ortaklığa dayalı olduğu söylenebilir. Akman (2015: 620)'a göre ABD'nin tek kutuplu yapıda gücünü artırması Rusya ve Çin'in varlığına tehdit oluşturmuş ve bu iki güç öncelikle güvenlik ihtiyaçları gereği birbirlerine yaklaşmışlardır. Ancak ilişkilerde diğer itici güçler de mevcuttur. Karşılıklı ekonomik çıkar ve uzun sınırların güvenliğini garanti altına alma isteği de ilişkilerin gereğinin önemli unsurlarından bazılarıdır.

Çin'in Rusya ilişkileri ile ABD ilişkileri karşılaştırıldığında Çin-ABD ilişkileri oldukça komplike ve çok daha geniş alanı kapsamaktadır. 2014'te ABD-Çin ticari büyüklüğü 600 milyar doları bulmuştur. Karşılıklı yatırım miktarları ise 120 milyar dolar olmuştur. 2003'te Çin'in GSMH'sı ABD'ninkinin 1/8'i kadardı. Şimdi ise yarısından bile daha az bir seviyeye inmiş ancak 2020'li yıllarda Çin'in GSMH'sı ABD'yi yakalayacağı öngörülmektedir. Çin'in ekonomik büyümesi ve gücünün artması aynı zamanda uluslararası etkisinin büyüyeceği ve böylece ABD için potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktadır. Ancak Çin ekonomisinin çoğunlukla Amerikan sermayesi ile bu ivmeyi yakaladığı ve bu meyanda ABD'ye bağımlı olduğudur çünkü yatırımların büyük çoğunluğu ABD menşeli firmalarca gerçekleşmektedir. Aynı zamanda Güney Çin Denizi'nde ABD'nin askeri gemilerinin varlığı Çin tarafından provokasyon olarak görülmektedir. Birçok siyasetçi tarafından ABD politikalarının Çin'e yapıcı katkıdan

sınırlandırıcı politikaya evirildiği düşünülmektedir. Güney Çin Denizi, Tayvan, insan hakları, ticaret politikaları gibi konularda Çin ve ABD arasındaki anlaşmazlıklar devam etmektedir.

Rusya ve Çin güvenliklerini sağlamlaştırmak amacıyla ve aralarındaki sınır meselesinin halledilmesi için Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da katılımıyla “**Şangay Beşlisi**”ni kurmuşlardır. Bundan böyle Çin ve Rusya'nın karşılıklı ilişkileri ağırlıklı olarak örgüt çerçevesinde gerçekleşmektedir. Daha sonra 2001 yılında örgüte Özbekistan'ın da katılmasıyla “**Şangay İşbirliği Örgütü**” kurulmuştur. Örgütün amacı askeri ve ekonomik işbirliğine dayanmaktadır. Örgüt askeri etkinliği ve hazırlıkları artırmak için müşterek tatbikatlar gerçekleştirmektedir. Örgütte Rusya ve Çin'in ağırlığı hakimdir. Çin askeri güç olarak kara ve hava personeli olarak teşkilatta yükü üstlenirken Rusya da nükleer silahlar ve balistik füzeler açısından ağırlığını koymaktadır. Örgüt vasıtasıyla ortak savunma anlayışı, terörizmin engellenmesi, yasadışı göçün kontrolü, silah ve enerji ticareti başta olmak üzere ekonomik ilişkiler alanında önemli gelişme ve ortaklıklar sağlamaktadırlar (Kocamaz, 2019: 128-132).

Rusya-Çin ilişkilerinde ortak menfaat alanlarının yanı sıra bazı farklılık yaratan alanlara da sahiptirler. Çin tarihsel ve kültürel olarak blok ve müttefiklik kurmaktan ziyade ortaklık temelli prensiplere bağlı kalmaktadır. Rusya geleneksel olarak Avrupa'ya; Çin ise daha çok Asya'ya yönelimlidir. İki ülkenin diplomatik tarzı da farklılık gösterir. Rusya daha çok küresel alanda siyaset güder ve güçlü olmayı, aktif bir politika takip etmeyi ve sürpriz diplomatik manevraları tercih ederken, Çin diplomasisi daha çok reaktif ve ihtiyatlı yaklaşım tercih etmektedir. 2008'de yapılan bir kamuoyu yoklamasında Rusların % 60'ı Çinlilerin Rusya'nın doğu sınırına yerleşmesini toprak bütünlüğüne tehdit oluşturduğunu düşünmektedir. Yine Rusların % 41'i güçlü Çin, Rusya'nın çıkarlarına tehdit oluşturacağını düşünmektedir (Hekimoğlu, 2007: 241). Çinli göçmenler Rusya'yı kaygılandırmaktadır. Özellikle Çin sınır bölgelerine yerleşen Çinli göçmenlerin ilerleyen yıllarda Rusya'nın sınır güvenliğini tehdit etmektedir. Çin'in dış yatırım ve fırsatları Sovyet sonrası ülkeler ile ilişkilerini geliştirmesi ve özellikle Rusya'nın komşu ülkelerinde Çin ile rekabete gireceği Rusya'yı kaygılandırmaktadır. Bu yüzden ilk başlarda Çin'in “**İpek Yolu Ekonomik Kuşağı**”nı destekleme de tereddüt yaşamış fakat 2014 yılında bu girişime destek vermiştir. Avrupa ve Uzakdoğu arasında yük taşımacılığı Süveyş Kanalı aracılığıyla yapılmaktadır. Bu

taşımacılık demiryolundan ucuz fakat daha fazla zaman almaktadır. Malların Uzakdoğu-Avrupa arasında taşınmasında demir yolunun kullanılması ile % 40 daha hızlı iletildiği saptanmıştır. Bunun için Transsibirya Hattı faaliyete geçebilir ve ilişkilerde ticaret ve taşımacılık ayağı güçlenebilir (Hekimoğlu, 2007: 242). Dünya “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı” ile lojistik alanında ciddi değişikliğe uğrayabilir. Diğer taraftan Çinliler Rusya kaynaklı tarihsel kederleri beslemeye devam etmektedirler. 19. yüzyılın sonlarında 600 bin mil karelik Çin toprağı Rusya Çarlığı tarafından ilhak edilmişti. Bu olaydan dolayı Çinliler Rusya’ya eleştirel olarak yaklaşmaktadır (Ying, 2016: 104).

Çin’in tarihsel olarak Sin İmparatorluğu’nun dış politikası bugünkü Çin devletinin dış politikasının temellerini oluşturmaktadır. Bu politikaya göre Çinliler “**kayıp toprakları**” geri almayı hedeflemektedirler. Bu kayıp topraklar listesine resmi olarak Rusya’nın Primoriye ve Priamuriye Bölgesi’nin bazı illeri, Kazakistan ve Kırgızistan’ın bir kısım toprakları, Tacikistan’ın Badahşan Otonom Vilayeti girmektedir (Hekimoğlu, 2007: 239). Bu durumun varlığı Rusya-Çin ilişkileri arasında bir endişeye neden olabilmektedir. Moskova-Pekin arasında 1689 yılında yapılan Narçinsk Anlaşması ile sınır belirlenmiş fakat Çin tarafından tartışma konusu olmuş ve daha sonra birkaç kez netleştirici anlaşmalar imzalanmış olsa da Çin tarafından tepki ile karşılanmıştır. Rusya’nın doğu bölgelerinde Rus nüfusunun az ve nüfus yoğunluğunun çok seyrek olması ve ayrıca Rusya nüfus politikaları gereği o bölgelere göçü teşvik etse de halk buralara yerleşmede oldukça isteksiz davranmasına karşı Çin nüfusunun oldukça yoğun olması ve bölgeye Çinlilerin göçü Rusya’yı endişelendirmektedir.

Suriye ve Ukrayna krizinde Rusya’nın müdahil olmasına Çin efektif olarak Rusya ile ortaklığını teyit etmiştir. Ancak sonrasında Kırım’ın Rusya tarafından ilhakına Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından Ukrayna’nın egemenliği ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini ifade etmiştir. Rusya’nın uluslararası hukuku ihlal etmesine Rusya ile her ne kadar müttefik de olsa Çin’in razı olmadığını göstermiştir. Çin ile stratejik ortaklık Batı’nın Rusya uyguladığı yaptırımları telafi edecek düzeyde değildir çünkü Rusya en yüksek ticaret hacmini AB ile gerçekleştirmektedir. Avrupa Komisyonuna göre 2012’de Rusya’nın Dünya Ticaret Örgütüne girmesiyle Rusya ile ticaretin düşmesine rağmen AB ve Rusya güçlü ticari ilişkilere sahiptir ve Rusya’nın ticaret fazlası verdiği bir bölgedir. Rusya’nın en büyük yatırımcısı da AB’dir. Rusya’ya

yapılan direk yatırım stokunun $\frac{3}{4}$ 'ü AB ülkelerinden gelmektedir. Bunun yanı sıra Çin açıkça ve güçlü bir şekilde kendi büyük Avrasya'sını yaratmaya çalışmaktadır; hem Rusya'nın çıkarları ile çatışan hem de Rusya ile iş birliğine rağmen (Kotkin, 2016: 7).

3.3.5. Rusya-AB İlişkileri

Rusya, AGİT ve Avrupa Konseyine üyedir. Avrupa Konseyine ve AGİT'in karar alma sürecine etki yapabilmektedir. AGİT, askeri, ekonomik, çevre ve insani yönlerini kapsayan geniş kapsamlı bir yaklaşıma sahiptir. Silahların kontrolü, güven ve güvenlik inşa eden önlemler, insan hakları, ulusal azınlıklar, demokratikleşme, siyasal strateji, terörizme karşı koyma, ekonomik ve çevresel aktiviteleri de içeren geniş kapsamlı güvenlik ilişkili konular faaliyet alanını oluşturur. 57 üyeli ve eşit statülü, konsensüs ile karar alan, veto hakları, yasal yaptırım bulunmayan bir örgüttür. AGİT faaliyetlerini iki bölgede yoğunlaştırmıştır (Osce, 2018). Bunlar Sovyet sonrası ve Yugoslavya sonrası bölgeleridir. AGİT yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde siyasal sistemin kurulması ve işlerlik kazanmasına yardım etmektedir.

Rusya'nın üye olduğu Avrupa kurumlarından bir diğeri ise Avrupa Konseyidir. Avrupa Konseyi (AK)'nin amaçları, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumak ve güçlendirmek; azınlıklar, ırkçılık, hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma, uyuşturucu madde ve çevre konularındaki sorunlara çözüm aramak; Avrupa kültürel benliğinin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmak olarak özetlenebilir. Hekimoğlu (2006: 214)'na göre Rusya, sosyal, kültürel, spor, eğitim gibi birçok alanda Avrupa'nın büyük projelerine katılmaktadır. Rusya bu örgütleri Estonya ve Letonya'daki Rus nüfusunun Avrupa standartlarına uygun olarak korunması için kullanmaktadır.

Avrupa'nın önemli güçleri NATO üyesidir. NATO ve AB Rusya'yı dış ortak olarak kabul etmekte fakat Rusya bu örgütler içerisindeki kararlara etki yapamamaktadır. İlişkiler genelde karşılıklı çıkar kapsamında sürmektedir. Ticari ortaklık bağlamında karşılıklı ilişkilere muhtaç durumdadırlar. Rusya'nın AB ülkelerinden özellikle Almanya, Hollanda, İtalya, Fransa ve Polonya ile ticari hacimleri oldukça yüksek düzeyde seyretmektedir. Rusya, AB'ye ihracatta doğal gaz; ithalatta makine ve elektronik parçalar başı çekmektedir. 2015 verilerine göre, Rusya'nın en büyük ticaret ortakları %44,8 ile AB, % 12 Çin, % 8 Avrasya Ekonomik Birliği ülkeleri

ve % 4,4 ile Türkiye'dir. AB'nin Rusya'ya ihracatında % 22,8 ile makine ve ekipmanları, % 10 otomotiv, % 9,3 elektrik ve elektronik ekipmanları, % 8,1 ile ilaç, % 7,3' ü gıda ve tarımsal ürünler ön sıralarda yer almaktadır. Rusya'nın AB'ye ihracatı % 68 ile petrol, doğalgaz ve kömür ilk sıralarda iken diğer önemli ihraç kalemleri demir-çelik, kimyevi maddeler, alüminyum, değerli taşlar ve tarım ürünlerini içermektedir ("EU-Russian Relations", 2016).

AB Rusya'yı Baltık Bölgesi'nden ve Doğu Avrupa'dan soyutlamak ve Rusya'yı çevreleme politikasını, bu ülkeleri AB'ye kabul etmesi ve ABD ile işbirliği içerisinde NATO üyesi yapılması ile sağlamaktadır. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin ardından eski Doğu Blok'u ülkelerin AB üyesi olması ile AB sınırları Rusya Federasyonu'na yaklaşması Rusya'yı son derece rahatsız ederken öteki taraftan gelişen ekonomik ilişkiler ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerin boyutunu oldukça karmaşık hale getirmektedir. AB Rusya'yı bir üye devlet olarak değil stratejik ortaklık temeline dayalı olarak ilişkilerini sürdürmek istemektedir. Rusya'nın "Yakın Çevre Politikası" gereği Doğu Avrupa, Baltık, Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya gibi önemli alanlarda güç elde etme isteği ile eski dönemlerini ihya etme politikasına karşılık AB'nin de bu coğrafyalarda nüfuz ve güç kazanma arzusu rekabeti de beraberinde getirmiştir (Musaoğlu, 2008: 81-82).

Son dönemlerde AB Rusya ilişkilerinde en önemli gündem maddelerinden biri enerji yani doğal gaz ve petrol ticareti ve politikaları üzerine inşa edilmiş vaziyettedir. AB enerji alanında işbirliğinin şeffaf, rekabetçi ve serbest piyasa kurallarına uygun olması gerektiğini vurgularken Rusya ise rekabetçilik ve şeffaflık konusunda adım atmamaktadır ve devlet sırrı olarak enerjiyi siyasal bir araç olarak kullanmaktadır.

Primakov doktrini ile birlikte başlayan ve Putin Dönemi ile uygulamaya konulan "**devlet kapitalizmi**" de denilebilecek bir yapıya evrilmiştir. Rusya yabancı şirketleri Rusya'da enerji piyasasından tasfiye etmiş ve Avrupalı şirketlerin piyasadan el çektirilmesi ile karlılığı ve tekelliliğini fiilen ilan etmiştir. AB ise Rusya'yı devre dışı bırakacak herhangi bir alternatifte veya bir başka projeyi hayata geçirebilecek imkana sahip değildir. Rusya ve AB için ortaya çıkan en önemli husus enerji arzına yönelik güvenlik ve sürekliliğin sağlanmasıdır. AB'de 2000'li yıllarda genişlenenin getirdiği artan enerji talebi Rusya'ya bağımlılığı artırmış ve bu doğrultuda karşılıklı bağımlılığın

önünü açmıştır. AB'nin artan talebine karşılık Rusya üretim kapasitesini artırmasıyla AB'nin Rusya'ya bağımlılığı yıldan yıla artış göstermiş ve AB Rusya'nın en önemli ve bir numaralı müşterisi haline gelmiştir. Rusya bugün AB'nin petrol, doğalgaz, kömür ve uranyumda bir numaralı tedarikçisidir. Bu durum karşısında AB enerji temininde kendi kuralları doğrultusunda işlemlerin gerçekleşmesini isterken Rusya'da kendi kurallarına göre sürdürmek için gayret göstermektedir. Ancak AB'nin enerji bağımlılığında en önemli girdisinin doğalgaz olmaya devam edeceği ve dünyanın gaz rezervlerinin üçte biri, petrol rezervlerinin onda biri elinde tutan ve coğrafi olarak AB'ye yakın ve en ulaşılabilir yola hakim olan Rusya'dır. Rusya sadece rezerv ve ulaşılabilirlik açısından değil Ortadoğu'nun istikrarsızlığını da kullanarak arz güvenliğini sağlayabilecek en önemli ülke konumundadır. Her ne kadar AB ile siyasal kriz ve rekabet yaşasa da Rusya ticarete güvenilir ülke konumunu sürdürmektedir. Rusya enerji arzı bağlamında vaat ettiği anlaşmalara ve uluslararası hukuk kurallarına bağlı kalan bir ülkedir. Ayrıca bölgesinde çıkabilecek istikrarsızlıklara cevap verecek ve bu durumun üstesinden gelebilecek güce hakim olması Avrasya havzasında enerji arzında bir numaralı ülke konumuna taşımaktadır (Baysoy, 2009: 62-66).

Rusya petrol ihracatının % 80'i ve doğalgaz ihracatının % 60'ını AB'ye yapmaktadır. Bu verileri nazara aldığımızda Rusya'nın ekonomik gelişimi için AB vazgeçilmez bir konumdadır. Aynı şekilde AB'nin de enerjiye ihtiyacı için Rusya vazgeçilmez bir durumdadır. Karşılıklı bağımlılık kavramının en önemli iki teorisyeni Keohane ve Nye'a göre karşılıklı bağımlılık her zaman işbirliğini beraberinde getirmez ve bilhassa asimetrik karşılıklı bağımlılık durumu mevcutsa. AB'nin bu ilişki içerisinde daha hassas ve kırılgan olduğu ve bu hassas kırılganlık karşısında kaynak ve tedarikçilerini çeşitlendirmek için yoğun bir çaba sarf etmektedir. AB bu durumun üstesinden gelebilmesi Rusya'nın kırılganlığını artıracaktır çünkü AB Rusya'nın en büyük tedarikçisi olmasına yanı sıra karlılık açısından da en yüksek pazar AB'dir. Rusya Federasyonu Avrupa'ya uzanan boru hatlarıyla otuz ülkeye gaz satmaktadır. Rusya'nın en önemli doğalgaz müşterileri BDT ülkelerinin yanı sıra Almanya, İtalya ve Türkiye'dir (Özkan, 2015, 364).

Rusya'nın en önemli doğalgaz şirketlerinden biri olan Gazprom gazı ihraç ettiği ülkelerle önemli bağlar kurmuştur. Pazarlama ve fiyatlandırma stratejisi de önemli stratejik anlamlar içermektedir. Anlaşmaların uzun vadeli yıllara yayılması ve "al ya da

öde” modeliyle imzalanması şirkete önemli kozlar vermiştir. Ayrıca yirmi beş yıla kadar varan uzun vadeli anlaşmaların altındaki nedenlerden biri de gaz transferi için maliyetli ve uzun yatırımlar gerektirdiğinden bu maliyetleri ancak uzun vadeli anlaşmalarla karşılanması ve garanti altına alınmasından kaynaklanmaktadır. Gazprom Almanya’daki Basf şirketinin iştiraki olan Wintershall ile bir anlaşma imzalayarak Wintergaz şirketini kurup Almanya’daki gaz dağıtım işine de ortak olmuştur. Bu şirket üzerinden sadece Almanya’da değil İngiltere, Belçika ve Avusturya gibi ülkelerde de gaz dağıtım işini üstlenmiş bulunmaktadır. Aynı zamanda Avrupa ve Almanya’nın en büyük doğalgaz depolama tesisi olan Rehden’in de sahibidir. Böylece Gazprom hem tedarikçi hem de önemli bir dağıtıcı olarak AB pazarındaki yerini sağlamlaştırmıştır. İtalya’da ise Avrupa’nın önemli enerji şirketlerinden ENI ile benzer şekilde önemli ilişkilere sahiptir. Nitekim Gazprom aracılığı ile AB Rusya’nın hem en büyük tedarikçisi hem de en fazla parayı ödeyen müşterisidir. 2013 yılında Rusya Batı Avrupa’ya yerli tüketicisine verdiği fiyatın 2,8 kat fazlasına doğalgaz satmaktadır. Rusya’nın böylesine üstünlüğe sahip olduğu AB pazarına karşı gelişebilecek alternatif tedarikçi ve yolların önüne geçmek için politikalar üretmektedir. Son dönemlerde Nabucco’yu by-pass eden Güney Akım Projesi bunun en güzel örneğidir (Özkan, 2015: 369).

Mart 2016’da AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federika Mogherini AB’nin Rusya’ya yönelik uygulayacağı beş kılavuz prensibi açıklamıştır. Bunlar: Rusya ve Ukrayna arasındaki krizin çözümüne yönelik Beyaz Rusya’nın başkentinde AGİT tarafından hazırlanan Minsk Anlaşması yürürlüğe girmedikçe Rusya’ya uygulanan yaptırımların kaldırılmayacağı, Rusya’nın Avrupa’nın doğu komşularına uyguladığı meydan okumanın varlığı ile başa çıkma, Avrupa’nın güvenliği Rusya’dan enerji ithaline bağımlılığı ile tehdit edilmektedir ve Rusya tarafından uygulanan saldırgan propagandanın istikrarsızlaştırıcı etkilerinin üstesinden gelme, terörizm gibi uluslararası konularda işbirliği geliştirilmeli ve baskılayıcı düzenlemeler ile AB’nin Rus sivil topluma desteği engellenmesinin önüne geçmektir (“EU-Russian Relations”, 2016).

AB Rusya’da bulunan Batıcı, liberal ve kendine yakın kişileri ve sivil toplum ve kuruluşları destekleyerek Rusya’nın AB eksenine girmesini istemektedir. Kendilerine bağlı Batıcı ve liberal iktidarların başa gelmesi ile Rusya’nın tarihsel emperyal,

saldırgan ve genişleyici hareketlerden uzak tutarak güvenliğini ve refahını sağlamlaştırma arzusunda olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut halde AB Rusya'nın doğal kaynaklarını bir siyasal araç olarak kullanmasından çekinmektedir. Dünyada veya bölgede meydana gelebilecek bir meydan okumada veya istikrarsızlık durumunda AB'nin enerjiye erişiminin kesilebileceği ve bunun sonucu olarak aktif küresel gücünü kaybedebileceği riskini taşımaktadır. Bu bağlamda meydana gelebilecek olumsuz durumda Rusya'ya karşı oldukça kırılabilir olacağı aşikardır. Rusya açısından ise yukarıda verilen ekonomik verilere göre ekonomik gelişim ve büyüme için AB'ye bağımlı bir vaziyet sergilemektedir. Rusya'nın bir sanayi ve teknoloji ülkesi olmadığı gelirinin büyük bir bölümünü doğal kaynaklarından elde ettiği görülmektedir (Kakışım, 2019: 461-465). Rusya sanayi dönüşümünü gerçekleştirebilmek için AB'ye ihtiyaç duyar pozisyonundadır. Diğer taraftan AB ve NATO ile kuşatılan Rusya AB dışı AB'ye karşı bir blok oluşturarak AB'nin siyasal varlığına karşı bozucu etki yapmak istemektedir.

Rusya'nın gerek “**yakın çevre**” politikası gereği gerek de tarihsel ve kültürel bağları münasebetiyle Doğu Avrupa, Baltık ve Balkanlarda etkin bir güç olup Moskova'yı bu bölgelerde de merkez yapmak istemektedir. AB Rusların bu idealini boşa çıkartıp önünde engel oluşturmaktadır çünkü bu bölgelerdeki ülkelerin bir kısmı AB üyesi olmuşlardır ve AB güvenlik şemsiyesi altında bulunmaktadır. Rusya'nın AB'ye karşı oluşturacağı blok için Avrupalı güçlere ihtiyaç duymaktadır. Bunun için öncelikle Ukrayna'yı AB'den uzaklaştırmalıydı ve bunun için büyük riskler alabileceğini de Kırım'ı ilhak ederek göstermiştir. Ayrıca Donbas Bölgesi'nde Rus diasporası ile de Ukrayna'nın geleceğini Rusya tarafına yönlendirmeye gayret gösterecektir. Diğer önemli bir ülke Türkiye'dir çünkü Türkiye'nin Balkanlar ile tarihsel ve kültürel bağları sebebiyle İstanbul'u Balkanların merkezi haline getirmek istemesi gayet doğaldır. Rusya ile Balkanlarda rekabete girecek olsa da AB'nin Balkanlarda etkinliği ve birçok Balkan ülkesinin AB üyesi olması Rusya ve Türkiye'yi aynı çizgiye getirmektedir. Ayrıca Türkiye'nin yıllarca AB'nin kapısında bekletilmesi Türkiye'nin bir AB üyesi olması ümitlerini neredeyse tamamen tüketmiştir ve AB'den başka müstakil politikalara ihtiyacı vardır. Bu konuda en yakın ortaklık ilişkisi içerisinde girebileceği ülke Rusya görülmektedir. Buna gelecekte İngiltere dahil olabilir çünkü İngiltere AB'ye üye olurken de üyeyken de AB'ye girme konusunda hep bir tereddüt

içerisinde olmuştur çünkü gerek İngiliz Devletler Topluluğu (Commonwealth) ile ilişkilerinde AB'nin kısıtlayıcı düzenlemeleri olabileceği gerek de bağımsız politikalarını uygulamada serbest davranma isteği ve küresel bir güç olma arzusu vardı. Brexit süreci ile AB'den ayrılan İngiltere de AB'nin dağılması onun her bir ülkeye ilişkin münferit politikalar uygulamasını kolaylaştıracaktır.

3.4. Kısa Türkiye Tarihi ve Türk Stratejik Kültürü

Bu kısımda Türkiye'nin tarihi ve dış politikasına yön veren unsurlardan biri olan Türkiye'nin stratejik kültürü ele alınacaktır.

3.4.1. Kısa Türkiye Tarihi

Proto-Moğollar 924 yılında Türk boylarını birbirine sıkıştırarak batıya doğru göç ettirmeye başladılar. Kay ve Kıpçak baskısı 1027'de iyice artmış ve Oğuzlar da yurtlarından ayrılmak zorunda kalmıştı. Müslüman Oğuzlar önce Maverâünnehir ve Horasan'a yerleştiler. Ancak Moğol baskısı devam edince Maverâünnehir o kadar Türkü almaya yetmeyince Güneydoğu Anadolu'ya, Suriye ve Irak civarına göç ettiler fakat hayvancılık için ve alışılmadık iklim şartları Türkmen boyları için olumsuz olduğundan burada kalmayıp Azerbaycan ve oradan da Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Anadolu iklim koşulları ve geniş otlaklık alanları Türklerin yaşamına uygundu. Anadolu'da nüfusun seyrek olması ve Türklere direnecek güçlü bir askeri ve siyasal güçten yoksun olması Türklerin buraya yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Şamani Peçenek ve Oğuzlar ise Doğu ve Orta Avrupa'ya ve Balkanlara göç ederek yerleşmişlerdir (Afyoncu, 2012: 11). Akşin (2007: 16)'ne göre göçün nedenlerini arasında kuraklık, kötü iklim şartları ve hayvan hastalıkları olabileceği yönündedir.

Hun Hanedanlığı'nın dağılması sonrasında Türkler uzun bir süre örgütlü bir devlet kuramamışlar ve sonrada M.S. 552'de birinci anayurtta Göktürk devleti kurulmuştur. İkinci anayurt olarak Maverâünnehir'e yerleşen Türkler orada zamanla Müslümanlaşmaya başladılar ve orada Karahanlılar (940-1211), Gazneliler (936-1186) ve Büyük Selçuklular (1038-1157) olmak üzere üç önemli devlet kurdular. Üçüncü anayurt olarak Anadolu 1071'de Malazgirt'te İmparator Romanos Diogenes ile yapılan meydan savaşını kazanmasıyla Türkleşmeye başlamıştır. Türkiye göçle, fetihle ve sonradan yerleşme ile vatanını sonradan kuran ülkelerden biridir ancak bu milli benliğe

ve kimliğinin oluşumuna engel olmamıştır. (Ortaylı, 2015: 17). İran’da Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılışı ve İlhanlı (Moğol) Hanedanlığı Türkleri batı yönünde göçe zorlaması sonucu büyük göçler meydana geldi ve 13. yüzyılda Anadolu Türk yurdu görünüşünü almıştır. Türkmen boylarının Anadolu’ya yoğunluklu göçü Moğolların Azerbaycan’daki geniş otlaklıkları alması ile oradaki Türkmenlerin göçü ile gerçekleşmiştir (İnalçık, 2008: 26). Anadolu’nun geniş düzlüklere sahip olması ve yağmur ile verimli tarım arazileri buğday hasadı için oldukça elverişliydi. Anadolu Türklerin yerleşik hayata geçmelerini tarım yaparak köylüleştiği bir coğrafya olmuştur. Türklerin ırki özellikleri yönünden İslamiyet’i kabulü, evlenme, göç, devşirme ve kölelik gibi yollarla diğer ırklarla karışmıştır (Akşin, 2007: 19). Bu Orta Asya Türkleri ile fiziksel özellikler bakımından Türkiye Türklerinin farklılık göstermesine dayanak oluşturmaktadır.

Türklerin İslamiyet’e geçişi zorlamaya dayanmadığı görülmektedir. İslam anlayışı Türkler için hiçbir zaman zorlamaya tabi olma kavramlarını barındırmaz. Türkler İslamiyet’i tebliğ eden dervişler ve sufilerin etkisi ile bu dini kabul ettiler. Putperest akrabalarına karşı verilen savaşta yer aldılar ve halifelerin askeri teşkilatı içerisinde gittikçe daha fazla yer aldılar. Anadolu’yu fethettiklerinde İslamlaştırdılar ve yerleşik düzen kurdular (Lewis, 2014: 19).

Anadolu Selçuklu devletinin ardından Selçuklu sınırlarının da ötesinde beylikler Bizans topraklarından fetihle ortaya çıkmıştır. Bunlar yeni Türkmen beylikleri halkasını oluşturmaktaydı. Bunların en güçlü ve zengini Osmanlı Beyliği idi ve zamanla diğer beylikleri işgal etmeye başladılar. İnalçık (2008: 29)’a göre beylikten Osmanlı İmparatorluğuna yükselişinin başlıca iki nedeni vardır. Bunlar: Gaza geleneği ve Türkmenlerin kitleler halinde göçüdür. Osmanlıda gaza geleneğinin doğmasına da iki önemli olay etki etmiştir. Batıdan Haçlı seferleri Mısır, Suriye ve Anadolu’ya akın ederek buralara Katolikleri yerleştirmesi ve doğudan Moğolların (İlhanlı) Suriye’yi işgal etmesi ile İslam’a karşı tehdidin artması olmuştur.

Akşin (2007: 23) Osmanlı Dönemi’ni dört evreye ayırmaktadır. Osmanlı Devleti’ni 1300-1453 kuruluş, 1453-1579 yükselme, 1579-1699 duraklama, 1699-1922 yıllarını da gerileme dönemi olarak bir ayrıma tabi tutmaktadır. Klasik Osmanlı Dönemi yine Osmanlı’nın en güçlü olduğu döneme rastlamaktadır. Kuruluş Dönemi’nde Osman

Gazi tarafından Bursa ve İznik kuşatmaya alınmıştı. 25-30 yıl süren kuşatmada sonunda 1326 yılında Bursa, 1331 yılında da İznik Osmanlıların eline geçti. İznik'in fethi Osmanlılara büyük bir prestij sağlamıştı. İznik Türkiye Selçuklu devletinin başkentiydi fakat I. Haçlı Seferleri neticesinde kaybedilmişti. Osmanlılar 1353 yılında Rumeli'ye geçtiği söylene de daha önceki yıllarda da Rumeli'ye geçiş yapmışlardı fakat başarı sağlayamamışlardı. Bolayır yakınlarında Çimpi Kalesi, Gelibolu ve Tekirdağ istikametinde ilerleyip buralar fethedildi. Trakya'nın sistemli fethi bu döneme rastlamaktadır. Edirne'nin fethi Osmanlıların Avrupa'da kesin olarak yerleştiğini gösteren bir olay olmuştur. Fethedilen yerler iskan faaliyetleri ile doldurularak Türkleştirilmesi sağlanmıştır (Akşin, 2007).

Osmanlılar Balkanlarda hızla ilerlediler 1385'te Sofya fethedildi. I. Kosova zaferi (1389) ile Tuna Nehri'nin güneyinde Osmanlıya karşı durabilecek hiçbir güç kalmamıştı. Balkanlarda o dönem parçalanmışlık hakimdi fakat Stefan Duşan Sırp İmparatorluğu'nu kurarak sınırlarını genişletmişti. Makedonya, Trakya, Teslya, Epir'i topraklarına katarak Bulgaristan'ı da kendilerine bağladılar. Duşan'ın 1355'te ölümü ile Sırp İmparatorluğu zayıfladı ve Osmanlıların Balkanlarda üstünlüğü ele geçirmesi ve buralarda hakimlik rolünü almasını sağladı. Osmanlıların Balkanlardaki fetihleri kılıçtan ziyade istimalet (gönül çelme) yöntemiyle uzlaştırıcı bir tarza dayanmaktaydı. Osmanlı yönetimindeki gayrimüslimler kendi dinlerini yaşayabiliyordu ve can ve mal güvenlikleri devletin garantisi altındaydı. Osmanlıda askerlik hizmeti yerine "cizye" vergisini ödemeleri gerekiyordu. Osmanlı hoşgörüsü ve merkezi devlet idaresi Balkan halkının kendiliğinden Osmanlı hakimiyetini tanımasına yardımcı olmuştu çünkü Osmanlı öncesi feodaller acımasız ve köylüyü vergi ve angarya işlerinden dolayı çaresiz biktirmişti. Osmanlılar Ortodoks kilisesini ve manastırları kendi korumasına alarak ve vergiden muaf tutarak onların vakıflarına da dokunmamıştı (Afyoncu, 2012: 113).

I. Murad I. Kosova Harbiyle Osmanlı Balkanlarda kalıcı hale gelmişti. Murad'ın ölümü üzerine kısa bir süre Anadolu'da Beylikler ve Bizans bu durumu fırsata çevirse de Yıldırım Bayezid hemen Kosova'dan Anadolu'ya gelerek Beylikleri himayesine geri almıştır. Bayezid Bulgar Krallığı'nı tamamen ortadan kaldırdı ve Macaristan'a saldırdı. Bu durum Avrupa'yı heyecanlandırmıştı. Macar Kralı Sigismund komutasında Batı Avrupa'dan gelen Şövalyeler ile kurulan bir Haçlı ordusu Niğbolu'da Bayezid tarafından bozguna uğratıldı. Bu zafer tüm Avrupa'da korku yarattı. 1402'de Timur

Ankara Çubuk Ovası'nda Osmanlı ordusunu ezdi ve Yıldırım'ı esir aldı. Osmanlılar Anadolu'da zayıflasalar da Rumeli'de eski kuvvetlerini muhafaza ettiler (İnalcık, 2008: 168). Ankara Savaşı Osmanlı ilk dönemindeki en önemli başarısızlığıdır. Bu savaş ile Osmanlı bölünme ve parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Yıldırım'ın oğullarınca 11 yıl boyunca devam edecek taht kavgası Fetret Dönemi olarak anılacaktır ve 1413'te Çelebi Mehmed'in tek başına tahta çıkması ile son bulacaktır.

II. Murad Dönemi'nde II. Kosova ve Varna savaşlarında Haçlıların ilerleyişine son vermiş Anadolu'da beyliklerin son hareketleri önlenmiş ve Anadolu topraklarında muhalif gruplar bertaraf edilmişti ve böylece II. Mehmed'in İstanbul'un fethi için zemin hazırlanmıştı.

29 Mayıs 1453 sabahının erken saatlerinde Türk askerleri saldırıya geçerek İstanbul'u fethetmiştir. Batılılara göre İstanbul'un düşüşü bütün Batı Hıristiyanları için acı bir olay olmuştur. Şehri kurtarmak için Avrupa pek bir şey yapamamıştı. Son bir gayretle Venedik karargahında oluşturulan papalık donanması Ege kıyılarından ileriye geçememişti. Onlar için Hıristiyanlığın son kalesi yıkılmıştı ve bu felaket Batı uygarlığı için büyük bir tehdit anlamına geliyordu (Kinross, 2008: 212). İstanbul'un fethi Bizans İmparatorluğu'nun ve son İmparator'un ölümü anlamına geliyordu. II. Mehmet Rumeli ve Anadolu'yu; Akdeniz ve Karadeniz'i bağlayarak ve Batı'ya meydan okuyarak İslamiyet'in dünya hakimiyeti idealini besliyordu. II. Mehmed Belgrad'ı fethetti ve Sırbistan'ı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayarak kuzey yönünde yayılımcı faaliyetler için önemli bir üs haline dönüştü. Bu zaferle Sırbistan 500 yıl sürecek Osmanlı hakimiyetinde kalacaktı. Sonra Yunanistan üzerinde egemenlik kurdu. Osmanlılar fethettiği yerlerde Rumlara hoşgörü ile davranıyor, aşırı vergiden muaf tutarak ticaret yapma ve yerel yönetimlerini seçme özgürlüğü veriyordu. Yine II. Mehmet Dönemi'nde Trabzon Osmanlılara direnmeden teslim edilmişti. Halil İnalcık imparatorluğun gerçek kurucusunun II. Mehmed olduğunu ileri sürer ve Fatih'in İstanbul'u alması ile Fetret Dönemi'nin gerçek anlamda sona erdiğini ifade etmiştir.

Kanuni 1521'de Belgrad, 1522'de Rodos'u ele geçirdi. Kanuni Dönemi'nde doğu sınırlarında tehdit olmaması nedeniyle yönünü Avrupa'ya çevirmiştir. Avrupa siyasetinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Habsburg İmparatorluğu Avrupa'da kuvvetlenmesi Fransa ve İngiltere'yi tehdit etmekteydi ve böylece Osmanlı da bu güç

dengesi içerisinde girmiştir. Osmanlılar Habsburglara karşı mücadeleye girip Alman kuvvetlerini yıpratması Protestanlığın yayılmasına yardımcı olmuştur. Bu dönemde Osmanlılar denizcilikte ve donanma kuvvetlerinde önemli gelişim göstererek Akdeniz’de bir deniz gücüne dönüşmüştür ve Habsburgların İspanyol kanadını Kuzey Afrika’dan uzaklaştırmışlardır. Kanuni 46 yıllık hükümdarlığı ile Osmanlı Dönemi’nin en parlak dönemi olarak ileri sürülmektedir. Bu en çok Avrupa siyasetine yön vermesinden dolayı etkili olduğu söylenebilir. Kanuni 1529’da Viyana’yı kuşattı ancak kış aylarının yaklaşması ve ağır topların getirilmemesi sebebiyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Osmanlı Bursa, İstanbul ve Belgrad’ın alınmasından sonra hedefini Viyana’ya çevirmişti. 1683’te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın kendi inisiyatifi ile ikinci kez kuşatılan Viyana’da Osmanlı orduları bozguna uğramıştır. Bu bozgun ile İmparatorluk büyük bir prestij kaybına uğramıştır. İmzalanan Karlofça Anlaşması ile İmparatorluk önemli düzeyde toprak kaybına uğramıştır. 1686’da Budin 145 yıllık Osmanlı hakimiyeti son bularak Avusturya’nın eline geçti. Avusturyalılar Budin’i aldıktan sonra şehirde Müslüman bırakmadıkları gibi neredeyse tüm cami ve Osmanlı yerleşkelerini yok etti. Osmanlı ordusu Avusturya karşısında ardı ardına mağlubiyetler almaya başladı ve Macaristan kaybedilerek Belgrad da tehdit altına girdi. Venedik Cumhuriyeti de Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya donanmalarından oluşan kuvvetle Osmanlıya saldırdı ve bu saldırılar ile Mora Yarımadası Venediklilere geçti. 16 yıl süren savaşlar Osmanlı maliyesinin bozulmasına, gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.

Ruslara karşı ise Prut Savaşı’nda kapana sıkışan Rus ordusu imha edilmek üzereyken hiç umulmadık bir şekilde Baltacı Mehmed Paşa Rusların barış talebini kabul edince Ruslar tarihi bir felaketten kurtuldu. Modern Rusya’nın kurucusu sayılan Çar Petro da ordusu ile kapana sıkışmıştı ve barış önerisinin kabul edilmesi ile muhtemelen esir edilmekten kurtulmuştur.

Osmanlı 17. yüzyılda birçok cephede savaşmıştır. Avusturya-Lehistan-Venedik ve Rusya tarafından kurulan ittifaka karşı savaş vermiştir. Karlofça Anlaşması ile 300 bin kilometrekarelik alan bu güçlerin eline geçmiştir. Osmanlı Avusturya ile girdiği Orta Avrupa’daki güç mücadelesinde üst üste yenilgiler sonucu Pasarofça Anlaşması ile Belgrad’ı da kaybetmiştir. Orta Avrupa ve Balkanlarda Avusturya, kuzeyde ve Karadeniz’de ise Rusya Osmanlı’nın güç mücadelesinde düşman devletlerdi. Rusya ve

Avusturya'nın çıkarları Osmanlıya karşı birleşince Avusturya ve Rusya anlaşarak Osmanlıya karşı savaş açtılar. Avusturya Bosna ve Hersek'i, Rusya ise Kırım ve Azak'ı almıştır (Afyoncu, 2012).

Art arda yaşanan yenilgiler neticesinde 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahat hareketlerinin başladığı yüzyıl olmuştur. Fransız İhtilali sonucunda Avrupa'ya yayılan milliyetçilik ideolojisi ile Sırp ayaklanarak Belgrad'ı ele geçirdiler. Napolyon ile Fransızlar da Mısır'ı işgal etti. III. Selim Dönemi Ruslar ile savaş, iç karışıklıklar ve isyanların yaşandığı bir döneme rast gelmiştir. Arabistan'da da Vehabi ayaklanması başlamıştır.

II. Mahmut Dönemi'nde idari, sosyal ve hukuk alanında bir çok reform yapmıştır. En önemlisi merkezi otoritenin güçlendirilmesi üzerine düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde idari yapılanmada büyük bir değişikliğe gidilerek Bakanlıklar (Nezaretler) kuruldu. Padişahın mutlak otoritesi güçlendirilerek sadrazamın idari yapılanmadaki yetkisi sınırlandırılmıştır. Sadrazam bakanlıklar arası koordinasyon işlevi görmeye başladı ve böylece Avrupa'daki kabine sisteminin temelleri atılmış oldu. Eğitim alanında da birçok reformlar yapılmıştır. İlköğretim zorunlu hale getirilmiş, 1827'de Mekteb-i Tıbbiye, 1935'te Harp Okulu ve 1839'da Rüştüyeler (ortaokullar) açıldı. Memur yetiştirilmek üzere mülkiye okulları açıldı ve modern eğitimin öğretmenleri yetiştirilmek üzere Avrupa'ya öğrenciler gönderildi. Ancak yapılan bu reform hareketleri ve özellikle kılık kıyafet alanında yapılan değişiklikler muhafazakar çevre tarafından eleştirilerek II. Mahmut "Gavur Padişah" olarak anılmasına neden olmuştur (Lewis, 2014: 107-122).

Tanzimat batılılaşmanın ve Türk modernleşmesinin bir adımıdır. Tanzimat da II. Mahmud'un Islahat hareketi ile başladığı kabul edilebilir. Tanzimat Sultan Abdulmecid'in 3 Kasım 1839'da Gülhane'de Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Hattı Hümayün'dur ve bu genellikle Tanzimat Fermanı olarak adlandırılır (Afyoncu, 2012: 1135).

Tanzimatla birlikte imparatorluk bünyesinde bulunan gayrimüslim vatandaşlar, tek vatandaşlık sıfatı altında eşit hak ve sorumluluklara sahip oluyorlardı. Artık gayrimüslimlerde idari kadrolarda istihdam edilmeye başlandı. Bu dönemde zuhur eden milliyetçilik akımı etkisi ile Sırp ve Rumların ayaklanmalarına karşı tek bir millet tesisi

için Osmanlılık fikri geliştirilerek Osmanlı üst kimliği altında tüm etnik ve dini toplulukların bir çatı altında toplanması amaçlanmıştı. Fransa ceza ve ticaret kanunu Türkçeye çevrilerek uygulamaya konuldu. Kanun ve tasarıların hazırlanması için Şura-ı Devlet teşkil edildi ve üyelerinin 28'i Müslüman iken 13'ü de gayrimüslimdi (Karaarsalan, 2005: 354). Tanzimat Dönemi mali yapı ve sanayileşme hamlesi olarak da Osmanlı İmparatorluğu için önemli değişim ve topluma etki eden bir sürecin başlangıcı olmuştur. İstanbul'da baruthane, dokuma fabrikası, iplik fabrikası, demir atölyesi ile tersane kuruldu. Ziraat için alanlar hazırlanıp yabancı uzmanlar getirtildi. Bursa ve Hereke'de iplik imalathaneleri inşa edildi. Tanzimat Dönemi sadece idari, hukuki ve sosyal anlamda bir batılılaşma hareketi olmayıp aynı zamanda Osmanlı sanayi devrimi niteliği taşımaktadır. Ancak kalifiye eleman eksikliği, Kırım Savaşı'nın patlak vermesi, yerli ürünler yerine daha kaliteli yabancı ürünlerin tercih edilmesi ve yabancı mühendislerin ülkelerine geri dönmesi gibi sebeplerden dolayı bu sanayi atılımı başarıya ulaşamamıştır.

Tanzimat Dönemi eğitim alanında da birçok yenilik getirmiştir. Bunlardan en önemlilerinden birisi de Darülfünun ismi ile bir yükseköğretim kurumu açılması olmuştur. 19. yüzyıl devletin sürekli gerilemesi ve buna çare olarak yoğun bir batılılaşma sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Tanzimat hareketi Türkiye idaresini modernleştirmek ve aslında merkezileştirmek yolunda önemli bir adım olmuştur. Ortaylı (1987: 96)'ya göre Tanzimat devri görkemli bir şekilde başlayıp rezaletle sonlanan tarihi bir süreç değildir. Türkiye hala bu gelişmelerin sancılarını çekmektedir. İmparatorluktan ayrılan her ulusun hayatında bu dönemin izleri hala mevcuttur.

Tanzimatı yeterli görmeyen Batılı devletler Islahat Fermanı için Osmanlı Devleti'ne baskı uygulaması sonucunda Islahat Fermanı 1856'da yayınlamak durumunda kalmıştır. Buna göre herkesin can ve mal güvenliği garanti altına alınarak gayrimüslimlerin asker olabileceği, idari birimlerde görevlendirilebileceği, herkesin hukuk önünde eşit olacağı ve hiçbir ayrımcılığa maruz kalmayacağı ve din ve mezhep değiştirmeye zorlanmayacağı kabul edilmiştir. Islahat Fermanı'nın Paris Anlaşması'nda zikredilmesi Batılı güçlerin dış müdahalelere fırsat vermesine neden olabileceğinden dolayı bazı Osmanlı yöneticileri tarafından eleştirilmiştir. Bütün bu toplumsal reform hareketleri Osmanlıyı bir arada tutmak gayesi yerine Batılıları arkasına alan gayrimüslimler yavaş yavaş bağımsızlık yolunda ilerlediler (Ortaylı, 1987).

İttihad ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet ile yeni anayasal bir monarşik düzeni tesis etmek istiyordu. Örgütlenme asker ve memurlardan oluştuğundan Jön Türk hareketi etkili olmuştur. Jön Türkler İmparatorluğun çökmekte olduğunu görüyorlar ve bunu önlemek için kanuni ve hukuki bir idare oluşturmak istiyorlardı. Bunun için asıl mesele rejim ve dolayısıyla padişahın kendisi ve diktatörlüktü (Ortaylı, 2012: 55).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri buhran, kargaşa ve büyük toprak kayıplarının yaşandığı bir zaman dilimi olarak geçmiştir. Emperyalist düzenin bir sonucu olarak Trablusgarp İtalya tarafından işgal edilmişti. Ardından Balkan savaşları patlak vermiş ve bu savaşta Türk ordusu bozguna uğrayarak Balkanlardaki topraklarını kaybetmişti. Balkanlardaki toprak kaybı Osmanlılara büyük bir üzüntü ve trajedi yaşatmıştı. Bölgedeki Müslüman ahali büyük göçlerle Türkiye topraklarına dalga dalga dönmeye başladılar. Böylesi bir ortamda 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Osmanlı yöneticilerinden hakim grup Osmanlı'nın kaybedilen toprak ve prestiji geri kazanmak için Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun girmesini sağladılar. Osmanlılar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'nın bulunduğu ittifak kuvvetlerine dahil oldu. İngiltere, Rusya ve Fransa'dan oluşan itilaf devletlerine karşı Çanakkale, Kafkasya, Irak-Suriye, ve Kanal Cephesi olmak üzere birçok cephede mücadele verdi. Kaybedilen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dayatılan Serv Anlaşması ile Türkiye'yi Anadolu'nun kurak topraklarına sıkıştırılması amaçlanmıştı (Uluslan, 2009: 240-245).

Avrupa değişirken Osmanlı iktisadi dönüşümü sağlayamamıştır. Düzenin kurulması ve sonra mevcut düzenin korunması Osmanlı yöneticilerinin ana gayelerinden biri olmuştur. Osmanlı toprak rejimi tımar sistemi ile gerçekleştirilmekteydi. Tımar sistemi, kökenini İslam Hukuku'na dayanan Selçukluların ikta sisteminden almaktaydı. İslami uygulamalara göre toprak esas olarak devlet mülkü olarak kabul edilir. Bireyler sadece toprağın işletim hakkına sahiptir. Köylüler devlet memurlarının denetiminde devlet mülkü olan toprağın işlenmesini gerçekleştirirdi. Ancak toprak düzeninde özel mülkiyet istisnai bir durumdur ve geniş alana yayılan Osmanlı devletinde homojen bir toprak mülkiyet anlayışı da yoktu (Köprülü, 2009: 126). Osmanlı'nın *iaşe ilkesi* ve gelenekçiliğe dayanan düzenlemeler, parasal ilişkilerin ve ticaretin artışı sınırlandırmaktaydı. Bu düzenlemeler ile parasal ilişkilerin artması, sadece mevcut ekonomik ilişkileri bozacağı için değil, aynı şekilde sosyal, siyasal ve

hıyerarşik yapıya da bozucu etki yapacağından dolayı ve bunun sonucu olarak oluşacak yeni bir sosyal zümrenin doğmasına engel olmayı amaçlamıştı. Böylece bir zümrenin doğması arzu edilmediğinden “narh” sistemi ile fiyatların kontrolü sağlanmaktaydı. Esnaf ve tüccarların kar oranı % 5 ila % 15 arasında değişmekte olup bu oranları aşanlar hakkında şiddetli yaptırımlar uygulanmaktaydı. Böylece Osmanlı’da sermaye birikiminin önüne geçilmiş oldu. Faiz oranları ise % 15-25 aralığında olduğu için paranın üretime ve ticarete kayması mümkün değildi (Genç, 2012: 184). Sermaye birikiminin gerçekleşmemesi ile sınıfsal oluşumun önüne geçilmiş ve böylece toplumsal ve ekonomik dönüşümün meydana gelmesine mani olunmuştur.

Osmanlıyı gitgide olumsuz yönde etkileyen olaylar meydana gelmekteydi. Bunlardan biri de coğrafi keşifler neticesinde uluslararası kervan yolu önemsizleşmesi olmuştur. İpek yolu gibi kervan yolları terk edilerek denize kaymıştır. Diğer taraftan fetihlerin azalması ve durması maddi getiriden mahrum kalınması anlamına geliyordu. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti için artık hayatta kalma mücadelesinden başka bir şey değildi ve Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde Osmanlı Devri son buldu. Osmanlı ile Türk devleti çok geniş bir sahaya hakim olmuştu. Türkler kadar hiçbir ırk 12 asır boyunca Çin içlerinden Tuna boylarına kadar çok coğrafya değiştirmemiştir (Ortaylı, 2015: 16) Lozan Anlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti tanınarak bugünkü modern Türk devleti kurulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte işgal edilen Türkiye Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde bağımsızlık savaşından galip çıkarak modern Türkiye Cumhuriyetini kurmuştur. Birçok alanda inkılaplar yapılarak dönemin çağdaş devletini ortaya çıkarmıştır. En önemlisi siyasal alanda yapılan değişiklikler ile devlet rejimi değişmiştir. Saltanat kaldırılarak cumhuriyet ilan edildi ve hilafet kaldırılıp laik bir yapı tesis edilmiştir. Sosyal, toplumsal, eğitim ve hukuk alanında birçok reformlar yapılarak Türk batılılaşması yapısal olarak tamamlanmıştır.

Modern anlamda Türk milleti düşüncesi ilk kez 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla kadar Türkler kendilerini öncelikle Müslüman olarak görmekteydiler. Türk milleti ve Türklük duygusu köylü ve göçerler tarafından canlı tutulmuştur (Lewis, 2014: 4-5). Atatürk ile birlikte milli bir ulus devletinin temelleri atılmıştır.

3.4.2. Türkiye'nin Stratejik Kültürü

Stratejik kültür, bir ülkenin jeopolitik konumu, siyasal ve sosyolojik yapısı tarafından şekillenir ve dış politika sorunlarına karşı yaklaşımları ve çözümlenmelerde başvurulan bir kavramdır (Özdemir, 2008: 16).

Türkiye'nin stratejik kültürü Türkiye'nin sosyal karakteri ile açıklanabilir. Türk toplumunun kültürel, tarihsel ve ekonomik birikimi ve gücü ile moral kapasitesi Türkiye'nin güvenlik politikalarının şekillendirilmesinde ve uygulamasında önemli verilerdendir (Birdişi, 2017: 59). Türk toplumunun yaşam tarzı, tarihi, gelecek beklentisi, milli ruhu, ulus devlet yapısı, dini, ideolojisi, siyasal kurumları, iktidar partisinin ideolojik çerçevesi ve Türkiye'nin jeopolitik konumu gibi unsurlar Türkiye'nin stratejik kültürünü oluşturmaktadır ve bu stratejik kültür dış politika yapımına direk etki etmektedir.

Davutoğlu (2014: 65) stratejik kültürü toplumların tarihi birikimi çerçevesinde ele almaktadır. Siyasi irade tarihi birikimi stratejik zihniyetin bir unsuru olarak yeniden yorumlayabilmektedir. Böylece stratejik planlarda vazgeçilmez bir unsur olarak yeni bir eksene oturtulabilir. Davutoğlu tarihi bilincin değiştirilemez ve vazgeçilmez olduğunu savunmaktadır. Tarihi geçmişi ve kültürü yeniden dizayn etmeye çalışma girişimleri başarıya ulaşmayacak bir teşebbüs olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan tarihi ve kültürel miras dönemimizin stratejik kültürünü şekillendirmede bir ayna vazifesi görmektedir.

Türkiye'nin üzerine inşa olduğu tarihi mirası stratejik kültürünün şekillenmesinde önemli olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde siyasi, ekonomik ve askeri gelişmeler Türkiye'nin kültürüne direk etki etmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun da devraldığı aldığı bir stratejik kültür vardır ve bu Türk toplumunun hafızasında yer edinmiştir.

Türklerde İslamiyet'ten önce “**atlı konar-göçer kültürü**” hakim olup bozkır hayatını şekillendiren “**Alp**” karakterini ortaya çıkarmıştır. Erken Türk kültüründe alp olmak kahraman olmakla eş dererdir. Düşmana karşı galip geldiği kadar öbür dünyada kendine ulu bir yer edinebilirdi. Yabancılara karşı veya kendi aralarında yaptıkları savaşlar, akınlar ve istilalar önemli bir yer edinip Türk toplumu içerisinde en yüksek

şeref ve mevkii kahramanlara verilmekteydi. Kahramanlık Türk toplumu için en onurlu merci olarak görülüyordu. İslamiyet'ten önce Türk alp geleneği İslamiyet'in “gaza” anlayışı ile harmanlanarak “alp-gazi” yani “Müslüman-Türk kahramanı”na intikal etmiştir ve farklı tasavvuf tarikatlarının halk arasında yer edinmesi ile “alp-erenler” yani savaşçı dervişler meydana gelmiştir (Maraşlı, 2013: 24).

Selçuklular Malazgirt zaferinden sonra Alparslan'ın emiri ile Oğuz boyuna üye alp savaşçılar Anadolu'nun fethedilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Siyasal olarak da Osmanlı'nın kurulmasında etkin bir rol oynamışlardır. 13 ve 14. yüzyıllarda Alpler Bizans ve diğer gayri-Müslim topluluklara karşı sürekli bir mücadele içerisinde olmuşlar ve Balkanların İslamlaşma ve fetih sürecinde gaza anlayışı ile “Alpler devri” denilen bir döneme şahit olunmuştur (Maraşlı, 2013: 23). Gaza anlayışı özellikle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde önemli bir yer edinmiştir. İslam'ı yayma, koruma ve kollama adına önemli bir işlev görmüş ve toplumun stratejik kültüründe yerini almıştır. Sadece gaza değil “gazilik ve şehitlik unvanı” Türk toplumun tarafından elde edilebilecek en önemli mevkilerden birisi olmuştur. Türklerin yıllar boyu hilafet makamını elinde tutması Türk stratejik kültürüne İslam ve İslam toplumlarını koruma ve kollama içgüdüleri gelişmesine sebep olmuş İslam toplumlarının hamiliğini üstlenmiştir.

Osmanlı'dan Türkiye'ye intikal eden en önemli miraslardan biri yöneticilerin Türkiye'yi büyük bir imparatorluğun mirası olarak görmeleridir. Bu büyük miras Türk liderlerde büyük düşünme, büyük güçlerle eşit düzeyli ilişki yürütme dürtüsü oluşturmuştur. Aynı zamanda hem yakın coğrafyasında hem de küresel manada “nizam verme anlayışı” zihinlerinde iz bırakmıştır (Oğuzlu, 2015: 228). Bu anlayış aynı zamanda “eksepsiyonizm” olarak da karşılık bulmaktadır. İmparatorluk geleneğine sahip olan Türkiye tarihsel olarak kendini köklü geçmişinin gücü ile diğerlerinden ayrıcalıklı görme ve tarihsel sorumluluk üstlenme dürtüsüne sahip olabilmektedir. Aynı zamanda bu algı dış politikada revizyonist davranışlara neden olabilmektedir (Birdişli, 2019: 220). Türkiye'nin liderlerinde bu dürtü dönemsel olarak değişiklik göstermiştir ve Soğuk Savaş yıllarında geri planda kalırken 2000'li yıllarla birlikte daha fazla görünür bir hal almıştır. Dış mecralar tarafından 1980'lerde Turgut Özal iktidarı ve cumhurbaşkanlığı döneminde başlayıp AK Parti hükümetleri ile Türk dış politikasının “yeni Osmanlılık” olarak tarif edilmesinin arka planında da Osmanlı mirasının

Türkiye'nin stratejik kültürüne ne kadar güçlü geçiş yaptığını göstermektedir. Bu bakımdan Osmanlı'nın kültürel mirası sadece Türk stratejik kültürüne değil Osmanlı'nın hakim olduğu coğrafyada da kendini gösterdiğini söylemek gerekir.

Oğuzlu (2015: 230), Türkiye, Osmanlı'nın zamanının Avrupalı güçler ile yaşadığı tecrübelerin sonucu olarak Batı'ya karşı aşk ve nefret duygularını birlikte hissettiğini belirtmektedir. Türkiye'nin Batı'nın bir parçası haline gelmek ve onun üstün tekniğinden yararlanarak hayatta kalma arzusunun yanı sıra Batılılaşma Türkiye'nin ulusal kimliğini, egemenliğini zayıflatma ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atacağı endişesi oluşturmuştur. Türkiye için Batı kuşku ile yaklaşılması gereken potansiyel bir düşman olmanın yanı sıra onun bir parçası olma paradoksunu yaşamaktadır. Türkiye NATO üyesi olmasına rağmen ve AB'ye üye olmayı amaçlarsa da "**Batı'ya karşı güvensizliği**" kültürel mirasının bir parçası haline gelmiştir.

Türk stratejik kültürüne Osmanlı mirası olarak geçiş yapan önemli noktalardan birisi de Türkiye'nin parçalanmasına yol açacak Sevr Anlaşması'nın yarattığı "**Sevr sendromu**"dur. Sevr, bugün hala hafızalarda canlı tutulmakta olup dış dünyanın Türkiye'yi bölmek ve zayıflatmak için komplo kurma gayretinde olduğu inancıdır. Bu endişe Türkiye'nin kuruluşundan beri komşuların ve Batı ile ilişkilerine etki etmiştir. Rusya'nın güneye yayılma politikasının endişesi, Ermenilerin Doğu Anadolu'daki emelleri, Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki arzuları, I. Dünya Savaşı'nda Arapların Türkiye karşıtı koalisiyona katılmasının yarattığı hayal kırıklığı, Suriye'nin Hatay üzerindeki başarısız hak talebi ve İngiltere'nin Musul ve Kerkük'ü Milletler Cemiyeti'ni kullanarak Irak'a devretmesi Türkiye'nin hafızasında yer edinmiştir (Renda, 2011: 8-12). Türkiye'nin komşuları arasında İran hariç tutulacak olursa diğer hepsi bağımsızlıklarını Osmanlı yıkılması akabinde kazanmışlardır veya bir dönem topraklarının bir kısmı Osmanlı idaresi altında kalmıştır. Bu durum onlara göre Türkiye'nin düşman ülke algısı veya Türkiye karşıtlığı yaratması Türk stratejik kültüründe düşmanlarla çevrili komşular olgusunu yerleştirmiştir.

Renda (2011: 11), Türk stratejik kültürüne Sevr sendromunun Batılı güçlere karşı korku, şüphe ve hoşnutsuzluğun yanı sıra Batı üstünlüğü ve başarısı karşısında küçük düşürülme ve yenilgi duygusu kattığını iddia etmiştir. Ancak Türkiye Sevr'i kabul etmeyerek Batı'ya karşı verdiği mücadeleyi kazanması ile yeniden özgüvenini kazanmış

fakat Sevr, Batı'ya karşı şüpheciliği ve güvensizliği devam edecek şekilde Stratejik kültüründe iz bırakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu saldırgan ve yayılımcı bir politika izlerken Karlofça Anlaşması ile birlikte savunmacı bir reel-politik siyaset gütmüştür (Oğuzlu, 2015: 240). Misak-ı Milli ile bu savunmacı dış politika Türkiye'ye geçiş yaparak Türkiye topraklarını genişletme stratejisi uygulamamıştır. Hatta mevcut durumunu korumak, toprak bütünlüğünü sağlamak ve egemenliğini pekiştirmek olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyıl ile birlikte Batı karşısında geriye düşmesinin ardından yıkılana kadar sürekli toprak kayıpları yaşayarak Anadolu sınırlarına hapsolmesi Osmanlı'nın son dönem yöneticileri ve Türkiye'nin kurucu elitlerinde toprak kaybı korkusu yer edinmiştir. Tarihsel travma olarak yaşadıklarından yola çıkarak Türkiye'nin stratejik kültüründe toprak kaybetme korkusu iz bırakarak "**defansif realizm**" önemli bir yer bulmuştur. Erdağ (2012: 72)'a göre ise geleneksel Türk dış politikası "**savunmacı-realist pragmatizm**" temelli gelişmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi tarihsel olarak Türkiye'nin devamlı suretle düşmanlar ile kuşatılmış olduğu hissi hakimdir. Böylesi bir tehdide karşı Türkiye güvenliğini ancak kendi imkanlarına güvenerek sağlayabileceği ve güvenliğine yönelik kendi imkan ve kabiliyetlerini geliştirmesi gerektiğine inanmaktadır. Türkiye için "**yalnız kurt**", "**Bir Türk dünyaya bedeldir**", "**Su uyur düşman uyumaz**", "**Üç tarafı denizlerle dört tarafı düşmanlarla çevrili**" gibi ifadeler uzun tarihi tecrübeler ile meydana gelmiştir ve böylece Türkiye'nin stratejik kültüründe dış ve yabancı unsurlara karşı güvensizlik oluşmuştur (Oğuzlu, 2015: 235). Ancak yeterli güçte olmadığı dönemlerde Türkiye Batılı oldukça Batılı aktörler ve dış aktörler karşısında güvende olacağı fikri hakimdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahat ve Tanzimat ile başlattığı Batılılaşma ve devamında Türkiye'nin kuruluşu ile devam eden Batıcılık bu zihniyetin bir ürünüydü fakat özellikle Soğuk Savaş sonrası ve 2000'ler ile birlikte Türkiye'nin NATO, ABD ve AB'den bağımsız hareket etmesi gerektiği fikri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlıdan alınan bir diğer miras yöneticilerde devlet merkezli bir bakış açısı gelişmiştir. Temel ölçüt "**devletin bekası ve toprak bütünlüğüdür.**" Bu bakış açısı toplumu devletin hizmetinde görür ve vatandaşların devlete hürmet ve sadakatini bekler. Devlet, güvenliğine hanel getirebileceğini düşündüğü toplumsal taleplerin

baskılanmasını meşru görür. Bunun en önemli nedenlerinden birisi çok kültürlülük ve çok kimliklilik Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını hızlandırmış olmasıdır.

Türk stratejik kültürünün oluşmasında kimliksel ve imparatorluk mirasına sahip olmanın yarattığı psikolojik algının yanı sıra coğrafi tahayyüller de bulunmaktadır. Türkiye kıtalararası konumu ve önemli su yollarına sahip olması nedeniyle büyük güçlerin ilgi odağı haline gelmiş ve Türkiye rekabet alanı olmuştur. Türkiye güvenliğini kendi imkanları ile sağlamada zorlandığı durumlarda büyük güçlerle denge siyaseti izlemiş ve büyük güçlerin rekabetinden faydalanmayı başarabilmiştir. SSCB'nin Türkiye üzerinde gerçekleştirmek istediği arzularına ve tehditlerine karşı NATO'ya üye olması bu fikrin yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak coğrafi konumundan istifade etmek de zorluğuna katlanmak da Türk dış politikasını önemli bir aracı olmuştur (Oğuzlu, 2015: 241).

Türkiye'nin kuruluşunda geliştirilen ideolojik yaklaşım da Türkiye'nin stratejik kültüründe önemli yer etmiştir. Burada özellikle vurgulanmak istenen kurucu liderlerin Türkiye'nin egemen, merkezi ve üniter yapıda, Türk toplumunun ise homojen ve laik düşünceye hakim olması şeklinde kurgulanmıştır (Oğuzlu, 2015: 243). Türkiye Batı ile kavgalı değil Batı'nın bir parçası ve dolayısıyla Batılı değerler taşıması stratejik kültürüne yer edinmiştir. Ancak güçlü iken saldırgan ve yayılımcı, zayıf döneminde korumacı bir yaklaşıma sahip Osmanlı stratejik kültürünü de barındıran Türkiye, kurucu ideoloji ile devraldığı Batıcı kültürü Osmanlı mirası saldırgan ve yayılımcı kültürü çelişmektedir çünkü Batıcı tutuma göre Türkiye çevresindeki gelişmelere karışmayacak olup yönü Batı'ya dönük ve onun etkisinde olması beklenir.

Kurucu ideolojiye göre dış dünya, tehlikeli, öngörülemez ve Türkiye'nin iç istikrarını ve toplumsal birliğini tehdit eder durumdadır ve bu paradigma Türkiye'nin baskın stratejik kültürü olarak görülmektedir. Ancak buna alternatif olarak gelişen emperyal paradigma, daha aktif dış politika sunarken çevresindeki devletleri şekillendirme kabiliyeti hakkında iyimser olup o gücü ve özgüveni kendinde görmektedir (Akmetov, 2018: 458). Diğer taraftan Türk toplumu kültürel faktörler bakımından ve dünya, güç ve devlet görüşünde Asya kültürünün güçlü unsurları ile bezenmiştir. Aynı şekilde İslami miras ve görüşler de kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.

Özdemir (2008: 34-37) Türkiye stratejik kültürüne dair özgün bir kimlik tanımlaması yapmakta zorlanmaktadır. Türkiye hem Avrupalı hem Ortadoğulu hem de Asyalıdır veya bunun tam tersi olarak ne Avrupalı ne de Ortadoğuludur. Türkiye'nin dış politika sorunlarından biri oldukça farklı Ortadoğu ve Avrupa stratejik kültürleri arasında bir sınır ülkesi olmasından kaynaklanmaktadır ve bu ikilemden kurtulabilmiş değildir. Güçsüzlük psikolojisinin bir sonucu olarak Avrupalı olmak bir tercihken, Avrupa'dan hoşlanmamak tarihsel uzantının bir yansımasıdır (Özdemir, 2008: 37). Nihayetinde NATO üyeliği ve AB'ye aday ülke statüsüne ilaveten İslami kimliğinin bir parçası olarak İKÖ üyeliği, KEİ ve D-8 üyelikleri Türkiye'nin çok yönlü kimliğinin bir yansıması olmaktadır (Erdağ, 2012: 72).

3.5. Türk Siyasal Bilincine Yön Veren Faktörler

Türkiye'nin siyasal bilincine yön veren Türkiye'nin jeopolitiği ve tarihsel süreçte siyasal hayatına etki eden ideolojik faktörlerden Batıcılık ve İslamcılık bu kısımda ele alınacaktır.

3.5.1. Türkiye'nin Jeopolitiği

Türkiye coğrafik olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbiri ile kesiştiği, eski medeniyetlerin bulunduğu Akdeniz Havzası içerisinde bulunmaktadır (Kaya, 2013: 1). Türkiye bu bakımdan hem doğulu hem batılı özellikler sergileyebilen Avrupa, Asya, Balkan, Kafkas, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir. Kara ve deniz gücü merkezlerinin kuzey-güney ve doğu-batı uzantılı hakimiyet alanı ve geçiş güzergahlarının merkezinde bulunmaktadır. Doğu-batı uzantısında Kafkaslar ve Balkanlar önemli bir geçiş hattının yanı sıra Hazar Bölgesi'nin zengin enerji kaynakları ve enerji nakil hatları güzergahını, kuzey-güney uzantısında Karadeniz, boğazlar ve Ortadoğu coğrafyasının jeoekonomik ve jeopolitik alanını birbirine bağlamaktadır (Davutoğlu, 2014: 116). Brzezinski (1997)'ye göre Türkiye önemli bir jeopolitik mihver konumundadır. Türkiye, Avrasya'nın Karadeniz Bölgesi'ni istikrara kavuşturacak, Karadeniz'den Akdeniz'e kontrollü geçişi sağlayacak Kafkaslarda Rusya'yı dengeleyecek, fundamentalist dini örgütlerin antidotu olabilecek ve NATO'nun güney kalesi olarak hizmet edebilecek bir ülkedir. Afrika'yı Avrasya ile birleştiren "Afro-Avrasya" alanı Mackinder'in süper kıta tabiri olarak Afrika, Asya ve Avrupa tarafından meydana gelen "dünya adası" ile uyuşmaktadır ve burası dünya egemenliği için kilit bir

rol oynayan bölgedir. Türkiye ise dünya adasının merkezinde bir konumdadır (Erşen, 2014: 186). Brzezinski (1997)'nin başka bir tasvirine göre, Türkiye üç kıtanın teşkil ettiği “dünya adasının” menteşesi durumundadır. Bu menteşeyi açan ve kapatan bir kilit ve anahtar pozisyonundadır. Karadeniz’i Akdeniz’e bağlayan, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasları birleştiren bir köprüdür.

Asya için hava ve kara ulaşımı, Rusya ve Ukrayna için deniz ulaşımı geçiş rotası üzerinde konumlanmıştır. Hava yolu ile üç saatlik bir uçuş mesafesinde bir buçuk milyar insanın yaşadığı alana hitap etmektedir. Bu bakımdan çok önemli lojistik ve ulaşım merkezidir. Dünya lojistik, depolama, ikmal, ticaret ve turizm imkanlarını kolaylaştıran bir coğrafi konumun üzerindedir. Ekonomik ve demografik olarak da Türkiye dünyanın önde gelen ülkeleri arasında bulunmaktadır. Dünyanın en büyük 19. Avrupa’nın da 7. büyük ekonomisine sahiptir (“The Top 20 Economies In The World”, [2020]). Nüfusunun yoğunluğu, niteliği, kültür düzeyi bakımından da dünyanın önde gelen ülkelerinden birisidir. Beşeri unsurları olarak Babür, Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere üç büyük imparatorluk kurmuş, dünyaya hakimiyet sağlamış köklü bir devlet geleneğe sahip beşeri alt yapısına sahiptir.

Türkiye ayrıca enerji arz ve talebinin olduğu bölgelerin tam ortasında bulunmaktadır. Dünyanın en çok enerji arzının olduğu Ortadoğu, Kafkaslar ve Hazar Bölgesinin; dünyanın en kıt enerji kaynaklarının ve talebi en yoğun olan sanayi üssü Avrupa’nın arasında bulunması enerji transferinde bir geçiş noktasıdır. Dünya enerji kaynaklarının % 70’i Türkiye’ye yakın coğrafi alanda bulunmaktadır (Çiftçi, 2013: 858). Deniz ticaretinde boğazları elinde bulundurması önemli bir jeopolitik üstünlük sağlama aracıdır. Ayrıca Avrupa’ya taşınan Petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla da Türkiye bir enerji transit ülke konumundadır. Akdeniz’in enerji kaynaklarının ve ticaret mallarının geçiş güzergahları olması tarih boyunca önemi vazgeçilmez olmuştur.

Türkiye’nin Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu üçgeninin ortasında bir istikrar alanı ve gerek ekonomik gerekse askeri güç olarak konumlanması eşsiz bir jeopolitik üstünlük sağlamaktadır çünkü Türkiye’nin çevresindeki bu bölgeler etnik ve mezhepsel çatışmaların canlılığını koruduğu veya sürdüğü bir alan olarak durmaktadır. Bu bölgenin bir diğer özelliği de siyasal istikrarsızlıklar ve zayıf ekonomilerine rağmen dünyanın en önemli enerji kaynaklarının ve bu kaynaklarının nakil güzergahında

bulunması çatışma, güç mücadelesi, çıkar çatışmaları, vekalet savaşları, mülteci sorunu gibi bir çok sorunu ve uluslararası meseleleri içinde barındırmaktadır ve enerji arzı güvenliği açısından büyük riskler taşımaktadır. Siyasal anlamda dünyanın en sıcak bölgesidir ve dünyanın gündemini en çok bu bölge meşgul etmektedir. Türkiye bu bakımdan demokrasisi, istikrarı, askeri ve ekonomik gücü dikkate alındığında bölgenin en güvenilir ülkesi konumundadır. Batı'nın Rusya ve İran ile gerginliği düşünüldüğünde Batılı ülkelerin bölgede işbirliği yapacağı yegane ülke Türkiye'dir. En son Suriye iç savaşında meydana gelen mülteci akınında AB Türkiye'yi güvenli tampon bölge konumuna sokmuştur. Avrupa kendi güvenliğini Türkiye üzerinden sağladığı görülmektedir (Çiftçi, 2013: 851-854).

Türkiye'nin jeopolitiği Avrupa gibi Rusya için de tarihsel olarak oldukça önemli olmuştur. Rusya 1925 yılında Türkiye ile yapılan dostluk anlaşmasını 19 Mart 1945 yılında bir nota göndererek esaslı değişiklikler yapılmak üzere feshettiğini bildirdi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper'e Sovyetlerin isteklerini ilettili. Buna göre Moskova Anlaşması'nın çizdiği Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesi ve Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılmalıydı. Ayrıca Boğazların savunması için ise Boğazlarda Sovyetlere deniz ve kara üssü verilmeliydi (Ülman, 1961). İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgal etmesi ile İran petrolünü kontrol edebilmeyi amaçlamışlardı. Ancak Sovyetler Birliği Boğazlar üzerinden bir hak elde edebilirse daha büyük bir kazanım elde edecekti. Sovyetlerin hammadde ve doğal kaynak açısından bol olan Ortadoğu'da enerji arzını ve geçişini kontrol edebilmek, dünya petrol ticaretine hakim olabilmek ve bunun için bölgeye sızabilmenin ilk ve en önemli geçişi olan boğazları kontrol etme arzusu hakimdi.

Sovyetler Birliği Yunanistan, Türkiye ve İran hattını da aşmasıyla Ortadoğu ve Hint Yarımadası'na erişmede bir engel kalmayacaktı. Sovyetler Birliği'nin niyetlerini fark eden ABD bundan böyle politik bir değişikliğe giderek Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Avrupa'da korkulan Sovyet yayılmasını durdurmak için 4 Nisan 1949'da on iki Batılı devlet arasında imzalanan bir anlaşma ile NATO kurulmuş ve 1952'de Türkiye ve Yunanistan da örgüte katılmıştır. Diğer taraftan Kafkaslardaki petrol ve Urullardaki endüstri bölgeleri SSCB ile patlak verecek bir savaşta bombalanması gerektiği stratejik olarak düşünülüyordu. SSCB Türkiye'nin NATO'ya katılmasından

sonra Türkiye'ye bir protesto notası vermiştir. Türkiye'nin Atlantik ile bağlantısının bulunmadığı ve asıl amacın emperyalist devletler, SSCB sınırında askeri üs ve tesisler kurarak Türkiye'nin toprak ve konumundan yararlanmak olduğunu bildirmiştir (Ekici, 2016: 149-166). Kars, Ardahan ve Boğazlara yönelik Rusların talepleri aslında tarihi rekabetin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve Türkiye'yi Batı bloğu içerisine sokmaya zorlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız kalarak genç Türkiye Cumhuriyetini savaşın vereceği büyük hasar ve yıkımından kurtarmış ve kuruluş felsefesindeki istikameti olan çağdaşlaşma ve muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkabilmek için jeopolitiğini Batı bloğu içerisinde görmüştür. NATO'ya üyeliği ve Avrupa Konseyi üyeliği Batı bloğu içerisinde yerini güçlendirmiştir (Duran, 2018: 3). NATO'nun uzak karakolu olması ve NATO'nun doğu ve güney doğu sınırının Türkiye tarafından güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra Rus ve terör tehdidine karşı sınır olması Türkiye'nin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Türkiye'nin kültürel, tarihsel, etnik ve dinsel bağları vasıtasıyla sınırlarının çok ötesinde bir etki ve nüfus alanına sahip bir ülkedir. Bu durum Türkiye'nin yumuşak gücünün etkinliğini göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan yıkılışına kadar kendini İslam inancına adayarak İslam'ı ve gücünü yaymayı hedeflemiş bir devlet olmuştur. Bu uğurda altı asır boyunca Hıristiyan Batı'ya karşı aralıksız olarak savaşmıştır. Osmanlı Türkleri kendini İslam ile özdeşleştirerek belki de diğer başka Müslüman toplumlardan daha çok kendilerini İslam ile yoğrulmuşlardır (Lewis, 2014: 20). Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesinde gaza anlayışı önemli bir role sahip olmuştur. Osmanlıların jeopolitiğinde tıpkı Rusya'ya Ortodoksluğun sahip olduğu etki gibi Osmanlı'nın beylikten cihan imparatorluğuna dönüşmesinde İslam ve gaza etkisi önemli bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar bu jeopolitik mantık sürdürülmüştür. Osmanlı'nın son yıllarında çöküşün önlenmesi için ileri sürülen Ümmetçilik ideolojisi de bu düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İslam'ın koruyucusu ve hamiliğini üstlendiğini düşünmüş ve bu doğrultuda siyasetine bu mantık işlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Türk milliyetçiliği öne çıkarak bu şekilde sınır ötesi ideolojik genişleme tarzı düşünceler ve jeopolitik

yaklaşımlar terk edilmiştir. Ancak halk duygusal olarak İslam coğrafyası ile bağıni kaybetmemiştir. Son yıllarda aktif dış politika gereği Ortadoğu ile ilişkiler artırılmıştır.

Ortadoğu tarihin her döneminde iç dinamiklerin yanı sıra dış aktörlerin de etkisiyle çok yönlü ve dinamik bir alan olarak süregelmiştir. Ortadoğu İslam dini etrafında jeopolitik alan olarak tanımlanmaktadır. Huntington (2013)'un Medeniyetler Çatışması adlı makalesinde Müslümanların kanlı sınırlara hakim olduğunu ve Batı ve İslam medeniyeti jeopolitik bir sınır ile ayrıldığına vurgu yapmıştır. Müslümanların Batı'ya karşı kutsal bir savaş verdiğini ifade ederek Batı ve İslam medeniyeti arasındaki kültürel tezatlıkları ileri sürmüştür. Huntington, Batı'nın İslam medeniyetine karşı koymasını ima etmesi kültürel medeniyet açısından jeopolitik hatların ayrılmasına neden olmuştur. Huntington Türkiye'yi Batı ve İslam medeniyetleri arasında "bölünmüş ülke" olarak tanımlamaktadır.

Davutoğlu (2014: 118) Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen uluslararası düzende dış politikadaki statik tutumundan ve statükoyu muhafaza stratejisinin yerine jeopolitik konumunu yavaş yavaş dünyaya açılma stratejisine yönlendirip bölgesel güçten küresel etkinliğe dönüştürmek için kullanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için üç önemli jeopolitik etki alanına öncelik vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunlar:

1. Yakın Kara Havzası: Balkanlar- Ortadoğu- Kafkaslar
2. Yakın Deniz Havzası: Karadeniz-Adriyatik- Doğu Akdeniz-Kızıldeniz- Körfez- Hazar Denizi
3. Yakın Kıta Havzası: Avrupa-Kuzey Afrika, Güney Asya- Orta ve Doğu Asya

Türkiye bu jeopolitik havzalarda geçişkenliği ve karşılıklı bağımlılığı gerçekleştirebilirse edilgen ve statükoya bağlı bir dış politik kısıkaçtan çıkabilir aksi takdirde bu jeopolitik kuşaklarda itibarını kaybetmenin yanı sıra iç bütünlüğü de tehlikeye düşecektir.

Dugin Türkiye jeopolitiğinin temel unsurunu Türk etnik kökeninden alarak bir dünya imparatorluğunu kurmada bunun önemli bir unsur olduğunu ifade etmektedir. Türklerin Avrasya'da karasal alandaki gücüne vurgu yaparak Türk jeopolitiğinin Avrasyacı kökenine dikkat çekmektedir (Cankara, 2012).

Kafkasya kara uzantısı Doğu Anadolu'yu oradan da İran ve Basra Körfezi'ni birbirine bağlayan bir hattı oluşturmaktadır. Kafkasya Doğu Anadolu'nun güvenliği açısından önemli bir bağlantı alanıdır. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'yu işgal etmesi ve II. Dünya Savaşı'nın akabinde Kars ve Ardahan'ı talep etmesi Kafkasya'nın güvenliği Türkiye açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kafkaslarda Yukarı Karabağ sorununda Rusya-Ermenistan, Türkiye-Azerbaycan yakınlaşması bölgede kutuplaşmaya neden olurken Türkiye-Gürcistan, İran-Ermenistan ilişkilerinde de yakınlaşmaya ve politik kamplaşmaya sevk etmiştir. Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında Azeri topraklarının yaklaşık beşte birinin Ermeni işgali altında olması Türkiye açısından jeopolitik bir kayıp olmuştur. Davutoğlu (2014: 128)'na göre Azeri petrolü, Doğu Anadolu su kaynakları ve Kuzey Irak petroleri jeoekonomik olarak bir bütünlük arz etmektedir. Türkiye bu bölgede Azerbaycan Balkanlarda ise Arnavutluk'u istikrarlı ve güçlü bölgesel devlet olmadan Kafkasya, Balkanlar ve Adriyatik'te etkin bir alan oluşturması söz konusu olmayacaktır.

Avrasya bağlamında Rusya ile işbirliği yanı sıra Türk dış politikası Türkiye-Çin ilişkilerinin yeni ivme kazanması ile güçlenmiştir. Çin ile ticari, nükleer enerji, turizm ve lojistik alanlarında önemli potansiyel ve işbirliği alanları mevcuttur. Türkiye'nin tarihsel olarak baharat ve ipek yolu rotasında bulunması ve bu güzergahın yeniden canlandırma projeleri Türkiye'nin jeopolitik değerini çeşitlendirmektedir. Çin'in 2013 yılında projesini başlattığı **“bir kuşak-bir yol projesi”** ticari malların Çin'den başlayarak Avrupa'ya taşınma rotasının yeniden düzenlenmesini amaçlamaktadır. Bu projedeki bir kuşak ayağı Çin'den Orta Asya'yı kat ederek İran Üzerinden Anadolu'ya ve buradan da Doğu Avrupa ve Moskova, Almanya ve Orta Avrupa'ya ilerlemektedir. Bu proje 60'dan fazla ülkenin dahil olduğu ve 1 trilyon dolarlık yatırım maliyeti ile kara, demir ve deniz yolu güzergahlarını içermektedir (Bocutoğlu, 2016: 257). Bakü-Tiflis-Kars demir yolu bu projenin bir ayağı olarak faaliyete geçmiştir. Bu proje tamamlandığında mallar daha hızlı bir şekilde ve daha makul maliyetlerle taşınacaktır. Başka bir açıdan ise Çin ABD'nin deniz ablukasını kırmak için kara rotasını devreye sokmak istemektedir çünkü ABD'nin deniz hakimiyeti Çin'in askeri ve ekonomik çıkarlarına zarar verebilecek riskleri barındırmaktadır. Diğer taraftan Rusya ve İran'ın nasıl tepki vereceği belli olmadığından en güvenli koridorun Orta Asya olacağı ve

“Orta koridor” veya “Türk koridoru” olarak adlandırılan bu güzergah öne çıkmaktadır (Okur, 2017: 45).

Türkiye enerji politikalarında küresel anlamda önemli bir potansiyeli vardır ve enerji alanında önemli bir oyuncu olabilecek jeopolitik bir konuma sahiptir. Türkiye kendi ihtiyaçlarını Rusya’dan Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı ve Batı Hattı; İran’dan Doğu Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı; Azerbaycan’dan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ile sağlamaktadır. Hem kendi ihtiyacı için hem de transit geçiş olarak kurulu boru hatları ise Rusya’dan Türk Akımı, Azerbaycan’dan ise TNAP işlerlik kazanmıştır. Türk Akımı Türkiye’ye Trakya üzerinden giriş yapıp Doğu ve Orta Avrupa’ya gaz taşıyabilecektir. TANAP ise Balkanlar’dan İtalya’ya erişecektir (“Boru Hatları ve Projeleri”, [2019]). Bu konular üzerine enerji bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir. Avrupa Birliği’nin Rusya’ya enerji bağımlılığını dengeleyecek Hazar gazının boru hatları ile optimal geçiş güzergahı Türkiye olacaktır. Ortadoğu’nun siyasal istikrarsızlığı oradaki imkanların kullanımı enerji güvenliğini riske atacağından Türkiye önemli jeopolitik bir koza sahiptir.

Jeopolitika Türkiye’ye önemli avantajlar sağlarken bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Irak ve Suriye içerisinde bulunan Kürt etnik yapılar Türkiye’ye karşı terör örgütlerine dahil olma potansiyeli ve Türkiye’nin güvenliğine karşı riskler içermektedir. Kürt özerk bölgesinin bağımsızlık gayretleri ve sonrasında Türkiye içerisinde bulunan Kürtleri harekete geçirerek Türkiye’nin içişlerine müdahale gerekçesine zemin hazırlayabilir. Diğer taraftan Türkiye’nin istikrarsız zayıf devletler tarafından sarılması Türkiye’nin bölgesi ile ekonomik bir kuşak oluşturmasını engellemektedir ve bu bölgelerden gelen mülteciler ekonomisi üzerine olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

3.5.2. Jeopolitik Paradokslar: Batıcılık, İslamcılık

Türkiye’nin jeopolitik paradoksları olarak Batıcılık ve İslamcılık incelenmiştir.

3.5.2.1. Batıcılık

Modernite Avrupa’nın kuzeyinde Atlantik kıyılarında meydana gelmiş ve dünyada büyük bir değişimin önünü açmıştır. Modernite projesi aydınlanmanın bir ürünüdür. Aydınlanma insana ve dolayısıyla akla dayanan bir düşünceyi temel alır.

Toplumsal ve doğa olaylarının ve düzenin işleyişi akıl ve mantık çerçevesinde ele alınarak bireylerin mutluluğu ve refahı için olanak sunar. Aydınlanma ile bireyler geleneksel toplum bağlarından sıyrılarak kendi aklı ile hareket eden bireyler ortaya çıkarmıştır. Bu bireyler girişimciliği ile kapitalist bir sistem yaratarak biriktirdiği servet ile sanayi devrimini yapmışlardır. Bilgiye, ahlaka ve sanata ilgileri artarak daha gelişmiş bir toplum oluşturmuşlar ve bu toplumsal yapılar kurumsallaşarak modern ulus-devlet yapılarını kurmuşlardır (Tekeli, 2007: 20).

Batı'da Rönesans, reform hareketleri ve nihayetinde sanayi devrimi yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu çağa ayak uyduramayan bir devleti olarak varlığını korumaya çalıştı. Bu hem zihniyet hem de ekonomik yapısı itibariyle böyleydi. Hızla modernleşen devletlerin yer aldığı batıda Osmanlının varlığını sürdürmesi pek olanaklı değildi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında giderek güçsüzleşmesi Avrupa değişirken Osmanlının değişememesi olmuştur. Bunun nedeni de Osmanlı devlet geleneğine göre devlet düzeni tesis edildikten sonra bu düzenin korunması temel gaye olmasıdır (Karpaz, 2014: 17-23). Lewis (2014: 53)'e göre 1687 İkinci Mohaç ve 1697'de Zenta Muharebelerinde Avusturya'nın Osmanlıyı mağlup etmesi 1699 tarihindeki Karlofça Anlaşması bir devrin kapandığı ve bir diğerinin başladığına işaret eder. Osmanlı İmparatorluğu bu barış anlaşması ile ilk defa yenik taraf olarak bir anlaşma imzalamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı idaresi ilk kez Batı'nın üstünlüğünün farkına vararak Batı tarzı değişikliğe gidilmesinin fikirleri ortaya çıkmaya başladı. İlk Batılılaşma hareketi 18. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Askeri bir reform talebi ile birlikte Pasarofça Anlaşması imzalanmasının akabinde Osmanlı Viyana'ya bir elçi gönderdi. Ardından 1721'de Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi uygarlık ve eğitim araçlarını inceleme ve Osmanlıda uygulanabilir olanları rapor etmek için Paris'e gönderildi (Lewis, 2014: 65). 17. yüzyılda Batı'nın her bakımdan üstünlüğüne ilaveten kuzeyde Rus devletinin doğuşu kuvvetler dengesini Osmanlı aleyhinde bozulmasına neden oldu ve bu sırada Osmanlı idare sistemi ve özellikle ordu bozulmaya başladı. Yeniçerilerin geleneksel disiplini ve sıkı yapısı artık yok olmuştu ve devlete külfet ve padişahın otoritesine bir tehdit olarak ortaya çıkması bu şartlarda Osmanlı reformların ilham kaynağı olarak yönünü Batı'ya çevirdi.

Reformların ilki, en önemlisi ve zor ayağı askeri alanda olmuştu. Bu alanda ilk reformlar 18. yüzyılda Fransız örneklerine göre askeri okulların açılması ile başlamıştı.

Sonra savaş yeteneğini kaybetmiş yeniçerileri kaldırarak sultana sadakat gösterecek yeni bir Nizam-ı Cedid ordusunu kurmak isteyen III. Selim yeniçeriler tarafından tahtan indirildi. Ancak Sulatan idari, siyasi ve ticaret gibi birçok alanda reformların hazırlığını yaparak büyük çaplı değişimin önünü açmıştı. III. Selim'den sonra II. Mahmut tahta çıkarak yeniçerileri zamanı geldiğinde kaldırmış ve toplumsal alanda birçok reformlara imza atmıştır. Sarık yerine Venedik menşeli fesin kabulü sakalların kesilmesi gibi yeniliklerden sonra kendisine Türklerin Deli Petrosu ve gavur sultan gibi lakaplar takılmıştır (Karpas, 2014: 92-95).

Askeri ve idari tedbirler düşünülerek yapılan reformlar kötü gidişatı durduramamıştır çünkü Osmanlı toplum olarak reformlara ayak uyduracak bir yapıda değildi. Toplumsal yapı çoğunlukla çok güçlü bir kuvvet olan İslam ile korunarak gelmiş ve bu değişime kurumsal ve toplumsal olarak direnç gösterileceği muhakkaktı. Ekonomik olarak da cılız ve eğitim seviyesi Batı ile kıyaslanamayacak kadar geri olmasının yanı sıra Batıcılığa muhalif gruplar da söz konusu idi. Silah, saat ve matbaa gibi dönemin en yararlı aygıtlarını yapacak kadar zeki olsalar da Türk toplumunun çoğunluğuna göre Batılılar hala karanlıkta kalmış yabancı birer kafir olarak algılanıyorlardı. Batı ilim yönünden gelişmiş gözükürken, ahlaken ve toplumsal olarak yoz görünüyordu. Askeri hezimetler karşısında kendini yenilmez gören Türklerin kafirlere karşı küçümseyici tavrı, bir boyun eğmeye karşı Batı'yı imrenmenin yerine onlara karşı kin duygusunu hakim kılıyordu.

Reformların ortaya çıkması ile iki grup meydana gelmiştir. Bunlardan ilki reform taraftarı yenilikçiler diğeri ise reform karşıtı düzeni yeniden tesis etmenin yolunu geleneklere bağlılıkta gören muhafazakarlardır.

1938 yılında II. Mahmut Osmanlı kurumlarının reforma tabi tutulmasından sonra Batı modelinde askeri, idari ve adli üç meclis ihdas etti. Böylece modernleşme askeri alanın dışına çıkarken imparatorluk topraklarında Hıristiyan tebaanın eşitlik ve teminatları için Batılıların istekleri doğrultusunda bu alanda reformlar için uygun zemin hazırlandı ve 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edildi. Gülhane Hattı Hümayunu denilen Tanzimat Fermanı Sultan Abdülmecit'in onayıyla Reşit Paşa tarafından hazırlanarak Gülhane Parkı'nda okundu. Tanzimat, Karpas (2014: 97)'a göre reformların o zamana kadar direk olarak temas etmediği siyasal ve kültürel alanlara

yayıma hareketiydi. Ardından Osmanlı Paris Konferansı'nda elini güçlendirmek için Islahat Fermanı ilan etti. Bu iki fermanla birlikte Osmanlı gayrimüslim vatandaşlarını eşit haklar ve vazifelerle donatmıştı. Burada amaç Osmanlılık fikri ile gayrimüslimlerin bağımsızlık emellerini bastırmak olacaktı ve nihayetinde tüm tebaasının eşit yurttaş saymak 1876 Kanun-i Esasi ile kabul edildi.

Gayrimüslimlerin eşit haklara sahip olması birçoğu için bardağı taşıran son damla olmuştu. Ancak 1871'e gelindiğinde reformlar önemli ölçüde ilerleme kaydetmişti. Lewis (2014:185)'e göre geçmişe geri gidişatı başlatmak için herhangi bir politika üretmek pek mümkün görünmüyordu. Eski düzen öyle bir yıkılmıştı ki Batılılaşma artık tek çıkar yolu. Reformlar hızlı veya yavaş ilerleyebilirdi veya direk ya da dolambaçlı bir süreç izleyebilirdi ancak geri dönüş artık söz konusu olmayacaktır.

İleri gelen aydınlar siyasi alanda reform talep ediyorlardı. Meşrutî bir yönetimin Osmanlıda hakim kılınması talebi yabancı devletlerin de baskısı ile 23 Aralık 1876 yılında Kanun-i Esasi kabul edilerek Mebusan ve Ayan Meclisi olmak üzere iki kamaralı meclisten meydana gelmek üzere bir parlamento kuruldu. II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi 1877'de yürürlükten kaldırması ile yurtiçinde ve dışında gizli cemiyetler kuruldu ve bunlar zamanla Jön Türkler olarak tanındı. Jön Türk hareketi hem Müslümanlarca hem de Hıristiyan ahali tarafından destek bulunca hızla gücünü artırdı. Jön Türkler ortak bir yol haritası çizecek için 1902 yılında Paris'te toplandılar. Toplantıda gerçekleşecek darbeye ordunun katılması ve dış destek alınmasını savunanlar Prens Sabahattin'in etrafından birleşerek Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurdular. Prens Sabahattin Osmanlı toplumunun yapısında radikal değişimi amaçlayan Teşebbüs Şahsi ve Adem-i Merkeziyet fikri İctihat çevresince fazla kabul görmemiştir. Batıcılar İctihat ve Osmanlı mecmuası bünyesinde toplanan gruplardan oluşmaktaydı. Osmanlı mecmuası Jön Türklerin Cenevre grubu tarafından 1 Aralık 1897 tarihinde çıkarılmaya başlamıştır. İsviçre devletinin baskıları sonucunda Abdullah Cevdet Kahire'ye geldi ve 1905 yılında muhalefet etmeyi oradan sürdürdü. Abdullah Cevdet ve arkadaşları toplum kültür seviyesinin önemine atfen edebi ve kültürel yayınlar yapmıştır (Aksanyar, 1999: 232).

Pozitivizm, Rasyonalizm, Darwinizm, Sekülerizm ve E. Durkhem'in sosyolojik görüşleri Batıcıların dine, kültürüne, toplumsal yapıya dair görüşlerini etkilemiştir (Özdeş, 2008: 29).

Abdullah Cevdet biyolojik materyalizmi gündeminde tutarak zamanla dinin yerine alacağına inanıyordu. Nerdeyse tüm Jön Türklerin eğitiminde biyolojik materyalizm etkili olmuştur. Ancak İslam'ın sosyal dokusunun Osmanlı toplumunu çağdaşlaştırmada etkili olabileceğine inanıyordu. Abdullah Cevdet birçok çevri yaparak halka Batı'nın en büyük eserlerini okutmayı amaçlamıştır ve ancak böylece toplumun ilerleyeceğine inanıyordu. Ancak Cevdet'in derlemelerin çoğu materyalist filozoflardan oluşmaktadır. Nihayetinde Jön Türklerin ve dolayısıyla Cevdet'in fikirleri geniş halk tabanında karşılık görmemiştir. Cevdet Avrupa'dayken kadın meselesini de incelemiştir. Bir Fransız edebiyatçı mülakatı esnasında ona "Kuran'ı kapa, kadını aç" şeklindeki fikrini o "hem Kuran'ı aç hem kadını aç" şeklinde çevirerek 1908 inkılabından sonra peçe ve çarşafa karşı duruşu ilk o başlatmıştır. Toplumsal ve ekonomik kalkınmanın kadın haklarını ve statüsünün eşitlenmesine vurgu yapmıştır. Çok kadınla evlilik, tesettür, cariyelik, odalık, erkekten kaçma ve görücü usulü evlilik gibi kadına yakışmayan hususları ele almıştır. Kılıçzade Hakkı ise reforme edilmiş İslam'ı savunmaktadır. Yalnız din için yaşayan toplumlar sefaletten kurtulamıyor sadece maddiyata tapanlar ise ahlaken yozlaşmış olduğu ifade etmiştir (Aksanyar, 1999: 235).

Prens Sabahattin'e karşıt görüşte olanlar Ali Rıza Bey'in etrafında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak ayrıldılar. Selanik'te subayların ve devlet memurlarının kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşince İttihat ve Terakki büyüdü ve Hıristiyan üyeler ulusal bağımsızlıklarını meşruti idare ile kazanacaklarını düşündüklerinden partiye destek verdiler (Karpaz, 2014: 101). İttihat ve Terakki Cemiyeti politikaya fazlaca müdahil olmaya başlamıştı. 1909 tarihinde başlayan isyan, 31 Mart Vakası'nı, hareketini bastırarak Sultan II. Abdülhamit'i tahtan indirerek yerine V. Mehmet'i tahta çıkartmışlardır.

İslamcılar 1909 yılında İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nı kurarak bir birlik meydana getirmişlerdi. 31 Mart olayını kışkırttıkları için Jön Türkler yani İttihat ve Terakki Cemiyeti durumu kontrol altına alınca bu Fırkayı kapattılar. Yenilikçiler ise ikiye ayrıldılar. Garpçılar yani Batıcılar ve Türkçüler. Batıcılar içinde bir de aşırı

Batıcılar vardı ki bunlar Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Süleyman Nafiz, Kılıçzade Hakkı ve Ahmet Muhtar önde gelenlerdi. Batı'nın ileri seviyesine ulaşmak ve onların saygısını kazanmak için her alanda Batı'yı örnek almaları gerektiğini ileri sürüyorlardı (Karpat, 2014: 109). Türkçüler ise kendi milli özelliklerine göre yeni bir düzeni ihdas etmeleri gerektiğini savunuyorlardı. Türkçülerin Turan idealine karşı Batıcılar irfan fikrini ileri sürüyorlardı. Batıcılar eğitim yolu ile halkın aydınlanmasını merkeze koymaktaydılar. Uygulanacak yenilikler olarak da tek kadınlı aile, kadınlara hürriyet verilmesi, Latin alfabesinin kabulü, Batılı, laik bir medeni kanun ile şeriat mahkemelerinin kaldırılması, kaderci zihniyeti toplumun zihniyetinden silmek için tekke ve zaviyelerin kaldırılması ve milli bir ekonomi için sanayileşme ve ulaştırma alanına yatırım yapılmasını öneriyorlardı.

Jön Türkler döneminde gelişen en önemli ideolojilerden biri de milliyetçilik olmuştur. Arapların Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'yi desteklemesi bu duruma önemli ölçüde etki etmiştir. Padişahın halife sıfatıyla tüm İslam alemini savaşa çağırmasına rağmen buna uymayarak birbirine karşı savaşması Türkiye'de Panislamizm'in itibarını düşürerek milliyetçiliği öne çıkarmıştır ve zamanla Jön Türklerde Turancılığın ve laikliğin güçlenmesine vesile olmuştur. Sosyal Darwinizm de Jön Türkleri etkilemiştir. İlk defa 1899 yılında İdare-i Cumhuriyet ve laikleşme bahsedilmiştir. Aslında ahlak-ı içtimaiye mefhumu ile tam anlamıyla Batılılaşma gayretleri de olduğu görülmektedir (Aksanyar, 1999: 234). Dönem itibarıyla milliyetçiliğin dinden daha kuvvetli olduğunu bu durum göstermiştir. Sonuçta Jön Türk hareketi 1908 yılındaki kuvveti eline almasından sonra Osmanlı'da Batı örneğindeki gibi parlamenter bir demokratik rejim kurmak istedi. Bunu sağlayamasa da Cumhuriyet döneminde yapılacak köklü değişimin fikir babalığını yaptığı gibi bir ön deneyim oluşturdu.

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmanın iki önemli özelliği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı devletini koruyup kollayarak eski gücüne yeniden erişip devleti ihya etme aracı olarak başlamıştır. İkincisi ise başlangıçta özellikle askeri alanda olmak üzere kısmi olarak ortaya çıkan Batılılaşma hareketi giderek topyekun bir Batılılaşma hamlesine dönüşmüştür (Toker, 2007: 79). Aslında Batılılaşma ilk başlarda Osmanlının 18. yüzyılda Avrupalı güçler karşısında yenilgiye uğraması neticesinde buna karşı bir

reaksiyon olarak Avrupa’da tutunma, gücünü ve konumunu muhafaza etme gayreti ile başlayıp bir ulus-devlet yaratma süreci olarak devam etmiştir.

On sekizinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile başlayan modernleşme hareketi Cumhuriyet ile birlikte rejimin dayanağı altı ilkedен biri olan devrimcilik ilkesi ile rejimin resmi unsuru haline geldi. Cumhuriyet rejimi tarafından Batı’nın üstünlüğünü fikri ilk yirmi yılda zirveye ulaştı ve yapılan hemen her modernleşmede adımında Batı adeta kayıtsız şartsız ilham kaynağı olarak düşünöldü (Karpas, 2014: 403). Batı medeniyeti tarafından yapılan modernleşme hamleleri büyük ölçüde Türk toplumu tarafından zamanla kabul gördü. Türk siyasal rejiminin özelliklerinden birisi imparatorluk mirasının reddi ve modern bir ulus-devlet inşa etme amacı gütmesidir. Yeni devlet batılı bir formatta olacak ve dinin devlet yönetimindeki etkisi kaldırılarak devlet dini kontrol edecektir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti yüzünü tamamen Batı’ya çevirecek ve Batılı bir devlet kimliği taşıyacaktır. Böylece dış politikanın karakterinin Batıcı bir hüviyete bürünmesi cumhuriyetin kimliğinden kaynaklanacaktı (Erol, 2011: 20). Osmanlının varlığını sürdürmek amacıyla korumacı ve statükocu yaklaşımı refleks olarak cumhuriyet rejimine geçiş yapmış, Türkiye’nin güvenliği için Batı’nın bir parçası olmak dış politikanın hedeflerinden biri olmuştur. Batı güvenli bir liman olarak görölmüş bölgesel ve küresel güvenlik risklerine karşı kendini Batı müttefikliği ile güvenceye alabileceğini düşünmüştür. Türkiye’nin NATO üyeliği de Batıcı bir dış politikanın ürünü olmuştur.

Ulus-devlete geçiş süresinde zaruri görölen ve 20 yıldır tepeden inme devrimler sefil halk için önemli iyileşme sağlayamamıştı. Bu durum halkı Kemalist devrime yabancılaştırmıştı ve muhalefet olanlar sesini yükseltmeye başladı. (Ahmad, 2010: 25). Demokratik gelişim ve muhalefetin gereği olarak çok partili sisteme geçiş ile birlikte devrimlerin yapılmasında yürütölen yöntem değişikliğe uğramıştır. Devrimler baskıdan ziyade rızaya dayalı olmuştur. Bundan böyle yapılan devrimlerde son söz halkın olacaktır.

Toynbee (2011: 93), Türkiye’nin Batılılaşmasını Türklerin ve Çin’in sadece batı tekniği ve kültürü değil, toplumsal ve siyasal kurumlarını da benimseyerek dünyanın diğer İslami Hint ve Uzakdoğu’ya yayılan bir hareketin temsilcileri olarak sayılması gerektiğini belirtir. Tüm dünyanın Batılılaşmasının kaçınılmaz bir olay olduğunu

vurgulamaktadır. Bu mantıksal olarak doğru bir tespittir çünkü küreselleşen dünyada zihniyet olarak olmasa bile siyasal ve yapısal olarak hakim güçlerin örnek alınması kaçınılmaz bir gerçektir. Yine Toynbee (2011: 169-170), Türk Batılılaşmasını Herodian olarak isimlendirerek taklitçilik olarak kabul edip Batılıların asla Türkleri kendilerinden görmeyeceğini, Türkler tam anlamıyla başarıya ulaşırsa bile Batı medeniyetine bir şey katamayacağını ifade etmiş ve Batı toplumu içinde eriyerek onların işçisi olup buyruğu altında kaybolacağını iddia etmiştir. Türk toplumunun bugünkü dünyanın küresel sistemi içerisinde herhangi bir toplum düzenini öykünmesine ihtiyacı yoktur. Gelişim ve medeniyet yolunda ilerlemenin evrensel değerleri ve araçları artık her toplum tarafından bilinmektedir. Bu araçları etkili kullanarak ve bu değerleri toplumun geneline yama ve uygulama idarenin ve siyasetçilerin en temel görevi olmalıdır. Popülizm ve iktidarı elde etme uğruna bu değerlerden sapma Türkiye’de Batılılaşmanın hiç bitmeyeceği anlamına gelir ki Atatürk’ün koymuş olduğu muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma amacı hep etkisiz kalacaktır. Karpaz (2014: 427)’ın belirttiği gibi modernleşme toplumun süregelen isteklerine örtüşen Türk’ün kendi yaratıcı dehasına dayanmalıdır. Kişisel veya bir gruba değil toplumun ihtiyaçlarını karşılama amacını taşımalıdır.

Türkler Batı’ya İslam kültürünü, ahlakını ve medeniyetini götürme amacıyla fetihlerle gittiği ve giriştiği amansız mücadeleyi kaybetti. Değişen dünyada da hayatta kalabilmeyi Batılılaşmada gördü ve Batı’nın siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri düzenini alarak bu yaşam tarzını benimsedi ve bir bakıma değiştirmek için gittiği Batı’dan Batılılaşarak geri döndü.

3.5.2.2. İslamcılık

İslamcılığın başlangıcını Bulaç (2005: 48) 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı’na dayandırmaktadır. Islahat Fermanı ile oluşan düşünce ve harekete bir tepki olarak doğmuştur. İslamcılığın ortaya çıkmasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupalı güçlere göre askeri ve ekonomik olarak geri kalmasının yanı sıra 1876 Fransız İhtilali’nin ortaya çıkardığı milliyetçilik ve ulus-devlet yapılanmasına evirilen dünya düzenidir. Batılılaşma hareketi ile İslamcılığın dinin aslına dönülmesi yönündeki tepkileri gündem dışı kalmıştır ve bu durum Batıcılar için Protestanlık eğilimini artırarak onların ellerini güçlendirmiştir.

İslamcılığın tarifi üzerine çeşitli görüşler mevcuttur ancak ortak noktaları bünyesinde bulunduran kapsamlı bir şekilde İslamcılığı İsmail Kara ifade etmiştir. Ona göre İslamcılık, 19 ve 20. yüzyılda İslam'ı inanç, ibadet, ahlak, siyaset ve eğitim alanlarının hepsinde bir bütün olarak hayata hakim kılmak, İslam dünyasını ve Müslümanları Batı sömürsünden, zalim ve diktatör yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafeden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırma uğruna yapılan tüm hareketlerin, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir ideolojidir (Çakır, 2012). Çiğdem (2005: 27) İslamcılığı, emperyalizm ve kolonyalizmin getirdiği sonuçlara karşı direnç göstermeyi ve bu sonuçların İslami toplumların fayda sağlayacağı şekilde dönüştürmeyi gaye edinmiş bir ideoloji olarak tanımlar. Diğer taraftan Batılılaşmaya bir tepki olarak ortaya çıktığı göz önüne aldığımızda Osmanlı devletinde İslami değerlerden uzaklaşılarak benimsen Batı'nın toplumsal ve ahlaki değerlerini ilga ederek yeniden İslami değerlerle bezeli bir toplum inşa etme fikridir.

Batılılaşma süreci ile İslamcılığın başladığını dikkate alırsak İslamcılığın iki aşırılık bir tarihi vardır ve İslamcılığı ortaya çıkaran sebeplerden en önemlilerden birisi sömürgecilik ve geri kalmışlıktır. Sömürgeciliğe ve geri kalmışlığa bir çare üretilmesi gereği ortaya çıktığı aşıkardır. Osmanlıdaki aydınlar ve siyasetin Batıcılığı çözüm olarak görmesi İslam'ın kaidelerine ve geleneksel dokusuna zarar vermesi bir tepki olarak İslamcılığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslamcılığın oluşmasına sebep olan diğer bazı etkenler de mevcuttur. Bunlar dine hakaret, İslam'ın aşağılanması, kafirlerin İslam coğrafyasına müdahalesi, siyasetçilerin din dışı tasarrufları, yoksulluk, ulemanın etkisizleştirilme süreci, Osmanlıda Tanzimat ve Islahat fermanları ile gayrimüslimlerin eşit haklara kavuşması gibi sebeplerdir.

İslamcılığın beynelmilel bir boyutu da vardır. II. Abdülhamit Dönemi'nde (1876-1909) İttihad-ı İslam politikası güdülerek Osmanlının İslam coğrafyasındaki kayıp toprakları tekrar alınarak Müslümanların pozisyonunun güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra sınırları dışında kalan Müslümanlarla bağ kurularak buralardan destek alınması güç birliği kurulması düşünülmüştür (Göktolga, 2015: 42).

İslamcılara göre Osmanlının zayıflamasının sebebi İslami esaslardan uzaklaşmış olmakta yatmaktaydı. İslam fen alanında ilerleme için uygundu ve bu yüzden Batı'nın sadece fen ve teknoloji alanından faydalanılmalı ve Batı'nın sosyal, kültürel ve diğer

alanları İslami olanlardan aşağı görüldüğünden bu alanlarda İslami değerler muhafaza edilmeliydi. Kuran'da toplumsal hayatı her seviyede düzenleyen hükümlerin bulunduğu inandıklarından Osmanlı reformlarına karşı duruş sergiliyorlardı. Bunların başında Prens Sait Halim, M. Şemseddin, Musa Kazım ve Hacı Fehim vardı. İslamcılar 1909 yılında *İttihad-ı Muhammedi Fırkasını* kurarak bir birlik oluşturdular ancak 13 Nisan 1909 yılındaki (31 Mart İsyanı) ayaklanmayı kışkırttıklarından dolayı Jön Türkler bu partiyi kapattılar (Karpat, 2014: 108).

Kara (2005: 35), Türkiye'de İslamcılığın modern geçmişine bakıldığında temel olarak şeriata uygun siyasal ve toplumsal yapı tesis etme olmadığını iddia etmektedir çünkü bu amacı gerçekleştirme için hareket edildiğini ilan eden girişimler kitlesel bir destek bulamamışlardır. Cumhuriyet Dönemi'nde İslamcılık dini olan ile dünyevi olan arasındaki ikilemin ortaya çıkardığı çatışmanın bertaraf edilmesine yönelik ortak bir görüşü temsil etmekteydi. Ancak Bulaç (2005: 53) ise Batıcılar gibi İslamcılar da devleti ele geçirerek devleti dönüştürmek ve arzuladığı ideoloji çerçevesinde yeniden toplum tesis etmek olduğunu belirtmiştir.

İslamcılar modernleşme sürecine karşı bir duruş sergilemişlerdir. Kara (2005: 35) modernleşme sürecini elde olanlarla yani mevcuttakiler ile umulan, ele geçirilecek olanın garip bir takası ve bir kültürsüzleşme süreci olduğunu ifade etmiştir. Selefî, radikal ve modernist uygulamalar yerli kültürle, tarihle asimetri oluşturmakta ve dolayısıyla kendini tanımazlık ve reddine, zihin boşaltmaya ve milli kültürün yok edilmesine neden olduğunu ifade etmektedir. İslam dini akıl, mantık ve ilim dinidir. Emperyalist istila, işgal ve zulme maruz kalınması gerçek İslam'dan veya Müslümanlıktan kaynaklanıyor olamaz ve bunun nedeni ancak İslam değil Müslümanlardır.

Müslümanların modernleşme döneminde Batı ile kıyaslanamayacak ölçüde toplumsal ve siyasal olarak zafiyetler içinde olduğu görülmektedir. **“İslam man-i terakkidir”** yani İslam ilerlemeye mani olmaktadır sözünü ileri süren oryantalistler İslam ve Müslümanlara yönelik düşüncelerini aşağıda şöyle özetliyorlardı.

Hurafelere, batılı inaçlara, menkıbelerin içine boğulmuş inançlar manzumesi ve din; otoriter/totoliter/despotik bir siyasal rejim ve buna karşı itaatkar, sesini yükseltmeyen bir toplum; atıl, hareketsiz, vurdumduymaz, gözü ahrete dönük,

heyecanını kaybetmiş bir toplumsal yapı; kadın ile erkeğin, Müslüman ile gayrimüslimin, her türlü esirin siyaseten ve statü itibarıyla eşit olmadığı bir sosyal hayat; gayreti, içtihatı, iradeyi değil pasif bir hat üzerinde gerçekleşen tevekkülü, sabrı, kaderi, kanaati, bir lokma ile bir hırkayı öne çıkaran bir zihniyet ve yaşam usulü; İlmî ve felsefî gelişmesi 12. yüzyılda durmuş, şerhlere, haşiyeleri, tekrara, ezbere boğulmuş ve taklit ile yol alan bir ilim anlayışı ve terdis tarzı hakim olmaktadır (Sevil, 2005: 65).

Batıcılar bu siyasal ve toplumsal durumun farkında olup bu düzeni değiştirilmesi gerektiğini vurgulayarak Batılılaştırma hareketi ve eskinin neredeyse tamamen yıkılarak çağdaş düzen kurmak için Batı model alınmalıydı. Bir bakıma düşmanın silahı ile silahlanmak ancak onlarla mücadele edebilmeyi gerektirirdi. Bir lokma bir hırka, kanaat, rıza, mutlak itaat, ilham, tevekkül, sabır gibi Osmanlıdaki birey nitelikleri diğer yönden kadim İslam kültürünün ahlaki unsurları ilerici bir toplum inşasında engel görülüyordu. Ancak İslamcılar İslam'ın temeli ve Kuran'ın özü olan ahlakın kaybedilmiş olmasından dolayı İslam coğrafyasının başına musibetlerin geldiğini iddia etmektedirler. İslamcılar geri kalmışlığı İslam dünyasının kaderi olmadığını ve ilerleme ve kalkınma İslami değerlerle İslam aleminde de gerçekleşebileceği iddiasındadırlar. Batı'nın teknoloji ve ilimde ilerlemesi onların tabiatlarının bir gereği değil kronolojik bir olgu olduğunu savunurlar (Çiğdem, 2005).

İslamcılık bir başka yönden direniş ve kurtuluşu ifade eder, küfre karşı cihat, gasp ve zalime karşı mücadele etmeyi, infak ve yardımlaşmayı temsil eden bir ideolojidir. İslamcılar ümmetin yeni bir ruhla İslam'ın ilk kaynaklarına atıfta bulunacağı ve bu manevi güçle sömürgeciliğe karşı yeni bir cihat duygusunu harekete geçirecek İslam birliğini kurtarıcı olarak görmüşlerdir. İslamcılar Namık Kemal, Cemalettin Efgani, Muhammed Abdullah, Mehmet Akif, Said Nursi, Muhammed İkbâl temsil edenler arasında başı çekmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşında Arapların İngilizler ile birlikte hareket etmesi ve padişahın halife sıfatıyla cihat ilan ederek Müslümanları birlikte savaşa davet etmesi karşılık bulamayınca Türkiye'de İslamcılık itibar kaybı yaşayıp Milliyetçilik öne çıkmıştır.

Müslümanlar hem dünyevi hem uhrevî çıkarlarını devlet ile örtüştürdüğünden devleti ve vatani için canını feda etmeyi en büyük fazilet ve sevap olarak görmektedirler. Bu yüzden Cumhuriyet döneminde dini ve geleneksel öğeleri, değerleri

muhafaza etmek, zamanı geldiğinde yani baskı ve zorlamanın yumuşadığında veya kalktığında İslami düşüncüyü topluma hakim kılmak için mümkün olduğunca kullanmaktır, şeklinde ifade etmiştir (Duran, 2005: 132). Sosyal hayatın sekülerleşmesine şiddetle karşı çıkan Sebilürreşad yazarları muhafazakarlığa olan ihtiyaca vurgu yapmaktadırlar. İslam'ın sahih kaidelerine bağlanarak tekamül edilebileceğini ve ancak ilerleme ve kalkınma sağlanabileceğini savunmaktadırlar.

Necip Fazıl Kısakürek, Cumhuriyet'i Tanzimat'ın Türk mukaddesatını ve iman kökünü kurutma evresinin son perdesi olarak görmüş ve Tanzimat ile başlayan taklitçik, milleti zaman ve mekan mefhumunun dışına iten bir rüzgar olarak yorumlamıştır. (Duran, 2005: 133).

Cumhuriyet Dönemi ki bunu çok partili döneme geçiş ile sınırlandırırsak İslamcılığın yasaklandığı bir ortamı yaşatmıştır. Cumhuriyet yıllarında İslami görüşler genel olarak baskı altında tutulmuştur çünkü devrimlerin gerçekleşmesi, halk kitlelerince benimsenmesi ve bir süre devrim kanunlarının uygulanması için bu zorunlu bir durum olarak görülmüştür. Cumhuriyet yıllarında Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri oldukça etkili olduğu söylenebilir. İslamcılar bu baskı altında yer altı cemaat teşkilatına ya da milliyetçi cenaha kaymalarına sebep olmuştur. İslamcıların Cumhuriyet Dönemi'nde uygun zamanı kollayıp milliyetçi bir söylemi benimsemesinin nedeni Sünni İslam'ın devlet algısına da dayanmaktadır. Aşkın devlet anlayışı, devlete bir kutsiyet yükleyerek devletin menfaatleri her zaman toplum çıkarlarından önde olduğu devletçi bir eğilimdir (Çiller, 2005: 418). Bu, İslamcıları devlet ve rejimle çatışmadan uzak tutmuştur. Bu açıdan Milli Görüş'ün 28 Şubat post-modern darbe sürecinde çatışmaya girmeme gerekçesini aşkın devlet anlayışına bağlanabilir. Cumhuriyet Dönemi Türk İslamcılığı dönemin getirdiği bir zaruret olarak muhafazakarlığa eklemeli olduğu genel bir kabul görmüştür. Hatta Necip Fazıl Kısakürek İslam'ın muhafazakar-milliyetçi söylemle birleştirmiştir ve Türk milliyetçiliğinin İslamileşmesine katkı sağlamıştır (Duran, 2005: 130). İslamcıların fikirlerini ileri sürüp savunacakları ortamın olmadığı bir dönemde Milliyetçilik bir sığınak vazifesi görmüştür.

İslamcılar, Türk muhafazakarlığı ile birlikte benzer unsurlara sahip olan milliyetçiliği dinileştirme gayretleri içerisine girmişlerdir. Türk ve İslam'ı birbirine

öylesine bağlı ve birbirini tamamlayıcı görmüşler ki Türk-İslam sentezini oluşturmuşlardır. Hatta Kısakürek “Türk Müslüman olduktan sonra Türk’tür” iddiasında bulunmuştur. İslam’ı sosyal, siyasal ve inkılapçı özellikleri ile dünyayı kurtaracak bir nizam olarak ileri sürmektedir. Atatürk’ün getirdiği devrimlere karşı bir duruş göstererek II. Abdülhamit’i ulu hakan olarak yüceltip onun karşısına koyar. Karşı devrim arzusu ile İslami bir toplum ve devleti ihdas etmeyi belirtir. İdealini gerçekleştirmek için Anadolu’da konferanslar tertipler ve konferansına Samsun’da başlaması gibi Kemalist sembolleri kullanması dikkat çekicidir. Kısakürek, Kemalizm’in bir ideoloji ve dünya görüşü getirmedini ifade etmiş ve totaliter nitelikli bir İslam devletini savunmuştur (Duran, 2005: 135).

İslam geleneğın yenilenerek gerçek İslam’a ulaşması gibi süreklilik unsuru, zaman ihtiyacına uyumu ve değişim yönü Sünni bir duruştan kaynaklanır. Batı’dan demokrasi, teknoloji ve ilmin alınmasını değişim yönünü temsil eder. İslamcılığın devrimci ruh ve şeriati hakim kılma anlayışı muhafazakarlık ile ters düştüğü görülür ve ayrışma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Komünizm karşıtlığı ise İslamcılar ile Türk sağının ortak zeminde kesiştiği en önemli konudur.

1950 ile birlikte çok partili hayata geçişin getirdiği iktidar değişikliği ve tekrar iktidar olabilmek için halkın geleneğine, kültürüne ve görüşlerine uygun hareket edilmesi gerektiğine inanan siyasal partiler devrim kanunları ve uygulamalarını gevşemeye başlamıştır. Bu dönemde İslamcıların ana gayesi sadece devleti değil toplumu da İslamileştirmek olmuştur. Bu bakımdan yeni gelişmelerle İslamcılık, İslam’ın fikri, siyasal, sosyal ve manevi değerlerine dayalı bir dünya kurmayı ve bu amacı gerçekleştirmek için çaba sergilemeleri anlamına gelir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde İslam’a karşı liberal politikalar takip ederek ilk yapılan iş ezanın Türkçe dışında bir dilde okunmasını yasaklayan ceza kanununun 526. Maddesi kaldırılarak müezzinlerin serbestliğine bıraktı. Radyolarda Kuran okunması ve okullarda din dersleri zorunlu hale getirildi. 1951 başlarında Atatürk büst ve heykelleri tahrip edilmeye başlandı. Parti mitinginde fesin, çarşafın ve Arap alfabesinin geri getirilmesi istendi. Böylesi hareketler karşısında gericilik yapanlara karşı DP gerekli önlemlerin alınması için genelge yayınladı ve Kısakürek gibi gericilere karşı dava açtılar. Millet Partisi din kisvesi altında yıkıcı faaliyete karışmaktan 27 Ocak 1954’te

mahkeme kararıyla kapatıldı. Bir taraftan da DP kötüleşen ekonomik durum karşısında her dönemde siyasal partilerin yaptığı gibi dini kullanarak siyasal bir telafi yoluna gitmişti. 1908 ve 1909 yıllarında irticai harekete karışan Saidi Nursi'nin yönetimindeki Nurcular laik doktrine karşı durarak İslami devlete geri dönmek amacını taşıyıp DP iktidarında yeniden ortaya çıkmıştı. DP de seçim kaygısıyla nurcularla birlikte hareketi olmuştur. Yetmişli yıllarda siyasal İslam'ı temsil eden Milli Selamet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi gibi partilerle koalisyona girmişlerdir (Ahmad, 2010: 463-489). Daha sonra MSP gerici faaliyetleri nedeniyle kapatılmış, ardından bu partinin uzantısı Fazilet Partisi ve Refah Partisi de kapatılma ve post-modern darbeye maruz kalmıştır. Ancak toplumsal desteği ve tabanı mevcudiyetini korumaya devam etmiştir.

3.6. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri ve Paradigmaları

Türk dış politikası tarihsel süreçte iki temel ilkeye dayandığı görülmektedir. Bunlarda ilki Osmanlı mirasının bir devamı olarak Batıcılıktır. Batıcılığın temelinde üç ana esas vardır. Bunlar Kapitalizm, seküler yaşam ve demokratik yapıdır. Tarihsel olarak Batıcılık Tanzimatla başlayıp, İttihat ve Terakki ile devam eden ve batıcı reformlarla Cumhuriyet Dönemi'nde devletin kuruluş felsefesinin temel unsurlarından birisi haline gelmiştir. Bir diğer ilke de Statükocu bir dış politikadır. Bu politikayı açıklayan en temel ilke “Yurtta sulh, cihan da sulh” mottosudur. Statükoculuğun uluslararası anlamı anti-revizyonizmdir. Revizyonizm, I. Dünya Savaşı sonunda yapılan anlaşmalara karşı konulan ve değişiklik yolunda eylem ve tavırlara bir gönderme yapar. O anlaşmaları kabullenmemek ve revize edilmesine yönelik bir hareketi ima eder. Türkiye aslında Serv'i tanımayıp buna karşı ilk silahlı mücadeleye başlayan ülkedir. Ancak Lozan ile birlikte kazanımlarını ve pozisyonunu yeterli gördükten sonra statükocu temelli bir dış politikayı sürdürmüştür. Revizyonist ülkeler kendi sınırları dışında kalan diasporasını sınırları içine katmayı (İrredantizm) amaç haline getirir ancak Türkiye dış azınlıklarıyla uğraşmamış ve bu uğurda kendini tehlikeye sokacak adımlardan uzak durmuştur (Oran, 2020: 353).

Birinci Dünya Savaşı sonunda bugünkü Türkiye sınırları da parçalanma tehlikesi içine girmiş ve Batı perspektifinden bakıldığında Türkiye'yi parçalama güdüsü ve bu tehlikenin tekrar zuhur edebileceği gerçeği göz önünde tutulmuştur. Wilson İlkeleri'nin

12. maddesi direk olarak Osmanlı İmparatorluğu ile ilgiliydi. Buna göre Boğazlar gemilerin serbest geçişlerine açık olmalıydı ve Türkiye'deki azınlıklar özerk gelişimini sağlamalı ifadesi self-determinasyon ilkesi gereği bu halklara özerklik tanınması talebi Türkiye Cumhuriyeti için bir sorun niteliğindedir (Boztaş, 2014: 166). Sonrasında Osmanlıya dayatılan Serv Anlaşması neredeyse Türkiye'nin tamamen yok edilmesi anlamına gelmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti bu yok oluşu kabullenmeyip verdiği istiklal mücadelesi sonrasında pragmatist bir dış politika takip etmiştir.

Lozan Anlaşması ile sağlanan ve kazanılan Türkiye'nin bağımsızlığı ve ulusal güvenliği komşu devletlerle sağlamlaştırma gayreti gütmüş fakat olası askeri müdahalelere karşı kendi güvenliğini korumak için ortak bir güvenlik sistemi oluşturmaya yönelmiştir. 1943 yılında İtalya'nın Ortadoğu ve Yakınoğu'ya yayılma emelleri ile 1933 yılında Almanya Nazi iktidarı döneminde sınırlarda değişiklik isteği, İtalya ile Almanya arasındaki işbirliği ve yine Almanya'nın Boğazlarla ilgili olumsuz tavrı Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırmıştır. 1939 yılında Sovyetler Birliği'nin Boğazlar bağlamında Türkiye'ye yönelik istekleri Türkiye'yi statükoyu korumaya yönlendirmiştir (Özçelik, 2010: 254). Bu politika doğrultusunda sonra meydana gelecek İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasının ana gayesi savaşa girmemek üzerine inşa edilmiştir.

Türk dış politikası her ne kadar statükocu bir yapıya sahip olsa da zaman zaman konjonktürel bir dış politika sergilemiştir. 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye dahil edilmesi, 1950'de Kore'ye asker gönderilmesi ve 1974'te Kıbrıs çıkarması ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye aslında Batıcı ve statükocu bir dış politikayı bir tercihten ziyade zorunluluğun bir gereği olarak gündeminde tutmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlının gerilemesi ile sürekli toprak kayıpları yaşamış. Osmanlı topraklarını ve gücünü muhafaza etmek gayreti ile korumacı bir dış politika gütmüştü. Üst üste girilen savaşlar ile kaybedilen toprakların yanı sıra ekonomi çökmüş ve savaş giderlerini karşılamak için vatandaşlar ağır vergiler altında ezilmişti. Birinci gündem devletin bekası ve mevcut halini koruması olduğundan toplumsal kalkınma ihmal edilmişti. Ayrıca kaybedilen savaşlarla ordu yıpranmış, toplum özgüvenini kaybederek umutsuzluğa terk edilmişti. Kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti öncelikli hedefini

devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyarak ulusal birliğini sağlamlaştırmaya yönelmiştir. Ulusal kalkınma projeleri geliştirilerek muasır medeniyet seviyesine çıkan bir toplum ve devlet yaratma hedefi kurgulandı. Bu amaç uğruna sınırları aşan tasavvurlar ve hayallere meyil edilmedi ve Türkiye'yi tehlikeye atacak maceracı politikalar gündem dışı tutuldu. Bunların yanı sıra askeri ve ekonomik olarak zayıf olduğu bu dönemde dengeli ve akılcı siyaset takip etmek gerekiyordu ve yapılan kapsamlı reformların pekişmesini sağlayarak ülkenin enerjisini bu yönde kullanması sağlanacaktı. Böylece kalkınma için Batıcı; savaş ve çatışmalarda uzak durmak için statükocu bir dış politika güdülmüştür.

Atatürk'ün izlediği barışçı, akılcı, maceracı ve yayılcı eğilimlere izin vermeyen, tüm sorunların müzakere ve diplomasi ile çözümünü ilke haline getiren, karşılıklı çıkar amaçlı ve güven ve istikrarı önemseyen bir dış politika sayesinde ülke uluslararası alanda önemli bir saygınlık kazanmıştır. Bu itibar ile Milletler Cemiyeti'ne kendi başvurmadığı halde davet edilen tek ülke konumunda olmuştur. 2. Dünya Savaşı'na giden süreci öngörmüş 9 Şubat 1934'te Türkiye, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ile Balkan Antantı; 8 Temmuz 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile de Sadabat Paketi'ni imzalamıştır. Böylece hem doğusunda hem de batısında işbirliği ile güvenliğini korumaya almıştır ("Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", [2020]).

James Monroe 2 Aralık 1923'te ABD, Avrupa'nın işlerine karışmayacağını ve Avrupa'nın da ABD'nin sorunlarına müdahil olmaması gerektiğini ileri sürerek kongreye sunduğu ve sonraları Monroe Doktrini olarak anılacak bu mesajı ile ABD dünya siyasetinde yüz yıl olmayacak ya da kendi sınırları içerisinden çıkmayacaktı (Oran, 2002: 527). Ancak ABD İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Monroe Doktrini'nin sonucu olan yalnızlık politikasını terk ederek dünya siyasetine müdahil olmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin art arda iki dünya savaşından çıkması ile ekonomisi zayıflamış ve dünya siyasetinde etkisi azalmaya başlamıştı. Oluşan bu küresel güç boşluğunu ABD'nin doldurmaya başladığı görülmekteydi ve Türkiye-ABD ilişkileri genellikle bu dönemde artış kaydettiği söylenebilir. Bu sırada Rusya 1925 yılında Türkiye ile yapılan dostluk anlaşmasını 19 Mart 1945 yılında bir nota göndererek esaslı değişiklikler yapılması üzere feshettiğini bildirdi (Ülman, 1961). Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper'e Sovyetler Birliği'nin isteklerini bildirdi. Buna göre Moskova Anlaşması'nın çizdiği

Türkiye-Sovyetler Birliği sınırının değiştirilmesini ve böylece Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını talep etti. Ayrıca Boğazların savunması için ise Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne deniz ve kara üssü verilmeliydi. Bu minvalde Montrö Sözleşmesi'ne göre Boğazlar rejimi değiştirilerek Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili anlaşma imzalanması gerektiği ifade edildi (Ertem, 2009: 377-379). Türkiye Sovyetleri Birliği'nin bu isteklerini açıkça reddetmesine rağmen Sovyetler Birliği'ne karşı askeri olarak direnme gücü bulunmuyordu. Bu bağlamda Türkiye, Rusya tarafından dikte edilen bu taleplerin üstesinden gelebilmek için güçlü devletlerle işbirliği yapmanın gerekliliğini hissediyordu. Bunun üzerine Türkiye İngiltere'nin desteğini almak istemesine rağmen İngiltere'nin içinde bulunduğu zorlu durum karşısında gerekli desteği alamayacağını alamayınca İkinci Dünya Savaşı'nda dünyanın en güçlü devleti olarak çıkan ABD'den yardım ve destek almayı tercih etti.

Sovyetler Birliği menfaatlerini gözetmede ve özellikle Boğazlar konusunda bir kazanım elde etmek için büyük güçlerle de müzakerelerini sürdürmeye devam ediyordu. Aynı zamanda arzularını gerçekleştirmede istekli görülen Sovyetler Birliği karşısında Türkiye ağır bir baskı hissediyordu ve güvenliğine karşı büyük kaygı duyuyordu. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü diplomasi ile ABD başkanı Truman Montrö'yü değiştirme konusunda onlarla anlaşarak Boğazları su yolu statüsüne koyarak tamamen silahsızlandırılması kabullenmişti ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri konusunun ise iki ülkenin meselesi olduğunu bildirmişti. (Sönmezoglu, 2006). Bu durumda Boğazların silahsızlandırılması ile Türkiye'nin savunmasının zayıflayacağı ve Sovyetler Birliği tehdidine karşı koyamayacağı çok açıktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgal etmesi ile İran petrollerini kontrol edebilmeyi amaçlamışlardı. Ancak Sovyetler Birliği Boğazlar üzerinden bir hak elde edebilirse daha büyük bir kazanım elde edecekti. Sovyetlerin hammadde ve doğal kaynak açısından bol olan Ortadoğu'da enerji arzını ve geçişini kontrol edebilmek, dünya petrol ticaretine hakim olabilmek ve bunun için bölgeye sızabilmenin ilk ve en önemli geçişi olan Boğazları kontrol etme arzusu hakimdi. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'dan çekilmemesi ve dolayısıyla Komünist yayılcılığı ABD'nin liberal değerlerini ve küresel politikasına ciddi tehdit haline gelmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Sovyetler Birliği Avrupa ülkelerinde Komünist düzen kurmayı amaçlamaktaydı. İşgali altında tuttuğu Doğu Avrupa

ülkelerinde zaten bunu gerçekleştirmişti. Sovyetler Birliği'nin İran, Türkiye ve Yunanistan'ı da kendi denetimine almak istemesi sonucu Truman Doktrini devreye girmesiyle geri adım atmak zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği Yunanistan, Türkiye ve İran hattını da aşmasıyla Ortadoğu ve Hint Yarımadası'na erişmede bir engel kalmayacaktı. Sovyetlerin niyetlerini fark eden ABD bundan böyle politik bir değişikliğe giderek Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Avrupa'da korkulan Sovyet yayılmasını durdurmak için 4 Nisan 1949'da on iki Batılı devlet arasında imzalanan bir anlaşma ile NATO kurulmuş ve 1952'de Türkiye ve Yunanistan da örgüte katılmıştır. Diğer taraftan Kafkaslardaki petrol ve Urallardaki endüstri bölgeleri SSCB ile patlak verecek bir savaşta bombalanması gerektiği stratejik olarak düşünülüyordu. Ancak Batı Avrupa'dan kalkıp buraları bombalayacak bir bombardıman uçağı ABD'nin elinde yoktu. Bu bakımdan Türkiye'den üs alabilmek için Türkiye'nin NATO'ya alınmasını elzem kılıyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin NATO'ya alınması karşılıklı bir muhtaçlıktan doğmuştur. Avrupalı üyelerin Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olmasına karşı çıkmalarına rağmen ABD tarafından desteklenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Kore Savaşı'nda gösterdiği başarı bu karar karşısında etkili olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında askeri ve güvenlik gerekçelerin dışında kalkınma, itibar, demokrasi ve modernleşme gibi saiklerin de etkili olduğu söylenebilir. SSCB Türkiye'nin NATO'ya katılmasından sonra Türkiye'ye bir protesto notası vermiştir. Türkiye'nin Atlantik ile bağlantısının bulunmadığı ve asıl amacın emperyalist devletler, SSCB sınırında askeri üs ve tesisler kurarak Türkiye'nin toprak ve konumundan yararlanmak olduğunu bildirmiştir (Ekici, 2016: 154).

NATO, ABD'nin küresel olarak Sovyetler Birliği'ni çevreleme (containment) politikasının ilk adımını oluşturmaktaydı. ABD, NATO'dan sonra Güney-Doğu Savunma Paktı (SEATO), Pasifik Güvenlik Örgütü (ANZUS), Bağdat Paktı ve ikili güvenlik anlaşmaları ile Sovyetler Birliği'ne karşı ikili müttefiklikler geliştirmiştir (Ülman; 1961: 149).

Türkiye NATO'ya katıldıktan bir yıl sonra 1953'te Stalin'in ölümü sonrası Sovyetler Birliği'nin yeni yöneticileri Türkiye'nin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden isteklerinden vazgeçtiğini bildirmiş fakat Ülman (1961: 151)'a göre Türkiye bu fırsatı kullanamamış 1952-1960 yıllarında Batı bağlılığı politikasını izleyerek kendisini Batı'nın Sovyet sınırındaki ileri karakolu durumuna düşürmüştür. Devamında

Demokrat Parti Dönemi'nde NATO kapsamını aşan ABD'ye bağımlılık ve ona karşı uysallık boyutuna varan bir ilişki ile ABD'ye bağlanmıştır. Türkiye'nin ekonomisinin zorlanması münasebetiyle ekonomik yardım alabilmek ve tarihsel olarak Batılılaşmanın etkisi olabileceği ve Batılılar kulübünün şerefli bir parçası olmanın gururu bu durumun nedenleri arasında gösterilebilir. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle büyük risk almış olduğu gerçeği de vardır. Vuku bulacak bir esnek savaş ya da çekirdek başlıklı silahlarla gerçekleşebilecek savaşta Sovyet sınırına yakınlığı ve ABD'nin üs ve tesislerinin Türkiye topraklarında mevcudiyeti nedeniyle Türkiye'yi Sovyetlerin saldırılarına maruz kalabilecek en riskli ülke konumuna getirmiştir. Böylece NATO'nun bir üyesi olmak Türkiye'nin güvenliğini tamamıyla garanti altına almadığı gibi ABD'nin gerçekleşecek savaş ihtimaline karşı kendi sınırlarından uzak bir alanda savaşın gerçekleşmesi için ortaya attığı **“esnek savaş modeli”** ile Türkiye'yi ateşin tam merkezine koyacaktı.

Türk dış politikası Soğuk Savaş Dönemi'nde Batı ile aynı çizgide fakat manevra alanı kısıtlı ve yeni olanaklar ve politikalar üretme yetisi dar ama istikrarlı bir pozisyonda olduğu söylenebilir.

Daha sonra Kıbrıs çıkarması öncesi yaşanan Johnson Mektubu hadisesi ABD-Türkiye ilişkilerinin bir dönüm noktası olmuştur. ABD Başkanı Johnson, mektubunda Türk Hükümeti Birleşik Devletler Hükümeti'nin muvafakati olmadan yardım olarak verilen araç ve gereçlerin verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir demesiyle NATO'ya ait olan ve yardım için verilen malzeme, harp araç, silah ve teçhizatlarının kullanılmasına karşı çıkmıştı. Ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı askeri müdahaleye Sovyetler Birliği'nin de katılacağını değerlendirdikten sonra NATO müttefiklerinin Türkiye'yi bu durumda koruyamayacağını ima etmişti. Bu mektupla birlikte Türkiye'nin dış politika üretme ve kendi güvenliğini sağlama özgürlüğünü kısıtladığı ortaya çıkmış oldu. Johnson mektubu ile Türkiye'de Amerikan karşıtlığının başlangıcını tetiklemişti. Büyük şehirlerde geniş katılımlı ABD karşıtı gösteriler sergileniyordu. Bu gelişmeler aracılığıyla Türk siyasetçi ve bürokratlarının gözünün açılmasına ve dış politika aracının sadece ABD'den ibaret olmadığı ve Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişinin başlangıcı olmuştur. Türkiye bundan sonra SSCB, Ortadoğu ülkeleri ve diğer ülkeler ile ekonomik, siyasal ilişkilerini artırmanın yollarını aramış ve SSCB ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı

Feridun Cemal Erkin 1964'te Moskova'yı ziyaret etmiştir. Görüşme sonunda SSCB "Kıbrıs'ta iki topluluğun bulunduğu, federasyon dahil her türlü çözümün tartışılması gerektiğini ve Enosis'e karşı olduğunu ifade etmiştir." (Göktürk, 2014: 12).

Arı (2013: 405) da bu durumu bir ülkeye verilen ekonomik yardımlarla o ülkenin iç ve dış politikasını kendi amaçları doğrultusunda değiştirmeyi, ekonomik bir kazanç sağlamayı (silah bağıışı veya bağılı krediler gibi) ve nihayetinde küresel dış politika araçlarını gerçekleştirme aracı olarak faaliyet gördüğünü belirtmektedir. Bu bağlamda Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan' a verilen yardımlar Sovyet tehdidine karşı korunması amacı taşımaktaydı. Avrupa ülkelerinin yeniden imarı ve kalkınmasını hedefleyen Marshall yardımları bu ülkelerin ekonomilerini güçlendirerek Komünizm'in Avrupa'da alan bulmasına mani olmayı hedeflemiştir. Yapılan yardımlar ister ekonomik ister de askeri olsun sonuçta Amerikan ulusal çıkarları, başka bir deyişle Amerikan düşünce ve politikaları doğrultusunda bir dünya oluşturması amacına yönelik gerçekleşmiştir. Yardımı alan ülkeler ise Amerikan dış politik çerçevesi içerisinde hareket etmelerini sağlamak için kullanıldığını ortaya koymaktadır.

ABD-Türkiye ilişkilerindeki önemli bir gelişme de 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde ABD'li yetkililerin darbeden haberdar olmalarına rağmen Menderes haberdar etmemesi olmuştur. 27 darbesi gerçekleştikten sonra da ABD herhangi bir şekilde tepki göstermemiş hatta sevinmiştir. (Uslu, 2000: 131). 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştikten sonra ise CIA'nın Ankara Temsilcisi Paul Henze'nin "*Darbeyi bizim çocuklar başardı*" şeklinde bildirmesi her iki darbeye de ABD'nin rolünü ve/veya bu doğrultudaki isteğini ortaya koymaktadır (Bayram, 2015: 31-43). 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs Barış Hareketi, 1975 yılından 1978 yılına kadar ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu iki ülke ilişkilerinin gerilediğı ve kriz dönemi olarak yaşanmıştır. Yakın döneme geldiğimizde ise 1 Mart tezkeresinin meclisten reddedilmesi sonrasında yaşanan 2003 yılında Kuzey Irak'ta ABD askerlerinin Türk askerlerin başına çuval geçirmesi vakası ile ABD kendince Türkiye'yi cezalandırmıştır.

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da İngiltere'nin mirasını devralmış ve Eisenhower Doktrini ile birlikte buna aynen devam etmiştir. ABD, Kürtleri Rusya'ya, Türkiye'ye ve bölgenin diğer ülkelerine karşı politikalarının bir araçsal parçası olarak kullanmışlardır. SSCB'nin Irak ile kurduğu ilişkilerden

endişelenen ABD, bölgesel Kürt güçlerle çıkarları etrafında ilerleyebileceğini keşfetti. PKK ile aktif olarak ilişki içerisinde olması Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte hız kazanması manidar olacaktır çünkü Soğuk Savaş yıllarında müttefikler arasında zafiyet yaratacak konular politik araç olarak kullanılmamıştı. ABD, Türkiye'nin Ortadoğu'daki stratejik rolünden dolayı Kürt kozunu elinde tutmak isterken diğer taraftan da Türkiye'yi küstürmek istememiştir. Türkiye'nin kendi ekseninden çıkmaması ve Türkiye'deki nüfuzunu sürdürmesi için PKK, ABD'nin bir aracı olarak işlev görmüştür. O zamana kadar SSCB'nin güdümündeki PKK, Rusya'nın güdümüne girmesini engellemek için ABD bölgeye konuşlanan “**Çekiç Güçle**” hakim olduğu Kuzey Irak'ta PKK'nın varlığını sürdürmesine ve eylemlerine dolaylı ve doğrudan destek vermiştir.

Türkiye'de konuşlu ABD Çekiç Gücü Türk kamuoyu tarafından karşı çıkılırken iç etkenlere rağmen bu gücün konuşlanması ve süresinin uzatılması Türk hükümetlerinin isteği ile TBMM tarafından onaylanmıştır. Ülke insanının belirleyici etkisi dış politikada önem arz etmekteyken dış etkenler bu etkiyi kısıtlamıştır. 1990-91 Körfez krizinde Cumhurbaşkanı Özal ABD'nin yanında yer almıştır ve yabancı ülkeye asker gönderme ve yabancı askerlerin ülkemizde konuşlanması ve ülke topraklarını kullanmasına izin veren tezkere TBMM tarafından kabul edilmiştir. Özal bu dönemde dış politika bürokrasisinin savunmacı bir görüşe sahip olduğunu eleştirerek gerekirse silahlı kuvvetleri de kullanma aracı da dahil aktif bir dış politika izlemesi gerektiğini belirtmiştir. Doksanlı yıllarda sık sık hükümetlerin ve bakanların değiştiği dönem olmuş ve koalisyon hükümetlerinin çizdiği dış politika genellikle kararlı ve belirli bir perspektiften yoksun, daha çok gündelik ve reaksiyoner bir özellikte dış politika olmuştur (Sönmezoğlu, 2014: 594).

Türk dış politikası Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan gelen genel teamüller dışına fazla çıkmadığı görülmektedir. Ancak bazen hükümetlerin kendi görüşü ve iç baskı veya tabanının itici gücü vasıtasıyla kaymalar ve dış politikada bu teamüllerin dışına çıkıldığı görülmektedir. 1996 yılında Necmettin Erbakan'ın başkanlığında Refah-yol Hükümeti dış politikada Erbakan'ın eliyle İslam ülkeleri; Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in önderliğinde ise AB politikaları yürütülmüştür. Erbakan'ın AB ilişkilerini kabullenmesinin yanı sıra Cezayir'de İslami Kurtuluş Cephesi, Filistin'de Hamas, Lübnan'da Hizbullah, Mısır'da Müslüman Kardeşler gibi radikal İslamcı örgütlerle teması Türkiye'de tartışmalara neden olmuştur. 1996 yılında Türkiye, Bangladeş, Mısır,

Endonezya, İnan, Malezya, Nijerya ve Pakistan'dan oluşan D-8 ittifakını kurarak Türk dış politikasını Batı'ya alternatif arayışları ve klasik politikadan ayrılma isteği görölmüştür. 1997 yılında Lüksemburg Zirvesi'nde AB'nin Türkiye'yi aday ölkeler arasına almaması da Ecevit başbakanlığında Türkiye bölge merkezli bir dış politika izleme eğilimindeydi (Sönmezoğlu, 2014: 596).

Türk dış politikası doksanlı yıllarda PKK terör örgütü ile mücadelesinde bu terör örgütünün dış desteğini kesmek ve müttefiklerinden Türkiye'nin yanında olmasını beklemek üzerine yoğunlaşmıştır. Bir diğeri ise AB üyelik süreci kapsamında AB ile ilişkileri öne çıkmaktadır. Türkiye'nin 1995 yılında AB Gümrük Birliği'ne dahil olması yabancı sermaye girişi beklentisi ile TÜSİAD'ın aktif bir şekilde ne olursa olsun AB çizgisinden kopulmaması gerektiği yönünde bir dış politika beklentisi oluşmuştur. Uğraşlar sonunda 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye AB aday öлке statüsü kazandı. Sonrasında AK Parti iktidarı AB'ye tam üyelik yönünde atılacak adımları destekleyerek bu yönde kararlı bir irade ortaya koymuştur. 2005 öncesi AB uyum yasaları çerçevesinde gelen art arda uyum yasaları yeni fasıllara geçişte Türkiye'nin engellenmesi sonucu AB ile ilişkiler durgun bir döneme girmiştir ve Türkiye giderek Ortadoğu ile ilgili meselelere ağırlık vermiştir.

AK Parti Dönemi'nde Türk dış politikası genelde jeokültürel eksen üzerine kurulu bir politika seyrettiği görölmektedir. Gönöl coğrafyası olarak aktarılan dini, tarihi, kültürel ve etnik bağlarla yakın olduğumuz öлке ve toplumlarla yakın ilişki kurma ve bunu dış politika ile etkili bir şekilde uygulama niyetini ortaya koymuştur. Yıllardan beri gelen geleneksel dış politikanın unsurları olan Batıcı ve statükocu dış politikadan uzaklaşma eğilimi görölmekte olsa da Batı'dan kopmayı dengeli ve çok yönlü proaktif bir dış politika izleneceği Türk hükümeti tarafından ifade edilmiştir. Türkiye'nin yeni dönemde çok yönlü dış politikası iç ve uluslararası çevrelerce eksen tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Kısacası Türkiye dış politikada öncelikli olarak yeni devlet ve rejimin getirdiği zorluklar, zayıf ekonomik koşullar ve reformları sağlamaştırmayı öncelikli hedef haline konulması gibi nedenlerle statükocu, batıcı ve refleksif bir dış politika kabullenmiştir. "Yurtta sulh, cihanda sulh" sloganına dayalı rasyonel bir dış politika izlemiştir. Sovyet tehdidine karşı Batı güvenlik şemsiyesi içerisinde yer edinin ve yine aynı müttefiklik

şemsiyesi içindeki Yunanistan'a karşı dış politika problemine endeksli bir tutum sürdürmüştür. Ancak Johnson mektubu Türk dış politikasını alternatif üretmeye zorlamış özellikle uzun yıllar ihmal edilen Ortadoğu ülkeleri ve İKÖ olmak üzere hem karşı kutup hem de iki kutup müttefikliği dışında kalan aktörlerle de ilişki kurmaya başlamıştır. Yaşadığı büyük bir terör faciası ile karşı karşıya kalan Türkiye uluslararası alanda terörle mücadele için destek görememesi daha çok içe kapanık bir dış politika izlediği de söylenebilir.

3.7. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Türk-Rus İlişkileri

İlk önce genel bir çerçeveden Türkiye-Rusya ilişkilerine baktığımızda tarihsel olarak her iki devletin etki alanlarının kesişmesi sebebiyle ilişkiler rekabetçi bir düzlemde gerçekleştiği görülmektedir. Rusya kendi çıkarları ve stratejik dış politikasının bir gereği olarak Osmanlı topraklarına saldırmış ve Osmanlı Ortodoks tebaasının hak ve hukukunu savunma gerekçesi ile Osmanlı iç işlerine karışması ilişkilerin işbirliğinden ziyade rekabet tabanlı bir seyir izlemesine neden olmuştur (Yılmaz, 2016: 10). Rusya'nın kuzeyde bir devlet olarak ortaya çıkması ile Osmanlı için büyük bir tehlike olmuştur ve Osmanlı'nın toprak kayıpları ve neticesinde yıkılmasında en etkili unsurlardan birisi Rusya olmuştur. Osmanlı tarihinin son üç yüz yılında girişilen savaşların büyük çoğunluğunda Rusya'nın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.

Rusya ile Osmanlı Devleti'nin ilk diplomatik ilişkisi ikili ticari faaliyetleri düzene konulması için III. İvan'ın başta Mihail Pleşçeyev'i (1496-1498) ve daha sonra Aleksey Golohvastov'u (1499) elçi olarak İstanbul'a göndermesi ile başlamıştır (İnalçık, 1992: 26). Diplomatik olarak başlayan ilişkiler daha sonra genellikle savaş ve ticaret üzerinden devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Moskova Kenzliğini diplomatik olarak muhatap kabul etmeyerek ilişkilerini Kırım Hanlığı üzerinden yürütüyordu. On beşinci yüzyılda Timur Altın Orda'yı yenmesi ile Altın Orda Devleti'ni tahribata uğratmıştı. Altın Orda devletinin yerine Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı ve Nogay Ordası kurulmuştu. Kırım Hanlığı Osmanlıya tabiydi ve Han Osmanlı padişahı tarafından atanır ve görevden azledilirdi. Kırım Hanlığı Osmanlı ve Rusya arasında bir tampon görevi görmekte ve Altın Orda'nın varisi pozisyonundaydı. Yıllık düzenli olarak Rus tarafına akınlar düzenleyerek on binlerce Rus esiri alıp Osmanlı tüccarlarına satardı (Kurat, 2011: 66).

Altın Orda'nın parçalanması sonucunda yerine kurulan Kazan Hanlığı 1552'de, Astrahan Hanlığı ise 1556'da Ruslar tarafından mağlup edilerek Batı Türkistan'ın ele geçirilmesi Rusya'yı bölgede hakim güç konumuna taşıdı. 1568'de Sokullu Mehmet Paşa Astrahan üzerine bir sefer başlatmıştı ancak Kırım Hanlığı'nın gevşekliği ve Kafkaslarda lojistik imkan sorunları nedeniyle Osmanlı ordusu savaşmadan seferi iptal ederek geri dönmek zorunda kalmıştır (Topsakal, 2016: 35). İnalçık (2008: 363)'a göre 1569'da Sokullu Mehmet Rus ve İran tehdidine karşı Don-Volga arasındaki en kısa noktadan kanal açarak stratejik üstünlük sağlamak için kazıyı başlattı. Astrahan Kalesi kuşatıldı ancak Akdeniz'de Haçlı donanması ile savaştıklarından ve kuvvetli Rus direncinden dolayı Ruslara karşı mücadele tamamen Kırım Hanlığı'na devredilerek ordu geri çekildi. Diğer taraftan Kırım Hanlığı'nın güçlenmesini kendine bir tehdit olarak gören Osmanlılar, Sahib Giray'ı Moskova'ya karşı yeterince desteklemedi. Astrahan ve Kazan Hanlığı'nın kaybedilmemesi için Kırım Hanlığı'nın çabaları yetersiz olmuştu. Bu dönemde Çerkezler ve Nogaylar arasında ittifak da bozuldu ve 1559'da ilk kez Rus Kazakları Azak Kalesi'ne akınlar düzenlemeye başlamıştır. Orta Asya'da da Ruslara yönelik şikayetler artmaya başladı. Kafkaslarda, Karadeniz ve Kırım'da ilerleyen dönemlerde meydana gelecek tehlikeyi Osmanlılar ancak on altıncı yüzyılda fark edebildi (İnalçık, 2008: 361).

Kazan ve Astrahan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi Osmanlı-Rus dostluk ilişkilerini sona erdirmiştir. Ancak Rusların güçlenmesine ve ilerlemesine dolaylı olarak Osmanlılar etki etmiştir. Moskova Altın Orda'nın himayesinde ve onun baskısı altındaydı. Osmanlı devleti Altın Orda'nın Kırım'ı ele geçirme amacı ve bu yönde faaliyetlerde bulunmalarından dolayı Moskova Kenzliği- Kırım Hanlığı birlikteliğine destek olmuştur. Kırım Hanı Mengli Giray'ın 1502'de Altın Orda'yı yıkacak bir darbe indirmesi ile Altın Orda'nın yıkılışına vesile olup Moskova bağımsızlığını kazanmıştır. Daha sonra Moskova Kenzliği diğer Rus kenzlerini ve ardından Sibiryaya kadar uzanan Kafkas Türk halklarını ve topraklarını istila etti (Afyoncu, 2012: 1540). Rusya ayrıca on altıncı yüzyılda Osmanlı ordusunun askeri örgütlenme sisteminden etkilendi ve Osmanlı ordusunun disiplin ve liyakat sistemini örnek almıştır. Ticari olarak ilişkilere bakıldığında bu dönemde kürk ticareti ile Ruslar para kazanmışlardır.

1654'te Kazakların yardımı ile Ruslar Ukrayna'nın büyük bölümünü işgal ettiler ve Osmanlı ve Kırım Hanlığı karşısında önemli stratejik bölgeleri el geçirdiler. Bu

durum karşısında Kara Mustafa Paşa liderliğindeki Osmanlı kuvvetleri 1678'de Ukrayna'nın Çihirine kentine ilerlediler ve burada ilk kez Osmanlı orduları ile Rus kuvvetleri karşı karşıya geldi ve Osmanlı kuvvetlerinin kesin zaferiyle sonuçlandı. Bu karşı karşıya gelme durumu ile Türk-Rus ilişkileri yeni bir evreye girmiş oldu. 1681'de Bahçesaray Anlaşması ile Rusya Kırım Hanlığı'na vergi ödemeye devam edecekti ve Osmanlı devleti Rusya'yı direk olarak muhatap almamayı sürdürerek Kırım Hanlığı aracılığı ile ilişkilerini sürdürdü (Topsakal, 2016: 36). Yedi maddeden oluşan Bahçesaray Anlaşması Osmanlı ile Rusya arasında varılan ilk anlaşma olma özelliğine sahiptir. Osmanlı devleti bu anlaşmayı bir üstünlük timsali olarak bizzat imzalamayıp Kırım Hanlığı aracılığı ile yapmıştır ve Dinyeper Nehri Kırım Hanlığı ile Rusya sınırı olarak belirlenmiştir (Efe, 2018: 302). Osmanlı devleti Rusya'ya karşı kazandığı zafere rağmen bölge ile ilgilenmeyip enerjisini Orta Avrupa'ya vererek bölgeyi Kırım hanlarının inisiyatifine bıraktı.

1683 İkinci Viyana Kuşatması Osmanlı İmparatorluğu için artık geri dönülmez bir tükenmenin başlangıcı olmuştur. Kuşatma öncesi Papanın öncülüğünde Avusturya, Polonya ve Venedik tarafından kurulan Hıristiyan Birliği/Kutsal İttifak'a sonradan Rusya'da dahil oldu. Rusya bunu güneye inme politikasının bir parçası olarak Osmanlıyı yok etmek için iyi bir fırsat olarak değerlendirdi. Artık Osmanlı dört farklı cepheye savaşmak zorunda kalmış olacaktı.

İkinci Viyana kuşatması bozgunundan sonra bu ittifak ile on altı yıl savaşmış olan Osmanlı sonunda 1699'da tarihinin en ağır toprak kaybını yaşadığı Karlofça Anlaşmasını imzalamıştır. Avusturya, Macaristan ve Erdel'i; Lehistan, Polonya ve Ukrayna'nın Osmanlı hakimiyeti altındaki bölgeleri; Venedik, Mora'yı ve Adriyatik'teki bazı kıyıları Osmanlıdan aldılar. Ardından 1700'de imzalanan İstanbul Anlaşmasıyla Rusya Azak'ı almış oldu (Afyoncu, 2012: 915). Ancak Osmanlı Karlofça'dan sonra kendini toparlayarak 1711'de Prut Savaşı'nda Rusları yenerek Azak'ı tekrar topraklarına katmıştır. Osmanlı devleti 1736-1739 Avusturya ve Rusya'ya karşı yapılan savaşı kazanmıştı. Viyana bozgunu olsa da Avrupa'nın dört büyük devleti ile on altı yıl boyunca savaşması Osmanlı'nın gücünü göstermektedir. Asıl Osmanlı'nın çöküşü 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın akabinde meydana gelecek ve bir daha Osmanlı ayağa kalkamayacaktır (Afyoncu, 2012: 833).

Osmanlı devleti Karlofça'nın rövanşını almak için bir fırsat bekliyordu. Rusya ve İsveç arasındaki savaşta İsveç Kralı Şarl Osmanlı'ya sığındı ve Rusya Osmanlı'ya Kral Şarl'ın çıkarılması için baskı yapıyordu. Osmanlı bunu reddetmesi üzerine bu durumu sebep gösteren Çar Petro Osmanlı'ya savaş ilan etti. Her iki devlet için aslında bu bir fırsattı çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı Karlofçayı içine sindirememişti. Rusya ise sıcak denizlere inme politikasının bir gereği olarak Karadeniz ve Boğazlarda hakimiyet istiyordu. Çar Petro savaş stratejisinin bir parçası olarak Osmanlı içindeki Hıristiyan tebaayı ayaklandırmak istedi ancak bunu başaramamıştı. Ayrıca Tatar ve Kazak saldırıları ile yol güzergahında başa çıkmak zorunda kaldı. Hızlı hareket eden Osmanlı Ordusu Tuna'yı geçerek Rus ordusunu Prut'ta tamamen kuşattı. Rus Ordusu ve başında bulunan Çar Petro kurtuluşu mümkün görmüyordu. Artık Çar Petro Moskova'ya bir mektup göndererek eğer ki tanrı tarafından bir mucize olmadıkça bu kapandan çıkışın imkanı olmadığını ya Osmanlıya esir düşeceklerini ya da burada birer birer öleceklerini ifade ettikten sonra yerine gelecek varisi için en liyakatli birinin seçilmesini tavsiye etmekteydi (Afyoncu, 2012).

Ruslar ümitsizce son bir toplantı yaptılar ve Çariçe Katerina da toplantıya iştirak edenler arasındaydı. Toplantıda genel görüş yok olma pahasına da olsa son bir çare olarak Osmanlı kuşatmasını delerek çıkış yapmak düşünüldü ancak Çariçe Katerina ise Osmanlı'ya barış teklif edilerek Çarı kurtarmak için her şartın kabul edilmesi gerektiğini ifade etti. Petro Osmanlıların anlaşmaya yanaşmayacağını düşünse de bu öneriyi kabul etti ve barış isteğinin ele alındığı bir mektup kaleme alınarak Osmanlı karargahına gönderildi. Baltacı Mehmet Paşa mektubu aldığı anda saldırı planı üzerinde çalışmaktaydı ancak Osmanlı bu kadar üstün durumdayken şaşırtıcı bir şekilde barışı kabul etmişti ve bütün Rus ordusunun silahları ile çekip gitmesine izin verildi. Rus ordusu tamamen yok edilmekten ve modern Rusya'nın kurucusu sayılan Çar Petro muhtemel esaretten veya öldürülmekten kurtuldu. Böylesi bir fırsatın kaçırılmasında tarihçilerin farklı görüşleri vardır. Genel kanatlardan birisi İkinci Viyana bozgunundan sonra Osmanlı idarecilerinin özgüven kaybı yaşadığı ve bir başka başarısızlık ya da bozguna uğramasından çekinmesi etkili olduğudur. Anlaşma ile Azak Kalesi Osmanlı'ya iade edildi ve Karlofça'nın Rusya'dan rövanşı alınmış oldu. Yine bu anlaşmaya göre Osmanlı sınırındaki Rus kaleleri yıkılacaktı. Rusya Kırım Hanlığı'na vergi verecek ve Rusya Lehistan'a müdahale etmeyecekti. Ancak bu anlaşma

uygulamaya koymaktan imtina eden Rusya'ya karşı iki kez savaş ilan edildi. Sonunda Edirne'de yapılan görüşmelerin ardından resmi anlaşma imzalandı ve yürürlüğe girdi. Osmanlı Sultanı III. Ahmet büyük bir fırsatın kaçırıldığını öğrenince sadrazamı Midilli'ye sürgüne gönderdi (Afyoncu, 2012: 895).

Rus Çariçesi Anna İvannovana ile Avusturya Kralı IV. Karl Osmanlıya karşı ortaklık anlaşması yaparak 1736 yılında Osmanlıya savaş açtılar. Prut Anlaşması gereği Lehistan'a müdahale etmemesi gerekirken 1734'te Lehistan'a III. August'u kral seçti. Ancak Osmanlı devleti İran ile savaş durumunda olduğundan bu duruma bir müddet ses çıkaramadı ve sonunda Fransız elçisinin de kışkırtmaları ile Osmanlı da Rusya'ya savaş açmış oldu. Avusturya Bosna ve Hersek'i; Rusya ise Kırım ve Azak'ı alacaktı. Osmanlı bir kez daha Avrupa'nın en büyük iki gücüne karşı aynı anda savaş etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı bu savaşta ağırlığını Orta Avrupa'da Avusturya'ya karşı verse de her iki cephede de başarılı olmuştur. Avusturya ile Belgrad Anlaşması yaparak daha önce kaybettikleri yerleri geri almış, Ruslarla yapılan anlaşmaya göre ise Ruslar savaşla birlikte işgal ettikleri yerlerden geri çekilmiştir. Azak Kalesi yıkılarak bölge tarafsız hale getirildi ve Rusların Karadeniz'de savaş ve ticaret gemilerinin bulundurulmasına izin verilmedi (Topsakal, 2016: 39). Pasarofça Anlaşması ile elden çıkan Belgrad geri alındı ve Tuna savunma hattı yeniden tesis edildi.

Yelizaveta 1741-1761 tarihleri arasında Rus Çarlığı'nın tahtında bulunduğu bu dönemde Osmanlı-Rus ilişkilerinde savaş yaşanmadan geçmiş bir dönem olmuştur. Bu dönem her ne kadar sükunet dönemi gibi görünse de Osmanlı'nın aleyhine gelişen bir aralık olmuştur. Otuz yıllık bu dönemde Ruslar askeri reformlar yaparken daha menzili ileri hızlı taşınabilen toplar üretmişlerdir. Osmanlı ise rehabet dönemine girmiş ve otuz yıl sonra gelecek savaşta artık tecrübeli komutanlar olmayacaktı. 1762 yılında Rus Çarı III. Petro'nun eşi II. Katerina Rus Çariçesi oldu ve 36 yıl Rus Çarlığı'nı yönetti.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı devleti için tam bir hezimet olup artık geri dönüşü olmayan küçülmenin bir parçası olmuştu. Rusya'nın Lehistan'a karışması, Avrupa'da güç dengesi değişerek Fransa'nın Osmanlı tarafında yer alması ve Rusların Osmanlı sınırına yeni kaleler inşa etmesi savaşın görünür nedenleri arasında gösterilebilir. Osmanlı Devleti savaş kararı almıştı almasına ama bu duruma çok da hazırlıklı değildi. Ancak bir yıllık malzeme ve erzak depolayabilmişlerdi. Kırım Hanı

Giray önündeki Rus kuvvetlerini yok ederek Rus köylerini yaktı bunun üzerine Giray'ı büyük bir tehdit olarak gören Ruslar Rum hekim tarafından zehirlettiler. 1769'da da Osmanlı kuvvetleri Hotin'de Rus birliklerini yendi. III. Mustafa'ya bu zafer karşılığında Gazi denilmeye başlandı. İlk başlarda Osmanlı lehine olan savaş ilerleyen dönemde tersine dönmeye başladı. Osmanlı ordusu yeterli zahire temin edememesi sonucu da zor duruma düşmüştü. Ruslar Dinyester'i geçen Osmanlı ordusunu yok ettiler. Sonra Rus kuvvetleri Hotin'i alıp Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek Tuna'ya kadar geldiler. Eflak, Boğdan ve Lehistan'da halkın Rusları desteklemesi Osmanlı ordusunun erzak teminini zorlaştırması da savaşın kaybedilmesinde etkili olmuştur.

1770'de Mora'da oradan da Çeşme açıklarında Rus ve Osmanlı donanması karşı karşıya geldi. Ancak her iki donanmadan bazı gemiler zarar görünce birbirinden uzaklaştılar. Osmanlı donanması manevra yapma kabiliyeti olmayan Çeşme Limanı'na sığınmıştı. Bu fırsatı kaçırmayan Rus donanması limanı kapatarak yanan kayıkları gönderip birbirine yakın demirleyen Osmanlı donanmasına ait gemileri yakarak yok ettiler (Afyoncu, 2012: 1025). Savaşı kaybeden Osmanlı Devleti barış talebiyle 17 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşmasını imzalamıştır. Küçük Kaynarca Anlaşması Osmanlı tarihinin en ağır anlaşmalarından biri olmuştur. Bu anlaşma ile Kırım Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir yapıya sahip olmuştur. Kırım Tatarlarının ihaneti ve Maksut Giray Han'ın Ruslarla anlaşması Kırım'ın kaybedilmesinde önemli olmuştur. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Kırım'ın bağımsız müstakil bir devlet haline gelmesi Rusya'nın bilinçli bir politikasıydı ve Kırım Rusya'nın müdahalesine açık hale gelmişti. Bu Rusya'nın Kırım'ı kendine bağlamak için geçici bir tedbiriydi. Daha sonra Çariçe Katerina 1783 yılında Rus ordusunu göndererek Kırım'ı işgal etti ve Osmanlı'nın bu duruma sessiz kalması Kırım'ın Rus toprağı ve Ruslaşmasını kabullenmesi anlamına geliyordu. Nihayetinde Rusya Karadeniz'e inme politikasını gerçekleştirmiş oluyordu.

Osmanlı devleti 1787'de Rusya'nın güneye doğru ilerleme istekleri sonucu Rusya'ya harp ilan etti ve sonunda yine Avusturya Rusları destekleyerek Osmanlı'ya karşı savaş ilan etti. Katerina'nın amacı Karadeniz'i tamamen kontrol altına almak, Boğazları da kendi kontrolünde fakat Yunan devlet topraklarında olacak şekilde Osmanlı'dan kopartmak ve Balkanlardaki Ortodoks Hıristiyanları Türk hakimiyetinden kurtararak kendi tebaası haline getirmektir. Osmanlı Devleti de Küçük Kaynarca ile

kaybettiği yerleri ve özellikle Kırım'ı geri almak istiyordu. Ancak Osmanlı için durum hiç iyi sonuçlanmadı ve Osmanlı kuvvetleri Rusya'ya karşı bir kez daha mağlup oldu. Rusya ile aralarında 1792 yılında Yaş Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Osmanlı daha önceki anlaşmalarla kaybettiği toprakları ve hükümleri yeniden kabul ediyordu. Ayrıca Rus ticaret gemileri bir zarar gelmeden faaliyetlerini yapacaklardı ve bir zarara uğrarsa Osmanlı hazinesi bu durumu tazmin edecekti. Kırım'ın ilhakı hukuki olarak resmiyet kazandı. Kırım'ı artık tekrar alamayacağı kesinlik kazandı. Daha önce Osmanlı ile Rusya arasındaki sınır Aksu nehri iken yeni sınır Dinyester Kalesi olmuştur. Rusya Karadeniz kıyılarının neredeyse tamamına hakim hale gelmiş ve sıcak denizlere inme amacına bir basamak daha yaklaşmıştı (Efe, 2018: 312).

Rusya ile Osmanlı Devleti Napolyon tehdidine karşı 1798 ve 1805 yıllarında ittifak ve yardımlaşma anlaşması yapmış ve Boğazlardan Rus gemisinin geçişine Osmanlı devleti izin vermişti. Yine de Ruslar Balkanlardaki Hıristiyanları Osmanlıya karşı ayaklandırmak istiyordu ve bu yönde faaliyet yaparak Eflak ve Boğdan'ı kendi kontrolünde bir bölgeye dönüştürmek istiyordu. Rus Çarı I. Aleksandır Avrupa'nın içinde bulunduğu karışıklıktan ve Osmanlı'nın hazırlıksız olmasını fırsat bilerek Eflak ve Boğdan'ı işgal etti ve Osmanlı Rusya'ya karşı 1806 yılında savaş ilan etti. Osmanlı Rusların Tuna Nehri'ne inmesini önlemeye çalışsa da bunda muvaffak olamamış ve mağlup olmuştur. Fransa'nın araya girmesi ile Slobozia Anlaşması 1807'de imzalanmış ve buna göre Eflak ve Boğdan'ı boşaltılarak her iki devlet savaş öncesi sınırlarına dönmüştür. Durumdan memnun kalmayan Rusya 1809'da yeniden Osmanlı'ya savaş açmış üç yıl devam eden savaşta Fransız tehdidinin artması üzerine ağırlığı Fransa'ya karşı vermek istemesinden dolayı 1812'de Osmanlı ile Bükreş Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre daha önceki anlaşmalar geçerli kılınacak ve Tuna nehri sınır olacaktır. Rusya'nın, Eflak, Boğdan ve Sırbistan üzerinde imtiyazları artarken Balkanlardaki nüfuzu artmıştır (Efe, 2018: 314).

Rumlar 1822'de Yunanistan'ın bağımsızlığı için isyan çıkarttı. Osmanlı devleti isyanı bastırdı ancak Rusya, Fransa ve İngiltere olaya müdahil olmasıyla isyan uluslararası bir boyuta dönüştü ve 1827'de Navarin Baskını gerçekleşti. Mora ve Yunanistan'da isyanları destekleyen Ruslar İngiltere ve Fransa ile birlikte Balkanlarda Osmanlı'nın yok edilmesi için ittifak yaptılar. Navarin Limanı'nda Osmanlı donanması üç devletin eliyle yakıldı ve Osmanlı donanması yok edildi. Yeniçeriler üç yıl boyunca

Mora'ya girememişlerdi ve Mora'daki Müslüman halk isyancılar tarafından kılıçtan geçirildi. Bunun üzerine II. Mahmut Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Oğlu İbrahim Paşa'yı gönderdi ve İbrahim Paşa başarı sağlasa da Navari'de Osmanlı-Mısır donanması yakılınca her şey Osmanlı'nın aleyhinde gelişti ve Edirne Anlaşması ile Sırbistan, Romanya özerkliğini kazanırken Yunanistan bağımsız hale geldi. Akabinde Mehmet Ali Paşa Kütahya'ya kadar gelmişti. II. Mahmut'un çok fazla seçeneği yoktu. Ya büyük güçlerden yardım isteyecek ya da paşa ile anlaşacaktı fakat sultan Rusya'dan yardım istemesi ile Ruslar hevesle geldiler ve Boğazlara yerleştiler ancak İngilizlerin olaya müdahil olmasıyla durum düzeltildi (Akşin, 2007: 54-55).

Ruslar niyetlerinin Osmanlı'dan toprak kazanmak olmadığını İngiltere ve Fransa'yı ikna ederek bu iki devletin tarafsız kalmasını sağladıktan sonra 1828'de Osmanlıya savaş açma fırsatını buldu. Avrupa cephelerinde Ruslar Eflak, Boğdan ve Bükreş'i işgal etti. Kafkasya'da ilerleyen Ruslar Kars'tan sonra Erzurum'u da işgal ettiler. Batı'dan ise Edirne'ye kadar ilerlediler ve İstanbul'a ilerlemesinden korkan batılı devletler tahttaki II. Mahmut'u barış istemesine ikna ettiler ve 14 Eylül 1828'de Edirne Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığını Osmanlı devleti tanımak zorunda kalmıştır. Doğu Anadolu'da ise Anapa, Ahıska ve Poti Ruslara bırakıldı (Efe, 2018: 316).

Osmanlı Mısır sorununda zor durumda olmasını Rusya fırsata çevirerek bir savunma ittifakı anlaşması temelinde Osmanlı ile Hünkar İskelesi Anlaşması'nı 1833 yılında imzalamıştı. Rusya'ya bir saldırı olursa Osmanlı devleti diğer devletlerin savaş gemilerine boğazları kapatacağı. Rusya'nın boğazları kullanma hakkını elde etmesi diğer batılı güçler bu durumdan rahatsız olmasına sebep oldu ve bu anlaşma ile birlikte Boğazlar uluslararası bir hal kazandı. Böylece İngiltere ancak 1841 yılında Boğazları uluslararası bir statüye kavuşturup Boğazlar Sözleşmesi yapmıştır. Buna göre barış döneminde hiçbir savaş gemisi Boğazlardan geçmeyecek fakat Osmanlı savaşta ise Boğazları kullanacak devletler Osmanlı'nın iradesinde olacaktır. Bu sözleşme ile Rusya Osmanlı üzerindeki etkisinin azaldığını düşünerek 1853'te Çar Nikola Osmanlı'yı "Hasta Adam" olarak niteleyerek Osmanlı'nın paylaşımı için İngiltere ve Fransa ile anlaşma zemini aramış ve Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'ın kendilerine verilmesini istemiştir fakat bu İngiltere tarafından reddedilmiştir (Akşin, 2005: 131). On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da güç dengesi İngiltere ve Fransa'nın lehinde

gelişmiş ve Avrupa'nın dominat gücü olmuşlardı. Bu dönemden sonra Rusya Doğu Avrupa ve Balkanlarda etkin güç pozisyonunu bu güçlere kaybetmesi on sekizinci yüzyıldaki direk saldırgan politikalarının aksine onlara karşı kurnaz politikalar ve ittifaklar kurarak Osmanlı üzerindeki arzularını gerçekleştirme yollarına denemiştir. Fakat amaca ulaşacak yollar değişse de Osmanlı üzerine kurguladıkları temel politikadan vazgeçmedikleri bu tarihten sonra da görülmüştür.

Rusya'nın Osmanlı sınırlarındaki kutsal mekanlar üzerindeki imtiyaz hakkı istemlerine İngiltere ve Fransa'nın da müdahil olması ortamın gerginleşmesine sebep olmuştu. Rusya, Prens Mençikof'u İstanbul'a 16 Mart 1833'te göndererek taleplerini Hariciye Nezaretine bildirmesi için görevlendirdi. Kutsal yerler meselesi ve Ortodoks tebaanın hak ve taleplerine yönelik karşılıklı görüşmeler başladı. 1833 Hünkar İskelesi Anlaşmasını etkisiz hale getiren 1841 tarihli Londra Boğazlar Sözleşmesini yürürlükten kaldırıp yeni bir Boğazlar sözleşmesi yapmak isteyen Rusya Çanakkale Boğazı'na kırk bin asker yerleştirmeyi ve Boğazlara yapılacak saldırıları önleyeceği bir savunma işbirliği istiyordu. Rusya böylelikle bir ittifak anlaşması ile Boğazlarda hakimiyet kurup Osmanlı'yı himayesine alma gibi bir strateji belirlemişti. Mençikof kutsal yerler ve Ortodoks tebaanın himayesi için istekleri Osmanlı tarafından reddedilince ülkeyi terk etti ve Rusya Osmanlı sınırına asker yığmaya ve donanmayı hareketlendirmeye başladı. Akabinde Osmanlı Londra Boğazlar Sözleşmesi gereği İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya'ya Boğazlarda tedbir almaya başladığını bir nota ile bildirdi. İngiltere donanmasına da Malta'dan Beşike Körfezine (Çanakkale) seyretmesi emri verildi (Keleş, 2009: 163).

Rus Çarı Nikolayı İstanbul başta olmak üzere Boğazlar Bölgesini nasıl işgal edileceğine yönelik planlar hazırlattı. Hızlı bir saldırı ile İstanbul'u işgal etmek istiyordu. Karadeniz'de hem sayıca hem de teknolojik olarak Osmanlıya nazaran güçlü bir donanmaya sahipti. Osmanlı'nın en zayıf savunma hattı Karadeniz ve İstanbul'du (Balcı, 2019: 109).

İngiltere, Fransa ve Avusturya, Rus isteklerinin geri çevrilmesini ve doğacak bir savaşta Osmanlı'yı destekleme ve dayanışma sözü vermişlerdi. Osmanlı Rusya'ya 15 gün içerisinde Tuna boyundan çekilmesi için ultiimatı verdi. Aynı gün Reşit Paşa İngilizlerden ve Fransızlardan Beşike'deki donanmayı İstanbul'a göndermelerini talep

etti ve Stantford İngiliz donanmasını İstanbul'a getirtti. Artık Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı'nın yanında yer alacağı kesinleşmişti. 22 Ekim'de Osmanlı kuvvetleri Tuna'yı aşır Rus ordusuna saldırınca savaş fiilen başladı (Balcı, 2019: 110). Rusya'nın Boğazları elde etmesi ve Balkanlarda kazanımları Avrupalı güçlerin de işine gelmeyip yakın bir gelecekte Rusya'nın durdurulamayacak bir güç haline dönüşmesi söz konusu olup ve İstanbul'u ele geçiren büyük bir devletin kıtalar arası egemen bir imparatorluk kurması anlamına gelmekteydi. Bu yüzden 30 Ekim 1853'te İngiliz ve Fransız donanmaları Boğazlar Anlaşması gereği Çanakkale Boğazı'ndan giriş yaparak Osmanlı'nın yanında Rusya'ya karşı savaş açtılar. Osmanlı, Fransız ve İngiliz ordusundan oluşan müttefik kuvvetlere İtalya'nın da katılımı ile Kırım'da önemli bir liman olan Sivastapol'u almak için çıkarma yaptı ve Rus ordusunu püskürterek 9 Eylül 1855'te Sivastopol alındı. Balkanlarda Eflak ve Boğdan'a girmiş olan Rus kuvvetleri Avusturya karşısında çekilmek zorunda kaldı. Ancak Doğu Anadolu'da Osmanlı açısından işler iyi gitmemiş Kars ve Doğubayazıt Rus kuvvetlerinin eline düşmüştü. Rusya altı ülkeye karşı savaş veriyordu. Rusya'nın bilinen amaçları karşısında Rus düşmanlığı Avrupa'da yayılmış durumdaydı (Meram, 1969: 188). Rusya'nın kesin yenilgisi ile sonuçlanan savaş 30 Mart 1856'da Paris Anlaşması ile son buldu. Osmanlı, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Piyemonte ve Prusya'nın katılımı ile barış anlaşması imzalanmıştır (Efe, 2018: 319). Bu anlaşma ile savaş öncesi durumdaki sınırlara geri dönmüştür. En önemli şehirlerden Kars Osmanlıya, Sivastopol Rusya'ya geri verilmiştir. Karadeniz ve Boğazlar savaş gemilerine kapatılarak Karadeniz'de Osmanlı ve Rusya'ya ait tersaneler kapatılarak donanma bulundurmayaacağı sözleşme altına alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne tüm devletler saygı duyacağı karara bağlanarak Osmanlı toprak bütünlüğü garanti altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa uyumuna katılması ve Avrupa hukukundan yararlanması da sağlanmıştır.

Avrupalı güçler, Osmanlı'nın çöküş döneminde elinde tuttuğu Boğazları ve İstanbul'u Rusya'ya kaptırıp Üçüncü Roma İmparatorluğu'nu tarihsel amacı gereği kurmasına engel olmak için birleşmişlerdi ve sonrasında dağılacak Osmanlı'yı Rusya'yı işin içine katmadan paylaşmayı umuyorlardı. İngiltere ayrıca Avrupa güç dengesinin Rusya lehine bozulmasını istemiyordu. İngiltere Kırım Savaşı ile Avrupa'da mevcut güç dengesini eski hali ile korumuş oldu. Sonuç olarak Kırım Savaşı ve akabinde Paris Barış

Anlaşması ile Rusya dizginlenmiş ve Avrupa'daki güç dengesinin Rusya lehine bozulması engellenmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan halkların korunması yabancı devletlerin yükümlülüğüne ve garantörlüğüne verildiğinden Rusya bunu koz olarak kullanarak Panslavist politikaları gereği Osmanlıdaki Ortodoksları kışkırtıp Osmanlıya karşı ayaklandırmışlardır.

Rusya Hersek ve Bulgar isyanlarını istismar ederek Osmanlıyı Avrupa siyasetinde yalnız bırakmak istedi. Özellikle Bulgar ayaklanmasında on binlerce Bulgar'ın katledildiği izlenimi yaratarak olayı dini mecraya taşıdı ve İngiltere'yi de buna ikna edip Bulgar katliamı faili olarak Osmanlı Avrupa'da yalnızlığa terk edildi (Efe, 2018: 320).

Rusya, Sırbistan ve Karadağ'ı Osmanlı'ya karşı savaş açmaya teşvik etti. Bu isyan Osmanlı'nın galibiyeti ile sonuçlanınca sorunu diplomasi ile halletmek için Avrupalı büyük güçlerin katılımı ile 23 Aralık 1876'da İstanbul Konferansı düzenlendi. Rusların Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık adımlarını içeren önceden hazırladığı öneriyi Osmanlı istiklali ve toprak bütünlüğüne aykırı olması nedeniyle reddetti. Sonra buna benzer teklifler içeren 31 Mart 1877 tarihli Londra Konferansı'ndan Osmanlı aynı gerekçelerle çekildi. Rusya aynı zamanda Avusturya'nın olası harbe tarafsız kalmasını garanti altına aldıktan sonra İngiltere'yi de ikna ederek Osmanlı'yı Avrupa'da yalnız kalmasını sağladı ve 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Rumi takvime göre 1293 yılına rast geldiği için 93 Harbi olarak anılmaktadır ("Doksan Üç Harbi", [2020]).

93 Harbi Osmanlı devletinin tarihinde aldığı en büyük mağlubiyetlerinden birisidir. Balkanlarda ve Kafkaslarda yüz binlerce Müslüman halk katledilmiş ve Balkanlar tamamen işgal edilerek Rus ordusu neredeyse İstanbul'a dayanmıştı. Doğu Anadolu'da Kars ve Erzurum Rusların eline geçti. 3 Mart 1878'de Ayastefanos Anlaşması ile Osmanlı genel anlamda Kafkas ve Balkanlardaki topraklarını kaybetti. Ancak İngiltere ve Avusturya çıkarları açısından Balkanların Rusya hakimiyetine girmesini kabul edilemez bir durum olduğundan 13 Haziran Berlin Konferansı'nı düzenlediler. Avrupalı güçler Balkanları Rusya'ya bırakmayacak olup Balkan ülkelerini çoğunlukla birer bağımsız devlet haline getirdi (Topsakal, 2016: 44). Berlin

Anlaşması'nda İngiltere Osmanlıyı korumak bahanesiyle Kıbrıs'a yerleşti. Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlığına kavuştu. Beserabya, Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya; Hotur İran'a bırakılarak Makedonya Osmanlıya iade edilmiş, Bosna ise Avusturya'ya verilirken Bulgaristan prensliği kurularak Osmanlı'dan bağımsızlığını elde etmiştir (Efe, 2018: 321).

Sonraki süreçte meydana gelecek Balkan savaşlarında Rusya Balkan ülkelerini Osmanlıya karşı kışkırtarak onları bu savaşta desteklemeye devam etmiştir. Diğer taraftan Doğu Anadolu için de Rusya'nın emelleri olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinden Bolşevik İhtilaline kadar Osmanlı topraklarındaki Ermenileri silahlandırıp Osmanlıya karşı isyan ettirmişlerdir. Anadolu'da kurulacak ve Akdeniz kıyısına kadar uzana bir Ermeni devletini desteklemiştir. Böylece sıcak denizlere inmenin boğazlara ikinci bir alternatifini kurgulamıştır.

Kısaca Osmanlı Rusya ilişkilerinin önemli bir bölümü savaşlarla geçmiştir. II. Bayezit Dönemi'nde karşılıklı iyi ilişkilerle başlayan Osmanlı-Rusya ilişkileri Rusya'nın on altıncı yüzyılın ortalarında Kazan ve Astrahan'ı işgali ile bozuldu ve bundan böyle Birinci Dünya Savaşı esnasında Bolşevik İhtilali'ne kadar aralıklı olarak savaşlarla devam etti. Sadece Napolyon Fransa'sına karşı 1799'da ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehdidine karşı 1833'te iki kez Rusya ile ittifak yapılmıştır. Bu ittifaklar da uzun ömürlü olmamıştır. Rusya Osmanlı'ya karşı ana stratejik pozisyonunu korumuştur. Genel olarak Rusya'nın Osmanlı üzerine stratejik yaklaşımı, Osmanlı vatandaşlarından Hıristiyan tebaa kışkırtılarak isyana teşvik edilip Balkanlardan Osmanlıyı uzaklaştırmak ve Balkanları kendi hakimiyet bölgesine çevirmek, Kudüs dahil Hıristiyan kutsal emanet ve mekanlar üzerinde haklar tesis etmek ve bunları siyasal emelleri uğruna kullanmak, Karadeniz ve Boğazlar üzerinde kalıcı hakimiyet veya geçiş hakkı elde ederek Akdeniz'de üstün güç olmaktır. Ancak Osmanlı Rusya ilişkileri sadece iki ülke dinamikleri çerçevesinde gelişmemiştir. Dönemsel olarak Avrupa'nın büyük güçleri bir dönem Rusya ile birlikte hareket ederek Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak başka bir dönem Osmanlı ile ittifak olup Rusya'nın büyümesini önlemek için hareket etmişlerdir. Avrupa'da önce Avusturya'nın güçlenmesi ardından Fransa ve İngiltere'nin önemli bir güç haline gelmesi Rusya'nın Avrupa'da ilerlemesini engellemiş ve Rusya'nın neredeyse tamamen güç kullanım alanı Osmanlı coğrafyası üzerine olmuştur. Osmanlı

genellikle Avrupa’da yalnız kalmış bazı dönemlerde İngiltere ve Fransa’nın desteğini alabilmiş ve Rusya’nın özellikle İstanbul ve Boğazlara hakim olması engellenmiştir.

Tablo 3.1. Önemli Osmanlı-Rus Savaşları

Savaş Yılları/Savaş İsimleri	Kazanan Taraf	Yapılan Anlaşma
1678-1681 Savaşı	Osmanlı	1681 Bahçesaray Anlaşması. Ruslar Kırım Hanlığına vergi ödemeye devam edecekler.
1699 Savaşı	Rus	İstanbul Anlaşması. Azak Rusya’ya bırakıldı.
1711/Prut Savaşı	Osmanlı	Prut ve Edirne Anlaşması. Azak Osmanlı’ya bırakıldı. Rusya Kırım Hanlığına vergi ödemeye devam edecek.
1736-1739 Savaşı	Osmanlı	Niş Anlaşması. Azak Kalesi yıkıldı ve tarafsız hale geldi. Rus gemileri Karadeniz’de bulunamayacak.
1768-1774 Savaşı	Rus	Küçük Kaynarca Anlaşması. Kırım Osmanlı’dan ayrıldı.
1787-1792 Savaşı	Rus	Yaş Anlaşması. Osmanlı-Rus sınırı Dinyester Kalesi oldu. Rus ticaret gemileri Karadeniz’de faaliyet gösterebilecek.
1806-1807 Savaşı	Rus	Slobozia Anlaşması. Savaş öncesi duruma geri dönüldü.
1809-1812 Savaşı	-	Bükreş Anlaşması. Daha önceki anlaşmaya bağlı kalındı. Tuna Nehri sınır kabul edildi.
1827-1828 Savaşı	Rus	Edirne Anlaşması. Yunanistan Bağımsızlığını kazandı. Sırbistan, Romanya özerk oldu.
1853-1855/Kırım Savaşı	Osmanlı ve Müttefik Devletler	Paris Anlaşması. Savaş öncesi sınırlara geri dönüldü. Rus savaş gemileri Karadeniz’de bulunmayacak.
1877-1878/93 Harbi	Rus	Ayastefanos Anlaşması. Genel anlamda Kafkasya ve Balkanlarda Osmanlı topraklarını kaybetti.
1914-1916 /I. Dünya Savaşı	-	Brest-Litovks Anlaşması ile Rusya savaştan çekildi.

3.8. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye-Rusya İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu Rusya'yı durdurabilmek ve Boğazlar ve Doğu Anadolu'daki arzularının önüne geçebilmek için İngiltere ve Fransa ile birlikte ittifak kurma girişimde bulunsa da bunu sağlayamadı. Sonrasında Rusya'ya on yıl süresince savunma anlaşması önerdi. Çar ile Livadya'da görüşmeye giden Talat Paşa Rus Dışişleri Bakanı Sazanof ile bir görüşmede bulundu (Biçici, 2014: 699). Fakat daha öncesinde İstanbul ve Boğazları alma konusunda müttefikleri ile anlaşan Rusya Alman askeri heyetinin Türkiye'de bulunması gerekçesini bahane olarak sunup bu teklifi reddetti (Eraslan, 2002: 611).

Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazları ele geçirme isteği 1776'da Kırım işgal edildikten sonra bir devlet politikası haline gelmiş ve bu hedef Rus dış politikasının temel dinamikleri arasına girmiştir. Ancak Avrupa güç dengesinin şartları Rusların bu hedefine erişimini engellemiştir. Fakat Çanakkale Deniz Savaşları esnasında İngiltere ve Fransa ile karşılıklı notalarla bir anlaşmaya varan Rusya Boğazları alacaktı. Daha savaş öncesinde İngiltere ve Fransa olası bir Rus-Alman yakınlaşmasından çekindiklerinden dolayı ve kendi ittifak bloğun delinmemesi için Rusların Boğazlar üzerindeki taleplerine ses çıkaramadılar ve hatta bu yönde sözler verdiler (Köse, 2019: 5). Bu ittifakın başlangıcı 1894 yılında Fransız-Rus, 1904 yılında Fransız-İngiliz ve 1907'de Rus-İngiliz anlaşmalarına dayanmaktadır ve böylece üç ülkenin kendi aralarındaki ikili anlaşmaları ile Fransa, İngiltere ve Rusya arasında üçlü ittifak kurulmuş durumdaydı (Efe, 2018: 321).

Rusya aslında Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalması yönünde isteği vardı. Osmanlı savaşa girmediği takdirde Boğazlar açık kalacak ve dolayısıyla Ruslar müttefikleri ile özellikle hububat satışı ile ticaretini sürdürecekti. Bir başka taraftan Rus donanması Alman donanması karşısında durabilecek güçte değildi ve Rus modern donanması yeni gelişme aşamasındaydı. Karadeniz'e girecek Alman donanması Ruslar açısından büyük riskler içermekteydi. Kara gücü olarak Rusya gücünü Avusturya ve Almanya'ya karşı kullanmak isteyip bir de güneyde Osmanlı'ya karşı cephe açmak istemiyordu.

Bu dönemde Osmanlı ve Rusya arasında iyi ilişkiler geliştirmek amacıyla girişimler de bulunmaktaydı. 1914 yılında Türk ve Rus üyelerle birlikte ilk Osmanlı-

Rus Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin amacı Türk ve Ruslar arasında fikri, iktisadi ve siyasi işbirliği içerisinde yakınlık oluşturmaktı. Cemiyetin başında altı ayan üyesi ve eski Maliye Nazırı Nail Bey bulunmaktaydı (Özel, 1998: 240). Üyelerle karşılıklı toplantılar gerçekleştirilse de bu dönemdeki şartlar ikili ilişkilerin müspet yönde ilerlemesine mani olmuştur.

Rusya ve Osmanlı Devleti ilişkileri Balkan savaşlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde yoğunluklu olarak Ermeni meselesi bağlamında ilerlemekteydi. Ermeni vilayetleri ve Ermeni ıslahatları üzerine gelişmeler ağırlıklıydı ve Ermeni meselesi büyük devletlerin emperyalist hedefleri çerçevesinde ortaya çıkarılmış bir sorundu. Rusya Ermeni politikasını Kafkasya, Doğu Anadolu ve Ortadoğu'ya yayılma amacının bir parçası olarak hayata geçirmiştir. Rusya hem Osmanlı tebaasını hem de Kafkasya'daki Ermeni nüfusunu kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için Osmanlıya karşı kışkırtma, silahlandırma politikası gütmüştür.

Rusya Kafkasya'daki Müslüman halkların yerine Ermenileri yerleştirerek kendi çıkar politikalarını izlemek için tampon bölge meydana getirmeyi arzulamıştır. Boğazlardan Akdeniz'e geçme politikası sekteye uğraması ile Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusu Rus ilerlemesini ve yayılmasını kolaylaştırarak Akdeniz'e inme hedefini gerçekleştireceğini düşünmüştür. Rusya'nın asıl hedefi Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'dan İskenderun Limanı'na ve Güneydoğu Anadolu'dan Basra Körfezi'ne ulaşacak iki kollu bir koridor amaçlamıştı (Güher, 2016: 3).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu yönetim kadrolarının çoğunluğu İngiltere ve Fransa tarafına meyilli bir politika sergilemek arzusundaydı. Ancak Osmanlı'nın Fransa ve İngiltere'den istediği desteği alamaması üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa Alman tarafını desteklemekteydi ve Almanya'nın galip geleceğine inanmaktaydı. 1871'de Sedan savaşlarında Almanların Fransızları yenmesi ve Alman donanmasının gücünün farkında olan Enver Paşa yine Almanların Fransız kuvvetlerini yendikten sonra tüm gücü ile Rusya'ya saldıracağını tahmin ediyordu. Osmanlı yöneticileri Osmanlı coğrafyası üzerine batılı güçlerin ve Rusya'nın emellerini ve bu yönde siyaset izlediklerini sezmiş ve öngöründe bulunmuşlar ki dünya savaşına girmenin kaçınılmaz olduğunu düşünmüş olmalıdır. Osmanlı bu büyük savaşta kendini uzak tutsa da savaşın bitimine müteakip ya bu büyük güçlere karşı yalnız kalarak münferit olarak

onlara karşı savaş verecek ya da bir batılı ittifaka karşı savunma yapacaktı ki bu o günün şartlarında Osmanlı için iyi sonuçlanmayacağı çok yüksek bir ihtimaldi. Dolayısıyla Osmanlı mecbur olarak müttefik arayışına yönelmişti. Ayrıca 93 Harbi sonrası ağır savaş tazminatı ve Duyun-u Umumiye'nin kurulması Osmanlı'nın savaşa girmesinin nedenleri arasında gösterilmektedir (Tezel, 2019: 68). Osmanlı savaşa girdiği takdirde içinde bulunduğu ittifak ile başarılı olması halinde Balkan savaşları ile kaybettiği toprakların bir kısmını geri alabilirdi.

Almanya ise Fransa ve Rusya arasında kalmış iki cephele bir savaş alanına sahipti ve merkez güçler Avrupa'nın ortasında çevrelenmiş haldeydi. İngilizlerin Almanya batı ve kuzeyindeki denizleri kapatması ile Almanya'nın çıkar yolu savaşı Asya ve Afrika'ya yayması ile mümkün olabilirdi ve bunu sağlayacak bir müttefiğe ihtiyacı elzemdi. Almanya'ya kurulan ablukanın tek çıkış yolu Osmanlı jeopolitiği idi (Çınar, 2014: 44). Osmanlı'nın bir başka önemli jeopolitik önemi Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin sömürgelerine giden en kısa yolun Süveyş Kanalı'nın kesilmesi İngiltere'nin lojistik kaynaklarına erişimi önleyebilirdi ve padişahın kutsal savaş ilanı İngiltere'nin sömürgeleri olan Müslümanları ayaklandırabilirdi. Enver Paşa, Talat Paşa, Sadrazam Halim Paşa ve Mebusan Meclis Üyesi Halil Mentеше Bey gibi sınırlı sayıda ittifakçının bilgisi dahilinde Almanlarla 2 Ağustos'ta gizli ittifak anlaşması yapıldı (Karabulut, 2015: 1297). 30 Ekim'de Goben ve Breslav gemileri Osmanlı'ya sığınıp Osmanlı envanterine girdi ve bu gemilerle birlikte toplam 11 Osmanlı donanmasına ait gemi Karadeniz'de Rus kıyılarındaki Odessa, Sivastopol ve Novorossik şehirlerini bombaladı. Ardından Rusya Osmanlı'ya bir nota gönderdi. İngiltere de Alman askeri heyetinin Osmanlı'yı terk etmesini istedi. Enver Paşa Rusya'ya bir özür mektubu gönderdi fakat mektubuna bu olayda Rusya'nın kışkırtmasının da etkili olduğunu eklemiştir. Rusya bunu reddederek 2 Kasım 1914'te Osmanlı'ya karşı savaş açtı (Atabey, 2015: 120).

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya ile sadece Kafkas Cephesi'nde savaşmışlardır. Sarıkamış Harekatı Rusya'yı Kafkaslarda sıkıştırmayı ve Hazar Denizi'ne kadar uzanarak Rusları Kafkaslardan tamamen sökme harekatı olarak planlanmıştı. Ayrıca İngiltere'nin İran üzerinden Rusya'ya ulaşımını engelleyecekti (Çınar, 2014: 47). Alman savaş planlarına göre Rusya'yı İngiltere ve Fransa'dan gerekli olan malzeme, teçhizat ve ekonomik yardım alamaması nedeniyle zor duruma

düşürmekti. En öncelikle Boğazlar ve sonrasında İran üzerinden sağlanabilecek lojistik destek kanalları kesilmesi önemli olduğundan Almanya Osmanlı'ya ihtiyaç duymaktaydı. Sarıkamış Harekatı hem bu saiklerle hem de Almanların Orta ve Doğu Avrupa'daki cepheleri rahatlaması için düzenlendi. Ancak Sarıkamış Harekatı ve dolayısıyla Kafkas cephesi tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Erzurum, Muş, Bitlis, Rize, Trabzon, Van ve Erzincan Rusların eline geçti. Böylece Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri Rus kontrolüne girmiş oldu.

Rusya 1914-1915 yıllarında gönüllü Ermenilerden teşekkül olunan toplam dokuz adet askeri birlikler ihdas etti. Bu gönüllü birlikler Birinci Dünya Savaşı'nda ve devamında Rusya'nın destekçisi olmuş ve Osmanlıya karşı savaşmıştır (Güher, 2016: 83).

Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya 21 Kasım 1917'de tüm cephelerde mütareke yapılmasını bir nota ile bildirerek savaştan çekildi. Bolşevik Hükümeti Çarlık Rejimi'nin tüm gizli anlaşmalarını da açıkladı. Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için yapılan gizli anlaşmalar bu sayede ifşa edilmiş oldu (Tayhani, 2007: 147). Rusya 3 Mart 1918'de Almanya, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile Brest-Litovks Anlaşması yaparak Birinci Dünya Savaşı'na kendi adına son verdi. Bu anlaşmanın Osmanlı'yı ilgilendiren kısmına göre Rusya Doğu Anadolu'da işgal ettiği şehirlerle birlikte Elviye-i Selase ile anılan Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilecekti. Elviye-i Selase uluslararası hukuka uygun olarak bölge halkı ve komşu devletler mutabakatına göre bir idare şekline kavuşacaktır, şeklinde düzenlenmişti. Ancak Rus ordusunun çekildiği yerlere Ermeni ve Gürcü birlikleri yerleştirilmiştir. Türk ordusunun 37. Kafkas Fırkası tarafından 12 Şubat 1918 tarihinde Erzincan'dan başlayan ileri hareketle Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Akçaabat, Trabzon, Rize ve Van'dan 1918 yılında Ermeni çeteleri sürülerek yok edilmiştir. Ağustos 1918 yılında yapılan halk oylaması ile Elviye-i Selase Osmanlı'ya katılmış ancak Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 15. Maddesine göre 24 Aralık 1918'de Batum'u işgal eden İngilizler Kars ve Ardahan'ın da boşaltılmasını isteyerek Osmanlı'nın çekilmesinin ardından Elviye-i Selase Osmanlı topraklarından çıkmıştır (Efe, 2018: 323).

Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal dış desteğe ihtiyaç duyduğunu ve bu bağlamda Sovyet Rusya ile işbirliğine gitmenin uygun olacağını düşünüyordu. Rusya ittifakı ile hem silah ve ekonomik yardım sağlama hem de Türkiye'nin Rusya ile birlikte gerçekleştireceği ittifakın batılı güçler tarafından istenmeyen bir sonuç doğurabileceği tedirginliği ile Türkiye politikalarını Türk-Rus işbirliği doğma ihtimalini göz önünde tutacağı öngörüsü ile Türkiye'ye karşı daha hassas bir politika yürütmesi umulmuştur (Cankurt, 2016: 80). TBMM'nin açılışının ardından Mustafa Kemal Atatürk Meclis Başkanı olarak 26 Nisan 1920'de Lenin'e mektup yazarak para, asker, silah ve cephane yardımı talebinde bulunmuştur. Halil Paşa ve Sovyet elçi vekili Upmal liderliğindeki Türk ve Rus heyet Erzurum'a altın getirir ve bunların 200 kilosu Doğu Anadolu ordusu için ayrılır ve geri kalanı Ankara'ya iletilerek subay ve memur maaşları için kullanılır. (Benhür, 2008: 279-281). Rusya, dönemin bağımsız tek İslam ülkesi Türkiye'ye Komünist ideolojinin transferi diğer Müslümanlara da sirayet edeceği ve böylece Komünizm'in yayılmasına vesile olacağını düşünüyordu. Ancak Türkiye Rusya ile dış politikada işbirliği içerisinde olsa da içeride Sovyetlerin ideolojik girişimlerini engellemeye yönelik tutum ve davranış sergilemiştir. Türk-Rus işbirliği, ortak düşmana karşı iki tarafın çıkarlarını koruması, emperyalizme karşı mücadele vermesi ve karşılıklı yardımlaşmadan müteşekkildi. Bu dönemde ilişkiler karşılıklı çıkar temelli bir düzlemde devam etse de Rusların Ermenileri desteklemesi ve Komünist rejimi Anadolu'ya hakim kılma fikri her iki ülke açısından güvenli bir ilişki sağlayamamıştır (Benhür, 2008).

TBMM'nin açılmasının ardından Sovyet Rusya ile Ankara hükümeti heyetler arası ve başkanlar düzeyinde birçok diplomatik görüşmeler ve yazışmalar yapmışlardır. Bu görüşmeler genellikle iyi niyet temennileri, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan sınır sorunlarında ve ilişkilerinde Rusya'nın arabuluculuk rolü, ekonomik yardımlar, ticari ilişkiler ve siyasal ve ideolojik görüşmeler üzerine yoğunlaşmıştır ve karşılıklı elçi atamaları yapılmıştır.

16 Mart 1921 tarihinde Türk-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması (Moskova Anlaşması)'nı her iki ülke imzalamıştır. Bu anlaşma ile Rusya TBMM ve meclisin seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal hükümeti olarak tanımıştır. Misak-ı Milli'yi Türk devletinin sınırları olarak kabul eder, Batum Gürcistan'a bırakılırken Nahçıvan özerk yapıya kavuşturularak Azerbaycan'ın kontrolüne bırakılmıştır. Rusya

ile yapılmış daha önceki anlaşmalar iptal edilerek Çarlık Rusya'ya olan mali yükümlülükler kaldırılmıştır. Karadeniz kıyı rejimi ve Boğazlar konusu daha sonra toplanacak bir konferansa bırakılmıştır (Benhür, 2008: 286).

Moskova Anlaşması ile Sovyet Rusya ile yakınlaşma gerçekleşmiş ve 1925 yılında Türkiye ve Rusya arasında 1925 yılında Tarafsızlık ve Dostluk Anlaşması imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Dokuyan, 2013: 120).

Lozan sonrası Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini Batılı devletlerle geliştirmesi Batı bloğunun bir parçası olma yolunda girişimler olarak değerlendirilen Rusya Türkiye'ye karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Boğazların Türkiye hakimiyeti altında kalmasını kendi menfaatine uygun görmesinden dolayı Türkiye'yi desteklemiştir (Topsakal, 2016: 46).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği İle Türkiye ilişkileri inişli çıkışlı bir dönem yaşamıştır. Almanya ile Sovyetler Birliği rekabete veya çatışmaya girdiğinde Türkiye ile dostluk anlaşmasına bağlı kalmış fakat Almanya'ya karşı üstünlük kurduğunda ya da Almanya ile iyi ilişki döneminde Türkiye'ye karşı baskı sürecine girmiştir. Türkiye ise İkinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde bir denge politikası güderek savaş ve çatışmalardan kendini uzak tutmayı başarabilmiştir. Almanya ile ekonomik, İngiltere ile politik eğilimler ve Sovyetler Birliği ile stratejik zorunluluklar ve coğrafi yakınlık gerekçeleri temelinde savaşın üç büyük gücü ile dengeli bir ilişki kurmuştur. Yalta Konferansı'nda BM'nin kurulması kararlaştırıldı ve Türkiye'nin üyeliği de gündeme gelmişti. ABD Başkanı Rosevelt Türkiye'nin 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş açması durumunda BM'nin kurulması için 25 Nisan 1945'te San Francisco'da yapılacak konferansa davet edileceğini bildirdi. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etti ve 24 Şubat 1945'de BM Beyannamesi'ne imza koydu (Topçu, 2017: 95). Türkiye bu dönemde kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir ve bu doğrultuda ülkesinin bağımsızlığını ve güvenliğini tehdiye sokmamak adına uyguladığı dış politik yaklaşımında başarılı olmuştur.

Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nı kaybedeceği kesinlik kazanınca 4-11 Şubat 1945'te Yalta Konferansı düzenlendi. Konferansın bitimine bir gün kala Stalin Boğazlar meselesini gündeme getirdi ve Churchill ve Roosevelt tarafından da Rusların talepleri kabul gördü (Topçu, 2017: 95). Rusya 1925 yılında Türkiye ile yapılan dostluk

anlaşmasını 19 Mart 1945 yılında bir nota ileterek köklü değişiklikler yapılmak üzere yürürlükten kaldırdığını bildirdi (Dokuyan, 2013: 201). Moskova Anlaşması'na göre Türkiye-Sovyetler Birliği sınırının değiştirilmesi ve böylece Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını istedi. Bundan ayrı olarak Boğazların savunması için Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne deniz ve kara üssü verilmesini talep etti. Bu taleplere binaen Montrö Sözleşmesi'nin belirlediği Boğazlar rejimi değiştirilerek Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili anlaşma yapılması gerektiği ifade edildi (Ertem, 2009: 379). Türkiye, Sovyetler Birliği tarafından dikte edilen bu taleplerinin üstesinden gelebilmek için güçlü devletlerle işbirliği yapması gerektiğine inanıyordu. Türkiye ABD'nin duruma bakışını bildirmesini talep etmesi üzerine Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin dostane ilişkileri devam ettiği yönünde geçiştirme bir cevap vermesi ile ABD'nin Türkiye'ye yönelik destekte bulunmayacağı görüldü. Ancak İngiltere Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri Türkiye'nin toprak bütünlüğüne tehdit olduğunu ve bu yanlış tutumla hareket edilmesi halinde iyi karşılanmayacağını Rus dışişlerine bildiri olarak gönderdi (Dokuyan, 2013: 122).

Sovyetler Birliği bu jeopolitik çıkarları doğrultusunda özellikle Boğazlar konusunda bir kazanım elde etmek için büyük güçlerle de müzakerelerini sürdürmeye devam ediyordu. Aynı zamanda arzularını gerçekleştirmede istekli görülen Sovyetler Birliği karşısında Türkiye ağır bir baskı hissediyordu ve güvenliğine karşı büyük kaygı duyuyordu. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü diplomasi ile ABD başkanı Truman, Montrö'yü değiştirme konusunda Sovyetler Birliği ile anlaşıp Boğazları su yolu statüsüne koyarak tamamen silahsızlandırılması ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri konusunun ise iki ülkenin meselesi olduğunu bildirmişti (Sönmezoğlu, 2006). Bu durumda Boğazların silahsızlandırılması ile Türkiye'nin savunmasının zayıflayacağı ve Sovyet Rusya tehdidine karşı koyamayacağı çok açıktı.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Sovyetler Birliği Avrupa ülkelerinde Komünist düzen kurmayı arzulamaktaydı. Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'dan çekilmemesi ve dolayısıyla Komünist yayılcılığı ABD'nin liberal değerlerini ve küresel politikasına ciddi tehdit haline gelmekteydi. İşgali altında tuttuğu Doğu Avrupa ülkelerinde zaten bunu gerçekleştirmişti. Sovyetler Birliği'nin İran, Türkiye ve Yunanistan'ı da kendi denetimine almak istemesine karşılık Truman Doktrini'ni devreye girmiş ve böylece geri adım atmak zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği güneye

doğru Yunanistan, Türkiye ve İnan çizgisini geçmesiyle Ortadoğu ve Hint Yarımadası'na ulaşabilecekti. Sovyetler Birliği'nin Komünist yayılımcılığı üzerine kurduğu politikalarını gören ABD bundan böyle politik bir değişikliğe giderek Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Avrupa'da korkulan Sovyet ve komünist yayılımını durdurmak için 4 Nisan 1949'da NATO kurulmuş ve 1952'de Türkiye ve Yunanistan da örgüte katılmıştır (Bilge-Criss, 2012: 16).

SSCB Türkiye'nin NATO'ya katılmasından sonra Türkiye'ye bir protesto notası vermiştir. Türkiye'nin Atlantik ile bağlantısının bulunmadığı ve Türkiye'nin NATO'ya alınmasındaki asıl amacın emperyalist devletlerin SSCB sınırına yakın bölgelerde askeri s ve tesisler kurmak için Türkiye'nin toprak ve konumundan yararlanmak olduğunu bildirmiştir (Ekici, 2016: 149-166). NATO, ABD'nin küresel olarak Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının ilk adımını oluşturmaktaydı. NATO'dan sonra Güney-Doğu Savunma Paktı (SEATO), Pasifik Güvenlik rgt (ANZUS), Bağdat Paktı ve ABD, ikili güvenlik anlaşmaları ile Sovyetlere karşı ikili müttefiklikler geliştirmiştir (Ülman, 1961: 148).

1954 yılında Türkiye, Irak, İngiltere, İnan ve Pakistan arasında Bağdat Paktı kurulmuş ve Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı kuzey hattı tesis edilmiş oldu. Pakt dışında kalan Ortadoğu lkeleri bu duruma karşı bir tepki geliştirmişlerdir. Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan aralarında yaptıkları savunma ittifakının etkisi oldukça fazla olmuştur ve bu üç ülkeden herhangi birinin Türkiye-Irak paktına katılmasını engellediler. Özellikle Suriye ile Türkiye arasında ilişkiler olumsuz yönde seyretmiştir. Mısır ise Suriye'nin yanında durarak Sovyetler Birliği'nin desteği ile Türkiye'yi tehdit etmekten uzak durmamıştır. Lübnan ve Ürdün'n Bağdat Paktı'na ye olmak istemesine rağmen Suriye'nin pozisyonu dolayısıyla bu mümkün olmamıştır (etinkaya, 2018). Ancak Bağdat Paktı ile Ortadoğu'nun dört ülkesi tek bir askeri pakt içerisinde ABD çıkarlarına uygun olarak bir araya getirilmiştir. Sadece bununla kalmayıp kıymetli stratejik ham madde rezervlerine ve yoğun insan gücüne sahip olan bölge ABD'nin kendi politik amaçlarına dahil edilmiştir (Değer, 2017).

Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve tamamen Batı eksenli politikası Türkiye'nin ikinci Dünya Savaşı'na kadar Sovyetler Birliği ile geliştirdiği ılımlı ilişkileri sekteye uğratmış, Batı'ya yakınlama artarak Batı tek seçenek durumuna sokulmuştur ve

politik manevra alanını düpedüz daraltmıştır (Dokuyan, 2013: 119). Soğuk Savaş boyunca Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri NATO ve Batı temelli ilerlemiş iki zıt kutbun üyeleri olarak ilişkiler donuk ve güvensizlik üzerine kurulu bir şekilde seyretmiştir.

16 Mart 1921 Türk-Rus Dostluk Anlaşması'nın 35. yıl dönümü olan 1956'da SSCB Yüksek Sovyet Temsilcisi K. Vorşilov Celal Bayar'a tebrik mesajı göndermişti (Kurban, 2014: 263). Bu durum Türkiye'de memnuniyet yaratmıştır ve akabinde iyi niyet temennileri şeklinde özel ve milli günlerde karşılıklı mesajlar devam etmiştir.

Suriye'de Sovyet yanlıları tarafından darbe yapılmasının ardından Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapması Sovyetler Birliği tarafından iyi karşılanmamıştır. Suriye aleyhine başlatılan kampanyalara Türkiye'nin katılması Türkiye açısından sonuçların iyi olmayacağı noktasında 10 Eylül 1957'de Türkiye'yi bir nota ile uyarıyordu. 14 Temmuz 1958'de Irak İhtilali meydana geldi. Türkiye Batı yanlısı Nuri Said hükümetinin devrim ile indirilmesi sonunda Irak'a girmek için Batılı müttefiklerinden izin istemiş ancak Sovyetler Birliği Irak Cumhuriyetine destek vererek Türkiye'nin Irak'a girmesi durumunda yine sonuçlarına katlanacağını vurgulayan memorandum vermiştir (Kurban, 2014: 226). Sovyetler Birliği Irak'taki ayrılıkçı Kürtleri destekleyerek ve dolayısıyla bölgede Kürt kozunu kullanıp sorundan fayda sağlamaya çalışmıştır.

1957 yılında SSCB ilk yapay uydusu Sputnik'i fırlatması ile ABD kamuoyunda SSCB'nin uzay ve füze sistemlerinde ABD'yi geride bıraktığı algısı oluştu ve ABD envanterinde uzun menzilli füzelerin olmaması hasebiyle Sovyetler Birliği'ni durdurabilmek için SSCB sınırına yakın bölgelere orta menzilli füze sistemlerini konuşlandırma kararı aldı. Ancak SSCB'ye sınır yakınlığı olan ülkelerin çoğu SSCB baskısı altında kalmamak için bu talepleri reddetti. Sadece Türkiye, İtalya ve İngiltere bu talepleri karşılayacağını bildirdi. Türk yetkililer ABD-Türkiye ilişkilerinin daha üst seviyelerde olacağını ve stratejik bir konuma yükseleceğini ümit ederek bu kararı vermişlerdir (İzmir, 2017: 179).

On beş adet orta menzilli nükleer başlıklı Jüpiter füzesinin Türkiye'ye konuşlandırılmasını kabul ederek anlaşmaya varıldı ve 1957'den itibaren bu füzeler yerleştirilmeye başlandı. Füzeler Türkiye'nin olacaktı fakat kullanılmasına Türk ve

Amerikalı yetkililerin ortak izni gerekiyordu. Bu durum karşısında Sovyet lider Kruşçev füzelerin Türkiye ve Avrupa'ya yerleştirilmesini sert bir şekilde kınayarak karşılık verileceğini vurguladı ve akabinde SSCB'nin Küba'ya nükleer başlıklı füze yerleştirdiği anlaşılacak Küba Krizi ortaya çıktı (İzmir, 2017: 197). ABD başkanı Kennedy ve Sovyet lider Kruşçev gizli mektuplaşarak bu krizi aşmaya çalıştılar. Olası bir gerginlikte nükleer bir savaşın vuku bulması an meselesi olabilirdi ve dünya büyük bir tehlike içerisindeydi. Kruşçev Küba'daki füzeleri ancak Türkiye ve Avrupa'da konuşlu bulunan Jüpiter füzelerinin kaldırılması ile mümkün olacağını bildirdi. ABD NATO müttefiklerini zorda bırakacağını ve itibar kaybedeceğini farkında olsa da kendi ulusal güvenliği için bu öneriyi kabul ederek Küba Krizi çözüme kavuşmuş oldu.

Türkiye-Rusya ilişkileri dönemsel değişiklik göstererek bir dönem müspet olarak karşılıklı iyi dileklerin sunulduğu, dostluk ve komşuluk hukukuna uygun davranıldığı bir şekilde ilerlerken bir dönem gerginliklerin yaşandığı zamanlar geçirmiştir. Genellikle Türkiye anti-Sovyet ve anti-Konunit bir politika izlediği söylenebilir. Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile birlikte Türkiye'ye yapılan yardımlarla ABD'ye bağımlı hale gelmiş ve Türk dış politikası ABD çıkarlarına göre belirlenmiştir. Türkiye'nin tek taraflı ve bağımlı bir dış politika uygulamasının sakıncalarını görmesi ve derin uykudan uyanmasını sağlayan olay Johnson Mektubu olmuştur. Kıbrıs meselesinden kaynaklanan bu durum karşısında ABD'nin Türkiye'yi desteklemeyeceği, NATO ve yardım kapsamında verilen her türlü askeri araç ve gereçlerin çıkarma esnasında kullanamayacağını bildirmesi üzerine Türk dış politikasında değişikliğe gidilerek Sovyetler Birliği ile yakınlaşma yaşanmış ve Sovyetlerin desteği alınmıştır. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 1964'te Moskova'yı ziyaret etmiş ve ardından SSCB yetkilileri Enosise karşı olduklarını bildiren demeçler vermişleridir (Göktürk, 2014: 12).

3.9. Türkiye-Rusya Güç Analizleri

Devletler dış politika amaçlarına erişmekte güç en önemli araçlardan biri olarak kendini göstermektedir. Davutoğlu (2014: 17)'na göre güç analizini sağlayacak olan güç parametrelerini sabit veriler ve potansiyel veriler olarak iki ana ekseninde incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sabit veriler tarih, coğrafya, nüfus ve kültür olarak alt unsurlardan meydana gelirken potansiyel verileri ekonomik kapasite, teknolojik

kapasite ve askeri kapasite olarak tanımlar. Aynı zamanda güç parametrelerinin her biri bir birini etkileyen dinamik unsurlar olduğuna vurgu yapmaktadır ve gücü harekete geçirecek etkin bir siyasi iradenin önemine dikkat çekmektedir.

Sönmezoğlu (2014: 10) gücü iki temel unsurda ele almaktadır. Bunlar gücün maddi ve manevi unsurlarıdır. Maddi güç unsurları askeri güç, ekonomik kapasite, coğrafi büyüklük, nüfus, doğal kaynaklar, bilimsel ve ekonomik kapasite ve toplumun siyasi yapısı gibi etkenlerdir. Bir diğeri de prestij, siyasi liderler, ulusal karakter gibi unsurlardan meydana gelen manevi güçtür. Bir ülke elindeki gücü harekete geçiremeyebilir veya bu durumun tam tersi de gerçekleşebilir. Maddi gücü yüksek olan bir ülke bu potansiyelini dış politikaysa yansıtamayabilir veya düşük güç profiline sahip bir ülke bu paralelliğin çok daha üzerinde kazanımlar sağlayabilir. Bu durum **“güç paradoksu”** olarak adlandırılmaktadır. Bu yüzden mevcut gücü etkin kullanmak ve gerektiğinde devreye sokmak da güç kadar önemli bir durumdur.

Bu bilgiler ışığında Türkiye ve Rusya'nın güç analizini yaparken bu ülkenin toplumsal, coğrafi, demografik, ekonomik yapısını ve askeri yetenek ve kabiliyetlerini incelemek gerekmektedir.

3.9.1. Türkiye Güç Analizi

Türkiye'nin TÜİK 2019 yılı verilerine göre nüfusu 83 milyonun üzerindedir. 2017 yılında nüfusunun yarısı 31,7 yaşının altında olan Türkiye AB üyesi ülkeler içerisinde en genç nüfusa sahip ülke konumundadır. Bu veriler ışığında genç ve eğitilmiş insan gücü Avrupa'nın en rekabetçi ülkelerinden birisi haline gelmiş ve Türkiye'ye önemli üstünlükler sağlamaktadır. Genç ve dinamik nüfus iş gücü piyasası, yüksek ekonomik iç piyasası ve canlı iç pazarıyla Türkiye'yi dinamik bir ülkeye dönüştürmüştür. 31,6 milyonluk iş gücü ile Avrupa'nın 3. en büyük ülkesidir. 2018 yılı verilerine göre 206 üniversiteye sahip olup yıllık 800 binin üzerinde genç üniversiteden mezun olmaktadır (“Temel İstatistikler”, [2020]). CIA Facebook verilerine göre nüfusunun % 70-75 Türk, % 19'u Kürt ve küçük diğeri etnik topluluklardan geldiği rapor edilmiştir fakat günümüzde göçler, evlilikler gibi etnik karışımın yüksek düzeyde seyrettiği göz önüne alındığında böyle bir yüzdesel etnik tasniflendirme yapmak gerçekleri yansıtmaktan uzak olacağı kuşkusuzdur. Türkiye nüfusunun % 99,8'i Müslüman olarak kabul edilmektedir (“Turkey”, [2020]).

Türkiye 783.562 kilometrekare yüzölçümü ile dünyanın en büyük 38. toprak alanına sahip ülkesidir. 7.200 kilometre kıyı şeridine sahip üç tarafı denizlerle çevrili yarımadadır. Karadeniz'in güney kıyılarının tamamı Türkiye sınırını oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz'e en uzun kıyısı bulunan ülke yine Türkiye olup ticaret ve enerji nakil hatlarının kavşağında çok önemli bir coğrafyada yer edinmiştir. Türkiye coğrafyası ile Türkiye'nin Jeopolitiği başlığı altında detaylı bilgi verilmiştir. Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye'nin en önemli doğal kaynakları bor, uranyum, toryum, kömür, demir, krom, altın ve doğal taşlardır. Türkiye başta petrol ve doğal gaz olmak üzere fosil yakıt kaynakları açısından oldukça kısıtlı kaynaklara sahiptir. Ancak Türkiye'nin de münhasır alanı içerisinde bulunduğu Doğu Akdeniz Havzası içerisinde oldukça zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Fakat Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı içerisinde henüz keşfedilmiş bir kaynak olmamakla birlikte potansiyel rezervler konusunda kamuya açık bir tahmin yapılmamaktadır. Doğu Akdeniz'de Kıbrıs, İsrail ve Mısır münhasır ekonomik bölgesinde Levant Havzası'nda petrol ve doğal gaz rezervlerine ulaşılmıştır (Kedikli, 2017: 127). Bu Doğu Akdeniz'in diğer bölgelerinde de hidrokarbon yataklarının varlığına işaret etmektedir. Ancak Doğu Akdeniz'in kıta sahanlığı üzerine anlaşmazlıklar mevcuttur. Türkiye topraklarının Factbook'a göre % 26,7'si ekilebilir tarım alanı ve % 14,9'u orman alanı olarak ekonomik değere sahiptir ("Turkey", [2020]).

Türkiye'nin ekonomik kapasitesini incelediğimizde ilk bakmamız gereken şeylerden birisi Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) ve kişi başına düşen milli gelir olmalıdır. Türkiye Dünya Bankası 2019 verilerine göre 773,7 milyar dolar GSMH ile dünyanın en büyük 19. ekonomisidir. Türkiye 2018 ve 2019 yıllarında ekonomik küçülme ve durgunluk sebebiyle GSMH'sında bir düşme gerçekleşmiş olmasına rağmen dünyanın önemli ekonomilerinden birdir. Kişi başına düşen milli gelir 9.505 dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye bu ekonomik pozisyonu ile dünya ölçeğinde orta üst gelir sahibi ülkeler kategorisinde bulunmaktadır. GSMH'sının % 6,8'i tarım, % 32,3'ü sanayi ve % 60,7'si hizmetler sektöründen gelmektedir ("Temel İstatistikler", [2020]). Türkiye'nin dinamik genç nüfusu ekonomide iç piyasasını daima canlı tutmaktadır. Ancak Türkiye orta gelir gurubu tuzağından kendini kurtarabilmiş değildir. Türkiye son yirmi yıldır neredeyse ihraç ettiği ürünlerde önemli bir değişiklik gerçekleştirememektedir. Türkiye'nin ihracatındaki ileri teknoloji ürünlerinin payı 2019

yılında 4,7 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılına göre % 0,5’lik bir yükseliş sağlamış, bu yükselişte silahlı insansız hava araçlarının satışı etkili olmuştur (“İhracatta Yüksek Teknolojinin...”, 2019). TÜİK verilerine göre 2018 yılında toplam Ar-Ge harcaması 38,5 milyar lira olup Gayri Safi Yurtiçi Harcamanın % 1,03’üne tekabül etmektedir (“Temel İstatistikler”, [2020]).

2019 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye 171,5 milyar dolar ihracat, 202,7 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir (“Temel İstatistikler”, [2020]). The Observatory of Economic Complexity (2020)’nin verilerine göre Türkiye dünyanın en büyük 27. İhracatçı ülkesidir. En önemli ihraç kalemleri otomobil ve otomotiv sanayi (% 14), altın ve mücevher (% 5), tekstil ürünleri, makine ve makine gereçleri, elektronik aletler ve demir-çelik ürünleridir. Dünyanın en çok ithalatını yapan 20. büyük ülkedir. En çok ithalat kalemleri olarak altın (% 8), rafine petrol (%4,6) ve otomobil (%4,1) başı çekmektedir. İthalatına genel olarak bakıldığında en büyük kalemi fosil enerji kaynakları başı çekmektedir. En büyük ithalatçısı Çin, Almanya, Rusya, İtalya ve ABD iken en büyük ihraç yaptığı ülkeler, Almanya, İngiltere, İtalya ve Birleşik Arap Emirlikleri’dir. Türkiye büyük ölçüde petrol ve doğal gazı bağımlı durumda olmasına rağmen milli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimi son yıllarda artış göstermektedir (“Temel İstatistikler”, [2020]). Türkiye hızlı büyüyen ekonomiler içerisinde bulunan bir ülkedir fakat bu ülkelerin işsizlik, enflasyon ortalamalarının üzerinde enflasyon ve işsizlik orana sahiptir. Bunların yanı sıra bütçe ve dış ticaret açıkları Türkiye’nin istikrarlı ve yüksek büyümesine engel oluşturmaktadır.

2020 yılı Global Fire Power (2020)’in raporları doğrultusunda Türkiye’nin askeri güç verileri aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 3.2. Türkiye’nin İnsan Kaynağına Yönelik Niceliksel Veriler

Niteliksel Veriler	Sayısal veriler	Toplam Nüfusa Oranı
Toplam Nüfus	81.257.239	
Mevcut İnsan Gücü	41.847.478	% 51,5
Askerliğe Elverişli Nüfus	35.151.882	% 43
Toplam Askeri Personel	735.000	% 0,90
Aktif Askeri Personel	355.000	% 0,44
Yedek Personel	380.000	% 0,47

Kaynak: Global Fire Power

Tablo 3.3. Türk Kara Kuvvetleri Önemli Savaş Araçları Mevcutları

Tank Miktarı	2.622 Adet
Zırhlı Araç Miktarı	8.777 Adet
Kundağı Motorlu Top/Obüs Miktarı	1.278 Adet
Çekili Top Miktarı	1.260 Adet
Çoklu Roketatar Miktarı	438 Adet

Kaynak: Global Fire Power

Tablo 3.4. Türk Hava Kuvvetlerine Ait Hava Araçları Veriler

Toplam Hava Aracı	1.055 Adet
Savaş Uçağı (Fighters)	206 Adet
Savaş Uçağı (Dedicated Attack)	0
Kargo Uçağı	80 Adet
Eğitim Uçağı	276 Adet
Özel Görevli Hava Araçları	18 Adet
Helikopter	497 Adet
Taarruz Helikopteri	100 Adet

Kaynak: Global Fire Power

Tablo 3.5. Türk Donanmasına Ait Deniz Araçlarına Ait Veriler

Toplam Askeri Gemi	149 Adet
Uçak Gemisi	0
Destroyer	0
Firkateyn	16 Adet
Korvet	10 Adet
Deniz Altı	12 Adet
Devriye Gemisi	35 Adet
Mayın Gemisi	11Adet

Kaynak: Global Fire Power

Global Fire Power (2020) verileri ışığında Türkiye'nin 2019 yılı savunma bütçesi 19 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ve değerlendirilen 138 ülke içerisinde 18. en çok savunma harcaması yapan ülke pozisyonundadır. Güç indeksinde ise dünyanın en büyük 11. gücüdür ("Turkey Military Strength 2020", [2020]).

SIPRI verilerine göre Türk savunma sanayi teknoloji şirketleri içerisinde dünyanın en büyük 100 savunma sanayi şirketleri arasına girebilen ASELSAN 72. sırada yer almış ve 2017 yılında 1,440 milyar dolarlık satış gerçekleştirmiştir. Bir diğer önemli şirket ise TUSAŞ olmuş ve 79. sıradan bulunup 1,240 milyar dolarlık satış yapmıştır (“The SIPRI Top Arms-producing...”, 2019).

Dünyanın en prestijli askeri analizler yapan yayıncılardan biri olan Defanse News dünyanın en büyük 100 savunma sanayi şirketlerini yaptıkları satış rakamlarına göre sıralamıştır. Bu sıralamada Türk savunma sanayi şirketleri de yer almıştır. 2018 yılında 1,792 milyar dolar satış rakamı ile ASELSAN listede 55. sırada yer almıştır. TUSAŞ 1,050 milyar dolarlık satış rakamı ile listede 69. sırada, STM 564 milyon dolarlık satış rakamıyla 85. Sırada, ROKETSAN 522 milyon dolar cirosuyla 89. sırada yer bulmuşlardır (“Top 100 Defense Companies”, 2019). ASELSAN, askeri haberleşme, güvenlik, enerji, radar, ulaşım sistemleri, aviyonik, bilgi teknolojileri, hava savunma ve füze savunma sistemleri, elektrooptik sistemler, kripto, insansız araçlar sistemine kadar birçok alanda ürün yelpazesine sahiptir. TUSAŞ, uçak, helikopter, iHA ve uzay endüstrisi parçaları ve komple üretim ve projeleri gerçekleştirmektedir. STM, otonom drone sistemleri, siber güvenlik, milli gemi, elektronik uçuş sistemleri, duvar arkası radar sistemleri gibi birçok ileri teknoloji ürünleri üretmektedir. Roketsan ise çoklu roket atarlar, hava savunma sistemleri, hassas güdümlü mühimmatlar, hassas güdümlü füzeler ve balistik koruma sistemleri üretmektedir.

Savunma sanayinde ve TSK'nin ihtiyaçlarını millileştirme konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve yerli ve milli üretimin daha da yukarı taşınması için plan ve projeler üretilmektedir. TSK'nin etkinliğini, caydırıcılığını, huzur ve güvenini artıracak ve ekonomiye önemli katkılar sağlayacak bu projeler yerli çevrelerce desteklenmektedir çünkü TSK envanterine dahil edilmesi düşünülen TSK ihtiyaçlarının tedariginde zorluklar yaşanmaktadır. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, TSK silah ve mühimmatlarında yerli ve millilik oranının % 20'lerden % 70'lere çıktığını belirtmiş ve bu oranın daha da artacağını ifade etmiştir. 2018 yılında milli sanayide savunma ve havacılık cirosunun 7 milyar doları geçtiği ve ihracatının ise 2,5 milyar dolar seviyelerine ulaştığını belirtmiştir (“Bakan Akar: Savunma Sanayinde...”, 05.02.2019).

Askeri gücün subjektif değerlerine baktığımızda Türkiye'nin Bir NATO üyesi olması coğrafyasındaki Rusya gibi küresel ölçekte bir güce karşı caydırıcı bir avantaj sağlamaktadır. Türkiye'nin Türk diasporası Avrupa'da yoğunlaşmış ve etkinliği zamanla artabilecek potansiyele sahiptir. Orta Asya'dan Balkanlara dost ve akraba toplulukları ile Rusya içlerinden Ortadoğu'ya Müslüman halklar Türkiye'nin yumuşak gücüne katkı sağlayabilir. Asker millet mottosuyla Türk halkının askerine duyduğu saygı ve sevgi TSK'nın moral gücünü yükseltmektedir. Türk ordusu yüzyıllardır süregelen ve büyük başarılarla imza atmış disiplini, gelenekselleşmiş düzeni ile bölgesinin en önemli birkaç ordusundan biri haline getirmiştir.

Türkiye'nin güç analizinde genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa coğrafyası, stratejik konumu, genç, dinamik ve eğitimli nüfusu, asker sayısı ve insan kaynakları açısından çok büyük üstünlüklere sahiptir. Ancak doğal kaynaklarının yetersizliği ve özellikle enerjide dışa bağımlılığı, ekonomisinin ve sahip olduğu teknolojinin orta ölçekli olması, yine ekonomisinin kırılgan olması önemli handikapları olarak ortaya çıkmaktadır. TSK'nın envanterinde bulunan silah ve mühimmat miktarları ve teknolojisi Rusya ile kıyaslandığında önemli ölçüde kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye bölgesinde önemli bir güç ancak küresel düzeyde orta ölçekli güç olarak kabul edilmelidir.

3.9.2. Rusya Güç Analizi

Rusya 142 milyonun üzerinde bir nüfusa sahiptir. Bunların % 77,7'si Rus, % 3,7 Tatar, % 1,4'ü Ukraynalı, % 1,1 Başkır, 1'i Çavuş, 1'i Çeçen, % 10'u diğer etnik gruplar ve yaklaşık % 4'ü belli bir etnisiteye sahip olmayan olarak tanımlanan etnik gruplardan meydana gelmektedir ("Russia", [2020]). Günümüzde Rusya'nın içerisinde 120'den fazla etnik grup yaşamaktadır ve 100'den fazla dil kullanılmaktadır. Öyle küçük etnik gruplar vardır ki bunların sayıları yüzlerle ifade edilmektedir. Diğer taraftan ülke sınırları dışında yaşayan 25 milyon Rus diasporası mevcuttur. Yine CIA Factbook'un verdiği bilgilere göre Rusça resmi dil olup Rusça konuşanların oranı oldukça yüksek düzeydedir. Diğer en büyük konuşulan dil Türkçe'dir. Bunun oranı % 5-6 civarında olduğunu tahmin edilmektedir. Bunlar, Orta Volga ve Güney Ural arasında yaşayan Başkır, Çavuş ve Tatarlardır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan halklardan Balkar, Karaçay, Kumuk ve Nogaylar da dil bakımından Altay grubuna dahildir. Rusya'da

Türkçe konuşan diğer halklar Güney Sibiry'a da Ural dağları ile Baykal Gölü arasında yaşayan Altay, Hakas, Şor, Tofa ve Tuvanlardır. Kuzey Kutbuna yakın yaşayan Dolganlar da Türk dil grubuna dahildir (Ülger, 2015: 99).

Tablo 3.6. Rusya'nın Yüzdesel olarak Etnik Yapısı

Etnik Gruplar	Nüfus İçerisindeki Oranı
Rus	% 77,7
Tatar	% 3,7
Ukraynalı	% 1,4
Başkır	% 1,1
Çavuş	% 1
Çeçen	% 1
Bir Etnisiteye Ait Hissetmeyen	% 4,1
Diğer	% 10

Kaynak: CIA Factbook

Şahin (2016: 27) göre ise, Rusya'da tek bir etnik grubun diğerleri ile karşılaşmadan topluca yaşadığı bölgeler yok denecek kadar azdır. Ana dillerini ve kültürel özelliklerini kaybeden gayri Rusların sayısı da oldukça fazladır. Bunun yanı sıra Rusçayı genele yayma politikası, sanayileşmenin getirdiği kentleşme, karma evlilikler ve Rusça eğitimin tercih edilmesi gibi sebeplerden dolayı Rusça konuşan insanların sayısı nüfusun % 92'sini oluşturmaktadır. UNESCO 2009 yılında Rusya'da konuşulan 136 dili yok olma tehlikesi altında olan diller kategorisine almıştır.

Rusya'da en büyük dini grup Rus Ortodoksluğudur. Burada ilginç bir durum mevcuttur. Ortodoksların oranı % 15-20 olduğu değerlendirilmektedir ("Russia", [2020]). Ancak bu tahmin ibadetini takip eden Ortodokslar kastedildiği anlaşılmaktadır. Rusya nüfusunun çoğunluğu uzun yıllar SSCB Dönemi'nde dini hürriyetlerin kısıtlanması sebebiyle ibadetlerini yerine getirmeyen Ortodokslar ve inançsızlar oluşturmaktadır. Dini ritüellerini yerine getirmeseler de siyasal ve kültürel olarak kendini Ortodoks görenlerin Rusların sayısı oldukça fazladır. Ortodoksluğun yanı sıra

Katolik, Evangelik, Lutheryan ve Baptist kiliseleri de Rusya’da faaliyet göstermektedirler. Ortodoksluğun ardından Müslümanlık Rusya’da en yaygın ikinci din konumundadır. Müslümanların oranı % 10-15 civarı olduğu tahmin edilmektedir (“Russia”, [2020]). Bazı kaynaklara göre Müslümanların sayısı 23 milyon olduğu ifade edilmektedir. Rusya ülkelerinde yaşayan azınlık Müslümanlar nedeniyle Ağustos 2003’te İslam Konferansı Teşkilatına gözlemci üye olmuştur. Rusya’da yaşayan Türklerin çoğunluğu Müslüman’dır. Ancak Hıristiyan, Musevilik ve Budizm’e inanan Türkler de vardır. Türkçe konuşan halklardan Çavuşlar Hıristiyan; Altay, Hakas ve Tuvanlar Budist ve bazı Türk gruplar da Şaman’dır. Türkler tarihsel olarak Volga Havzası’nda yoğunlaşmış durumdadır (Ülger, 2015).

2013 yılı Tsennosti, Religioznost (aktaran Şahin, 2016: 30)’ın verilerine göre, Rusya’da yaşayan inançsızların oranı % 25, Ortodokslar % 64, İslamiyet % 6 ve diğer Hıristiyan mezhepler ise %1 düzeyindedir. Son yıllarda devletin din derslerine ve dini öğretinin üzerinde durduğu gözlenmektedir. Devlet duması bazı önemli konularda Moskova Patriği’ne danışma kararı almıştır. İbadethanelerin açılmasını devlet teşvik etmektedir. Ancak özellikle okullarda Ortodoks öğretinin vurgulanması çeşitli tepkiler almaktadır fakat Rusya’nın etnisite, dil ve din eksenli toplumsal yapısında Rus ve Ortodoks kimliği üstün bir şekilde kendini göstermektedir.

Tablo 3.7. Rusya’da Dine Göre Mensubiyet Oranları

Din/İnaç	Oran
Ortodoks	% 64
İslamiyet	% 6
Diğer Hıristiyan Mezhepler	% 1
Bir İnanca Bağlı Olmayanlar	% 25
Cevap Yok	% 4

Kaynak: Tsennosti: Religioznost (2013)

Rusların anavatanı olarak adlandırılan bölge Moskova’nın 300 mil çapında çevresi ile Ural Dağları’nın etrafı olarak tarif edilebilir. Bunun dışında kalan bugünkü

Rusya 18 ve 19. yüzyıllarda kazanılan fetihlerle edinilmiştir. Ancak ülke nüfusunun yarısı ve büyük yerleşim birimlerinin % 90'ı bu belirtilen Rus anavatanı topraklarında bulunmaktadır.

Rusya 143 milyonluk nüfusu ile dünyada 9. sırada yerini almaktadır. Kilometre kareye düşen nüfus ise 8,4 kişidir. Bu bakımdan ise dünyanın en seyrek nüfus dağılımına sahip ülkelerden birisidir. Ülke nüfusunun çoğunluğu Ural Dağları'nın batı kısımlarında yaşamaktadır. Batı şehirlerinde nüfus yoğunluğu 100 kişiye kadar çıkarken ülkenin kuzey ve doğusunda bu oran 2 kişiye kadar düşmektedir. Şehirlerde yaşayan nüfusun oranı ise % 74'tür. 1992'den beri nüfus düşme eğilimi göstermektedir. Rusya'daki nüfus artış oranının azalmasındaki en önemli etmenlerin başında özellikle erkeklerde yüksek alkol tüketimi ve akolizme bağlı sosyal sorunlarla birlikte erken ölüm düzeyidir (Yılmaz, 2015: 116-120).

SSCB'nin dağılmasının ardından Komünizm'den kapitalist düzene geçmek için ülkede uygulanan “şok terapi” ile bir çok insan işsiz kalmış ve bu durum temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan ailelerin çocuk yapmasını engellemiştir. Buna ilaveten ülkedeki sağlık koşullarının yetersiz olması da düşük doğum oranına katkı yaptığı söylenebilir. Ülkedeki gidişatın kötü olması sebebiyle dış göç vermeye başlayan Rusya diğer taraftan da eski Sovyet ülkelerinden göç alarak bu durumu dengelese de 2009 yılına kadar nüfusu azalan bir grafik çizmiştir. Rusya'da doğum oranını düşüren bir diğer etken de yaygın kürtaj uygulaması olmuştur. 2002 yılında her 3 hamilelikten biri kürtaj ile sonuçlanmıştır. Özellikle Kilise'nin telkin ve tavsiyeleri ile kürtaja mani olunmaya çalışılırken devlet politikasında doğum yapmak maddi olarak teşvik edilmektedir. İlk doğumda 1500 Ruble, ikinci çocukta 3000 Ruble aylık olarak çocuk yardımı yapılmaktadır. Devletin nüfus politikaları neticesinde 2010'dan itibaren doğum oranı artış eğilimine tekrar geçmiştir fakat istenilen düzeyde bir artış hızını yakalayabilmiş değildir. Nüfus hala 1990'lı yılındaki seviyelere erişememiştir (Yılmaz, 2015: 116-120).

Tablo 3.8. Rusya Hakkında Bazı Demografik Veriler

Nüfusu	143 milyon
Nüfusa Göre Dünyadaki Sırası	9
Km ² 'ye Düşen Kişi Sayısı	8,4
Şehirlerde Yaşayanların Oranı	% 74

Kaynak: Yılmaz (2015: 116-120)

Ülkede en önemli sorunlardan biri yüksek alkol tüketimidir. DSÖ verilerine göre, 2010 yılında on beş ve daha üstü yaş grubunda kişi başı alkol tüketimi (alkollü içeceklerdeki saf alkol miktarı) 15 litrenin biraz üzerindedir ve bu DSÖ'nün fiziksel problemlere yol açma standardı olan sekiz litrenin nerdeyse iki katına tekabül etmektedir. Ülkede saf alkol tüketiminin de oldukça fazla olduğu bilinmektedir ve kaçak alkol ve votka üretimi ve tüketimi de var olup yaşamsal tehlike arz etmektedir. AB bölgesinde 2010 yılında alkol tüketim oranı ise % 11 civarındadır. Rusya'da alkol bağımlılığı oranı erkeklerde % 16,5 iken genel nüfustaki oran ise % 10'a yaklaşmaktadır ("Substance Abuse", 2017).

Rusya Federal İstatistik Servisi'nin 2015 verilerine göre doğum ve ölüm oranları aşağı yukarı eşit seyretmektedir ve göçler dahil edilmediğinde Rusya'nın nüfusunun yatay seyrettiği anlamı çıkmaktadır. Yine 2015 yılında her 1000 kişiden 7,9'u evlenirken 4,2'si de boşanmaktadır. Bu Rusya'da oldukça yüksek bir boşanma oranı olduğunu göstermektedir ve tek ebeveynli çocuk sayısının oranı da % 30'lar düzeyindedir. Rusya'da göç olaylarına bakıldığında 2017'de büyük bir çoğunluğu BDT ve eski Sovyet ülke vatandaşlarından oluşan 260 bin kişi Rusya'ya göç etmiştir. 160 bin kişi ise Rusya'dan yine büyük bir çoğunluğu yukarıda bahsi geçen ülkelere göç ettiği rapor edilmiştir (Rosstat, 2017).

Rusya dışında yaşayan Rus diasporası ABD'de 3 milyon, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova'da 10 milyon ve 4 milyona yakını Kazakistan olmak üzere Orta Asya devletlerinde 6 milyon civarında Rus diaspora yaşamaktadır (Kavas, 2014). Rusya diasporasını bir güç unsuru ve dış politika aracı olarak kullanmaktadır.

Rusya’da nüfusun durağan gitmesi veya azalması ülkenin göçmenlere ihtiyaç duyacağı anlamına gelmektedir. Etnik ve dinsel açıdan nüfus hareketlerine bakıldığında Rusların yani Slavların nüfusunda azalma yaşanırken Rus dışı etnik grupların ve Müslümanların nüfusunda artma yaşanmaktadır. Nüfusun azalmasında Rusya gibi bir dünya gücü ve hedefleri olan bir ülke için ciddi kaygılar ve önlemler gerektirebilir. Birçok Rus’un uzak doğu topraklarını terk ederek batı bölgelere göç etmesi ile buraları Çinli göçmenlerin doldurması kaygı yaratmaktadır. Rusya Cumhurbaşkanı Putin de “üç çocuklu aile Rusya için ölçü olmalı” sloganı ile ve bazı maddi teşviklerle nüfus artışını desteklenmektedir (Yılmaz, 2015: 133).

Rusya’da milliyetçiliğe baktığımızda ise bu ideolojinin kurumsal sahibi Vladimir Jirinovski’nin liderliğini yaptığı Rusya Liberal Demokrat Partisi’dir. Bunlara göre imparatorluğun yeniden doğuşu sadece Rus ya da Slav etniği ile mümkündür. Federatif yönetime karşıdılar ve Rusya’yı yeniden ayağa kaldıracak yönetimin imparatorluk olduğunu vurgular. Liberal Demokrat Parti 1993 yılında % 22’nin üzerinde oy almıştır. Oy oranının bu kadar yüksek olması elbette Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve yaşanan zorlukların büyük etkisi olmuştur. Parti lideri Jirinovski’ye göre Rusya için asıl tehlike güneydedir ve güneyden gelen istikrarsızlığı gidermek için Afganistan, İran ve Türkiye’nin Rus İmparatorluğu’na dahil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hatta 1900 yılı İmparatorluk sınırına geri dönmek için Polonya, Finlandiya ve Mançurya Bölgesi’nin alınmasını önermekten geri durmamaktadır (Akpınar, 2015: 160).

Rusya tarihsel olarak farklı etnik ve dinsel grupların devlete karşı kolektif olarak isyan hareketine kalkışmaması için çeşitli iskan politikaları ile Rusları farklı etnik grupların yaşadığı coğrafi bölgelere göç ettirerek oralara yerleştirmişlerdir. Diğer taraftan kitlesel sürgünlerle etnik karmaşıklığı artırmış, etnik olarak güçlü bölgeler zayıflatılmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nda Almanlarla işbirliği yaptıkları bahanesiyle bir siyasal etnik proje çerçevesinde Kafkas halkları (Kırım Tatarları, Çeçenler, İnguşlar, Balkarlar, Karaçaylılar, Ahıskalılar) Sibiry ve Kazakistan’a sürgüne gönderilmişlerdir. 1991 yılında Rusya Federasyonu Kafkasya’dan sürülen halkların geri dönüşü için yasal düzenlemeye gitmiş ancak bölgede yaşayan halkların sınır anlaşmazlıkları yüzünden proje uygulamaya dönüşmemiştir. Özerk Cumhuriyetlerin olası özgürlük ve bağımsızlık hareketlerine engel teşkil eden şey bu özerk cumhuriyetlerin coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır çünkü dış dünya ile

sınırlarının olmayıp Rusya içerisinde sıkışıp kalmışlık durumlarından kaynaklanmaktadır (Şahin, 2016: 16). Ruslar açısından özgürlükçü hareketlerin yaşanabileceği en riskli bölge Kafkasya'dır. Ancak bu bölgedeki özerk cumhuriyetlerin kendi içerisinde ve aralarında sorunlar mevcuttur.

Ülger (2015: 104)'e göre özerk bölgelerde yaşayan azınlığın dini İslam ise dil farklılığı önemini kaybeder. Aynı şekilde Hıristiyanlar için geçerlidir. Bunun istisnası Finlilerdir çünkü Finlilerin mezhebi Ortodoks değil Lutheryan'dır.

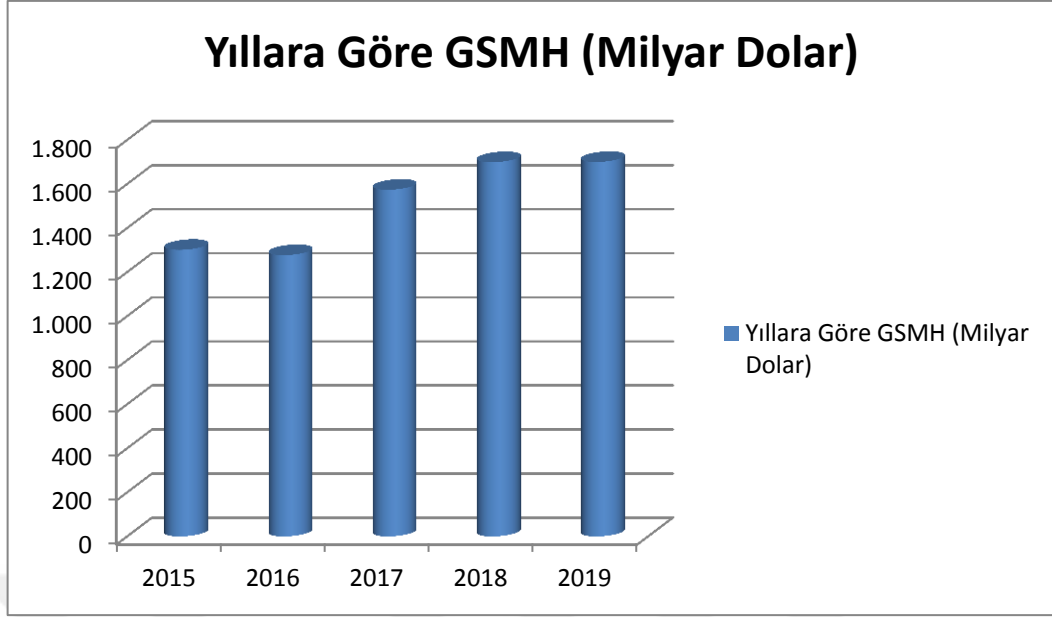
Yolsuzluk devlet ve toplum içerisinde o kadar benimsenmiş ki artık sıradan olarak alışagelmış durumdadır. Rusya'da her yıl yolsuzlukla mücadele edildiği ve buna karşı yeni programlar geliştirildiğinden bahsedilmektedir. Rusya Komünizm sonrası milli ideolojik bir altyapı oluşturamamış ve bu hususta temel saik Batı düşmanlığı üzerine inşa edilmiş bir ideoloji hüküm sürmüştür ve bütün melanetlerin nedeni Batı olarak algılanmaktadır.

Rusya Baltık sahillerinden Pasifik'e kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan jeopolitik ölçekli bir kara devletidir. Petro'nun Jeostratejik olarak seçtiği bölgeler Rus İmparatorluğu'nun yaşam alanlarını oluşturmuştur. Baltık, Doğu Avrupa, Balkanlar, Karadeniz, Hazar ve Orta Asya coğrafi alanlarda sağladığı üstünlük kültürel ve iktisadi alanlarla da desteklenmiş ve Rus siyasi periferleri haline gelmiştir. 19. yüzyıl sonlarına doğru Britanya ile Rusya'nın Avrasya ana karasını ele geçirme mücadelesi başlamış ve bu jeopolitik mücadele "**Büyük Oyun**" şeklinde isimlendirilmiştir (Mammadov, 2014: 11). Rusya, batısında Baltık Denizi'nden doğusunda Pasifik Okyanus'una kadar uzanan ve tüm Kuzey Asya'yı kapsayan muazzam genişlikte ve kuzeyde buzul denizlerinden güneyde Karadeniz'e uzanan derinlikte devasa bir coğrafyaya sahiptir. 17 milyon kilometre karenin üzerinde sahip olduğu yüzölçümü ile dünyanın en büyük coğrafyasına sahip ülkedir. Bu coğrafyanın % 13,1'lik kısmı tarım arazisi, % 48,4'lük kısmı ise orman arazisinden meydana gelmektedir ("Russia", [2020]). Bu kadar büyük coğrafyanın tarım ve ormanla kaplı arazisi düşünüldüğünde Rusya'ya önemli ölçüde ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Karadeniz'den Doğu Akdeniz'e ve dolayısıyla Ortadoğu'ya; Baltık Denizi'nden Kuzey ve Batı Avrupa'ya açılabilmesine ve güneydoğu sınırından Çin'e erişmesine olanak sağlayan coğrafyası dünyanın güç

merkezide Avrasya'da konumlanmış pozisyonudur ve bu konumu Rusya'ya jeostratejik üstünlük vermektedir.

Rusya'nın ekonomik yapısını incelediğimizde çeşitli ekonomik faaliyetlere sahip olduğu görülmektedir. GSMH'nin % 15'ini petrol gelirleri oluşturmaktadır. Rusya yüksek iç piyasası ve eğitimli iş gücüne sahiptir. Ekilebilir zengin tarım toprakları, gaz ve petrol sahaları ile doğal kaynaklara sahip dünyanın en önemli ülkelerinden biridir. 2018 seçimlerinin ardından yeniden başkan seçilen Putin'in seçim sonrası konuşmasında Rusya'yı dünyanın en büyük beş ekonomisi arasına gireceğini beyan etmiştir ("Putin'in tezleri: Dünyada ilk beş...", 2019).

Rusya ekilebilir verimli alanlarıyla dünyanın önde gelen hububat üreticisi ve ihracatçısıdır. Dünya Bankası ve Statista verilerine göre tarımın GSMH'deki oranı % 5 olurken endüstrinin oranı % 32, hizmetler sektörünün oranı ise % 63'tür ("Statistics and Market Data on Russia", [2020]). İhracatının GSMH'deki oranı % 21, ithalatın oranı ise % 23'tür. İhracatın içerisinde ileri teknoloji ürünlerinin oranı % 11'dir. 2019 yılında Rusya 1,7 trilyon dolarlık nominal GSMH ile dünyanın en büyük 11. ekonomisi durumundadır ve kişi başına düşen milli gelir ise 11.583 dolardır. Yıllık enflasyon % 3 ve işsizlik oranı da % 4,6 civarında ve faiz oranı % 6,25 olarak seyretmektedir. İhracatı 418, ithalatı ise 255 milyar dolardır ("Russia Economic Outlook", 2020). Bu istatistiki veriler ile dünyadaki ekonomik konumu orta üst gelir grubuna aittir. Rusya dünyanın en büyük 16. ihracatçısı ülke pozisyonunu elinde tutmaktadır. OEC'nin verilerine göre Rusya ihracatının % 24'ü ham petrol, %16'sını rafine petrol, % 4,7'sini doğal gaz, % 3,3'ünü kömür oluşturmaktadır ("Profile Country Russia, [2020]). Diğer önemli ihracat kalemlerinde kimyasal ürünler, tahıl, orman ürünleri, makine, yağlı bitkiler oluşturmaktadır. Önemli ithalat kalemleri ise makine, bilgisayar, kimyasal ürünler, otomotiv, tekstil, metal ürünleri, plastik ürünleri, gıda, sebze, meyve ve tarım ürünleri ve tıbbi malzeme ve cihazlar teşkil etmektedir. Dünya Bankası 2018 verilerine göre sırasıyla en fazla ticaret hacmi sağladığı ülkeler Çin, Hollanda, Almanya, Beyaz Rusya ve Türkiye'dir. ("Trade Summary For Russian Federation", 2018). Rusya çok önemli ihracat ülkesi görünse de ihraç kalemlerine bakıldığında büyük çoğunluğunun doğal kaynaklar oluşturduğu görülmektedir. Bu bakımdan ileri teknoloji üretip satabilen bir ülke konumunda değildir. Ancak son yıllarda geliştirdiği savunma sanayi teknolojileri ile dünya pazarında yer edinmek istemektedir.

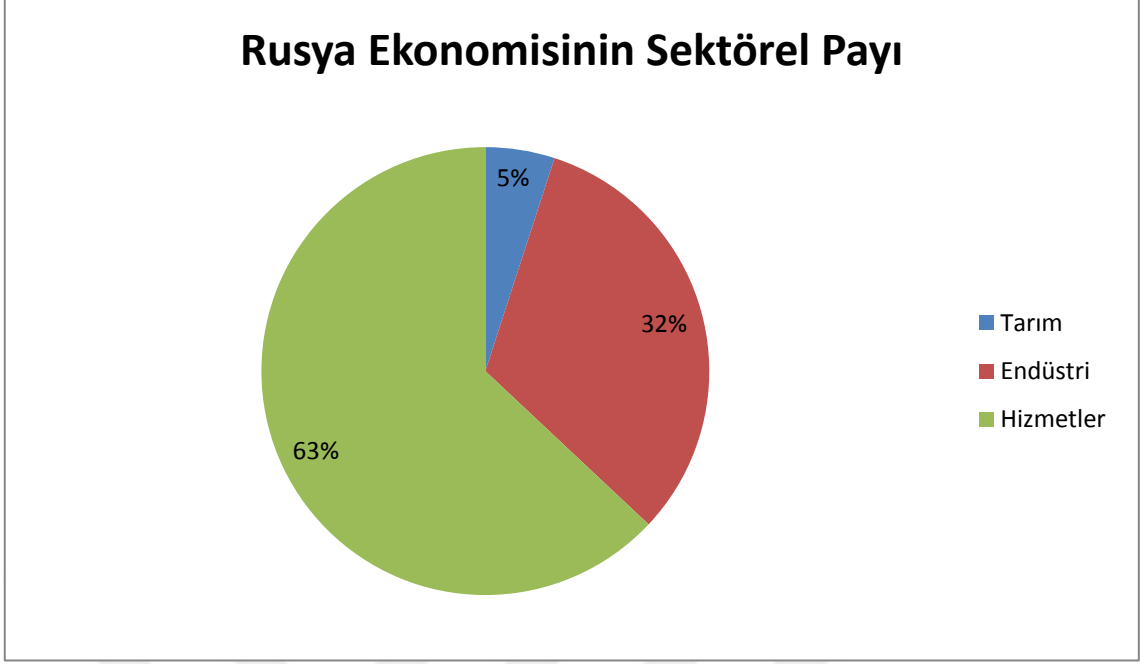
Kaynak: Focus-economics

Grafik 3.1. Rusya'nın GSMH'nin Yıllara Göre Değişimi (Trilyon Dolar)

Tablo 3.9. Rusya'nın önemli İhrac Ürünleri

İhracat Ürünleri	İhracat içindeki payı
Ham petrol	% 24
Rafine Petrol	% 16
Doğal Gaz	% 4,4
Kömür	% 3,3
Tahıl	% 3

Kaynak: OEC, "Profile Country Russia"

Kaynak: Statista

Grafik 3.2. Rusya Ekonomisinin Yüzdesele Olarak Sektörel Dağılımı

Ekonomik olarak ülkede bölgeler arası gelişmişlik düzeyinde de büyük farklılıklar vardır. Petersburg ve Moskova bölgeleri gelişmiş durumdayken diğer bölgelerin ekonomik durumu daha geridir.

Yolsuzluklar, düşük petrol ve gaz fiyatları ve Kırım'ın ilhakı ile Batı'nın uyguladığı ekonomik yaptırımlar Rusya'yı hızlı büyüme dönemlerine dönüşü engellemektedir ve bu yaptırımlar Rusya'yı küresel piyasadan izole etmektedir. Rusya'nın ekonomik gelişiminde bazı yapısal ve toplumsal sorunlar mevcuttur. Bunlar, yaygın yolsuzluk, zayıf hukuk sistemi ve hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleştirilememesi, aşırı düzenleyici ve müdahaleci devlet yapısı, devlete dayalı ekonomik yapı ve siyasi bağlantılı iş adamları ve monopol ekonomik yapıdır. Ayrıca devletin sahip olduğu şirketler ve siyasi bağlantılı iş ve statükodan beslenen büyük hisse sahipleri Rus ekonomik yapısını ortaya koymaktadır. Yatırımcılar için mülkiyet haklarının zayıf bir şekilde korunması ve öngörülemez hukuk sistemi dış yatırımların yapılmasını zorlaştırmaktadır. 2012'de Dünya Bankası iş yapmada kolaylık endeksinde Rusya dünyada 120. sıradadır (Guriev, 2016: 44).

Teknoloji alanına baktığımızda ABD gizli servisleri Rusya'nın 2016 yılında Cumhuriyetçi Partili Donald Trump'ı seçtirmek için seçim kampanyasına aktif şekilde müdahale ettiğini iddia etmektedir (“Rusya’ya Seçim Manipülasyonu Suçlaması”, [2020]). Bu noktada Rusya siber teknolojilerde oldukça yetenekli uzmanlar yetiştirdiği söylenebilir. Rostec Rusya'nın en büyük teknoloji şirketidir. Havacılıktan, savunma sanayi endüstrisine; otomotivden, radyoelektronik cihazlara ileri teknoloji ürünleri üretimi gerçekleştiren 20 teknoloji şirketini bünyesinde barındırmaktadır. (“Rostec about key companies”, [2020]).

Rusya'nın askeri gücüne baktığımızda Sovyetler Birliği'nin dağılması ile değişim içerisine girdiği görülmektedir. 1988'den 1994'e kadar Rus Silahlı Kuvvetleri'nin personel sayısı 5 milyondan 1 milyona kadar düşürüldü. Askeri harcamaları ise 246 milyar dolardan 14 milyar dolara çekildi. Almanya, Moğolistan, Afganistan ve Doğu Avrupa'daki 700 bin personelini geri çekti (Trenin, 2016: 23). Dahası Moskova NATO'nun doğuya gelişmesi ve 1999'da Yugoslavya'ya müdahalesine 2003'te Irak'ın işgaline karşı çıkmasına rağmen bu süreçleri önlemek için müdahale edebilecek güçte değildi. 2000'li yıllara kadar girdiği ekonomik kriz nedeniyle savunma sanayinde bir gerileme yaşamıştır. Bu dönemde Kremlin'in önceliği nükleer caydırıcılığını sürdürecektir askeri gelişimini sağlamaktır. Fakat 2008'den itibaren Putin askeri reformlarını ve zayıf askeri gücünü modernize etmek için savunma harcamalarını artırma kararı aldı.

Rusya, Batı'nın çok da hoşnut olmadığı silahlı kuvvetlerinin yeniden yapılanması sürecine girmişti artık. Rusya nükleer silahlarını ve kendi hava ve füze savunma sistemlerini modernize etti. 2008'deki Gürcistan Savaşı'ndaki acı tecrübe Rusya'nın askeri modernizasyonunun başlangıcı oldu çünkü bu savaşta ordu donanım olarak o kadar zayıftı ki telsizleri çalışmadığından askerler cep telefonu ile haberleşiyorlardı. Gelişen süreçte modernleşen ordu Suriye sorununa binaen tarihte ilk kez Ortadoğu'ya fiilen müdahil oldu. Böylece çeyrek yüzyıllık askeri zayıflığının ardından Rusya Avrasya'da tekrar ciddi bir güç olarak ortaya çıktı. Soğuk Savaş öncesi eski gücüne kavuşan Rusya, ABD'nin askeri yükselişini kendine hedef edinmiş ve askeri alanda kendini geliştirmeye başlamıştır. Rusların askeri gelişimi ve ABD'nin bulunduğu bölgelerde askeri üsler açması ABD'yi rahatsız etmektedir. Bu meyanda stratejik hedefleri doğrultusunda Rusya 2017 Dünya Bankası verilerine göre GSMH'nin %

5,4'ünü savunma harcamalarına tahsis etmiştir. 2018 yılında bütçesinden 64.193 milyar dolar savunma harcaması gerçekleştirmiştir (SIPRI, [2020]).

Arktik'te Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından beri kapattığı üslerini açmanın yanı sıra bölgeye altı tane yeni askeri üs inşa etmiştir. Değerli mineral ve zengin enerji kaynaklarının yanında ticari seyrüsefer kuzey deniz rotası bölgesi önemli bir stratejik alan olmuştur.

Batı sınırlarında Klaningrad Eksklavi'nde askeri hareketliliğini artırabilir. Diğer taraftan Rusya, askeri faaliyetlerini ve gelişimini artırarak uluslararası arenada büyük oyuncu olma uğraşına rağmen Sovyetler Birliği Dönemi'nde küresel alandaki arzularının sonucunda silahlanma yarışı ciddi şekilde Sovyetler Birliği'ni zayıflattığını da hafızasında tutmaktadır.

Savunma sanayi ürünleri satışı yapan önemli ülkelerden biri olan Rusya uluslararası sistemdeki stratejik hamlelerini yaparken silah ticaretinde önemli paylar almak için Batılı ülkeler ile rekabetine devam etmektedir. Rusya savunma sanayinin öncü iki şirketi Sukhoi ve Tikhomiro Alet Tasarımları Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü'dür. Sukhou şirketi Rusya'nın önemli askeri avcı uçağı üreticisidir. Su-24 Fencer, Su-24 Fencer-D, Su-25 Frogfoot, Su-27 Flanker, Su-30 Flanker-C ve Su-33 Flanker-D model uçakları Rus donanması ve hava kuvvetleri tarafından kullanılmaktadır. Bugün söz konusu şirket tarafından üretilen bu uçaklar dünyada birçok ülkenin envanterinde bulunmaktadır ve önemli ihracat kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Tikhomirov Alet Tasarımları Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü (NIIP) uçakların ve hareketli araçların orta mesafeli uçaksavarların silah kontrol sistemlerini, uçaksavar roket kompleksleri, sonar ve aktif faz sınırlı radar gibi ürünleri geliştirmektedir. Rosoboronexport ise Rus savunma sanayinin ihracat kanadını oluşturan önemli bir şirkettir. Beş yüzden fazla araştırma enstitüsüne sahip olan şirket 2000 yılında Putin tarafından yeniden yapılandırılarak Rosoboronexport adını almış ve Rusya'nın savunma sanayi ürünlerinin ithalat ve ihracatını gerçekleştirmektedir (Boztaş, 2015: 305-306).

Dünyanın en büyük yüz silah sanayi içerisindeki on Rus savunma sanayi silah şirketinin 2018 yılındaki toplam satış değeri 36,2 milyar dolar gerçekleşmiştir. Dünya silah satışlarındaki 2018 yılı payı % 8,6'ya tekabül etmektedir. Rus savunma sanayi

2009-2018 yılları arasında oldukça yüksek bir ivme göstermiştir. Bu 2011-2020 yılları arasında Rus ordusunun modernizasyon planlanmasından kaynaklanmıştır. Rusya'nın en büyük savunma sanayi üreticisi Almaz-Antey şirkettir. 2018 yılında dünyanın en büyük 9. savunma sanayi şirketi ünvanını elde etmiştir. Söz konusu bu şirket özellikle S-400 hava savunma sistemlerini üretmektedir ve ihraç etmektedir. En büyük 100 şirket içerisindeki Rus şirketlerinin hepsi devlet şirkettir ve çoğunlukla Rus ordusuna yönelik üretim gerçekleştirmektedir (SIPRI, [2020]).

Rusya'nın askeri gücüne niceliksel olarak da bakmamız gerekmektedir. Rusya'nın İnsan kaynağından Rus ordusunun önemli silah araç ve gereçlerine yönelik veriler tablo 10, 11, 12 ve 13'da sunulmuştur.

Tablo 3.10. Rusya'nın İnsan Kaynağına Yönelik Niceliksel Veriler

Niteliksel Veriler	Sayısal Veriler	Toplam Nüfusa Oranı
Toplam Nüfus	142.122.776	
Mevcut İnsan Gücü	69.640.160	
Askerliğe Elverişli Nüfus	46.658.907	% 32,8
Toplam Askeri Personel	3.013.628	% 4,7
Aktif Askeri Personel	1.013.628	% 0,71

Kaynak: Global Firepower 2020

Tablo 3.11. Rus Kara Kuvvetleri Önemli Savaş Araçları Mevcutları

Tank Miktarı	12.940 Adet
Zırhlı Araç Miktarı	27.038 Adet
Kundağı Motorlu Top Miktarı	6.083 Adet
Çekili Top Miktarı	4.465 Adet
Roketatar Miktarı	3.860 Adet

Kaynak: Global Firepower 2020

Tablo 3.12. Hava Kuvvetlerine Ait Hava Araçları Veriler

Toplam Hava Aracı	4.163 Adet
Savaş Uçağı (Fighters)	837 Adet
Savaş Uçağı (Dedicated Attack)	742 Adet
Kargo Uçağı	424 Adet
Eğitim Uçağı	497 Adet
Özel Görevli Hava Araçları	127 Adet
Helikopter	1.522 Adet
Taarruz Helikopteri	531 Adet

Kaynak: Global Firepower 2020

Tablo 3.13. Rus Donanmasına Ait Deniz Araçlarına Ait Veriler

Toplam Askeri Gemi	603 Adet
Uçak Gemisi	1 Adet
Destroyer	16 Adet
Firkateyn	10 Adet
Korvet	79 Adet
Deniz Altı	62 Adet
Devriye Gemisi	41 Adet
Mayın Gemisi	48 Adet

Kaynak: Global Firepower 2020

Yukarıda tablo 10'dan itibaren tablo 13'da verilen sayısal verilen GFP (Global Fire Power) değerlendirmelerine göre yapılmıştır ("Global Firepower 2020", 2020). Rusya GFP tarafından askeri güç olarak yapılan indeks çalışmasında 138 ülke içerisinde ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır ("Russia Military Strength", 2020).

Rusya bunların yanı sıra dünyanın en çok nükleer silah sayısına sahiptir. 6.850 nükleer başlığı envanterinde tutmaktadır ve ikinci sırada 6.450 nükleer başlık ile ABD gelmektedir. İngiltere, Fransa, Pakistan, Hindistan, İsrail ve Kuzey Kore de az miktarlarda da olsa nükleer başlıklara sahip diğer ülkelerdir ("Hangi Ülkenin Ne Kadar Nükleer...", 2020).

Rusya'yı güç analizi çerçevesinde genel olarak değerlendirecek olursak nüfusu, hakim olduğu coğrafya, zengin doğal kaynakları ve askeri güç bakımından dünyanın en önde gelen ülkelerinden birdir. Ekonomik olarak orta üst kategorisinde olup üretim ve ihracatı çoğunlukla fosil yakıtlara dayalı doğal kaynakların ihracına bağlı durumdadır. Zayıf ekonomik yapısı uzun süreli ve büyük çapta bir savaşı finanse etmede zorlanarak toplumsal sıkıntılar yaşayabilme olasılığını göz önünde tutması gerekmektedir. Siyasal anlamda da uluslararası politikalarında BM Güvenlik Konseyi Üyesi olması diplomaside Rusya'ya çok önemli kozlar vermektedir.

3.9.3. Türkiye-Rusya Güç Karşılaştırması

Paternalist ve devletçi yaklaşım sergileyen Rusya devlet-toplum ilişkileri ve güvenlik-özgürlük ikileminde ibre sürekli devletten ve güvenlikten yana işlemektedir ve sivil toplum eksenli faaliyetlerin devletin çıkarları gözetilerek yürümesi sivil toplumun Rusya'da yeterince gelişmemesine neden olmuştur (Caşın, 2015: 70). Ayrıca devletin bekası ve sürdürülebilir güvenliği ülkenin ekonomik gelişiminden her zaman üstün görülmüştür. Refahı yüksek özgürlükçü bir toplum yerine içeride ve dışarıda güçlü bir devlet yeğlenmiştir. Her zaman Rusya, kendini içeriden parçalanma ve dışarıdan yalnızlaştırılıp kuşatılarak etkisizleştirilme riski gördüğünden Rusya'nın bu şekilde ayakta kalabileceği tasavvur edilmiştir. Bu bakımdan Rusya maddi güç unsurlarına önem vererek askeri kapasitesini yüksek seviyede tutma gayreti göstermektedir. Rusya yukarıda da belirtildiği gibi GSMH'nin % 5-6'sını savunma harcamalarına ayırmaktadır. 2019 yılında bütçesinden 65 milyar dolar savunma harcaması gerçekleştirmiştir. Türkiye ise yaklaşık olarak Rusya'nın üçte biri kadarı yani 20 milyar dolar civarında savunma harcaması yapmıştır (SIPRI,[2020]). Askeri kapasite olarak incelemelerde gerek konvansiyonel silah ve teçizat bakımından gerekse ordunun insan kaynağı bakımından Rusya'nın Türkiye'ye göre önemli derecede üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Rusya'nın ayrıca nükleer güç olması Türkiye'ye karşı askeri kapasite bakımından çok önemli koza sahiptir. 2020 verileri ışığında Global Fire Power'ın analizine göre Rusya askeri güç endeksinde dünyada 2. sıradayken Türkiye 11. sırada yer edinmiştir.

Türkiye son yıllarda savunma sanayi alanında millileşme çabaları sonucunda önemli harp araç ve gereçleri üretme kapasitesine erişmiştir ve dünyanın önde gelen

savunma sanayi şirketleri arasında Türk firmaları yer edinmiştir. Dünyanın en büyük 100 savunma sanayi şirketleri sıralamasında Rus ve Türk şirketleri 2019 yılında gerçekleştirdikleri cirolara göre aşağıda tablo 14’te verilmiştir (Defanse News, [2020]). 2017 yılına göre Türk ve Rus savunma sanayi şirketlerinin 2017 satışlarına göre dünyada ilk yüz şirket arasındaki sıralaması ise tablo 15’te verilmiştir (SIPRI, [2020]).

Tablo 3.14. İlk 100’deki Türk ve Rus Savunma Sanayi Şirketleri

İlk 100’deki Sıralaması	Ülke	Şirket	2019 Ciro (Milyon Dolar)
15	Rusya	Almaz-Antey	9.660
32	Rusya	Tactical Missiles Corp.	3.591
52	Türkiye	Aselsan A.Ş.	1.792
69	Türkiye	TUSAŞ	1.050
85	Türkiye	STM	564
86	Türkiye	BMC	554
89	Türkiye	Roketsan	552

Kaynak: Defanse News

Tablo 3.15. Türk ve Rus Savunma Sanayi Şirketlerinin Satış Rakamlarına Göre Sıralanması

İlk Yüzdeki Sıralaması	Ülke	Şirket	2017 Satış Rakamları
10	Rusya	Almaz-Antey	8.570
14	Rusya	United Aircraft Corp.	6.450
15	Rusya	United Shipbuilding Corp.	4.980
24	Rusya	Tactical Missiles Corp.	3.600
32	Rusya	United Engine Corp.	3.060
35	Rusya	High Precision Systems	2.830
37	Rusya	Russian Helicopters	2.720
43	Rusya	Russian Electronics	2.270
46	Rusya	KRET	2.210
67	Rusya	UralVagonZavod	1.340
62	Türkiye	ASELSAN A.Ş.	1.440
71	Türkiye	TUSAŞ	1.240

Kaynak: SIPRI

Rusya ve Türkiye ekonomik olarak karşılaştırıldığında Rusya ekonomisi Türkiye'nin iki katından daha fazla olduğu görünmektedir. Ancak kişi başına düşen milli gelirleri açısından birbirine yakın konumdadırlar. Her iki ülke de orta üst gelir grubu “hızlı büyüyen” ülkeler grubunda yer almaktadırlar. Ancak son yıllarda Türkiye'nin ekonomik dengelerinin bozulmaya başladığı görülmektedir. Özellikle enflasyon, dış ticaret dengesi, işsizlik ve dış borç stokları açısından Rusya çok daha iyi bir durumdadır.

Tablo 3.16. Türkiye ve Rusya Temel Ekonomik Göstergelerinin Karşılaştırılması (2019)

	Türkiye	Rusya
GSMH	745 milyar dolar	1,7 trilyon dolar
Kişi Başı GSMH	9.078 dolar	11.583 dolar
İşsizlik Oranı	% 13,7	% 4,6
İç Borcun GSMH'ya Oranı	% 33,1	% 15,3
Dış Borcun GSMH'ye Oranı	% 58	% 28,9
Enflasyon Oranı	% 12	% 6,25
İhracat	182 milyar dolar	418 milyar dolar
İthalat	199 milyar dolar	255 milyar dolar
Dış Ticaret Farkı	-17 milyar dolar	163 milyar dolar

Kaynak: Focuseconomics

Sahip olunan doğal kaynaklar açısından iki ülke arasında büyük bir dengesizlik söz konusudur ve Rusya Türkiye karşısında muazzam bir üstünlüğe sahiptir. Rusya ihtiyaçlarının çok daha fazlasına sahipken Türkiye enerji kaynaklarında neredeyse tamamen dışa bağımlı bir durumdadır. Rusya 2017 yılındaki kanıtlanmış petrol rezervleri 80 milyar varil, doğal gaz rezervleri ise 32 trilyon metreküptür. Doğalgazda dünya toplam rezervlerinin % 25'ine sahiptir ve petrol üretiminde S. Arabistan ve ABD'nin arkasından üçüncü, doğalgaz üretiminde ABD'den sonra ikinci sıradadır (Kakışım, 2019: 73).

Sonuç olarak ekonomik ve askeri kapasite, doğal kaynaklar ve insan kaynakları açısından Rusya'nın Türkiye'ye karşı önemli ölçüde üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

4. 1990 SONRASI TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş'ın bitimi ile dünyada büyük bir değişim yaşanmıştır. Doğu Bloku ülkeler ve Rusya ekonomik liberalizme geçiş yaparak uluslararası ilişkilerde ideolojik ve jeopolitik kamplaşma sona ermiştir. Türkiye ve Rusya ilişkilerinde de önemli değişim yaşanmıştır. Bu bölümde 1990 sonrası Türkiye ve Rusya ilişkileri ele alınacaktır.

4.1. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Proto Kompleksite

Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası güvenliğin yeniden yorumlanmasına neden olmuş ve küresel seviyede güç yapılanmasında bir değişim yaşanmıştır. Uluslararası güvenlik yapısında Soğuk Savaş sonrası dönemde üç temel teorik perspektif meydana gelmiştir. Bunlar, Neorealist yaklaşım, Küresellik ve Bölgeseliktir (Buzan, 2003: 6).

Küreselleşmenin temel özelliği şirketlerin, hükümet dışı örgütlerin, siyasi örgütlerin ve birçok örgütler ile hükümetler arası örgütlenmelerin uluslararası bağımsız rolünü kabul etmek olmuştur. Hemen her çeşit mal, bilgi, fikir ve insan aktivitelerinin birçok farklı seviyelerde teknoloji ve sosyal gelişmelerle sınırları nasıl aştığı üzerine yoğunlaşır. Devlet bu geniş ağda oyuncudur fakat sadece güvenlik kaideleri ile bunları kontrol edemez. Bugüne kadar küreselleşme ile güvenlik bağlamı pek inceleme alanı olmadı. Ancak küreselleşme güvenliği çok daha komplike hale getirdiği hemen herkesin ortak görüşüdür ve aynı zamanda devletler güvenlik politikalarını oluşturmada zorlanmaktadırlar. Küreselleşme merkez-çevre dengesizliğini daha çok artırmış, iki kutuplu düzenin çökmesi ile perifer tehdit altına girmiştir. Merkez, güç kazanırken uluslararası sistem çok daha fazla hiyerarşik bir hal almıştır (Buzan, 2003: 10). Bölgesel perspektif, Soğuk Savaş sonrası dönemde devletlerin çatışma ve işbirliği çerçevesinde bilim insanlarının çağdaş güvenlik sistemlerini analiz etmesinde çok daha belirgin hale gelmiştir. Bölgesel bakış açısına göre süper güç rekabetinin sonlanması dünyanın diğer bölgelerine bu güçlerin sızma girişimini düşürdü ve küresel nedenler farklı bölgelerde farklı etkiler yapmaya başladı. Örneğin finansal çöküş bir bölgede çatışmaya neden olurken diğer bölgede işbirliğine sebep olabilmektedir. Bu sonuçları anlamak ve analiz edebilmek için bölgesel dinamikleri ele almaya ihtiyaç vardır (Buzan, 2003: 12).

Sömürgecilik Dönemi'nde sömürgelere sahip emperyal güçler nüfuz ettikleri bölgeleri kendi bölgeleri olarak algıladılar. Böylece bağımsız bölgesel güvenlik dinamikleri faaliyet imkanı bulamadı. Soğuk Savaş yıllarında da süper iki hegemon güç bölgesel devlet ve aktörleri tahakkümü altına alarak kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye yönlendirdiler ve bölgesel işbirlikleri ve çatışmalara pek olanak tanımadılar. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimi ile bölgesel aktörler yoğun bir etkileşim içerisine girdiler. Yıllardır var olan güvenlik sorunları, tehdit algıları ve işbirliği imkanları gündeme gelerek dünyanın farklı bölgelerinde güvenlik kaygıları, çatışmalar ve işbirlikleri meydana geldi.

Bu fikirler ışığında Buzan ve Waever Bölgesel Güvenlik Teorisi'ni ortaya atmıştır. Bölgesel Güvenlik Teorisi Kopenhag Okulu tarafından Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik sorunlarını tahlil etmek için ileri sürülen bir yaklaşımdır. Teori iki temel dayanağa sahiptir. Bu iki temel dayanak: Güvenlik sorunlarının analizi için dünya homojen bir yapıda değildir ve güvenlik sorunlarını kavramak için bölgesel analiz ve işbirliklerini irdelemek gerekir (Birdişli, 2019: 191).

Bölgesel Güvenlik Teorisi, güvenlik ilişkilerine öncelikli ve en temel etken coğrafi yakınlık olduğu varsayımı üzerine dayanır. Bir bölgedeki devletlerin güvenlik kaygıları birbiri ile doğrudan bağlantılıdır ve birbirinden ayrı tutulamazlar. Bölgesel güvenlik kompleksleri devletlerin ulusal güvenlikleri yakın çevresinden ele alınamayacak şekilde ve temel güvenlik sorunları yakın ilişki içerisinde bulunan devletler grubu olarak tarif edilmiştir (Kaya, 2019: 57). Fakat bu tarif sadece devletler kapsamında ele alınmış daha sonra 2003 yılında devlet dışı aktörler de bu bağlama dahil edilerek kapsamı genişletilmiştir. Buna göre temel güvenleştirme ve güvenlik dışılaştırma güvenlik sorunlarının birbirinden ayrı tutulmaksızın çözülemeyecek kadar bağlantılı olan aktörler bütünü olarak tanımlanmıştır (Buzan, 2003: 44). Buzan ve Waever küresel boyutta bölgesel ittifakları önemli bir aktör olarak öne çıkarmaktadır. Bunu iki önemli nedene bağladılar. Bunlardan ilki süper güç rekabeti ortadan kalkması, küresel boyutta her bölgeye nüfuz etme mücadelesi ve ideolojik üstünlük rekabeti son bulması ikincisi ise büyük güçlerin iç kamuoyunda bölge dışı müdahale ve askeri harekete karşı bir duruş meydan gelmesi olmuştur. Güvenlik tehditlerinin yakında yani kısa mesafede yayıldığı için komşularının güvenlik ve askeri kapasiteleri ilgi ve kaygı nedeni olarak görülmüş ve güvenlik bağımlılığı ve işbirliği çok daha elzem olmuştur.

Ulusal güvenlik, küresel güvenlik ayırımında ise bölgesel güvenlik kavramı küresel güvenlik sistemi içerisinde bir alt sistemi ihtiva eder. Bölgesel güvenlik sorunları küreselleşen dünyada geneli ilgilendiren bir güvenlik boyutuna dönüşebilmektedir. Emperyalizmin dayattığı sınırlar bu bölgelerin kendi dinamikleri ile bir dengede bulunan güvenlik istikrarını bozmuş tekrar bir denge arayışı içerisinde komşu ve yakın bölgeleri ile savaş veya çatışma içerisinde bulunmaktadır (Birdişli, 2019: 192).

Bölgesel güvenlik sistemleri de tıpkı küresel sistemdeki gibi tek kutuplu, iki kutuplu veya çok kutuplu olarak küresel boyutun bir alt sistemi olabilir. Bölgesel güvenlik kompleksleri bölge içi aktörlerin kendi güvenlik gerekçeleri ile bölge aktörleri bir güvenlik mücadelesi veya işbirliğine girebileceği gibi küresel güçlerin bölge içerisine nüfuz etme ve bunların manipülasyonları sonucu da meydana gelebilir. Bölgesel güvenlik kompleksleri standart, merkezi, büyük güç kompleksleri ve süper kompleksler şeklinde dört farklı kategoriye ayrılmıştır. Standart bölgesel güç kompleksi bölgesel güçlerin kendi aralarında etkileşimi ile çok kutuplu bölgesel güçler oluşturur. Merkezi bölgesel güvenlik kompleksi bölgedeki sadece bir gücün baskın olduğu tek kutuplu bir komplekstir. Büyük güç kompleksleri bölgesel bir güvenlik sorununa küresel düzeyde iki veya daha fazla süper gücün dahil olduğu bölgesel güvenlik kompleksidir. Süper kompleksler bir büyük gücün aynı anda farklı bölgelere sızarak etkilemesi bölgelerarası güvenlik komplekslerini meydana getirmektedir (Buzan, 2003: 56-61).

Bölgesel Güvenlik Kompleks Teori, güvenlik üzerine yapılan analizlerin seviyesinin uygun yapılması üzerine fikirler sunmak üzere geliştirilmiştir. Deneysel araştırmaları organize edebilir ve Bölgesel Güvenlik Kompleks Teori'nin bilinen olası formlarının ve ona alternatif formlarının teori temelli senaryo kurgularını meydana getirir. Bölgesel Güvenlik Kompleks Teori'nin temel karakteri genellikle tarihsel faktörlere bağlıdır. Örneğin uzun süreli düşmanlıklara (Türk-Yunan, Arap-Fars ve Khners-Vietnam) ya da bir medeniyet arenasının ortak kültürel kucaklaşması (Araplar, Avrupalılar, Güney Asyalılar, Güney Amerikalılar gibi) şeklinde tarihsel ve kültürel bağlar önem arz eder. Yerel coğrafi yakınlık baskısı, güç dengesi sonuçları, anarşik yapı arasında karşılıklı etkileşim meydana gelir ve fiziksel yakınlık komşular arasında daha fazla güvenlik ilişkileri oluşturma eğilimindedir. Güvenlik ilişkileri üzerine coğrafi

yakınlık daha güçlüdür ve askeri, siyasi, toplumsal ve çevresel faktörlerde daha açık bir şekilde görünür (Buzan, 2003: 45). Teori dört seviyeli analizde neye bakmamıza ve bunlar arasındaki ilişkinin nasıl olacağı üzerine yoğunlaşır. Bu dört seviye (Buzan, 2003: 51):

1. Bölge devletlerin iç dinamikleri ve özellikle meydana gelen iç kırılmalıklar, zaafılar, hassasiyetler ile devlet ve vatandaşı arasındaki uyum.
2. Devletle devlet ilişkileri (State to state relations) ki bu bölgeleri oluşturur.
3. Bölgenin komşu bölge ile etkileşimi. Genelde bölge içi etkileşim daha önemli olsa da güvenlik bağımlılığında büyük bir değişim meydana geldiyse ve kompleks oluşturduysa o zaman bu seviye önem kazanır. Bir komşu süper güç ile asimetrik bir kompleks oluşturmuş ise bölgeler arası kompleksten söz edilebilir.
4. Bölgede küresel gücün rolü: Küresel ve bölgesel güvenlik yapısının aralarındaki münasebetler ortaya çıkar.

Bazı durumlarda iki farklı alt kompleks üst üste gelebilir. Buna örnek olarak Levant Bölgesi (İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye) ile Körfez Bölgesi bölgesel güvenlik kompleksi olarak birbirinden ayrı düşünülemez ve iç içe girmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde Bölgesel Güvenlik Kompleks Teori çerçevesinde değerlendirilmesi iki ülkenin coğrafi yakınlığı düşünüldüğünde bu teorinin tam da kapsamına girdiği görülmektedir. Türkiye ve Rusya Karadeniz, Kafkasya, Balkanlar, Doğu Avrupa ve Orta Asya ile bölgesel güvenlik kompleksi oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulmuş ve kurulduğunda Osmanlı idaresi altındaki birçok bölgeyi kaybederek bugünkü modern sınırlarına dönmüştür. Bu bağlamda Balkanlar Türkiye'nin alt sistemini oluşturur. Türkiye farklı bölgesel güvenlik kompleksleri arasında konumlanmıştır. Buzan (2003: 379) Türkiye'yi bir "**yalıtkan**" (insulator) devlet olarak tanımlamıştır. Yani çevresinden gelen güvenlik tehditlerini üslenip, buna bir reaksiyon göstererek çevresindeki diğer bölgelere yayma, savaş veya çatışma durumuna sokma niyeti olan bir devlet değildir ve diğer bir açıdan yalıtkan olarak asıl kastedilen dış politikada pasif olup farklı komplekslerdeki enerjiyi emen bir devlet olması kastedilmektedir. Türkiye'nin genellikle diğer bölgelerle

ilişkileri pasif durumda seyretmiştir. Rusya ile ilişkileri Türkiye'nin Batı müttefikliği ve Batıcılık yaklaşımı gereği NATO bağlamında seyretti ve Batı'nın bir parçası olması Rusya ile ilişkileri düşük düzeyde devam etti. Soğuk Savaş sonrası Orta Asya Türk cumhuriyetlerine yönelik Türkiye'nin yaklaşımı aşırı sağcı ve **“Pan-Türkizm”** ideolojisi kapsamında gelişti. Ancak Orta Asya cumhuriyetleri yeni patron istemediklerini açıkça göstererek ne Rusya ne de Türkiye'ye yanaşmak yerine kendi ulusla kimliklerini güçlendirerek bağımsız hareket etmek istediler (Buzan, 2003: 379-392).

Güvenlik Kompleks Teori'nin temel karakteri genellikle tarihsel faktörlere bağlıdır. Örneğin uzun süreli düşmanlıklara ya da bir medeniyet arenasının ortak kültürel kucaklaşması şeklinde tarihsel ve kültürel bağlar önem arz ettiği yukarıda belirtilmişti. Rusya, Orta Asya ve Türkiye ilişkileri bölgesel sorunlar, terörizm, ticaret, ekonomik zorluklar gibi nedenlerle devam etmektedir. Türkiye sınırları dışına taşan bir güç olmayı arzulamaktadır. Davutoğlu (2014) adını zikretmese de yeni Osmanlıcılık politikası ile özellikle tarihsel ve kültürel bağlamda Balkanlar, yine tarihsel, kültürel ve enerji işbirliği çerçevesinde Kafkasya, etnik yakınlığı ile Orta Asya, dini ve kültürel bağlarla Ortadoğu'yu coğrafi yakınlığının da etkisi ile kendinin alt sistemi olarak görerek bölgesel güvenlik kompleksleri haline getirdiği söylenebilir. Bu bölgeleri aynı zamanda Rusya da yakın çevre politikası ile bölgesel güvenlik kompleksleri olarak tanımlamış ve bu bölgeler her iki ülkenin de bölgesel güvenlik kompleksleri olarak üst üste gelerek çakışmaktadır. Her iki ülke bölgesel güvenlik komplekslerinde çatışma içerisinde mi yoksa işbirliğine dayalı bir yol izleyeceği ileriki bölümlerde analiz edilecektir.

4.2. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Süreci ve Zorluklar

Gorbaçov 1985 yılında iktidara geldiğinde ülkenin kendini besleyemez duruma geldiğinin farkındaydı. Endüstriyel büyüme durmuş ve ülke 1980'lerin başından beri ekonomi durgunluğa girmişti. Doğu bloğu Avrupa ülkeleri kendini üretmeyi durdurmuş ve kömür ve demir kaynakları tükenmişti. Diğer taraftan bürokratik ve toplumsal yozlaşma ve yolsuzluklar da ülkenin önemli sorunlarındandı. Liderler, yöneticiler çok özel mağazalarda alışveriş yaparken, özel lokantalarda yemekler verirken ve sosyalizme hizmet ettikleri için madalyalarla kendilerini ödüllendirirken toplumun diğer üyeleri de

yasadışı yollara başvurarak işyerlerinden çaldığı malzemeleri sattıktan sonra büyük şehirlere seyahat edip oradan aldıkları mallar ile şehrine dönüp bunları fahiş fiyata satarak yolsuzluklara başvurur olmuştu. İnsanlar votka müptelalığına girerek işyerlerine alkollü gidiyorlardı. Eşlerine ve ailelerine kötü davranarak Rusya’da patolojik bir toplum yapısı meydana geldi. Böylece boşanma ve intihar sayıları oldukça yükseldi. Birçok çalışanın emekliliği elde etmeden erken ölümlerin sayısı da azımsanamayacak düzeydeydi. Siyasal elitlerden başlayarak ve toplum geneline yayılmış bir toplumsal zafiyet oluşmuştu (Hill, 2005: 38).

Gorbaçov 1985 Mart’ında Sovyetler Birliği Komünist Parti Genel Sekreteri seçildiğinde ekonomik modernizasyon kapsamında cesur politikalar geliştirmeye niyetliydi. Dahası geniş kapsamlı siyasal bir değişime gidilmesi gerektiğini düşünüyordu. Başlarda giriştiği geleneksel reformlar ile iş piyasasını düzenleme, ağır sanayi, makine imalatı gibi alanlarda reformlar yapıldı fakat bu düzenlemeler ile bir başarı sağlanamayınca ekonomiyi yeniden yapılandırma (perestroyka) ve daha fazla siyasal şeffaflık (glasnost) politikasına geçiş yaptı. Siyasal liberalizasyon onun ekonomik hedeflerini yerine getirdi fakat rahatlama diğer problemleri yaratarak Pandora’nın kutusu açılmış oldu. Aslında Sovyetler Birliği’nin ekonomik koşulları bağlamında halk durumundan memnun görünmesine rağmen Gorbaçov tarafından başlatılan değişimin arkasındaki saik, ABD ve Avrupa’nın yüksek teknolojisi ve ekonomik gücünün çok gerisine düşmesiydi. Gorbaçov sosyo-ekonomik olarak modern dünyanın gerisine düşmemek için mutlaka Batı’yı yakalamak zorunda olduklarını ve bundan başka çıkar bir yol olmadığını vurgulamıştı (Kramer, 2012: 5-7).

Gorbaçov Sovyetler Birliği’ni bilinçli ve isteyerek dağıtmaya elbette niyetlenmemişti, bilakis Komünizm’i güçlendirerek Sovyetler Birliği’ni daha güçlü bir şekilde muhafaza etmek amacındaydı. Gorbaçov Komünizm’i hem iç hem de uluslararası düzeyde reformize etmek istemişti amacı birliği ortadan kaldırmak olmamıştır. Fakat Glasnost olmasaydı çöküşü direk etkileyen kuvvet gerçekleşemez veyahut Sovyet cumhuriyetleri arasında işbirliği hala devam edebilirdi. Komünizm sadece Gorbaçov’un politikaları ile ortadan kalkmadı fakat sosyal faktörler de bu duruma önemli düzeyde etki etti. Gorbaçov’un politikaları muhalefeti mobilize etti, kurumları sarstı ve kimlikleri dönüştürdü (Beissinger, 2009: 335). Gorbaçov, 2015 yılında BBC’ye mülakat vermiş ve burada son ana kadar SSCB’yi korumak için

uğraştığını ifade etmiştir. Amacının güçlü, merkezi ve demokratik bir birlik oluşturmak olduğunu söyledikten sonra SSCB'yi yıkmak isteyen Boris Yeltsin olduğunu söylemiştir (“SSCB’yi Bitiren Yeltsin’dir”, 2014). Bunun yanı sıra büyük ekonomik çöküntü SSCB’nin 1980’ler boyunca etnik gerginliği artırarak milliyetçiliği ve bölgeselciliği yükseltmiştir (“The Collapse of The...”, [2020]).

Sovyetler Birliği’nin tarihsel olarak sosyal sorunları mevcut olup bu sorunlar şiddet ve merkezi otoritenin uyguladığı güç ile baskılanmış vaziyetteydi. Ekonomik sorunların ortaya çıkması ile bu sosyal düzene ait dengesizlik de bir bakıma ortaya çıkmış oldu. Sovyetler Birliği ve Cumhuriyet Anayasası’nda ülke içerisindeki tüm milletler eşit haklara sahip olduğu belirtilmiş olsa da gerçekte böyle olmamış, Rus hegemonyası hep kendi iktidarını ve egemenliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Yönetim tüm kilit görevleri Slav kökenli idarecilere vermiş ve Rus halkı için “**Büyük kahraman ulus**” sloganının propagandası tüm SSCB’de yapılmıştır ve böylece diğer uluslar daha alt seviyede olduğu ima edilmiş ve diğer etnik grupların ve milletlerin ulusal gururunu zedelemiştir. Ulusal hakları dillendirenler ve savunanlar ise milliyetçilik yapmakla suçlanıp ağır cezalara çarptırılmışlardır (Şadihanov, 2011: 4-6). İskan politikaları ve diğer ulusların kimlikleri, kültürleri ve dilleri yok edilerek zımni olarak Ruslaştırma politikası güdülmesi ülke içerisindeki öfke katsayısını artırmış ve toplumsal olaylara zemin hazırlamıştır.

16 Aralık 1986 Alma Ata’da ilk büyük başkaldırı hareketi gerçekleşti çoğunlukla Kazak geçlerinin destek verdiği büyük çaplı bir miting düzenlendi. Kazakistan halkı Rus ve Slav etnik unsurlarının ülke yönetiminde Kazaklardan ziyade onların idari ve siyasi görevlerde bulunmasına bir itirazı dile getirmek ve tepki göstermek için bu mitingi düzenlediler. Ancak SSCB tüm eylemcilere soruşturma açarak onları cezalara çarptırarak bu isyanı bastırdılar. Bu isyan hareketi SSCB’de başka bölgeleri de etkileyerek SSCB’nin dağılma sürecine etki eden önemli bir olay olmuştur (Şadihanov, 2011: 7). SSCB içerisindeki Rus olmayan milletlere empoze edilen Rus üstünlüğü ve yönetimdeki Rus etnik kökenine sahip olanların baskın bir şekilde görevlere getirilmesi diğer milletlerin ayrımcılığa tabi tutulduğu, ikincil oldukları izlenimine neden oldu ve bu sosyal statüyü kabullenmek istemediler. Böylece bu gibi sosyal statü dengesizliği SSCB’nin dağılmasına etki eden önemli bir unsuru teşkil etti.

Yukarıda da bahsedilen nedenlerin de etkisi ile Sovyetler Birliği'nin dağılmasına ve Komünizm'in çökmesine Sovyet halkı genelde hemen hiçbir tepki vermemiştir. Sovyetler Birliği halkının hem ideolojiye hem de birliğe sadakatının kalmadığı, inancının tükendiği ve bu gelişmelerden bir üzüntü duymayıp bir direnişe geçmediğini göstermektedir. Aynı zamanda birliğin çökmesinden herhangi bir sevinç de duymadıklarından ülke genelinde olumlu yönde bir gösteri de düzenlenmemiştir. (İpek, 2015: 103). Bu dönemde Sovyet halk kitleleri ideolojiye sahip çıkmamıştır. 1991'de Gorbaçov Sovyet sosyalizmini “**saptırılmış otoriter bir sosyalizm**” olarak ifade etmiş, gerçekten devrim sürecinde işçi sınıfına verilmesi gereken rol partiye atfedilmiş ve parti örgütü işçi sınıfının yerini almıştır. İşçi sınıfı sosyalizmin sunduğu işçi portresinden çok farklı olarak ağır şartlarda çalışmak zorunda kalmışlardır. Otorite hiçbir şekilde Marksizm'e karşı yapılan eleştirilere hoşgörü göstermemiş totaliter bir siyasal yapı ile devlet yönetilmiştir (İpek, 2015: 104).

Sosyalizm'in ideolojik karşı kutbu Kapitalizm ise kendini yenileyerek sosyal Liberalizm'e evrilirken Sosyalizm çağa ayak uyduramamış ve ideolojik yenilginin önünü açmıştır. Bunların yanı sıra yoksulluk, merkeziyetçilik, otoriter yönetim, demokratik seçim mekanizmalarının işletilmemesi de etkili olmuştur. Sovyetler Birliği'nin ekonomi sistemi halkını bu süreçte tepkisizliğe sevk edip umursamaz hal yapısına teşvik etmiştir. Sovyet kaynaklarının büyük kısmı silahlanma yarışına harcanmış ve diğer ideolojik kardeş ülkelere verilen ekonomik yardımlarda kullanılmış ve böylece toplum yoksul bırakılmıştır (İpek, 2015: 106). Bluth (1995: 294)'e göre Sovyetler Birliği sadece tükenmişlikten dolayı Soğuk Savaş kaybetmiştir. ABD Başkanı G. Bush, Sovyetlerin önemli seçkinleri Soğuk Savaş'ın yanlış olduğuna karar verdiklerinden dolayı Soğuk Savaş sona erdiği şeklinde yorumda bulunmuştur. Yine Sovyet seçkinlerinin jenerasyon değişikliği Soğuk Savaş'ın bitmesinde etkili olduğu söylenebilir (Bluth, 1995: 294).

Dağılma periyodu boyunca milliyetçiliğin boyutu ve mobilizasyonu bireysel bir ulusalcılık hareketi değil birbiri ile ilişkili bir etkileşim hareketi oldu. Bir hareket başka bir bağlamda diğer başka hareketleri etkileyerek bir döngü oluşturdu ve böylece ulusalcı hareket kurumlar, yapılar ve kimlikler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğundan Komünizm'in yok oluş senaryosunun nedenlerinden birisi haline geldi. Doğu Avrupa devrimleri Komünizm'in yıkılışındaki olguları oluşturarak bir dizi olaylar silsilesi

yarattı. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa boyutu ayrı bir süreç değil etkileşimli bir hareketi meydana getirdi. Sovyetler Birliği'nin her köşesinde Glasnost süreci boyunca meydana gelen binlerce protesto gösterilerinde milliyetçilik çok önemli güç kazandı (Beissinger, 2009: 336).

Konünizm'in yıkılmasındaki en önemli nedenlerden birisi de başlatılan şeffaflık girişimi Sovyet politikasını, ekonomisini istikrarsızlaştırdı ve böylece zihniyet krizine sebebiyet verdi (Kramer, 2012: 7). Glasnost Sovyet halkına yapılan kötü muamele ve zulmün ifşa olmasına vesile olmuştur. Sovyet Komünizm'i genellikle Rus Komünizm'i olarak görüldü. Leninist ideoloji Rus siyasal kültürünün ayrılmaz bir elementi olarak yansıdı ve böylece Komünizm'e karşı önceki ayaklanmalar Rusların karşı duruşu ve savunması sayesinde başarısız oldu fakat 1980'lerde Sovyet cumhuriyetleri liberalize edilip Rus üstünlüğü saldırı altına girmesi ile isyanlara karşı savunmanın direncini kırdı. Ayrıca birçok Rus Sovyet devletine karşı protesto yürüttü. Rus liberaller ile Rus olmayan ayrılıkçı etnik Sovyet milletler müttefiklik kurarak Sovyet rejimine karşı birlikte hareket ettiler. 1990'ların ilk yarısında ulusal liberalizmin unsurlarını kabul edip SSCB'nin her köşesine yayarak liberal ulusalcılığı bir marka olarak benimsediler. Liberal ulusalcılık, Rus egemenliği ve self-determinasyonu demokratikleşme sürecinin bir aracı ve vazgeçilmez bir parçası olarak görüldü. Rus muhafazakar milliyetçileri ise ikiye bölündü. Bir kısmı Komünist rejimden uzak durdu fakat Liberalizm'i de benimsemediler ve o dönem yaygın olan "**Rusyafobi**"ye karşı gelmeye çalıştılar. Bir kısmı ise geleneksel Komünizm'i destekleyerek partiye ve devlete sahip çıkılmasını istediler. Ancak muhafazakar milliyetçiler arzuladıkları desteği toplayamadılar (Beissinger, 2009: 343-344).

1989'da milliyetçi hareket Baltık cumhuriyetlerinde, Gürcistan'da ve Ermenistan'daki cumhuriyetçi politikacıları etkisi altına aldı. Ortaya çıkan ulusalcı hareket ve buna duyulan sempati Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri haricindeki her cumhuriyette 1990'da yapılan seçimlerle iktidara geldiler ve böylece ulusalcılık dalgası Sovyetler Birliği'nin her yerinde kurumsallaştı (Beissinger, 2009: 345).

Sovyetler Birliği'nin ulus sorunu daha da önceki dönemlere dayanmaktadır. Uluslar bağlamında çok uluslu Çarlık Rusya "**milletler hapishanesi**" olarak adlandırılmış ve Sovyetler Birliği'nin kurulması da ulus sorununu çözememiştir.

İdeolojik başarısızlık, ekonomik sorunlar ve yoksulluk, merkezi yönetimin zayıflaması halkların milli ve dini özgürlük taleplerini yüksek perdeden dile getirmesine neden olmuştur. Böylece SSCB'nin “**tek Sovyet insanı**” yaratma çabası akamete uğramış ve hatta bu uygulama ulusal hak ve kimlikler üstüne baskı kurarak negatif etki yapmıştır (Şadıhanov, 2011: 20). Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ve dağılmasının akabinde birçok anlaşmazlıklar ve çatışmalar meydana gelmiştir. Gürcüler ile Abhazlar, Gürcüler ile Osetinler, Azeriler ile Ermeniler, Ahıska Türkleri ile Özbekler, Moldovyalılar ile Slav etnik halklar, Kırgızlar ile Özbekler, Ruslar ile Çeçenler ve Tacıklar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar bunların en önemlileri olarak gösterilebilir (Şadıhanov, 2011: 3).

Sovyetler Birliği bölgesinde milliyetçiliğin yükselişi, pek çoğu tarihi etnik husumetler olarak görülen köklere sahiptir ve Sovyetler Birliği'nin uygulamaları ve etnik unsurlara yaklaşımı günümüze yansımaları olarak ifade edilebilir. Lenin etnik ve kültürel kimlikleri “kendi kaderini tayin” biçimine uygun olarak belirlemiştir. Resmi olarak desteklenen etnik kimlikler gerçekte öyle olmamış ve Stalin, Lenin'in milliyetçilik planına itirazını ifade etmiştir. Stalin etnik çatışmalar ile otoriter devlet vizyonunu geliştirmiş, etnik husumetleri kurumsallaştırarak etnik yapıları sömürmeye çalışan ve sorunları vasıtasıyla etnik grupları kendine bağımlı bir hegemonya tesis edileceğini düşünmüştür. Stalin bu gerginlikleri Sovyet toplumlarının yönetilmesini kolaylaştırması ve yardımcı olması için kullandı (Ürer, 2012: 121). Bu kendi politik çıkarları için besledikleri etnik çatışmaların en önemli sonucu perestroyka ve glasnost reformları vasıtasıyla milli duyguların uyanışına neden oldu ve merkezi sistemin zayıflaması milliyetçilik hareketini tetikledi.

19 Ağustos 1991'de Komünizm'in sonunun geleceğini düşünerek panikleyen Komünist Parti'nin ileri gelenleri başarısız bir darbe girişiminde bulundular. Gorbaçov bu başarısız darbe girişiminin demokrasi karşıtı üst düzey komünist partililer tarafından planlandığını söylemiştir. Sovyet Parti ve KGB'nin başkanlarınca yönetilen isyan binlerce Moskovalıyı parlamento binasının önünde toplanmasına neden oldu. Barikatlar kurarak darbeye halk direnci gösterdiler ve tanklara meydan okudular. Gorbaçov'un danışmanı Yakovlev darbe girişimi ile siyaset yıldızını parlatan kişinin tankın üzerine çıkarak direnen Boris Yeltsin olduğunu ifade etmiştir. Üç kişinin hayatını kaybettiği darbe girişiminde Gorbaçov Kırım'daki villasında tatildaydı (“SSCB'yi Yıkıma

Götüren...”, 2001). Nihayetinde SSCB’nin yıkılmasını önlemek isteyen darbeciler SSCB’nin dağılmasını hızlandırdılar.

ABD Moskova Büyükelçisi Jack Matlock’un anlattığına göre (“Gorbaçov’a Başarısız Darbe...”, 2011) ABD Başkanı George Bush büyükelçiyi darbe ihtimaline karşı Gorbaçov’a uyarmak için gönderdi. Gorbaçov Büyükelçi’yi dinledikten sonra ülkenin bir iç savaşın eşiğinde olduğunu ve bunu engellemek için elinden gelen her şeyi yapmakla yükümlü olduğunu ifade etmişti. Aslında darbe, kaos, iç savaş gibi ülke şiddeti eylemlerine maruz kalabileceğini öngörebiliyordu. Ancak darbe girişimini önleyemedi ve darbenin ardından Moskova’ya döndükten kısa bir süre sonra iktidarını kaybetti. Boris Yeltsin halk oylaması ile cumhurbaşkanı seçildi. Aralık 1991’de Yeltsin Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk ve Belarus Cumhurbaşkanı Stanslav Şuşkeviç ile bir toplantı gerçekleştirerek Sovyetler Birliği’ni dağıtmaya karar verdiler (“Gorbaçov’a Başarısız Darbe...”, 2011).

31 Aralık 1991’de Soğuk Savaş Dönemi’nin süper gücü Sovyetler Birliği 15 bağımsız ülkeye bölündü. Bunlar: Azerbaycan, Beyaz Rusya (Belarus), Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Letonya, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan’dır (“The Collapse of The Soviet Union”, [2020]).

SSCB’nin dağılmasının ardından 8 Aralık 1991’de toplanan Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belarus devlet başkanları Belovejsk Anlaşması ile Bağımsız Devletler Topluluğu’nu (BDT) kurdular. Daha sonra Kazakistan ve ardından geri kalan 8 cumhuriyet de bu anlaşmayı imzalayarak topluluğa üye olacaklardır. Baltık Cumhuriyetleri bu topluluğun dışında kaldılar (Aladağ, 2008: 135). Belovejsk Anlaşması’nın ardından Kazakistan ve diğer cumhuriyetler anlaşmayı olumlu bulsalar da tüm cumhuriyetlerin katılımı ile bir toplantı talep ettiler. 21 Aralık Alma Ata’da 15 eski cumhuriyetten 11 devletin başkanı toplanarak kuruluş anlaşmasına ek protokolü, Alma Ata Deklarasyonu’nu imzaladılar. Bu deklarasyon ile SSCB’nin hukukuna son verildiği ve Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna BDT’yi kurduklarını beyan etmişlerdir (Aladağ, 2008: 136).

10 Ocak 2000 tarihinde kabul edilen Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Doktrini ve 30 Haziran 2000’de yayınlanan Rusya Federasyonu Yeni Dış Politika Doktrini’nde Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla kaybettiği gücü yeniden tesis etmek, önceki etki ve nüfuz alanını tekrar kurmak ve daha fazla parçalanarak küçülmesini önlemek için BDT ülkelerini elinde tutmaya kendi ulusal çıkarları adına önemle durmaktadır (Özer, 2012: 131). BDT üyelerinin bağımsız birer devlet olmasına rağmen gümrük birliği gibi etkili enstrümanlar ile Rusya eski Sovyet bölgesinde tek güç olmak istemektedir. Buraya Batılı ve bölgesel güçlerin sızmasını ve Rusya’nın ulusal çıkarlarını zedeleyecek düzeyde etkinlik göstermemesini amaçlamaktadır.

Birliğin dağılmasının ardından Rus siyasal ve akademik seçkinleri ikiye bölündü. Bir kısmı ülkenin geleneksel otoriter/totaliter yapısı ve ekonomik büyümeyi destekleyecek ve sürdürebilecek demokratik anlayışın yetersizliğinden ve demokratik kurumlarının oluşmadığından dolayı Batı düzeninin Rusya’ya uymadığını savunuyorlardı. Diğerleri ise Rusya ve Batı siyasal yapısına bakılmaksızın rekabet içindeydi ve Rusya ve Batı farklı medeniyetlere aitti. Liberaller ise Rusya’nın Batı ile entegre olması ve Batı değerlerinin ülke yönetimine egemen kılınmasını savunuyorlardı. Zamanla Batı tipi düzen ve piyasa unsurları Rusya’ya yerleşemedi ve Rus ekonomisi toparlanıp gelişme gösteremedi ve yarı otokratik bürokrasi düzeni kuruldu. Sovyet sonrası bürokrasi adil bir kamu düzeni kurup işlerlik kazandıramadığından ülkede suç teşkil eden davranışlar oldukça yaygın olarak görülmekteydi. Böylece Batılı yatırımcıları Rusya bu sebepten dolayı uzak tutmuş oldu. Yabancı yatırımların ülkeye gelmemesi Rus ekonomisinin girdiği krizi derinleştirdi. Ekonomide yasadışı yollar ve yolsuzluklar yoğun olarak yaşanıyordu ve para ve güç bağlantısı kurularak yasal nihilizm Sovyet sonrası Rusya’nın en belirgin özelliklerinden birisi haline geldi (Shlapentokh, 1999: 96-97).

Rusya’nın ekonomisi Ağustos 1998’de finansal çöküşün ardından uçurumun kenarındaydı. 1997 hariç GSMH’sı son on yılda her yıl düşüş yaşamış ve 1991’den beri toplam kayıp % 40 olarak gerçekleşmiştir. Bunun nedeni “**şok terapinin**” çok hızlı ve radikal bir şekilde devreye sokulması olduğu vurgulanmaktadır (Aslund, 1999: 64). Bu geçiş döneminde küçük bir işadamı grubu kendini zenginleştirdi ve bu süreçte birçok Rus siyasetçisini ve bürokratını yolsuzluğa sevk etti. Temel vergi reformu acilen gerekli

olmasına rağmen yasalaşamıyordu çünkü vergi vermekten kaçan siyaseten etkili iş adamları tarafından engelleniyordu (Aslund, 1999: 65).

Rus seçkinler Sovyetler Birliği'nin son yıllarında servet edinmeye başladılar ve bunu çoğunlukla üç kaynak üzerinden gerçekleştirdiler. Bunları, mal ihracatı, teşvikler ve krediler ile gıda ithalatından sağladılar. 1980'lerin sonu ve 1993 yılları arasında metal ürünleri ve petrol gibi malları devlet kontrolündeki düşük fiyattan alarak dünya fiyatı üzerinden yurtdışına ihraç ettiler. Örneğin 1990'da Rusya'da serbest piyasada 1 paket Marlboro sigara 30 ruble olup 1 ton ham petrol fiyatı ile tam olarak aynı fiyattaydı. Bu Gorbaçov'un kısmi liberalizmi uygulamasından kaynaklanıyordu ve inanılmaz düzeyde karlı bir işti. Devlet petrol şirketinin yöneticileri kendi özel şirketlerini kurup ihracat lisansı alarak ve yolsuzluğa bulaşmış memurlardan kota çıkarttırıp yurtdışına serbest piyasa fiyatlarından satıyorlardı. 1992'de Rusya'da petrol fiyatı hala dünya piyasalarının % 1'i kadardı. 1990'ların başında seçkin işadamlarının kullandığı bir başka yöntem, Rus Merkez Bankası'ndan çok ucuza krediler almak olmuştur. Sovyet sisteminde faiz oranlarının ekonomik fonksiyonu yoktu ve yıllık % 3 olarak sabitlenmişti. Merkez bankasını bu süreçte yeniden yapılandırmadılar ve yarı demokratik eski üst Sovyet heyetince kontrol ediliyordu. Komünizm sonrası 1992'de enflasyon % 2500 iken banka yıllık % 10-25 arası faizle kredi veriyordu. Bunu aslında sadece bir hediye olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Merkez Bankası Başkanı Viktor Gerashehenko, kredileri dağıtıp oligarkların ve işadamlarının desteği ile üç dönem daha başkanlık ederek 1998'e kadar görevini sürdürmüştür ve böylece birçok Rus banker zengin oldu. Fakat kolay kredilerden kaynaklanan hiperenflasyon ile Rusya'da üretim düştü. Bu dönemdeki para kazanmanın üçüncü yolu ise gıda ithalatı için uygulanan teşvikler olmuştur. Gerçekten 1991-1992 kışında ülkeyi açlık korkusu sarmıştı. Gıda ithalatı yapan işadamları yine muazzam düzeyde aldıkları teşviklerle zengin oldular. Bu üç faaliyet 1992'de Rusya GSMH'nin % 79'unu oluşturmaktaydı. İşadamlarının Rusya'da böylesine hızlı yükselişi yavaş ilerleyen kısmi reformların direk etkisi sonucuydu. (Aslund, 1999: 66-67).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan gelişmeler ekonomi ile sınırlı kalmamış toplumsal gelişmeler de yaşanmıştır. Sovyetler Birliği Dönemi'nde toplumu homojenize etmek için iskan politikaları sonucu toplu göç ve nüfus değişimleri birliğin parçalanması sonucu eski Sovyet devletlerinde ve Rusya Federasyonu'nda diaspora

sorunu ortaya çıkmıştır. O süreçte birliğin dağılması akabinde ulusal devletler meydana gelmişti ve bir göç dalgası yaşandı ve bu göç faaliyetleri bugün bile devam etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından özellikle Kafkasya'da ve Orta Asya'da bir güç boşluğu oluştu. Bu bölgelere İran ve İran üzerinden radikal İslam'ın penetrasyonu ABD ve Avrupa'yı endişeye sürüklemiştir. Bu bağlamda söz konusu bölgeler kültürel ve tarihsel bağlamda Türkiye'nin etkin olarak bir model olması ABD ve Avrupalı güçlerce desteklenmiştir. Ancak bölge, Türkiye açısından etkinliğini kaybetmek istemeyen Rusya ve bölgesel güç hayali kuran İran arasında rekabet alanına dönmüştür. Kafkasya'da Rusya-Ermenistan, Türkiye-Azerbaycan işbirliği İran-Ermenistan ve Türkiye-Gürcistan işbirliği denkleminde sokarak bölgede dengeler karmaşık hale gelmiştir (Kocaman, 2015: 99).

SSCB'nin ardından birliğin nükleer güç olması dolayısıyla Batı tarafından endişe ile bu durum izlenmiştir. Batı Sovyetlerin tüm nükleer potansiyelinin Rusya'da toplanmasını istiyordu. Eski Sovyetler Birliği'ne üye devletlerin tüm üyeleri "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması"na taraf olmalı ve Rusya dışında kalan nükleer üniteler üzerine güvenli bir denetim sağlanmalıydı (Aladağ, 2008: 137).

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması Sovyet coğrafyası ve dünya genelinde önemli etkileri olmuştur. Çift kutuplu dünya düzeni yıkılmış ve ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı ve dünyada rakipsiz hegemon güce dönüştüğü bir dönem yaşanmıştır. İdeolojik olarak ise Liberalizm'in galibiyeti ile liberal değerlerin dünyaya hakim kılınacağı düşünülmektedir. Bu minvalde Francis Fukuyama (2006) "Tarihin Sonu ve Son İnsan" kitabında Liberalizm'in üstünlükleri ve dünyada kazandığı hakimiyetten övgü ile bahsetmekteydi. Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemde başka sorunları yaratmıştır. Küresel güç dengesinin bozulması ile yeni ve farklı çatışma alanları yaratılmış ve yıllardır Soğuk Savaş ile uyumakta olan tarihsel husumetler yeniden canlandığı görülmüştür. Sovyet coğrafyasında yaşanan değişim, demokrasi ve liberal ekonomik sisteme geçiş ciddi anlamda kaosa dönüştü. Birçok insan açlık ve yoksullukla karşı karşıya kalma riski yaşarken ve buna karşı mücadele ederken diğer taraftan geçiş döneminin getirdiği hukuksal boşluklar yine yasadışı yollarla birçok insanın olağanüstü zenginlemesine fırsatlar sunuyordu. Uzun yıllar boyunca Rus halkı ekonomik krizlerle boğuşmuş ancak 2000'li yıllar ile toparlanma sürecine girmiştir.

Terör eylemleri, etnik çatışmalar, göç faaliyetleri, yolsuzluklar, aile içi şiddet, alkolizm ve yoksulluk kamu düzenini bozmuş ve toplumsal yapıda tahribata yol açmıştır.

4.3. Türk Dış Politikasında Doktriner Yetersizlik ve Yeni Yön Arayışları

Devlet adamları ve üst düzey bürokratlar zor durumlarda karar verirken doğru hamleyi yapabilmek ve haklı çıkabilmek için tekrar tekrar dış politika doktrinlerine başvururlar. Örneğin 1962 ve 1965'te Küba ve Dominik Cumhuriyeti krizlerinde ABD başkanları Kennedy ve Johnson 1823 yılının Monroe Doktrini'ne başvurmuşlardır. Dış politika doktrinleri, politikaların tek taraflı deklarasyonudur ve iç siyasi desteği almak, siyasetçi ve bürokratlar için politik kılavuz olarak hizmet etmek ve yabancı hükümetlere temel dış politikalarını ilan etmek için düzenlenir (Overholt, 2005: 185).

Dış politika üzerine araştırmalar yapan hemen herkes tarafından Türk dış politikasının teorik bir tabana oturtulmadığı, uzun vadeli, kapsamlı, gerektiğinde manevra yapılabilecek esneklikte olmadığı vurgulanmaktadır. Davutoğlu (2011: 47) Türk dış politikasının en önemli eksikliklerinden birisinin tutarlı bir teorik çerçeveye dayanmadığı ve bir teori istikametinde sürdürülemediğini vurgu yapmaktadır.

Mahan ve Spykman'ın Amerikan küresel stratejisi, Haushofer'in Alman, Mackinder'in İngiliz ve Rus stratejistlerin kurguladığı gibi teori-pratik ilişkisi kuran bir yaklaşım Türkiye'de ileri sürülemediğiştir. Son dönemlerde Fukuyama ve Huntington'un ileri sürdüğü fikirler Amerikan politik uygulamalarına akademik altyapı oluşturmuş ve meşruiyet sağlayıcı teorik destek sunmuştur. Kissinger ve Brzezinski ise sahada yetişerek teori-pratik dengesini sağlamışlardır (Davutoğlu, 2011: 51). Türkiye, gerek dışişleri stratejistleri gerekse akademi dünyası Türkiye'nin önüne vizyon çizeceği dış politikasının teori ve uygulamalarını harmanlayarak bir doktrin oluşturmalarına ihtiyaç duymaktadır.

Davutoğlu (2011), stratejik teori yani Türk dış politikasının doktriner yetersizliği konusunu psikolojik, kültürel ve kurumsal olmak üzere üç sebebe bağlamıştır. Türk dış politikasının teorik zeminin eksikliğindeki kurumsal sebeplerine baktığımızda öncelikle dış politika yapımındaki kurumların eşgüdüm eksikliği ve teknik yetersizlikler görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı, TBMM, Genelkurmay Başkanlığı, MİT, ilgili bakanlıklar, diğer resmi kurumlar, üniversiteler, araştırma merkezleri ve siyasal

partilere dış politika yapımında önemli işler düşmektedir. Öncelikle Dışişleri Bakanlığı olmak üzere bu sürece katılabilecek tüm resmi, yarı-özel ve bağımsız araştırma kuruluşları yeterli maddi ve kurumsal altyapıya sahip olmalıdır. Ancak Türkiye ölçeğinde bir ülkenin ve konumu itibariyle sürekli değişken, çok dinamik ve zorlu bir coğrafyada bulunması göz önüne alındığında ülke için bu araştırmaları yapacak ihtiyaç duyduğu insan unsuru ve altyapısı açısından oldukça sınırlıdır. Günlük sorunların ve rutin işlemlerin hızı kapsamlı ve derin stratejik analiz yapılmasına engel olmaktadır. Üniversiteler sadece bir eğitim kurumu olmayıp bilgi üreten ve aynı zamanda araştırmalar yapan kurumlara dönüştürülmelidir. Ayrıca üniversitelerdeki araştırma merkezleri nitelik ve nicelikleri artırılıp finansal sorunları çözülmeli, ancak bu şekilde dış politikanın toplumsal kurumsallaşmasının altyapısı çözülmelidir. Diğer taraftan sorunun bir diğer nedeni siyaset teorisyenleri ile siyaset yapımcılar arasındaki kopukluktur (Davutoğlu, 2011: 48-51).

Tarihi arka planda ise Türk dış politikasının teori yetersizliği, sömürgecilik döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyal ve sömürge amacı gütmemesi olmuştur. Osmanlı devletinden alınan politik mirasın etkisi büyüktür çünkü Osmanlı devleti on sekizinci yüzyıldan beri mevcut durumunu korumaya dayalı bir politika takip etmiştir. Davutoğlu (2011: 53) Osmanlı toprak kayıplarıyla ilgili stratejik planlamasını “**Ya mutlak hakimiyet ya da mutlak terk**” şeklinde gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı, kalan topraklarını muhafaza etmeye gayret göstermiş ve bu şekilde zuhur eden korumacı ve statükocu bir dış politika yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş göstermiştir. Ortadoğu ve Arap coğrafyasını da kaybeden Osmanlı Devleti ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Doğu'ya sırtını çevirmiştir ve bölgeye gittikçe yabancılaşma süreci başlamıştır. Yine Davutoğlu (2011: 59-63) dış politika teori yetersizliğinin son sebebini psikolojik nedenler bağlı olduğunu ifade ederek Batıcılığın benliğimizi ve tarih bilincimizi sarstığına işaret etmiştir. Toplumun kendi tarih/mekan boyutu ile yabancılaşması sahte bir benliğe benzetmiştir. Serv gibi yaşadığımız korkularla yaşamak değil ufku geniş büyük hedeflere odaklı stratejiler geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

Dış politika doktrinlerinin temel karakteristikleri, basit, öz ve açık olmalıdır. Dahası stratejinin amacı net ve anlaşılır olarak tasarlanmalı, soyut ve esnek yapıda olmalı, alt politika ve kararlar uygulanabilir bir nitelik taşınmalıdır. Esnek yapısı ile

doktrinler zamanla değişebilmeli, zamana ve konjonktürel gelişmelere ayak uydurabilmeli ve bu durumlarda manevra hareketine sahip bir yapıya bürünebilmelidir. Doktrinlerin uzun yıllar boyunca politikacılara kılavuzluk yapması beklenir ve kompleks durumlarda değişikliklere ve fikir farklılıklarıyla başa çıkabilmelidir (Overholt, 2005: 187).

Etkin bir dış politikanın en önemli araçlardan birisi elbette ki ekonomik güçtür. Daha planlama aşamasından başlayan sürecin ve sonrasında bu yapılan planların sahaya yansıtmaya çalışma faaliyetlerinin hepsinde ciddi bir kaynak gereksinimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden ülkenin ekonomik yapısı güçlendikçe dış politikada etkinliği doğru orantılı olarak artacaktır. Örneğin Türkiye Soğuk Savaş sonrası Orta Asya’da ve Kafkasya’da ABD ve Avrupa’nın da desteği ile inisiyatif alarak etkin bir güç olmak istedi. Türkiye altı Türki cumhuriyete 1,5 milyar dolar yardım gönderdi ve sadece bu bölgelerle kalmayıp 1992 ile 1993 yılları arasında dört kıtadaki 32 ülkeye toplam 2,9 milyar dolar ekonomik yardım yapmıştır. Türkiye, aynı dönemde üç kıtada çeşitli doğal afetler sonucu mağduriyet yaşayan 28 ülkeye 213 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur. Bunları yapan Türkiye'nin 1992'deki bütçe açığı 4,2 milyar dolar, 1993'te ise 9,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1995-1996'da vadesi gelmiş dış borç taksiti 8,7 milyar dolar olup iç borç stoku da hızla artmaktaydı (Oran,1996: 360). Türkiye kısıtlı kaynakları ile dış politika yürütmeye çalışması, 90’lı yıllardaki borç cenderesi altında ve yaşadığı yoğun terör tehdidinde rağmen yine de dışişlerinin vasat olmadığı şekilde yorumlanmalıdır. PKK terör örgütü ile mücadele ekonomiye ağır yükler yüklemekteydi. 1994 yılında terör ile mücadeleye 8,4 milyar dolar harcamış olup Türkiye GSMH’nin % 5’ine tekabül etmekteydi (Oran; 1996: 361). Bu örnekler Türkiye’nin bu dönemlerde dış politika araştırmalarına büyük kaynaklar ayırma imkanın ne kadar kısıtlı olduğunu göstermektedir. Reel güç ile orantısız bir dış politika amaç ve hedefleri koymak ve uluslararası bir konum edinmeye çalışmak riskli bir girişim olacağı da bilinmelidir. Ayrıca Türkiye gibi bölgesel güçler stratejik ve taktik hesaplarını yaparken süper güçlerin ve büyük devletlerin parametrelerini de göz önünde tutmalıdırlar.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda lideri M. Kemal Atatürk içeriye ve dışarıya birçok mesajı içinde barındıran “**Yurtta barış, dünyada barış**” sloganını ifade etmişti. Bu elbette Türk dış politikasının o dönemdeki temel şiarıydı. Buna göre Türkiye

uluslararası çatışma ve şiddetten uzak duracağını, başka hiçbir ülkenin toprağında gözü olmadığını ve her ülke ile karşılıklı güvene dayalı iyi ilişkiler temelinde barış içerisinde yaşayacağını tüm dünyaya ilan etmiştir. Bu bir tercihten ziyade o günün şartlarında zorunluluktan çünkü Osmanlının yıllarca Batı ile giriştiği güç mücadelesini kaybetmiş ve her girdiği savaşta ülke birçok açıdan derin yaralar almıştı. Artık milli bir ulus devlet kurulmuş ve zaman onu güçlendirme dönemi idi. ABD'nin de bağımsızlığını kazandıktan sonra yaklaşık yarım asır sonra ABD Başkanı J. Monroe tarafından ileri sürülen dış politika daha sonra bu Monroe Doktrini olarak anılacak olup statükocu bir dış politikayı temsil ediyordu (Akçay, 2013: 10). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna isabet eden bir diğer dış politika unsuru Batıcılık'tır. Yine Türkiye'nin iki asırdan fazla bir süredir devam eden modernleşme hareketi devam etmeliydi. Aslında tercih edilen bu iki temel dış politik yaklaşım oldukça yerinde bir karardı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra dünyadan meydana gelen faşizm ve komünizm dalgası ile İkinci Dünya Savaşı'ndan kendini korumasını bilmişti. NATO'ya üye olması ile siyasi yalnızlıktan kurtulmuş kendini Batı'nın daha derin bir parçası haline getirmiştir. Kaldı ki Türkiye bu dönemde kendi başına müstakil iddialı dış politika yapabilecek ve bunu uygulamaya koyacak milli güç unsurlarına sahip değildi ve Soğuk Savaş'ın getirdiği kutuplaşma ve NATO'ya bağımlılık da bu duruma etki etmiştir. Türkiye'de 90'lı yıllar ve özellikle 2000'li yıllarla birlikte dış politika doktriner yetersizliği dillendirilip ancak ihtiyaç haline gelmiştir. Atık Türkiye eskisine göre çok daha güçlü olduğunun farkına varmış kendi ulusal çıkarları ve güvenlik politikalarına dayanan dış politika teorilerini oluşturma gayreti içerisinde girmiştir.

Uluslararası sistemin Soğuk Savaş sonrasında nasıl değişeceği, Türk dış politikasını nasıl etkileyeceği ve Türkiye'nin buna tepkisi Türk dış politikasının geleceği açısından önemliydi. Uluslararası sistemin değişen şartlarına adapte olabilmek için AB'ye üye ülkeler yüksek seviyede derin bir entegrasyon sürecine girdi. Türkiye bu dönemde çok kutuplu sistemde Batı ile dar anlamda, ABD'nin yanında tercihini kullanma taraftarıydı ve bu şekilde bir dış politika izleyerek kazanan tarafın bir üyesi olma prestijinin getireceği kazanımları düşündü. Türkiye ekonomisini neoliberal politikalara uygun bir şekilde yeniden dizayn ederek Batı ile daha fazla yakınlaştı ve AB üyeliği için çalışmalarına yoğunluk verdi. Sonuç olarak bu yeni dönemde Türk dış politikasında büyük bir değişim gerçekleşmedi. Türkiye Soğuk Savaş'ın bitimiyle

stratejik konumunun azaldığı kanılarının aksine bu dönemde demokrasisi, liberal serbest piyasa ekonomisi, seküler devlet yapısı ve toplum yapısı büyük avantajlar sağladı. Körfez Savaşı'nda da Türkiye'nin konumu ve tutumu Batı müttefikliğini Soğuk Savaş sonrasında da göstermiş oldu ve sonuç olarak Soğuk Savaş'ın akabinde Türk dış politikası “**tamamlayıcı Batı tabanlı dış politika**” olarak ifade edilen politikaya geçiş yapma iradesi gösterdi. (Aka, 2014: 60). Ancak Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecinin AB tarafından askıya alınması bu politikanın sorgulanmasına neden oldu.

Türkiye 2000'li yıllarda ekonomisini bir düzene koyması ve siyasal istikrar ile birlikte daha etkin bir dış politika üretmeye koyulmuştur. Bunu yaparken daha fazla politika teorileri hakkında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bunlarda birisi dışişleri bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun adı ile anılan “**Davutoğlu Doktrini**”dir. Komşular ile sıfır sorun politikası tezi ortaya atarak öncelikle yakın coğrafyasında iyi komşuluk ilişkileri kurmayı ve tarihsel olarak devam eden sorunların çözümüne yönelik öncelikli bir dış politika geliştirmiştir. Davutoğlu Doktrini, Türkiye'nin ulusal kapasitesi sınırlarının çok ötesine dayanmakta olduğu vurgulanarak bugünkü realitelere uygun olarak tarih bilinci, stratejik bilinç ve planlama ile uluslararası konumu güçlenecektir. Davutoğlu (2011) Türkiye'nin çok-eksenli, sadece iç tehditlere ve çekişmelere göre şekillenmeyen, proaktif, edilgen değil etken esaslara dayalı kendi yakın havzası ile daha derin ve bütünleştirmeye gideceği bir dış politika önermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, “**Dünya beşten büyüktür**” aforizmasını ileri sürmüş ve Türkiye BM ve BM Güvenlik Konseyi'nin günümüz gereklerine uygun olarak revize edilerek yeniden düzenlenmesini talep etmektedir ve bu talebini BM toplantıları başta olmak üzere katıldığı uluslararası görüşmelerde dile getirmektedir. Aslan (2018), Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uluslararası statü dağılımından rahatsız olduğu net bir şekilde belirttiğini ifade etmektedir ve Türkiye'nin büyük güç olarak tanınması gerektiğini düşünmesinin yanı sıra bunun Türkiye'nin yeni dış politika doktrini olarak değerlendirilebileceğini iddia etmektedir. Ancak Türkiye'nin ekonomisindeki istikrarın bozulması ve ekonomisindeki yapısal sorunlar böyle bir iddianın reel güç ile orantısız olacağını ortaya koymaktadır.

Türkiye 2000'li yıllarla birlikte kriz ve çatışmaların yaşandığı birçok ülkede başarılı olmasa bile arabuluculuk rolünü üstlenerek “**sorun çözen ülke olma**” unvanı

ile dünyada prestij kazanmak istemiştir. Diğer bir yandan “yüksek düzeyli politika” olarak ifade edilen güvenlik-temelli bir felsefe yerine “düşük düzeyli politika”yı yani yumuşak gücün aktif olarak kullanılması ekonomik ve kültürel unsurların yoğun olarak kullanıldığı jeokültürel bir stratejik yolu kullanmıştır (Kutlay, 2012: 103).

AK Parti hükümeti ekonomik olarak büyümeyi politikasının en öncelikli amaçlarından birisini haline getirmiştir. Bu yüzden Türk dış politikası politik ekonomiye odaklanan bir yaklaşım sergilemektedir. Bu amacını gerçekleştirmek için son yıllarda yaygın dış misyonerlik ağı kurmaya çalışmış ve bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına göre Türkiye toplam 246 diplomatik ve konsüler misyonu ile dünyada en büyük beşinci temsil ağına sahip ülkesi konumuna gelmiştir. Kültürel açılım ve yumuşak gücünü pekiştirmek amacıyla TİKA, Yunus Emre Enstitüsü ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın etkinliği oldukça artmıştır.

Türkiye'nin uluslararası etkinliğini artırmak istemesi diğer bölgelerin bölgesel güçleri ile ortaklık ve işbirliğine yönelmesine neden olmuştur. 2000'li yıllarda Türkiye ve Brezilya karşılıklı buldukları coğrafyalarına yönelik özel açılım politikaları geliştirdi. Özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedefiyle yükselen güçler olarak uluslararası sistemde etkin rol üstlenme istekleri ile Tahran Deklarasyonu ve Medeniyetler İttifakı gibi küresel sorunlarda birlikte hareket ederek dünya barışına katkı sağlamaya yöneldiler (Tekin, 2018: 60).

Medeniyetler İttifakı Girişimi, İspanya'nın önerisi ile Türkiye ile İspanya arasında 2005 yılında Türkiye Başbakanı Erdoğan ve İspanya Başbakanı Zapotero tarafından başlatılmıştır. Bu girişimin amacı önyargıları, yanlış algıyı ve medeniyetler arasındaki kutuplaşmayı engellemektir. Huntington'un Medeniyetler Çatışması makalesindeki fikirlerin kabullenilmemesi ve bu yönde gelişecek siyasi istikametinin önüne geçilebilmeyi amaçlamışlardır. Dünya'da hızla yükselen islamafobi ile mücadele edebilmek için BM çatısı altında Medeniyetler İttifakı Girişimi'nde Türkiye öncü bir rol oynamıştır. 2005 yılında İran, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad nükleer alandaki çalışmalarına tekrar ivme kazandırmıştı ve uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştı. P5+1 ülkeleri ile müzakereler sürdürülmüş ancak bir sonuca ulaşamadığından bu konuda bir anlaşma imzalanamamıştı. Türkiye ve Brezilya BMGK geçici üye olmasından da dolayısıyla Batılı ülkeler ile İran anlaşma çabalarına dahil olmuşlar, 17

Mayıs 2010’da Tahran Deklarasyonu’nu İran, Türkiye ve Brezilya aralarında imzalamışlar ve BMGK’ya sunmuşlardır. Buna göre İran 1200 kg. düşük düzeyli zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye’de bulundurulmasını kabul etmiştir (Tekin, 2018: 61). ABD ise bu girişimi ve deklarasyonu küresel otoritesini kaybetmesine yönelik bir tehdit olarak görmüş, ABD ve P5+1 ülkeleri deklarasyonu reddetmiştir. Neticede BMGK İran’a yeni yaptırım kararı ile süreç olumlu bir şekilde sonuçlanmamıştır (Tekin, 2018: 62). Türkiye bu girişimi ile özellikle bölgesindeki sorunların aşılması için sorumluluk üstlenmesi, dünya barışına katkı sağlaması ve böylece Türkiye küresel bakışla barış taraftarı bir ülke statüsü ile anılması gayreti gütmüştür. Ayrıca Türkiye’nin İran’a yapılacak yaptırımlara karşı duruşu ABD’nin politikalarına bir meydan okuma olarak algılanması ve Türkiye’nin Batı müttefikliğinde bir kırılma yaşanmasını doğurmuştur.

Yine Ortadoğu’da 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgal etmesi Arap ülkelerini durgunlaştırarak uluslararası ilişkiler bağlamında inisiyatif alamayacak ölçüde zayıflattı ve Irak’ta Baas rejiminin yıkılması Ortadoğu’da istikrarsızlığı artırarak bir güç boşluğu yarattı. Bu durum Ortadoğu’da Arap olmayan iki ülkeye Arap dünyasında etkisini artırma fırsatı sağladı. İran Irak Şii’lerini yeni uzantıları olarak kullanarak ve devamında Arap ülkelerindeki Hizbullah, Hamas ve Suriye’deki destekçilerine uzanıp bir eksen yarattı. Türkiye ise 2000’li yıllardan beri yeni dış politikası gereği Ortadoğu’da hemen her aktör ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Türkiye’nin bu dengeli, kapsamlı ve etkin dış politikası bölgede ciddi prestij sağladı. Türkiye’nin bölgedeki etkin faaliyetleri arkasındaki ana amaç Osmanlı geçmişi ve İslami mirası. Barışçıl önlemler ve yumuşak gücü ile Osmanlı bakiyesi ülkelerde çıkar sağlaması bazı analizciler tarafından bu politika “**Yeni Osmanlılık**” olarak ifade edildi (Yeşilyurt, 2017: 68). Arap baharı, Irak’ın siyasal istikrarsızlığı ve bölgeyi kaplayan toplumsal kargaşada ABD Türkiye’nin bölgede etkin olmasını destekliyordu çünkü Türkiye’nin neoliberal prensipleri ile büyüyen bir ekonomisi ve istikrarlı demokratik siyasal havası radikal hareketlere müsaade etmeyecekti ve ayrıca İran’ın bölgede güç kazanmasını engelleyecek yegane bölge ülkesi Türkiye’idi. Ancak ilerleyen süreç Türkiye’nin beklentileri ve politik analizleri umduğu şekilde gerçekleşmedi ve Türkiye Ortadoğu’daki süreci iyi yönetemediğini sonradan görecekti (Yeşilyurt, 2017: 67-69). Bu kısım tezin ileri

bölümlerinde detaylı bir şekilde incelenecek olup burada Türkiye'nin dış politikasındaki yeni yön arayışının bir parçası olarak temas edilmiştir.

Yeni Osmanlılık bölgede endişe yaratmış ve bazı Arap ülkeleri Türkiye'nin bölge sorunlarına aktif katılımını açıkça reddetmiştir. Diğer taraftan Türkiye mazlum insanlara yardım gayretini artırmış birçok bölgede başta Somali olmak üzere zayıf Müslüman ülkelere hem siyasal hem de ekonomik ve insani yardımlarını artırmıştır. Bu Türkiye'nin "**girişimci ve insani dış politika**" uyguladığının bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır ("Çavuşoğlu Türkiye'nin Girişimci ve İnsani...", 2020).

Türk dış politikasının büyük dönüşümü 2009 yılında başlamıştır. 2009 yılı Davos Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "**one minute**" çıkışı ile Türkiye ile ABD ve Batı'nın arasının açılmaya başladığı dönem olarak kabul edilebilir. Türk Dış politikası her ne kadar 2000'li yılların başından beri yeni yol arayışları içerisinde olsa da 2009 ile birlikte Batı temelli dış politikasını dengeleme içerisine girdiği açıkça görülmekle birlikte bu tutum bazı çevrelerce "**eksen kayması**" olarak adlandırılmaktadır (Genel, 2014). Türkiye'nin ayrıca Nükleer anlaşmazlıkta İran'ı desteklemesi, Suriye krizinde Batı ile fikir ayrılıkları ve politik uyuşmazlık, Rusya ile girilen Türk Akımı projesinden S-400 anlaşmasına kadar süreçlerin hepsi Türk dış politikasının Batı'ya bağımlılığını azaltması ve kendi ulusal çıkarları temelinde bir dış politika izleme adımları olarak değerlendirilebilir. Türk dış politikasının girdiği bu süreci eksen kayması olarak nitelenmesi elbette dış dünyada olumsuz bir yaklaşımı çağrıştırmak üzere ortaya atılmıştır ve Türkiye'yi Batı'nın uydu devleti olarak gören ve bu kapsamdan çıkmasını istemeyen Batılı stratejistlerin ürettiği bir kavramdır. Türkiye Batı müttefikliğinden çıkmayı amaçlamamaktadır ve uyguladığı dış politika eksen kayması değil "**eksen genişlemesi**" olarak değerlendirilmelidir.

4.4. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Eski ve Yeni Çatışma Alanları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da yeni devletlerin ortaya çıkması Türk dış politikasına ivme kazandırmış ve izolasyonist politikalarını bir kenara bırakarak Sovyet ardıl bölgelerde aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ancak Rusya bu bölgeleri hala egemenlik sahası olarak görmeye devam etmesi Türkiye ve Rusya'nın rekabetine yol açmıştır.

4.4.1. Doğu Avrupa’da Renkli Devrimler

Renkli devrimler veya çiçek devrimleri SSCB’nin yıkılmasının ardından Orta ve Doğu Avrupa’da ve sonrasında Orta Asya’da ortaya çıkan hükümet karşıtı hareketleri toplu olarak ifade edilen devrimlerdir. Bu renkli devrimlere katılan halk kitleleri, otoriter hükümetleri protesto etmek, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi temel liberal değerleri ve ulusal bağımsızlığı savunarak genellikle şiddet içermeyen devrimci yenilikleri kullanmışlardır. Bu devrim hareketlerine katılan kitleler bir renk veya çiçek sembolünü kullanmış olduklarından renkli devrim olarak nitelenmiştir. Kadife devrimler olarak da adlandırılan bu devrimler, Gürcistan’da “Kırmızı Devrim” veya “Gül Devrimi”, Ukrayna’da “Kestane Devrimi” veya “Turuncu Devrim” ve Kırgızistan’da “Sarı Devrim” veya “Lale Devrimi” olarak anılmışlardır (Bozkurt, 2006: 119-121). Sokak eylemlerine göstericileri muhtemelen popüler hale getirmek, mütevazî göstermek ve katılımcıları daha fazla çekmek üzere olacak ki devrimlerde sembolik renkler ile sokakları süslemişler ve bayram havasında gösteriler düzenlemişler, idari ve siyasi binaları kuşatarak hükümeti işlevsiz hale getirmeye çalışmışlardır. Renkli devrimler hileli seçimlere ve demokratik olmayan iktidarlara karşı halk hareketini ifade etmektedir. Renkli devrimler hükümetlere karşı gerçekleşen halk hareketlerinin içerisinde başarıya ulaşanlar ve böylece antidemokratik hükümetlerin değişimine neden olanlar dahil edilirken aslında Sovyet sonrası bağımsızlığını kazanan ülkelerden Azerbaycan, Belarus, Ermenistan ve Moldova’da hükümetlere karşı halkın protesto hareketlerine rağmen başarıya ulaşamamıştır (Toprak, 2014: 236). En aktif, iyi organize edilmiş ve başarılı renkli devrimler 2000’de Sırbistan, 2003’te Gürcistan, 2004’te Ukrayna ve 2005’te Kırgızistan’da meydana gelmiştir (Berzina, 2014: 3).

Kökeni Mahan ve Spykman’a ait olan “Avrasya’ya hakim olan dünyaya hakim olur” iddiasını son dönemde Brzezinsky’nin “Büyük Santranç Tahtası” kitabında yeniden gündeme getirmesi ABD politikalarının bir gereği olarak SSCB’nin dağılması ile ABD Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya’da Rusya’nın yerini doldurmak istemiştir. Bunun aracı olarak da Batı taraftarı siyasetçileri ve halklara destek vererek organize etmiş, Rusya yanlısı iktidarlara Batı yanlısı siyasetçiler ile değiştirmeyi hedeflemiştir. Renkli devrimlerin ilk adresi Gürcistan olmuştur. Gürcistan’ın demokrasiye geçişte Cumhurbaşkanı Shevardnadze başlarda başkanlık sistemini düşünmüş ve ABD buna destek vermiştir. Sonrada bu gerçekleşmeyince başkanlık

sistemine geçmesi için Gürcistan'a baskı yapmıştır. Bu baskılar Gürcistan'ın Rusya'ya yanaşmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda ABD bölgedeki çıkarları için Shvardnadze iktidarının devrilmesi için muhalif grupları ve bu yönde hareket edecek sivil toplum örgütlerini desteklemiştir (Bozkurt, 2006: 123). Rusya için Gürcistan Hazar ve ötesine açılan bir kapı konumunda olup Kafkasya'yı kontrol etmek için bir üs olarak kullandığı ülke olmuştur. Gürcistan mevcut durumu ile Hazar petrollerinin ve doğal gazın kontrolü ve taşınması ve Kuzey Kafkasya'daki ayrılıkçı etnik unsurların kontrolü ve engellenmesi için hayati önemde stratejik bir konumda bulunmaktadır. Dış etkenler yönünden bakıldığında Kafkasya'ya Rusya ve ABD'nin hakim olma mücadelesi; iç etkenler bakımında yoksulluk, işsizlik, ağır ekonomik koşullarda halkın ezilmesi, yıllarca devam eden Sovyet Dönemi yöneticilerin Rusya yanlısı politikaları ile ülkeyi demokratik haklar ve refah seviyesinde bir gelişme gösterilememesi Gül Devrimi'ne etki eden nedenler arasında gösterilebilir.

Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze Sovyetler Birliği Dönemi'nden beri Komünist Parti liderliği yapmaktaydı ve Gürcistan bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemi de dahil ettiğimizde Cumhurbaşkanı olarak 24 yıldan fazla bir dönemdir Gürcistan'ı yönetmekteydi ("How The Rose Revolution Happend", 2005). Saakaşvili ABD'de hukuk eğitimi almış Batı yanlısı tutum gösterip Gürcistan'ın AB ve NATO'ya üye yapılması yönünde dış politika izleyeceğini ifade etmişti. Gürcistan'da 2 Kasım 2003 yılında yapılan parlamento seçimlerinde Mihail Saakaşvili'nin Ulusal Hareketi seçimleri kazandığı değerlendirilmelerine rağmen seçim kurulunun seçimi iktidar partisinin ve dolayısıyla eski Cumhurbaşkanı Şevardnadze'nin kazandığını açıklaması üzerine muhalefetin seçimlere hile karıştırıldığı iddiaları sonrasında protesto gösterileri yapılmaya başladı (Köktaş, 2015: 106). Göstericiler kendilerine karşı konuşlanan askerlere kırmızı gül vermeye karar verdiler ve bu sempatik hareketin karşısında askerlerin çoğu silahlarını indirdiler ve kırmızı güller protesto hareketinin simgesi haline geldi ve bu sebeple Gürcistan'daki bu devrim "**Gül Devrimi**" olarak anılmaya başlanmıştır. Muhalif Ulusal Hareket Bloku'nun lideri Mihail Saakaşvili 22 Kasım'da göstericilerle birlikte parlamentoyu bastı. Muhalefet destekçilerinin düzenlediği protesto gösterilerine karşılık iktidar da harekete geçerek Acaristan'dan binlerce göstericiyi Tiflis'e getirerek karşı bir hareket başlattı. Muhalefet lideri Mihail Saakaşvili muhalefet grupları içerisinde en çok gösterici desteğine sahipti,

Acaristan'dan gelen göstericilerin parlamento önünde gösteri düzenlemeye başladığını öğrenmesi üzerine ülkenin farklı bölgelerine ziyaret düzenleyerek destek bulmaya çalıştı. Ziyaretler sonrasında arzuladığı desteği bulmuştu ve kalabalık konvoylar halinde başkent Tiflis'e gelen binlerce muhalif belediye binası önünde toplandılar. Göstericiler için geniş güvenlik önlemleri alınmış olmasına rağmen, güvenlik güçleri müdahale etmeyince parlamento binasını bastılar. Göstericiler parlamento binasını bastığında Devlet Başkanı Şevardnadze kürsüde konuşma yapmaktaydı ve konuşmasında "Bu girişim bir darbedir ve devlet başkanını devirmeyi amaçlamaktadır. Olağanüstü hal ilan etmekten başka çarem kalmadı" demiştir. Güvenlik güçlerinin bu çağrıya uymalarını isteyerek kamu düzeninin tekrar sağlanmasını talep etti ve ardından makam aracına binerek parlamento binasını terk etti ("Gürcistan'da Kadife Devrimi'nin...", 2003). Şevardnadze köşeye sıkışınca görüşmelere hazır olduğunu ve seçimleri tekrar edileceğini söylese de muhalefet lideri Mihail Saakaşvili, önerilerin artık çok geç olduğunu ve Şevardnadze'nin istifasını vermesini istemiş aksi takdirde göstericilerin kaldığı yeri basacağını ifade etmiştir. Sonunda halk hareketine karşı direnemeyen Şevardnadze istifa ederek 04.01.2004 tarihinde Gürcistan yeniden seçimlere girmiştir ("Kadife Devrimi'nin Ardından...", 2004). Saakaşvili yapılan seçimlerde beklendiği gibi % 96,7'lik çok yüksek bir oy oranı ile galip çıkarak cumhurbaşkanı oldu. Saakaşvili cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından cumhurbaşkanının yetkilerini artıran ve pozisyonunu güçlendiren ancak parlamentoyu zayıflatan bir anayasa değişikliği yaparak bunu parlamentodan geçirdi ve devrimden önceki siyasetçi ve bürokratlara rüşvetten davalar açtırarak yargıladı ("How The Rose Revolution Heppend", 2005).

Akabinde Acaristan'a müdahalesi ile Gürcistan'ın bölgede otoritesini sağlamlaştıran Saakaşvili, 2008 yılında Güney Osetya'ya Gürcistan'ın müdahalesi, Rusya ile Gürcistan arasında savaşa neden olmuştur. Rusya'yı hesaba katmadan atılan adım Gürcistan'ın işini hem iç siyasette hem de dış politikada zorlaştırmıştır. Bu süreçte BDT üyeliğinden ayrılan Gürcistan 2004'den beri Batı yanlısı politikanın toplum tarafından yanlış olduğu düşünölmeye başlamıştır. NATO üyeliğinin kısa sürede gerçekleşmeyeceği Şaakaşvili'nin siyasi geleceğini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca ülkede işsizliğin artması, ekonomik şartların kötüleşmesi ve rüşvetin tekrar yaygın bir hal alması Saakaşvili'nin halk nezdinde itibarını düşürmüştür. Ekim 2012'de İvanişvili'nin önderliğindeki Gürcü Rüyası Koalisyonu seçimleri kazanarak Saakaşvili'nin dönemine

son vermiştir (Köktaş, 2015: 101). Böylece Gül Devrimi etkisini tamamen yitirmiş, NATO ve AB üyeliği gibi hayaller suya düştüğü gibi toplumun ekonomik ve sosyal beklentilerini karşılayamamıştır. Dış ve iç politikada ise Saakaşvili Dönemi özellikle Abhazya ve Osetya sorununa müdahale ederek daha da zor ve karmaşık bir hale sokmuştur. Saakaşvili'nin yerine Rusya'ya yakınlığı ile tanınan İvanişvili'nin Cumhurbaşkanı olması Batı odaklı politikaların popülerliğini kaybettiğini göstermektedir.

Ukrayna'da ise 2000 yılında Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma'nın yasadışı uygulama ve talimatlarını açığa çıkartan ses kayıtlarının eski sosyalist/oligark lider Moroz tarafından ifşa edilmesi ile **“Kuçmagate sakandalı”** ortaya çıkmıştı. Artık Kuçma siyasi varlığını devam ettirmesi mümkün değildi ve Temmuz 2001'de yapılan seçimlerde Yuşçenko 112 sandalye elde ederek büyük bir başarı sağladı (Sarıkaya, 2010: 4). Kuçma iktidarı özgürlüklerin kısıtlandığı, hukukun raf kaldırıldığı eski Sovyet rejimini andıran ve olumlu taraftan bakılacak olunursa ekonomik reformlara dayalı fakat otoriter bir rejim uygulamaktaydı. Kuçmagate skandalında hükümetin yolsuzlukların araştıran gazeteci Gongadze'nin öldürülmesi ve Kuçma'nın bu ölümle ilgili ses kayıtları çok ciddi tepkiler çekmiş ve halk yoğun protosto gösterileri düzenlemişti ve böylece bu gösteriler ileride gerçekleşecek Turuncu Devrim'in provası ve altyapısını oluşturmuştur (Köroğlu, 2015: 34). Turuncu devrimin nedenlerine baktığımızda **“Nomenklatura”** isimli eski komünist parti üyelerinden oluşan bir kısım siyasi figürler oligarklar haline gelerek ülke sermayesinin çoğunu ellerine geçirdiler. Uluslararası Kiev Sosyoloji Enstitüsü'nün verilerine göre halkın % 55'i bunları iktidarın yardımı ile ülkeyi soyanlar olarak görmektedirler ve bunların çoğu siyasi parti lideri olup halk tarafından güvenilmeyen oligarklardı. Aynı zamanda bu oligarkların ve zenginlerin mafya ile ilişkisi bulunmaktaydı (Köroğlu, 2015: 33).

Devrimlerin altında yatan sosyo-ekonomik koşulların da etkisi oldukça çoktur. İşsizlik, enflasyon, yolsuzluklar, insan hakları ihlalleri gibi ülkedeki yaygın sorunlar ciddi boyutlara ulaşmış, halk tarafından huzursuzluğun kaynağı haline gelmiş ve iktidarlar bu kötü gidişattan sorumlu tutulmaktaydı. Kısacası halihazırda bir isyan hareketine hazır huzursuz halk kitlesi mevcut durumdaydı. Sadece Ukrayna özelinde değil Baltıklar hariç Sovyet sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan ülkeler için durum

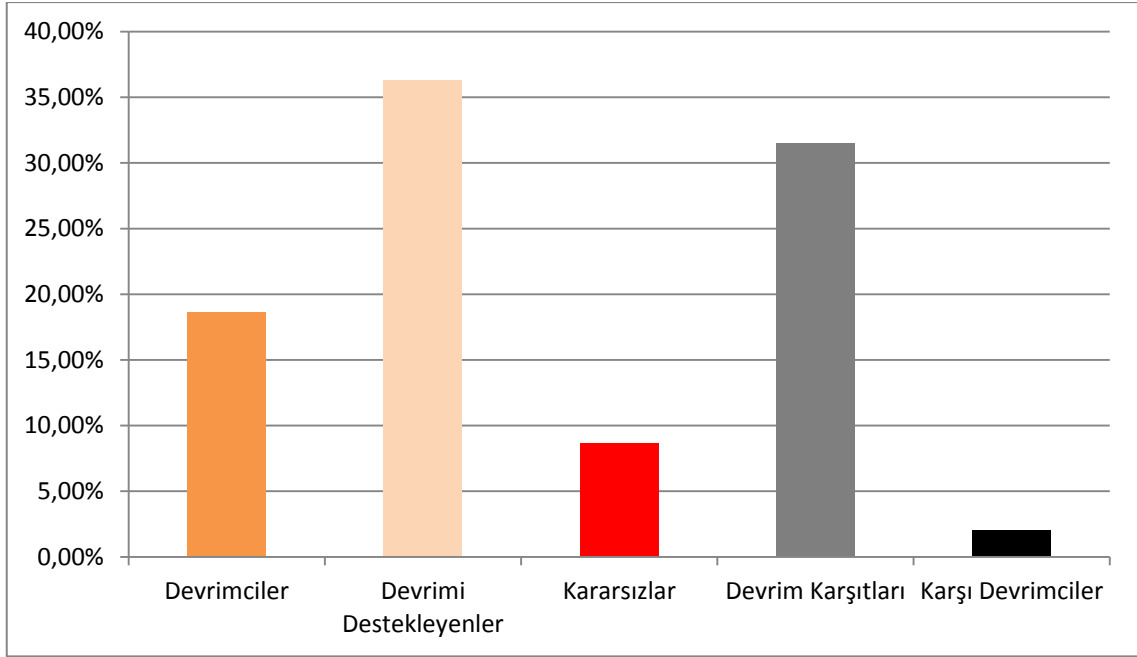
çok değişmemiş Rusya'nın etkisinde olan ve Rusya yanlısı siyasetçiler hala iktidar sahibi olmaya devam etmekteydi (Toprak, 2014: 5).

Ukrayna'da 2004 seçimlerinde iki önemli adaydan birisi Viktor Yuşçenko ve diğeri Viktor Yanukoviç seçimlerde ağırlığını hissettirmiştir. Yuşçenko ve destekçileri Batı yanlısı ve AB ile bütünleşme politikaları izlerken, Yanukoviç ise Rusya yanlısı tutumu ve statükocu bir siyasi süreci benimsemişti (Köroğlu, 2015: 34). Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç Rusya taraftarı ve sağ eğilimli siyasi duruşu ile tanınmakta olup AB ile yıllarca sürdürdüğü müzakereleri Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı reddeden tavrı ile akabinde yaşanan gelişmelere zemin hazırlamıştır (Apakan, 2014).

22 Kasım 2004 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerde "Bizim Ukrayna" koalisyon lideri Viktor Yuşçenko % 48,51 oy oranına ulaşırken Bölgeler Partisi lideri Viktor Yanukoviç halkın % 51,49 oyunu almıştı. Huzursuz ve güvensiz bir ortamda gerçekleşen seçimlerde muhalefet ve sivil toplum seçimlere hile karıştığını iddia etmiştir. Yapılan bu seçimler yüzlerce seçmen tarafından Bağımsızlık Meydan'ında protesto eylemi başlamış ve büyük halk kitlelerince seçimlerin yenilenmesi talep edilmiştir. 26 Aralık 2004 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve Yuşçenko yenilenen seçimlerde oyların % 54,05'ini alırken Yanukoviç % 43,95'te kalmış ve Yuşçenko başkanlık seçimini halk desteği ile kazanmıştır (Köroğlu, 2015: 35). Ukrayna'daki bu iki seçim arasında seçimlerin iptal edilerek yenilenmesini isteyen halk hareketi "Turuncu Devrim" olarak adlandırılmıştır. Daha sonra başkanlık seçimini kazanan Yuşçenko'nun muhaliflerce zehirlenmesi iddiası bu hareketi söndürememiş bir süre daha etkisi devam etmiştir.

2006 yılında ülke tekrar parlamento seçimlerine gitmiş, Bölgeler Partisi seçimde 175 sandalye kazanarak Yanukoviç başbakan olmuştur. Turuncu Devrim'in kısa sürede etkisini kaybetmesinde devrimci halka vaad edilen sözlerin yerine getirilmemesi ve oligarklar ile Rusya yanlısı grupların etkili olduğu söylenebilir. 2010 yılına gelindiğinde ise yapılan başkanlık seçimlerinde 17 Eylül 2010'da ikinci tur oylamada Bölgeler Partisi % 36,75 oyla birinci olmuş, bir önceki seçimlerin galibi Bizim Ukrayna'nın oyları % 5,69'a kadar düşmüştür (Köroğlu, 2015: 337). 2010 yılında Turuncu Devrim'in etkisi tükenerek Ukrayna bu tarihten sonra Rusya'ya daha yakın politikalar izlemiştir.

Tablo 4.1. Turuncu Devrim’de Tarafların Yüzdesel Oranları.

Kaynak: Beissinger (2013: 579)

Tablo 4.1’de Ukrayna Turuncu Devrimi’nde tarafların yüzdesel oranları verilmiştir (Beissinger, 2013: 579). Bu tabloya göre Ukrayna’da niceliksel olarak devrimciler yönünde üstünlük görülse de neredeyse dengeli bir şekilde toplumun kutuplaşması söz konusudur. Bunun altında yatan neden ise büyük oranda Ukrayna’nın doğusu ve batısı arasındaki etnik farklılaşmadan kaynaklanmaktadır.

Ukrayna’nın yaklaşık nüfusu 44 milyon olup bunların % 77’si Ukraynalı ve % 17’si Ruslardan oluşmaktadır (“Ülke Profili: Ukrayna”, 2014). Buna göre Ukrayna nüfusunun yaklaşık 8 milyonu etnik Ruslardan meydana gelmektedir ve 3 milyon Ukraynalı da Rusya’da yaşamakta, diğer en yoğun Ukraynalılar 2,5 milyon ile ABD ve Kanada’da yaşamaktadır. Özellikle ABD ve Kanada’da yaşayan Ukraynalılar Turuncu Devrim’e maddi olarak ve bizzat Ukrayna’ya giderek destek olmuşlardır. Ukrayna, Ukraynaca konuşan “**milliyetçi batı**” ile “**Rusça konuşan ayrılıkçı**” doğu olarak ayrıldığı görülmektedir. Bu ayrışmanın nedeni hem etnik aidiyete dayanmaktadır hem de Ukrayna’nın batısı Avusturya-Macaristan ve Polonya ile doğu Ukrayna ise Rusya ve SSCB ile uzun yıllar iç içe yaşayıp özdeşleşmiş olmalarından kaynaklanmaktadır (Sarıkaya, 2010: 5).

Ukrayna’da gerçekleşen Turuncu Devrim’deki dış destek ve uluslararası siyasetin olduğu sıkça gündeme gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası Pentagon tarafından çok daha önceden hazırlanan fakat uygulamaya sokulması için uygun zamanı kollayan ABD “**Demokrasi ihracı projesi**”ni uygulamaya sokması ile bir diğer proje olan “**Avrasya’nın dönüşüm projesi**” de hayata geçirilmiştir (Oğan, 2005). Soğuk Savaşın bitimi ile doğu bloku ülkeler hızla AB’nin parçası haline getirilmiş, NATO’ya üyelikleri kabul edilmiştir ve böylece Rusya’nın etki alanından uzaklaştırılmışlardır. Aynı şekilde eski SSCB ülkelerini Rusya “**yakın çevre**” gereği kendi “**arka bahçesi/yaşam alanı**” olarak görmüş fakat ABD ve AB ise Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya’da Rusya üstünlüğüne karşı politikalar yürüterek “**çevreleme stratejisini**” hayata geçirirken Rusya ise bunu kendi yaşam alanına direk saldırı olarak görmüştür.

ABD, Rusya’nın tekrar güçlü bir şekilde dönüş yapmasından ve Çin’in SSCB’nin yerini doldurmasından çekinmiştir (Toprak, 2014: 235). ABD, Turuncu Devrim öncesi siyasi partilerin gelişmesi, yasamanın güçlenmesi, hükümet dışı örgütlerin gelişimi ve güçlenmesi, bağımsız medyanın kuvvetlenmesi ve seçim yardımları kapsamında Ukrayna’ya maddi yardımda da bulunmuştur. Devrimin ardından seçimleri kazanarak cumhurbaşkanı olan Batı yanlısı Yuşçenko ABD’de sıcak karşılandı ve ABD’ye yaptığı ziyarette Kongrede konuşma fırsatı verilerek onurlandırıldı. Konuşması 26 kez alkışlarla kesilerek büyük bir teveccüh gösterisinde bulunuldu. Ukrayna’yı NATO’ya dahil etme girişimlerinden dolayı ABD hükümeti Ukrayna’nın siyasi liderlerinden güvenilir müttefik olarak sadece Yuşçenko’yu gördü (Zielys, 2014: 83).

Turuncu Devrim’de ABD’nin resmi kaynaklarına göre 35 milyon doların üzerinde devrimcilere yardım gönderdiği, National Endowment For Democracy (NED) ve G. Sarros tarafından kurulan ve fonlandığı bilinen Open Society Foundation (Açık Toplum Derneği) gibi uluslararası destekler ile fonlanmıştır (Berzina, 2014: 6). Çok iyi organize edilmiş bir üst aklın varlığını kanıtlar nitelikte “**sivil itaatsizlik**” temalı devrim hareketi yurtdışı planlı veya destekli olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Genellikle Sırbistan’daki “**Buldozer Devrimi**”nde “**Optor**”un kullanıldığı gibi Ukrayna’da “**Pora**” gençlik örgütleri organize edilerek kullanılmışlardır (Toprak, 2014: 238). Dünyanın farklı yerlerinde meydana gelen hükümet karşıtı eylemler ile renkli devrimlerde finans kaynakları, kullanılan insan kaynağı ve yöntemler çok benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir.

Rusya renkli devrimleri, uluslararası güvenliğe bir tehdit olarak düşündüğünü belirtmiş, askeri gücünü kullanmayı saklı tuttuğunu ifade etmiş ve bilgi savaşının bir aracı olarak yorumlamıştır. Rus siyasi ve askeri liderleri 2013/2014 Ukrayna krizinde renkli devrimlerin yeni bir savaş yaklaşımı olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Rusya, renkli devrimlerde etkilemenin gizli aracını kullanmakla Batı'yı eleştirmiş fakat aynı yöntemleri kendileri de kullanmışlardır. Çıkarlarını uluslararası alanda sürdürmek ve Rusya içerisinde meydana gelebilecek renkli devrim ihtimalini önlemek üzere yumuşak ve sert gücünü bir set halinde “**karşı devrim stratejisi**” olarak kullanmıştır. 2014'te Kırım'ın ilhakı, Rusya'nın karşı devrim vakası olarak incelenmektedir (Berzina, 2014: 3).

Rusya'nın askeri doktrinine göre renkli devrimler açık olarak zikredilmese de Rusya'ya yönelik temel askeri tehlikelerden birisi “farklı ülke ve bölgelerde durumu istikrarsızlaştırma girişimi ve stratejik istikrarı yok etme” olduğu vurgulanmıştır. Rusya Genelkurmay Başkanı General Valery Gerasimov, renkli devrimleri politik, ekonomik, insani ve askeri olmayan yöntemlerin kesişimi ile protesto potansiyelindeki nüfusun dışarıdan manipüle edilmesi ile şiddet içermeyen bir iktidar değişimi olarak tarif etmiştir (Berzina, 2014: 10-15). Batı yanlılarınca demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak görünürken Gerasimov rakip ülkelerdeki siyasi ve askeri hedefleri başarmak için askeri olmayan bir yöntem olarak değerlendirmiştir. Rus halkı da web siteleri ve bloglarda Cumhurbaşkanı V. Yuşçenko'nun eşi Katerina Yuşçenko'nun ABD doğumlu ve ABD dışişlerinde memur olarak çalışmasından dolayı Cumhurbaşkanı'nın ABD'ye hizmet ettiği ve Başbakan Arseniy Yatsenyk'ı NATO ve ABD'nin ajanı olduğu yazılmaktaydı. Putin ise yeni durumlarda modası geçmiş olan renkli devrimlerden vazgeçmeleri için açık bir çağrı yapmıştır (Berzina 2014: 10-15).

Gerasimov, yabancı eğitimciler tarafından isyancıların eğitilmesi ve bunlarla çatışma durumu, hükümet karşıtı güçlere silah ve malzeme tedariği sağlanması, ücretli askerlere başvurulması, özel askeri şirketler ve yabancı savaşçılar ile isyancıların güçlendirilmesi gibi riskleri barındıran durumların söz konusu olacağını belirtmişti. Rusya bir müdahale yapması durumunda eğer isyan başarısız olursa askeri operasyonlar bahane edilecek veya hükümet kitle imha silahları kullandığı iddiaları ileri sürülebilecektir. Askeri müdahale veya hükümet karşıtı güçlere askeri yardım ve destek, uluslararası tehdit boyutunu artıracak ve paralı asker, terörizm, aşırıcılar ve sınırları

aşan suç ve şiddetin artacağını savunmuştur. Rusya Genelkurmay Hareket Başkanı General Vladimir Zarudnitsky Moskova'da uluslararası güvenlik üzerine verdiği konferansta geleneksel savaştan renkli devrimlerin farklı özelliklerini ortaya koymuştur (Berzina, 2014: 15). Buna göre sınırlar saldırı ve savunma arasındadır ve geleneksel savaşın strateji ve taktikleri silinmiştir. Ön ve geri kalmamıştır ve savaş belli bir alanı veya yönü değil bir ağ olarak ülkenin her yerini kaplar. Askeri operasyonlar genellikle şehir ve yerleşim merkezlerine çekilmiştir. Paralı askerler, çeteler, sivil halkı kalkan olarak kullanırlar ve savaşa katılmayan sivil nüfusa ağır kayıplar verdirirler. Askeri hareketlilik uluslararası hukuku aşar ve bu kurlsuz bir savaş türüdür çünkü muhalif ve paralı gruplar legal çerçevenin dışındadırlar ve böylece yasal sınırları olmayan bir savaşta vahşet yaşanır. Terörist ve çetelerce yönlendirilmiş olduklarından renkli devrimler aktif olarak suç yapısı içermektedir (Berzina, 2014: 15). Batı'nın jeopolitik genişlemesine karşı Rusya'nın stratejilerinden birisi, Zarusnitsky'nin kurgusuna göre direk askeri müdahale yerine ülkedeki iç çekişmeleri ve çatışmaları korumak, artırmak veya suni olarak çatışan tarafları kışkırtmak olmuştur. Rusya'nın karşı devrimi sadece askeri güce dayalı kalmamış yumuşak gücü de kullanarak renkli devrimlerden edindiği tecrübe ile aynı yöntemlerle karşılık vererek Kırım'ın ilhakının zeminini hazırlamıştır.

Kırım Tatar Türkleri ise Turuncu Devrim sırasında Yuşçenko'ya destek vermiştir. Kırım'da çoğunlukla Rus etnik kökenine sahip Ukrayna vatandaşları yaşamaktadır ve Kırım Türkleri Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olarak kalmasını istemektedirler ve bununla birlikte aynı şekilde Kırım için Kırım Türkleri anahtar rol oynamaktadır. Kırım Türkleri Yuşçenko'ya bu süreçte beklentilerini iletmişler, özellikle yerleşim yeri için toprak verilmesi hususunda destek istemişlerdir. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin parlamentosu ise "sözde Ermeni soykırımını" onaylayarak Kırım Türklerine karşı siyasi karşılık vermişlerdir (Oğan, 2005). Türkiye kendi çıkarları için Ukrayna'da siyasi bir kriz ve çatışma arzu etmeyip Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı özerk cumhuriyet statüsünde kalmasını istemektedir.

Nihayetinde, Turuncu Devrim'den sonraki 2005-2010 yıllarında Cumhurbaşkanı V. Yuşçenko devlet memurlarını değiştirmekten başka devlet kurumlarını reforme etmeyi başaramadı ve hukukun üstünlüğünü ülkeye yerleştirme gayreti göstermedi. Siyaseti etkili kontrol sistemi ile denetim mekanizmasını işletememesi ve açık güç

paylaşımını ülkeye tesis edememesi sonucu Ukrayna'yı tekrar otoriter yönetime geri dönüş için kırılğan hale getirdi (Zielys, 2014: 81).

Renkli Devrimlerin son örneği Kırgızistan'da yaşanmıştır. 27 Şubat 2005 tarihinde Kırgızistan genel seçimlere gitmiş ve seçimlerin ilk turunda oyların çoğunluğunu alarak seçimi Akser Akayev kazanmış ancak muhalefet seçimleri Akayev'in hileli kazandığını iddia etmiştir. Ardından AGİT 28 Şubat'ta seçimlerin demokratik kurallara aykırı bir şekilde yapıldığını açıkladı. Böylece ülkenin güneyinden başlayan ayaklanma Başkent Bişkek'e sıçrayarak devrim başarıya ulaşmıştır. "Sarı Devrim" ya da "Lale Devrimi" olarak isimlendirilmiş olan bu darbe kansız bir şekilde sonlandırılarak çok geçmeden düzen sağlanmıştır. Bu darbenin arka planında antidemokratik uygulamalar, yolsuzluklar, işsizlik, ülkenin kuzeyi ve güneyi arasındaki gelişmişlik farkı gibi sosyal ve ekonomik nedenlerin yanı sıra uluslararası boyutu bulunmaktadır. Akayev Rusya yanlısı bir siyaset sürdürmüş ve Rus asıllı Nikolay Tanayev'i başbakanlık görevine atamıştı ve Çin ile son dönemlerde kurduğu iyi ilişkiler ABD'yi rahatsız etmiştir. ABD Kırgızistan'ın jeopolitik konumundan dolayı üsler kurmuş olması sebebiyle Kırgızistan iktidarının Rusya ve Çin odaklı politikalar uygulaması bölgedeki varlığına bu gelişmeleri tehdit olarak görmüştür (Bozkurt, 2006, 130).

Lale Devrimi diğer renkli devrimlere göre bazı farklılıklar ile meydana gelmiştir. Diğerlerinden ayıran bir özellik Lale Devrim'i şiddet içerikli olmuştur. Diğer ayrıcı bir nokta ise Ukrayna ve Gürcistan'da devrim sonrası Batı yanlısı siyasetçiler iktidar olurken Kırgızistan iktidarını devralan Bakiyev liderliğindeki geçici hükümetten itibaren devam eden süreçte Rusya ile ilişkiler daha da güçlenmiş ve hatta Kırgızistan'daki ABD üslerinin statüsünün sorgulanması ABD-Kırgızistan ilişkilerinde bunalım yaşanmasına neden olmuştur. Devrimin ardından radikal İslam, kuzey-güney gerilimi, etnik çeşitlilik istikrarın oluşmasını zorlaştırmaktadır. Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki Andican olayları ile patlak veren mülteci krizi dış nedenlere bağlı istikrarsızlığı artırmıştır. Devrim sonrasında yolsuzluklar, siyasi cinayetler, siyaset-mafya ilişkisi ülkede hala hakim olup işsizlik ve ekonomik sorunlara çareler üretilememiştir. Bakiyev ülkede kontrolü ele alabilmek için daha da otoriter bir şekilde ülkeyi yönetmiş, muhalefet ve medyaya baskılar uygulanmıştır. Böylece Lale Devrim'i demokrasiye giden bir adım olarak görülmekten çıkıp ülkede siyasi elitlerin yer değişimi olduğu yönünde görüşler ile tartışmaya açık hale gelmiştir (Musabay, 2009: 152-154).

Strakes (2011: 83)'e göre Sovyet ardıl ülkelerde meşruiyet krizine neden olan renkli devrimlerin siyasal nedenlerini Sovyet Dönemi'nin üst pozisyonlarındaki (politbüro gibi) aynı kişilerin siyasal ve bürokratik makamlara getirilmesi, gücün iktidarda yani yürütmeye toplanması, dış ilişkilerde Moskova ile siyasal ve ekonomik yeniden entegrasyona yaklaşılması (Moldova ve Belarus 2001-2005 dönemi gibi) ve Sovyet Dönemi uygulama ve sembollerinin geri hayata getirilmesi olarak sıralamıştır. Strakes iktidarı devrim ile devralan devrimci liderler kriz dönemlerinde iktidarını sürdürmenin metodu olarak selefinin uyguladığı aynı metotları uyguladığını iddia etmiş ve dahası iç kontrolü sağlamak için anti-demokratik uygulamalar sadece komünist dönemle sınırlandırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. 1918-21 dönemindeki Rus İç Savaşı'nda hem Bolşevikler hem de anti-Sovyet güçleri toplumu etkileme ve denetim altına almak için benzer metotları kullanmışlardır ve bu uygulamalar Avrasya siyasal kültürüne işleyerek çağdaş dönemde de etkisini sürdürdüğünü savunmuştur. Otoriter yönetim şekli Rusya ve Sovyet ardıl ülkelerde halen geçerli ve yaygın bir uygulamadır ve toplumun demokratikleşme talepleri devrimlerden sonra bile hayata geçememiştir.

Sonuç olarak Renkli devrimler ile halk tarafından demokrasinin ülkeye yerleşmesi, ekonomik refah seviyesinin yükselmesi, yolsuzluklar, nepotizm, işsizlik gibi sorunların giderilmesi ve göreceli olarak da Batı ile entegrasyon talepleri gerçekleşmemiş ve hatta Kırım sorunu ile Ukrayna'da, Güney Osetya ve Abhazya sorunu ile Gürcistan'da durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Görünürde devrimler başarılı olarak görünse bile zamanla bunun sadece iktidar değişimine yol açmanın ötesine geçemediği ortaya çıkmış ve hedefine ulaşamamış devrimler olarak tarihte yerini almıştır. Bu devrimleri uluslararası boyuttan değerlendirdiğimizde ise Rusya'nın gelişmeleri sabırla izlediği ve kurguladığı strateji ile yaptığı müdahalelere renkli devrimlerin gerçekleştiği bu üç ülkede deyim yerindeyse ipleri elinde tutmaktadır ve ABD ve AB'nin Rusya'nın attığı adımlardan döndürecek bir strateji geliştiremediği ortaya çıkmıştır. Özellikle Ukrayna ve Gürcistan şimdilik Kırım ve Güney Osetya'daki çıkmaz ile Batı yanlısı siyasal tercihinin bedelini ödemektedirler ve ABD ve AB tarafından bu süreçte yeterli desteği görememişlerdir. Türkiye bağlamında baktığımızda Türkiye Kırım'ın işgaline karşı çıkararak Kırım'ın Rusya'ya ilhak olmasını tanımamaktadır ve bu doğrultuda Ukrayna'ya desteğini her defasında iletmektedir.

Ukrayna ile giderek artan şekilde özellikle karşılıklı askeri teknoloji transferinde askeri işbirliği yapmaktadır. Aynı şekilde Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmaktadır.

4.4.2. Kafkasya'da Bağımsızlık Çabaları

Kafkasya Bölgesi kuzey ve güney olmak üzere iki farklı siyasi kısma ayrılmıştır. Kuzey Kafkasya Rusya Federasyonu içerisinde 7 özerk cumhuriyetten oluşmaktadır. Bunlar Çeçen Cumhuriyeti, Dağıstan Cumhuriyeti, İnguşetya Cumhuriyeti, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti, Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti ve Stavropol Krayı'dır. Güney Kafkasya, bazen Transkafkasya olarak da bahsedilir, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da oluşan bölgedir. Tablo 18.'de Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin başkentleri, nüfusu ve yüzölçümleri verilmiştir. Kuzey Kafkasya, en büyük nüfus yoğunluğu Dağıstan ve Çeçenistan'da olmak üzere toplam yaklaşık 7,5 milyon insanı coğrafyasında barındırmaktadır. Monoetnik olarak görülebilecek sadece Çeçenistan ve İnguşetya olup Dağıstan ise en fazla etnik gruplardan oluşan cumhuriyettir. Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetya'nın % 90'ı Müslüman iken özellikle Kuzey Kafkasya'nın batısı Osetinlerin varlığı nedeniyle çoğunlukla Hıristiyan'dır. Kuzey Kafkasya Rusya'da işsizliğin en yüksek görüldüğü, ekonomik olarak zayıf kalmış ve Rusya'nın en istikrarsız bölgesidir (Akhiyadov, 2020: 1-2).

Tablo 4.2. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetlerinin Başkentleri, Nüfus ve Yüzölçümleri

Cumhuriyetler	Başkenti	Nüfusu	Yüz Ölçümü
Adige	Maykop	450.000	7.500 km ²
Çeçenistan	Grozni	1.500.000	16.000 km ²
Dağıstan	Mahaçkale	3.000.000	50.000 km ²
İnguşetya	Magas	500.000	3.500 km ²
Kabardey-Balkar	Nalçik	850.000	12.500 km ²
Karaçay-Çerkez	Çerkesk	450.000	14.000 km ²
Kuzey Osetya	Vladikavkaz	700.000	8.000 km ²

Kaynak: Akhiyadev, 2020

Kafkasya tarihin ilk dönemlerinden beri kavimlerin uygun bir geçiş noktası olmuş ve kıtlar arası köprü vazifesi görmüştür. Birçok farklı halk Kafkasya güzergahından geçiş yapmış, yerleşmiş ve böylece tarihsel süreç içerisinde elliden fazla etnik yapının yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Kafkasya yeraltı ve yerüstü zenginliği ve jeopolitik

konumu ile bölge güçleri ve büyük güçler tarafından ilgi merkezi olmuş ve istilalara uğramıştır (Alpargu, 2007:330-331).

Kuzey Kafkasya'ya 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı ve İran Safevi Devleti hakim olabilmek için rekabet içerisindeydiler. Çarlık Rusya İran ile ittifak yaparak Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyetine son vermeye çalıştı. Rusya General Vasili Potto ile IV. İvan Dönemi'nden başlayan ve bu tarihten sonra da bölgeye ilgisi devam etmiş ve Kafkasya'da hakim güç olma fikri kalıtsal hale gelmiştir. Ancak Ruslar Kafkasya'ya kolay hakim olamamışlar, Kuzey Kafkasya'yı sınırlarına dahil etmeleri birkaç yüzyıl sürmüştür fakat hakimiyet sağlama adına ve sonrasında bölge halkı insanlık dışı ağır Rus zulmüne maruz kalmıştır. Rus mezalimi bölge halkının Ruslara karşı kinini artırmış ve birçok isyanlar çıkmıştır. İmam Mansur, Gazneli Mahmut, Hamzat Bek ve Şeyh Şamil gibi önderlerin liderliğinde Kafkas halkları 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rus işgaline direnmişlerdir fakat 1864 tarihinde sonlanan Kafkas Savaşları neticesinde yüz binlerce Kafkas halkı Osmanlı'ya sürgün edilmişler ve sonrasında çıkan birkaç isyan kanlı bir şekilde Ruslar tarafından bastırılmıştır. Böylece 19. yüzyılın ortasından itibaren Kuzey Kafkasya Rusya'nın idari hakimiyeti altına girmiştir. Daha sonraki süreçte Bolşevik ihtilaliden sonra Komünizm'in ideolojik dayatması altında özellikle ulusal aydınlar ve Müslüman din adamlarına yönelik baskı ve kitlesel imhalar yapılmıştır (Akiyadov, 2020: 4).

2. Dünya Savaşı sırasında ise Çeçen-İnguş ve Karaçay-Balkar halkları Orta Asya'ya sürgün edilmişlerdir. 1957 yılından sonra bu halkların topraklarına geri dönmelerine izin verilse de sürgün sırasında açlık, hastalık ve soğuktan binlerce kişi hayatını kaybetmiştir (Akiyadov, 2020: 4). Çeçen halkının genellikle isyan çıkarması Çeçenlere çok pahalıya mal olmuştur. Tarihi süreç boyunca Rus tahakkümü altında kalmayı reddeden Çeçen halkı her isyan sonrası tarlaları talan edilmiş, köyleri yakılmış, ileri gelenleri katledilmiş, başka bölgelere iskana zorlanmış ve Slav kökenli iskancılar Çeçen topraklarına yerleştirilmiş ancak yine de her fırsatta ya tek başlarına ya da komşu halklarla birlikte isyana kalkışmışlardır (Uyar, 2018). Kuzey Kafkasya'ya Rus asıllı yönetici atamaları ile bölge yönetilmiş ve Rus öğretmenler aracılığı ile Kuzey Kafkas milletlerini Sovyet vatandaşına dönüştürme projesi hayata geçirilmiştir (Akiyadov, 2020: 4). Çeçenlerin bugün Rusça dışında başka bir dil konuşmadığını göz önüne

alırsak bu gibi asimilasyon politikalarının Ruslar açısından bir bakıma sonuca ulaştığı söylenebilir (Uyar, 2018: 287).

Sovyetler Birliği güvenlik, ekonomik ve siyasi çıkarları gereği Kafkas halkının demografik yapısını değiştirmiş ve aralarında suni sınırlar çizmesi bölgenin bölünmüş ve parçalanmışlığını daha da artırmıştır. Etnik unsurların birbirileri arasındaki husumetin artmasına neden olmuştur. SSCB yıkıldıktan sonra Kafkas halkları bir kimlik bunalımı yaşamışlar “**Sovyet vatandaşı**” olan Kafkasların etnik unsurları kendilerini nasıl tanımlayacağı yönünde bocalama yaşamıştı. Ancak SSCB yerine kurulan BDT'nin en önemli parçası olan Rusya Federasyonu içerisinde kalan Kuzey Kafkasya Rus dış politikasının vazgeçilmez bir parçası olduğunu göstermiştir ve ayrıca Rus jeopolitik sahasının en kırılgan bölgesi Kafkasya olmuştur. Kafkasya'da dini ve etnik bağlar nedeniyle İran ve Türkiye Ruslara karşı en büyük tehlike olarak görülmüştür. (Alpargu, 2007: 331).

Çeçenler Arapların yaşadığı İslam'dan farklı olarak kendilerine has İslam geliştirdiler. Sunni İslam'ın bir kolu olan Sufi Tarikatı ile İslami öğreti ve uygulamayı tercih ettiler. Şeria hukukunun uygulamalarını takip etmemişlerdir. Komünizm yönetimi altında Çeçen toplumu İslam'dan uzaklaşsa da İslam toplumda önemli rol oynamaya devam etmiştir. Glasnost'un getirdiği rahatlama ile 1980'lerin ortalarından itibaren tekrar İslam toplumun yaşamında önemli bir yer edinmiş ve böylece Glasnost Dönemi İslam'ın bölgede yükselmesine olanak sağlamıştır. Çeçenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Duyayev İslami referanslara yönelmeden seküler bir cumhuriyet kurmak istemiştir. Çeçenistan'ın seküler bir anayasa ve hükümet ile yönetilen Batı tarzı bir cumhuriyet kurmak istediğini ifade etmiştir. Ancak Dudayev sonradan İslam'a dönüş yaptı ve siyasi amaçlarını elde etmek için ideolojik bir araç olarak İslam'dan yardım almıştır. 1994-1996 yılları arasında gerçekleşen ilk Çeçen-Rus Savaşı ağırlıklı olarak ayrılıkçı ve milliyetçilik saikleri ile verilen istiklal savaşı iken, İkinci Çeçen Savaşı (1999-2009) din temelli bir savaşa dönüşmüştür (Karim, 2013: 62-66).

Çeçenistan bağımsızlık savaşını verirken 1,2 milyon nüfusu olup 19.300 kilometre karelik bir yüzölçüme sahipti. Nüfusunun % 60'ı Çeçen-İnguş, % 35'i Rus ve % 5'i diğer Kafkas milletlerden oluşmaktaydı. Çeçen dağ köylerinde Nakço Kabilesi Çeçen olarak bilinirken, Anguş köylerindeki Galgay Kabilesi ise İnguş olarak tanınmaktadır.

18. yüzyıldan sonra bu iki kabile “Vaynaks” olarak bilinirler. 15 Eylül 1991’de Çeçenistan ve İnguşetya bağımsız cumhuriyetler olarak ayrılmışlardır (Dash, 1995: 370). İnguşlar Çeçenler ile akraba topluluklar olmasına rağmen Rusya’ya karşı Çeçenistan’ın bağımsızlık ilanı sonucunda Çeçenistan’dan ayrılarak Rusya Federasyonu’na bağlı olduğunu bildirmişlerdir (Uyar, 2018: 289). Çeçenistan’ın uluslararası tek sınırı güneyinde Gürcistan olup tek çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çeçenistan’ın üç tarafı Rusya’ya bağlı diğer kuzey Kafkas cumhuriyetleri ile çevrilidir. Kuzeyden Stavropol Kıray’ı, batıdan İnguşetya ve doğu ve güneyinden ise Dağıstan ile çevrilidir. Petrol üretim merkezi olan Çeçenistan Bakü’den Karadeniz liman şehri Novorossiysk’e uzanan petrol boru hattı Çeçenistan’dan geçmektedir. Çeçenistan konum olarak Hazar ve Orta Asya petrol ve doğal gaz boru hatlarının Karadeniz’e bağlayan geçiş güzergahında olması ona jeopolitik bir önem yüklemektedir (Kipp, 2001: 48).

1991 yılında SSCB’ye bağlı cumhuriyetler ardı sıra bağımsızlıklarını ilan ederken Cavahar Dudayev önderliğinde iktidara hakim olan gruplar Rusya Federasyonu’nun egemenliğini kabul etmediklerini beyan ederek Çeçenistan’ın bağımsızlığını ilan ettiler ve böylece bunu kabul etmeyen Rusya ile Çeçenistan arasında Kuzey Kafkasya’da Çeçen krizi 26 Kasım 1994’te Moskova ve Grozny arasında direk çatışmaya dönüştü. Rusya kendine bağlı federe devletlere yani Rusya Federasyonu ile federe devletler arasındaki yetki paylaşımını içeren Federasyon Anlaşması’nı sunmuştu ancak Çeçenistan bu anlaşmayı imzalamayı reddetti (Özer, 2012: 131). Bu sürecin başlangıcı 23-25 Kasım 1990’da Zavgayev, Çeçen Ulusal Kongresi’ni toplaması ile başlamıştır. Bu kongrede Çeçenistan’ın bağımsızlık yönünde taleplerin baskın bir şekilde tartışılması sonucunda Zavgayev Çeçenistan’ı yeniden diriltme sözü verdi ancak kendisi merkezî bir politika takip ediyordu. Burada General Dudayev Çeçen Ulusal Komitesi’nin Başkanı seçildi. Merkezî ve Gorbaçov’un yolunu takip eden Zargayev ile milliyetçi Dudayev arasında çekişme başladı. 27 Kasım 1991’de Dudayev seçimleri kazanarak başkan seçildi ve kendi kabinesini oluşturmasının ardından Çeçen direniş hareketini kırmak için Rusya tarafından kendine karşı oluşturulan muhalif grupları kabinesinden uzaklaştırarak gücünü sağlamlaştırdı ve Çeçenistan’ın bağımsızlık sürecine giden ayrılıkçı Çeçen hareketini başlattı (Dash, 1995: 370). Bu açıkça Rusya’ya bir meydan okumaydı ve artık Rusya’ya bağlı olmadığını açık bir

beyanı olmaktadır. Ancak Self-determinasyon hakkı olarak görülebilecek bu girişim kendi kaderini belirlemek için yetersiz kalmıştır ve günümüzde hak sahibi olmak o hakkı elde etmek arasında farklar olduğunu göstermiştir (Sönmez, 2019: 666). Dudayev'in amacı silahlı bir mücadele değildi Rusya ile müzakereye oturup anlaşmaktı, savaşın iki taraf için de yıkıcı sonuçlar getireceğinin farkında olduğundan diplomasi ile sorunu gidermek istemiştir ancak Rusya Çeçenistan'ın bağımsızlığını kabul etmeyecek ve Grozny'i kuşatacaktır.

1991'de Yeltsin seçim kampanyasında Rusya'nın artık imparatorluk hayallerinin olmadığı her anayasal ünitenin bağımsızlık hakkına sahip olduğunu ve bu yönde irade ortaya koyan cumhuriyetler ile anayasal federe devletlere bağımsızlık hakkının verileceği yönünde kampanya yürütmüştü. (Dash, 1995: 371). Ancak Sovyetler Birliği'ne bağlı 15 cumhuriyet bağımsızlığını kazanırken Kafkas milletleri bu kapsamın dışında tutulmuş ve self-determinasyon çerçevesinde Çeçenistan'ın bağımsızlık talebi reddedilmiştir. Moskova Çeçenistan'ın zaferini kabul ederse Sovyetler Birliği'nin parçalandığı gibi Rusya Federasyonu'nun da jeopolitik **“domino”** etkisi ile parçalanmaya maruz kalacağını öngörüyordu (Kipp, 2001: 47). Diğer taraftan ekonomik olarak zor şartlardan geçen Rusya Hazar ve Orta Asya petrol ve gaz gelirlerinden elde edeceği milyarlarca dolarlık gelirden vazgeçemezdi. Ayrıca Rusya iç siyasetinde de çalkantılı bir dönem geçiriyordu. Yeltsin Dönemi'nde Rusya çetelere ülkesine dönüşmüştü. Rüşvet ve yolsuzluk ile devlet memurları ve yeni mafya işadamları (oligarklar) ağı zenginliğini artırırken toplumun büyük bir çoğunluğu açlığa sevk edilmişti. Sovyetler Birliği Dönemi'nde oluşan orta sınıf tamamen yok olmuş ya küçük azınlık ama süper zenginler ya da açlık ile sınanan büyük çoğunluğun oluşturduğu toplumsal bir yapı oluşmuştu. Bu durum Yeltsin ve çevresine güven kaybı yarattı. Toplumdaki güvenini restore etmek için Çeçenistan'daki krizi fırsata çevirip yapılacak bir savaşta küçük zafere ihtiyaçları vardı (Rigi, 2004: 146).

Çeçenistan'ın bağımsızlık bildirisi üzerine Boris Yeltsin Çeçenistan'da sıkıyönetim ilan etti ve Rus birliklerini Çeçenistan'a sevk etti. Dudayev önceden istihbaratını aldığından Rus birliklerini havaalanında sıkıştırarak Rus askerlerinin silahlarını teslim alıp geri çevirdi. Bu başarısız askeri operasyon Rusya için tam bir fiyaskoydu ve bunun üzerine Çeçenistan'ı ekonomik ablukaya aldı fakat Çeçenistan lehine gelişen bir adım oldu ve daha önceki dönemlerde demografiyi dengeleme

amacıyla bölgeye yerleştirilen Ruslar Çeçenistan'dan kaçmış böylece Çeçenlerden oluşan monoetnik bir yapıya kavuşmasına vesile olmuştur. 1992'de dar boğaza giren Çeçenistan Türkiye dahil Müslüman ve batılı ülkelerin destek olmaları için talebi boşa çıkınca suç şebekelerine göz yummak zorunda kalmıştır. Bunlar genellikle Ortadoğu kökenli radikal İslamcılar ve diaspora Çeçen mafyası olmuştur. Böylece silah kaçakçılığı, kara para aklama, uyuşturucu ticareti ve terör kampları ülkede yerleşti. Bu durum uluslararası alanda Rusya'nın elini güçlendirerek haklılığının gelişmesine neden olmuştur (Uyar, 2018: 290).

28 Kasım 1994'te Rus içişleri güvenlik birimleri ve bazı kiralık ordu birlikleri ikinci kez Çeçenistan'a askeri operasyon düzenledi ancak Çeçenler bir kez daha Rusları utanç duyacağı bir yenilgiye uğrattı. Ruslar bu kez ordusunu bölgeye sevk etti ancak yine ordu ağır kayıplar vererek çekilince hedef gözetmeksizin hava saldırıları başlattı. Ağır bombardıman sonucu 19 Ocak 1995'te Grozny düştü. Çeçenler gerilla örgütlenmesi ile şehir ve kırsal alanlarda savunma yaptılar, moralsiz, emir-komuta ve ikmal sistemi bozuk Rus ordusuna ağır kayıplar verdirdiler. Toplar ile desteklenen askeri operasyonlar düzenleyen Rus ordusu şehirlerde başarılı gibi görünse de kırsala çekilen Çeçen direnişçiler Ruslara ağır kayıplar verdimeye devam ettiler. Ruslar ise bu operasyonlarda ağır silahlarla şehirlerin altyapısını, yerleşim yerlerini tahrip etti, deyim yerindeyse Grozny dümdüz edildi ve yüzlerce sivilin ölmesine ve yaralanmasına sebep oldu (Uyar, 2018: 290-292). Bu çatışmalar 1996'ya kadar devam etti ve 1996 yılında Hasavyurt Anlaşması ile çatışmalar son buldu ve bu anlaşmaya göre Rus askeri birlikleri Çeçenistan'dan çekilecek, yönetim Çeçenistan'a bırakılacak ve Rusya Çeçenistan'ın yeniden imarı için ekonomik destek verecektir (Özer, 2012: 131).

Sonuç olarak savaş Rusya açısından da Yeltsin'in beklediği gibi gerçekleşmedi. Çeçenler ile savaş halk nezdindeki popülaritesini artıracaklarını sanan Yeltsin, Çeçenlere karşı art arda ağır yenilgiler alarak çekilmek zorunda kalmıştır (Rigi, 2004: 246).

Anlaşmanın imzalanmasında Nisan 1996'da Dudayev'in Rus hava saldırısı sonucu öldürülmesinin büyük etkisi olmuştur çünkü Yeltsin Rusya'da cumhurbaşkanlığı seçimi olacağından yeniden seçilebilmek için bu sorunu durdurması gerektiğine inanıyordu. Dudayev'in yerine gelen Zelimhan Yandarbiyev çatışmayı bitirmekten yanaydı. Mayıs 1996'da Moskova'ya giderek askeri faaliyetleri durdurma anlaşmasını

imzaladı. Birinci Çeçen Savaşı oldukça kanlı geçti iki yıllık süreçte 100.000 sivil öldürüldü ve 250.000 fazla insan yaralandı (Karim, 2013: 67). Hasavyurt Anlaşması ile Birinci Çeçenistan Savaşı noktalanmıştı ve Çeçenistan'ın statüsü Rusya Federasyonu'na karşı 2000 yılına kadar ertelenmişti ve aslında bu döneme kadar Çeçenistan defakto olarak bağımsızdı. (Rigi, 2004: 145).

Türkiye'nin Çeçen-Rus Savaşı'nda tutumu öncelikle halk nezdinde Çeçenistan'ın bağımsızlığı ve desteklenmesi yönünde olmuştur. Çeçenlerin gerek din kardeşliği ve kendilerine yakın hissetmeleri, gerek Türkiye'de Çeçen ve Kafkas halkların etkinliği ile Türk hükümetine daha aktif dış politika yürütmeleri yönünde baskılar yapmıştır. Hatta İstanbul'da ve Ankara'da "Dudayev Parkı" ve "Dudayev Meydanı" gibi isimler verilmiştir. Türkiye'de özellikle Çeçen dernekleri vasıtaları ile Çeçen direnişçilere yardımlar toplanmış ve Türk vatandaşlarından Ruslarla savaşmak için gönüllü savaşçılar bölgeye gitmişlerdir. Diğer taraftan Türk işadamları ve örgütleri ihracata dayalı büyüme yönlü dış politika geliştirildiğinden önemli bir baskı grubu haline gelmişti. Rusya ile özellikle müteahhitlik hizmetleri ve ihracat bağlamında olumlu gelişmeler yaşandığından Türk hükümetine Çeçenistan'da yaşanan savaşa tarafsız kalmaları ve Türkiye-Rusya ilişkilerini bozacak bir adım atılmaması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur (Özer, 2012: 136).

Cavahar Dudayev birçok kez Türkiye'ye gelerek yardım talep etmiştir. Ekim 1993'te Cumhurbaşkanı Demirel'i ziyaretinden sonra Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Rus Dışişlerine çağrılarak böyle bir ağırlamanın bir daha gerçekleşmemesinin garantisini istemiştir. Türkiye'nin açıktan olmasa da Çeçenistan'a yardım ettiğini düşünen Rusya bunun karşılığında Kürt kozunu kullanarak "**Çeçen-Kürt Denklemi**"ni kurmuştur. Moskova'da "**Kürt Evi**" açılmış ve yine Moskova'da "**Kürdistan Tarihi**" isimli bir konferans düzenlenerek burada Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nde devlet terörü sürdürdüğü vurgulanmıştır. 1995 yılının kasım ayında "**Sürgündeki Kürt Parlamentosu**"nun Moskova'da toplanmasını Duma desteklemiştir. 1997 yılında bazı PKK toplantılarının Moskova'da yapılması ve Ruslar tarafından diplomatik olarak Türkiye'nin Kürtlere soykırım yaptığı şeklindeki ifadeler ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bunun üzerine İçişleri Bakanı Nahit Menteşe Rusya'ya giderek "**Terörü Önleme Protokolü**" imzalamıştır. Buna göre Türkiye ve Rusya teröre karşı istihbarat paylaşımında bulunacaktır. (Özer, 2012: 137).

16 Ocak 1996'da Trabzon'dan Soçi'ye hareket eden gemi 9 eylemci (2 Çeçen, 1 Abhaz ve 6'sı Türk) tarafından kaçırılarak gemide bulunan yolcu ve mürettebatı rehin aldılar. Eylemin gerekçesi 250 Çeçen direnişçinin Rus ordusu tarafından kuşatılmasıydı ve Çeçen direnişçilerin kurtarılmasını sağlamaktı ("Avrasya feribotunu kaçıran...", 1996). Rusya bu olaya sert tepki göstererek Türkiye'yi suçlamıştır. Bir diğer ilişkilerde gerilim yaşanmasına neden olan olay ise Suriye'den sınır dışı edilen PKK terör örgütünün başı Abdullah Öcalan'ın Yunanistan'ın ardından Rusya'ya geçmesi olmuştur. Öcalan'ın irtica talebi Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı olan Duma'da kabul edilse de resmi karar çıkmadı ("Terörist Başının Kenya'dan...", [2020]). Öcalan'ın Rusya'ya gitmesi iki ülke arasında gerilim yaşanmasına neden oldu ve diplomatik görüşmeler başladı. ABD'nin "hiçbir ülke bu teröristi ülkesinde barındırmaması gerekir" şeklindeki demeci Rusya'yı Öcalan'ı Türkiye'ye iadesi veya başka bir ülkeye göndermesi seçeneği arasında bırakarak 33 gün kaldığı Rusya'dan İtalya'nın Öcalan'a yeşil ışık yakması ile İtalya'ya gönderilmek üzere sınır dışı etmiştir (Özer, 2012: 139).

SSCB'nin yıkılmasından itibaren, 10 yıllık aradan sonra, ilk kez başbakan düzeyinde bir Rus devlet adamının Türkiye'yi ziyareti 1997 yılında Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin Ankara'ya gelmesi ile gerçekleşmiştir. Ziyaretin ana gayesi Mavi Akım Projesi olup ekonomik ilişkileri ön plana çıkaran iyi ilişkiler tesis etmektir. 25 milyar dolarlık bir anlaşma ile Türkiye Rusya'dan doğal gaz ihtiyacını karşılayacaktı. Rus Başbakan iyi ekonomik ilişkiler, Türkiye ile Rusya arasında yaşanan siyasi sorunların çözülmesinde de önemli katkılar sunacağını ifade etmiş, ayrıca görüşmelerin olumlu geçmesi durumunda Boris Yeltsin'in yıllardır ertelediği Ankara ziyaretini gerçekleştirebileceğini söylemiştir ("Çok Önemli Ziyaret", 1997). Ecevit 1999'un Kasım ayında Moskova'yı ziyaret ederek "**Uluslararası Terörizm ve Saldırgan Ayrılmışlığa Karşı İşbirliği Anlaşması**"nın imzalanacağı bildirilmişti. Ziyarete "**Terörizmle Mücadele İşbirliği Deklarasyonu**" imzalandı. Ayrıca bu görüşmede ekonomi, enerji ve savunma alanlarında işbirliği konularında görüşmeler yapıldı ("Ecevit'in Moskova Ziyareti", 1999).

Çeçen Savaşı'nın Türkiye'ye yansımaları olarak Rusya Türkiye'yi Çeçen direniş hareketine destek vermekle suçlamıştır ve bunun karşılığında PKK'ya destek vermiştir. Türkiye 90'lı yıllarda en yoğun PKK terörizmini yaşamıştı. Çeçen Savaşlarının yaşandığı 90'lı yıllar ile Türkiye'nin yoğun olarak PKK terörizmine maruz kaldığı

dönemin aynı zamana rast gelmesi manidar olmaktadır. Özellikle Birinci Çeçenistan Savaşı'nda Rusya'da kamu düzeninin yok olması sonucu suç şebekelerinin faaliyetleri artmış, silah kaçakçılığı ve ticareti hat safhaya ulaşmıştı. Böylece PKK'nın kolay silah ve mühimmat temini sağladığını düşünmek zor olmayacaktır. Türkiye kendi topraklarındaki terör faaliyetlerini engellemek için Rusya ile belli bir çizgide teröre karşı işbirliği yapmasını en azından karşı tarafa yönelen terör faaliyetlerine destek vermekten uzak durulmasının iki ülkenin çıkarları için uygun olduğunun farkındaydı. Türkiye özellikle İkinci Çeçenistan Savaşı'nda politika değişikliğine giderek Rusya'nın içişlerine karışmama politikasını belirlemiş ancak Çeçenistan'da yaşananların insani boyutu ile ilgilenmeye devam etmiş, memnuniyetsizliğini Rusya'ya bildirmiştir.

15 Mart 2001'de dünyanın ilgisini Çeçenistan'daki savaşa çekmek için Çeçen direnişçiler ve destekçileri tarafından Atatürk Havalimanı'ndan kalkan Rus yolcu uçağı kaçırıldı. Yine aynı saiklerle İstanbul'daki Swiss Oteli'ni basan silahlı gruplar otelde kalan müşterileri rehin aldılar. Rusya'nın tepkisi ise Avrasya Feribotu'nu kaçıran grubun içerisindeki bir kişinin yine bu baskını gerçekleştirenler arasında bulunmasıydı. Rusya Türkiye'yi Kafkas Çeçen Dayanışma Dernekleri'nin yeterince denetlememekle suçlamaktaydı. Bu derneklerin kapatılmasını ve mali kaynaklarına el konulmasını talep etmiştir. Ancak savaşın bitiminde ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanmış ve savaş sonrası dönemde Çeçenistan'ın yeniden inşası sürecinde Türkiye önemli paylar almıştır (Özer, 2012: 144-145).

Birinci Çeçen Savaşı Çeçenistan'da toplumun neredeyse hepsini işsiz bırakmış tüm altyapı ve yerleşim yerleri harabeye çevrilmişti. Bu suç şebekelerinin faaliyetlerinin artmasının yanı sıra “**selefi cihatçı**” ideolojinin hem Çeçen savaşçıları hem de sufi inancını taşıyan toplumda ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna en çok Çeçenlere yönelik Rus mezalimi etki ederek Ruslara karşı kin ve intikama sevk etmesi olmuştur. Yandarbiyov, Duayev'in ölümünden sonra körfez ülkelerinden Çeçen savaşçıları için para toplamaya istekli selefi-cihatçı gruplarla yakın ilişki kurdu. 1996'da bir genelge yayınlayıp Şeria mahkemeleri kuruldu. Arap savaşçıları yargıç olarak çalışmalarını için davet edildiler. Birçok Arap savaşçıları tarafından organize edilen yardım örgütleri Çeçenistan'da faaliyete geçti (Karim, 2013: 68). Çeçen halkının barınma yerleri, açlık gibi temel ihtiyaçlarından karşılayamadıklarından dolayı Çeçenistan'ın yardıma ihtiyacı vardı. Bu yardım resmi devletler ve örgütler tarafından gelemeyince paraya ihtiyaçları

illegal yollardan da olsa buna mecbur kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak Çeçen halkı selefi ideolojiyi benimsemediğini 27 Ocak 1997'deki başkanlık seçimlerinde göstermiştir. Selefi-cihatçı ideoloji taraftarları ve Arap cihatçılar ile derin ilişki içerisinde olan Şamil Basayev ve Yandarbiyev sufi İslam taraftarı Aslan Maskhadov tarafından ağır bir yenilgi alarak Maskhadov başkan seçildi. Çeçenistan başmüftüsü olan Ahmet Kadırov'da Maskhadov'u desteklemişti (Karim, 2013: 69). Cihatçı Vahabiler tüm Kuzey Kafkasya'da şeriata tabi **“İslam Devleti”** oluşturmayı amaç edinmişlerdir (Aktaş, 2019: 233). Vahabi/selefi cihatçı yabancı grupların Kuzey Kafkasya'ya yerleşmesi ve savaşın amacını değiştirmesi Çeçen direniş hareketini olumsuz yönde etkileyecektir.

Özellikle Şamil Basayev ve bazı komutanlar tarafından Vahabi/selefi cihatçılardan önemli destekler almışlar ve **“Şura”**yı kurarak Çeçenistan içinde iki başlı iktidar oluşturmuşlardı. Mashadov liberal olmasına rağmen vahabilerin baskıları sonucu **“Çeçenistan İslam Devleti”** olduğunu ilan etmiştir (Aktaş, 2019: 233). 7 Ağustos 1999'da Şamil Basayev ve Hattab'a bağlı 1500 kadar İslamcı militan Dağıstan'ın 5 köyünü işgal ettiler (Uyar, 2018: 298). Bu olay self-determinasyon ve meşru müdefa ile Çeçenistan'ın bağımsızlık yolunda ülkesini savunma hareketine yeni bir boyut kazanıp uluslararası mecrada ve bölgesinde kendini zora sokacak saldırganlık ile gayri meşru harekete dönüştü. Amaçları Çeçenistan'ın bağımsızlık hareketine Dağıstan halkının dahil edileceği ve insan kaynağının temini, Dağıstan'ın Hazar Denizi'ne kıyısı olması sebebiyle dışa açılan bir kapıya sahip olmak ve Çeçenistan'da siyasi güçlerini artırmaktı. Ancak seçilen araçlar Çeçenistan'ın yapısına ve dünyanın konjonktürüne uygun değildi çünkü Hattab gibi yabancı radikal İslamcı gruplarla işbirliği yapılarak bu harekete dahil edilmesi hem Çeçen halkı hem de uluslararası çevrelerce hoş karşılanmayacaktı. Basayev Dağıstan'ı işgal ettiğinde Putin başbakandı. Basayev karşıtı kampanyanın sorumluluğunu almak için Rusya'nın Dağıstan'a girmesi Rusya'da Putin'in popülaritesini artırdı ve 19 Aralık 1999'da parlamento seçimlerinde büyük zafer elde etti. 26 Mart 2000'de cumhurbaşkanı oldu. Putin seçimden sonra basın özgürlüğünü baskılamak ve otoritesini artırmak için korku ve şovenizmi artırmada savaş manzaralarını basında sıkça kullandı. Ayrıca 31 Ağustos ve 13 Eylül arasında Moskova'nın farklı yerlerinde bombalar patlatıldı. Bu terör eylemleri ile yüzlerce insan öldü ve binden fazla insanın yaralandığı olaylarda Çeçenler sorumluluğunu reddetse de

bombalama olaylarından sorumlu tutuldular. Bu olay Rusya’da kızgınlık ve panik duygusu yarattı. Putin Çeçenista’da savaşmak için devlet kontrollü medya aracılığı ile bu panik ve kızgınlığı manipüle ederek siyasi amaçlarına erişmeyi ummaktaydı (Rigi, 2004: 146).

1994-1996 Çeçen Savaşı’ndan deneyim kazanan ordu ve dersler çıkaran siyasetçiler bu kez farklı bir strateji izledi halkın desteğini alan Putin tek emir-komuta zinciriyle operasyonları kendisi idare ediyordu. Topçu atışları ve hava saldırısını yoğun olarak kullanan Rus ordusunun piyade birlikleri savaş alanına sonradan dahil oldu. Rus kamuoyundan yaralılar ve ölümlerin sayısı ve görüntüleri gizlendi. İnsan hakları bağlamında sivil halkın can ve mal güvenliği hiç dikkate alınmadı.

Radikal gruplara karşı hoşnutsuz olan halk arasından en önemlilerinden birisi, daha önce Ruslara karşı cihat ilan eden, Ahmed Kadirov’du. Putin’in bölgeye yönelik açılımını değerlendirerek Rusya’nın tarafına geçti. Bu duruma etki eden en önemli gelişmelerden biri selefilere ile sufiler arasında çıkan çatışmalardı. Vahabilerin Çeçenistan için büyük tehlike olduğunu gören Kadirov Rusya’ya yanaşarak kötünün iyisi anlamında bir tercih yapmıştır (Aktaş, 2019: 234). Kadirov öncelikle akrabaları ve yakın çevresini ve sonrasında hoşnut olmayan diğer Çeçenleri kendi yanına toparlayarak kendine bağlı milis kuvvet yarattı. Kadirov milisleri para ve mevki gibi maddi çıkarları kabul etmeyenleri tehdit ve şantajla kendilerine katılmaya zorladılar ve direnenleri infaz etmekten çekinmediler. Putin bu milis güçleri maddi olarak destekledi ve zamanla gerilla savaşının asıl sorumluluğunu Kadirov kuvvetlerine kaydırıldı. Artık bu aşamadan sonra Çeçenler kendi aralarında savaşır duruma geldiler ve dağılık olan direnişçi Çeçen kuvvetleri iyice parçalandı. Haziran 2000’de Kadirov Çeçenistan’ın başına getirildi ve Ekim 2003’te Çeçenistan’ın başkanı oldu. Buna karşılık gerilla savaş gücünü kaybeden muhalif Çeçenler ve bölgedeki yabancı teröristler intihar saldırılarına başladılar. Ahmet Kadirov da bir tören esnasında protokol alanına yerleştirilen bombalı saldırıda hayatını kaybetti. Oğlu Ramazan Kadirov babasının yerini alarak 2007’de asaleten Putin tarafından başkan olarak atandı (Uyar, 2018: 304).

Çeçen militanlar, 23 Ekim 2002 tarihinde Moskova’da bir Tiyatro salonunun basması ve seyircileri rehine alması ile Rus güvenlik güçlerinin başarısız bir operasyon sonucu 115 rehinenin hayatına mal olmuştu (“Dakika Dakika Tiyatro Baskını”, 2002).

Ardından Kuzey Osetya’da okul baskını ile öğrenci ve bazılarının aileleri ile rehin alınması ile başlayan terör eyleminde büyük çoğunluğu çocuklardan oluşan 335 kişinin hayatını kaybetmesi dünya kamuoyunda Çeçen hareketine büyük gölge düşürdü (“Kuzey Osetya’da Okulda...”, 2004). Bu terör eylemleri Çeçenistan’ın kendi iç kamuoyunda da desteğini kaybettirdi. 11 Eylül’de ABD’ye radikal İslamcı teröristlerin saldırısı sonrası dünyanın Çeçen direniş hareketlerine bakışı değişmiştir. Putin ise bunu fırsata çevirip ABD’ye yönelik saldırılar ile Çeçen terör eylemleri arasında bağ kurup dünyaya lanse etti. Böylece Çeçenlerin karıştığı terör eylemleri kendilerine sempati ile bakılan uluslararası desteğin kaybolmasına neden oldu. İçeride ise Kadırov milisleri ve polisi Çeçenistan’da hemen hemene hakim olarak düzeni sağlamışlardı. Bunun üzerine Putin Nisan 2009’da İkinci Çeçenistan Savaşı’nın zaferle noktalandığını açıkladı (Uyar, 2018: 306). Putin Çeçen Savaşı’nda başarılı bir strateji kurmuştur. İlk başlarda hava kuvvetlerini kullanmak suretiyle Çeçenleri direnişçilerin barınma ve ikmal kanallarını yok etti ve sonrasında Çeçenistan içerisinde yerli ve kendine sadık bir maşa kullanarak kendi ordusunu daha fazla yıpratmadan Çeçen direnişçilerini kendine tabi Çeçenlerle vurdu ve böylece Çeçen hareketinin bölünmesini sağladı. Çeçen direnişçilerinin yaptığı hata ise terör eylemlerine başvurmaları ve yabancı radikal İslamcı teröristleri bu mücadelede yanlarına almak olmuştur. Çeçen hareketinin bölünmesini sağlayan ve bağımsızlık hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerinden en önemlisi Çeçenlerin toplumsal yapısına uygun olmayan vahabi/selefi hareketin Çeçenistan’a giriş yapması olmuştur.

Putin 2000 yılında iktidar olmasıyla birlikte Rusya’yı hızla üniterleştirme politikası gütmüş, Kuzey Kafkas cumhuriyetlerinin doğrudan halk tarafından seçilmesini kaldırmıştır. Bu durumdan sadece Çeçenistan muaf tutulmuştur. Putin iktidara geldiğinde hem güvenlik hem de ekonomik anlamda adımlar atarak bölgede şimdilik istikrar sağlanmıştır. Güvenlik bağlamında muhalif gruplar yok edilmiş ve ekonomik sübvansiyonlarla bölge elit sınıfını kontrolü altında tutmaktadır (Akiyadov, 2020: 5). Ancak Çeçenistan Savaşı bölgeyi olumsuz etkilemiş Dağıstan ve İnguşetya’da terörizmi artırmıştır. Bölge şimdilik sakin görünse de yine bir siyasal bunalım meydana gelmesi durumunda coğrafyanın kaderinde değişiklik yaşanmasına neden olabilecektir. Özellikle Putin sonrası dönem Çeçenistan için nasıl bir gelişme göstereceği belirsizdir. Çeçen halkı sorunları olsa da genel olarak durumundan memnun görünmektedir çünkü

artık onlar için uzun savaş yıllarında yaşanan trajedi sonlanmış, ülkede düzen sağlanmış durumdadır.

Kafkasya'da bir diğer etnik çatışma alanı ve bağımsızlık çabaları Gürcistan'a bağlı Güney Osetya ve Abhazya'da gerçekleşmiştir. Güney Osetya Gürcistan siyasi sınırları içerisinde yer alıp Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e yaklaşık 40 km uzaklıkta bulunmaktadır. 3.900 km² yüz ölçümüne sahip olan Güney Osetya 70.000 ile 90.000 arasında nüfusa sahip olup bunların ise % 70-85'i Osetlerden oluşurken diğer geri kalanların çoğunluğu Gürcülerden meydana gelmektedir (Meydan, 2017: 422). Gürcistan'daki Osetler Gürcistan'ı anavatanı olarak görürken Güney ve Kuzey Osetya'yı "kültürü, milleti ve atalarının vatanı" olarak görmektedirler. Gürcistan'daki Osetler tıpkı Gürcüler gibi Ortodoks Hristiyanlardır ve ayrıca kültürel olarak Gürcüler ile benzerliklere sahiptirler bu yüzden Gürcistan'da Gürcüler ile Osetleri görünüşte ayırmak zordur. Böylece Osetler Gürcü toplumuna entegre olmada zorluk yaşamamışlar ve hatta dinsel ve kültürel olarak farklılığın yaşanmamasından dolayı bazı Osetler Gürcüler içerisinde asimile olmuşlardır (Wakizaka, 2017: 642).

Osetya Bölgesi bugün Kuzey ve Güney olarak parçalanmış iki kısımdan oluşmaktadır. Güney Osetya Gürcistan sınırları içerisinde fakat 2008 yılında Rusya-Gürcistan arasında meydana gelen savaşla birlikte konumu tartışmalı bir hal kazanmış durumdadır. Kuzey Osetya ise Rusya sınırları içerisinde Kuzey Kafkasya'da Federal bir cumhuriyettir. 1801 yılından beri Osetya'nın tamamı Rusya hakimiyeti altında bulunmaktaydı. 1917 yılında Bolşevik İhtilali'nin çıkması üzerine bu durumdan istifade etmek isteyen Azerbaycan ve Ermenistan gibi 1918'de Gürcistan da bağımsızlığını ilan etti. Gürcistan bağımsızlık ilanını Osetlerin olduğu bölgeleri de içine alarak yapmıştır. Osetler buna dirense de Gürcü ordusu Osetya'ya girip bu direnişi etkisiz hale getirmiştir. Bu olayları bastırma girişiminde birçok insan hayatını kaybetmiş ve iki toplum arasında etnik hasımlığın temelleri atılmıştır. 1921 yılında Sovyetler Birliği Kafkasya'yı kontrolüne alırken Gürcistan'ı da SSCB'ye dahil etmiş ve Osetya'nın kuzeyi Rusya Cumhuriyetine, güneyi ise Gürcistan'a özerk bölge statüleri ile bağlamıştır. Sovyetler Birliği sürecinde Rusya gibi otoriter gücün varlığı, Komünizm ideolojisine bağlılık ve ideolojik yayılım amacıyla etnik anlamda bölgede bir anlaşmazlık yaşanmadı. Ancak 1989'da Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Güney Osetya'da Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan

etmiş ve Kuzey Osetya ile birleşme amacı gütmüş fakat bunu başaramasa bile en azından Güney Osetya bağımsız bir ülke olarak varlığını sürdürmek istemiştir. Bu arada Abhazya'ya da bağımsızlık talebinde bulunmuş ülkede etnik çatışmalar başlamıştır. 1992 yılında Yeltsin'in uzlaştırması ile Soçi Anlaşması imzalanarak taraflar arasındaki çatışmalar son buldu (Erkan,2015: 79). Bu anlaşma var olan etnik sorunları sadece “**donuk çatışma**” haline getirerek sorunların ertelenmesine neden olmuştur. SSCB'nin dağılması ile birlikte Gürcistan hızlı bir şekilde ulus-devlet kurma çabası içerisine girmiş ve bu nedenle etnik olarak karma millet yapısından dolayı ülke içerisinde etnik çatışma ve mücadele yaşanmıştır. SSCB'nin yıkılmasından sonra ilk Cumhurbaşkanı Zviad Gamsahurdia'nın milliyetçi kişiliği ve bu yöndeki politikaları özellikle Oset-Gürcü çatışmasını kızıştırmıştır. Osetlerin bu çatışmada bir kısmı Kuzey Osetya'ya göç etmiş ve Gürcistan'daki Osetlerin sayısı düşme eğilimine girmiştir. Aynı şekilde Güney Osetya dışındaki Gürcistan içine yayılmış Osetler de yaşadıkları yerleri terk etmişlerdir. Wakizaka (2017: 640) 'ye göre Osetya haricinde Gürcistan içerisinde yaşayan Osetlerin sayısı 2002 yılında 38.028 kişi iken bu sayı 2014 verilerine göre 14.385 kişiye kadar düşmüştür.

1993'ten 2003'e kadar iktidarda kalan Şevardnedze dengeli bir politika sürdürerek hem Batı, hem Rusya hem de iç politikada tüm unsurlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. 2003 yılında meydana gelen Gül Devrimi sonucu Saakaşvili'nin iktidarı devralması ile Batı yanlısı politikaya geçiş ve iç siyasette de üniterleşme girişimi hız kazanmaya başladı. Saakaşvili'nin seçim vaatleri arasında ayrılıkçı bölgelerde kontrolün sağlanması önemli yer tutmaktaydı. İlk önce Acaristan'da kuvvet kullanımı ile düzen sağlaması Saakaşvili'ye Osetya ve Abhazya üzerinde de başarı sağlaması için cesaret verdi. Batı'nın desteği ile iktidara gelen Saakaşvili Gürcistan'ın NATO'ya üye olacağı varsayımı ile hareket etti. Uluslararası güvenliğini NATO ve Batı'nın koruyacağını düşünerek sırtını Batı'ya dayayan Saakaşvili Rusya'nın atacağı adımları pek hesaba katmadı.

1992 yılında NATO ile ilişkilerini resmi olarak başlatan Gürcistan 2002 yılında NATO'ya üyelik talebini iletmişti. 2008 yılı Bükreş Zirvesinde Gürcistan'ın NATO'ya üyeliğine olumlu yaklaşmış ve Ukrayna ile Gürcistan'ın bir gün NATO'ya üye yapılacağı bildirilmişti. Rusya buna karşılık Abhazya ve Güney Osetya'da asker sayısını artıracığını ve Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov Ukrayna ve Gürcistan'ın ittifaka üye

olmaması için ne gerekiyorsa yapacağını ve gerekirse kuvvet kullanacağını ifade etmiştir (Ünalımsı, 2019: 35). Rusya Kafkasya'nın güvenliğinin Rusya'nın ulusal güvenlik meselesi olduğunu ve buradaki güvenlikden Rusya'nın sorumlu olduğunu uluslararası camiaya bildirdi.

NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ve ABD'nin Batı taraftarı siyasi iktidarlar aracılığı ile Kafkasya'ya girerek Hazar ve Orta Asya doğal kaynaklarının tehdit edileceğini dūřünen Rusya kendi “**yakın çevre politikası**” gereği bu gidişatı durdurmak için Güney Osetya ve Abhazya'da ayrılıkçı hareketleri kışkırtma ve şiddetlendirme kararı aldı (Meydan, 2017: 423).

Rusya'nın yakın çevre politikası kendi savunma stratejisi için oldukça önemlidir. Bölgede Rus azınlığın haklarını korumak ve dini aşırılıklarla mücadele için bölgede varlığına meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Gürcistan Rusya'nın menfaatleri için oldukça önemli stratejik noktalardan biridir. Rusya öncelikle bu gibi stratejik bölgelerde askeri üsler tesis etmiş, etmek istemiş veya mevcut üslerini koruma gayreti içerisinde ve böylece kendi sınırlarını korumayı hedeflemiştir. Gürcistan Kuzey Kafkasya'nın güvenliği için önemli bir konumdadır. Çeçen ayrılıkçı grupların dış ülke ile tek bağlantısı Gürcistan olmasının yanı sıra geçiş noktalarının gerilla hareketine uygun coğrafı ortam sağlamaktadır. Diğer taraftan Rusya için Ortadoğu, İran, Türkiye ve dolayısıyla Basra Körfezi, Akdeniz ve Karadeniz'i kontrol imkanı sunan geçiş noktasında bulunması Gürcistan'a önemli coğrafı üstünlük sağlamaktadır.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkların çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı Kuzey ve Güney Kafkasya'nın tam ortasından bulunan Ortodoks Osteler Rusya için ayrılmaz bağları bulunan önemli bir unsur olmuştur. Böylece İnguşetya, Çeçenistan ve Dağistan üzerinde kontrol imkanı vermektedir. Gürcistan'ın Batı'ya yaklaşması ile Rusya'nın üslerini kapatma talebi karşılığında Abhazya ve Osetya bölgelerinde barış gücü bağlamında askeri kuvvetlerini bulundurması açısından da bölge vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. Her olasılığa karşı Rusya 2005 yılında Savunma Bakanı Ivanov'un ifade ettiği gibi Gürcistan sınırına yakın askeri üsler kurma isteğini dile getirmiştir (Öztürk, 2013: 229). Gürcistan'ın Rusya'nın güdümünde tutulmasının çok daha önemli nedenleri vardır. Bunlardan bir de Hazar ve Orta Asya enerji kaynakları üzerindeki Rusya'nın kontrolüdür. Güney Kafkasya'da yaratılan Ermenistan ve Rusya ortaklığına

eğer Gürcistan da çekilebilseydi. Azeri petrol ve gazının Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya taşınması söz konusu olamazdı çünkü Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile siyasal sorunları boru hatlarının Ermenistan'dan geçmesine izin vermeyecekti ve tek alternatif Gürcistan'dı. Gürcistan'ın Türkiye ve Batı ile iyi ilişkileri ABD'nin Rusya'nın enerjideki tekeli kırma için Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü ilişkilerini desteklemiştir.

Türkiye ise Gürcistan'ın Batı ittifakına açılan kapısı konumundadır. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan ortaklığı Rusya-Ermenistan-İran çizgisine karşı bölgede denge unsuru olmuştur. ABD'nin desteğinin amacı ise İran'ın izole edilmesi ve Rusya'nın enerjide tekelin kırılmasıdır. Türkiye'nin 1921 Kars Anlaşması ile garantörlük hakkı olmasına rağmen Acaristan'daki Gürcistan'ın müdahalesine ses çıkarmayarak Gürcistan'ın iradesine saygı göstermiştir (Şafak, 2019: 603).

Rusya 2004 yılında Gürcistan'ın Acaristan'da kontrolü sağlaması üzerine Güney Osetya'da vatandaşlık hakkı verme faaliyetlerini hızlandırmıştır. 2007 sonunda Güney Osetya'nın yaklaşık % 97'sine vatandaşlık vermiştir. Rusya 1991 sonrasında eski kolektif kimliklerden yararlanarak yakın çevre halklarından bazılarını vatandaşlık vererek bölgeyi kadim, doğal ve vazgeçilmez nüfus alanı olarak görmektedir (Ekici, 2019: 108). Saakaşvili ise Acaristan Bölgesi'nde defakto olarak Tiflis yönetimini dinlemeyen Alan Abaşizade'yi görevden alarak kontrolü sağladı ve Güney Osetya'ya yöneldi. İlk başlarda demokratik çözüm yollarını denese de bir sonuca varamadı. Gürcistan Osetya'ya otonomi teklifi yapmış buna istinaden 2006 yılında Osetya'da referandum yapılmış ve referandumda halkın büyük çoğunluğu bağımsızlıktan yana oy kullandığı bildirilmiştir ve bunun üzerine otonom teklifi reddedilmişti (Ünalı, 2019: 35). Hatta bu referandum ile birlikte Güney Ostya bağımsızlığını ilan ederek Eduard Kokoity'yi başkan seçtiler. Gürcistan ise Rusya'nın ayrılıkçı bölgelerini kışkırttığını iddia ederek Rus Barış Gücü'nün bölgeyi terk etmesini istedi. Referanduma bölgedeki Gürcülerin katılmadığını gerekçe göstererek sonucu tanımadığını bildirdi ve Dimitri Sankoev'i devlet başkanı olarak ataması Güney Osetya'da iki farklı iktidar tarafından yönetilmesi sorununu doğurdu (Erkan, 2015: 80). Bu arada BDT'ye karşılık Rusya'nın Sovyet ardıl bölgelerde etkisini kırmak için Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova GUAM'ı kurmuştur. Bu ittifak BDT'ye alternatif olarak kurulmuş ve Rusya ile bu ülkeler arasındaki gerilimi artırmıştır (Meydan, 2017: 423). 1990'lardan bu yana

Gürcistan ile Güney Osetya arasında gerginlik yaşanmaktaydı ve 2008'e kadar Gürcistan Güney Osetya'yı beş kez işgal etmişti (Meydan, 2017: 423). Bu gelişmeler altında Ağustos 2008'de Gürcistan Güney Osetya'ya askeri çıkarma yapınca bölgede hazır bekleyen Rus askerleri ile arasında çatışmalar başlayarak Gürcistan-Rusya Savaşı başlamış oldu (Erkan, 2015: 87).

Rusya'nın havdan, denizden ve karadan saldırısı karşısında Gürcü kuvvetleri tutunamadı ve Rusya Güney Osetya'nın tamamına hakim oldu ve Gürcü topraklarına da girerek Gori kentini işgal etti (Erkan, 2015: 87). AB Dönem Başkanı Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy arabuluculuk yapması üzerine beş gün devam eden savaş ateşkes ile son bulmuş oldu (Ünalmiş, 2019: 35). Bunun üzerine Gürcü askeri kuvvetleri Abhazya ve Güney Osetya'dan çekilmek zorunda kalmış ve dahası kendi toprakları Rusya tarafından işgal edilmişti. Rusya daha sonra Gürcistan topraklarından çekilse de Gürcistan Güney Osetya ve Abhazya'daki otoritesini kaybetmiş, sorun daha fazla karmaşık hale gelmiştir. Rusya Güney Osetya ve Abhazya cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanısa da dünya tarafından bu bağımsızlık kabul görmemiştir. Şimdiye kadar Güney Osetya ve Abhazya'yı tanıyan ülkeler Rusya, Venezuela ve Nigaragua ile sınırlı kalmış Suriye'de tanıyanlar listesine sonradan katılmıştır (Erkan, 2015: 88). Ancak Rus askeri üslerince bölge Rusya'nın koruması altındadır. Sorun şimdilik donuk vaziyette beklemektedir. 2008 yılında Saakaşvili'nin Batılı devletlere güvenerek Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamak için başlattığı askeri operasyonu Rusya'nın güçlü tepkisi karşısında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya'daki kısmi hakimiyeti neredeyse tamamen yok olmuştur. Her iki bölge Rusya'nın desteği ile bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya bu iki bölgenin sınır güvenliğini sağlarken Gürcistan ile bağlarını koparmıştır (Ünalmiş, 2019: 36). Rusya bu bölgedeki sorunu dondurarak Gürcistan'ın Batı'ya yaklaşmasını ve dolayısıyla NATO'ya üye olmasını böylelikle engellemiştir.

Gürcistan içerisindeki bir diğer etnik ayrılıkçı hareketlerin yaşandığı sorunlu bölgesi Abhazya'dır. Abhazlar arasında Ortodoks dininin ibadet dili olarak Gürcüceyi kullanması Gürcü kültürünün Abhazlar arasında yayılmasına neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde özellikle Abhaz elitler Gürcüce ve Gürcü dilinin etkisi altında kalmışlardır. İslam'ın Karadeniz kıyısı boyunca yayılmaya başlaması ile Abhazlar da İslam'ın etkisinde kalmıştır ancak Ortodoksluğun hakim olmasına engel olamamıştır.

Rusların Kafkasları işgali ile Rusların emperyal politikaları sonucu Ruslaştırmaya maruz kalan Abhazlar kendi ülkelerinde azınlık durumuna düştüler. 1931 yılında Abhazya'ya SSCB içerisindeki Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk cumhuriyet statüsü verildi. Abhazya 1957, 1967, 1978 ve 1988 yıllarında Gürcistan'dan ayrılmaya çalışarak Rusya'ya bağlı Cumhuriyet statüsünde devlet olmaya çalışmıştır (Sayan, 2015: 112).

SSCB'nin son dönemlerinde Abhazya Yüksek Sovyet'i 1991 yılında SSCB içerisinde Abhazya'nın bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ilan etmesi üzerine Gürcistan Yüksek Sovyet'i bunu tanımadı. 14 Ağustos 1992'de Gürcü ordusu Abhazya'ya girmesi üzerine Gürcistan Cumhurbaşkanı Gamsahurdia'nın görevinin de sona ermesine neden olmuştur. Savaşta başarısızlık halk tarafından tepki ile karşılandı ve olaylar Tiflis'e kaydı. Muhalefetin gösterileri Gürcistan'da yönetim tarafından sert yöntemlere ve diktatör tarzda bastırılmaya çalışılması iç savaşa neden oldu ve böylece Gamsahurdia Tiflis'ten kaçması üzerine Askeri Konsey yönetimi devraldı (Erkan, 2015: 78). Abhazlar 1993'te Gürcü güçlerini bölgesinden çıkarttılar. Bu süreçte BM gücü bölgeye yerleşti ancak 2009 yılında görevi sonlanarak bölgeyi terk ettiler (Ekinci, 2014: 2-3). Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya ile birlikte Abhazya üzerine askeri operasyon başlatan Saakaşvili Rusya'nın bölgeye girmesi ile beş gün içerisinde ağır bir yenilgi aldı ve Güney Osetya ile birlikte Abhazya'dan Gürcü kuvvetleri atılarak halihazırda mevcut olan Rus kuvvetleri ile korunmaktadır. Abhazya da Güney Osetya gibi Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu iki bölgenin bağımsızlığı uluslararası alanda tanınmamakta olup Rusya himayesinde sorun derinleşmiştir.

Gürcistan'ın iç bütünleşmesine engel teşkil eden bir diğer etnik grup Cavaheti Ermeni Bölgesi olup Osteinlerin Gürcistan içerisindeki nüfusunun oranı % 2,5 iken Ermenilerin oranı % 6 kadardır. Rusya bu etnik grubu da kendi yanlarına çekebilmek için Osetya ile Cavahati arasındaki kara bağlantısı sağlama gayreti gütmektedir (Öztürk, 2013: 234). Türkiye'de Ahıska Bölgesi olarak bilinen Gürcistan'ın güneybatısında Türkiye sınırında bulunan Samtskhe-Cavaheti Bölgesi'nde yaşayan Ahıska Türkleri Stalin zamanında zorunlu göçe tabi tutulup bölge Türklerden arındırılmıştı. Cavahati Bölgesi yoğun olarak Ermenilerin yaşadığı bölgedir ve Gürcistan tarafından Ermenilerin daha seyrek yaşadığı Samtskha Bölgesi ile birleştirilerek Ermeni nüfusunun yoğunluğunun seyreltilmesi amaçlanmıştır. Rusya bu bölgede gelişmeleri hassasiyetle

takip etmektedir ve bölgedeki Ermeniler Rusya ve Ermenistan ile yakın ilişki içerisinde. TANAP ve diğer enerji nakil hatları ile Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı bu bölgeden geçmektedir (Tüysüzöğlü, 2017: 68-69).

Türkiye-Gürcistan ilişkilerine baktığımızda ve bu süreçte Türkiye'nin tutumu bölgesinde çatışma ve kriz yaşanmasını istememiş ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Savaş döneminde Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunan açıklamalar yapmışlardır. Rusya savaşta Türkiye'nin Gürcistan'a 40 milyon dolar değerinde askeri yardım yapmakla suçlamıştır ("Türkiye-Rusya Arasında Sorunlu Alanlar", 2020). Türkiye Gürcistan ile iyi komşuluk içerisinde bulunmakta olup sınır komşuları ile en iyi ilişki içerisindeki ülkelerden birisidir. Türkiye 16 Aralık 1991'de Gürcistan'ın bağımsızlık ilanını ilk tanıyan ülkelerden birisi olmuştur ve o günden beri ekonomik, ticari ve kültürel bağları yükselmeye devam etmektedir (Mobabadze, 2019: 360). Karşılıklı vizelerin kaldırılması iki toplumu birbirine daha da yaklaştırmış ve Türkiye Gürcüler arasında iş imkanı bulabileceği en önemli ülke olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Gürcistan'dan geçmektedir ve Türkiye'nin kaynak ülke enerji çeşitliliği için oldukça önemli olmakla birlikte Azerbaycan ve Gürcistan'ın ekonomik olarak desteklenmesine dolaylı olarak katkı yapmaktadır. Hazar Denizi petrol ve doğalgazının en kısa yol İran'dan geçerek Basra Körfezi olmasına rağmen ABD ve Batı hem Rusya'dan geçecek hem de İran'dan geçecek enerji akışını istememektedir çünkü zaten Rusya ve İran'a bağımlılığı azaltacak yol arandığından Türkiye dışında başka bir alternatif bulunmamaktadır. Bu enerji hatları bu komşu üç ülkenin ilişkilerini daha da güçlendirmektedir. Gürcistan Türkiye ve Azerbaycan için oldukça önemli bir jeopolitik pozisyonundadır ve bu hatlar ile Batı Rusya'nın Kafkasya üzerindeki etkiyi de kırmak istemektedir.

Gürcistan ve Türkiye açısından bir başka önemli gelişme Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ulaşımının 2014 yılında hizmete açılmış olmasıdır. Toplam uzunluğu 826 kilometredir. İlk başlarda 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşıyacak olan fakat 2034 yılında 3 milyon yolcu, 17 milyon ton yük taşınması planlanmaktadır. Bu ağ ile ipek yolunun yeniden canlandırılması ve Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın kültürel, ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlayacaktır. Türk şirketleri Gürcistan'ın Amerika'dan sonra en büyük yatırımcı şirketleridir. Özellikle inşaat, gıda, enerji,

bankacılık, taşımacılık, telekomünikasyon alanlarında Türk şirketleri Gürcistan'da faaliyette bulunmaktadır (Modebadze, 2019: 361-363).

Gürcistan Türkiye'nin Kafkaslara ve Orta Asya'ya açılan kapısı olup Türkiye açısından stratejik önemi oldukça yüksektir. Türkiye'nin kardeş ülkeler olan Türk dünyasına bağlantı yolunda bulunması Gürcistan'ın istikrarı, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü Türkiye'nin öncelikli gayesidir. Bu açıdan Gürcistan'ın NATO üyeliği Türkiye tarafından desteklenmektedir ve askeri yardım ve ordusunun modernize edilmesine teknik anlamda ve insan kaynakları açısından ordu mensuplarının eğitilmesine yardımda bulunmaktadır. Türkiye'nin Gürcistan'a yardımları ve Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemesi Rusya'nın çıkarları ile çatışmaktadır.

Kafkasya Rusya ile Türkiye arasında önemli bir çıkar çatışmasının yaşandığı bir bölgedir. Bunun önemli nedenlerinden biri iki ülkenin enerji politikalarıdır. Gürcistan'ın Rusya güdümünde olması Hazar Bölgesi petrol ve doğal gazın Rusya'nın kontrolünde bulunması anlamına gelecektir. Aynı şekilde Çeçenistan özelinde Kuzey Kafkasya için de aynı durum geçerlidir çünkü Orta Asya enerji kaynaklarının geçiş güzergahı Kuzey Kafkasya Bölgesidir. Başka bir neden ise yukarıda değinildiği gibi Kafkasya Türkiye'nin Orta Asya ile bağlantı noktasıdır. Günay Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan'ın istikrarı ve toprak bütünlüğü Türkiye için son derece önemlidir. Rusya için de bölge hem enerji hem de güvenlik politikaları açısından oldukça önemlidir. Türkiye Kafkasya üzerinden Rusya ile yaşadığı çıkar çatışmasını ilişkilerini tehlikeye atmadan sürdürmektedir. Bunun güzel bir örneği, Rusya-Gürcistan arasındaki savaşta Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunurken ABD donanmasının Montrö şartlarını ihlal edecek şekilde Karadeniz'e girmesine izin vermemesi olmuştur.

4.4.3. Türkiye-Rusya Arasında Perifer Gerilimi: Azerbaycan-Ermenistan Sorunu

Karabağ, Ermenistan'ın Gökçe Gölü'nün doğusunda, Azerbaycan'ın batısında Kura ve Aras ırmaklarının arasında kalan ve yaklaşık 18.000 km² yüz ölçümüne sahip bir bölgedir. Yukarı Karabağ ise Karabağ Bölgesi'nin kuzey kesimlerini kaplayan 4.388 km² büyüklüğündeki bölgedir (Azer, 283). Yukarı Karabağ doğu-batı uzunluğu 120 km. kuzey-batı uzunluğu ise 35-60 km'lik bir alan olup toplam Azerbaycan topraklarının % 5'ini oluşturmaktadır (Gökçe, 2011: 1140). Bu bölge dağlık bir alan olması sebebiyle

Dağlık Karabağ olarak da adlandırılmaktadır ve bu bölge Azerbaycan ile Ermenistan arasında anlaşmazlığın yaşandığı bir bölgedir. 20. yüzyılın başlarında Karabağ içerisinde Ermeni nüfusu artırılarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi oluşturulmuş, Ermenistan bu bölgeyi Azerbaycan kontrolünden çıkararak kendine bağlama politikası gütmüştür. Rusya ise sözde bu işgale karşı çıkmış ancak kapalı kapılar ardından işgali destekleyerek sorunun günümüze intikal etmesine neden olmuştur (Caferov, 2016: 241).

Bugünkü Azerbaycan toprakları uzunca bir dönem Pers İmparatorluğu idaresi altında kalmıştır. 7. yüzyıldan itibaren Arap egemenliğine bağlı olarak bölge halkı İslam'ı kabul etmeye başlamıştır. 11. yüzyıldan beri Oğuz Türkleri bölgeye yerleşimi görülmüş ve hakimiyeti altında kaldığı Selçuklu egemenliği Moğol istilası sonrası son bulmuştur. Ardından İlhanlı Devleti'nin yönetimi altına giren bölge Türkmen devletleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri hakimiyeti altında kalmış, 15. yüzyılda Şirvan Şahların Azeri Devleti bölgede egemen güç olmuştur. 16. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin merkez bölgesi durumuna gelmiştir. 18. yüzyıl ortalarında bölgede bugünkü Azerbaycan ve İran Azerbaycan'ında olmak üzere toplam dokuz hanlık kurulmuştur. Bunlardan birisi de Karabağ Hanlığı'dır ve 19. yüzyılın başlarına kadar varlığını korumuştur. Rusya'nın Kafkasya'ya yayılım çabaları sonucunda bu hanlıklardan bazılarını anlaşmalarla bazılarını da savaşlar neticesinde kendine bağlamıştır. Karabağ Hanlığı 1805 Kürekçay Anlaşması ile Rusya'ya dahil oldu (Pehlivan, 2016: 94). Rusya, bölgedeki rakiplerinden İran'ı yenip 1828'de Türkmençayı Anlaşmasını imzalamış ve diğer önemli rakibi olan Osmanlı'yı 1828-1829'da yenmesi sonucu imzalanan Edirne Barış Anlaşması ile bugünkü Azerbaycan topraklarında egemenliğini tesis etmiştir (Gürel, 1992: 182).

1828 yılında imzalanan Türkmençayı Anlaşması İran ve Rusya arasında yaşayan insanlara karşılıklı olarak istedikleri yerler göç etme hakkı vermiştir. Rusya, topraklarında yaşayan Türklere güvenmediğinden İran'da bulunan 70.000 kadar Ermeni'yi çeşitli teşviklerle Kafkasya'ya yerleşmesini sağlamıştır. Rusya'ya göç eden Ermeniler çoğunluğu Erivan ve Karabağ olmak üzere Nahçıvan, Gence, Çamahi bölgelerine yerleşerek Ermeni nüfus yoğunluğunu artırmıştır. Osmanlı ve İran'dan bugünkü Ermenistan ve Karabağ'a yerleşen Ermeni sayısı 130.000'i bulmuştu (Azer, 2013: 285). 1823 yılında Rusya'nın yapmış olduğu nüfus sayıma göre Karabağ'ın % 64'ü Azerbaycan Türkü iken % 34'ü Ermeni nüfusu oluşturmaktaydı. Ancak zamanla

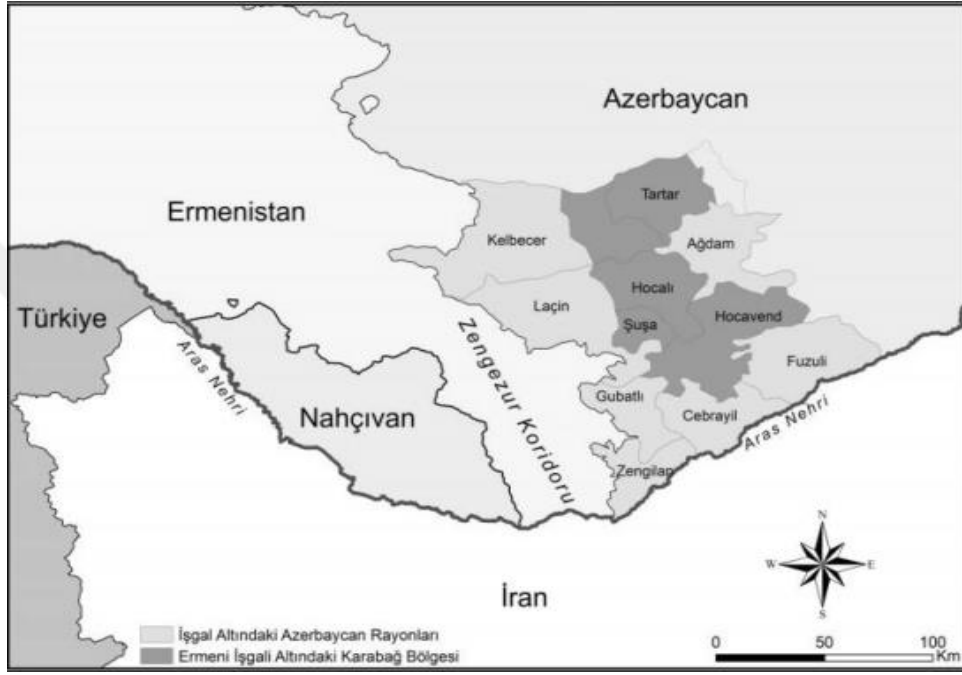
Ermeni nüfusunun bölgeye yerleşmesi ile Ermenilerin sayısı artış göstermiştir (Gökçe, 2011: 1140).

1905'den başlayarak Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki devam eden çatışmalarda Ermeniler Rus garnizonundan destek alarak gerçekleştirdikleri saldırılar ile Karabağ Bölgesi'ndeki Müslümanlara yapılan katliamlar ve zulümler neticesinde birçok Türk Kars civarına göç etmiş ve böylece bölgedeki Türk nüfus oranının azalmasına da neden olmuştur. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu 18 Eylül 1918'de Bakü'yü Bolşevik ve Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Ermeniler Nahçıvan'ı işgal etmek için uğraşalar da Osmanlı'dan giden subay ve askerler ile yerli Türk halkının mücadeleleri ile işgali gerçekleştirememişlerdir. 16 Mart 1921'de Moskova Anlaşması ile Nahçıvan özerk bir yapıya kavuşmuş başka bir devlete bırakılmamak şartıyla Azerbaycan'a bağlanmıştır. 13 Ekim 1921 Kars Anlaşması ile de Bu durum teyit edilmiştir (Atnur, 2001: 439-441).

Mondros Ateşkes Anlaşması gereği 1. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Güney Kafkasya'dan çekilerek İngiliz ordusu bölgeye yerleşmiş ve İngilizler Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ilan etmişlerdir. Fakat 1919 yılında İngiliz birlikleri Kafkasya'yı terk etmesi üzerine Rus kızıl ordu kuvvetleri 27 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etti (Gökçe, 2011: 1141). Sovyetler Birliği Güney Kafkasya'ya hakim olmasının ardından Ermeniler Nahçıvan, Yukarı Karabağ ve Zengezur bölgelerinin Ermenistan'a bağlanmasını talep ettiler. Bunun üzerine 1920 yılında Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya bir toplantı düzenleyerek anlaşma imzaladılar. Buna göre Ermenistan'ın talepleri reddedilerek Nahçıvan ve Yukarı Karabağ Azerbaycan'a, Zengezur ise Ermenistan'a bırakılmıştır. Zengezur'un Ermenistan'a bağlanması Nahçıvan'ın Azerbaycan ile kara bağlantısını koparmıştır. Ermenistan Yukarı Karabağ ısrarından vazgeçmemiş bölgede gerilim çıkarmaya devam etmişlerdir ve bu sorunu çözmek için çeşitli heyetlerle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda 1923 yılında Yukarı Karabağ'a özerklik statüsü verilmiş, 1924 yılında Azerbaycan'a bağlı "Özerk Yukarı Karabağ Bölgesi" ilan edilmiştir (Azer, 2013: 288).

Türkiye ve Azerbaycan açısından Zengezur'un Ermenistan'a bırakılması büyük bir jeopolitik alan kaybına neden olmuştur. Zengezur koridoru Türkiye'nin Türk kültür havzalarından kopuşuna anlamına gelmektedir. Ruslar nüfus dengesini Ermeniler lehine

çevirecek iskan politikası ile Erivan'dan Zengezur'a uzanan suni bir Ermeni yerleşim alanı oluşturarak Azerbaycan ile Nahçıvan irtibatını İran sınırına dayayarak kesmişlerdir. Bu sadece Azerbaycan ile bağlantının kopması olmayıp Türkiye'nin Orta Asya Türk cumhuriyetlerine olan kesintisiz irtibatını da kesmiştir. Bolşevik İhtilali ile Ermeni ve Bolşevikler Bakü başta olmak üzere Azerbaycan'da baskı ve katliamlara başlamışlardı. (Atnur, 2001: 439-441).

Kaynak: SASAM

Harita 4.1. Ermenistan'ın işgal Ettiği Bölgeler ve Zengezur Bölgesi (Koridoru)

Bölgede Sovyet yetkilileri etnik kökenleri dikkate almadan ve kaynak paylaşımını göz ardı ederek suni sınırlar çizmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi'nde zorunlu olarak üstü kapatılmış olan sorunlar dağılma esnasında yeniden ortaya çıkmıştır (Tuncerli, 2019: 134).

Ermenistan, 12 Temmuz 1988'de Yukarı Karabağ özerk bölge olarak Ermenistan'a bağlandığını ilan ederek devlet kurumlarına Ermenistan bayraklarını çektiler. Aralık 1989'da Ermenistan Parlamentosu Yukarı Karabağ ile birleşme kararı aldı. Azerbaycan bu durumu onaylamayarak bölgede olağanüstü hal ilan etti. Bu durum SSCB Anayasası'nın 78. Maddesine de uygun değildi fakat bölgede Türkler ile Ermeniler arasında çatışmalar başlamıştı. Bu durum Azerbaycan'da milliyetçilik

duygusunun uyanmasına neden oldu ve aydınlar arasında Azerbaycan Halk Cephesi kuruldu (Gökçe, 2011: 1143). Yukarı Karabağ Bölgesi'nde yaşanan gerilim Azerbaycan'daki Ermenileri ve Ermenistan'da yaşamını sürdüren Azeri Türklerinin can güvenliğini tehdit ediyordu. Böylece iki devlet arasında göç dalgası yaşandı ve Azerbaycan'da yaşayan 170.000 Ermeni Azerbaycan'ı, 130.000 Azeri Türkü de Ermenistan'ı terk etti (Şadıhanov, 2011: 10). Ermeniler Karabağ'da iki yerleşim yerini basarak 12 kişiyi öldürüp 22 kişiyi rehin aldılar. Bakü'de tepki mitingleri düzenlendi ve Bakü'de yaşayan Ermeniler tehdit altındaydı. Moskova Radyosu ve TASS haber ajansı gerçek dışı ve yanlı olarak Ermenilerin diri diri yakıldığı şeklinde haberler yapıyorlardı. Bu durum Azerbaycan'ın uluslararası mecrada haksız düşürülmesine neden olacaktı. Olayları bahane ederek kızıl ordu birlikleri Bakü'ye girdi ve silahlı müdahaleler sonucu 133 kişinin ölümüne sebep oldular. Gence ve Hanlar Bölgesi'ne saldıran Ermenilere ise hiçbir müdahalede bulunmayan Ruslar tarafgir davranış örneği sergilemiştir (Gökçe, 2011: 1143-1144).

Kars Anlaşması'nın 5. maddesine göre Nahçıvan'ın özerkliği Türkiye'nin garantörlüğü altında bulunmaktaydı ve Naçıvan olayları bahane ederek SSCB'den ve Azerbaycan'dan bağımsızlığını ilan etti (Gökçe, 2011: 1144).

1991 yılında iki taraf arasında orta düzeyde çatışmalar devam etmekteydi ve karşılıklı birbirini suçlamaların geliştiği ortamda SSCB olaylara müdahale etme zorunluluğu hissederek Cumhurbaşkanı Gorbaçov Karabağ Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmiştir (Caferov, 2016: 243). Çatışmaları durdurmak amacı ile 24 Eylül 1991'de Yeltsin ve Nazarbayev'in arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan görüşmelere başlamış ve varılan anlaşmaya göre Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilecek ve ateşkes sağlanacaktı. Ancak 20 Kasım 1991'deki Ermenistan'ın saldırıları ateşkese bağlılığındaki samimiyetsizliği ortaya koymuştur. Azerbaycan bu saldırılar karşısında Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırarak bölgedeki rayonları direk Bakü'ye bağlamıştır. 24 Şubat 1992'de İran arabuluculuk bağlamında Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti bölgeye gitmiş uzlaşma görüşmelerinde Ermenistan Hocalı katliamını gerçekleştirmiştir (Caferov, 2016: 245). Rusya'nın 81. Tümeni Ermenistan'a destek verdiğini daha önceden bildirmişti. Hocalı katliamında 600'dan fazla Azerbaycan Türkü öldürülmüş, 487 rehine alınmış ve 1250 de yararlı meydana gelmişti. Azerbaycan Rus askerlerinin Ermenilere destek verdiğini bildirmiş

daha sonra 3 Rus askeri ifadelerinde bunu kanıtlamışlardır (Gökçe, 2011: 1144). Bir sonraki İran'ın giriştiği arabuluculuğun ardından ateşkes anlaşması imzalanmış fakat sadece bir gün sonra 8 Mayıs 1992 tarihinde Ermeni birlikleri Şuşa'yı, 17 Mayıs 1992'de de kilit konumda olan ve Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmiştir (Caferov, 2016: 245). Laçın çok stratejik bir konumdaydı. Laçın Koridoru'nun Ermenistan'a düşmesi ile Ermenistan'dan her türlü malzeme için ikmal kanalı açılmış oluyordu ve doğrudan Karabağ ile Ermenistan birleşmiş olacaktı. Laçın işgal edilmeden AGİT Konferansı Başkanı Rafaelli Türkiye'ye gelmiş ve çatışmaların durması, işgal edilen toprakların boşaltılması ve Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan egemenliği altında özerklik statüsü verilmesi gerektiği yönünde Türkiye'nin tutumu ve görüşleri kendisine iletilmişti. İşgal üzerine yeni toplantılar düzenlendi. Ancak işgalin kınanmasının ötesinde farklı bir şey yapılmadı (Azar, 2013: 292). Caferov (2016: 245)'a göre Rusya İran'ın bu girişimini başarısız kılmak ve bölgede kontrolü sadece kendi elinde tutmak için Ermenistan'ın işgal operasyonlarını Rusya'nın politik desteği ile yaptığını savunmuştur. SSCB ardıl ülkelerinde ve bölgelerinde meydana gelen çatışmalardan Azerbaycan-Ermenistan çatışması bölgeyi aşan bir nitelik kazanması dolayısıyla diğerlerinden daha farklı olmuştur. Ermeni diasporasının lobi çalışmaları, ABD ve AB'nin enerji politikaları gereği ve Rusya, Türkiye ve İran'ın bölgede rekabetine istinaden soruna farklı açılardan müdahil olmuşlardır (Tuncerli, 2019: 134). Ermenistan saldırılarını gerçekleştirip biraz bekleyerek diplomasi yolu ile görüşmelerde bulunsa da kademe kademe saldırılar ile işgal alanını genişletmiştir ve hatta Nahçıvan'a da saldırarak Türkiye'nin bölge ile bağlantısını koparma amacıyla deneme yaptığı bile olmuştur (Gürel, 1992: 183).

Çatışmalar devam ederken 24 Mart 1992 yılında sorunun çözümü için AGİT Minsk Grubu oluşturuldu. Helsinki'de toplanan AGİT Konseyi Karabağ sorununu görüşmek üzere Minsk'te konferans düzenleme kararı aldı ve böylece AGİT Minsk Grubu ihdas edilmiş oldu (Andaç, 2017: 102). 6 Aralık 1994'te Budapeşte'de üçlü bir eş başkanlık oluşturuldu. Gurubun eş başkanları ABD, Fransa ve Rusya'dan meydana gelmesine karar verilmiştir. Grubun diğer üyeleri ise Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye ve sorunun tarafları olan Ermenistan ile Azerbaycan'dır (Andaç, 2017: 102). AGİT Minsk Grubu 1993'te Ateşkes ve sorunun çözümü için "Acil Eylem Planı" hazırlamış Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Ermeni

topluluğunun itirazı ile bu eylem planı hayata geçememiştir. 2-8 Kasım 1993'te Viyana'da toplanan grup, bölgedeki Ermeni faaliyetlerini kınayan açıklama yapmış 9 üye ülkenin onayladığı bildiri kabul edilmiştir. Ermenistan'ın askeri saldırıları ve yeni bölgelerin işgali AGİT ilkesinin ihlali olarak bildirilmiş olmasına rağmen işgallerin önüne geçememiş ve ateşkes sağlanamamıştır (Caferov, 2016: 249).

Azerbaycan aynı zamanda işgallerin önüne geçebilmek ve işgal edilen toprakların iade edilmesi için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştu. Azerbaycan'ın başvuruları üzerine BM 20 Nisan 1993 tarih ve 822 No'lu, 23 Temmuz 1993 tarih ve 853 No'lu, 14 Ekim 1993 tarih 874 No'lu, 11 Kasım 1993 tarih ve 884 No'lu kararları yayınlamıştı. Kararların hepsinde çatışmalar Dağlık Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan arasında vuku buluyormuş gibi yansıtılmış, hiçbirinde Ermenistan'ın ismi zikredilmemiş, işgallerden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve işgalci güçlerin işgal ettiği bölgelerden çekilmesi istenmiştir (Andaç, 2017: 4-6). Ancak Ermenistan BM kararlarının hiçbirine uymadığı gibi işgal alanını genişletmiştir.

Ermenistan uluslararası örgütlerin yaptırım gücünün olmadığını farkındaydı. ABD ve Fransa gibi ülkelerdeki Ermeni lobisinin etkisi ile kendisine karşı hareket edemeyeceğini tahmin edebiliyordu. Rusya kendi içi sorunları ile boğuşmanın yanı sıra kendilerini desteklediğinin farkındaydı. Diğer müdahale edebilecek ülkelerin ve Türkiye'nin müdahale edebilme kabiliyetinin zor olduğunu farkındaydı çünkü Ermenistan'da konuşlu bulunan Rus 7. Ordusu Rusya-Türkiye çatışma riskine neden olabilirdi. Gerçekten de Rus birliğine ait askerler Ermenistan'ın yanında Karabağ'da çatıştığı esir alınan Rus askeri tarafından ortaya çıkmış ve bu yönde ifade vermişlerdi. Yani konjonktürün Ermenistan lehine olduğunu çok iyi bilen ABD'de eğitim almış ve yetişmiş Ermeni diplomatları süreci yönetiyorlardı (Azar, 2013: 290).

O dönemde AGİT Minsk Grubu konferanslarına katılanlar arasında Türk heyetinde bulunan diplomat Azer (2013: 296) toplantılardaki durumu ve tutumu şöyle özetlemişti. Rusya, Fransa, ABD ve İtalya Azerbaycan'ın mağdur olmasına rağmen Ermenistan meyilli olup tarafsız davranmamaktaydı. Toplantılara Yukarı Karabağ Azerbaycanlıları (YKA) ve Yukarı Karabağ Ermenileri (YKE)'de iştirak etmekteydi. YKE grubu konuya hakim, sürekli araya girip düşüncelerini aktarmakta, Ermenistan heyeti ile sürekli diyalog halinde bulunup tam bir dayanışma içerisindeydi. YKA heyeti

ise mazlum ve niçin burada olduklarını sorgular tarzda bir görüntü sergiliyorlardı. Azerbaycan heyeti ile bir iletişim halinde buldukları da söylenmezdi ve Türk heyeti onlarla görüşmek istediğinde ana dillerine hakim olmadıklarından ve Türk heyetinde de Rusça bilen olmadığından sağlıklı bir iletişim kurulamamıştı. Çıkmazda payı olan Rusya ise çatışmaları çözmek için müdahale yetkisi istiyordu. Yani hem sorun yaratıcı hem de çözücü rolünü almak istiyordu. Rusya'nın bir diğer düşüncesi ise Hazar petrolüydü. Hazar petrolünün ve gazın Rusya'dan geçmeden pazarlanması ve Türkiye'nin bölgede etkisinin artacağı endişesini taşıyordu (Azer, 2013: 309).

Elçibey Dönemi'nde AGİT görüşmeleri esnasında Azerbaycan işgal edilen yerlerin geri iadesinde ısrar etmiş ve Ağdere, Goranbay, Gebedey, rayonları ile Laçın ve Cebrayıl bölgelerindeki bazı köyler Ermenilerden geri alınmıştı. Ancak Elçibey'e yapılan darbe girişimi esnasında iç karışıklıklar durumun Azerbaycan aleyhine dönmesine neden oldu. İktidarı Haydar Aliyev devraldı (Gökçe, 2011: 1145). Görevi devralan Haydar Aliyev Minsk Grubu'nun çözüm üretemeyeceğini bildiğinden öncelikli olarak savaş gücünü toparlayabilmek ve dolayısıyla çatışmaları durdurmak için bir ateşkese ihtiyacı vardı ve böylece Rusya'nın bu yönde çaba göstermesini talep etti. 5 Eylül 1993'te Moskova'ya giderek BDT'ye giriş belgesini imzaladı. Ermenistan ise Moskova olmaksızın Yukarı Karabağ'da tutunamayacağını bildiğinden iki tümen Rus askerini Ermenistan topraklarında konuşlanmasına izin verdi. Güvenliğini Rusya himayesinde sağlama yolunu tercih etti. Naçıvan'da bulunan Rus askerlerini Azerbaycan daha önceden Rusya'nın yanlı tutumu yüzünden çıkartmıştı. Rusya bir girişim ile iki tarafın çatışma alanından 15'er km. geri çekilmesini ve bu araya Rus askerlerinin yerleşmesini teklif etti. Ancak Azerbaycan bu teklifi kabul etmesi durumunda yine Rus askerinin Azerbaycan topraklarına konuşlanması anlamına geleceğinden reddetmiştir (Azer, 2013: 304-306).

Azerbaycan ve Ermenistan savunma bakanları ve ayrılıkçı Ermenilerin katılımı ile 9 Mayıs 1994'te Ateşkes Anlaşması imzalanmış, 12 Mayıs 1994'te yürürlüğe girmiştir ve zaman zaman ufak çaplı çatışma yaşansa da bu anlaşma Aralık 2020 tarihine kadar geçerliliğini korumuştur. Ermenistan Ateşkes Anlaşması ile saldırılarını durdurdu. Ancak ateşkes anlaşmasına kadar Azerbaycan topraklarının % 20'si kadarını kaybetti. Ermenistan'ın saldırıları ile 1 milyon insan bu çatışma vesilesi ile göçmen durumuna düştü. 676.100 Azeri Türkü işgal edilen topraklardan Azerbaycan'a sığınmak zorunda

kalmıştır (Şadıhanov, 2011: 11). Bölgeye uluslararası barış gücü kapsamında askeri birlik konuşlandırılması planlanmıştı ancak Ermenistan Türk askerinin bölgeye gönderilmesini kabul etmediğinden bu plan hayata geçememiştir. Diğer taraftan AGİT Minsk Grubu sorunun çözümü için hala görüşmelere devam etmektedir (Gökçe, 2011: 1145).

2011 yılında 3 aşamalı ve alternatifli bir plan hazırlamıştır. Birincisi, Ermenistan Yukarı Karabağ hariç işgal ettiği bölgelerden çekilecek, Yukarı Karabağ Azerbaycan'a bağlı özerk bölge statüsünde olacak ve bölgede NATO ve Rusya planının uygulanmasından sorumlu bulunacaktı. Ancak bu öneri Ermenistan tarafından reddedildi. İkincisi, genel plan olarak Ermenistan tüm işgal ettiği bölgelerden çekilecek, Yukarı Karabağ Azerbaycan'a bağlı özerk bölge olarak bağlanacak, Ermenistan ile Yukarı Karabağ'ı bağlayan bir koridor açılarak, böylece karayolu bağlantısı yapılacaktı. Fakat bu plan da Ermenistan tarafından geri çevrilmiştir. Son olarak ise Ortak devlet planı ileri sürüldü. Yukarı Karabağ Bölgesi Azerbaycan ve Ermenistan ortak yönetimi altında idare edilmesi planı bu kez de Azerbaycan tarafından kabul görmeyerek reddedilmiştir (Andaç, 2017: 4-6).

İran, gerek tarihsel ve kültürel bağlardan gerek de yakın çevresi bakımından bölge ve sorunla oldukça ilgili olmuştur. İran'ın Rusya ile yaptığı Tükrmençayı Anlaşması Azerbaycan Türklerini ikiye bölmüştür. Kafkasya Türkleri Rusya hakimiyetine girerken Güney Azerbaycan İran hakimiyeti altında kalmıştı. İran, Azerbaycan Türklerinde oluşabilecek Türklük hareketinden çekinmesi dolayısıyla İran'daki Türkleri risk olarak görmüş ve İran'da yaşayan Azeri Türklerini baskı altında tutmuştur. İran Karabağ sorununda tarafsız kalma görüntüsü sergilese de Ermenistan'ın çıkarlarına yönelik tutum sergilemektedir. Karabağ'ın işgali sırasında Ermenistan'a doğalgaz satmış ve Ermenistan ile farklı alanlarda çeşitli anlaşmalar yapmıştır (Çelik, 2017: 120).

İran'da yaşayan Azeri Türkleri özellikle Şah Rıza Dönemi'nde asimile edilmeye ve İranileştirilmeye maruz kalmışlardır. Pehlevi Dönemi'nde Bu asimilasyon faaliyetleri süreci devam etmiş, Azeri Türklüğünün kültürü ve sosyal yaşamı ikinci sınıf gösterilerek aidiyetlerinden vazgeçilmesine yönelik politikalar işlenmiş, dilde Farsça üstünlüğü aşılanmış, Türkçenin kullanılması yasaklanmış ve Türkçe eğitim imkanı tanınmamıştır. Milli kimliğini öne çıkararak Azeri Türkleri cezalandırılmıştır. Ancak

Ermeniler ise askeri ve sivil bürokraside üst mercilerde görevler almışlardır. İran ülkesinde birçok Azeri Türkü yaşamasına ve Azerbaycan ile aynı dini ve mezhebi ortak yaşamasına rağmen Karabağ sorununda Azerbaycan'ı yalnız bırakmıştır. İran, BM'de "İşgal Altındaki Azerbaycan Topraklarındaki Durum" başlıklı kararın oylamasına dahi katılmamıştır. Ermenistan ile onlarca ticari anlaşmalar imzalamış Ermenistan'ın enerjide dışa bağımlı olmasından dolayı enerji ihtiyacını Rusya ve İran gidermektedir (Çelik, 2017: 126-130).

Türk hükümetinin Yukarı Karabağ sorununda tutumu Hocalı katliamına kadar çatışmalara ve soruna taraf olmadan mesafeli bir duruş sergilemiştir. Batılı devletlerin örneğin Fransa'nın Ermenistan'a yardım malzemeleri Türkiye üzerinden taşınmasına izin vermiştir. Türkiye sorunun çözümünü AGİT gibi uluslararası meşru örgütlerle giderilmesi yönünde tasarruf hakkını kullanmıştır. 1992 yılında Ermenistan'a buğday satmış, 1992-93 yıllarında elektrik satması için anlaşma imzalamıştı ancak iç kamuoyunda ve Azerbaycan'dan tepkiler gelmesi üzerine anlaşma faaliyete girememiştir. Hocalı katliamı sonrası Türkiye-Azerbaycan'a destek vererek 1993 yılında Ermenistan sınır kapısını kapatmaya karar verdi (Gökçe, 2011: 1150).

Ermenistan Türkiye ilişkilerinde kilit noktalardan birisi Yukarı Karabağ sorununun çözümü teşkil etmektedir. Ermenistan işgal ettiği Yukarı Karabağ sorunu ile uzun vadede oldukça olumsuz sonuçlara katlanmak zorunda kalmaktadır. Ermenistan enerji bakımından son derece kıt kaynaklara sahip, ekonomik olarak da dar boğazda olması tamamen kendini Rusya'nın desteğine bağımlı kılmıştır. Azerbaycan'ın zengin enerji kaynakları coğrafi yakınlığına rağmen bu imkandan yararlanma fırsatını geri tepmektedir. TANAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı daha uzun rota olmasına rağmen siyasi anlaşmazlık yüzünden Ermenistan'ı baypas yaptığı ortadadır. Ayrıca Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'ı işgali nedeni ile Ermenistan'a sınırını kapatması Türkiye ile ticari, sosyal ve kültürel birçok alandaki faaliyetlerinden mahrum kalmaktadır. Gürcistan-Türkiye arasındaki sınır ticareti, Gürcü vatandaşlarının Türkiye'de istihdamı, Türk şirketlerinin Gürcistan'a yaptığı doğrudan yatırımlar göz önüne alındığında Ermenistan'ın imkan kaybı yaşadığı ortadadır. Başka bir açıdan bakıldığında sınır kapısının açılması bölgeye barış getirmeye zorlayacağı yönünde ihtimalleri de mevcuttur. Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığını düşürecek olmasının

yanı sıra Azerbaycan ile sorunların çözümüne katkı sunabileceği ve Kafkasya’da barışı destekleyici bir adım olabilir.

Ermenistan Bağımsızlık Beyannamesi’nin 11. Maddesi’nde, Türkiye’nin Doğu Anadolu illeri Batı Ermenistan olarak geçmektedir ve Ermenistan iddia ettiği 1915 soykırımının tanınması için çaba göstermeye devam edecektir, ifadesi yer almaktadır (Gökçe, 2011: 1147). Ermenistan tarafı çözüm için Türkiye’nin soykırımı kabul etmesini beklerken ve 1915 olayları ve Yukarı Karabağ sorununun ayrı olarak ele alınması gerektiğini ifade ederken Türkiye ise her iki soruna bütüncül yaklaşım sergilemektedir.

Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Şubat 2020’de Bakü ziyareti gerçekleştirmişti. Bu ziyarette “Yukarı Karabağ Azerbaycan kadar bizim de meselemizdir. Yukarı Karabağ, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüme kavuşması en büyük arzumuzdur.” ifadesine ek olarak Minsk üçlüsünü (ABD, Fransa ve Rusya) eleştirerek samimi davranmadığını ve oyalama taktiği sergilediğini vurgulamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı ise aynı toplantıda sorunla ilgili olarak Ermenistan’ın uzlaşmaz tavrı yüzünden sorunun çözüme kavuşmadığını, yukarı Karabağ hakkında bazen Ermenistan’a bağlı olduğu bazen bağımsız olduğu yönünde çelişkili söylemlerde bulunduğunu söylemiştir. Sonra Nahçıvan’ın Ermenistan ablukası altında ürünlerini pazarlayamadığından Türkiye ile planlanan Nahçıvan-Kars Demiryolunun çok önemli olduğunu ifade etmiştir (“Karabağ Azerbaycan Kadar Bizim De Meselemizdir”, 2020).

İlham Aliyev Moldova’nın Başkenti Kişinev’de Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ile yaptığı görüşmenin ardından Ermenistan’ın yapıcı olmayan tavrı nedeniyle görüşmenin olumlu sonuçlanmadığını açıkladı. Aliyev Yukarı Karabağ Sorunun çözümü ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme süreci ile birlikte ilerlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Sorunun çözümü için Yukarı Karabağ’ın Azerbaycan ile toprak bütünlüğü sağlanmalı, Ermenistan askerleri işgal ettiği topraklardan çekilmeli ve yurtlarından edilen göçmenler topraklarına geri dönüşü sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Sorunun çözümü yönünde olumlu bir gidişatın olduğunu kaydeden Aliyev son 5-6 yılda bazı önemli gelişmeler olduğu, Ermenistan’ın Yukarı Karabağ civarında işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi gibi konularda uzlaş olduğu ve sorunun müzakere süreçleri ile çözülmesini desteklediğini

söylemiştir. Türkiye'nin de Yukarı Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan'a sınırını açmayacağını sözlerine ilave etmiştir ("Aliyev: Yukarı Karabağ problemi ve Türkiye-Ermenistan...", 2009). Aliyev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Nikol Paşinyan 2019 yılında Viyana'da ve 56. Münih Güvenlik Konferansı'nda toplantılar gerçekleştirdi. Aliyev açık oturumlu konferansta Yukarı Karabağ'ın uluslararası hukuka göre Azerbaycan'ın toprağı olduğu, Ermenistan işgalci güçlerin Yukarı Karabağ'ı terk etmesi için BM'nin 4 kararı bulunduğu, Ermenistan ordusu tarafından Azerbaycan topraklarının % 20'sinin işgal altında bulunduğu, 1 milyon Azerbaycan vatandaşının yerlerinden edildiğı ve Hocalı'daki Azerbaycan Türklerinin katliama maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Paşinyan ise sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğinin farkında olduğunu, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin bölgede bulunmadığını, Yukarı Karabağ Ermeni güçlerinin olduğunu ifade ederek ve Hocalı'da yapılan katliamı reddetmiştir ("Tarihte İlk Kez Ermenistan ve Azerbaycan ...", 2020). Ancak diyalog kapıları açık olsa da çözüme yönelik yapıcı gelişmeler hala ortaya çıkmayacağı görüntüsü sergilenmiştir.

Rusya kriz bölgelerinde olduğu gibi Güney Kafkasya'da da "dondurulmuş sorun" tesisi edip statükocu bir politika izlemektedir. Gürcistan ve Azerbaycan'ın Batı yönlü dış politika izlemesi neticesinde Ermenistan'ı destekleyerek bölgede hakim gücünü sürdürmek istemektedir. Ancak Ermenistan'da Paşinyan Hükümeti'nin de Batı ile iyi ilişkileri ve Batı'ya meyilemesi Rusya'yı endişelendirmektedir ve Yukarı Karabağ'da çıkan çatışmada Ermenistan'ın tekrar kendi eksenine girmesini beklemektedir. Türkiye ise her daim Azerbaycan'ın yanında olacağını ifade etmesi Rusya ve Türkiye'nin bölgeye barış ve istikrarın yerleşmesi için birlikte çalışmasını gerekli kılmaktadır. Minks Grubu'nun soruna çözüm üretemeyeceğı hemen herkes tarafından bilinmektedir. Bölgede barışı sağlayacak anahtarın Türkiye ve Rusya olması kuvvetle muhtemeldir. Türkiye'nin her ne olursa olsun Azerbaycan'a destek vereceğini açık bir şekilde bildirmesi sadece Ermenistan'a değil özellikle Rusya'ya da mesaj vermektedir. Rusya'nın Ermenistan'a askeri destek vermesi durumunda Türkiye'nin de Azerbaycan'a askeri desteğı olacağını Suriye ve Libya'nın ardında Kafkasya'da da Türkiye-Rusya cephesi açılmasına neden olacaktır. Bu hem Türkiye hem de Rusya açısından arzu edilen bir durum olmayacaktır. Doğu Akdeniz'de ve Afrika'da alan kaybeden Fransa gibi ülkelerin ise Türkiye-Rusya rekabetinin Kafkasya'ya sıçramasını ummaktadırlar.

Ermenistan ısrarla Rusya'yı savaşın içine çekmek istemektedir. Bu sağlamak için Ermenistan Azerbaycan vilayetlerine balistik füze saldırılarında bulunmuş ve Azerbaycan'ın da Ermenistan'a saldırmasını beklenmiştir. Azerbaycan bunu gerçekleştirmesini bekleyerek Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ü şartları çerçevesinde Rusya'yı savaşa çekmek istemiştir. Rusya'nın kendini desteklemesini ve Türkiye'yi de savaşa çekerek Rusya Türkiye çatışmasının fitilini ateşlemek istediği anlaşılmaktadır ve böylece Azerbaycan ordusu karşısında aldığı ağır yenilgiyi tersine çevirerek Karabağ'daki varlığını sürdürme ve daha fazla kazanım elde etmek istemiştir. Ancak Rusya'nın Kafkasya'da Türkiye ile çatışma içerisine girmesi büyük riskler taşıdığına farkında olması konjontürün bu kez Türkiye-Azerbaycan lehinde işlemesine neden olmuştur ve Rusya aracılığı ile yapılan Azerbaycan-Ermenistan anlaşmasına göre Ermeni kuvvetleri Karabağ'da işgal ettiği bölgelerden kademeli olarak çekilmektedir.

Durumun ne olacağını ve nasıl sonuçlanacağına dair belirsizlikler devam etse de AGİT Minsk Grubu'nun halen görevi sonlandırılmış değildir. Ateşkes 1994 yılında sağlansa da bir barış anlaşması yapılmadığına göre iki taraf hala savaş durumu pozisyonunu korumaktaydı. 2020 yılında Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarına yapılan saldırı sonucu Azerbaycan ordusu işgal altındaki topraklarını kurtarmak için başlattığı tarruzda kısa sürede muazzam başarı elde ederek birçok reyonları ve yerleşim merkezlerini Ermeni birliklerinden kurtararak ilerlemesi Rusya'nın aracılığı ile sağlanan anlaşma ile ancak durdurulabilmiştir. Ermeni birlikleri işgal ettiği topraklardan çekilecektir. Ancak Yukarı Karabağ'ın statüsü, mevcut yönetimi gibi belirsizlikler daha sonra yapılacak görüşmeler ile netleştirilerek nihayi bir anlaşma sağlanması beklenecektir.

4.4.4. Türkiye Rusya Arasında Penetrasyon Gerilimi: Orta Asya Devletleri

SSCB'nin yıkılmasının ardından Sovyetler Birliği'ne bağlı birer cumhuriyet olan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan oluşan beş Orta Asya devleti bağımsızlıklarını ilan ederek kendi ulusal devletlerini kurmuşlardır. Orta Asya oldukça kırılğan bir yapıya sahiptir. Tacikistan'da iç savaşın patlak vermesi, terör örgütlerinin bölgede faaliyet göstermesi, dini aşırıcıların ortaya çıkması, aralarında bölgesel sorunlar ve çatışma riski, ekonomik olarak yetersizlikler, insan hakları ihlalleri, demokrasi geleneği ve demokratik kurumların eksikliği gibi sorunların kendi

dinamikleri ile üstesinden gelememesi bölgeyi kırılgan hale sokmuştur. Ulusal ve bölgesel sorunlarla başa çıkabilecek yeteri kadar kapasite gelişmediğinden güveneceği güçlü müttefiklere ve sağlanacak ekonomik ve siyasal desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Ancak Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile Rusya'nın güdümünde çıkıp yine başka bir gücün güdümü veya kontrolü altına girmek istememeleri paradoksal bir durum yaratmaktadır. Orta Asya zengin doğal kaynakları ve önemli jeopolitik konumu sayesinde ABD, Rusya ve Çin arasında küresel; Türkiye, İran ve Rusya arasında bölgesel bir rekabet alanına dönüşmüştür.

Bölgesel Güvenlik Kompleks Teori'sinin yazarları Buzan ve Waever Orta Asya'yı Sovyet ardıl bölgesel güvenlik kompleksi altında iç dinamikleri hala oluşma evresinde olan, Rusya'nın müdahalesinin kuvvetli olduğu bir alt kompleks olarak belirtmiştir (Buzan, 2003: 423). Bununla birlikte Orta Asya bağımsız bir bölgesel güvenlik kompleksi olma yolunda potansiyel bir proto-komplekstir çünkü diğer Sovyet ardıl bölgeler ile Orta Asya karşılaştırıldığında oldukça farklı güvenlik sorunları ve bölgesel işbirliği alanları oluşmuştur. Bugün Baltık cumhuriyetleri veya Doğu Avrupa Sovyet ardıl ülkelerinin güvenlik teması ile Orta Asya ülkelerinin güvenlik tehditleri radikal İslami örgütler, aşırıçılık, kaçakçılık ve etnik çatışma gibi oldukça farklı alanlara sahiptir.

Bölgenin önemli güvenlik sorunlarından birisi bölgede mevcut terör faaliyetleridir. Bölge aslında Hanefi ve Şafi mezhebine bağlı radikalizme meyil etmeyen geleneksel bir din anlayışı ve seküler devlet yapısına sahipken bölge dışı radikal İslami unsurlar bölgeye sızmış ve bölge insanlarından da taraftar toplamıştır. Zayıf devlet yapılarının zafiyetlerinden yararlanan terör örgütleri Hizbut Tahrir ve Özbekistan İslam Hareketi tüm bölge ülkelerince kabul edilen terör örgütleridir (Birdişli, 2017: 138). Sovyetler Birliği mirası olarak Orta Asya ülkelerine de geçiş yapan otoriter bir sistem, insan hakları ihlalleri, düşük nitelikli eğitim altyapısı, % 30'u 15 yaş altı olan genç nüfusa sahip olmakla birlikte geçlerde işsizlik oranının oldukça yüksek olması terör örgütlerine insan kaynağı temininde kolaylık sağlamaktadır. (Özalp, 2012: 253).

Orta Asya ülkeleri kendi içlerinde ve bölgesel olarak birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bunlardan birisi Kazakistan ve Özbekistan'ı su kaynağı olarak besleyen Nari Nehri, Karaderya ve Siriderya nehirleri olup Kırgızistan'da bulunan Togtogul

Hidroelektrik Barajı'nda bu nehirlerden akan suyun tutulması Özbekistan ve Kazakistan'a giden suda azalmaya neden olmaktadır. Kazakistan ve Özbekistan'ın önemli gelir kaynaklarından birisinin tarım olduğunu göz önüne aldığımızda bu üç Orta Asya ülkesi arasında özellikle kurak geçen yıllarda su krizi ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan aşağı yukarı tüm Orta Asya devletleri arasında sınır sorunları yaşanmaktadır. Özellikle Kırgızistan-Tacikistan ve Özbekistan-Kırgızistan arasında sınır sorunları hakkındaki itilaflar hala devam etmektedir. Bölgenin yaşadığı sınır sorunları Sovyet Dönemi'nde etnik ve coğrafi koşullar dikkate alınmadan gelişigüzel oluşturulmuş sınır çizimlerine dayanmaktadır (Birdişli, 2017: 135). Sovyetler Birliği Dönemi'nde Fergana Eyaleti olarak düzenlenmiş fakat sonradan 1924-36 yıllarında Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında özensizce paylaştırılan Fergana Vadisi en keskin anlaşmazlığın yaşandığı bölgedir. Etnik olarak karma bir yapıya sahip olan vadi Orta Asya'da nüfus olarak en yoğun ve su, gaz ve taşıma gibi önemli stratejik bir bölge olması dolayısıyla Özbekistan ve Kırgızistan arasında sınır sorununu yaratmaktadır. Vadi sınır sorununun getirdiği güç boşluğundan faydalanan yasadışı yapıların barınağı haline gelmiştir ve Fergana Vadisi üzerindeki anlaşmazlık Özbekistan ve Kırgızistan arasında azınlıklar üzerinden gerginlikler ve olaylar çıkmasına etki eden faktörlerden biri olmuştur (Birdişli, 2017: 138). Radikal unsurlarla ve kaçakçılık gibi sorunlarla mücadele için bölge ülkelerinin sınırların kontrolü ve istihbarat paylaşımı gibi konularda işbirliği yapmayı gerekli kılmaktadır.

Kazakistan'ın % 19,3 Rus, % 3,2 Özbek; Kırgızistan'ın % 14,7 Özbek, %5,5 Rus; Özbekistan'ın % 4,8 Tacik, % 2,3 Rus; Türkmenistan'ın % 5 Özbek, % 4 Rus ve Tacikistan'ın % 13, 8'i Özbek azınlıklardan oluşmaktadır ("Central Asia", [2020]). Başta Kırgızistan'da olmak üzere bölge ülkelerinin hepsinde bulunan Özbek ve Rus azınlıklar mevcut olup etnik çatışma risk potansiyeli taşımaktadır. Tacikistan ayrı tutulduğunda diğer dört Orta Asya cumhuriyeti Türk üst kimliği ile aynı etnik yapının birer parçasından oluşmaktadır. Ancak kabile, soy ve şeceriyeye bağlı sosyal tabakalar alt etnik grupları yaratmıştır ve böylece bu alt etnik gruplar ulus devlet ve kimlik yaratma aracı olarak kullanılması ile aynı etnik gurubun parçaları olan devletleri etnik temelli sorunlar ve çatışmalara dönüşmesine imkan sağlamıştır (Birdişli, 2017: 127).

Orta Asya ülkeleri bağımsızlığını kazanmasın ardından bölgede oluşan güç boşluğunu değerlendirerek bölgede etkin bir varlık olmak isteyen ülkeler arasında bir

rekabet yaşanmıştır. Orta Asya’da rekabet içerisinde olan ülkeler içerisinde avantajlı durumda olan ve bölge ülkeleri ile tarihi ve siyasi bağlarını iyi kullanan ülke Rusya’dır. Orta Asya cumhuriyetlerinde 4,5 milyonu Kazakistan’da olmak üzere toplam 6,5 milyon Rus kökenli insan yaşamaktadır (Sucu, 2017: 135). Sovyet Dönemi’nden kalma hazır altyapı ve askeri üslerin bulunması, coğrafi olarak yakınlık ve yıllarca birlikte yaşamış olmanın verdiği kültürel ve dil birliği Rusya’ya önemli ayrıcalıklar tanımaktadır (Canfield, 1999: 684).

Rusya, Orta Asya ülkeleri ile askeri, kültürel, sosyal ve ekonomi gibi birçok alanda çok yönlü karşılıklı ilişki kurmaktadır. Rusya Dışişleri Bakanlığı altında ihdas edilen “Roszarubejcenter” (Rusya Uluslararası Bilim ve Kültürel İşbirliği Merkezi) bir kamu diplomasisi aracı olarak dış toplumlarda olumlu Rusya imajı oluşturmak, dış ülke ile ilgili bilgi desteği sağlamak, Rusçayı yaygınlaştırmak ve yerini sağlamlaştırmak için faaliyet göstermektedir (Nogayeva, 2012: 184). Rusya “Russkiy Mir” vakfı ile Rus dilini öğretmek ve kullanımını muhafaza etmek için yaygın faaliyet alanına sahiptir. Ayrıca Rus kültürünün aşılması, pekiştirilmesi ve sürdürülmesi için bölgede ortak üniversiteler açılmıştır. Bu okullardaki diploma denkliği prestijini artırarak Rusya’da çalışma imkanı bu üniversitelerin cazibesini artırmaktadır. Ayrıca Rusya’daki üniversitelerde de birçok Orta Asyalı öğrenci eğitim görmektedir. Bu duruma Rusçanın bölgede yaygınlığına oldukça önemli ölçüde katkılar sağlamaktadır.

Kazakistan Anayasası devlet dili Kazakça olup Rusçayı da halklar arası iletişim dili olarak düzenlemiştir. Bölgede en çok Rus’un yaşadığı ikinci ülke Kırgızistan’dır fakat son yıllarda Rusların sayısı hızla azalmaktadır ve % 5,5’e kadar düşmüştür (“Central Asia”, [2020]). Kırgızistan’da da Rusçaya resmi dil statüsü verilmiştir. Özbekistan ise Latin harflerini kullanma kararı alması ile Rusça’nın kullanım alanını daraltmıştır. Rusça’nın ve Rus nüfusunun en düşük olduğu ülke Türkmenistan’dır. Türkmenistan 2003 yılında çifte vatandaşlık hakkını kaldırmış ve Rusça’nın kullanım sahalarını daraltmıştır (Nogayeva, 2012: 187). Türkmenistan 2000 yılında Latin alfabesine geçmiş, Özbekistan ise 1993 yılında Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Kırgızistan ekonomik anlamda yardıma ihtiyaç duymasından dolayı Rusya’nın tepkisini çekmemek adına böyle bir adımı atmamıştır. Kazakistan’da 1995 yılında Kazakların nüfusu % 46 iken Rus etnik kökenli Kazakistan vatandaşlarının oranı % 35’di (Deliömeroğlu, 1999: 20). Rus kökenli vatandaşların ülke içerisindeki oranı yüksek

olması nedeniyle Latin alfabesine geçiş sürecini başlatmamıştı. Ancak son yıllarda önemli ölçüde Rus nüfusunun azalması ile bu oran % 19,3'e kadar düşmüştür ("Cenral Asia", [2020]). Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" başlıklı makalesinde 2017 yılı sonunda Latin alfabesine geçişin hazırlanması talimatı vermiştir ("Türk Cumhuriyetlerinin Alfabe Mücadelesi...", 2017). Bölgede hakim olan Rusça, Orta Asya ülkelerinin Latin alfabesine geçişi ile birlikte önemli darbe almıştır ve görünüme göre zamanla Kiril alfabesi kullanımı ortadan kalkacaktır. Ayrıca Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) 2014 yılı 4. toplantısında Konsey Genel Sekreteri Halil Akıncı, üye tüm ülkelerin ortak alfabe kullanımı için çalıştıklarını söyledi ve 2025 yılına kadar konsey üyelerinin Latin alfabesine geçmiş olacağını kaydetti ("Orta Asya'da Ortak Alfabe", 2014).

Bölge ülkeleri içerisinde yaşayan Rus kökenli nüfusun çıkarlarını korumak için birçok örgüt ve dernekler faaliyet göstermektedir. Ortodoks dinine, cemaatine destek ve örgütlenmesi, Rusya'da askerlik hizmetine katılım gibi birçok farklı alanda çalışmaktadırlar. Dernek ve örgütlerin yanı sıra insanların davranış ve tutumunu istedikleri yönde sürüklemeye gayret eden Rus medyası özellikle radyosu, televizyon kanalları, gazete ve dergilerle önemli bir işlev üstlenmektedir.

Rusya'yı en çok dış politikada rahatsız eden periferinde veya yakın çevresinde kendi ekseninde düşündüğü Orta Asya'da dahil olmak üzere ABD ve diğer büyük güçlerce Rusya'nın etkisinden kurtararak kendi nüfuz sahasına dönüştürmeye çalışmaları olmuştur. Bu bölgelere ABD veya ABD'ye yakın güçlerin etkinliği Rusya'nın küresel gücünü kıracak ve etki alanını daraltacaktır. Bölgenin ekonomik zenginliklerinden Rusya'nın yararlanmasının önüne engel çıkmasına neden olabilmesinin yanı sıra Rusya'nın sınır güvenliği ve iç güvenliği tehdit altına girmiş olacaktır. Orta Asya üzerinden alt bölgelere inme veya temas imkanı ortadan kalkacaktır. ABD bölgeye sızma aracı olarak liberal değerler ve demokrasi getirme argümanını kullanmaktadır. Rusya ise Çarlık Rusya döneminden beri bu bölgeleri yönetmekte ve doğal müttefiki olarak görmektedir. Diğer taraftan Orta Asya ülkeleri Rusya'nın emperyalist politikalarından korunmak için ABD ve diğer Batılı devletlere yanaşarak Batı ile entegre olmak istemektedirler fakat aralarındaki sorunlar, ekonomik yetersizlikler, coğrafi uzaklık, uluslararası terörizm gibi nedenlerden dolayı Rusya

eksenine tekrar yaklaştıkları görülmektedir. Rusya ABD ve ABD öncülüğündeki NATO gibi kuruluşların bölgeye sızmasına engel olmaya çalışmaktadır. Zayıf Orta Asya Cumhuriyetleri Rusya'ya bağımlılığını sürdürmek için elverişli bir durum yaratmaktadır ve bu Rusya'nın çıkarlarına uygun düşmektedir.

Rusya'nın bölgede Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere üç ülkede askeri üsleri bulunmaktadır. Bölgesel seviyede ve çok taraflı askeri işbirliği çerçevesinde bölgenin sınır güvenliğini sağlamak, bölge ülkelerine silah ve ekipmanlarının ihracı ve bölge devletlerinde askeri personellerinin eğitim faaliyetini gerçekleştirmektedir. Bölgede çoğu Sovyet döneminden kalma Rus askeri birliklerinin konuşlandığı en önemli ülke Kazakistan olmuştur. Ülkenin farklı bölgelerinde 7 Rus askeri üssü bulunmaktadır. 5. Füze Test Birliği ilk Sovyet uzay istasyonudur ve kullanımı Kazakistan ile birlikte 2050 yılına kadar uzatılmıştır. Kazakistan'da konuşlanmış Rus birlikleri, 20. Test İstasyonu, IP-8 ve IP-16 ölçüm noktası, Saryshagan Anti Balistik Füze Test Birliği, Telsiz Teknik Merkezi, Chkalov Hava Üssü ve Rus Kara Kuvvetlerine ait askeri ünitelerinden oluşmaktadır. Kırgızistan'da Kant Hava Üssü, Torpedo Test Birliği ve bir askeri ünite olmak üzere toplam 3 Rus birliği konuşlu olup, 2012'de yapılan bir anlaşma ile askeri üslerin kullanımı 2032'ye kadar uzatılmıştır. Ayrıca Kant Hava Üssü Kolektif Güvenlik İşbirliği Örgütü'nün Kolektif Hızlı Reaksiyon Gücü'nün bir parçasıdır. Tacikistan'da Rus toprakları dışında Rusya'nın en büyük askeri birliği bulunmaktadır. Duşanbe yakınlarında 201. Motorize Zırhlı Birliği ve Federal Koruma Gücü konuşlanmış durumdadır ve Rusya ile varılan anlaşma gereğince Rusya bu üsleri 2042 yılına kadar kullanacaktır (Sucu, 2017: 129-131). Tacikistan ve Kırgızistan'ın Rus silahlı kuvvetlerine topraklarını açmasının önemli bir nedeni ekonomik bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Rusya Kırgızistan ve Tacikistan'ın 242 milyon dolarlık borcunu silmiş ve 2012'de 1,5 milyar dolar askeri yardım yapmıştır. Rusya Kırgızistan'ın borçlarını 20 yıllığına ertelemiştir (Bhatty, 2008: 53).

Rusya'ya işçi olarak göç eden Orta Asyalılar ile Rusya arasında karşılıklı çıkar ilişkisi söz konusudur. Rusya ucuza işgücü ihtiyacını giderirken diğer taraftan bölge ülkelerinin işsizlik sorununa pozitif etki sağlamaktadır. Örneğin Rusya'ya işçi olarak giden Tacik ve Kırgızların getirdiği veya ailelerine gönderdiği paralar Tacikistan ve

Kırgızistan ekonomisinin GSMH'nin % 10'unu oluşturmaktadır (Nogayeva, 2012: 185-188).

Rusya BDT Barışı Koruma Misyonu içerisinde Tacikistan'da barışı korumada önemli rol oynadı. Bu iki ülkenin askeri ve güvenlik alanlarında yardıma muhtaç durumda olması dolayısıyla Rusya'ya yanaşmış ve Rusya öncülüğünde kurulan tüm örgütlere üye olmuşlardır (Sucu, 2017: 132).

Türkmenistan ve Özbekistan diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak Rusya'ya karşı izolasyon politikası Yürütmektedir. Bu iki ülke Rusya'nın öncülüğünde kurulan örgütlerden sadece BDT'ye üye oldular. Ancak ordusunu modernize etmek için Rus askeri malzemeleri ile donatılmaya ilgi duymaktadırlar. Orta Asya'da sadece Rusya'nın askeri üsleri bulunmaktadır. ABD Afganistan'a müdahale sonrası Kırgızistan'da ve Özbekistan'da askeri birliğini tesis etmişti ancak Özbekistan'dan 2005'te, Kırgızistan'dan da 2014'te çekilmiştir (Sucu, 2017: 132). ABD Orta Asya'da NATO ve AGİT vasıtasıyla varlığını meşrulaştırmaya çalışması Rusya ve Çin'i rahatsız etmiş ŞİÖ 2005 yılında ABD ve NATO birliklerinin Orta Asya'dan çekilmesini talep etmiş ve Kırgızistan ABD'nin Manas Askeri üssünü kapatmasını istemiştir (Özkan, 2010: 126).

Moskova kendi dışında bölgede diğer devletlerin etkinliğine mani olmaya çalışmaktadır. Örneğin Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (ECO) Orta Asya ülkelerinin katılmamaları yönünde baskı uygulamıştır (İsmayilov, 2013: 101). Orta Asya ülkeleri enerji kaynaklarını Türkiye, Pakistan ve İran üzerinden dünya pazarlarına transfer ederse bölge ülkeleri büyük bir gelir elde edecekler, böylece elde edeceği gelirlerle bağımsız kurumları kurma ve istikrarlı ekonomik yapı oluşumuna yardımcı olarak Rusya'ya bağımlılık azalacaktır. Kazakistan 30 milyar varillik petrol rezervi ile dünyada en çok petrol rezervine sahip 12. ülkedir. Doğalgaz rezervleri ise 1,5 trilyon m³ olup 15. sıradadır. Dünya petrol rezervinin % 1,8'i, doğalgaz rezervinin % 0,8'ine sahiptir. Türkmenistan 17,5 trilyon m³ ispatlanmış doğalgaz rezervi ile dünyada 4. sırada bulunmaktadır. 2014 senesine kadar Çin, Rusya, İran ve Kazakistan'a doğalgaz ihraç etmiştir. Rusya'ya Batı tarafından ambargo uygulanmasından dolayı Rusya kendi gazını satabilmek için Türkmen gazını almayı durdurmuştur. 2014 yılında Türkiye kendi iç piyasası için kullandığı petrolün % 8'ini Kazakistan'dan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru hattı ile almıştır. BTC hattı,

Kazakistan petrolünün dünya piyasalarına açmasını sağlamaktadır (Furuncu, 2018: 584).

Rusya zengin gaz ve petrol sahalarına sahip olsa da düşük fiyatlarla Orta Asya kaynaklarından alıp transit ülke konumu vasıtası ile zengin Avrupa pazarlarına ihraç etmektedir. Gazprom 2003 yılında 65 dolar/1000 m³ fiyat bandından Türkmen gazını almaktaydı sonradan yenilenen anlaşma ile 100 dolar/1000 m³ üzerinden mutabakat sağlamışlardır. Bu anlaşma ile Rusya Yolotan doğalgaz sahasına erişme hakkını aldı. Türkmenistan'ın ihraç ettiği gazın % 85'ini Rusya almaktadır. Ancak Türkmenistan gazına artan enerji ihtiyacı dolayısıyla Çin de ilgi duymaktadır ve Çin ile birlikte İran da Türkmenistan'dan gaz transfer etmektedir. Özbekistan ve Türkmenistan gazı önce Kazakistan'a oradan da boru hatları ile Rusya'ya taşınmakta ve Rusya bu gazı Avrupa'ya satmaktadır. 2004 yılında Rus petrol şirketi Lukoil Özbekistan'da doğalgaz yataklarını geliştirmek için 35 yıllığına üretim ve paylaşım anlaşması imzalamıştır (Bhatty, 2008: 53). Avrupa ve ABD Rusya'nın gaz dağıtım ve kaynağı olarak tek el konumunda olmasını tersine çevirebilmek için Avrupa'nın gaz kaynağını çeşitlendirmesi için farklı projeler üretmektedir. Bunlardan birisi de Hazar gazının Rusya üzerinden pazarlanması değil direk Nabucco boru hattı ile Hazar gazının Avrupa'ya taşınmasını hedeflemiştir.

Avrupa ABD'nin de desteği ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya dağılacak Hazar gazını Rusya'yı bypass yapan proje tasarladı. Rusya'nın zor bir uzlaşmacı olması ve zaten kırılğan bir düzlem üzerine oturmuş gaz anlaşması daha da zor bir yapıya dönüşecekti. 2009 yılının kışında gaz krizinde Ukrayna ve Avrupa gaz vanalarının kapatılması ile karşı karşıya kaldı. Türkmenistan ve Kazakistan kendilerini Nabucco'ya adamadan önce Rusya'nın kaçınılmaz olarak düşman olarak göreceği bu harekete karşı AB'den daha fazla siyasal desteğe ihtiyaç duyduğu ve oluşacak riskleri azaltmak için daha çok AB üye devletlerinin projeye katılımını talep ettiler (Freire, 2009: 136). Nabucco'nun yüksek inşaat maliyeti, Avrupa'nın sınırlı gaz ihtiyacı dolayısıyla Rusya'nın Nabucco'ya alternatif Güney Akım Projesini sunması dolayısıyla 2013 yılında proje iptal edildi ("Botaş Boru Hatları İle Petrol Taşım..." 2012). Rusya kendi çıkar sahası içerisinde alternatif oluşumlara karşı pozisyon alarak bu oluşumları etkisizleştirme siyaseti gütmüştür ve başarılı da olmuştur. Bölgedeki doğalgaz üretimini kendi topraklarından geçirerek Avrupa piyasasına pazarlamaktadır.

Rusya bölgesel işbirliği bağlamında kendi öncülüğünde kurulacak teşkilatlar ile Orta Asya ülkeleri de dahil olmak üzere Sovyet ardıl ülkelerde etkinliğini sürdürmek istemektedir. Bu bağlamda BDT, Eylül 1993 yılında BDT'ye üye devlet başkanlarının anlaşmayı imzalaması ile kurulmuştu ve malların, hizmetlerin, işgücünün ve paranın serbest dolaşımı, para politikaları, vergi ve fiyat politikaları üzerine koordinasyon sağlamak gibi ortak ekonomik form ve ekonomik birliği yaratma üzerine kurulan bir birliktir. BDT'ye üye devletler, Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan 9 ülkeden meydana gelmektedir. Avrasya Ekonomik Topluluğu (EAEC) Ocak 2000'de Belarus, Kazakistan, Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan devlet başkanlarının katılımı ile kurulmuştur ("About Commonwealth of Independent State", 2020). Rusya'nın liderliğinde ve öncülüğünde kurulan bir diğer bölgesel işbirliği kuruluşu ise Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO)'dur. Örgütün amacı, uluslararası ve bölgesel seviyede güvenlik ve istikrarı sağlamak, uluslararası alanda üye devletlerin pozisyonunu ve siyasi otoritesini güçlendirmek olarak tarif edilmiştir. Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan örgüte üye devletlerdir. Barışı koruma temel teması ile üye ülkeler arasında askeri-ekonomik işbirliği, askeri teknoloji işbirliği ve ortak askeri formasyon üzerine işbirliği kurmayı faaliyet alanları arasında göstermektedir ("The Collective Security Treaty", [2020]). Ayrıca Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın üye olduğu Gümrük Birliğini oluşturdu (İsmayilov, 2013: 97). Sovyet ardıl bölgede Rusya kendi liderliğinde bir entegrasyon oluşturmayı amaçlamaktadır. Rusya hem ikili ilişkilerle hem de bölgesel ilişkilerle varlığını ve hegemonyasını tesis etmeyi amaçlamaktadır ve Rusya siyasal olarak Avrasyacılık ve Avrasya Birliği açısından da Orta Asya'ya önem vermektedir.

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) de Rusya'nın bölgesel işbirliği kapsamında bölgeye nüfuz etmek için kullandığı bir başka organizasyondur. ŞİÖ, 1991 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından ortak delegasyon ile sınır sorunlarının çözümü ve sınır güvenliği üzerine müzakereler yapmak üzere ihdas edilerek başlamıştır. 1996 yılında Çin'in Şangay kentinde toplanan delegasyon sınır güvenliğini sağlamak üzere her ülke sınırlarında bulunan askerleri sınırdan 100 km geri çekmesi ve sadece polisiye devriyeler ile sınırların güvenliğinin sağlanmasını ve örgütün her yıl toplanması ile Şangay Beşlisi olarak ismi yeniden düzenlenmiştir. 2001 yılında Özbekistan da

örgüte katılarak Şangay İşbirliği Örgütü resmen kurulmuştur. Ana faaliyet alanı güvenlik olup, terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılık ile mücadele olduğu vurgulanmış ve aynı zamanda siyasi ve ekonomi alanlarında da işbirliğini kapsamaktadır. 2002 yılında Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te Antiterör Merkezi kurulmuştur, belirli aralıklarla askeri tatbikatlar düzenlenmektedir. Bölge ülkeleri açısından ise Çin ile Rusya'yı bölgede güvenlik bağlamında dengeleme fırsatı sağlamaktadır. Örgüt, Çin'e özellikle Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketleri ve sınırlarını güvenlik altına alması açısından oldukça önemli bir imkan sunmaktadır. 2017 yılında örgüte Pakistan ve Hindistan'ın üye olması ile Örgüt genişleme imkanı bulmuştur. Böylece Afganistan'ın bölgeyi istikrarsızlaştırmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Kaya, 2019: 65-67). 26 Nisan 2013'te ŞİÖ ile Türkiye diyalog ortağı statüsü kazanmıştır ve Davutoğlu imza töreninde “Şimdi ŞİÖ üyeleri ile aynı kaderi paylaştığımızı ilan ediyoruz”, demişti. Ancak altı ay sonra Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 13. Liderler Zirvesi'ne Türkiye davet edilmedi. Türkiye Rusya, Çin ve ABD'yi sakinleştirme politikasının bir aracı olarak görüldüğü şeklinde yorumlar yapılmıştır. Çin pan-Türkçülüğün merkezi olarak Türkiye'yi dikkatle izlemektedir. Bölgedeki çıkarları ve oldukça aktif ayrılıkçı Doğu Türkistan'da toprak bütünlüğüne tehdit olarak görmektedir. Kısa bir süreliğine bağımsız olan Doğu Türkistan Cumhuriyeti lideri İsa Yusuf Alptekin'in Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken anıtını dikmişti ve 1992'de Cumhurbaşkanı Özal Alptekin ile birlikte “Sovyetler Birliği altındaki Türk devletleri bağımsızlıklarını kazandılar şimdi sıra Doğu Türkistan'da” açıklaması yapmışlardı (Tanchum, 2013: 83). Türk siyaset adamları ve toplumunda Türk cumhuriyetlerine ve Doğu Türkistan'a bir sempati duymanın yanı sıra Rusya ve Çin tahakkümü altından kurtarılması isteğinin farkında olan Rusya ve Çin Türkiye'nin bölgedeki faaliyetlerinden endişe duymaktadır.

Türkiye'nin bölgeye ilgisi sadece Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından meydana gelen münferit bir durum değildir. Türkçülük, pan-Türkizm, Turancılık Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde ortaya atılan bir ideolojidir ve bu ideolojinin kapsamı Türkçe konuşan Türk milletlerinin, daha çok Rusya hakimiyeti altındaki Türk toplumlarını kapsayacak şekilde bir bütünleşmeyi ifade etmekteydi. Ancak bu ideoloji çok uzun sürmedi ve kalıcı olmadı. Pan-Türkizm İttihat ve Terakki tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrasya steplerinde tekrar revize etmek için maceracı bir girişimi

meşrulaştırmak amacıyla kullandı. Harbiye Nazırı⁴ Enver Paşa Kafkaslar ve Orta Asya'daki güç boşluğunu kullanarak Türkçe konuşan toplulukları bir arada toplayacak tek devlet çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan bir dış politika yürüttü. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Kafkasya'yı almak için yapılan savaşta Rusya'ya karşı kesin bir yenilgi alması ile Kafkasya ve Orta Asya'nın fethi ve Turan ideoloji de son buldu.

SSCB Dönemi'nde Rusya ile uluslararası bir çatışma yaratmamak için Türkiye bölge ile etnik bir köprü kurmaktan kaçınmıştı ve bu duruşu onlarca yıl devam etti. Sovyetler Birliği'nin yıkılması Türk dış politikasını dramatik olarak değişikliğe uğratmıştır. Türkiye izolasyonist politikasını bir kenara bırakarak bölgede daha aktif rol oynamaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Türkiye ve bölge ülkeleri liderler düzeyinde birçok kez karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdi. Türkiye ve bölge ülkeleri arasında ekonomik, siyasi, kültürel ve hatta askeri alanlarda ikili ve bölgesel işbirliklerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak genel olarak Orta Asya cumhuriyetleri Türkiye'yi bir dış müttefik olarak görmüşlerdir. Orta Asya Türk dil ve lehçeleri Anadolu Türkçesinden farklı olması nedeniyle Türkçe konuşan halklar arasında dil bağı Orta Asya toplumlarını Anadolu ile bir bağlantı oluşturmalarını başaramadı (Çınar, 2013: 257-258). Ancak Türkiye Orta Asya akraba toplulukları ile iyi ilişkiler kurma temelinde birçok faaliyet göstermiştir.

Orta Asya politikalarında Cumhurbaşkanı Turgut Özal en aktif Türk lider olarak hatırlanmaktadır. Özal'ın "21. yüzyıl Türk yüzyılı olacaktır" sözü Türk dış politikasında Orta Asya'nın ne kadar merkezde olduğunu göstermektedir. Türkiye, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülke olmuştur. Yine Turgut Özal döneminde Ekonomik İşbirliği Örgütü (EKO), Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSÖY), Orta Asya ülkelerini ekonomik, sosyal ve kültürel olarak desteklemek üzere TİKA kuruldu. Milli Eğitim Bakanlığı "Büyük Öğrenci Projesi" ile öğrenci değişim programı başlattı ve Türk Eximbank Orta Asya ülkelerine önemli ölçüde kredi sağlama olanağı sundu. Bütün bunların yanı sıra Özal Dönemi'nde olduğu gibi Süleyman Demirel Dönemi'nde de Orta Asya'ya ilgi azalmadan devam etti ve Demirel tüm üst düzey toplantılara iştirak ederek Türk iş adamlarına Orta Asya Türk devletlerine yatırım yapmaları için önemli destekler sağladı (Alimukhamedov, 2015: 113). Kazakistan'da 27

⁴ Genelkurmay Başkanı

Kazak-Türk Lisesi, 2 Kazak-Türk Üniversitesi açıldı ve bunlardan birinin ismi Almatı'da Süleyman Demirel Üniversitesi'dir. 1997-2007 yılları arasında 4.000 Kazak öğrenci Türkiye'de eğitim almıştır (Çınar, 2013: 264-266).

Kazakistan'ın Aktau şehrinden Azerbaycan'a oradan da BTC ile Ceyhan'a Trans-Hazar Boru Hattı ile Türkiye ve dünya piyasalarına petrol taşınmaktadır. 1997- 2002 yılları arasında Kırgız 4.000 öğrenci Türkiye'de eğitim görmüştür. 1996 yılında uluslararası Atatürk-Alatoo Üniversitesi ve 1998 yılında Türk-Kırgız Manas Üniversitesi iki ülkenin işbirliği içerisinde açılmıştır ve 600 Türk şirketi Kırgızistan'da faaliyet göstermektedir. Türkmenistan'da 1997-2002 arasında 6.000 öğrenci Türkiye'ye eğitim görmek için gelmiştir. Ayrıca 1998 yılında Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı projesi iki ülke arasında imzalanmıştır. Özbek lider İslam Karimov, Özbeklerin Türkleri abisi olarak gördüğünü ifade etmiş ve Kırgız lider Askar Akayev ise Türkiye'yi bir kılavuzu gibi "Kutup Yıldızı" olarak gördüklerini vurgulamıştır (Çınar, 2013: 264-266). Yine Özbek lider Karimov Türkiye de dahil olmak üzere Türkçe konuşan ülkelerin commonwelath benzeri bir yapı kurma imkanına işaret etmiştir (Fidan, 2010: 113). Bölge ülkeleri NATO aracılığı ile askeri-teknoloji işbirliği anlaşmaları yapmak istemektedir (Yuldasheva, 2014: 40).

Orta Asya bölgesinde aktif bir dış politika izleyen başka bir güç İran'dır. İran bölge ülkelerinin dış dünyaya açılan kapısı olmasının yanında kültürel yakınlık avantajı da vardır. İran'da Şiiliğin baskın olması seküler toplumun hakim olduğu Orta Asya'da inandırıcı etkisi olmadığından dini yaklaşımlardan uzak durmaktadır. Bölgeye direk sınır komşuluğu olan İran'ın bölgede etkisi arttıkça Türkmenistan'ın da etkisi artacak ve İran coğrafi avantajını ekonomik ve siyasal faydaya çevirebilme olasılığı görünmektedir. Türkiye'nin bu bölgede etkinliğini kısıtlayan en önemli unsurlardan birisi coğrafi uzaklığıdır. Rusya ve İran'ın bölgeye kolay bağlanabilmesi onlara daha çok fırsatlar sağlamaktadır.

ABD, Türkiye'nin bölgede etkin olması ve İran ve Rusya'nın nüfuz alanına bölgenin kaymaması için seküler Sünni İslam'ın temsilcisi, AB'ye aday, NATO üyesi, çağdaş bir Türkiye'yi bölgeye "ideal model" olarak sunmaktadır. İki ülke Orta Asya'da rekabete girmişler ABD anti-İran stratejisinin bir parçası olarak bölgede politikalarını yürütebilmek için Türkiye'nin sağlayacağı fırsatlardan yararlanmak istedi ve ABD

sponsorluğunda faaliyete geçen BTC bunlardan birdir fakat İran kendini bölgenin petrol ve gazını dünya piyasalarına açacak bir kapı olarak görmektedir (Yuldasheva, 2014: 39).

Orta Asya ülkeleri pan-Türkizmin parçası olmayı kabullenmemektedirler. Ayrıca Türkiye finansal ve siyasal destek kapasitesi Orta Asya ülkelerini kendi eksenine bağlamada yetersiz kalmıştır. AB, ABD ile Türkiye'nin ilişkilerinde bozulma bölgede hakimiyetini de sarsmaktadır. Türkiye 2012 den beri ağırlığını Ortadoğu'ya kaydıracağı eleştirileri yapılmaktadır. Bu da bölgeye yönelik karşılıklı ilgiyi sınırlandırmaktadır. (Yuldasheva, 2014: 40).

Türkiye aslında bölgeye yönelik bağlarını kesmeden ilişkilerini devam ettirmektedir. Bu Türkiye'nin bölgeye ilgisi göreceli azaldığı izlenimini verse de Türkiye'nin çok boyutlu aktif dış politikasının bir sonucu olarak görülmelidir. TİKA ve sivil toplumun yanı sıra sosyal, kültürel faaliyetler kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığınca Kuran kursu, cami inşaatı ve onarımları, İlahiyat fakülteleri ve okulların açılması, din görevlisi gönderilmesi ve Orta Asya ülkelerinden Türkiye'ye gelen öğrencilere burs verilmesi gibi imkanlar sunmaktadır (Gümüş, 2010: 5).

Yeni İpek Yolu Projesi Orta Asya'nın güneyinden Hazar Denizi üzerinden geçerek Türkiye topraklarından Avrupa'ya malların taşınmasını hedef almaktadır. Bu projenin bir parçası olarak altyapıyı hazırlamaya çalışan Türkiye Türkmenbaşı Limanı'nı Türk İşadamları tarafından 2 milyar dolarlık yatırım ile gerçekleştirmiştir (Yuldasheva, 2014: 40).

Rusya'nın kuşkuları bölgeye yönelik Türk dış politikasında ileri sürdüğü fikirlere bir engel olarak da etki etmiştir. Rusya Türkiye'nin bölge ile entegrasyon fikirlerine karşı bir tehdit algısı oluşturmaktadır. Ayrıca bölgesel entegrasyon bölge ülkeleri liderlerince de şimdilik mesafeli bir tutum sergilenmektedir.

Bölge ülkelerinin özellikle ekonomik ve askeri bağlamda Rusya'ya bağımlılığı Türkiye'nin Rusya'yı dışlayarak bölge ile uygulayacağı politikalarına bölge ülkeleri karşı çıktı. Özal'ın bölgedeki petrol ve doğalgazın Türkiye üzerinden dünya piyasasına arz edilmesi önerisi Rusya'nın tepkisi ve karşı hamlesi ile sonuçsuz kaldı. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile entegrasyon için oluşturulacak ulus-üstü mekanizma ise bağımsızlığını

yeni elde eden ülkelerin olumsuz yaklaşımı ile kabul görmedi (Denizhan, 2010: 20). Ayrıca Rusya'nın bölgedeki ekonomik hakimiyetini sonlandırmak için ortaya attığı bölge ile ortak pazar kurmak için 1990'larda ortak resmi para olarak Türk Lirası'nın kullanılması önerisi bölge ülkelerince fazla ilgi çekmedi (Fidan, 2010: 116).

Türkiye başlarda Türkçü-Turancı söylem ile Rusya'nın bölgede etkisini kırmaya yönelik bir politika izlemiş fakat devam eden süreç içerisinde bölgedeki güç boşluğunu Rusya'nın doldurduğunu ve Türkiye arzuladığı politikaları yürütmek için imkansızlıklarını ve sınırlarının fark etmiştir. Rusya ile rekabet içerisine girmeden bölge ülkeleri ile daha gerçekçi, bölgesel ve ikili işbirliğine dayalı ve dengeli bir politika yürütmeye gayret etmiştir. Türkiye'nin bölgede başarısızlığının temel sebebi bölgede aktif dış politika izleyecek kaynaklarının yetersizliği olmuştur ve vaat ettiği sözlerini ekonomik imkanları karşılayamadığından yerine getirememiştir. Böylece Türkiye bölgedeki başarısızlığın ardından bölgeye yönelik politikasını değiştirerek ekonomik ilişkiler ve yumuşak güç politikası çerçevesinde ilerlemektedir ve bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve kurumlarının güçlenmesi için bilim, eğitim, dil, kültür ve ekonomisini desteklemeye ağırlık vermektedir.

Orta Asya, Rusya ve Türkiye arasında etkin güç olma ve bölgeye sızmada sadece bir rekabet sahası değil ilişkilere olumlu katkı sunacak bir alan olarak da ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve Rusya arasındaki uçak krizinde Kazakistan'ın Rusya ile iyi ikili ilişkileri Nazarbayev'in arabuluculuğu ile çözüm imkanını sağlamıştır. Yine Suriye iç savaşında Rusya ve Türkiye'yi ortak bir noktada birleştiren Kazakistan Astana sürecine Türkiye-Rusya ilişkilerinde pozitif etkide bulunmaktadır.

4.5. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Konvansiyonel İşbirliği Alanları

Bu bölümde Türkiye ve Rusya ilişkilerinde geleneksel işbirliği alanları içerisinde yer alan enerji, Karadeniz, Boğazlar, turizm ve ticaret alanları konu alınmaktadır.

4.5.1. Enerji

Enerji, insanlığın yaşamını devam ettirmesi için en önemli faktörlerden birisidir. Isı, ışık ve taşımacılık ile ekonominin en önemli kaynaklarından birisi olması nedeniyle enerjiye sahip olma her ülke için elzem bir konu olmuştur. Küresel ekonomik

büyümenin unsurlarından birisi yeterli, güvenilir ve uygun fiyatlardan enerjinin temin edilmesidir (Grama, 2012: 82).

Enerji politikası genellikle teknoloji, ekonomi ve enerji ile ilgili kararların alındığı kurumsal bir yapı ile oluşan ve kısa dönemde arz-talep yöntemine karşılık uzun dönemde ise planlama faaliyetlerini içeren bir politikadır (Bayraç, 2009: 118). Ülkeler enerji politikaları çerçevesinde sürdürülebilir enerji politikaları, arz güvenliğinin sağlanması, maliyetlerin düşürülmesi, güvenilir kaynak ve güzergâhlarla taşınması, kullanılan kaynakların ve kaynak ülkelerin çeşitlendirilmesi ve kullanıcı ülkede gazın hanelere dağıtımı gibi birçok farklı bileşenlerle oluşan karmaşık bir politik süreçtir. Hemen her müşteri ülke, düşük maliyetlerle, güvenilir ve çeşitli kaynaklardan ihtiyaç duyduğu enerji kaynağını temin etmek isterken tedarikçi ülkeler ise daha fazla müşteriye ulaşarak daha karlı bir şekilde enerji ürünlerini uzun vadeli sözleşmelerle satmak istemektedirler.

Ülkelerin enerji tedarikçisi ya da alıcısı olmasına göre enerji güvenliği farklılık göstermektedir. Enerjiyi üreten ülkeler kendi ihtiyaçlarından fazla üretim kapasitesine sahip olduklarından dolayı üretim fazlasını *enerji talep güvenliği* bağlamında ihraç etmek isterken ihtiyacından daha az enerji kaynağı üreten ülkeler de *enerji arz güvenliği* bağlamında ihtiyaçlarını güvenli bir şekilde tedarik etmek istemektedirler. Bu açıdan enerji güvenliği uluslararası bir konu olmasının yanında üretici ve tüketicilerin karşılıklı olarak birbirine bağımlılığını göstermektedir (Ediger, 2007: 5).

Enerji kaynaklarında ve iletim hatlarındaki bir kesinti enerji güvenliğini tehdit edecektir ve tedarikçi ülkelerin ekonomilerini ve dolayısıyla dünya ekonomisini olumsuz yönde etkileyecektir. Ülkeler enerji arz güvenliği için enerji tedarik portföyünü ve tiplerini çeşitlendirmek, enerji tüketiminde verimliliği artırmak ve enerji yönetim stratejileri geliştirmeleri gerekmektedir (Bayraç, 2009: 119). Enerji sadece alıcı ve satıcı arasındaki münasebetlerden ibaret değildir. Enerji nakil hatlarının geçtiği transit ülkeler de bu karmaşık sürece dahil olmaktadır ve bu nakil hatların nereden geçeceği enerji arz güvenliği için önem arz etmektedir. Bu bağlamda tedarikçiler ve alıcı ülkeler enerji hatlarının daha az maliyetli, daha az transit ülkeyi içerecek şekilde ve güvenli güzergâhları tercih etme kriterlerini de bu karmaşık sürece dahil etmek istemektedirler. Transit ülkeler, bu sürece kendilerini dahil ederek bu güzergâhın tüketicisi olup daha düşük maliyetlerle

taleplerini karşılama isteğinin yanı sıra enerji politikalarında söz sahibi olmak istemektedirler.

Yeni tedarikçilerin müşteri bulmadaki stratejileri, geleneksel tedarikçilerin pazarını koruma ve düzenleyici engellerden kaçınma stratejileri ve hem tedarikçi hem de müşterilerin enerji güvenliğini garanti altına alma stratejileri enerji kaynaklarının arz ve transferi politikalarını karmaşık hale getirmektedir.

Enerjinin dünya genelinde tüketimi sürekli artış eğilimi göstermektedir. 2001 yılında toplam enerji kaynaklarının tüketimi 9 milyar ton petrol eşdeğerindeyken 2016'da 13 milyar tonun üzerine çıkmıştır. Bunların içerisindeki en büyük pay petrole aittir. Bunu kömür ve doğalgaz takip etmektedir. Petrol, tüketilen tüm enerji miktarının yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktadır ve dünyanın temel enerji kaynağı durumundadır. Ancak 1970'li yıllardan beri diğer enerji kaynakları karşısındaki payı düzenli olarak azalmaktadır. Petrolü takip eden kömürde dalgalanma gerçekleşse de istikrarlı bir kullanım miktarına sahiptir. Doğalgazın tüketiminde ise sürekli bir artış gözlenmektedir. Kullanılan enerji kaynakları içerisinde fosil yakıtların oranı 2017 yılında yaklaşık % 85 civarında gerçekleşmiştir. Bu üç dominant fosil enerji kaynaklarını hidroelektrik enerjisi, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji takip etmektedir. Hidroelektrik tüketimi genel olarak istikrarlı bir şekilde değişim göstermezken son yıllarda yenilenebilir enerjinin kullanımında artış kaydedilmektedir (Bp, 2017: 11). Buradan anlaşılacağı üzere dünya hala enerji ihtiyacını çok büyük oranda petrol, doğalgaz ve kömürden karşılamaktadır. Petrol kullanımının oranı azalırken doğalgaz tüketimi artmaktadır. Aynı şekilde son yıllarda nükleer enerjinin payında azalma gözlemlenirken yenilenebilir enerjinin kullanımında ve üretiminde artış sağlanmıştır.

Tablo 4.3. Dünyada Enerji Kaynaklarının Tüketim Oranı

Enerji Kaynağı	Tüketim
Pertol	% 33
Doğalgaz	% 24
Kömür	% 30
Nükleer	% 4
Hidro	% 7
Yenilenebilir Kaynaklar	% 2

Kaynak: Ercümen (2016)

Tablo 4.4. 2019 Verilerine Göre Elektrik Üretiminde Kullanılan Kaynaklar

Kaynaklar	Toplam İçerisindeki Yüzdeler Payı
Güneş Enerjisi	% 2
Biyoeenerji (Biomass)	% 3
Jeotermal	% 1
Rüzgar	% 5
Kömür	% 38
Petrol	% 3
Gaz	% 23
Nükleer	% 10
Hidro	% 16

Kaynak: Viens (2019)

Türkiye enerji kaynaklarının çeperinde ancak akım haritasının merkezinde yer alan bir ülkedir (Akdemir, 2012: 87). Doğalgazın doğudan batıya pazarlanmasında ve taşınmasında yani doğu-batı yönlü rotada Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi alanın stratejik önemi vazgeçilmezdir. Türkiye'nin Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, İran ve Irak gazını alarak batıya sevk etmesi ile Türkiye'yi gaz ticaretinde önemli bir oyuncu yapacak ve ciddi bir gelir elde edebilecektir. Türkiye hem doğal gaz kaynaklarının bolca bulunduğu hem de doğalgaza yoğun bir şekilde ihtiyaç duyan coğrafyaların çeperinde bulunması Türkiye'ye önemli fırsatlar sunabilir. Bunun için Türkiye'nin bizzat kendisinin gaz ticareti yapabilme olanakları üzerine çalışmalar yapması gerekmektedir.

Diğer taraftan temiz enerji kaynağı olmaları ve yenilenebilir olmaları nedeniyle özellikle rüzgar ve güneş enerjisi son yıllarda önemli ölçüde gelişme göstermiştir ve geleceğin enerji kaynağı olarak gösterilmektedir. Özellikle Avrupa yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimde başı çekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları henüz fosil enerji kaynaklarıyla rekabet edebilecek düzeyde değildir çünkü kurulum ve iletim maliyetlerinin yüksekliği, depolama sorunları ve kaynağının kesintili oluşu buna neden olmaktadır. Ancak yenilenebilir enerji kaynak çeşitliliği açısından stratejik olarak öne çıkmaktadır.

Enerji arzının başladığı yer olan kaynağı, hinterlandı, ulaşım araçları, kanalları ve nihai talep noktaları göz önüne alındığında petrol ve doğal gaz zamanla birlikte reel bir güç olmanın yanı sıra stratejik bir baskı aracı olarak kullanılabilirdiği ortaya çıkmıştır. Büyük güçlerin elinde bir silah olarak kullanılan ekonomik boyutu öne çıkmış ve bu durum enerji jeopolitiği olarak adlandırılmıştır (Alkan, 2015: 218). Bunun yanı sıra enerji güvenliği de enerji politikalarının en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Enerji güvenliği 1973 yılında birkaç petrol üreticisi Arap ülkenin Yum Kippur Savaşı'nın ardından İsrail'i destekleyen ülkelere petrol ambargosu uygulaması ile ilk kez ortaya çıkmıştır. Daha sonra 1979 ve 1980'de İran ve Irak arasındaki olaylar petrol fiyatlarının artmasına neden olmuştu (Pamir, 2007: 246). Bulunabilirlik, erişebilirlik, sürdürülebilirlik, makul fiyat ve siyasi istikrar enerji güvenliğinin en önemli bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelikpala, 2013: 8). Güvenilir kaynak ve taşıma yerlerinde bulunan ülkelerin hukuk devleti ve hukukun üstünlüğünü kabul etmiş olmaları uzun vadeli sözleşmeleri garanti altına almaktadır. Sadece kaynak ülkenin değil son tedarikçi ülkeye kadar geçiş noktalarının da demokratik yapılarla birlikte siyasal istikrar önem arz etmektedir. Makul fiyat, makul taşıma rotası ve verimlilik de enerjinin güvenle transferi açısından önemlidir. Küresel enerji güvensizliğinin artması mevcut enerji fiyatları üzerine baskı oluşturacağından enerji fiyatlarının artış eğilimi göstermesine neden olacaktır.

Petrol ve doğalgaz rezervlerinin çoğunlukla bulunduğu bölgeler genelde istikrarsız olduğu göz önüne alındığında bu bölgelerdeki siyasal gelişmeler ve transit ülkelerdeki istikrar, enerji talep eden ülkeler için hayati önem arz etmektedir. Devasa gaz ve petrol tüketicisi ülkeler üretici ülkeleri Batı normlarını, hukuki çerçevelerini ve kendi hukuki ve düzenleyici sistemlerini kabul ettirmek için onları zorlamaktadırlar (Pamir, 2007: 247). Diğer taraftan enerji ithal eden ülkeler maddi olanaklarının yanı sıra petrol ve gazı arayıp bulacak ve onları edinmede gerekli taşıma ağını kurabilecek teknolojilere sahipken Rusya hariç üretici ülkeler yeterli maddi olanaklardan ve bu teknolojilerden mahrumdurlar. Bu durum göz önüne alındığında üreticiler Batılı ülkelerin yardımına ve ortaklığına ihtiyaç duyduklarından onlardan bağımsız enerji politikaları geliştirememektedirler. Ayrıca enerji kaynaklarına sahip ülkelerin bolluğu ve bu ülkelerin döviz ihtiyacı duyduklarından pazarlık konusunda alıcı ülkelerin eline ciddi anlamda kozlar sunmaktadır.

Ortadoğu’da petrol ve doğalgaz üretim alanlarının ve taşıma yollarının kontrolü zımnen ABD’nin kontrolünde olması ve ABD’nin Çin ile giriştiği ticaret savaşları nedeniyle Çin dünyanın hemen her yerinde çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Afrika ve Amerika Kıtaları da dahil olmak üzere petrol ve doğalgaz arama ve rafine kurup taşıma süreçleri ile anlaşmalar yapmaktadır (Güneş, 2007: 41). Diğer taraftan Çin, Orta Asya ve Rusya kaynaklarını Çin’e taşıma gayretleri ile çeşitli projeler geliştirmektedir. Bu güzergah ve kaynak bölgeye yakınlık açısından bakıldığında daha makul görülmektedir. Rusya ise dünyanın en büyük doğalgaz ihracatçısı, ikinci sırada petrol ihracatçısı durumundadır. Çin ve Rusya bu bakımdan stratejik hedefleri için karşılıklı bağımlılık düzeyinde birbirine ihtiyaç duymaktadırlar. 2016 yılı verilerine göre Rusya’nın en fazla ihraç yaptığı ülke % 11 ile Çin’dir. Rusya’nın ihracat kalemlerinden petrol ve doğalgaz yaklaşık % 54’lük bir paya sahip olduğunu göz önüne aldığımızda Rusya Çin’e enerji transferinde en önemli ülke olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Rusya da en çok ithalatı yine % 20’lik pay ile Çin’den gerçekleştirmektedir (“Profile Country Russia”, 2016).

Çin, ABD ve AB’yi Libya ve Irak’a askeri müdahale ve İran’a karşı uygulanan ambargo ile hızla gelişen ekonomisinin enerji ve hammadde ihtiyacını engellemeye çalışmakla suçlamaktadır ve buna karşılık Rusya ve Türkmenistan üzerinden bir enerji rotası oluşturmak istemektedir (Güneş, 2015: 846). Rusya’nın da AB’ye ekonomik anlamda bağımlılığı ortadadır. Çünkü en büyük doğal gaz ve petrol ihraç ettiği ülkeler Avrupa ülkeleridir. AB nasıl ki Rusya’ya karşı enerji bağımlılığını düşürmeye çalışıyorsa Rusya da en büyük müşterisi olan AB’ye enerjiyi satmak için bağımlıdır ve bunu Çin piyasasına girerek AB’ye bağımlılığını düşürmek ve müşterilerini çeşitlendirmek istemektedir.

2014 tarihinde 400 milyar dolar değerinde yıllık 38 milyar m³ Sibiryaya doğal gazını 30 yıl boyunca *Sila Sibiri* doğalgaz boru hattı üzerinden Çin’e taşınması konusunda Rus Gazprom ile Çinli CNPC şirketleri anlaşmaya varmıştır. 2014 yılında temeli atılan bu boru hattı 3000 km uzunluğunda olacaktır (Güneş, 2015: 848).

ABD ise Hazar Denizi ve Ortadoğu kaynaklarının kuzey-güney yönlü taşınmasını istemektedir. Bu hattın güvenliğinin sağlanmasında Afganistan ve Pakistan’da asimetrik savaşlar devam etmektedir ve Kazakistan ile Türkmen gazının Hint Okyanusu’na

ulaşması ABD için ulusal bir stratejinin parçasıdır (Akdemir, 2012: 103). Diğer taraftan ABD İran'ı sınırlandırmak ve petrol ve doğal gazı doğuya doğru yani özellikle Çin olmak üzere ve Hindistan'a boru hatları ile taşınmasını kontrol edebilmek amacıyla Pakistan ve Afganistan'ı kontrol etmek istemektedir.

Kafkasya'da yaşanan çatışmalar, Avrupa ülkeleri ve ABD ile İran arasındaki gerginlik, Türkiye'deki terör eylemleri ve faaliyetleri, Libya, Irak, Suriye ve hatta Mısır'da yaşanan siyasal bunalımlar ve terör faaliyetleri, ABD'nin Afganistan ve Irak'ta insani sebeplerle giriştiği işgal süreçlerinin neredeyse hemen hepsinde bölgedeki zenginliklere sahip olmak için yaşanmaktadır (Doğanay, 2015: 169).

11-12 Temmuz 2018'de düzenlenen NATO Zirvesi, ABD dış politikasının ve dolayısıyla küresel dış politika seyrinin ciddi anlamda bir değişikliğe evirildiğini açık bir şekilde göstermektedir. Zirvede ABD Başkanı Trump Almanya'nın Rusya ile yaptığı doğalgaz anlaşmasını eleştirmiştir. Eleştirinin hedefinde Almanya'nın Rusya ile imzaladığı *Nord Stream 2* doğalgaz boru hattı yatmaktadır. Almanya'nın nükleer ve termik santralliden kademeli olarak çekilmesi ile artacak enerji ihtiyacını bu hat ile gidermeye çalışacaktır. *Nord Stream 2*, 110 milyar m³ yıllık gaz taşıma kapasitesine sahip olacak ve bu AB talebinin ¼'üne ve Rusya'nın Avrupa'ya gaz ihracatının % 60'ına tekabül edecektir. Siyasal olarak *Nord Stream 2* Kremlin'e Ukrayna üzerinden geçiş yolunu kesme gücünü verip ABD ve AB'nin stratejik hedefleri olan Kiev'e ekonomik ve diplomatik desteğini sarsmaktadır. (Peker, 2018). ABD, Avrupa'ya enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi ve/veya kendisinden sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) satın alması için baskı yapmaktadır çünkü Rusya'nın enerji ihracını küresel bir siyasal çıkar alanı olarak kullandığına inanmaktadır. AB ise ABD'den LNG alacağını fakat karşılığında Trump'ın yeni yürürlüğe koyduğu çelik ve alüminyum tarifesinin kaldırılmasını talep etmektedir. *Nord Stream 2* Baltık Denizi'nin altından direk Almanya'ya ulaşması Polonya ve Baltık ülkelerini de rahatsız etmektedir çünkü bu ülkeler transit ülke pozisyonunu kaybedeceklerdir. Trump NATO zirvesinde, *Nord Stream 2* projesi tamamlandığında Rusya Almanya'ya ihracını iki katına çıkaracağını ve Rusya'nın Berlin'i tamamen kontrol edeceğini ve bu NATO için çok kötü bir durum olduğunu ifade etmiştir. (Peker, 2018). Bu durumu Avrupa'nın güvenliğine tehdit olarak görülmektedir.

Harita 4.2. Rusya-Almanya Arasında Yapılan Nord Stream 1 ve 2 (Kaynak: “European Network of Transmission...”, 2017)

Trump, ABD'nin AB'ye karşı cari açık verdiğini ve bunun üzerine kızgınlık sergilemektedir. Almanya'yı Rusya'nın tutsağı olmakla suçlamaktadır (“At NATO, Abrasive Trump...”, 2018). Çünkü ABD, Avrupa güvenlik bütçesinin % 70'ini karşılamaktadır ve ABD savunma bütçesinin % 5'i direkt Avrupa'nın güvenliğine gitmektedir. Bu miktar taraflar arasında bir sürtüşme nedeni olmaktadır. Trump, ABD'nin Avrupa'ya muhtaç olduğundan çok Avrupa'nın ABD'ye muhtaç olduğunu çok iyi bilmektedir (Luce, 2018). ABD, NATO'ya üye ülkelerin GSMH'sinin % 2 oranında örgüte katkısının % 4'e çıkartılmasını yani NATO'ya tahsis ettikleri ödeneği iki kat artırılmasını talep etmektedir (“Trump In Pictures: NATO...”, 2018). Trump'a göre ABD Rusya'ya karşı Avrupa'nın güvenliği için ciddi kaynak ayırmakta fakat Avrupa ise Rusya ile gaz anlaşmalarıyla Rusya'yı güçlendirdiğini düşünerek Almanya'ya karşı söylemlerini sertleştirmiştir.

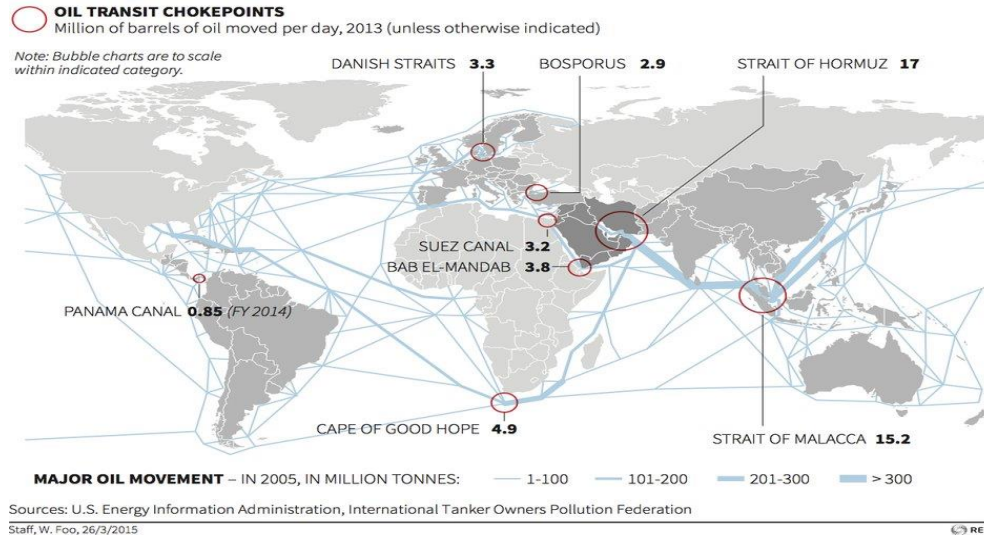
İran ise Çin'in ikinci büyük petrol ve doğalgaz tedarikçisidir. Çin buradan ihtiyaç duyduğu petrol ve doğalgazı ülkesine taşımada Hürmüz, Malacca ve Tayvan boğazları

son derece önemli konumdadır. Bu deniz yollarının güvenliği ve kontrolü büyük oranda ABD donanması tarafından sağlandığı düşünülürse Çin'in bu yollar üzerinde tedarik edeceği enerji kaynaklarında ABD'ye bağımlılığını ortaya koymaktadır (Bayraç, 2007: 131). 2016 yılı için İran ihracatının yaklaşık % 67'sini petrol ve petrol ürünlerinden sağlamaktadır. İhracatının da % 33'ü Çin'e gerçekleştirmektedir ("Profile Country Iran", 2016).

Harita 2 dünyanın en önemli kanal ve boğazlarını göstermektedir. Dünyada üretilen petrolün neredeyse yarısı tankerlerle bu geçiş noktaları kullanılmaktadır. Bu geçiş noktalarının geçici kapatılması bile enerji maliyetlerini artıracığından dolayı buralar enerji güvenliği için son derece önemli kanallardır.

Oil transit chokepoints

About half of the world's oil production is moved by tankers on fixed maritime routes. The blockage of a chokepoint, even temporarily, can lead to substantial increases in total energy costs. Oil transit chokepoints are therefore a critical part of global energy security.

Harita 4.3. Dünya Petrol Taşımacılığında Önemli Boğaz ve Geçiş Noktaları

Türkiye üzerinde bulunan petrol ve doğalgaz boru hatlarını şunlardır:

Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Rusya-Türkiye) :1997 tarihinde BOTAŞ ve Gazexport arasında imzalanan 25 yıllık Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması kapsamında, doğal gaz Rusya Federasyonu'ndan Karadeniz geçişli bir hat ile Türkiye'ye ulaşmaktadır. Anlaşmaya göre, yıllık 16 milyar m³ doğal gaz Türkiye'ye sağlanmaktadır. Mavi Akım Projesi'nin Türkiye topraklarındaki kısmı Samsun'dan

başlayarak Amasya, Çorum, Kırıkkale üzerinden Ankara'ya ulaşmakta ve ana hat ile bağlantısı sağlanmaktadır ("Boru Hatları ve Projeleri", [2019]).

Batı Hattı (Rusya-Türkiye) : Türkiye'ye Bulgaristan sınırında Malkoçlar'dan giren, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını takip ederek Ankara'ya ulaşan Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı 845 km uzunluğundadır. 26 Ekim 1986 tarihinde inşasına başlanmış ve Haziran 1987 tarihinde Türkiye'ye ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren yerli doğal gazın yanı sıra ithal doğal gaz da Hamitabat'taki Trakya Kombine Çevrim Santrali'nde elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaya başlanmıştır. Hat, Ağustos 1988'de Ankara'ya ulaşmış, doğal gaz Temmuz 1988'de İGSAŞ'ta (İstanbul Gübre Sanayii A.Ş.), Ağustos 1988'de Ambarlı Santrali'nde, Ekim 1988'de de Ankara'da konut ve ticari sektörde kullanılmaya başlanmıştır. Süreç içerisinde, Bulgaristan sınırında bulunan Malkoçlar Ölçüm İstasyonu'nun kapasitesi 8 Milyar m³/yıl'dan 14 Milyar m³/yıla yükseltilmiştir ("Boru Hatları ve Projeleri", [2019]).

Türk Akımı (Rusya-Türkiye) : Türk Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi, Rusya Federasyonu'ndan başlayarak Karadeniz üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin Karadeniz kıyısındaki alım terminaline ve devamında Türkiye toprakları üzerinden Bulgaristan'a olan sınıra kadar uzanan her biri yıllık 15,75 milyar m³ kapasiteye sahip iki hattan oluşan yeni bir gaz boru hattı sistemidir. Proje, Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye doğal gaz arzının yanı sıra Rus gazının Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya arzını sağlamak amacıyla inşa edilecek, deniz bölümü ve kara bölümünden teşkil bir boru hattı sistemidir. Deniz bölümünde yer alan iki hattın inşası ve işletimi Rusya Federasyonu tarafından yapılacaktır. Kara bölümünde yer alan hatlardan biri sadece Türkiye'ye doğal gaz arz edecek olup, iletim sistemimizin bir parçası olarak BOTAŞ tarafından inşa edilecektir. Kara bölümündeki diğer hat ise Avrupa'ya gaz arz edecek olup, inşası ve işletimi % 50 oranında ortaklık payı ile iki ülkenin şirketleri tarafından kurulacak yeni bir şirket tarafından yapılacaktır ("Boru Hatları ve Projeleri", [2019]).

Türkiye açısından Türk Akımı'nın önemli bir özelliği de transit ülkelerin iletim sistemi kullanılmadan doğrudan gazın Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye taşınacak olmasıdır. Böylece üçüncü taraflardan kaynaklı muhtemel kesintilere maruz kalmaması sağlanmış olacaktır.

TANAP Hattı (Azerbaycan-Türkiye): Azerbaycan’da üretilen gazın Türkiye’ye ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınmasını sağlayacaktır. Toplam yatırım maliyeti 45 milyar Dolar’a ulaşan, Şah Deniz Faz II geliştirme, Güney Kafkasya Boru Hattı Genişleme Projesi (SCPX), TANAP ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı’nın nihai yatırım kararları Aralık 2013’te Bakü’de düzenlenen bir törenle alınmıştır. Türkiye TPAO vasıtasıyla Şah Deniz Faz II ile Güney Kafkasya Boru Hattı Genişleme Projesinde %19 ve BOTAŞ vasıtasıyla TANAP Projesinde % 30 hisseye sahiptir. Böylelikle Türkiye doğal gazın üretiminden son kullanıcıya kesintisiz ve uygun koşullarda arz edilmesine kadar olan süreçlerin tümünde aktif bir rol oynamaktadır (“Boru Hatları ve Projeleri”, [2019]).

Projeye ilişkin faaliyetler BOTAŞ’ın %30, SOCAR’ın %58 ve BP’nin %12 hisse ile ortak olduğu TANAP Doğal Gaz İletim A.Ş. tarafından sürdürülmektedir (“Boru Hatları ve Projeleri”, [2019]).

Doğu Anadolu Doğalgaz Ana İletim Hattı (İran – Türkiye): Yıllık 10 milyar m³ İran doğalgazının boru hattı ile Türkiye’ye sağlanması amacıyla 8 Ağustos 1996 tarihinde İran ile Türkiye arasında Tahran’da Doğalgaz Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır. Bu kapsamda inşa edilen, yaklaşık 1.491 km uzunluğunda Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı, Doğubayazıt’tan başlayıp, Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara’ya uzanmaktadır (“Boru Hatları ve Projeleri”, [2019]).

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı: Azerbaycan’ın Güney Hazar Denizi kesiminde yer alan Şah Deniz sahasında üretilen gazın Türkiye’ye arzını amaçlayan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı 12 Mart 2001’de imzalanan Türkiye-Azerbaycan Hükümetler Arası Anlaşması çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, BOTAŞ ve SOCAR arasında 12 Mart 2001 tarihinde yılda 6,6 milyar m³ Azerbaycan doğal gazının Türkiye’ye sevkine ilişkin 15 yıl süreli Doğalgaz Alım Satım Anlaşması imzalanmıştır (“Boru Hatları ve Projeleri”, [2019]).

Harita 4.4. Türkiye'ye Gelen ve Üzerinden Geçen Enerji Hatları (Kaynak: “Türk Akım Projesi”, 2018).

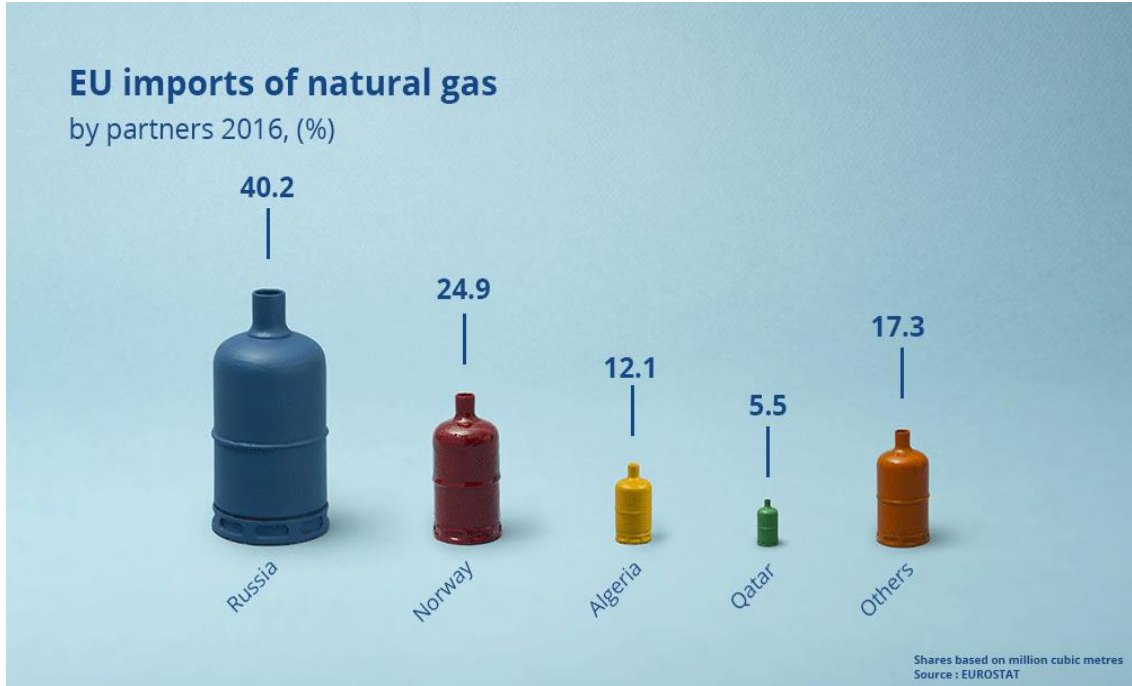
Avrasya enerji politikalarının incelenmesi Türkiye ve Rusya ilişkilerinin önemli bir unsurudur. Kafkasya’da Azerbaycan ve Gürcistan’ın Batı yanlı tutumu Rusya’yı bölgede enerji politikalarına yönelik hedeflerini gerçekleştirmekte zorlamaktadır çünkü Güney Kafkasya enerji ve enerji hatlarının geçişi için uygun bir konumdadır. ABD Güney Kafkas ülkelerinin Rusya’yı atlayarak Hazar ve Orta Asya fosil enerji kaynaklarını Avrupa’ya taşınmasını desteklemektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Rusya’yı hem maddi gelirden etmiş hem de güney komşuları üzerinde kullandığı koz ve uyguladığı hegemonyayı ortadan kaldırmıştır.

ABD, Hazar’ı ve Karadeniz kıyılarını Türkiye sahilleri ile birleştiren bir jeopolitik kuşak ile stratejik bir plan kurgulamıştır. Bu kuşağın Rusya Federasyonu ve İran hâkimiyetinden uzak tutulması ABD’nin bölgedeki önemli stratejik planıdır. Bu minvalde Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı bu jeopolitik uygulamanın ilk ayağıdır çünkü bölgede gaz ve petrolün Rusya ve İran kontrolünden çıkarma gerekliliği ABD için önem arz etmektedir. Bölgede gaz-petrol üretimi ve taşınması İran ve Rusya tekelden sıyrarak bölgede söz konusu ülkelere bağımlılığını düşürmek ABD’nin önemli bir politikasıdır. Bu bakımdan enerji transferi güzergâhları bağlamında Türkiye’nin ikamesi

bulunmamaktadır. Rusya ve Türkiye kuzeyden güneye yani kuzey buzullardan Akdeniz'e kadar tam bir hat çekmektedir. Bu hat Avrupa'yı Asya'dan ayıran suni bir sınırdır ve Hazar ve Rus gazının geçişine başka bir alternatif imkânını tamamen kapatmaktadır. Rusya'nın, Kırım'ı ilhakı etmesinin ardından AB ve Ukrayna ile girdiği siyasi kriz neticesinde Rusya gaz transfer politikasında değişikliğe gitmiştir.

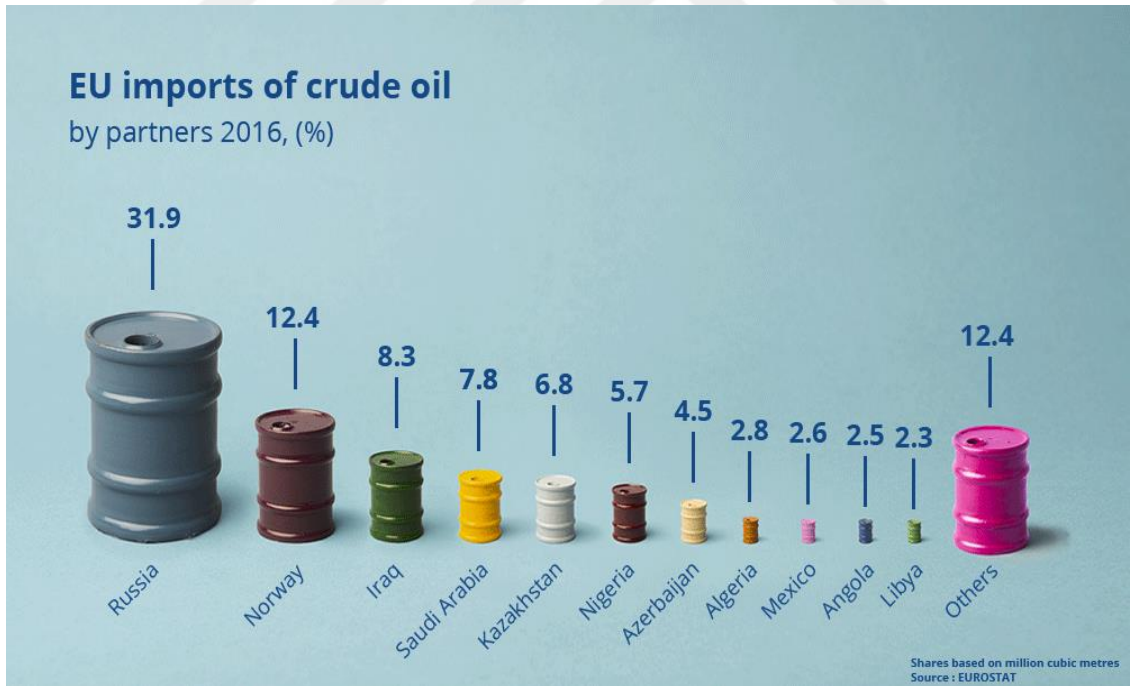
AB'nin bütüncül bir enerji stratejisi yoktur ve farklı Avrupa ülkelerinin Rusya ile farklı enerji ilişkileri mevcuttur. Yenilenebilir enerjide artış, elektrikte verimlilik ve LNG ile taşımacılık boru hatlarına bağımlılığı düşürse de önemini hala muhafaza ederken Rusya Ukrayna'yı bypass etme stratejisi uygulamaktadır. 2009 yılında Avrupa'ya taşınan gazın % 80'i, 2014 yılında % 50'si Ukrayna üzerinden taşınmaktaydı (De Micco, 2015). Ukrayna'nın gaz transit ülkesi olmasından dolayı Rusya Ukrayna'ya gaz indirimi yapıyordu fakat 2005 yılında yaşanan Turuncu Devrim ile Batı yanlısı yönetimin iktidara gelmesinden dolayı Rusya yaptığı bu indirimi uygulamadan kaldırmıştır. Buna karşılık Ukrayna da gazı Avrupa'ya göndermedi ve bazen de Rusya bu hatta gaz pompalamadı fakat bu gerginlikten etkilenen Avrupa oldu çünkü bazı Avrupa ülkeleri gaz ihtiyacını karşılayamadı ve böylece Avrupa'nın Ukrayna ve Rusya'ya enerji bağımlılığı gün yüzüne çıktı. Sonuçta Rusya Ukrayna'yı bypass etmek için *Nord Stream* ve *Güney Akım* projelerini ve Avrupa ile Türkiye ise ABD'nin desteği ile Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için *Nabucco* projelerini ortaya attılar. İleri sürülen bu yeni projeler sadece güvenlik stratejilerinin bir sonucu olmayıp ticari çıkarların da sonucudur. Aşağıdaki tablolar AB'nin enerjide (enerji kaynaklarına ve ülkelere göre) Rusya'ya bağımlılığını göstermektedir. Bu kadar büyük üretim merkezinin enerjiye bağımlı olması AB'yi enerji güvenliği konusunda endişelendirmektedir ve Rusya'ya bağımlılığı yaşanabilecek bunalımda sanayi çarklarının durması AB'yi krizin eşiğine getirebilecektir. AB bu yüzden enerji tedarikçilerini çeşitlendirmek istemektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika kaynakları AB'ye makul gelebilir. Ancak bu bölgedeki istikrarsızlık Avrupa'yı açmaza sürüklemektedir. Diğer taraftan enerji verimliliği ve teknolojileri çerçevesinde yenilenebilir kaynaklar da teşvik edilmektedir.

Tablo 4.5. AB'nin Doğal Gaz İthalatı Yaptığı Ülkeler

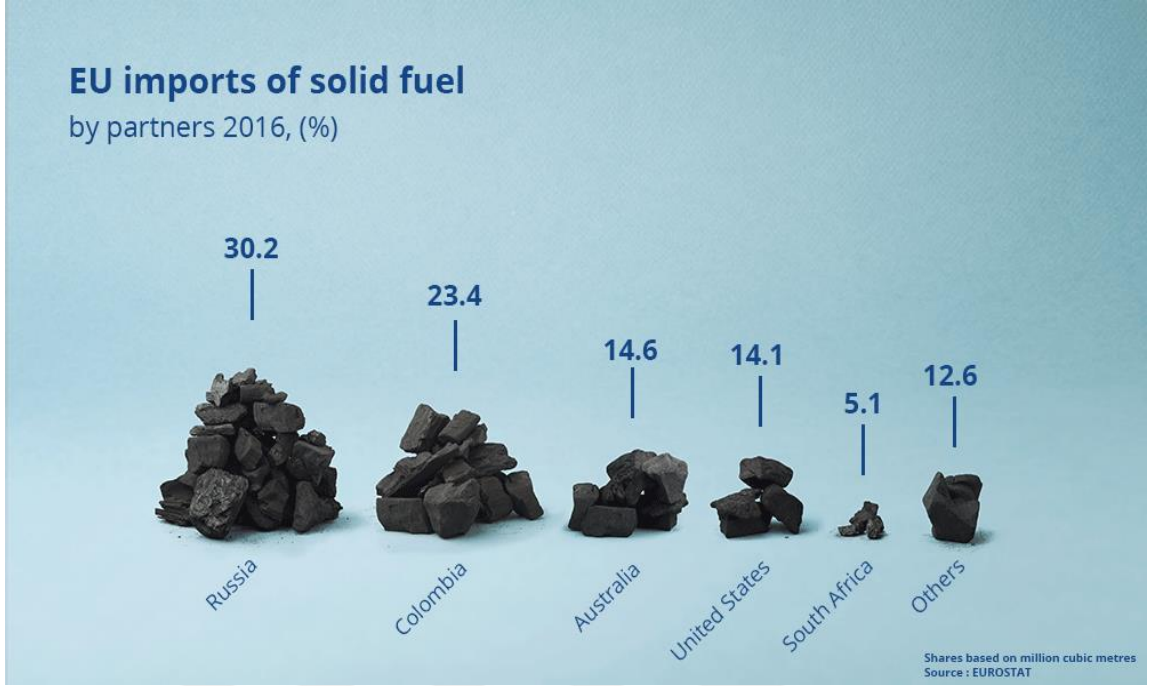
Kaynak: Eurostat

Tablo 4.6. AB'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler

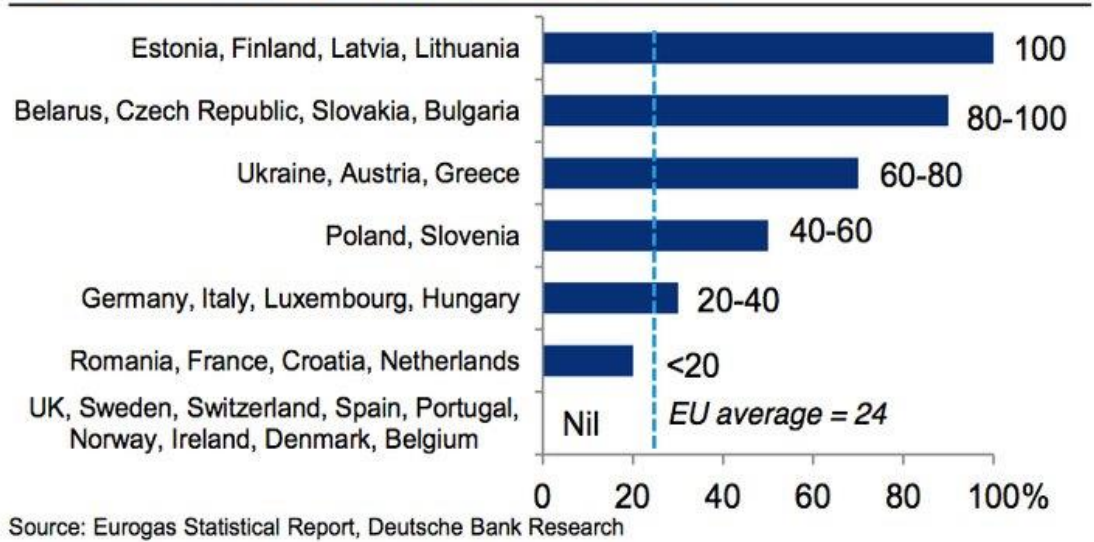
Kaynak: Eurostat

Tablo 4.7. AB'nin Kömür İthal Ettiği Ülkeler

Kaynak: Eurostat

% of gas coming from Russia: European countries have different degrees of natural gas dependency on Russia

Kaynak: Eurostat

Grafik 4.1. AB ülkelerinin Rusya'dan Doğal Gaz İthalat Oranları

Nabucco Avrupa'nın gaz tedarikinin çeşitlendirilmesi için *yeni ipek yolu* projesi olarak sunuldu. Türkmenistan ve muhtemelen İran gazının da dahil olacağı bir hat ile Avrupa'ya taşımak için BOTAS, Bulgaria Energy Holding (Bulgaristan), Transgas (Romanya), MOL (Macaristan), OMV (Avusturya) ve RWE (Almanya) projeye ortaklı. Ancak Avrupalı müşterilerin sınırlı gaz talebi, yüksek inşaat maliyeti ve rakip projeler arasındaki çekişmeden dolayı proje 2013 yılında iptal edildi. Gaz dağıtımında Transit ülkelerin varlığı gaz güvenliğini düşürdüğü ve maliyetleri artırdığı bir gerçek olarak değerlendirildiğinde Almanya transit ülkeleri aradan çıkartarak Baltık Denizi altından direk Rusya'dan Almanya'ya ulaşan *Nord Stream* Projesini gerçekleştirdi. Rusya ise doğal olarak tedarikçi çeşitliliğinin artmasından duyacağı rahatsızlıktandır ki *Nabucco* ile aynı pazara erişecek olan *Güney Akım* Projesi'ni İtalyan ENI şirketiyle devreye sokmuştu. 2007 yılına gelindiğinde Rus Gazprom ve İtalyan ENI şirketleri geliştirdikleri *Güney Akım Projesi*'ni açıkladılar. *Güney Akım*'a Fransız EDF ve Almanya'nın Wintershall şirketi de ortak oldu ve böylece *Nabucco* ve *Güney Akım* zaten birbirine rakip olarak görülmekten ve kıyaslanmaktan kurtulamamıştı ("Botaş Boru Hatları İle Petrol Taşıma...", 2012).

Kaynak: Eurostat

Harita 4.5. Güney Akım, Nabucco ve Nord Stream Doğal Gaz Boru Hatları

Güney Akım ile Karadeniz'den Bulgaristan ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine gaz sevkiyatı gerçekleşecekti fakat inşasına başlanmak üzereyken AB, *Üçüncü Enerji Paketi*'nde (Third Energy Package) Doğalgaz ve Elektrik Düzenlemeleri Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle müzakere edilmesi gerektiği bildirildi ve anlaşmaya varılana kadar da proje ertelenmişti. Gazprom Rusya'daki gaz sahasından Avrupa'daki müşteriye kadar olan her aşamayı kontrolü altında tutuyordu. Dikey bütünleşme (*Vertical integration*) denilen üretim, transport, kontrol ve son müşteriye kadar dağıtım süreçlerini üstlenmiş durumdaydı ve Avrupa Komisyonu *hizmetleri ayırma (unbinding)* kuralının uygulaması gerektiğini bildirdi. Rusya da buna karşılık Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurdu ve Komisyon kararına itirazda bulunmuştu. Ancak Kırım'ın ilhakı üzerine Putin projeyi iptal etti ve aynı yıl *Türk Akım Boru Hattı* ilan edilirken *Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı* iptal edildi (İleri, 2011).

Güney Akım'ın da amaçlarından biri Ukrayna'yı bypass etmektir ve yerine *Türk Akımı*'nın getirilmesi ile Rusya Ukrayna'dan geçen gazın yerine Türkiye üzerinden geçişini sağlayacak ve şu anda kapalı durumda olan Ukrayna hattının telafisi sağlanacaktı. Yeni yapılan *Türk Akımı* tam kapasiteye ulaştığında yıllık kapasitesi 63 bcm olacak. Ukrayna'dan yıllık geçen gazın toplam miktarı ise 80 bcm idi (De Micco, 2015). Böylece *Türk Akımı* ile Ukrayna hatları neredeyse telefi edilmiş olacaktır. *Türk Akımı* hem Rusya'nın hem de Avrupa'nın Ukrayna'ya bağımlılığını düşürecektir.

Nabucco'nun yerine ise *TANAP (Trans Anadolu Hattı)* ve *TAP (Trans Adriyatik Hattı)* Türkiye ve Azerbaycan tarafından geliştirilmiştir. Bu proje, *TANAP* ile Yunanistan ve Arnavutluk sonra da *TAP* ile İtalya'ya erişecek ve böylece yeni güney gaz koridorunu üstlenmiş olacaktır. Kaderin bir cilvesidir ki Rusya'nın *Nabucco*'yu işlevsiz kılmak için geliştirdiği *Güney Akım* projesi de saf dışı kalıp yerine *Türk Akımı* ortaya çıkmıştır ve Türkiye'ye uğramayacak olan *Güney Akım* yerine gelen hat yine Türkiye'den geçecektir. Türkiye'de yer altı deposu (landfill) inşasıyla *Türk Akımı* Türkiye'ye önemli bir avantaj sağlayacaktır. Ayrıca *Nabucco*'nun yerine Türkiye tarafından projelendirilen *TANAP* da işlevliğini sürdürürken Türkiye hem Azeri hem de Rus gazının transit ülkesi olacağından dolayı çift taraflı kazanım elde etmiştir. Ayrıca *TANAP*'ın önemli yüklenicilerinden birisidir.

Kaynak: “Türkiye’nin Enerji Denklemi...”, 2015

Harita 4.6. TANAP ve TAP Doğal Gaz Boru Hatları

Türkiye ve Rusya’nın birbirine yakınlaşması ve ilişkilerinin olumlu bir seyir izlemesi ile Türkiye’nin Sırbistan ve Bulgaristan ile de ilişkilerinin müspet yönde gelişmesine vesile olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Bulgar Başbakan Boyko Borissov Türk Akımı’nın Bulgaristan’a uzatılmasını istediğini ifade etmiş ve bu, Putin ve Erdoğan tarafından olumlu karşılanmıştır (“Moscow, Ankara Ready To Support...”, 2018). Sırbistan Enerji Bakanı Antiç de Türk Akımı ile Avrupa’ya taşınacak doğal gazı Mayıs 2018’de ilgi duyduğunu bildirmiştir (“Belgrade Is Interested In Natural...”, 2018). Türkiye ve Rusya’nın geliştireceği olumlu ilişki Balkanlardaki barış ve istikrara da katkı sağlayacaktır.

Devletler arası seviyelerde artan bir şekilde ekonomik karşılıklı bağımlılık devletlerin ticaret tabanlı ekonomik refahı için güvenlik kaygılarını göz ardı etme durumuna sevk etmektedir (Oneal, 2006: 75). Devletler bazen de tereddütlü bir yaklaşım sergilemektedirler. Ekonomik karşılıklı bağımlılık sürekli güvenlik ikilemi tarafından gölgelenmektedir çünkü özellikle büyük güçler politikalarını en kötü senaryoya göre şekillendirdikleri görülmektedir (Trolis, 2016: 115). Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla birlikte Rusya’nın temel anlayışında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan birisi halkların zihinlerinde olumsuz duygular olsa da ideolojik düşmanlık etkisini kaybetmiştir.

Rusya'nın enerji ve doğal kaynakları Türkiye için giderek önemli hale geldikçe vazgeçilmez ekonomik ilişkilere yol açmıştır. Türkiye ekonomik büyümesini destekleyici güvenilir enerjiye ihtiyaç duyarken Rusya ise bir Petro-dolar bağımlısı ekonomisinden dolayı enerjiyi ihraç etmek durumundadır. Büyüyen Türkiye'nin daha fazla enerjiye ihtiyacı olacakken daha fazla enerji ihraç eden Rusya gelirini artırarak Türkiye ile ticaret hacmini artıracaktır.

Diğer taraftan Türkiye Rusya'ya karşı bağımlılığını düşürmeye de çalışmaktadır. Bu kapsamda hem enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye giderken hem de Rusya'dan aldığı gaz ve petrolü diğer kaynak ülkelerden alarak çeşitlendirme girişimlerinde bulunmaktadır ve hatta Türkiye kendini bir enerji merkezine (energy hub) dönüştürmek istemektedir. Bu bağlamda Rusya ile bir rekabet durumu söz konusu olabilir. Yukarıda detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi bunlardan birisi olan *Nabucco* projesini Türkiye geliştirmek istemiş fakat Rusya'nın *Güney Akım* ile karşı hamlesi gelmişti.

Akabinde *Türk Akımı* projesinin geliştirilmesi ile sadece Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığı artmamış, Rusya'nın da Türkiye'ye bağımlılığı artmıştır. Türkiye *Türk Akımı* ile daha ucuza ve daha fazla doğal gaz ithal edecek olup Rusya'ya bağımlılığını artırırken, Rusya da hem ihraç miktarı açısından Türkiye'ye ihtiyacı artmış hem de Avrupa'ya giden iletim hattı Türkiye'nin topraklarından geçmektedir. Bir başka taraftan Rusya'nın LNG ve Petrol taşımacılığı dikkate alındığında kullanacağı güzergâhın en önemli geçişi İstanbul ve Çanakkale Boğazları'dır. Türkiye Boru hatları ve boğazları elinde bulundurması sebebiyle enerjideki pozisyonunu güçlendirmektedir. Ham petrol, boru hatları, demiryolu, tanker kamyon ve tanker gemilerle taşınabilirken doğalgazın transferi daha zordur. Doğalgaz genellikle boru hatları ile taşınırken bir de likit doğal gaza (LNG) dönüştürülebilir ve böylece gemilerle taşınması mümkün olabilir. Ancak bu taşıma yöntemi hem pahalı hem de taşınması uzun sürmektedir. Rusya LNG taşımacılığında Boğazları kullanacağından dolayı Karadeniz'in önemi oldukça artmaktadır. Diğer taraftan Güney ve Doğu Avrupa'ya boru hatları ile gaz transferinde *Türk Akımı* kullanılacağından Türkiye'ye müşterek enerji politikaları bağlamında ihtiyacı artmaktadır. Rusya'nın Ukrayna ile girdiği siyasal kriz neticesinde Ukrayna üzerinden boru hatları ile Avrupa'ya giden yolun kullanılamaması Rus gazının Güney Avrupa ve Balkanlara taşınmasında Türkiye'ye karşı alternatif bırakmamaktadır. Ayrıca doğalgazın kaynağına, talep edenlerin ülkelerin coğrafi yakınlığı hem tedarikçi hem de

alıcı için karlı-makul fiyat optimizasyonu sağlamaktadır. Alıcıların kaynağından uzaklaşması doğalgaz yatırım maliyetlerini artıracığından Rusya için özellikle Doğu, Kuzeydoğu, Güney ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri stratejik müşteri konumundadır.

Türkiye Ceyhan'ı büyük bir enerji merkezine dönüştürmek istemektedir. İlk başlarda küresel doğalgaz arzının % 4'ünü karşılamak, petrol arzının da % 6'sını dünya piyasasına sunmak için planlanmıştır (Ünal, 2013: 81). Türkiye öyle bir stratejik bölgededir ki bunun sağladığı avantajlara sahiptir. Rusya ve İran dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık % 50'sine sahiptirler ve Türkiye bu iki devasa gaz rezervlerinin arasındadır (Winrow, 2004: 25). Türkiye Rusya hariç bölgenin diğer petrol ve gaz sunucularından da faydalanmak istemektedir. Bu açıdan Türkiye ve Rusya'nın enerji odaklı ilişkileri milliyetçi söylemlerle de şekillenebilmektedir. Türkiye ve Türk dünyası arasında büyük enerji projeleri milliyetçi açıklamalar ile bağ kurulabilir. Bunun en önemli örneklerinden birisi Türkiye ve Azerbaycan arasında inşa edilen TANAP boru hattıdır.

Türkiye sadece Rusya ve Hazar Bölgesi enerji hatlarının değil İran ve Ortadoğu kaynaklarının da kavşağında bulunmaktadır. Dahası Doğu Akdeniz'de önemli derecede gaz rezervleri bulunabileceği göz önüne alındığında Türkiye çok önemli enerji kaynaklarının kavşağında yer almaktadır. Bunu destekler şekilde 2003 yılı ABD'nin Dışişleri Bakanı Richard Armitage Washington Türkiye'yi desteklemede hayati çıkarları olduğunu çünkü Türkiye'nin dünyanın en stratejik kavşağında bulunduğunu belirtmişti. ABD, Rusya ve İran'ın enerjideki gücünü ve politik üstünlüğünü kırmak için Irak, Suriye ve Mısır'ın doğal gaz kaynaklarını bir boru hattı ağı ile Türkiye'ye bağlayıp oradan da Avrupa'ya taşınması için taslak planlar geliştirmişti (Winrow, 2004: 25). Fakat Mısır ve Suriye doğal gazının Avrupa'ya Türkiye'ye üzerinden taşınması uzak mesafe göz önüne alındığında öngörülebilir bir gelecekte gerçekleşmesi pek mümkün görülmemiştir. Suriye'nin ise doğal gazını çıkartmak için yabancı yatırımcıya ihtiyaç duymaktaydı. Mısır gazının Türkiye'ye ulaşmasında istikrarsız bir ülke konumundaki Suriye'den geçme zorunluluğundan dolayı büyük bir güçlkle karşı karşıya olduğu gerçeği mevcuttur. Irak, Mısır ve Suriye gazı Rusya ile rekabete girme ihtimali olsa da bölgenin istikrarsızlığı işleri çıkmaza sürmektedir ve Ortadoğu'nun istikrarsızlığı Rus gazına rakip olmayı engellemektedir. 2011 yılında patlak veren Arap Baharı bu taslak planların hepsini suya düşürmüştür. Arap Baharı ile gelinen noktada birçok denge

değişmiştir ve ABD istikrarlı yeni bölgeler oluşturup buraları kendi kontrolünde yeni güçlere devrederek Ortadoğu'nun enerji kaynaklarını dünya piyasasına sunma isteği devam etmektedir. Türkiye'nin 2000'li yılların ortalarından beri uyguladığı bağımsız ve kendi çıkarlarını ön planda tuttuğu dış politika ile ABD'nin enerji denkleminde Türkiye yerine başka arayışlar içerisinde olduğu ve Ortadoğu doğal gaz ve petrolünü Türkiye üzerinden taşınması üzerine politikaların revize edildiği anlaşılmaktadır. ABD'nin Suriye aracılığı ile uyguladığı bu politikaya karşı Rusya, İran ve Türkiye'den gelen karşı politikalar ile bölge bir kör düğüme dönüşmüştür. Özellikle Rusya'nın Suriye'ye müdahil olması enerjide kurduğu tekeline kaybetmemek için Ortadoğu'da pozisyon aldığı görülmüştür. ABD'nin İran'a karşı uyguladığı politikaların bir parçası olan ekonomik yaptırımlar ve ABD'nin, İran'ın doğal gaz ve petrol satışını sınırlandırmak istemesi göz önüne aldığımızda Türkiye'nin kısa ve orta dönemde doğal gaz ihtiyacı için büyük oranda Rusya ve Hazar gazına bağımlı görülmektedir.

Nükleer Enerji

Rusya ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde önemli bir gelişme de Türkiye'de nükleer santral yapım anlaşmasıdır. Öncelikle Türkiye'nin nükleer enerjiye sahip olmadaki arzusu ve gereklilikleri hakkında bilgi vermemiz faydalı olacaktır.

Nükleer enerjinin dünya genelinde kullanılmasının bazı önemli üstünlükleri vardır. Bunlardan biri düşük kaynak kullanımınıdır. 500 gr kömür ile 1,5 kWsaat, 500 gr petrol ile 2 kWsaat, 500 gr doğal uranyum ile 82.000 kWaat saat enerji üretilmektedir. 1 kg uranyumun fisyonundan açığa çıkan enerji 2.500 ton kömürün yanmasından açığa çıkan enerjiye eşdeğerdir. Geri dönüşümle bile kazanılan her bir gram plutonyumdan 1 ton petrole eşdeğer elektrik üretilmektedir. Diğer taraftan nükleer enerji santralleri gece-gündüz herhangi bir iklim ve mevsime bağlı kalmaksızın çalışabilmektedir. Dünyada elektrik enerji ihtiyacının yaklaşık % 13,5'i nükleer enerjiden elde edilmektedir. 2014 yılı verilerine göre dünyada 31 ülkede toplam 372.419 MWe elektrik gücünde 435 nükleer santral işletilmekte olup, 14 ülkede de 72 yeni reaktör inşa edilmektedir. Dünyada 1970 ve 1990 yılları arasında özellikle petrol krizi nedeniyle nükleer santrallerin devreye sokulması hızlanmıştır. 1990'lardan sonra ise fosil yakıtların fiyatlarında düşme, doğalgazın dünya piyasasına sunulması ve yenilenebilir

enerji kaynaklarının kullanılmaya başlaması ile nükleer enerji santrallerinin kullanımında yavaşlama görülmektedir (Eral, 2015: 10).

Nükleer enerji düşük nükleer yakıt üretim maliyeti, yakıt fiyatlarının istikrarı, ekonomik olarak uzun işletme ömrü, artan verimlilik ve ancak yüksek yatırım maliyeti ile özdeşleştirilebilir. Bir diğer husus ise nükleer santralin yakıt atığı meselesidir. Aslında nükleer güç santrallerinin atık miktarları da azdır. 15 nükleer santral 30 yıl çalıştığında bir olimpiik yüzme havuzunu dolduracak kadar bir atık üretir. Bir nükleer güç santralinin atığı aynı güçteki kömür santraline göre hacimce 70-80 milyon, kütlece 300 bin kat daha azdır (Eral, 2015: 9).

Türkiye “*Sulh İçin Atom*” programı itibarıyla ABD ile 5 Mayıs 1955 yılında anlaşma imzalamış ve Türkiye’de nükleer araştırmaların alt yapısı kurularak çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Eğitim kurumlarında nükleer enerji konusunda eğitimler verilmiş, uzmanlar yetiştirilmiş ve çeşitli araştırma merkezleri açılmıştır. Türkiye çıkarttığı yasalar ile atom enerjisini barışçıl amaçlarla kullanacağını beyan etmiş ve 1980 yılında *Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması*’nı TBMM’den geçirerek nükleer silah yapmayacağını ve buna teşebbüste bulunan ülkelere yardımda bulunmayacağını temin etmiştir (Bayülken, 2014: 172).

Türkiye’nin bir devlet politikası olarak nükleer güç programı dünyada ilklerden olup fakat hala nükleer programını gerçekleştirmede başarı sağlayamamıştır. 1950’lerden beri nerdeyse tüm siyasi partilerin programında olmuş ancak ilk başlarda düşük ölçekli ekonomisi nedeniyle yatırımcıları çekememiş ileriki yıllarda ise siyasal istikrarsızlık ve nükleer zenginleştirme kaygıları gerekçesi bu hedefin gerçekleşmesini engellemiştir. Askeri darbeler Türkiye’yi siyasal ve ekonomik olarak istikrarsızlaşmasına zemin hazırlamasının yanı sıra Türkiye’nin uluslararası alanda saygınlık kaybetmesine ve Türkiye’ye karşı güven kaybına neden olmuştur.

Türkiye AK Parti Hükümeti iktidarı altında önemli ve merkezi bir hedef koymuştur. Bu bağlamda kuruluşunun yüzüncü yılında 2023’te dünyanın en büyük on ekonomisinden bir haline gelmek istedi. Türkiye’nin bu hedeflerini gerçekleştirmek için dışarıdan temin ettiği enerji bağımlılığını düşürmek ve yerli enerji üretim imkân ve kabiliyetlerini artırmak zorundaydı. Hükümet 2023 vizyonunda iki adet nükleer enerji santralini devreye sokmayı hedeflemiştir. Ayrıca nükleer enerji kabiliyetine ulaşabilmek

sadece ekonomik büyüme ve dış ticaret açığını düşürme gayesi ile açıklanamaz. Türkiye enerji güvenliğini de sağlamak zorundadır. Bunun yanı sıra Türkiye fosil yakıtlar açısından oldukça fakir bir ülkedir. Enerji kaynaklarını çeşitlendirmek zorunluluğunun yanında yükselen enerji ihtiyacını karşılamamanın alternatif yollarını temim etmek istemektedir. Türkiye'nin 2005 yılında enerji bağımlılık oranı % 61,8 iken, 2011 yılında % 80,2'ye yükseldiği görülmüştür. 2013 yılında Türkiye doğalgaz ithalinde dünya beşincisi; petrol ithalatında dünya on üçüncüsü; kömür ithalatında dünya sekizincisi; petrol koku ithalatında dünya dördüncüsü ve toplamda dünya net enerji ithalat liginde on birinci sırada yer almaktadır (Kaya, 2016: 422). Türkiye 2016 yılında elektrik üretiminin % 37,8'ini doğal gazdan, % 28,4'ünü kömürden, % 25,8'ini hidroelektrikten ve % 7,9'unu yenilenebilir kaynaklardan sağlamıştır (Stein 2016: 1). Bu verilere göre Türkiye enerji ihtiyacını karşılamak için çok kritik seviyelerde dışa bağımlı olduğu ortadadır ve gidişat sürdürülebilir görülmemektedir.

2015'te Türkiye elektriğinin yaklaşık % 38'ini, % 95'i ithal edilen doğal gazdan üretmektedir. Türkiye'nin elektrik üretiminin doğalgazdan üretilmesi Rusya'dan Türkiye'ye Mavi Akım Boru Hattı gaz taşımaya başlaması ile 2002 yılında başlamıştır. 2015 yılı verilerine göre Türkiye yaklaşık olarak doğalgazının üçte ikisini Rusya'dan gerçekleştirmiştir (Jewell; Ateş, 2015: 277). Bu da enerji güvenliği açısından ciddi riskleri içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan Türkiye enerji kaynaklarını çeşitlendirmek zorundadır.

Türkiye'nin elektrik ihtiyacı mevcut enerji kaynaklarının çok ötesindedir. Elektrik ihtiyacı yılda ortalama % 6-7 oranında artmaktadır. Bu da yıllık ek olarak 8-10TWh elektrik ihtiyacı anlamına gelmektedir. Türkiye elektrik talebi artışında Avrupa'da birinci, dünyada Çin'den sonra ikinci sıradadır (Eral, 2015: 10). Bu ihtiyacı karşılamak için Türkiye ortalama büyüklükte üç nükleer enerji santraline ihtiyaç duyacaktır. 2011 yılında elektrik üretimi için enerjisinin % 60'ından fazlasını ithal etmiştir ve HES (Hidroelektrik Santral) kaynaklarının neredeyse hepsini kullanmaktadır (Jewell; Ateş, 2015: 277). Türkiye burada bahsedilen veriler ışığında nükleer güç santrali inşa etmesi hem enerji kaynağını çeşitlendirmesi hem de artan enerji ihtiyacını karşılaması açısından elzem görülmektedir.

Nükleer enerjinin kaynağı olan madenler için Etibank ve MTA tarafından yapılan jeolojik araştırmalar ve sondajla uranyum ve toryum kaynaklarına rastlanmıştır. Ancak bu konularda yeterli çalışmalar yapılmamaktadır. Türkiye zengin toryum kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir. Toryum, uranyum gibi doğrudan enerji üretmemesine karşı uranyum ve/veya plutonyum ile birlikte kullanıldığında sadece uranyuma göre daha uzun süreli üretim kapasitesine sahiptir (Eral, 2015: 19).

Diğer taraftan nükleer enerji teknolojisine sahip olmak uluslararası bir itibar meselesidir. Nükleer enerji kulübüne katılmak ülkenin saygınlığını artırabileceğinin yanı sıra Türkiye'yi bölgesel enerji lideri olma yolundaki hedeflerinin önemli bir merhalesi durumundadır. Ayrıca nükleer enerji teknolojisi nano teknoloji, uzay teknolojileri ve hidrojen teknolojileri gibi alanlarda gelişim göstermenin kaynağını oluşturmaktadır ve bu alanlarda Türkiye'nin araştırma geliştirme ve ileri teknoloji üretme imkanlarının da önünü açabilecektir. Bir başka önemli husus da ileride nükleer teknolojide gelişim sağladıktan sonra Güney Kore örneğinde olduğu gibi kendi nükleer reaktörünü üretebilir hale gelebilir. Güney Kore nükleer güç santrali geliştirilmesinde % 2'lik bir yerli katkısı ile işe koyulmuştur. Bugün ise nükleer teknolojisinin % 98'ini kendi üretebilmektedir. Türkiye de nükleer reaktör ithal eden ülke konumundan ihraç eden ülke konumuna geçiş yapabilir (Güney, 2013: 5-23).

Türkiye'nin halihazırda müteahhitlik alanında dünyada iş gerçekleştirme oranlarına göre ön sıralarda olması Türkiye'ye çok önemli üstünlükler sunmaktadır. İnşaat sektöründe böylesine önemli tecrübeleri sahip olan Türk firmaları Nükleer güç santrallerinin yapım teknolojisini edindiğinde rakiplerine nazaran önemli avantajlar edinerek dünyada bu konuda da söz sahibi olabilir. Zaten dünyanın pek çok ülkesi nükleer güç santralleri yaptırma planları yapmaktadırlar. Bu yüzden ileriki dönemlerde önemli bir talep oluşacağını düşünürsek Türkiye'nin bu alana girmesi ile önemli bir gelir elde edebilecektir.

Diğer taraftan Hükümetin nükleer projelerine bazı sivil toplum ve halk tarafından karşı çıkılması kamuoyunda nükleer santrallerin gerekliliği tartışmaya başlanmıştır. Aslında nükleer enerji santralleri fosil yakıtlardan elde edilen enerji santrallerine göre temiz enerji kategorisindedir fakat nükleer enerjide kullanılmış atık materyallerin imhası veya saklanması tehdit olarak algılanıp hala tartışılmaktadır. Diğer taraftan en

son Fukişima Nükleer Enerji Santrali'nin tsunami sonrası nükleer sızıntıya neden olması tüm dünyada nükleer santraller yeniden sorgulanmıştır. Türkiye'de de kamuoyunun nükleer santrallere karşı tutumu artmıştır.

Alternatif yenilebilir enerjiler günümüzde oldukça ilgi görmektedir. Özellikle rüzgar enerjisi ve güneş enerjisi bir proje olmaktan yatırım yapılabilir ve enerji elde edilebilir seviyelere gelmiştir. Bundan dolayı özellikle çevreci kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları nükleer enerjiden ziyade yeni gelişen çevreci yenilenebilir enerji alanlarına yatırım yapılmasını destekleyerek kamuoyu oluşturmaktadır.

Türkiye 50 yıldan fazla bir süredir bir araştırma reaktörüne sahip olmasına rağmen nükleer enerji alanında bu santrallerin kurulup işletilecek ve atık yönetimini sağlayacak yeterli insan kaynağına sahip olamamıştır. 1986 yılında meydana gelen Çernobil nükleer kazası 1985-1990 yılları arasında dünya genelinde nükleer santrallere karşı bir karşı duruş ve yapımında bir yavaşlamaya sebep olmuştur. Türkiye'de bu durumdan nasibini almıştır. TEK 1988 yılında Nükleer Santral Dairesini kapatarak, deneyimli kadrosunu dağıtmıştır. 1957-1987 yılları arasında yurtiçi ve yurtdışında yetişmiş nükleer mühendis, nükleer fizikçi, uzman ve teknisyenler başka alanlara kaymış veya beyin göçü olarak yurtdışında çıkmışlardır (Kaya, 2016: 424).

Diğer taraftan Türkiye'nin Nükleer zenginleştirme yapacağına dair kaygılar çok gerçekçi değildir çünkü AB üyeliğine aday ve NATO üyesi olan bir ülkenin ve uluslararası alanda barışı sağlamada saygın bir pozisyonunu tehlikeye atması pek olası görülmemektedir. Türkiye nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, nükleer kaza durumunda işbirliği, nükleer güvenlik ve radyoaktif yönetimi gibi çeşitli uluslararası sözleşmelere taraftır. Ancak Türkiye'nin bulunduğu bölgesinde Suriye ve Irak'taki iç karışıklıklar ve Türkiye'ye karşı terör tehdidinin devam etmesi riskleri de mevcudiyetini korumaktadır. Son zamanlar haricinde siyasal istikrarsızlık Türkiye'ye güveni zedelemiş ve Batılı şirketlerin nükleer zenginleştirme kaygısı nedeniyle Türkiye'ye yatırımdan kaçınmışlardır.

Nükleer 5 (N5) denilen BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin nükleer güç ve zenginleştirme kapsamında nükleer silah edinme haklarına sahiptirler. N5 dışında kalan ülkeler ise nükleer zenginleştirme ile silah edinme hakları yasaklanmıştır. Ancak her ülkenin kendi toprakları üzerinde sivil amaçlı nükleer enerji geliştirme hakkı

tanınmaktadır. Ancak günümüzde N5 dışında kalıp *Non-proliferation Treaty*'ye taraf olmayıp nükleer güç olarak tanınmayan ancak Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi nükleer kapasiteye sahip devletlerin varlığı söz konusudur (Güney, 2013: 4). Bugün nükleer silahların yayılması ile ilgili ciddi bir küresel endişe vardır. Bunu Kuzey Kore örneğinde olduğu gibi barışçıl amaçlarla başlayıp nükleer silah edinimi uluslararası camianın nükleer zenginleştirme konusunda kaygıyı artırmıştır. Eğer bir ülke uranyumu % 90 oranında zenginleştirmeyi başarırsa nükleer silahlanma imkanına kavuşmuş olmaktadır (Güney, 2013: 5).

Yukarıda bahsedildiği şekilde bir nükleer zenginleştirme kaygıları büyük güçleri rahatsız ettiği gibi özellikle Ortadoğu'da nükleer rekabet bölgeyi tamamen istikrarsızlaştırma risklerini taşıdığı düşünülmektedir. İsrail'in Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip tek ülke olması diğer bazı ülkelerin de nükleer güce sahip olmak istemesi bölgede nükleer güç santralinin yapılmasını daha da zorlaştırmaktadır. Aslında bölgede tek bir gücün elinde nükleer silah bulundurması aksine bölgede istikrarsızlığı artırmaktadır. İki ve daha fazla gücün nükleer kapasiteye sahip olması **Nükleer Caydırıcılık** bağlamında birbirilerine karşı saldırı yapmama ve böylece daha geniş bir istikrar ortamı sağlayabilmektedir. Bu durum Pakistan-Hindistan arasında olduğu gibi Soğuk Savaş sırasında ABD-SSCB arasında nükleer caydırıcılık ile sağlanan dengede görülmüştür.

1957 yılında Türkiye Atom Enerjisi Kurulu (AEK) kurulmuştur. Bu kurul 1982 yılında Türkiye Atom Enerjisi Kurumuna (TAEK) bırakılmıştır. Türkiye 1959 yılında Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi olarak ilk nükleer araştırma reaktörü inşasına başlanmıştır ve 1962 yılında ilk araştırma reaktörü kurulmuştur (Kaya, 2016: 425). Bu reaktör ile 1977'de nükleer elektrik üretimi planlandı fakat 1971'de yapılan askeri darbe sonucunda siyasal ve ekonomik istikrarsızlık ve yeterli siyasal destek bulamayınca bu girişimler başarısızlıkla sonuçlandı (Bayülken, 2014: 173).

1972'de TEK'te Nükleer Santraller Dairesi kuruldu ve akabinde 1974 yılında bir nükleer santral kurulması kararı alındı. Mersin'in Akkuyu bölgesi nükleer sit alanı olarak 1976 yılında lisanslandırıldı böylece ikinci girişimde Fransız ve İsviçreli şirketlerle ihale öncesi görüşmelerde bulunuldu ve 1972-1980 yılları arasında denendi fakat 1979 yılındaki siyasi idarenin yeterince ortaya konulamaması sonucunda bu

girişime de ara verildi. Üçüncü girişim 1982-1988 yıllarında denendi fakat Sinop'un nükleer santral için uygun olmaması gerekçe gösterilerek ve Türkiye'nin nükleer zenginleştirme yapabileceği kaygılarından dolayı bu girişim de başarısızlıkla sonlanmıştır. Ön anlaşma imzalanan Kanadalı AECL firması da yap-işlet-devret modelini fazla riskli bulması sebebiyle bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. 1993-2000 yıllarındaki dördüncü denemeden hükümet son aşamaya gelen nükleer santral projesini iptal ettiğini açıklamıştır. Ayrıca yap-işlet-devret modeli ile yapılan çalışmalar ile nükleer zenginleştirme endişesi gerekçesine dayanarak Batı'nın muhalefeti bu teşebbüsün sonuçsuz kalmasında etkili olmuştur (Jewell; Ateş, 2015: 277; Bayülken, 2014: 174). Akçay (2009: 350)'a göre ise AB'ye katılımın olumsuz ilerlemesi, finansal problemler ve daha önemlisi de Akkuyu civarında meydana gelen iki deprem hükümetin nükleer güç santralini yapımını erteleme kararı almasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin o dönemde finansal sıkıntıları neticesinde IMF'nin kararda etkili olduğu söylenebilir. Kısaca söylemek gerekirse Türkiye'nin nükleer güç santraline sahip olma girişimlerinin gerçekleşmemesinde yukarıda bahsedilen çeşitli sebepler etken olmuştur fakat bunların içerisinde en önemlisi yüksek yatırım maliyetlerinden dolayı yetersiz finansman kaynağı ile ekonomik nedenlerdir.

Türkiye tekrar nükleer güç santrali yapmak için 2008 yılında TETAŞ (Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş.)'ı yüklenici firmalar ile direk görüşebilme imkanı sağlayan bir yasa çıkarttı. Eşit şekilde hazine garantisi sağlamayan fakat üretilecek elektriğin belli bir süre ve fiyattan devletin satın alma garantisini sunduğu bir süreci başlatacağını bildirdi. Fakat Rusya'nın Rosatom'u hariç potansiyel Batılı nükleer yüklenicileri, Japon ve Güney Koreli yüklenicilerin ilgisini çekmeyi başaramadı (Stein, 2016: 3).

Türkiye ilk nükleer enerji santralini Akkuyu'da yapılmak üzere Rusya ile 2010 yılında anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma hükümetler arası bir anlaşma olup "**inşa et, sahip ol ve işlet**" modeli uygulanacaktır. Rus devlet nükleer enerji şirketi Rosatom Akkuyu NGS A.Ş'nin % 100 hissesine sahip olacak ve onu bir iştiraki olarak işletecektir. 12,35 cent/kwh'den 15 yıllığına elektrik alım garantisi karşılığında Rosatom, Akkuyu NGS A.Ş.'yi işletmenin yanı sıra nükleer enerji santralini yapımını, atık yönetimini, yakıtını ve gerekli insan kaynağını sağlamadan da sorumlu olacaktır. Yakıt elementlerinin üretimi, yanmış yakıtını Rusya'ya geri götürülmesi ve 600 Türk

öğrenciyi Rusya üniversitelerine götürerek nükleer enerji alanında insan kaynağı kapasitesinin artırılması da anlaşmaya dahi edilmiştir (Jewell; Ateş, 2015: 277).

Proje için önemli donanım ve yüksek teknoloji ürünlerinin çoğu Rusya'dan temin edilecektir ancak inşaat-montaj işleri için Türkiye'den ve diğer ülkelerden de üst seviyede müteahhitlerin katılımı öngörülmüştür. Ayrıca, nükleer güç santralının işletme döneminde Türk uzmanlar çalıştırılacaktır. Bu amaçla, 50 öğrencinin alınacağı eğitim programına katılmak için 9.000 öğrenci başvurmuş, Ankara'da 27 Haziran 2011 tarihinde Ulusal Nükleer Araştırma Üniversitesi (MEPhI) öğretmenlerinin katılımı ile Türk öğrenciler hazırlanan Fizik ve Matematik konularında sınava tabi tutulmuşlardır. Testlerde başarılı olan öğrenciler, Ekim 2011 tarihinde Ulusal Nükleer Araştırma Üniversitesi (MEPhI)'nin Obninsk şehrindeki şubesinde eğitime başlamışlardır. 2014 yılı itibariyle Rusya'da eğitim gören öğrencilerin sayısı 190'a ulaşmıştır. Bu öğrenciler mezun olduktan sonra Rosatom Bilim Teknik Merkezleri'nde staj yapacaklardır. Daha sonra da Akkuyu NGS Elektrik Üretim A.Ş. işletme personeli ile birlikte çalışacaklardır ("Akkuyu Nükleer NGS...", [2020]).

Türkiye ile Rusya arasında varılan mutabakat kapsamında Rusya dört üniteden oluşacak toplam 4,800 MW kurulu güce sahip olacak Türkiye'nin ilk nükleer santralini 20 milyar dolarlık yatırımla Mersin Akkuyu'ya yapacaktır. Dolayısıyla nükleer enerjinin üretimi fiziki olarak 2018'de başlanacak. Birinci güç ünitesinin işletmeye alınması 2023'te olması beklenmektedir ("Akkuyu NGS'de İlk Reaktör...", 2020)

Akkuyu Nükleer Santrali'nin yapımını üstlenen Rosatom'a vergi indirimleri, gümrük muafiyeti gibi imtiyazlar sağlanmıştır. Projenin yapımındaki maliyetlerin hepsi Rusya tarafından üstlenilmiştir. Ancak anlaşmaya göre proje bitiminde şirketin en az % 51'i Rus şirketlerine ait olacakken, en fazla % 49'u diğer yatırımcılar tarafından satın alınabilecektir. 2018 yılında 35 Türk öğrenci Rusya üniversitelerinde Nükleer enerji yönetimi, dizaynı ve nükleer enerji mühendisliği alanında eğitim görmüşlerdir ("Rosatom Pours first Concrete At The Akkuyu Nuclear...", [2020]).

Rosatom Genel Müdürü Komarov, "Rosatom, dünyada Türkiye'ninkine benzer nükleer güç üniteleri yapmayı planlamaktadır. Bunlar, Rusya'da dokuz adet, diğer ülkelerde on dokuz adedi bulunmaktadır. Sadece Türkiye'de değil başka ülkelerde de nükleer santral inşa projelerinde Türk şirketlerinin yer alması söz konusu olabilir."

şeklinde demeç vermiştir. Türk şirketlerinin bu kabiliyete erişmesi ile Türkiye ve dünyanın farklı yerlerinde inşa edilecek nükleer santrallerde Türk şirketlerinin de belli aşamalarının yapımından pay alımının önü açılacaktır (“Akkuyu’da ilk elektrik...”, [2020]).

Reuters'a daha önce açıklamada bulunan Akkuyu Genel Müdürü Alexander Superfin, santralin yapımında % 35 dolayında yerli katkı öngördüklerini söylemişti. Söz konusu katkılar ve deneyimler ile Türk şirketleri gerek ortaklıklarla gerekse kısmi taahhütlerle dünyada bu piyasaya da girebilecektir. Rusya Türkiye’de nükleer santral inşa ederken aynı zamanda dünya üzerinde yapımı planlanan nükleer enerji santrallerinden pay alabilmek için bir referans edinmenin yanı sıra maddi bir kazanç da elde edecektir. Rus devlet şirketi olan Rosatom nükleer güç alanında dünya liderliğine oynamaktadır. Rosatom dünya genelinde nükleer santral yapım pazarının % 67’sini elinde tutmaktadır (“Rosatom Plans To Expand Nuclear Construction...”, [2020]). Türkiye açısından ise Batılı güçlerin Türkiye’de nükleer santrali yapımına bir türlü yaklaşmadığı zamanda yarım yüzyıllık nükleer güç olma arzusunu gerçekleştirmiş olacaktır.

Diğer taraftan Rusya ile yapılan anlaşma çerçevesinde yapılacak nükleer enerji santrali ile Türkiye’nin hem doğal gaz ve doğal gazdan elektrik üretim santralleri hem de nükleer enerjide Rusya’ya çifte bağımlı hale gelmesi enerji güvenliği riskini de artırmaktadır. Fakat Türk yetkilileri Japonya ile yapılacak ikinci nükleer enerji santrali ve üçüncü nükleer santralin Türkiye’nin kendi imkânları ile yapacak olması bahsedilen risklerin hafifletileceğini düşünmektedir.

Japonya ile yapılan anlaşma çerçevesinde Sinop’a ikinci bir nükleer enerji santrali yapılacaktır. Projenin tamamlanması 10 yıl sürecektir ve 22 milyar dolara mal olması değerlendirilmektedir. Rusya ile yapılan anlaşmadan farklı olarak Türkiye Elektrik Üretim Anonim Şirketi’nin yatırım payı % 49, Japon yönetimindeki konsorsiyumun payı ise %51 olacaktır (Jewell; Ateş, 2015: 277). Sinop için Japon Mitsubishi Heavy Industries ve Fransız Areva ortaklığı tarafından tasarımı yapılmış olan ATMEA1 tip basınçlı su reaktörü seçimi yapılmıştır. Projeyi gerçekleştirecek firmalar, Elektrik Üretim Anonim Şirketi (EÜAŞ), Japon MHI ve ITOCHU şirketleri ile Fransız GDF-SUEZ ortak girişim grubudur. Bu projenin Akkuyu Nükleer Güç Santralinden farkı

anlaşma metninde teknoloji transferinin yer almasıdır. Bu bağlamda Türkiye ile Japonya arasında bir teknoloji Üniversitesi kurulacak ve üniversitede Japon hocalar tarafından nükleer bilimler eğitimi verilmesi planlanmıştır. Akkuyu Nükleer Güç Santrali için verilen 12,35 sent/kWsaat alım garantisinin Sinop için 11,80 sent/kWsaat civarında olacağı tahmin edilmektedir (Eral, 2015: 10).

4.5.2. Karadeniz

Karadeniz Türkiye, Rusya, Gürcistan, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'dan oluşan altı ülkeye kıyısı olup etki sahası ve geniş kapsamlı düşünüldüğünde Moldova, Yunanistan, Ermenistan, Azerbaycan, Sırbistan ve Karadağ'ı da içine alan geniş bir bölge Karadeniz Havzası olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Karadeniz Bölgesi Genişletilmiş Ortadoğu Projesi'nin bir parçası ve doğu sınırı olduğunu ifade eden bazı görüşler de mevcuttur (Erkan, 2015: 137). Tarihin eski dönemlerinden beri hem deniz alanında hem de onu çevreleyen kara bölgelerinde büyük çekişmelerin yaşandığı Karadeniz Havzası Avrupa ve Asya kıtalarının ortasında stratejik bir konuma sahiptir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Akdeniz'e, Atlantik Okyanusu'na ve Afrika kıtasına ulaşılmakta; Tuna, İdil (Volga), Özü (Dinyeper) ve Ten (Don) nehirleri yoluyla Baltık Denizi'ne ve Hazar Denizi'ne ulaşarak Avrupa ve Orta Asya içlerine kadar etki alanını genişletmektedir (Özarslan, 2012: 136). Bu bakımdan Karadeniz'in bir ucu Güneydoğu Avrupa'ya diğer ucu Hazar Denizi'ne uzanmaktadır ve dünyanın en büyük pazarlarından biri olan Avrupa ile dünyanın en büyük üretim merkezi olan Çin'i birbirine bağlamaktadır. Çin'in geliştirdiği en büyük stratejik projelerinden birisi olan *Kuşak Yol Projesi*'nin doğu-batı yönlü ticaret yollarından biri olan Karadeniz Havzası önemli bir yer tutmaktadır.

Soğuk Savaş boyunca doğu-batı arasında stratejik rekabetin meydana geldiği bir alan olurken Soğuk Savaş sonrası SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölge ülkeleri arasında Soğuk Savaş'ın baskıladığı tarihsel kırgınlıklar ve mücadelenin yeniden sahnelendiği bir alana geri dönüş yapmıştır (Aydın, 2009: 272). Azerbaycan-Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu, Moldova'da Transnistria sorunu, Rusya'da Çeçenistan sorunu, Rusya'nın da dahil olduğu Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya sorunu ve yakın dönemde Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ile gelişen Kırım sorunu ve Ukrayna-

Rusya arasında yaşanan gerilimler bölgenin önemli sorunlarından. Karadeniz Havzası'nda bu gibi sorunlar bölgenin istikrarını bozucu etkiye sahiptir.

Rusya tarafından Kırım'ın açıkça ilhakı Karadeniz ve Hazar Denizi havzasındaki enerji projelerinin siyasi ve güvenlik risklerini artırarak küresel enerji işbirliği ve arzına zarar vermektedir (Alkan, 2015: 224). Rusya Ukrayna üzerinde Sovyet Dönemi'ndeki hakimiyetini kaybetmiş olmasına rağmen tarihsel olarak vesayet ilişkisinden vazgeçmediği için siyasi, ekonomik ve stratejik olarak hakimiyet kurma ve dolayısıyla kendisine bağımlı kılma çabalarını sürdürmektedir (Al, 2017: 156). Rusya bir deniz gücü olmadığı için güneye ve denizlere açılma noktası Ukrayna'dır ve bu yüzden Rusya'nın Ukrayna'dan vazgeçmesi pek mümkün olmamıştır. Sadece Kırım'ın ilhakı sorunları dondurmaya yetmeyecektir. Nitekim Ukrayna'nın Dinyester Bölgesi'nde Rus etnik nüfusunun yoğunlukta yaşaması sadece Kırım'da değil Ukrayna'nın bu bölgesinde de muhtemel çatışma alanına dönüşme riski mevcudiyetini korumaktadır. Rusya SSCB'den ayrılan ülkelerin içerisindeki etnik Rusları siyasi amaçları için kullanmaya devam etmektedir.

Enerji rekabeti ve mücadelesi kapsamında Batı Rusya'ya bağımlılığını azaltmak amacıyla tedarikçi ülkeleri ve kaynakları çeşitlendirmek isterken Rusya da buna karşılık çoğunluklu tekeli kaybetmemek için Kafkasya ve Hazar Bölgesi'ni kendi etki alanı içerisinde görmekte olup buradaki kaynakları boru hatlarıyla Rusya'ya taşıyıp Batı'ya kendisinin pazarlamasını arzulamaktadır. Halihazırda Sovyet zamanından kalma bu hatlar ile SSCB mirasından yararlanarak almakta olduğu Kazakistan ve Türkmenistan doğalgazını Türkiye ve Avrupa'ya daha pahalıya satmaktadır (Uluatam, 2010: 64).

Karadeniz üzerinden gelen petrolün çoğunluğu Rusya'nın Novorossisk Limanı'ndan gelmektedir. Novorossisk'i Odessa, Tuapse, Batum, Supsa, Feodosiya, ve Sivastopol limanları takip etmektedir. Tanker taşımacılığı hem Karadeniz hem de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını çevre felaketi ile karşı karşıya bırakma riski yanı sıra bu bölgelerde yaşayan insanlar için de bir risk oluşturmaktadır. Boğazlardan geçen petrol tanker trafiği yaklaşık 3 milyon bdp'dir ve bu dünya petrol talebinin % 3,5 ve dünya ticaretinin % 7'sini oluşturmaktadır (Palmir, 2007: 251).

Karadeniz'de işbirliğini geliştirmek üzere, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) 25 Haziran 1992 yılında Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan,

Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan hükümet başkanlarının katılımı ile İstanbul'daki zirve deklarasyonunu (İstanbul Zirvesi Bildirisi) ile resmen işlerlik kazanmıştır. Daha sonra Yalta'da 5 Haziran 1998 tarihinde devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanan KEİ Şartı'nın 1 Mayıs 1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesiyle KEİ bölgesel ekonomik işbirliği örgütüne dönüşmüştür. Sonra 2004 yılında Sırbistan da örgüte katılarak 12 üyeden oluşan önemli bir örgüt olmuştur ("Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", [2020]). KEİ 350 milyon nüfusu içinde barındırarak yıllık 300 milyar dolarlık bir ekonomik büyüklüğe sahiptir. Basra Körfezi'nden sonra ikinci en büyük petrol ve doğal gaz kaynağına sahiptir ve bu yüzden Avrupa'nın en büyük transport ve enerji transit koridorudur. Böylece küresel enerji güvenliği için Karadeniz Bölgesi hayati jeostratejik konuma sahiptir (Palmir, 2007: 254).

Türkiye 1992 yılından beri kurucu ülke sıfatıyla örgüte üyedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kuruluş paradigmasının temelinde 1980'lerde Sovyetler Birliği'nin gıda ve tüketim mallarına ve buna karşılık ülkemizin de enerjiye olan ihtiyacının karşılanması çerçevesinde bir işbirliği kurulması düşüncesi yer almaktadır. Bu düşünce, Romanya ve Bulgaristan'ın da katılması ile bölgesel bir işbirliği zemininde olgunlaşmaya başlamıştır. Başlangıçta, amaç olarak bir serbest ticaret bölgesi tesis etme düşüncesi ön plana çıkmasına rağmen, daha sonra hedefin ekonomik işbirliği çerçevesinde değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır ("Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", [2020]).

Türkiye, bölgede işbirliği olanaklarının değerlendirildiği bölgenin en kapsayıcı ve tam teşekküllü ekonomik kuruluşu olan KEİ'nin kuruluşunda aktif rol oynamıştır ve o zamandan beri faaliyetlerine aktif katılım sağlamakta ve sekreteryasına ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca, uluslararası toplumun Karadeniz'e artan ilgisinden istifadeyle, KEİ çerçevesinde somut işbirliği projelerinin hayata geçirilmesi için çalışmakta ve Örgüt'ün etkinliğinin daha da artırılması için yoğun çaba sarf etmektedir.

Bölgede ekonomik işbirliğini tesis etme amacı güden KEİ'nin temel özelliklerinden birisi, işbirliğine ve dış dünyaya açık yapısıdır. Avusturya, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Fransa, Almanya, Belarus, İsrail, İtalya, Polonya, Slovakya, Tunus, ABD, AB Komisyonu, Karadeniz Komisyonu, Uluslararası Karadeniz Kulübü

ve Enerji Şartı Sekretaryası, KEİ toplantılarına gözlemci olarak katılmaktadırlar. Macaristan, İngiltere, İran, Karadağ, Ürdün, Japonya, Kore ve Slovenya ise Sektörel Diyalog Ortağı Statüsünde toplantılara iştirak etmektedirler (“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, [2020]).

AB’nin Karadeniz Bölgesi ile işbirliğinin kapsamını belirleyen belgelerde de vurgulandığı üzere, AB üyesi ülkelerin, AB’nin ortak ticaret politikasına tezatlık yaratacak herhangi bir serbest ticaret düzenlemesine taraf olması mümkün görülmemektedir. Türkiye KEİ ülkelerinden bazıları ile serbet ticaret anlaşması veya tercihli ticaret anlaşması bulunması veya halen müzakere etmesi yeterli olamamıştır çünkü Azerbaycan, Moldova, Ermenistan ve Rusya’nın BDT çerçevesinde bir gümrük birliği oluşturmaları KEİ üyesi ülkeler arasında bir tercihli ticaret rejimi oluşturulması yönünde bugüne kadar somut adımlar atılamamıştır. Kısacası KEİ’ye üye ülkelerin bir kısmının AB’ye üye olması bir kısmının da BDT’ye üye olması ticari işbirliğinin genişlemesine ve derinleşmesine engel teşkil etmektedir. Bu yüzden KEİ’ye üye ülkelerin ekonomik entegrasyonu hedeflenememektedir. KEİ üye ülkelerin rahat işbirliği yapabileceği ticaretin kolaylaştırılmasına ağırlık vermeye başlamıştır. Ancak yine de bölge farklılaşmış ihraç ürünlerinden, zayıf ticaret yapısından ve düşük yatırım atmosferinden dolayı dünyanın diğer önemli ticaret ağına eklemlenmiştir.

Örgütte, Genel Sekreter Birinci Yardımcılığı görevi daimi olarak Türkiye’ye tahsis edilmiş olup, Örgüt’te İdari Yönetici pozisyonunda süreli olarak bir Türk temsilci daha görev yapmaktadır. KEİ’nin tek karar organı, yılda iki defa toplanan ve ortak oy ile karar alan Dışişleri Bakanları Konseyi’dir. Üye ülkelerin dışişleri bakanlarını temsil eden ve onlar adına hareket eden Yüksek Düzeyli Memurlar Komitesi’nin ise ana görevi, Konsey’in aldığı karar ve tavsiyelerin uygulanmasını sağlamak ve Konsey’e tavsiyelerde bulunmaktır. KEİ bünyesinde, ticaret ve ekonomi, ulaştırma, enerji, haberleşme, bilim ve teknoloji başta olmak üzere çeşitli konularla ilgili 18 adet çalışma grubu yardımcı organlar olarak faaliyet göstermektedir. Dışişleri Bakanları Konseyi’nin kararı ile kurulan ve KEİ çerçevesinde gelişen işbirliğinin temelini oluşturan çalışma grupları, Konsey’e faaliyetleri hakkında raporlar sunmakta ve tavsiyelerde bulunabilmektedirler. Bir projenin, anlaşmanın veya herhangi bir işbirliği girişiminin ilk etapta tartışıldığı organ olan çalışma grupları uzmanlar düzeyinde toplanmaktadır. Çalışma grubu faaliyetlerine etkinlik ve ivme kazandırılmasını teminen belirli alanlarda

her üye ülke iki yıllık dönemler halinde “koordinatör ülke” görevini üstlenmektedir. Koordinatör ülke bir eylem planı hazırlayarak söz konusu alandaki işbirliğinin önceliklerini belirlemek ve koordinatörlüğü boyunca en az iki toplantı düzenlemekle yükümlüdür (“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, [2020]).

Sekretaryası İstanbul’da bulunan KEİ’nin hedefi, üye ülkelerin potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı niteliklerinden yararlanarak aralarındaki ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkileri çeşitlendirmeleri ve daha da geliştirmeleri, böylelikle Karadeniz Havzası’nın bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için seçilen araç ise ekonomik işbirliğidir. Üye ülkeler arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerin, uyumun geliştirilmesi, istikrar ve barışın korunması, bölgedeki dostluğun ve iyi komşuluk ilişkilerinin desteklenmesi için örnek bir model olarak gündeme gelmiştir.

Tarihsel olarak Karadeniz Osmanlı Dönemi’nde yüzyıllar boyunca Türk gölü olarak kalırken Osmanlı’nın gerilemesiyle birlikte on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Rus/Sovyet gölü olarak hizmet etmiştir. Ancak Soğuk Savaş’ın sonlanmasıyla Rus donanması hala bölgenin en büyük askeri gücünü elinde tutarken diğer taraftan Karadeniz’deki süper gücünü kaybetmiştir.

Karadeniz özellikle Türkiye haricindeki ülkeler için de çok değerli stratejik öneme sahiptir. Rusya’nın Boğazlar vasıtasıyla açık denizlere açılma fırsatı Karadeniz’den gerçekleşmektedir. Karadeniz Büyük Petro Dönemi’nden başlayıp Rus jeostratejik önemini hala muhafaza etmektedir. Rus donanmasının Kırım’da konuşlanması ve Karadeniz, Akdeniz ve Ortadoğu’da çıkarlarını koruması bağlamında vazgeçilmez konumdadır. Rusya’nın Ukrayna’dan vazgeçmemesi ve Kırım’ın stratejik değeri bu yüzden çok önemlidir. Karadeniz bütün kıyıdaş ülkelerin en önemli ticaret yollarından birisidir. Karadeniz, Rusya’nın petrol ve diğer ticaret mallarını dünya piyasasına sunduğu ve ithalatını gerçekleştirdiği malların en önemli rotasını oluşturmaktadır. Türkiye ise Karadeniz’in anahtarını elinde tutmaktadır. Karadeniz’in Akdeniz’e ve böylece okyanuslara çıkışı Boğazlar ile sağlanmaktadır. Boğazlar dünyanın en zor geçiş noktasıdır ve oluşabilecek kazalar enerji arz güvenliğini bozucu etki yapma potansiyeline sahiptir. Bu bakımdan Karadeniz’in ve Boğazların güvenliği hayati

derecede önemlidir. Ayrıca Karadeniz üzerinden geçen doğal gaz boru hatları ile Türkiye ve Avrupa'ya önemli miktarlarda gaz transferi gerçekleşmektedir.

ABD için Karadeniz geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin arka kapısı olarak algılanmaktadır. (Aydın, 2009: 273). ABD'nin bölgeyi kontrol edebilmek için istikrarı, bölgede demokratik rejime meyilli aktörleri, Avro-Atlantik kurum ve kuruluşları genişleterek destek vermek ve Hazar Bölgesi'ndeki kaynakların diğerlerine alternatif yaratabilme adına çalışmalar yapmaktadır. AB'nin de bölgeye yönelmesi Karadeniz'in önemini artırmaktadır ve bunun altında bölgenin enerji kaynaklarını Avrupa'ya aktarılması yatmaktadır. Buna karşılık NATO'nun bölgede genişleme çabaları, Batı destekli muhalif elit ve yapılara karşı Rusya rahatsızlık duymaktadır ve bu durum bölgede bir rekabetin yaşanmasına neden olurken istikrarı zedelemektedir. Rusya Federasyonu izlemiş olduğu yakın çevre politikası ile bölge kaynaklarını kendi kontrolünde yönetmek ve büyük güçleri bölgeden uzak tutma politik yaklaşımlarını uygulamaktadır (Erkan, 2015: 142). Eski Sovyet ülkeleri o dönemden kalma eski enerji nakil hatlarını kullanması ve yenilerinin farklı güzergâhlar ile yapımının yüksek maliyetleri Moskova'ya bağımlılığı artırmaktadır. Moskova uzun dönemli anlaşmalarla bu bağımlılığı pekiştirmektedir.

AB'nin bölgede yayılma isteğine rağmen AB için Karadeniz Havzası yüksek riskler içermektedir çünkü bölge ülkelerin tarihsel, dinsel, kültürel ve etnik olarak AB'ye üye olamayan fakat Avrupa'nın en büyük güçlerinden olan Türkiye ve Rusya ile yakın ilişkileri mevcuttur. NATO ve AB de zaten bundan dolayıdır ki Rusya ve Türkiye'nin güçlenmesi ile Doğu Avrupa ve Karadeniz Havzası'ndaki ülkeleri kendi örgütlerine üye yapmış ve yapmak istemektedir. Fakat Bölgedeki bazı ülkeler siyasal olarak AB'nin bir parçası olsa da bahsedilen bağlardan dolayı halkların nezdinde daha hissedilir olmakla birlikte Türkiye ve Rusya'nın bölgede yumuşak gücü oldukça yüksektir.

AB içerisinde Almanya ile Rusya arasında daha olumlu ve diğerlerine oranla müspet ilişkiler mevcuttur çünkü Almanya Rusya'nın en büyük ticaret ortağı olup petrol ve gaz ihtiyacının üçte birini Rusya'dan karşılamaktadır. Almanya AB ülkelerine ulaşan Rus gazının büyük bir kısmını tek başına satın almaktadır. Almanya petrol ithalatının % 35'ini, taş kömürünün % 25'ini, doğal gazının yaklaşık % 40'ını Rusya'dan temin

etmektedir (Alkan, 2015: 95). Bu veriler ışığında Almanya Rusya'ya karşı oldukça kırılğan halde olduğu ortadadır. Almanya bu yüzden Rusya'ya karşı sınırlandırma politikalarına ve Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyeliği konusunda destek vermemektedir çünkü Karadeniz Havzası'nda meydana gelecek çatışmanın ve istikrasızlığın Avrupa'yı etkileyeceği ve enerji arz güvenliğine olumsuz yönde tesir edeceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Bütün bu komplike durumlar göz önüne alındığında Geniş Karadeniz Bölgesi, Karadeniz'e kıyı ülkeleri, Kafkasya'yı, Doğu Avrupa'yı ve hatta Orta Asya ve Ortadoğu'yu dahil ettiğinde AB, ABD ve Rusya gibi büyük güçlerin yanı sıra bölgesel güçlerin de içinde bulunduğu bir rekabet sahasına dönüşmüş durumdadır. Bu rekabet Karadeniz'in istikrarını zedelemektedir ve bu bakımdan bölgesel işbirliğinin önemi artmaktadır. Rekabet ve çatışmadan kaçınmak için Karadeniz bölge ülkeleri istikrarı, güvenliği ve ticareti artırıcı yönde politikalar geliştirmelidirler. Karadeniz'de kilit iki ülke Türkiye ve Rusya'dır ve Karadeniz'de uzun süredir iki ülkenin işbirliği ve olumlu yaklaşımı neticesinde Karadeniz'de istikrarı ve barışı bozucu eylemlerden uzak durulmaktadır.

4.5.3. İstanbul ve Çanakkale Boğazları

Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı bir sayılmış ve Türk Boğazı olarak anılmaktadır. Tarih boyunca birçok devleti ilgilendiren Boğazlar coğrafi olarak Avrupa'yı Asya'dan ayırıyor olsa da aslında ticari ve siyasi olarak iki kıtayı birbirine bağlamaktadır (Uğur, 2016: 37).

Boğazlar toplam 164 deniz mili uzunluğundadır ve coğrafi konumu, fiziki yapısı, kendine özgü özellikleriyle, deniz ulaşımı rotasında dünyadaki en uzun doğal suyollarından biridir. “Boğazlar Bölgesi”ni oluşturan iki boğazdan biri olan İstanbul Boğazı 31 km uzunluğundayken ikinci boğaz olan Çanakkale Boğazı'nın ise uzunluğu 60 km kadardır. Yine bu bölge içinde her iki boğaz arasında kalan Marmara Denizi'nin yüzölçümü 11.350 km² olup kıyı şeridi ise 1.000 km'den fazladır (Şener, 2015: 328).

Boğazları kontrolü altında tutan devletlerin sonunda Karadeniz'i ve havzasını kontrol altında tutacağı öngörülmüş ve Bizanslar ve Osmanlı Devleti bu durumu gerçekleştirmiştir (Bostan, 2000: 1). Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıldan

itibaren düşüş yaşamasıyla birlikte Rusya yükselişe geçmiş Karadeniz’de üstünlüğü ele geçirmesi Rusya’nın ideallerini gerçekleştirmeye yeterli olmamış ve Boğazlar üzerinde egemenlik kurmak istemiştir. Zaman zaman bunu gerçekleştirecek gücü ve fırsatı bulma ihtimali olsa da zamanın Batılı büyük güçleri bunu engellemek için politika uygulamıştır. Boğazların dar ve savunmaya oldukça elverişli olması askeri harekâtların yapılmasını zorlaştırmış ve zamanının en kuvvetli donanmaları bile buradan geçememiştir (Birsell, 1948: 7). Keskin rota değiştirmeyi zorunlu kılan dönüşleri, düzensiz, kuvvetli alt ve üst ters akıntıları ile seyri zor bir su yolu olması sebebiyle boğazlar kazalara da sebebiyet vermektedir.

ABD’nin NATO aracılığı ile Karadeniz’de aktif olma ve bölgede siyasi hedeflerine erişmek için girişimlerde bulunması Türkiye ve Rusya’yı rahatsız etmektedir. 2006 yılında NATO’nun “Operation Active Endeavour” uygulamasını Karadeniz’i de kapsamına almak istemesine Türkiye ve Rusya karşı çıkmıştır. Türkiye Montrö Sözleşmesi gereği Boğazların mevcut yasal rejiminde bir değişiklik ya da ihlaline fırsat sunmak istememektedir. Montrö Sözleşmesi Boğazlarda Türkiye’nin egemenliğini tanımaktadır ve ticari gemilerin serbest geçişine ve askeri gemilerin kıyı ülkeler haricinde de Karadeniz’e girmesine fırsat verirken ancak kalış sürelerini, tonaj ve sayıca sınırlamaya tabi tutmaktadır. ABD Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Bulgaristan ve Romanya eliyle Montrö şartlarında değişiklik ihtimalini denedi çünkü Karadeniz’de büyük bir Amerikan donanmasının bulundurulmasını arzulamaktadır. Daha sonra Türkiye’nin rahatsızlığı sonucu ABD Karadeniz politikasında değişikliğe gitmiş ve bu yönlü girişimlerden vazgeçmiştir. Ancak 2008’de Rusya ve Gürcistan arasındaki krizde ABD Karadeniz’de NATO varlığı için bu isteğini yeniledi ve ABD donanması Karadeniz’de bulunması sebebiyle gerilimi artıracığından Rusya Türkiye’yi protesto etti (Aydın, 2009: 281).

Boğazlar sadece ticari bakımdan değil askeri strateji açısından çok önemli olduğunu yakın zamanda gerçekleşen bu gelişmeler ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle kriz ve savaş durumunda Rusya için çok kırılgan bir durum yarattığı ortadadır ve Türkiye’ye stratejik bir üstünlük ve müttefiklerine bir kolaylık sağlamaktadır. Bu bakımdan Boğazlar bölgede ve küresel düzeyde Türkiye’nin dostluğu ve müttefiklerine değer katmaktadır.

Karadeniz'in yarı kapalı bir deniz olması kıyısı olan devletlerin açık denizlere ulaşımında tek yolun boğazlar olması nedeniyle Boğazlar, uluslararası Boğaz özelliğine sahiptir. Bu sebeple buralardan geçiş ulusal değil uluslararası düzenlemelere tabi olmuştur (Şener, 2015: 329). 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması bir Türk temsilci tarafından başkanlığının yapıldığı komisyon tarafından yönetilmesi Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini kısıtlamaktaydı. 1936 yılında Montrö Anlaşması ile Türkiye aleyhindeki bu durum giderilmiş oldu.

Montrö Anlaşması Türkiye'ye bazı önemli yetkiler ve hakimiyet alanı sunmaktadır. Lozan ile tesis edilen *Boğazlar Komisyonu* kaldırıldı ve Boğazların silahlandırılması ve askeri birliklerin konuşlanması sağlanmıştır. Kurulan yeni rejimin yürürlüğü ve kontrolü Türkiye'ye bırakılmış oldu. Savaş zamanında, Türkiye savaşansa, Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri, düşmana yardım etmemek şartıyla, boğazlarda geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır. Türkiye'nin savaşta olduğu ülkelerin gemileri boğazlardan geçemezler. Türkiye savaşan değilse, ticaret gemileri, bayrak ve yük ne olursa olsun boğazlardan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır. Savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi için Türk Hükümeti'ne diplomasi yoluyla bir ön bildirimde bulunulması gerekecektir. Karadeniz kıyıdaşı olmayan devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri toplam tonaj sınırlandırılmıştır. Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun, kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi bir günden çok kalamayacaklardır. Savaş zamanında, Türkiye savaşan ise savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecektir. Montrö Sözleşmesi, Türkiye kendisini yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumunda Türkiye'ye önemli ayrıcalık sağlamaktadır. Ticaret gemileri, barış zamanı için öngörülen düzen uyarınca Boğazlardan geçebileceklerdir fakat bu durumda gemilerin Boğazlara gündüz girmeleri ve geçişlerini her seferinde Türk makamlarınca gösterilen yoldan yapmaları gerekmektedir. (Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 1936). Bu bakımdan Anlaşma kıyıdaş ülkelere önemli haklar sunmaktayken diğer devletlerin savaş gemilerinin tonaj, filo ve kalış süreleriyle ilgili sınırlandırmaya gitmiştir. Böylece bu anlaşma ile Türkiye'nin jeopolitik değeri yükselmiş oldu. Ticari anlamda ise ticaret gemilerinin kılavuzluk ve yedekçilik (römorkörcülük) isteğe bağlı olduğundan dolayı Türkiye'nin geçişlerden istediği miktarlarda geçiş ücretleri alamamaktadır. Montrö, havadan geçiş serbestliği

ilkesini kabul etmeyip yalnızca sivil uçakların Boğazlar üzerinden geçişine izin vermiştir. Yani askeri uçakların Boğazlar üzerinden geçmesine izin verip vermeme yetkisi tamamen Türkiye'ye bırakılmıştır.

Boğazları oluşturan suların hukuki statüsünü ve Boğazlara kıyısı olan tek devlet Türkiye'nin bu sular ve üzerindeki hava sahası veya altındaki deniz yatağı ve toprak altındaki egemenlik ya da yargı yetkisinin kullanımına engel olmayacağı kuralı yazılı hale getirilmiştir. Türkiye'nin bu egemenliği ya da yargı yetkisini uluslararası hukuka uygun biçimde kullanacak olması da bu kuralın bir parçası haline gelmiştir (Algan, 2000: 56).

Rusya ile Türkiye arasında gelişebilecek bir kriz durumunda veya savaş durumunda sadece Rus donanması bu durumdan etkilenmeyecek Rus ticaret gemileri de Boğazları kullanamayacağından Rusya için özellikle önemli bir ihraç maddesi olan petrolün tanker gemilerle taşınması engelleneceğinden büyük bir ekonomik kayba uğrayacaktır. Buna benzer bir durum tarihte yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından Avrupa yani İtilaf devletleri ile kara bağlantısı kesilmişti ve Rusya ile itilaf devletlerinin tek bağlantı kurabileceği nokta Boğazlar kalmıştı. İtilaf devletlerinin Çanakkale deniz ve kara savaşlarında Boğazları geçemeyince Rusya'da derinleşen ekonomik ve sosyal sorunlar devrimin önünü açmıştır ve gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Rusya savaştan çekilmek zorunda kalmıştır.

Çevre mevzuatı çevre kirliliğine yol açan tanker kazalarının olduğu Marmara Denizi ve Boğazların sorunlarına çare olmada yetersiz kalmaktadır. Kazalar sonucu meydana gelen zararın tazmininde sıkıntılar yaşanmaktadır. Kazaya karışan gemilerin kaza sonucu gördükleri hasar ile değeri önemli ölçüde düşmekte olup neden oldukları hasarı karşılayamamaktadır. Bazı durumlarda uğranılan zarar tazmin edilmediği gibi hasarlı gemi veya batığın çıkarılması konusunda Türkiye büyük bir masrafla karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye bu zararını gemi sahiplerinden veya sigortadan alamamaktadır (Özkan, 2000: 95). Ancak sigortanın zorunlu hale gelmesi ve öncelikli olarak sigorta tarafından tazminine gidilmesi ve Fon Sözleşmesine göre sigortadan veya sahiplerinden tazminatının alınamaması durumunda bu fonun zararları karşılaması

tazminat konusunu büyük bir oranda çözmüştür fakat boğazların kirlenmesi ve yerleşim yerlerinde yaşayan insanları tehdit etmesi büyük bir risk oluşturmaktadır.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi Karadeniz'de istikrar ve güveni zedelemiştir. Rusya'nın tekrar tarihsel Rus İmparatorluğu idealinin canlandığı veya bundan hiç vazgeçmediğinin düşünülmesine neden olmaktadır. Bu da doğal olarak bölge ülkelerinin daha ileri işbirliğini engelleyebileceği ve ileri adımlar için güveni sarsıcı etki gösterdiği değerlendirilebilir. Kırım Osmanlı Devleti için en stratejik kayıplardan birisi olmuştur. Kırım'ın kaybı ile Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıkmış ve Karadeniz'de üstünlüğünü kaybetmiştir. Sadece Karadeniz'de değil Doğu Avrupa'yı kontrol etmede en önemli stratejik noktalarından birini kaybetmiştir. Ayrıca Kırım kuzeyden yani Rusya'dan gelecek tehdit ve saldırılara karşı önemli bir savunma üssüydü. Türkiye için Kırım ne kadar önemliyse Rusya için de o kadar önemlidir çünkü Rusya'nın bir deniz gücü olması, küresel siyasette söz sahibi olması ve büyük devlet olma ideali için Kırım vazgeçilmezdir. Kırım Rus donanmasının merkezi üssü olması ve Karadeniz ve Boğazlar üzerinden Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güneydoğu Avrupa ve buradan da Atlantik Okyanusu'na erişme imkanına sahip olmaktadır.

İnalçık (2014), 1774'te sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusların Kırım'ı tekrarlanan akınlarla işgal girişimlerinin olduğunu ve Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmek için bağımsız hale getirdiğini ve ardından 1783'te nüfusunun çoğunluğunun Kıpçak Türklerinin oluşturduğu Kırım'ı işgal ettiğini belirtmektedir. Yine İnalçık aşağıda belirttiğine göre,

Kafkasya dahil olmak üzere bütün Karadeniz sahili Rusya'nın hakimiyeti altına girdi. Rusya, bütün Karadeniz'i hakimiyeti altına alınca eski Bizans'ın varisi olmak iddiası ile İstanbul üzerinde hak iddia etmeye başladı. Böylelikle Karadeniz kuzeyinde de Rusları yerleştirmek, Kırım'ı Rus vilayeti haline getirmek için nüfus politikası güttüler.... Daha sonra Stalin, bir gece Rus kuvvetlerini gönderip, bölgedeki 300 bin Kırım Türkünü, Türk nüfusunu bertaraf etmek için hayvan vagonlarına doldurup Orta Asya'ya, Urallara sürdü... Kırım, Türkiye'yi tehdit etmek için bir merkezdir. Bugün Sivastopol'da, Ukrayna'ya bağlı olmasına rağmen, Rus hakimiyeti vardır. Türkiye'ye, Boğazlara ve İstanbul'a yönelik bir tehdittir. Kırım, Türkiye'yi tehdit etmek için Ruslaştırılmıştır. Bu hakikati bilmemiz lazım. Sürgünden kaçıp gelen zavallı Kırım Türkleri nispeten çok daha az durumdadırlar. Bizim vatanımızı zorla elimizden alıp Türkiye'yi tehdit etmek için Kırım'ı Ruslaştırmıştır.

İnalçık nihai olarak Kırım'ın, Anadolu'yu, Boğazları, İstanbul'u tehdit etmek için bir atlama noktası olduğunu ifade ederken Türkiye'nin NATO ile ortak hareket etme noktasından sapmayarak Batılı müttefikleri ile Rus tehdidine karşı ortak hareket etmesi

gerektiğini belirtmektedir. Ancak Rusya ile uçak krizinde NATO Türkiye'ye tam destek verememiştir. Bu durum da göz önüne alındığında Türkiye'nin bir denge siyaseti çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir.

Rusya ile Karadeniz bağlamında husumete dayalı bir siyaset sürdürmek her iki ülke içinde kayıp olacaktır. Eşit, karşılıklı çıkar ve kazanca dayalı, sürdürülebilir bir Karadeniz'de bir Türk-Rus ilişkileri tesis etmek gereklidir. Çünkü iki ülke Karadeniz'de bir birine ihtiyacı vardır. Rusya'nın en önemli ticaret yollarından birisi yine Karadeniz'dir. Rusya Federasyonu dış ticaretinin % 25'ini Karadeniz üzerinden sağlamaktadır (Özarlan, 2012: 151). Deniz ulaşımı ve sanayi bölgelerine erişim açısından bölge Rusya için hayati öneme haizdir. Türkiye ile gelişecek bir kriz ve Türkiye kendisini tehditte hissederse veya savaş durumunda Boğazları kapama yetkisi olacağından Rusya ticari olarak bu durumdan oldukça etkilenecektir. Yine askeri ve stratejik olarak Rusya'nın Akdeniz'de ve Ortadoğu'da etkin bir siyaset sürdürmesi için Karadeniz ve Boğazlara ihtiyaç duymaktadır. Rusya'nın da Türkiye'ye karşı hasmane yaklaşım sergilemesi kendi çıkarlarına ters düşmektedir. Rusya'nın güvenliği açısından ise, Türkiye'nin NATO üyesi olması bölgede ABD çıkarları ve ABD tabanlı bir politika izlemesi Rusya'nın istediği bir durum değildir. Türkiye Rusya ile karşılıklı müspet ilişkileri sayesinde Türkiye ABD donanmasına Karadeniz'de serbest hareket imkanı tanımamaktadır ve Montrö Sözleşmesinin revizyonuna fırsat sağlamamaktadır.

Rusya'nın yakın çevre politikası ve Avrasyacı tutumları Türkiye ve bölge ülkelerini elbette tedirgin etmektedir. Rusya bu politikalar ile Avrasya'da kazanacağı üstünlüğü bir atlamam taşı olarak görüp akılcı ve gerçekçi davranarak uluslararası anlamda yeniden süper güç olma ve güçlü bir statü elde etmeyi arzulamaktadır. Ancak bu politika bölgede Rusya'ya karşı güvenin önünde engel oluşturmaktadır. Bölgede güvenin tesis edilememesi Rusya hariç bölge ülkelerinin AB ve NATO'ya ihtiyacı artmaktadır ve ABD ve AB de bu fırsatı değerlendirerek bölgede hegemonya tesis edip etkinliğini kendi çıkarları doğrultusunda artırmaktadır. Bu yüzden bölge, bölgesel güçlerin yanı sıra küresel güçlerin de bir rekabet sahasına dönüşmektedir. Rusya imparatorluk ve çarlık hayallerini bir kenara bırakarak özellikle Türkiye ile arasındaki ilişkilerini karşılıklı çıkar ve kazanım temelli eşit ve karşılıklı güvene dayalı bir şekilde yeniden tesis etmelidir.

Rusya devlet adamları III. İvan'dan beri Rusya'nın dünyaya açılması için Baltık ve Karadeniz'in çıkış noktalarını ele geçirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bu bir alinyazısı sayılıyor ve güney yolu üzerinde Osmanlı İmparatorluğu bir engel olarak görülüyordu. Ancak bugün Rusya ekonomik gelişimini güney komşusu ile neden bir işbirliği ve iktisadî bütünleşme ile gerçekleştirmesin. Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında her iki devletin esas aldığı politika, hanedanların itibar ve çıkarları, fetih ve yayılma politikası hakim oluyordu. Askerî emperyalizm ve onun aracı olan ordu, genel politikaya hakimdi. Kutsal savaş propagandası dinî ideoloji ile bu hanedan politikasına hizmet ediyordu. Bu açılardan her iki devletin ortak çok yönleri vardı fakat bu ortak yönler bir birlerine karşı rekabeti zorunlu kılıyordu. Hem Rusya hem de Türkiye, ancak son dönemde patrimonial imparatorluk koşullarından kurtulduktan sonra iki memleketin ekonomik çıkarlarını göz önüne alan modern ve rasyonel bir ilişki sistemine yönelebmişlerdir. Şimdilerde Rusya ve Türkiye ilişkilerinde genellikle iktisadî ve ticarî gelişmeyi ön planda tutmuşlardır (İnalçık, 2003).

4.5.4. Turizm ve Ticaret

Turizm, insanların değişik amaçlarla belli bir süre dahilinde seyahat ve konaklamalarını kapsamaktadır. İnsanların yaşadıkları yer haricinde sürekli kalmamak üzere geçici bir konaklama faaliyetidir. Hem bireysel hem de toplu olarak yapılabilir ve özgür bir ortamda gerçekleşmesi sağlanmalıdır. Spor, sağlık, bilim, dinlenme, rehabilite olma, kültür, yeni yerleri görme ve din (inanç) gibi sebeplerle yapılır. Turizm aynı zamanda bir endüstri olup sadece konaklama ve seyahatten ibaret değildir (Edinsel, 2014: 168).

Turizm sadece ekonomik bir sektör olarak işlev görmez. Turizmin ülke tanıtımının yapılmasında, kamu diplomasisi alanında, kültürler arası etkileşim gibi birçok alanda ülkelere fayda sağlamaktadır. Turizm muhtelif hizmetleri ihraç eden bir sektör olup farklı kültürlerin bulunduğu tarihi, doğal güzellikleri, eğlence ve dinlenmenin yaşandığı bir faaliyettir.

Turizm Türkiye gibi ülkelerde cari açığı kapatmada çok önemli bir işlev görmektedir ve ayrıca emek yoğun bir sektör olması münasebetiyle işsizlikle mücadele için bir gereç olarak faaliyet göstermektedir. Bu yüzden turizm Türkiye için vazgeçilmez bir sektördür. Türkiye 2002 yılında 15 milyar dolar cari açık verirken 15

milyar dolarlık turizm geliri elde edip dış ticaret açığının tamamını turizm geliri ile kapatmıştır. Sonraki yıllarda turizm geliri artarak devam etmiş ve 2013 yılında ikiye katlanarak 32 milyar dolarlık turizm geliri elde etmesine rağmen aynı yıl cari açık ise 100 milyar dolara yaklaşmıştır ve turizmin dış ticareti karşılama oranı % 32'ye kadar düşmüştür. Turizmin Türkiye'nin GSMH'deki oranı yaklaşık % 4'ler civarındadır ("Turizm Verileri", [2018]).

Türkiye 2015 yılındaki 41 milyon turist ağırlaması ile dünyada en çok turist ziyaretçi sayısı bakımından 6. sırada bulunmaktadır. 2016 yılındaki terör olayları ve darbe teşebbüsü münasebetiyle turist sayısında ciddi bir düşüş yaşamış fakat 2017'de yeniden bir toparlanma sürecine girmiştir. Türkiye aslında birçok alanda olduğu gibi turizmde de potansiyelini gerçekleştirebilmiş bir ülke değildir. Türkiye'nin gelişmiş altyapısı, tarihi, doğal güzellikleri, eğlence merkezleri, coğrafi yakınlık, rahat ulaşım hizmetleri, eşsiz mutfağı, temiz plajları, genç ve dinamik insan kaynakları göz önüne alındığında Türkiye ile rekabet edebilecek çok az ülke vardır ve Türkiye ulaştığı 40 milyon civarı turist sayısını ikiye katlayabilecek kapasiteye ve potansiyele sahiptir. Türkiye 2002'de en çok ziyaret edilen ülkeler sıralamasında 17. sıradayken 2015 yılında 6. sıraya yükselmiştir (Bulut, 2015: 102). 2003 yılında 16,3 milyon turist Türkiye'yi ziyaret ederken 2015 yılında 41,6 milyon turist ziyaret etmiştir ("Turizm verileri", [2018]).

TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acenteler Birliği) verilerine göre Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı 2015 yılında şimdiye kadarki en yüksek seviyesi olan 41 milyonun üzerine çıkmıştır. 2017 yılında 4,7 milyonun üzerinde (% 14,5 oran ile) Ruslar Türkiye'ye gelen turistler içerisinde birinci konuma gelmiştir. Ruslar dört ve beş yıldızlı otelleri ve her şey dahil sistemi tercih etmektedirler. Rusların ortalama konaklama süreleri 10-15 gün olarak gerçekleşmiştir. Tatil periyotları olarak da çoğunlukla Haziran-Ağustos, Mayıs-Haziran, Eylül ve yılbaşı dönemleri tercih edilmektedir. Rusların büyük bir çoğunluğu (4/5 civarı) Antalya ve civarı bölgelerde tatil yapmak istemektedir (Bulut, 2015: 110). Rusların Türkiye'yi tercih etmesinin önemli bir nedeni Türkiye ve Rusya arasında gelişen iyi ilişkiler neticesinde karşılıklı uygulanan vize muafiyetidir.

Türkiye'nin ekonomik büyümesini sürdürebilmesi için yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi turizm sektörü Türkiye için stratejik bir sektördür ve Türkiye turizmde büyümek zorundadır. Bunun için de turizmi çeşitlendirerek yıl boyunca yaymalıdır. Bu bağlamda Rusya Türkiye için stratejik bir konumdur. Rusya'dan yaklaşık 5 milyon civarı turist gelmektedir. Bunlarının büyük çoğunluğu yaz aylarında plajlar için kıyı turizmi için gelmektedirler. Türkiye sahip olduğu sağlık altyapısı ile kış aylarında da sağlık turizmi kapsamında medikal ve termal turizmi ile Rus turist sayısını ikiye katlayabilir. Yaklaşık 145 milyon nüfusu ile Rusya önemli bir sağlık turizmi pazarıdır. Ruslar için Türkiye'nin sunduğu hizmetler ve lokasyonu itibarıyla bir turizm markasıdır ve bu değerli marka Türkiye'nin sağlık turizmi alanına sirayet etmesini kolaylaştırabilir.

2014 yılında Rusya'dan yaklaşık 43 milyon Rus, turizm amaçlı yurtdışı ziyareti gerçekleştirmiştir. Bunların 4,2 milyonu Türkiye'yi tercih etmiştir yani Türkiye'nin Rusya'daki payı yaklaşık % 10'a tekabül etmektedir ve Finlandiya ile ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'nin dışında Ruslar genellikle kıyı turizmi kapsamında olduğu değerlendirilen 1,1 milyon kişi ile Yunanistan'a, 1,1 milyon ile İspanya'ya, 0,9 milyon İtalya'ya, 0,5 milyon Fransa'ya 3,2 milyon ile Abhazya'ya, 0,6 milyon ile Kıbrıs'a ve 2,9 milyon ile Mısır'a gitmektedir. Buradan genellikle kıyı turizmi için yaklaşık 10 milyon Rus Türkiye dışı ülkeleri tercih ettiği anlaşılmaktadır (Rosstat, 2017: 166).

Buradan yola çıkarsak Türkiye daha güçlü yönlerini öne çıkararak rekabetçiliğini zorlayıp Türkiye dışına giden Rus turistlerden pay alabilir. Türkiye sadece kıyı turizmi alanında faaliyetlerini derinleştirmekle kalmayıp mutlaka kış turizmi ve sağlık turizmi alanına yatırım ve gayretlerini yoğunlaştırmalıdır. Türkiye'nin sağlık turizmi alanında göstereceği performansı ile turizm gelirlerini artırıp dünyada en çok ziyaret edilen ülkeler sıralamasında daha önlere gelebilir.

2019 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi toplam 27,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Rusya'ya 4,15 milyar dolar ihracat yaparken 23,12 milyar dolar ithalat yapmıştır. Rusya'dan Türkiye'ye ihracatta yakıt ve yakıt ürünleri % 58,7, metal ve metal ürünleri % 25 ile başı çekerken, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında makine, makine ekipmanları ve taşıtlar % 28, gıda % 31, tekstil ve ayakkabı % 18 ile öne çıkmaktadır ("Rus-Türk Ticaret Hacmi...", 2020).

Türkiye'nin gerçekleştirdiği toplam ihracattaki Rusya'nın payı sadece % 2,2'dir. Türkiye'nin en büyük ticaret partnerleri hala AB, ABD ve İngiltere'dir. Avrupa ülkeleri Türkiye'ye doğrudan yatırımı % 65 ile önemli bir üstünlüğe sahip olup Türk ekonomisinin en büyük ticaret ortakları konumundadır. Diğer taraftan 2018 yılında Rusya'da iş yapan müteahhitlerin toplam proje bedeli 4 milyar dolardır. Türk inşaat sektörü en çok iş hacmini dış ülkelere Rusya ile yapmaktadır (Özdemir, 2020). Türkiye-Rusya ilişkilerinde ticaret çok önemli bir alandır çünkü her iki ülke de ekonomilerini güçlendirmek ve dünyanın önde gelen ekonomilerinden birisi haline gelmeyi arzulamaktadır. Yıllık 100 milyar dolar gibi yüksek bir ticaret hacmi hedefi konulsa da bu rakamları tutturacak düzeyde üretim kapasiteleri olmadığı ortaya çıkmaktadır çünkü her iki ülkenin de ileri teknoloji kapsamında ürün üretme kabiliyetleri sınırlı kalmaktadır. Genellikle hammadde, enerji, tekstil, gıda, makine ve otomotiv kalemleri ile sınırlı kalan ticaret kapsamına sahiptirler. Ayrıca Türkiye-Rusya ilişkilerine ticari boyutta baktığımızda Türkiye aleyhine bir ticaret açığı söz konusudur ve asimetrik bir yapı oluşmuştur. Türkiye ikili görüşmeler ile bu dengesizliği ortadan kaldıracak adımların atılması için girişimleri artırmalıdır.

2010 yılında Türkiye'nin girişimi ile oluşturulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantılarında siyasi ve ekonomik konuları ele alarak iki ülke arasındaki ikili işbirliğini geliştirmeyi hedef almıştır. Türkiye'nin Rusya'da yatırımları oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. En önemli yatırım inşaat sektörüne olması kalıcı ve stratejik olmayan bir alandır. Rusya'nın Türkiye'deki yatırımları ise daha stratejik alanlarda olduğu görülmektedir. 2008 yılında Lukoil Akpet petrol istasyonlarını satın alarak Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Rusya'nın en büyük ticari araç üreticisi GAZ Türk Mersa Otomotive fabrikasında üretilmektedir. Rus MMK şirketi Gebze ve İskenderun'da iki tesisle birlikte çelik üretimi gerçekleştirmektedir. Ayrıca Rusya'nın en büyük bankası Seberbank Denizbank'ı satın alarak Türkiye'de finans sektöründe ticari faaliyetlerine başlamıştır. 2011 yılında Yandex arama motoru Türkiye pazarına girerek Rusya'dan sonra en büyük yatırım pazarı olmuştur (Köstem, 2017: 8). Rusya'da Türk yatırımları inşaat, alkollü içecekler, kimyasallar, cam; Rusya'nın Türkiye'de yatırımları enerji, metalürji, otomotiv ve bankacılık başı çekmektedir.

4.6. Vladimir Putin Dönemi ve 2000 Sonrası Yeni Rusya

Yeltsin döneminde devletin öncelikle yaşamış olduğu büyük dönüşüm ile ortaya çıkan kaotik durumdan kurtarılması, toprak bütünlüğünün sağlanması ve egemenliğinin korunması üzerine iç ve dış politika kurgulanmıştı. Dönüşümün doğası gereği Batı ile iyi ilişkiler kurulması, liberal ekonomik yapının kurgulanması için Batı'nın maddi ve kurumsal desteğine ihtiyaç duyulduğundan Batıcı bir dış politika izlenmişti.

Yeltsin'in ilk döneminde Rusya Atlantikçi bir yaklaşım benimseyerek AB'ye katılmayı arzu etmekteydi. Rus Batıcılar Rusya'nın gelişimini engelleyen sebebin güvenlik sorunlarından kaynaklanan askeri harcamalar olduğunu ve çatışmacı politikalardan vazgeçerek AB ve NATO gibi Batılı örgütlere bir an evvel üye olunması gerektiğini savunmaktaydılar. Yeltsin Dönemi'nde Rus dış politikası romantik ve idealist olarak tanımlanabilecek Atlantikçi bir yaklaşım benimsenmiş, özgürlükler, demokrasi, serbest piyasa, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerin temel alınacağı bir politika uygun görünmüştü. Yeltsin 1992'de BM Güvenlik Konseyi konuşmasında işbirliğini "Rusya, ABD ve Batı sadece ortak değil aynı zamanda müttefik de kabul edilmektedir" şeklinde ifade etmiştir. Ancak Yeltsin'in ikinci döneminde ABD "Russia first" politikasını terk etmiştir ve bunun üzerine Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov "**çok kutuplu**" uluslararası sistemi önererek Avrasyacılık'a doğru kayma yaşanmıştır. (Derman, 2016: 289). Yeltsin'in başkanlığının ilk döneminde Dışişleri Bakanı Kozyrev'in heyecanlı Batıcılık, ikinci başkanlık döneminde Dışişleri Bakanı Primakov'un ise "**yakın çevre**" ve "**çok vektörlü**" dış politikası takip edilmiştir (Güneş, 2014: 480). Rusya Batı'dan ve ABD'den beklediği ilgi ve ekonomik desteği bulamamış, Batıcılık ve Liberalizm hatta kötü gidişin sebebi olarak görülmeye başlanmıştır. Rus toplumu ABD ve Batı Avrupa devletlerini Rusya'nın altını oymakla suçlanmış ve Rusya hiçbir zaman Batı'nın parçası olamayacağını düşünmeye başlamışlardır ve Batı'ya güvenini kaybederken Rusya'da iktidar değişimi gerçekleşerek Putin Rusya'nın yeni devlet başkanı olmuştur.

Putin Rusya'da birçok sorunlarla birlikte iktidarı devralmıştır. Yolsuzluk, ekonomik krizler, işsizlik, yoksulluk, Çeçenistan'da etnik savaş bunlardan bazılarıdır. oligarkların Rus ekonomisini ve siyasal yapısını domine etmesinden dolayı Rusya'nın bir tarafı azınlıkta süper zengin oligarklar diğer tarafında yoksul halk kitlesi

oluşturmaktaydı. Putin dış politikadaki başarısının iç meselelerin çözümü ve özellikle ekonominin güçlenmesi ile sağlanabileceğinin farkında olduğundan önceliğini iç sorunların üstesinden gelmekle başladı.

1990'lı yıllarda liberalleşme doğrultusunda gerçekleşen özelleştirmeler ile Lukoil, Sibneft ve Yukos gibi dev şirketler ortaya çıkmış ve ABD'li şirketler Rus enerji şirketlerini ele geçirip Rusya ile enerji işbirliğini geliştirmek istediye de Putin'in müdahalesi ile bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Tellal, 2018: 218). Petrol oligarkı ve Yukos'un sahibi Mikhail Hodorkovski Putin'e meydan okuması sonucunda iktidar tarafından vergi kaçakçılığı ile suçlanmış ve 27 milyar dolar cezaya çarptırılarak bu cezayı ödeyemez duruma düşünce iflasa zorlanmış ve ardından Yukos kamulaştırılmıştır ("Oligark"ın İntikamı", 2015). Hodorkovski sibneft ve Yukos'u birleştirerek ele geçirmiş fakat Putin devreye girmese bu şirketi ABD'nin Exxon Mobil şirketine satmak üzereydi (Tellal, 2018: 218). Bu örnekte olduğu gibi Rusya'da devletin ekonomik gücünü oligarklar ellerinde bulundurmaktaydı ve Putin özellikle stratejik şirketleri tekrardan kamulaştırarak ve oligarkları etkisizleştirerek önce devletin ekonomik gücünü sonra da siyasi iktidarının otoritesini artırmıştır. Ardından enerji ham maddeleri fiyatlarının dünya piyasalarında hızla yükselmesi Rus ekonomisini rahatlatarak halkın refah seviyesi yükselmiş, ülkede yaşanan yüksek enflasyon, faiz ve ekonomik dalgalanmalar son bularak ekonomik istikrar sağlanmış ve bu rahatlama ile Rusya hem iç hem de dış politikada eli oldukça güçlendirmiştir.

1999 yılında iç ve dış borç stoklarının çevrilememesinden dolayı ekonomik krizin patlak vermesi ve Çeçenistan'da savaşın devam etmesi ülkeyi uçurumun kenarına sürüklemiş bir kez daha parçalanma tehlikesi yaşamıştı. Ancak Putin iktidarı devraldığında Çeçenista'da etnik ayrılıkçıların direniş hareketini **"aşırı güç"** kullanarak etkisiz hala getirmiş ve Rusya'nın daha fazla parçalanmasını önlemiştir. Böylece, Putin iktidarı ile hem siyasi hem de güvenlik açısından ülkeye istikrar getirmiştir.

Putin iç siyasetin bir başka bileşeni olarak Rusya'nın idari yapısında değişikliğe gitmiştir. Daha önce 89 idari bölgeye ayrılan Rusya Federasyonu, 7 federal idari bölgeye bölünmüş ve özerk cumhuriyetler bu federal idari bölgelere bağlanmıştır ve böylece yetkileri kısıtlandığından merkezi otoritenin yetkisi artırılmıştır (Derman, 2016: 291).

Zengin doğalgaz ve petrol yatakları ile güvenli ve stratejik bir konumda olması nedeniyle ve artan enerji fiyatları sayesinde Rusya iç ve dış borçlarını ödemiş, ekonomik olarak bir sıçrama yaşamıştır. Halkın ekonomik refaha kavuşması Putin'in popülaritesini artmış ve ayrıca Batı karşısında küçük düştüğü durumdan Putin ile birlikte Rus toplumunun özgüveni yenilenmiştir. 2018 yılında yapılan seçimlerde tartışmasız bir üstünlük ile % 76'lık bir oy oranıyla yeniden 4. dönem başkan seçilmiştir (Cavlak, 2019: 31). Enerji ve hammadde ihracatı ile yükselişe geçen Rusya dış politikada daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır (Yiğit, 2017: 58).

1991 yılında kişi başına düşen GSMH 3.427 dolar iken 1995'te 2.600 dolara düşmüş ve 1999 yılında 1.339 dolar ile dip yapmış bir ekonomik hayat hakimdi. Putin Mart 2000 seçimlerini kazanmasının ardından 2003'te 3.000 dolar, 2011'de 13.000 seviyelerine erişerek halkın refah seviyesinde ciddi bir artış kaydetmiştir (Güneş, 2014: 467).

Kısacası Putin, 1998 yılında yaşadığı ekonomik krizle mali yapısı ve ekonomisi bozulmuş, halk fakirleşmiş, etnik ayrılıkçı grupların devletle çatıştığı ve tekrar dağılmanın eşiğindeki Rusya'yı alıp kısa sürede toparlayarak hızla istikrar sağlamış ve bölgenin tekrar en güçlü ülkesi haline getirmiştir.

4.6.1. Rusya'nın Yeni Dış Politikası ve Dış Politika Araçları

Putin iktidara gelmesinin akabinde 21 Nisan 2000 tarihli "**Ulusal Güvenlik Stratejisi**" ve 28 Haziran 2000 tarihli "**Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti**"ni yayınlamıştır. Her iki belgede Avrasyacı eğilimler fark edilmekte olup BDT ülkeleri "**Rusya'nın geleneksel müttefikleri**" olarak anılmıştır. Dış politika konseptinde ABD'nin tek hegemon güç olmasından, NATO'nun doğuya doğru genişlemesinden ve dolayısıyla NATO'ya yeni üye olan ülkelerin topraklarına nükleer ve konvansiyonel silahların yerleştirilmesinden endişe duyulduğu vurgulanmıştır. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nin onayı alınmadan yapılan dış müdahalelerden dolayı duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. Bu belge tek kutuplu uluslararası sistemden çıkmayı amaçlayan ve BM ve G-8'e önem atfederek etkin bir dış politika için ekonomik gelişmeye vurgu yapmıştır (Sönmez, 2010: 45). Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne göre Rusya kendini, dünyanın en güçlü devletlerinden stratejik ve biricik jeopolitik konuma sahip, dünyanın en önemli güç merkezlerinden biri olarak görmektedir. Güvenlik risklerini ve tehdit algılarını bu

konsepte sıralamaktadır. Bunlar: AGİT ve BM gibi uluslararası hukukun ve barışın teminatı olan meşru örgütlerin önemsizleştirilmesi, Rusya ve BDT arasındaki entegrasyonun zayıflaması, Rusya'nın askeri ve ekonomik gücünün zayıflaması, NATO'nun doğuya genişlemesi, Kitle imha silahların artması, Rusya ve BDT içinde ve sınırlarında çatışmaların artması ve Rusya'ya yönelik toprak iddiaları olarak sıralanmıştır (Güneş, 2014: 481).

Rusya 2013 tarihli **“Yeni Dış Politika Doktrini”** ile BDT ülkeleri ile ilişkilere özellikle önem vermektedir. Üçüncü dönem başkanlığa seçilen Putin bu dönem daha da **“sert güç”** politikalarına üstünlük verdiği görülmektedir. Seçim sloganı olan **“Büyük Rusya, güçlü Rusya”** önemli bir gelecek vizyonu ile belirlenmiş dış politikanın anahtarını vurgulamaktadır. Bu minvalde Putin 2000 yılında BDT toplantısında BDT arasında ekonomik birlik kurulması ve teröre karşı ortak askeri birlik kurmayı önermişti (İsmayilov, 2013: 90-93). 30 Kasım 2016 tarihli Rusya'nın **“Dış Politika Konsepti”** ile Rus dış politikasının temel unsurları, ulusal güvenlik, egemenlik ve toprak bütünlüğü olduğu kabul edilmiş ve komşu ülkelerdeki gerilimleri önlemek ve iki taraflı ve çok taraflı boyutlarla işbirliği içerisinde bulunmak olduğu vurgulanmıştır. 25 Aralık 2014 tarihli **“Rus Askeri Doktrini”** Rusya'ya yönelecek ana dış tehdide karşı askeri güç kullanımını içeren doktrin olmakla birlikte iç etnik gerilimi, aşırı cılığı, dini çatışmaları ve mülteciler ile ilgili sorunları tehdit olarak algılayarak bunları önlemeye yönelik politikalar üzerinde durmaktadır. 31 Aralık 2015 tarihinde ise **“Rus Ulusal Güvenlik Stratejisi”** kabul edilmiştir. Bu stratejide savunma kapasitesini, askeri gücünü ve egemenliğini artırmak, ulusal ve toprak bütünlüğünü korumak, ekonomik kalkınmayı sağlamak ve eşit düzeyli stratejik ortaklıklar kurmak temel konular arasında yer almıştır (Sucu, 2017: 126-127).

Rus Askeri Doktrini Rusya'ya karşı meydana gelebilecek tehditlere nasıl karşılık verileceği konusu üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Nükleer bir savaşa dönüşebilecek bir tehdidin azalmakta olduğu ancak bölgesel çatışmaların ve silahlanma yarışının artacağını ileri sürmektedir. Rusya'nın ulusal güvenliğine karşı konvansiyonel bir saldırıda nükleer silah kullanarak saldırıyı bertaraf etmeyi meşru saymaktadır. Ancak uluslararası barışı sağlama adına doktrinde nükleer silahların kullanımının sınırlandırılması ve aynı şekilde konvansiyonel silahların da azaltılması gerektiği belirtilmektedir. Uluslararası barışı sağlama ile yetkilendirilmiş BM ve AGİT meşru

kurumların yetkisinin sınırlandırılması veya bu mekanizmaların devre dışı bırakılarak NATO ile ikame edilmesi tehdit olarak algılanmaktadır (Cankara, 2007: 200).

Konvansiyonel silah ve sınırlarda asker sayısının azaltılması ile ilgili AGİT bünyesinde yapılan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) 1992 yılında Taşkent Anlaşması ile Rusya taraf olmuştur. Ancak Rusya Kafkasya'da Çeçenistan Savaşı ve sınırlarında artan çatışma risklerini gerekçe göstererek anlaşmanın revize edilerek asker sayısını artırma talebinde bulunmuş Türkiye'ye buna karşı çıkmasına rağmen AGİT bünyesinde Rusya'nın talepleri karşılanmıştır (Yılmaz, 2010: 33). 24 Mayıs 2002'de ABD Başkanı Bush ile Putin START II (Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması) ve SORT (Stratejik Saldırı Silahların Azaltılması Anlaşması) ile nükleer başlık miktarının 10 yıl içerisinde 6000'den 1.700-2.200 arası bir sayıya indirmeyi taahhüt etmişlerdir (Sönmezoğlu, 2014: 194-195).

Putin'in iktidara ilk geldiği dönemlerde ekonomik kriz ve Çeçenistan Savaşı'nın yaşandığı süreçte Batı'nın ve dünya kamuoyunun desteğini alabilmek için Batı ile iyi ilişkiler oluşturmuştur. Bu dönemde Putin de Batı çizgisine yakın bir yaklaşım ile liberal değerlere bağlı kalacağını ve Batı standartlarına Rusya'nın mutlaka erişeceğini ifade etmiştir. Putin dış politikada pragmatist bir yol izlemiş, maceracı arzularından uzak durmayı tercih etmiştir ve zamanla Gorbaçov ve Yeltsin dönemlerindeki Batı çizgisindeki ilişkileri bir kenara bırakarak yeni Batıcılık ve karşı kutbu olan aşırı Avrasyacılık akımlarının yerine pragmatik ilişkiler ortaya koymuştur. Putin'in dış politika yaklaşımı çıkara dayalı işbirliği ve çok kutuplu bir dünya düzeni içerisinde Rusya'nın bu kutuplardan birinin lider ülkesi olmasıdır (Sönmez, 2010: 41). Daha açık bir ifade ile Rus dış politikasının önemli hatlarından birisi Rusya'nın Avrasya kutbunun merkezi ve temel gücü olduğuna dayanmaktadır (Köstem, 2017: 7). Ancak Rusya Gürcistan'a askeri müdahalesi, Kırım'ın ilhakı ile Suriye ve Libya krizinde önemli bir aktör olarak sahada olması realist ve radikal revizyonist bir dış politika takip ettiğini göstermektedir. Putin iç ve dış konjonktüre bağlı olarak yerine göre liberal veya realist ve fırsatçı bir dış politika izlediği söylenebilir.

Putin, pragmatizme, çok boyutluluğa, şeffaflığa ve öngörülebilirliğe vurgu yapmakla birlikte Rus dış politikasının en önemli unsurunun Rusya'nın ulusal çıkarları

olduğunu önemle vurgulamaktadır. Putin “**Rusya ve Değişen Dünya**” yazısında Batı’yı eleştirerek Rusya’yı izole etme stratejisi yürüttüğünü ifade etmiştir.

“Rusya büyük dünyanın bir parçası ve izole edilemeyiz, izole edilmek istemiyoruz. Bizim dış dünyaya açıklığımız Rus halkına daha fazla zenginlik, kültürel gelişimi ve güvenimizi artıracığını bekliyoruz... Rusya ayaklarının üzerinde durduğunda ancak öyle saygıyla davranış görecektir... Batı yüzyıllardır insani yardım kaygıları bahanesi ile silahlı çatışmaları kışkırtmakta ve ulusal egemenlikleri yok etmektedir. Yeni bir güç boşluğu, ahlaki ve hukuk eksikliği uluslararası ilişkilerde doğmaya başlamıştır.”

Ayrıca Rusya’nın kendi bağımsız dış politikalarını yürütebileceğini ve kısa vadeli dış politikadan ziyade stratejik bir dış politika takip ettiklerinin altını çizmiştir (“Vladimir Putin: Russia and The Changing World”, 2012).

2000 yılında Putin milliyetçi akımın önemli düşünürlerinden Aleksandr Soljenitsin’i ziyaret etmiş ve bu görüşmede Soljenitsin “**çevreleme teorisi**”ne atfen “Rusya’nın sınırlarında yalnızca tebaası veya düşmanları vardır” sözünü ifade etmiştir. Soljenitsin Rusya’nın yeni bir Sovyetler Birliği’ni kurmanın akılcı olmayacağını fakat Rusya’nın jeopolitik sınırlarında meydana gelecek değişiklikleri denetleme hakkının olması gerektiğini vurgulamıştır (Çalışkan, 2019).

Putin yönetimindeki Rus dış politikası “**ideolojiden pragmatizme**” bir geçiş yaparak realist bir yaklaşımla ulusal çıkarlara ve dış politika önceliklerine dayanmış ve Freire (2009: 128) Putin’in dış politikasını “**pragmatik milliyetçilik**” olarak adlandırmıştır.

Demirel (2019: 249) Putin’in iktidara gelmesi ve devam eden süreç içerisinde dış politikada kendine has değişiklikler meydana getirmiş ve Rusya tekrar yükselişe geçmiştir. Putin’in yürürlüğe koymuş olduğu dış politikayı Putin Doktrini olarak ifade etmiş ve Putin’in dış politikasının yedi temel prensibini ortaya koymuştur. Bunlar:

1. Yeltsin Dönemi’ndeki askeri doktrinler revize edilerek askeri-güvenlik alanında modernizasyon
2. Yeni bir Batı karşıtlığı geliştirilmiştir. ABD’nin askeri açıdan dengelenmesi ve Batı Avrupa’nın insani meseleler bahanesi ile iç işlerine karışmasının engellenmesi
3. NATO’nun doğuya doğru genişlemesi ve dolayısıyla arka bahçesi olarak gördüğü yakın çevresine NATO’nun uzanmasına karşı durulması

4. AB ile kurumsal ilişkiler geliştirilerek ekonomik bakımdan karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi

5. Egemen demokrasi, güçlü ekonomi, güçlü orduyu merkeze alan ulusal bir ideoloji geliştirilmesi

6. Küresel enerji üretimi, transferi ve ticaretinin büyük bir bölümünü kontrol edilmesi

7. BDT ülkeleri ile ekonomik, kültürel, güvenlik ve gümrük gibi birçok alanda entegrasyon sağlanması karşılıklı bağımlılık ve Rusya'nın bu coğrafyada liderlik rolü oynamasını sağlamak olarak sıralamıştır.

Rusya ŞİÖ gibi Batı merkezli olmayan bölgesel platformlarla çok taraflı ve çok kutuplu uluslararası düzen gereği karşılıklı ilişkiler geliştirmektedir. Yine bu minvalde BRIC'e üye devletler Yekaterinburg'daki ilk zirve toplantısında ortak bildiriye imza atarak Rusya'nın savunduğu ve sık sık ifade ettiği gibi **“dengeli, demokratik ve çok kutuplu bir dünya düzeni”** kurulması gerektiği üzerine bildiri yayınlamışlardır (Musaoğlu, 2015: 20). 2011 yılında Güney Afrika'nın katılımı ile birlik BRICS olarak revize edilmiştir. Finans, tarım, ekonomi, ticaret ve diğer alanlarda üye ülkeler ile işbirliğini ilerletmeyi hedefine almıştır. 2018 yılında dünya ekonomisindeki payı % 23,5 olarak gerçekleşmiştir. Ancak IMF'deki oy verme oranı % 14,18 olarak kalmış ve bir dengesizlik söz konusu olmaktadır. Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası finans kuruluşları Batılı devletlerin kontrolü ve etkisi altındadır. Adaletsiz uluslararası düzene karşı BRICS üyeleri tarafından Yeni Kalkınma Bankası kurulmuş ve IMF benzeri faaliyetlerini geliştirmekte olan ülkelerin hizmetine sunmaktadır. Çin'in Asya Altyapı Yatırım Bankası aynı hizmeti sunmak üzere kurulmuştur. Birlik uluslararası hukuka saygı, ülkelerin içişlerine karışmama prensibi, ekonomik yaptırımlara karşı duruş, Dünya Bankası ve IMF'de eşit oy hakkı, ticari korumacılığın kaldırılması gibi konularda ortak hareket etmektedirler (İstikbal, 2019). Kısacası BRICS Batı merkezli dünya ekonomisine güçlü bir alternatif olarak doğmuş çok kutuplu dünya düzeninin bir işlevsel aracı olarak hizmet görmektedir. BRICS ve ŞİÖ'nün kurulmasının altında Batı'nın ve özelde ABD'nin uluslararası hukuku tanımaz bir şekilde tek süper güç olarak küresel politikalarını uygulamasına karşı Batı'yı ve ABD'yi dengelemek adına oluşturulduğu görülmektedir.

Rusya'nın Putin Dönemi'nde bölgesel ve küresel anlamda bir aktör olarak süper güç statüsünü yeniden restore etme amacına paralel bir dış politika takip etmektedir. Rusya devamlı bir şekilde pragmatik bir dış politika vurgusunu kamuoyuna paylaşmasına rağmen emperyal geçmişinin olumsuz bakiyesinden kendini uzak tutabilmiş değildir. Sovyet ardıl bölgede yakın çevresine olan değişmeyen stratejik, jeopolitik hassasiyeti ve bu bölgelere askeri, ekonomik ve kültürel yaklaşımı ile izlediği müdahaleci politikalar Rusya ile Batı dünyasının arasın açılmasına neden olmaktadır. Rusya'nın kendi dinamikleri ile uluslararası alanda Batı ile rekabet edebilecek gücü bulunmamaktadır çünkü önemli derecede hala çözüme kavuşturamadığı yolsuzluklar, demografik küçülme, kimlik krizi, otoriter rejim ve ekonomide petrol ve doğalgaz gibi hammadde ihracatına dayalı bir sistem bağımsız bir kutup ya da merkezi güç olarak Rusya'nın konumlandırılmasına engel olmaktadır. Bu yüzden Rusya denge politikası gütmektedir ve kendine bezer nitelikte ortaklar aramaktadır. Batı ile rekabet içerisinde ancak çatışmaya girmekten mümkün merteye uzak durmaktadır.

Putin yönetimindeki Rusya, ABD ile “**kontrollü gerilim**” siyasetini küresel rekabetinin bir parçası haline getirmiş ve bu rekabete dayalı gerilim neredeyse dünyanın her bölgesinde meydana gelmektedir. Rusya'nın “**Batı karşıtı retoriği**” Rus dış politikasının bir aracı haline gelmiş ve Batı ile anlaşmazlık içerisindeki toplum ve ülkeler ile dayanışma kapsamında o bölgelere sızma ve aktif siyasi ve ekonomik imtiyazlar elde etmektedir. Özellikle Çin ile yaptığı ikili ve çoklu işbirliği ile “**Batı karşıtlığı müttefiklik**” kurmaktadır ve iki BM Güvenlik Konseyi ülkenin uluslararası meselelerde birbirileri ile dayanışma içerisinde oldukları görülmektedir. Ayrıca Rusya ABD ve AB'yi Asya-pasifik ile dengelemeyi düşünmüştür.

Sovyetler Birliği'nin uyguladığı dış politikasının temel unsuru haline gelen komünist ideolojinin bugün Rusya buna eşdeğer güçte ve etkinlikte bir dış politika ideolojisi veya konsepti geliştirememiştir. 2004-2005 yıllarında renkli devrimlerin meydana geldiği yıllarda Rusya büyük bir sarsıntı geçirmiş ve “**egemen demokrasi**” konseptini geliştirmiştir (Musaoğlu, 2015: 15). Egemen demokrasi kavramı ilk kez Putin'e yakınlığı ile bilinen milletvekillerinden V. Surkov tarafından geliştirilmiştir. Rusya restorasyonunu gerçekleştirmesi için kavramsal ve ilkesel temellerini meydana getiren egemen demokrasiyi Surkov “herkes için ve dünyada Rusya için adalet” olarak tanımlamıştır. İç politikada ise demokrasinin klasik kurallarının dışında farklı bir

söyleme sahip değildir. Diğer taraftan egemen demokrasi bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin demokrasiye geçişini sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesine olanak sağlayacağını ifade etmiştir (Musaoğlu, 2015: 26).

11 Eylül 2001 sonrası Rusya'nın ABD'nin Orta Asya'da askeri varlığına olanak sağlaması ABD'li uzmanlarca **“tarihsel bir değişim”** olarak algılanmıştır. Putin ABD'ye terör saldırısının ardından Bush'u ilk arayanlardan biriydi. ABD'nin terörizm ile mücadele kapsamında Afganistan'da yürüttüğü askeri operasyonlara istihbarat sağlaması, hava sahasını insani yardım amacı ile açık buldurması, Orta Asya'da ABD'ye askeri üs sağlanması, arama-kurtarma faaliyetlerine katılma ve Taliban kuvvetlerine karşı savaşan Kuzey İttifakı'na askeri ve insani destek sağlama konularında işbirliği yapmıştır. Putin bunların karşılığında Çeçenistan'da verdiği mücadelede Bush yönetiminin anlayış ve desteğine ihtiyaç duymuştur. Putin ABD'nin terör unsurlarına karşı giriştiği mücadelenin bir ayağı olan Afganistan'da ABD'nin yanında yer alırken Irak'ın işgaline karşı çıkmıştır (Tellal, 2010: 218).

Putin iktidarının ikinci döneminde iç ve dış politikada daha aktif ve baskıcı bir yöntem takip etmeye başlamıştır. İçeride demokrasiye karşı, insan haklarına ve özgürlüklere yönelik baskısını artmıştır. Dış politikada ise Çin ile ve akabinde Hindistan ile ilk kez ortak askeri tatbikat yapmış, Sovyet ardıl devletlere ucuza gaz satışını kesmiş ve gaz fiyatlarına % 400 zam yapması üzerine Ukrayna ile gaz fiyatı konusunda kriz yaşamıştır. Rusya dış politikasının unsurlarından biri olan çok boyutlu dış politika gereği Ortadoğu meselelerine yönelmiş ve bu kapsamda Hamas lideri Moskova'da ağırlandı. İran'a yaptırım uygulamasına karşı çıkmış ve ABD ile zıt cereyan eden dış politika sonucu iki ülke arasında gerginlik tırmanmıştır. 2007 yılında gerçekleşen G8 zirvesinde bu gerginlik devam etmiştir. ABD İran'a destek sağladığı ve İran'ın Yayılmama Yasası'nı çiğnediğini gerekçe göstererek iki Rus şirketine yaptırım kararı alması sonucu Rusya da Boeing şirketine sipariş ettiği 22 uçağın alımını iptal etmiştir (Tellal, 2018: 219).

1987 yılında Gobaçov'un fikri ile **“Ortak Avrupa Evi”** kurulmuş fakat Rusya bunun dışında bırakılmıştır ve Rusya bu durum karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Daha sonra Putin'in Avrupa Birliği'ne karşı uyguladığı politikanın altında bu yattığı düşünülmektedir. Putin AB üyeleri ile ayrı olarak karşılıklı ikili işbirliği geliştirip

AB'nin bütünlüğünü çatlatmaya yönelik dış politika izlemektedir. Rusya Almanya ile başta enerji anlaşmaları olmak üzere iyi ilişkiler kurmuştur. Almanya Rusya ile iyi ilişkilerine istinaden NATO'nun genişlemesine sıcak bakmadığı bilinmektedir ve 1999'da “Köln Stratejisi” ile Rusya'yı “ekonomik ortağı”, 11 Eylül'den sonra “güvenlik ortağı” ilan etmiştir. Putin 2003 yılında İngiltere'ye resmi ziyaret düzenlemiş ve bu ziyaret 1847'de I. Nikola'nın İngiltere'ye yaptığı ziyaretten sonra ilk olarak kayıtlara geçmiştir. Bu ziyarette BP ile TNK şirketleri 6 milyar dolarlık doğalgaz hattı inşası konusunda anlaşma imzalamışlardır. Almanya ile Kuzey Akım 1 (Nord Stream) ve Kuzey Akım 2 olmak üzere Almanya'ya doğrudan iki doğalgaz hattı inşa edilerek doğalgaz ticareti anlaşmaya bağlanmıştır (Tellal, 2018: 266). Rusya ayrıca Avrupa ülkeleri içerisinde güçlü bir devlet ile güvenlik ve ekonomik işbirliğine dayalı ortaklık oluşturarak Avrupa güç dengesinin dışında kalmak istememektedir ve Almanya-Rusya ortaklığını diğer büyük güçleri dengeleme ihtimalini büyük olasılık olarak değerlendirmektedir.

Putin iktidara gelmesi ile Ortadoğu'ya yönelik politikalarını hızlandırmış ve bölgede ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Ortadoğu, Rus silah endüstrisinin en önemli alıcılarından biridir. Bu bakımdan Ortadoğu ülkeleri, Rusya'nın ihraç ettiği temel teknolojik sanayi ürünü olan savunma sanayisi ürünlerinin dolaylı sponsorluğunu yapmaktadır. Suudi Arabistan'ın petrol arzını artırması ile petrol fiyatlarının düşmesine yol açması Suudi Arabistan Rusya arasında anlaşmazlığa neden olmaktadır. 1985 yılında Suudi Arabistan'ın petrol üretimini artırması ile SSCB ekonomisine olumsuz tesir etmiş ve Sovyetler Birliği bu hareketi “enerji savaşı” olarak nitelemiştir. Ortadoğu coğrafyasında Rusya'nın en önemli rakibi ABD görünmektedir ve Rusya Ortadoğu'da dost kazanma gayretlerini artırmaktadır. S. Arabistan'ın desteği ile 2005 yılında Rusya İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)'nin gözlemci statüsü konumunda bir devlet olmuştur. Rus enerji şirketlerinden Lukoil ve Sroytransgas S. Arabistan'ın Aramco ve Auger şirketi ile ortaklık kurup yeni hidrokarbon sahaları keşfederek ortak işletme ve yeni gaz boru hattı inşaatı gibi konularda önemli işbirliği yapmaktadır (Mırzalıyeva, 2017: 2-5). 2002 yılından beri ABD İran'ın nükleer programının gizli amaçlar içerdiği gerekçesi ile yaptırımlar uygulamasına Rusya İran'ın nükleer silah üretmesini savunamayacağını fakat sivil amaçlarla nükleer güç üretilmesine karşı alınacak tedbirleri desteklemeyeceğini ifade ederek İran'ın yanında olmuştur (Sönmezoğlu, 2014: 195).

Rusya dış politika hedeflerine ulaşmak için bazı araçları kullanmaktadır. Bunlar yumuşak ve set güç yöntemleri olabildiği gibi ikisinin karışımı olan hibrit güç yöntemlerini de kullanmaktadır.

“Rus Dünyası” olarak adlandırabileceğimiz özellikle Transnistrya, Güney Osetya, Abhazya, Donbas bölgelerinde ve Kazakistan’da yoğunlaşan Rus diasporasına yönelik vatandaşlık yasası ve pasaport vermek suretiyle bir dış politika aracı olarak diaspora kullanmaktadır. Rus diasporasının Rusya ve Putin iktidarına sempati ile yaklaşmasını, küresel ve yerel politikalarda liberal Batı’nın en büyük muhalifi olarak Rus Hükümeti’nin desteklenmesini sağlamak olmuştur (Makarychev, 2018: 142). Ukrayna ve Gürcistan’daki ekonomik, siyasi ve stratejik kayıplarını göze alamamasından dolayı Kırım’ın ilhakı ile sonuçlanan ve Güney Osetya ve Abhazya’nın bağımsızlık ilanına giden süreçte Rus diasporasının siyasi haklarını koruma adına nasıl kullanışlı hale geldiği görülmüştür.

Rusya bir güç ve dış politika aracı olarak bilhassa önemli bir Ortodoks nüfusu barındıran Ukrayna, Gürcistan ve Moldova’da Ortodoks inancını kullanmaktadır. Ortak değerler üzerine verilen bir savaşta görünmez bir sınırın aynı tarafında oldukları algısı yaratılmaya çalışılmaktadır (Makarychev, 2018: 143). Rusya bir dış politika aracı olarak yakın çevresindeki ülkelerin iktidarlarından ziyade halkını etkileyerek yumuşak güç aracı olarak Ortodoks kardeşliği söylevini işlemektedir.

Bilişim teknolojilerini ve propaganda faaliyetlerini de Rusya SSCB’den beri geleneksel halde dış politik araç olarak kullanmaktadır. Örneğin 2014 kış olimpiyatlarının ev sahipliğini almak için uluslararası mecralarda olumlu imajını oluşturmak için iletişim kanallarını etkili bir şekilde kullanmıştır. Rus propaganda makinesi AB’yi zayıflatma aracı olarak Brexit’i desteklemiştir. ABD istihbarat servisleri 2016 yılındaki ABD başkanlık seçimlerinde Rusya’nın müdahalesi olduğu sonucuna varmıştır. Demokrat Parti aday Hillary Clinton’ın siber saldırılar ve sosyal medyadaki gerçek dışı haber içerikleriyle itibar kaybetmesine neden olmuş ve Trump’ı desteklediğini rapor etmiştir. Ardından 2018 yılında Başkan Trump bu durumu kabul etmiştir (“Trump Rusya’nın ABD seçimlerine Müdahale...”, 2018).

Rus medyası ve enformasyon sağlayıcıları Türkiye’nin ABD ve Avrupa ile siyasi ve güvenlik işbirliğini karşılıklı şüpheciliği artırarak ve siyasi ayrışmaları vurgulayarak

sarsmaya çalışmaktadır. Rusya Türkiye ve NATO ilişkilerini baltalayarak ve Batı ve Türkiye'nin arasında güvensizlik yaratmak için medyayı propaganda aracı olarak kullanmaktadır. Rusya Türkiye'nin Avrasya ve Ortadoğu'da Rus faaliyetlerine karşı eylemlerini engellemek, Türkiye'yi daha uyumlu bir ortak haline getirmek için Türkiye'nin iç siyasi gelişmelerini etkilemeye çalışmaktadır (Costello, 2018: 1). Propaganda faaliyetleri, 2015 Kasım'ında Rus uçağının düşürülmesinin ardından ve 15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişiminde açıkça ortaya çıkmıştır. Propaganda araçlarından birisi Rus devleti tarafından desteklenen *Sputnik News* haber akış sistemleri, sosyal medya hesapları, mobil uygulamalar ve multimedya gibi çağdaş iletişim araçları kullanılmaktadır. Merkezi Moskova'da bulunan Sputnik Medya, ABD, Çin, Fransa, Almanya, Mısır ve İngiltere gibi bölge ofisleri olup 30 farklı dilde editörler ile dünya geneline yaygın siyaset ve ekonomi üzerine faaliyet göstermektedir (Supitnik, [2020]). Sputnik Haber Rusya'nın önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir.

Rusya'da Gorazd Velkouski'nin kaleme aldığı bir haberde Putin ABD destekli Türkiye'de bir darbe olacağına istihbaratını almış Ağustos ayında planlanan darbeyi Erdoğan'a önceden haber vermek ve darbecilerin listesini sunmak üzere çok gizli olarak Aleksandr Dugin'i görevlendirildiği iddia edilmişti ("Rus Basımında Darbe İçin İlginç İddia...", 2016). Bunun yanı sıra 15 Temmuz'da Erdoğan'ın uçağının Rus pilotlar veya Rus istihbarat gemisinin koruduğuna dair haberler Türkiye'de geri planda kalmış haber sitelerinde yayınlanması Rusya'nın Türk halkının teveccühünü kazanmak adına veya Türkiye'nin Batılı müttefikleri ilişkilerini baltalamaya yönelik yaptığı propagandanın bir parçası olabilir. Rus uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesinin ardından ise Rusya tarafından Türkiye'nin İŞİD/DEAŞ ile petrol ticareti yaptığı ve karşılıklı menfaat ilişkisi içerisinde İŞİD'e insan kaynağı sağlamada sınırlarını kullandığı iddiasında bulunmuştur (Costello, 2018: 4). Bir propaganda aracı olarak bunu kullanan Rusya Türkiye'yi terörle işbirlikçisi olarak gösterip uluslararası kamuoyunda zor duruma düşmesini amaçlamıştır.

Rusya dış politika aracı olarak "**biopolitik**" araçları da etkili bir şekilde kullanmaktadır. Biopolitik yöntem, insan hayatını gözetlemek, yönetmek, korumak, disipline etmek ve kontrol etmenin farklı bir uygulamasını geliştiren bir formdur. Rus ulusal kimliğini inşa etmek ve Rusya'yı Batı'dan ayırmak ve küresel anlamda

muhafazakar güçlerle iletişim kanalını muhafaza etmek için kullandığı bir yöntemdir (Makarychev, 2018: 149).

Rusya'nın bir başka dış politika aracı enerji kontrolünü sağlamak olmuştur. Rusya petrol kaynakları açısından dünyada 8. sırada olmasına rağmen petrol ihraç eden ülkeler içerisinde Suudi Arabistan'dan sonra 2. sırada gelmektedir. Doğalgazda ise hem sahip olduğu rezervler hem de ihracat boyutunda dünyada lider konumdadır (Güneş, 2014: 468). Rusya Hazar Bölgesi enerji kaynaklarını Kazakistan ve Türkmenistan hidrokarbon kaynaklarını alarak Avrupa'ya sattığı, BDT ülkelerine sağladığı özel fiyat tarifeleri ve uzun alım sözleşmeleri ile bu durumu siyasi koz olarak kullanmaktadır. Rusya yeni inşa ettiği Kuzey Akım hattı ile Baltık ülkelerini ve Polonya'yı devre dışı bırakarak Almanya'ya; Türk Akımı ile Ukrayna'yı baypas ederek Türkiye üzerinden güney ve Doğu Avrupa'ya doğalgaz ihracı ekonomik olmaktan çok siyasi ve dış politika kararlarıdır.

Putin Rus dış politikasını üç temel unsorda yönetmektedir. Bunlar: Yakın çevre politikası, anti-hegemonyacı tutum ve çok vektörlü dış politika olarak sıralanabilir. Bu üç unsurun araçları olarak yakın çevresi bağlamında kendi liderliğinde oluşturduğu örgütlerdir. AB ile kurmayı amaçladığı entegrasyondan dışlanan Rusya, Avrasya'ya yönünü dönmüş Avrasya Birliği, gümrük birliği ile ekonomik ilişkileri, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ile askeri ve güvenlik ilişkilerini, Bağımsız Devletler Topluluğu ile siyasal ilişkileri geliştirerek entegrasyon süreci oluşturmuştur. Belarus, Kazakistan ve Rusya 1996 yılında kurdukları gümrük birliğini 2000 yılında Tacikistan ve Kırgızistan'ın katılması ile Astana'da AB modeline benzer Avrasya Ekonomik Topluluğu entegrasyon sözleşmesini imzalamışlardır. 2005 yılında Özbekistan'ın da üye olması ile Topluluk gevşek bağlarla kurulu BDT'den 6 ülkenin Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurarak daha geniş entegrasyon meydana getirmişlerdir (Güneş, 2014: 485). Yakın çevre siyaseti bağlamında Rus kültür ve dilini bölgede hakim öğeler haline getirerek kullandığı kültürel emperyalizm ile toplumları Rus hegemonyasının içselleştirilmesini sağlamak ve böylece Rusya'nın hamiliğini kabul ettirmek olmuştur. Kitle iletişim araçlarının BDT ve yakın çevresinde etkili olarak kullanılması ve BDT ülkelerini silah, ekonomik destek ve hibelerle kendi çizgisinde hareket etmelerini sağlamak dış politikasının bir aracı haline gelmiştir.

Anti-hegemonyacı dış politikanın aracı olarak Rusya ABD hegemonyasını Asya-pasifik ve hızlı gelişmekte olan ülkeler (emerging country) ile dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda BRICS ve ŞİÖ ihdas edilerek siyasi, ekonomik ve güvenlik olmak üzere AB ve ABD'ye karşı bir dış politika aracı olarak varlık göstermektedir. ABD hegemonyasına karşı ABD'nin yaptırım uyguladığı Venezüella, Küba, İran gibi ülkeler ile daha yakın işbirliği içerisine girmesi de dış politik araçlar ve uygulamalarından birisi olmuştur. Çok vektörlü dış politikanın bir parçası olarak Rusya hemen her bölge ve alan için iyi ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde.

Çok vektörlü dış politika 1990'lı yıllarda Batı'dan kopuşun ardından ileri sürülmüş ve Rusya bu bağlamda Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne, İslam İşbirliği Örgütü (İİÖ)'ne, G-8, G-20 ve Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği'ne üye veya gözlemci statüsü ile iştirak etmektedir. Rusya ayrıca BM Güvenlik Konseyi üyeliğini de dış politikasının çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Kuzey Kore ve Küba gibi eski müttefikleri ile ilişkilerini yeniden yapılandırmıştır. Suriye'ye müdahalesi ise SSCB Dönemi'nden kalma kurulmuş olan ittifak ve iyi ilişkiler bozulmadan takip edilmesi üzerine kurulan bir stratejinin parçasıdır. Rusya Suriye'ye destek vererek askeri operasyonlar ile müdahil olması uluslararası hukukun bir gereği olarak devletlerin içişlerine müdahale edilmemesini ve meşru hükümetin daveti üzerine Suriye'de bulunduğunu açıklamasına rağmen aynı durum Gürcistan sorunu ve Kırım'ın ilhakı ile çelişmektedir. Rusya'nın dış politikasında tutarlılık olmadığı çıkarları için duruma göre bir meşruluk aradığını göstermektedir.

4.6.2. Rusya'nın Geleceğe Yönelik Vizyonu

Rusya'nın gelecek vizyonunu anlamak için Rusya'yı yöneten liderlerin düşüncelerini, geleceğe yönelik tasavvurlarını ve ayrıca yöneticilerin/idarelerin itici gücü olan Rus halkının dünyada kendilerini nerede konumlandıklarına ve gelecekte kendilerini nerede görmek istediklerini incelemek gerekmektedir.

Rus halkını Batı karşısında küçük düşürüldüğü, kaotik ve hüznü on yılın ardından Rusya'nın özgüvenini yeniden restore eden Başkan Putin'in mevcut duruma ve geleceğe yönelik görüşlerini ve özellikle Ulusa Sesleniş konuşmalarını irdeleyerek Rusya'nın geleceğe yönelik vizyonu hakkında ipuçları elde edilmeye çalışılacaktır.

Putin 2000 yılındaki Ulusa Sesleniş konuşmasında ekonomik yönden güçlü bir ülke olacaklarını ve sağlam bir devlet yapısı ile pragmatik bir dış politika izleyeceğini belirtmiştir (“Putin Pragmatik Dış Politika İstedi”, 2000). Putin’in iktidara geldiği ilk yıl ulusa seslenişteki temel üç unsurdan bahsetmiştir. Güçlü devlet, güçlü ekonomi ve maceradan uzak akılcı bir dış politika uygulaması olmalıydı çünkü o günün koşulları içerisinde ihtiyaç duyduğu Çeçenistan ile verilen savaşta ülke daha büyük bir parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, şok terapi ve ardından ekonominin liberalizasyonu ile hat safhaya ulaşan yoksulluk, ekonomik dalgalanmalar Rusya’nın dış politikada kendi egemenliği ve dış devletlerin egemenliğine saygı olmuştur.

Putin 6. Ulusa Sesleniş konuşmasında Sovyetler Birliği’nin dağılmasını geçen yüzyılın en büyük jeopolitik faciası olduğunu söylemiştir. İç politika meselelerinde ise Rusya’da doğum oranının artırılması, göç politikaları ve alkole bağlı ölümlerin engellenmesi gibi konuların üzerinde durmuştur. Devlet ve demokrasiye değinerek konuşmasında en çok kullandığı devlet kelimesini 35 kez tekrarlamıştır ve böylelikle konuşmalarının arkasındaki güçlü devlet olma amacını açıkça ortaya koymaktadır (“Putin’in 6. Ulusa Seslenişi”, 2005). Demokrasiyi de çok sık vurgulasa da otoriter bir yapı kurmuştur ve Putin’in önceliği özel sektörün güçlenmesi ve zihin yapısında Batı’ya karşı şüphecilik ve güvensizlik hakimdir (Quinn-Judge, 2004).

Putin zamanla ülkesine yönelik tehditleri özellikle Çeçenistan sorununu, ülkesine karşı terör tehdidinin üstesinden gelerek ve iç meselelerde devletin yapısını ve kontrolünü güçlendirdi. Avrupa ile yaptığı doğalgaz, petrol anlaşmaları ve yüksek enerji fiyatları sayesinde ekonomisini bir düzene sokması hem Rusya’yı uçurumun kenarından uzaklaştırdı hem de ülkesindeki pozisyonunu güçlendirdi. Artık dış politikada daha rahat ve kararlı adımlar atabileceği duruma geldi.

2016 yılındaki Ulusa Sesleniş konuşmasında “uluslararası alanda dostlara ihtiyacımız var. Hiçbir zaman düşman aramadık. Ancak ulusumuzun çıkarlarının hiçe sayılmasına gözümüzü kapatamayız. Suriye’de de ABD ile eşit ve teşvik edici ikili ilişkiler geliştirmeliyiz” şeklinde konuşmuştur (“Putin: Hiçbir Zaman Düşman Aramadık”, 2016). Rusya, Putin’in bu konuşması ile uluslararası güç dengesinde ABD ile eşit ve aynı seviyede görülmek istediği ortaya çıkmaktadır.

2018 yılı Ulusa Sesleniş konuşmasında ise oldukça etkili ve Batı'ya özeldir ise ABD'ye büyük meydan okuma içermektedir. Rusya neredeyse sınırsız menzile sahip nükleer silahlarını tanıttı ve konuşmasında eşsiz ve muazzam silahlara sahip olacağını söylemesi farklı yorumlara neden olmuştur. Rus yazar Victor Loschak Radio Kommersant'a verilen vergilerimizin nereye gitmesi gerektiğini herkes kendisi yorumlayacak. Sağlık siteminin düzeltilmesine mi, okullara mı, gülünç emekli maaşların iyileştirilmesine mi yoksa ABD'ye kafa tutmaya mı? diyerek eleştirisini yöneltmiştir ("Putin'in Ulusa Seslenişi Savaşa Davet", 2018). Hipersonik silahın tanıtılması dünyanın birçok yerinden de yorumlar gelmiştir. Ukraynalı gazeteci Ivan Jakovyna Putin'in ulusa seslenişi SSCB'ye olan nostaljisini ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Putin bütün SSCB'yi toprakları ve insanları çalınmış Rusya sanıyor. Parçalanmış SSCB devletlerinin bağımsız devletler olduğunu anlamak istemiyor. Onun gözünde Ukrayna, Letonya veya Kazakistan yok. Sadece Rusya'nın kayıpları var. Yazar, Putin'in tüm hayatının Sovyetler Birliği'ni kaybettiğinden dolayı çektiği acıdan ibaret olduğunu ifade ederek SSCB Milli Marşı, Kızıl Meydan'da şanlı törenler, Avrasya Birliği, Kırım'ın işgali, Suriye'ye müdahale ve Batı ile inatlaşma SSCB'yi yaşatmak için yapılan eylemler olduğunu ve Putin'in arzusunun "SSCB'nin girdiği mezardan çıkartmak" olduğu söylemiştir (Jakovyna, 2018).

Çek mediasından Tages-Anzeiger'de yazan Julian Hans ise silahla Batı'ya gözdağı verme meselesini şöyle özetliyor. Putin, eski rakibi ABD'yi bilgisayar grafikleri ile de olsa yenmiş olmanın tesellisini yaşıyor (Hans, 2018). Rusya böylelikle Soğuk Savaş'ı yeniden başlatma arzusunun sahneye koymak istiyor ve savaş yanlısı söylemleri ile ABD'ye meydan okuyor. Fakat bir gerçek var ki Rusya artık Sovyetler Birliği değil ve Batı'nın ve ABD'nin çok gerisinde ve böylesi bir düelloya kalkışacak bir ekonomik gücü neredeyse hiç yok.

Devlet Başkanı Putin'in konuşmasında Rusya ülkesine karşı konuşlandırılan her savunma sistemini aşabilecek yenilmez silahlar geliştirdiğinden bahsetmişti. 2019 yılındaki konuşmasında ABD'nin Rusya'ya karşı füze sistemlerini konuşlandırması durumunda Rusya sadece füzelerin konuşlandırıldığı yerleri değil bu kararın alındığı yerleri de hedef alacaktır, diyerek rest çekmiştir. Güvenlik dışı dış politikada ise AB'nin doğrudan Rusya ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kuracağını düşündüğünü ifade ederek Rusya'nın ortak pazar oluşturma gayretlerine devam edeceğini, bunun için Çin ve

Hindistan ilişkilerine önem vereceğini açıklamıştır (“Putin’de Yıllık Ulusa Sesleniş Konuşması: ABD’ye Rest”, 2019). Rusya ve Çin tek kutuplu uluslararası sisteme karşı çıkararak çok kutuplu bir sistem önerdiklerini ifade etmektedirler. Rusya ABD ve AB’ye karşı Rusya’nın liderliğinde bir güç merkezi yaratarak AB ve ABD’nin gerisinde kalmak istemiyor. Bunun için eski SSCB günlerini anması gayet doğal ve o dönemdeki uluslararası konumuna erişmek, sözü geçen bir Rusya’yı yaratmak istiyor.

Ouset-France’da Laurent Marchand (2019) makalesinde Putin ne kadar becerikli olursa olsun Rusya artık dünyanın önemli bir aktörü değil askeri potansiyelini muhafaza etse de ekonomisi eskimiş ve yenilenmeye ayak direyen bir görüntüde. Ancak sadece Batı dünyasını bölmek isteyen tehditkar bir güç olduğunu vurgulamıştır.

Putin NATO’yu dolayısıyla ABD’yi mevcut stratejik dengelyi bozmakla suçlamaktadır ve NATO’nun eylemlerine karşılık vereceğini ABD’li yönetmene verdiği demecinde ifade etmiştir (“Putin: NATO’nun Tüm Eylemlerine...”, 2017). Putin’in stratejik dengeden kastı NATO’nun genişlemesi ve Rusya’nın sınırlarına füzesavar yerleştirmesi ile bu füzesavarlar rampalarının saldırı füzelerine dönüştürülebilecek nitelik kazanmasıdır. Rusya Avrasya’yı etki alanı olarak görmektedir. Avrasya dünyanın en önemli havzalarından biridir ve Avrasya bölgesinin lider ülkesi Rusya’dır. Rusya buradaki gücünü kaybetmesi stratejik dengenin kaybolacağı sonucunu çıkartmaktadır. Böylece Rusya mevcut gücünü muhafaza edebilmek için gelecek vizyonu içerisinde Avrasya’ya hayati bir mesele olarak bakmaktadır.

Putin konuşmalarında güçlü devlet ve vatanseverlik üzerine sık söylemlerde bulunarak bu iki kavramı vurgulamaktadır. Rusların ulusal birliği ve dayanışma içerisinde devleti tekrar dünyanın en önemli güç merkezlerinden birisi haline getirmeyi arzuladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu süreçte en önemli unsurlardan birisinin ülke ekonomisinin kalkınması gerektiğini ifade etmektedir. 2011 yılındaki parlamento konuşmasında GSYH temel alındığında dünyanın en büyük beş ekonomisinden birisi olması gerektiğinin altını çizmiştir. Ekonomik zayıflık ve dış şoklara duyarlılık egemenliğe tehdit ile sonuçlanacağı uyarısında bulunmuştur (“Rusya Beş Büyük Ekonomi Sıralamasına Girmeli”, 2011).

Rusya’nın geleceğe yönelik vizyonunu özetlemek gerekirse devletin gücü temelinde bir gelecek beklentisi çizilmektedir. Devletin bekası ve gücü sosyal

meselerinin üzerine çıktığı görülmekle birlikte gücün en önemli kaynaklarından birisi olan ekonominin dünyada sayılı ekonomik güçlerinden birisi olmasını arzulanmaktadır. ABD ve AB ile eşit güç haline erişerek Avrasya'yı kontrolü altında tutan merkezi gücü olmayı istemektedir.

4.7. Türkiye’de AK Parti Dönemi ve Rusya İle İlişkiler

AK Parti Kasım 2002’de tek başına iktidara gelmesi, 90’lı yıllar boyunca uzun dönem koalisyon hükümetleri ile yönetilmesinin getirdiği siyasal istikrarsızlıkların ve buna bağlı olarak gündelik ve reaksiyoner iç ve dış politikanın yerini istikrarlı ve uzun vadeli politik planlama noktasına getirmiştir. AK Parti’nin ilk döneminde 2001 yılında meydana gelen derin ekonomik krizden çıkış gayretleri önceki hükümetin ekonomi programı ile devam etmiş ve AK Parti Hükümeti ile ekonomi hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir.

Türkiye dış politikasını ulusal menfaatlerine uygun düşecek şekilde başka güçlere bağlı kalmadan planlayıp uygulayabilmesi için ekonomik ve askeri kapasitesini artırması oldukça önemliydi. Türkiye 1980 yılında dünyanın en büyük 21. ekonomisi iken AK Parti ile 2012 yılında 17. büyük ekonomi haline gelmiştir. AK Parti iktidara geldiğinde 2002 yılında GSYH 232 milyar dolarken 2014 yılında 935 milyar dolar ile zirve yapmış sonra dövizin yükselmesine bağlı olarak ekonomi düşüş trendine girmiş ve 2019 yılında 754 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir (“GDP Turkey”, [2020]). Türkiye’nin ekonomik imkanları arttıkça dış politika aracı olarak ekonomik yardımları da etkili olarak kullanmaktadır. Askeri teknolojisini geliştirme ve savunma sanayide millileşme projeleri kapsamında da önemli ilerlemeler kat etmiştir. 2002 yılında Türkiye sadece 66 savunma sanayi projesi yürütürken savunma sanayi yaklaşık % 80 dışa bağımlık oranına sahipti. 2016 yılında savunma sanayinde millilik oranını % 65’e yükselttiler ve proje sayısı ise 553’e ulaşmıştır (“Savunma Sanayimiz, Mevcut Durum”, 2016).

AK Parti iktidara gelmesinin hemen ardından ABD’nin İkinci Körfez Savaşı adı ile Irak’a askeri operasyon düzenleme girişimi karşısında yaşanan diplomatik görüşmeler dış siyaset gündemini kaplamıştır. ABD, 13 Ocak 2003 tarihli mutabakat için ön metin hazırlanarak Irak’a askeri operasyon için ABD birliklerinin Türkiye’ye konuşlanması planını Türk hükümetine sunmuştu. Plana göre Afyon, Adana, Batman,

Çorlu, Diyarbakır, Malatya, Erzurum, İncirlik, Mardin, Muş, Gaziantep ve Sabiha Gökçen Hava Limanları ile İskenderun, Mersin, Taşucu ve İzmir Limanları askeri hareket kapsamında kullanılmak isteniyordu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ABD'nin komuta kontrol merkezleri ve kara birlikleri konuşlanacaktı (Babacan, 2018: 23-25). Müzakerelerde Türkiye'nin zararının tazmin edilmesinden, Irak'ın imarına kadar birçok mesele görüşüldü. Ancak Askeri hareket Türkiye için önemli derecede riskler barındırıyordu. Kuzey Irak Kürtlerinin bağımsızlık talebi olması durumunda Türkiye iç ve dış politikada zorluklarla karşılaşabilecekti. Ayrıca Irak'a düzenlenen askeri harekate Türkiye destek verirse komşuya savaş açan bir ülke konumunun uluslararası ve iç kamuoyunda yansımaları, operasyonun meşru müdafaa durumu oluşmaması veya BM Güvenlik Konseyi'nin olumlu kararı olmaması sebebiyle uluslararası hukuka uygunsuzluğu gibi konular Türkiye'yi sıkıntıya sokabilecekti.

ABD operasyon maliyetinin düşürülmesini ve Türkiye'nin bir Müslüman ülke olarak operasyona katılmasının vereceği meşruluğu kullanmak istiyordu. Türk kamuoyu ikiye bölünmüştü operasyona destek verilmesi gerektiğini savunanlar ile gerek Afganistan'ın işgali ile gerek Irak'a yapılacak müdahale ile anti-Amerikancı bir eğilim oluşmuştu. Ancak buna rağmen Türk Hükümeti plana destek için milletvekillerini ikna turları yaptı. 1 Mart 2003 tarihinde ABD askerilerinin Türkiye topraklarına konuşlanmasını ve Türk askerinin sınır dışına asker göndermeyi içeren tezkere nihayetinde mecliste oylamaya sunuldu. Oylamada 264 kabul, 250 ret ve 19 çekimser oy kullanıldı ve 267 salt çoğunluğu sağlamadığı için tezkere reddedildi (Babacan, 2018: 23-30). Bu sonuçla ABD İkinci Körfez Harekatı'nın planlarını değiştirmek zorunda kaldı ve Türkiye-ABD ilişkileri kopma noktasına geldi.

Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer süreçte barış taraftarıydı ve operasyona ahlaki, siyasal, hukuksal ve dinsel gerekçelerle karşı tavır almıştı. Tezkereye CHP de karşıydı ve AK Parti içinden de büyük bir muhalefet söz konusuydu. MGK barış için çabaların devam edilmesi ve savaşın bölge için yıkıcı sonuçlar meydana getireceği yönünde görüş bildirmişti (Oran, 2005: 117). Tezkerenin iptali ardından Irak'ta ABD'nin desteği ile Kürt devleti kurulacağı yönünde endişeler dile getirildi. ABD 1 Mart Tezkeresi'nin rövanşını almak için Süleymaniye'deki Türk askerlerinin başına çuval geçirerek Türkiye'yi cezalandırma yoluna gitti. Ardından Irak'ta zorluklarla karşılaşınca 11.000 Türk askerinin Bağdat civarına gönderilmesini istedi. Ancak

Irak'taki müttefikleri Kürtler başta olmak üzere Arap kökenli bölgesel aktörler de Türk askerinin Irak'a girmesine karşı çıkınca bu taleplerinden vazgeçtiler (Oran, 2005: 120).

Kürtler Türkiye'nin Irak'a girmemesi yönünde tehditkar söylemlerde bulundular ve Musul ve Kerkük'e girdiler. ABD de Türkiye'nin Irak'a tek taraflı olarak girmesi halinde Türkiye'ye sağlanan kredilerin kesileceği yönünde gözdağı verdi. Tezkerenin reddedilmesindeki en önemli sebeplerden birisi bilhassa askerler tarafından ABD Türk askerini Kuzey Irak'ta görmek istememesinin anlaşılması olmuştur. Türkiye'nin asıl amacı bu süreçte Kürt devletinin oluşumunu önlemek ve PKK unsurlarını Kuzey Irak'ta yok etmektir. Ayrıca Ortadoğu'da sınırların ve dengenin bozulacağından endişe duyan Türkiye'nin bu süreçte etkin rol almasında etkili olmuştur (Oran, 2005: 121). Türkiye 1 Mart tezkeresi sürecinde kendisine karşı bir hegemon gücün şiddetli tehditleri ve saldırgan tavrı karşısında Türk demokrasisi sayesinde direnmeye cüret etmiştir. Yani TBMM hiçbir tesir altında kalmadan halkın iradesini yansıtacak kararı almıştır.

Irak Savaşı öncesinde AB ise özellikle Almanya ve Fransa askeri harekete karşıydı ve bu süreçte Türkiye'yi desteklediler. Hatta Türkiye'nin jeostratejik konumundan dolayı Verheugen ve diğer üst düzey AB'li yetkililer Türkiye'nin AB'ye üye olması gerektiğini ifade ettiler. Bu ifadeler 2005 yılına kadar devam etmiştir (Oran, 2005: 118).

AK Parti hükümeti AB ile ilişkilerine ağırlık vererek AB üyeliği için ciddi gayret göstermiştir. Hükümet demokratik kurumları geliştirerek siyasal yapıda sivilin etkisini güçlendirdi ve siyasal, ekonomik ve sosyal reformlar gerçekleştirdi. Türkiye'nin ekonomik çıkarları ve beklentileri bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerindeki süreci olumlu yönde hızlandırmıştır. Türkiye 2002-2005 yılları arasında 17 reform paketi ve düşünce özgürlüğü, demokrasi ve insan hakları gibi alanlarda 53 kanunda 218 maddede değişiklik yaparak AB uyum sürecine önemli hukuksal değişiklikler yaptı (Bayraklı, 2019: 358). AB'nin talepleri doğrultusunda TSK'nın siyasetteki etkisini azaltması için MGK üye yapısında değişikliğe giderek ve sivil üye sayısı artırılarak sivilin üstünlüğü sağlandı. 2005 yılında AB üye devlet başkanları ve başbakanları Türkiye'nin AB üyeliği için Türkiye'nin AB siyasi kriterlerini sağladığını ve üyelik görüşmelerine başladığını ilan ettiler. Ancak Kuzey Kıbrıs Rum Kesimi'nin birliğe üye olması dolayısıyla Kıbrıs sorununa çözüm bulunmadan üyeliğin gerçekleşmeyeceğinin öne

sürülmesi Türkiye-AB ilişkileri durgun bir döneme sürüklenmiştir (Bayraklı, 2019: 359).

Türkiye Kıbrıs sorununun çözümü noktasında da elini taşın altına sokmuş yıllardır Kıbrıs konusunda statükocu bir yaklaşımı benimseyen Türkiye Annan Planı'nı desteklemiştir. BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın hazırladığı çözüm planını Türk Hükümeti'nin desteklenmesi ile Türk tarafı % 65 ile evet oyuna karşılık Rum tarafı % 76 hayır oyu vermiştir (Duman, 2017). Ret oyu vererek sorunun çözümüne yanaşmayan KKRY olmasına rağmen AB Türkiye ve KKTC'ye karşı çifte standart sergilemesi Türkiye'nin AB'ye karşı başlardaki olumlu tutumu değişiklik göstermeye başladı.

AB genişleme politikaları 2004-2007 yılları arasında tartışılmaya başlandı ve AB'nin absorpsiyon kapasitesinin yeni üyeleri kaldıramayacağı vurgulanarak doğuya doğru genişlemenin sınırlandırılması gerektiği görüşleri öne çıkmaya başladı. 11 Eylül'de ABD'ye yapılan terör saldırısı dünyada İslamafobi'yi tetikleyerek Avrupa'da milliyetçi sağın yükselişine sebep olmuştur. Avrupa'da radikal sağcı partiler göçmenler ve çok kültürlülüğe karşı tavır takınmaları ve bu partilerin giderek artan oy oranları Avrupa'da Müslümanlara yönelik bakışı olumsuz yönde şekillendirmeye başladı. Almanya Şansölyesi Merkel'in "Almanya'da çok kültürlülük politikasının çöktüğünü" ifade etmesi, Batı toplumunun Müslümanlara ve İslam'a dışlayıcı bakışı ve Avrupa'da yükselen ırkçılık durağan olan Türkiye-AB ilişkilerini daha fazla yıpratmıştır (Say, 2010). AB'nin Türkiye'yi birlik dışında tutma gayretleri ile AK Parti Hükümeti'nin ilk üç yılda hızla gerçekleştirdiği reformlar yavaşlayarak durmasına neden olmuştur.

Seçilmiş hükümeti düşürmeye yönelik Gezi Parkı eylemleri ve ardından 17-25 Aralık 2013'te AK Parti hükümetini yıpratmaya yönelik FETÖ operasyonu ile 15 Temmuz 2016'da darbe girişiminde Avrupa Türkiye'ye karşı negatif tutum sergiledi. Birçok FETÖ örgüt üyesi Avrupa'nın çeşitli ülkelerine kaçması sonucu koruma altına alınması Türkiye-AB ilişkilerini baltalamıştır (Bayraklı, 2019: 363). Her seferinde demokrasiyi vurgulayan AB'li yetkililer Türkiye'nin beka meselesinde gerekli desteği göstermeyerek meşru Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni ve liderini devirmeye yönelik girişimi üstü örtülü bir şekilde desteklediği yargısına neden olmuştur ve bunun neticesinde Türkiye, AB ile ilişkilerinde mesafeli durmaktadır. Bu gelişme Türkiye'nin dış politikasında dramatik bir değişikliğe neden olmuş ve Rusya ile ilişkilerde boyutun

genişlemesine ve derinleşmesine olanak sağlamıştır. Türkiye'nin uzun yıllar boyunca Batı merkezi bir dış politika takip etmesinin verdiği derin bağlar nedeniyle sürdürülen çok yönlü dış politikaya geçişte yavaş ve ihtiyatlı adımlardan vazgeçilerek Batılı müttefiklerin tepkilerinden çekinmesini gereksiz kılmış ve Türkiye dış politikada daha cesur ve bağımsız adımlar atmasını sağlamıştır.

Darbe girişiminin ardından bir gün sonra telefonla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayan ilk lider Rusya Devlet Başkanı Putin, ilk resmi ziyaret Gürcistan Başbakanı Kvirikashvili ve ilk devlet başkanı ziyareti ise Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından gerçekleştirilmiştir ("Darbe Girişiminin Ardından Dünyadan", 2016). Erdoğan'ın Batılı dostlarından ve müttefiklerinden yeterli ve samimi desteği görememesini sık sık ifade etmiş ve Türkiye'nin zor durumunda hükümete destek mesajları veren ülkelerin konumları ve Türkiye'ye verdikleri önem açısından düşünüldüğünde manidar olmaktadır.

AK Parti'nin Ortadoğu politikalarına baktığımızda ise Türkiye ve Arap ülkeleri arasında oldukça iyi gelişme yaşanmıştır. Arap coğrafyasında 1 Mart 2003 tezkeresinin reddedilmesi, İslami-geleneksel-muhafazakar parti ile Türkiye'ye yüklenen büyük ilgi ve sempatiye neden olmuştur. AB üyelik süreci bölgede Türkiye'nin değerini artırmış ve Türkiye'nin başarısını Arap ülkelerinin de gerçekleştirmesi gerektiği Arap medyasında bolca yer almıştı. Örneğin Tunus'taki NAHDA Partisi'nin AK Parti'yi örnek almak istemesi, Mısır'daki Müslüman Kardeşler AK Parti ile görüşmesi ve AK Parti örneğinden yararlanmak istemesi Türkiye'ye yoğun bir ilgi olduğunu göstermektedir (Gözen, 2011: 10-12). Davutoğlu bölgelerin kültürlerinin biricikliği nedeniyle bölgeleri "kültür havzası" olarak tanımlamaktadır (Çaman, 2020: 84). AK Parti'nin İslami geleneğin içinden çıkması nedeniyle Türkiye'nin ilgisi Ortadoğu'ya artmıştır.

AK Parti ile birlikte Rusya ile ilişkiler de ivme kazanmıştır. Soğuk Savaş'ın oluşturduğu şartların değişmesi ile birlikte Türkiye ve Rusya arasında başta enerji, turizm ve ticaret olmak üzere birçok farklı alanda işbirliği imkanı doğmuştur. Ancak Karadeniz, Kafkasya ve Ortadoğu'da iki ülke etkin bölgesel aktörlerdir ve jeopolitik rakip pozisyonadırlar. İlişkilerin güçlenmesi her iki ülkeye önemli düzeyde stratejik ve

ekonomik katkılar sunacaktır ve hatta tarihsel olarak mevcut bölgesel sorunların çözülmesine, karşılıklı anlayış kapasitesinin gelişmesini de kolaylaştıracaktır.

Türkiye-Rusya ilişkilerine etki eden en önemli parametrelerden birisi dış unsurlarla ilişkilerin boyutu olmuştur. Açıkçası Rusya'nın da Türkiye'nin de AB ve ABD ile ilişkilerin ilerlediği düzlem ve boyut Türkiye-Rusya ilişkilerine olumlu tesir etmektedir çünkü Rusya Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Batı'ya yaklaşmış ve AB'nin bir parçası olabileceğini Avrupa ile entegrasyon sağlayacağını ümit etmişti. Ancak Putin iktidarının ilk döneminin ortalarında AB ve ABD Rusya'yı “**çevreleme ve öteleme**” politikasıyla Rusya gerçeklerin farkına varmış ve özgün bir dış politikaya dönmüştür. Türkiye ise 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB Aday Ülke statüsü almasına rağmen sürekli engellemeler ile karşılaşmaktadır ve AB ile ilişkilerini tamamen kopartmasa da AB'den ümidini kesmiş gibi görünmektedir. Her iki ülke AB'nin dış yakın çevresinde en önemli siyasi ve ekonomik güçtür ve AB'nin itmesi Türkiye ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmaktadır. Ancak her iki ülkede ekonomik olarak AB'ye bağımlıdır.

Türkiye'nin sık itirazlarına rağmen ABD'nin Suriye'de PKK/PYD terör örgütüne açık silah desteği sağlaması Türkiye'yi diğer etkin dengeleyici güç Rusya ile işbirliğine zorlamaktadır. Türkiye-Rusya ilişkilerine olumlu etki eden bir diğer unsur ise liderlerin benzer özelliklere sahip olmasıdır. Her iki lider de kendi ülkeleri için dünyanın ve bölgenin en önemli güçlerinden birisi olma vizyonu çizmektedir. Bunun en önemli koşullarından birisi olarak güçlü ekonomiye ihtiyaçları olduğu gerçeği ve her iki ülkenin orta gelir grubu tuzağından çıkma gayretleridir. Bu yüzden her iki ülke ekonomik büyümeyi dış politikalarının en önemli parçalarından biri haline getirmişlerdir ve böylece Türkiye ve Rusya ekonomik olarak birbirine mutlaka ihtiyaç duyacaklardır. Dış politikası ile ticareti birlikte sürdüren AK Parti Hükümeti döneminde Türkiye için “**ticaret devleti**” kavramı ileri sürülmüştür. Bu kavram yakın çevresi ve komşuları ile ilişkilerini derinleştirmek ve yakınlaşma politikasını tanımlamak için kullanılmıştır (Oğuzlu, 2012: 5; Yeşiltaş, 2011: 29).

Rusya çıkarttığı petrol ve doğalgazı, Türkiye ise ürettiği sanayi ürünlerini satacağı güçlü pazarlara ihtiyaç duyması iki ülkeyi ticaret ortağı konumuna yaklaştırmaktadır. Ancak Türkiye'nin toplam ihracatındaki Rusya'nın payı % 2,2, Türkiye'nin toplam

ticaret hacmindeki Rusya'nın payı sadece % 7 civarında olup iki ülkenin toplam ticaret hacmi son birkaç yılın ortalaması 25 milyar dolar gerçekleşmektedir fakat iki ülke, Türkiye-Rusya ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkartılması hedefini koymuştur (Özdemir, 2020). AK Parti Dönemi'nde Rusya Türkiye'de önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. 2007 yılında MMK şirketler grubu metalürji alanında İskenderun ve Gebze'de demir-çelik üretim tesisi açmıştır. 2008 yılında Rus petrol şirketi Lukoil Türkiye'de petrol dağıtım alanına faaliyet göstermeye başlamıştır. 2011 yılında Yandex arama motoru Rusya dışındaki en büyük yatırımını Türkiye'de gerçekleştirmiştir. 2013 yılında Rusya'nın en büyük bilişim teknolojileri şirketi CROC, Türk şirketi NGN'yi satın almış ve yine Rusya'nın en büyük bankası Sberbank Denizbank'ı satın alarak Türkiye'de faaliyet göstermektedirler. Akkuyu NGS ise tek kalemde yaklaşık 20 milyar dolarlık sermaye ile Türkiye'ye yapılan en büyük doğrudan yatırımdır. Toplam 4 üniteden oluşacak Akkuyu NGS'nin ilk ünitesi 2023 yılında faaliyete girecek ve tüm üniteler tamamlandığında Türkiye'nin toplam elektrik ihtiyacının % 10'unu karşılayacaktır ("Akkuyu NGS'nin Temeli Atılıyor" , 2018).

Türkiye-Rusya ilişkilerindeki yakınlaşmaya liderlerin çabası oldukça etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca liderlerin etkisinin yanı sıra her iki devletin dış politikasının çok boyutlu, çok kutuplu ve aktif dış politika tercihleri paralellik içerisinde olması da etkili olmuştur. Rusya devlet başkanı Putin 5-6 Aralık 2000 yılında Türkiye'ye yaptığı ilk ziyaret iki ülke arasında yaşanan tarihi bir dönemece işaret etmektedir çünkü 500 yıldan fazla süredir cereyan eden Türk-Rus ilişkilerinde ilk kez Rusya devlet başkanı Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlemiştir. Devamında ise yılda birkaç kez görüşmeler gerçekleşirken ilişkiler "**Üst Düzey İşbirliği Konseyi**" (ÜDİK) ihdas edilmesi ile kurumsal hale gelmiştir. 2010 yılından itibaren her yıl biri Rusya'da birisi de Türkiye'de olmak üzere devlet başkanlarının başkanlığında toplantılar yapılmaktadır (Kazdal, 2018: 54).

Türkiye Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesini protesto etmesi ve Ukrayna'yı desteklemesine rağmen Rusya'nın Batı'ya sattığı doğalgazı Ukrayna'yı devre dışı bırakarak Türk Akımı ile Avrupa'ya taşınması konusunda Türkiye ile anlaşmaya varmıştır. Türkiye bu anlaşma ile gazı daha ucuza alabilecek ve Rus gazının Avrupa'ya taşınması konusunda kilit konumda olacaktır. Türk Akımı Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırmasının yanı sıra Batı'ya doğal gaz transferinden de gelir elde edecektir

(“Kazanan Türkiye Dediten...”, 2018). Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerji alanında yapılan bu anlaşma ilişkilerde önemli derinleşme sağlamıştır. Türk Akımı’na kadar enerjide Türkiye’nin tek taraflı Rusya’ya bağımlılığı söz konusu iken bu boru hattının inşası ile Rusya’nın da Türkiye’ye bağımlılığında söz edilebilir çünkü Güney ve Doğu Avrupa’ya Rus gazını taşıyan hatların Ukrayna’dan geçmesi ve bu iki ülke arasındaki Kırım’dan kaynaklanan siyasal kriz nedeniyle kapalı olması sebebiyle Rusya Türk Akımı’na bağımlı hale gelecektir.

Enerjide bir başka önemli alan nükleer güç santrali inşasında meydana gelmiştir. Rusya’nın Akkuyu Nükleer Güç Santrali yapımı, Türk mühendislerin eğitimi ve santralin işletimini üslenmiştir. Bu yatırım ile Rusya ile Türkiye arasındaki enerji işbirliği genişleme göstermiş her iki ülke ilişkileri yüksek düzeylere eriştiği, uçak krizinden sonra Türk Akımı ve NGS inşaatı ile ilgili projelerin iptali veya durdurulması gibi bir yaptırım uygulanmamıştır (Koçak, 2017: 10). Ancak Türkiye doğalgaz ihtiyacının büyük bir bölümünü Rusya’dan karşılamasının üzerine nükleer enerji anlaşmasını da Rusya ile gerçekleştirmesi enerjide çift taraflı bağımlılık ile sonuçlanacağı eleştirilerine maruz kalmıştır.

Türkiye Rusya arasında savunma alanında da işbirliği içerisine girmesi ilişkilerde ciddi bir dönüşümü işaret etmektedir. Amerikan Kongresi Araştırma Servisi’nin hazırladığı ve kongreye sunduğu rapora göre (“Turkey: Background and U.S. Relations In Brief...”, 2018). Türkiye’nin bölgesel bir güç sahibi olduğunu ve tarihsel olarak büyük güce dönüşme arzusu milliyetçi söylem ve hareketlere dönüştüğü fakat Türkiye’nin güvenliği bakımından ABD’ye, ticari olarak AB’ye, enerji ihtiyacı gereği de İran ve Rusya’ya bağımlı olması Türkler arasında bir hayal kırıklığına ve üzüntüye sebep olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Türkiye’nin çıkarları ile çatışan ülkelerle işbirliğine dayalı ilişkiler sürdürmesi bir denge hareketinin sonucu olduğunu belirtmektedir.

Aynı raporda S-400 füzelerinin alımıyla ilgili olarak dışişleri sözcüsü S-400’lerin alınması durumunda “NATO üyeleri kendi içinde NATO silahlarını kullandığı, S-400’ler bu standardı sağlamadığı ve bu durum bizim için kaygı vericidir” şeklinde demeç vermiştir. Mart 2018’de NATO Askeri Komite Başkanı General Petr Pavel S-400’lerin Türkiye’de konuşlanmasına Rus askerleri tarafından yardım edileceği ve

bunun istihbarı açıdan ciddi bir açık yaratacağını ifade etmiştir. Hava kuvvetleri S-400 füze sisteminin F-35 uçaklarının hassas verilerini edinme riskleri üzerine kaygılarını dile getirdiği ve en son da senatör John McCain ve Ben Cardin Eylül 2017’de Başkan Trump’a bir mektup yazarak S-400 anlaşması Rusya’nın savunma ve istihbarat hareketleri ile ilgili 2 Ağustos 2017’de yürürlüğe giren “Section 231 of The Countering America’s Adversaries Through Sanctions” (Act-CAATS, P. L. 115-44/Amerika’nın Düşmanlarına Yaptırımlarla Karşılık Verme) yasasına muhtemel bir tecavüz olduğunu bildirdiler (“Turkey: Background and U.S. Relations In Brief...”, 2018). Bu mektubun amacı Türkiye’nin S-400’leri alması durumunda yaptırım uygulanabileceği doğrultusunda bilgi vermektir.

Türk Dışişleri Sözcüsü Hami AKSOY, “Türkiye’nin hava savunma sistemleri ihtiyacını giderme meselesinin on yıldır devam eden bir süreç olduğunu ve bu ihtiyacımızı öncelikle müttefiklerimizden gidermeye çalıştık ancak olumlu sonuç alamadık. Rusya ise acil ihtiyacımızı karşılamak üzere çok cazip teklif sundu” şeklinde açıklama yapmıştır (“Türkiye S-400’ler ve NATO ile uyumlu hava...”, 2018). Buradan da anlaşılacağı üzere, ABD’nin bir NATO ülkesi Türkiye’ye hem hava savunma sistemlerini satmak istememesi hem de Çin menşeli füzelerin veya Rus S-400’lerin alınmasına karşı gelmesinin nedeni Türkiye-ABD ilişkilerinin geleceği hakkında önemli olacaktır. ABD’nin kendi silah sistemlerini Türkiye’ye satmak istememesi sadece ticari nedenler olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun nedeni İsrail’in Ortadoğu’da askeri üstünlüğü politikasının bir gereği olabilir çünkü dünyada ABD’nin askeri ve ekonomik yardım alan ilk sıradaki ülke İsrail’dir. Askeri Destek Fonu, ekonomik yardım ve diğer destek programlarıyla ABD’nin İsrail’e yıllık desteği sekiz milyar doları aşmaktadır. ABD’den sonra 302 adet ile dünyadaki en büyük F-16 filosuna da İsrail sahiptir (Hartung, 2002). ABD ayrıca İsrail’in ihracat yaptığı ülkeler arasında % 35’lik bir oranla açık ara farkla birinci sırada olması ekonomisini de dolaylı olarak desteklediği anlaşılmaktadır (“Isreal Exports, Imports and Trade Partners”, [2020]). ABD bu kadar askeri ve ekonomik yardımlarla İsrail’in savunma gücünün Ortadoğu’da kırılmasını istemediği sonucuna varılabilir. İsrail’in güvenliğinin yanı sıra silah ticaretinin ticari boyutu da çok önemlidir. Rusya ile bir silah rekabeti içerisinde olduğu da açıktır çünkü Hindistan’ın da S-400 almak için Rusya ile görüşmeler başlaması ABD’li yetkililerce bu durumun engellenmesi için dolaylı olarak Act-CAATS yasası ile Hindistan’a

yaptırım uygulamakla tehdit etmektedir (Varghese, 2018). Bir başka neden ise Türkiye'nin kritik silah ve savunma sistemlerine sahip olmaması her zaman Batı'nın kontrolünde ve NATO'ya bağımlı kalacak bir Türkiye politikası olabilir.

Nihayetinde Türkiye'nin milyar dolar harcayarak alacağı bu sistemin hava araçlarına karşı efektifliği ve NATO ve ABD'nin Türkiye ile uzun dönem ilişkilerini nasıl etkileyeceği belirsizliğini sürdürmektedir.

Türkiye'nin coğrafi olarak istikrarsız bölgede bulunması dolayısıyla hava araçları ve füzelere karşı uzun menzilli ve yüksek irtifa sava savunma sistemlerine acil ihtiyaç duymaktadır. Envanterinde bulunan Stingers, Rapiers ve Hawks kısa ve orta menzilli olmakla birlikte ömürleri sınırlıdır. 140 km. menzilli Nike Hercules ise İstanbul'a konuşlanmış ve Soğuk Savaş Dönemi'nden kalma eski teknoloji bir hava savunma silahıdır. Türkiye hava sahasını korumak için çoğunlukla F-16 jetleri ve AWACS erken uyarı sistemlerini kullanmaktadır. Fakat F-16'ların çok fazla uçuş yapması metal yorgunluğuna ve dolayısıyla erken yıpranmasına neden olmakta ve envanterinde alternatif savaş uçaklarının bulunmaması ve sürekli uçuşlar pilotlar üzerine binen stresi yükseltmesi yüksek irtifa hava savunma sistemlerini elzem kılmaktadır (Kıbaroğlu, 2019: 4).

Türkiye'nin uzun menzilli yüksek irtifa hava savunma sistemlerinin tederiği 1991 yılı Körfez Savaşı'na kadar gitmektedir. Türkiye Patriot veya sonrasında ABD, İsrail ve Türkiye Arow-II Hava Savunma Sistemi'ni birlikte geliştirme ve satın alma formülü denese de başarıya ulaşamadı. Sonradan 2009 yılında uzun menzilli yüksek irtifa hava savunma sistemleri tederiği için ihale açtı. ABD'den Raytheon ve Lockheed Martin Patriot'lar için, Çin FD-2000, Rusya S-400 ve Fransız-İtalya ortaklığı Eurosam ise SAMP/T'yi önerdi. En iyi teklifi vererek teknoloji paylaşımını kabul eden Çin firması oldu. Ancak Çin firması CPMIEC ABD'nin yaptırım uyguladığı bir şirketti ve NATO'nun komuta-kontrol ve hassa yazılım ve bilişim sistemlerine karşı bir zafiyet yaratacağını iddia eden Batılı ülkelerinin Türkiye'ye baskısı sonucu Türkiye'nin isteksiz davranması Çin şirketinin ihaleden çekilmesi ile sonuçlandı. ABD ve Eurosam firması yüksek fiyatının yanı sıra teknoloji paylaşımı ve ortak üretime yanaşmaması, teslimat sürecini uzun tutması ve isteksizliği gibi nedenlerden dolayı Türkiye Rusya ile S-400'ler üzerinden anlaşma sağladı. Bunun üzerine NATO Genel Sekreteri silah alımının

ülkelerin kendi ulusal kararı olduğunu fakat NATO dışı ülkelerde üretilen savunma sanayi silah ve materyallerinin alınmasına karşı olduğunu ifade etmiştir (Kibaroglu, 2019: 17).

Türkiye'nin S-400 tedarigi ile yukarıda da belirtildiği gibi CAATSA yaptırımlarına takılabileceği dış ve iç çevreler tarafından ifade edilmektedir. Bu bağlamda F-35 programından çıkartılacağı ve Türkiye'nin 125 adet F-35 alımının iptali söz konusu olabilecektir fakat şimdilik sadece Türkiye'nin F-35 tedarigi askıya alınmıştır ve Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmeye devam ederek F-35 parçalarını üretimine ve teslimatına devam etmektedir. Mart 2020'de Türkiye'nin projeden çıkartılacağı ifade edilmişti fakat uçağın Türkiye tarafından üretilen bazı kritik parçalarını üretebilecek alternatif üretici bulunamaması Türkiye'nin projeden çıkarılmasını engellemektedir (“İşte Türkiye'nin F-35'e Ürettiği Parçalar”, 2020).

Türkiye'nin F-35 programında 9 ortaktan biri olması, 125 adet F-35 siparişi ve 2018 yılı itibariyle Avrupa'daki tüm kullanıcıların gövde ve motor ağır bakımlarının bakım ve onarım üssü Türkiye olması ve kritik parça üretimi gibi nedenlerden dolayı ABD S-400'lerle ilgili ara formüller sunmaktadır (Yeşiltaş, 2017). Bunlardan birisi de S-400'lerin aktive edilmemesidir. Ancak Türk hükümeti acil ve zaruri ihtiyaç duyduğu hava savunma sistemlerini NATO sistemlerinden bağımsız olarak münferitten işlerlik kazandırmakta kararlı açıklamalar yapmaktadır. Ancak 2020 Nisan'ında kurulması planlanan S-400'lerin Covid-19 pandemisi nedeniyle ertelendiği bildirilmiştir ve ABD Dışişleri Sözcüsü R. Outzen ADB uçaklarının uçtuğu hava sahasında S-400'lerin aktive edilmesinin “büyük problem” olarak ifade etmesi ABD operasyonlarına yönelik Türkiye'ye karşı tehdit algısı olduğu izlenimini yansıtmaktadır (“Reuters: Türkiye, S-400 Savunma...”, 2020). Bunun yanı sıra Eurosam ile SAMP/T'nin ortak üretimi için olumlu görüşmeler yapılarak bir anlaşmaya varılsa da ilerleme sağlanmış durumda değildir. ABD sadece F-35 projesi değil bundan sonraki ortak savunma sanayi işbirliği ve ABD'nin Türkiye'ye diğer savunma sanayi ürünlerinin satışında kısıtlamalara gidebileceği yönünde gelişmeler yaşanabilir ve Türkiye S-400'leri aktive etmesi durumunda Türkiye'nin ortak NATO operasyonlarına iştirakine karşı önlemler alınabilir. ABD tarafından uygulanacak yaptırımlar Türkiye'nin bölgede zayıflaması neden olabilecektir fakat bu durum ABD'nin bölgede düşmanlarının güçlenmesine vesile olacaktır ve yaptırımlar sonucunda tek taraflı olarak Türkiye etkilenmeyerek

NATO da olumsuz yönde etkilenebilecektir. Kaldı ki Türkiye ve Rusya genel anlamada savunma alanında işbirliği içerisinde değildir ve S-400'ler Türkiye'nin ulusal kontrol ve yetki sahasında olacaktır ("Canikli: S-400'lerin Kontrolü Tamamen Türkiye'de Olacak", 2020).

Türkiye S-400 alan Çin ve Belarus'tan sonra üçüncü ülkedir. Yunanistan, Bulgaristan ve Slovakya NATO üyesi olmasına rağmen Rus yapımı ve S-400'lerin bir alt modeli olan S-300'lere sahip olması NATO sistemlerinin Rus savunma sistemleri ile birlikte çalışmasının istihbarı olarak sakıncalı olacağı tezi ile çelişmektedir. Türkiye'den başka ondan fazla ülkenin de S-400 alımı ile ilgilenmesi ABD'nin askeri ve ekonomik yaptırım tehdidiyle karşı karşıya olması Türkiye'ye has bir durum olmadığı izlenimini de vermektedir ("Hangi Ülkeler S-300 ve S-400 Kullanıyor?", 2019). Bir NATO müttefiki olan Türkiye'nin bu sistemleri Rusya'dan temin etmesi Rus savunma sanayisinin uluslararası kredibilitésinin artması ve ABD savunma sanayi şirketlerinin uluslararası satışlardaki payının azalmasına neden olacaktır.

Netice itibarıyla Türkiye'nin kararlı bir şekilde NATO'ya ve ABD'ye rağmen Rusya ile yapılan S-400 anlaşması Türk dış politikasında radikal bir değişimin yaşandığını göstermektedir. Bu Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak Rusya ile müttefiklik veya stratejik boyutta derin bir işbirliğine girdiği anlamına gelmeyip **"çok yönlü"** politikası gereği kendi ulusal çıkarları için her ülke ve aktörle işbirliği yapabileceğini göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya bağımlılığı sonucu olarak kırılgan bir hal alan ulusal güvenliği S-400'lerin alınması ile artık tek taraflılıktan çıkacaktır.

Rusya ile ilişkiler sadece ekonomik, ticari veya güvenlik boyutunda seyretmemektedir. Son yıllarda artış gösteren Türk-Rus evlilikleri ve Rusya'da izlenme rekorları kıran Türk dizileri Türkiye'nin yumuşak gücü olarak Rus halkında Türkiye ile ilgili olumlu imaj yaratmaktadır. Evlilikler ve Türk dizileri, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanarak kültürel ve sosyal alanlar açmış ve bu iki toplumun zamanla daha fazla yakınlaşması toplumsal bağların kurulmasını sağlayarak başka diğer alanlarda da iyi ilişkilerin önünü açacaktır. Turizm ticari gelirin ötesinde Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarından birisidir. Ruslar Türkiye'yi ziyaretleri sonrası Türkiye hakkında olumlu izlenimler edinmektedir ve Ruslar için Türkiye en gözde turizm destinasyonlarından biri haline gelmiştir. Kitle iletişim araçları ile siyasi

perspektiften servis edilen Türkiye imajı yerine Türkiye ve Türk halkını yerinde gören Rus toplumunun Türkiye algısı olumlu yönde gelişmektedir ve Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin özellikle sosyal ve kültürel boyutuna katkı sağlamaktadır.

AK Parti Dönemi'nde Türkiye-Rusya arasında işbirliğini zorlaştıran nedenlere baktığımızda ilk karşımıza çıkacak nokta, Rusya'nın Anti-hegemonyacı dış politikası gereği geleneksel rakibi olan ABD'nin bölgede en önemli müttefiklerinden birisi Türkiye'dir ve Türkiye'nin NATO üyesi olması Rusya'nın Türkiye'ye karşı güven sorununa ve ilişkilerde kırılmalığa neden olabilmektedir.

2000'li yılların başlarından itibaren iki ülke özellikle ekonomik ilişkilerin ivme kazanması ile birlikte siyasi ilişkilerde de iyileşme yaşamıştır. 2011 yılından itibaren Arap Baharı ile ilişkiler inişli çıkışlı yeni bir döneme girmiş, Suriye iç savaşı ile bağlantılı olarak uçak krizi, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Karlov suikastı ve Ukrayna krizi ilişkilerde ciddi gerilimlere ve karşılıklı ilişkilerin zedelenmesine neden olmuştur. Ancak anlık reaksiyonlar dışında diplomatik kanallar kapatılmayarak iki ülke bölgesel sorunların üstesinden gelebilmek ve ekonomik ilişkilerin artarak devam etmesi için ilişkilerde olumlu seyire ihtiyaç duymaya devam etmişlerdir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde en zorlayıcı alanlardan biri bölge olarak Güney Kafkasya'dır. Bölgesel sorunlardan birisi Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmiş olması ve çözüm konusunda bir ilerleme sağlanamamış olmasıydı. Türkiye gerek 1915 olayları gerekse Yukarı Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali neticesinde sınırları Ermenistan'a kapatması ve böylece Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin olumsuzluğu Türkiye-Rusya ilişkilerine yansımaları olacaktır.

2015 yılında Çanakkale zaferinin 100. yılında Rusya Devlet Başkanı Putin Çanakkale Zaferi'nin törenlerine davet edilmişti. Ancak Putin davete iştirak etmeyerek Ermenistan'a 1915 olaylarını anma törenine gitmesi ve buradaki açıklamasında "soykırım" ifadesini kullanması Türkiye ile olumlu yönde seyreden ilişkilerine zarar vermiş ve ilişkilerin uzun vadede geleceği hakkında izlenimler sunmuştur (Kazdal, 2018: 54).

Bölgede bir başka önemli gelişme 2008 yılında Rusya-Gürcistan Savaşı ile vuku bulmuştur. Rusya, Gürcistan'a müdahalesini 2000'li yılların başında pasaport politikalarının sonucunda suni olarak oluşturduğu Rus vatandaşlarının varlığını kullanarak savunmuştur. Güney Osteya ve Abhazy bölgelerini, yaptığı askeri müdahale ile Gürcistan'dan ayırarak kendine bağlı uydu devletleri haline getirmiştir (Örmeci, 2020: 131). Türkiye ise bu krizde Gürcistan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Türkiye barış için gayret göstermesi ve yapıcı tavrını bu krizde de ortaya koymuştur. Türkiye Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne bağlı kalarak savaşın sadece Karadeniz ve Kafkasya ile sınırlı kalmasının sağlamıştır. Türkiye NATO üyesi olmasına rağmen müttefiklerinin isteklerini geri çevirerek Montrö Sözleşmesi gereğince "Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin gemileri 21 günden fazla Karadeniz'de bulunamaz ve 45.000 ton ağırlığı geçmemek kaydı ile 9 gemiden fazla gemi bulundurmaz" şeklindeki anlaşma maddeleri uyarınca Montrö'ye bağlı kalmıştır. Türkiye böylece savaş süresince ABD gemilerinin Karadeniz'e girişini sınırlandırmıştır (Kazdal, 2018: 54-55). Türkiye ABD'nin Gürcistan'a yardım götürmesine ve iki adet hastane gemisinin geçişine Montrö şartlarını ileri sürerek izin vermemiştir. Ancak bu kriz sırasında Rusya sınırlarında Türk ticaret mallarını taşıyan araçların geçişinde sorunlar çıkarmıştır (Koçak, 2017: 16). Türkiye ve Rusya Karadeniz'de Montrö Anlaşması'na bağlı kalınması yönünde ortak görüşe sahip olup dolayısıyla Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin ve büyük güçlerin Karadeniz'i mücadele alanına dönüşmesini istemediklerini göstermişlerdir. Ancak Gürcistan Türkiye için son derece stratejik bir konumdadır. Türk dünyası ile arasının Ermenistan sınırları ile kesintiye uğratılmasından dolayı Gürcistan topraklarını alternatifsiz kılmaktadır. Bu yüzden Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu ve TANAP ile Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ekonomik ve stratejik kuşağını meydana getirmişlerdir. Bu kuşağın kırılmaması için Gürcistan'ın istikrarı ve güvenliği oldukça önemlidir.

Türkiye ile Rusya arasında bir diğer sorunsal alan Kırım meselesidir. 6 Mart 2014'te Anayasa Konseyi, 16 Mart 2014 tarihinde Kırım'ın geleceği için referandum yapılacağını bildirdi. Referandumda Kırım ya Rusya'ya bağlanacak ya da 1992 Anayasasında olduğu gibi bağımsız bir devlet olacaktı. 16 Mart 2014 tarihinde oy sandıklarının başında silahlı adamların gölgesinde referanduma gidildi. Meşru ve yasal

olmayan referandumda Kırimlılar % 96 Rusya'ya katılmaya karar verdiler fakat referanduma katılım oranı ise sadece % 35'ti. Kırim Tatar Halk Meclisi Rusya'nın askeri müdahalesi sonrasında Referandumu boykot etti ve referandumu illegal saydı. BM Genel Kurulu'nun 68/262 no.lu kararı ile referandumun geçersiz olduğunu kabul edildi. Uluslararası toplum da referandumun adil ve özgür şartlar altında olmadığını belirterek hukuksuz olan referandumu kınadığını beyan etmiştir. Ancak 18 Mart 2014'te Rusya ile Kırim'ın temsilcileri Kırim Cumhuriyeti'nin Rusya'ya bağlanma anlaşmasını imzaladılar (Teifukova, 2017: 56). Başlarda Putin Rusya'nın Kırim'a askeri müdahale yaptığını kabul etmese de daha sonra belgelerde Kırim'ın ilhaka kadar oluşan süreçleri bizzat kendi kontrolünde gerçekleştiğini kabul etmiştir. Kırim Tatarlarına karşı sindirme politikaları devam etmektedir ve birçok Tatar liderin yurtlarına dönmesi yasaklanmıştır (Teifukova, 2017: 56).

Kırim'ın ilhaki ile Rusya Sivastopol'daki askeri üssü ile Karadeniz'deki donanmasını bulundurma sorununu çözmüş görünmektedir. Ayrıca Ukrayna yaşadığı bu krizle Rusya sorunu derinleşerek Ukrayna'nın AB ve NATO'ya üye olmasının dolaylı olarak önüne geçmiştir.

Türkiye Kırim'ın Rusya tarafından ilhak edilmesini kabul etmemiş ve Ukrayna'yı uluslararası sınırlar içerisinde kabul görmüş hali ile tanımaktadır. Türkiye için Kırim'da en hassas konulardan birisi Kırim'da bulunan Tatar Türkleridir ve onların hak ve hukukunun korunması, atalarından kalan miras topraklarda Ukrayna'ya bağlı özerk statülü Kırim'da yaşamlarını sürdürmesidir. Kırim'ın Rusya tarafından ilhak edilmesini Kırim Türkleri kabul etmemiş ve Kırim Türklerinin güvenli bölgelere Türkiye Büyükelçiliği tarafından taşınması için çalışmalar sürmektedir ("Büyükelçi Güldere: Türkiye'nin Kırim'ın ...", 2020).

Bir başka açıdan Türkiye-Ukrayna ilişkileri ise Kırim'ın ilhaki ile olumlu yönde ilerleme kaydetmiştir. Türkiye Kırim sorununda başından beri Ukrayna'yı desteklemektedir. Türkiye'nin 200 milyon lira askeri destek kapsamında hibe yapması, 6 adet Bayraktar TB-2 SİHA/İHA satışı gerçekleştirmesi savunma sanayide işbirliğini geliştirmektedir ("Türkiye'nin 200 Milyon Hibe Edeceği...", 2020). Yeni ve üst versiyon SİHA olan Akıncı'nın motor ekipmanları Ukraynalı üretici olan Motor Sich tarafından sağlandığı bilinmektedir ("Türk Yapımı Akıncı İHA'nın Motoru

Ukrayna'dan", 2019). Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelensky Ukrayna ordusunun Türkiye'den yardım alacağını ve Türkiye'nin ihtiyacı olan kargo uçağı AN-178 konusunda işbirliği yapacağını açıkladı ("Türkiye'den Kritik Hamle ...", 2020). Devlet uçak şirket Antonov ile Türkiye'nin ortak uçak üretimi Türkiye'nin uçak motoru alanında eksikliğini gidermesi, Ukrayna'nın da Antonov'un ayakta kalabilmesi için oldukça önemli olup iki ülke için de kazan-kazan modeli yaratacaktır.

Rusya-Türkiye ilişkilerinde Ukrayna, Türkiye için Kırım Türklerinin durumu dolayısıyla hassas bir konu olmasının yanı sıra oldukça önemli kozlar sunmaktadır. Türkiye'nin Ukrayna'yı askeri, siyasi ve ekonomik olarak desteklemesi Rusya'nın hoşuna gitmeyecektir tıpkı Suriye'de Türkiye açısından Rusya'nın Esad'ı desteklemesi gibi. Bu bakımdan her iki ülke Suriye'de ve Ukrayna'da adımlarını daha dikkatli atmaz zorundadır. Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin ardından AB ve ABD Rusya'ya ambargo uyguladığı dönemde, Türkiye'ye de ambargo uygulaması yönünde yapılan baskılara karşı gelmiş ve ambargo uygulamamıştır. Bilakis iki devlet karşılıklı ticaretlerinin artarak devam edeceği vurgusu yapmıştır. Bunun sonucu olarak Avrupa ve ABD basınında Putin ve Erdoğan'a yönelik "diktatör" ithamının yapıldığı görülmüştür ("Türkiye-Rusya İlişkileri", 2015). Sonuç olarak Türkiye Kırım'ın ilhakına karşı durmasına ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmasına rağmen Rusya ile özellikle ticari olmak üzere ilişkilerinin kötüleşmesine izin vermemiştir.

İki ülkenin ilişkilerini daha da ileri götürmenin önündeki en büyük engellerden birisi de iki ülkenin jeopolitik olarak birbirine rakip olmasıdır. Güney Kafkasya, Ortadoğu ve Karadeniz'de iki ülkenin işbirliği yaptığı aktörler birbirine rakip pozisyon alması Türkiye-Rusya ilişkilerini zor ve karmaşık hale sokmaktadır ve iki ülke arasındaki jeopolitik rekabet Rusya'nın kararlı adımları ile daha da keskinleşerek Rusya lehinde gelişme gösterse de Türkiye'nin savunma sanayide attığı adımlar ve ekonomik kapasitesini artırma eğilimi rekabeti dengeleme yönünde gelişim göstermektedir.

Arap Baharı ilk patlak vermesi ve ardından devam eden süreçte Rusya statükodan yana duruş sergilerken Türkiye halkların taleplerinin yerine getirilmesi yönünde gelişmelere taraf olmuştur. Bugün Ortadoğu'da Suriye, Kıbrıs, Mısır ve Libya'da destekledikleri aktörlerin rakip olması Türkiye ve Rusya karşılıklı ilişkilerine zarar vermemesi için azami gayret gösterecekler de pozisyonlarını karşı tarafta almaları

ilişkilerde mutlaka zor süreçlerin yaşanacağına dair fikirler sunmaktadır (Koçak, 2017: 15). Nitekim 24 Kasım 2015 tarihinde Türk F-16 tarafından Türk hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının düşürülmesi ile yaşanan Jet krizi Türkiye-Rusya ilişkilerine önemli bir darbe vurmuştur. Türkiye-Rusya ilişkilerinde dönüm noktalarından Suriye krizi ve 15 Temmuz darbe girişimi alt başlık altında ayrıca incelenecektir. Kısacası AK Parti Dönemi'nde Rusya ile ilişkiler bugüne kadar tarihte görülmedik şekilde yoğun, kompleks ve olumlu yönde ilerleme göstermiştir.

4.7.1. Türk Dış Politikasında Değişim ve Dalgalanma

2003 ve 2009 yılları arası Başbakan Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika danışmanı, 2009-2014 yıllarında dışişleri bakanı ve 2014-2016 yılları arası AK Parti Genel Başkanı ve başbakan olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu AK Parti iktidarı döneminde Türk dış politikasına yön veren en önemli şahsiyetlerden birisi olmuştur. Davutoğlu kaleme aldığı “Stratejik Derinlik” kitabında son iki yüz yıldır geleneksel hale gelmiş Türk dış politikasına birçok yönden eleştiriler yönelmiştir. Osmanlı'nın gerileme döneminden beri Türk dış politikası egemenlik sahasında “**mutlak hakimiyet-mutlak terk**” politikası izleyerek kaybettiği bölgeler ile tamamen irtibatını kesmiş, yeni savunma hatları telaşı içerisine girdiğini ifade etmiştir. Ortadoğu'nun kaybedilmesinden sonra doğuya sırtını çevirerek komünist bloğa karşı Batı'nın sadık üyesi haline geldiği ve 500 yıl elinde tuttuğu bölgelere yabancılaştığı yönünde eleştirilerini sürdürmüştür. Davutoğlu (2011: 53-58), Türkiye'nin dış politika zaaflarının kaynağını psikolojik hazırsızlık, stratejik teori ve ufuk yetersizliği, değişen dinamik şartlara adepte olamayan statik diplomatik söylem ve Türkiye'nin dış politika gereksinimleri ile iç siyasi kültür arasında uyum ve ahengin olmayışına bağlamaktadır.

Davutoğlu (1997: 6) bölünmüş benlik ve tarih bilincine vurgu yaptığı “Medeniyetlerin Ben-İdarki” makalesinde Türkiye'nin tarih, kültür ve geleneği batı-dışı olmakla birlikte Batı'nın bir üyesi yapılmak istenmesi ve bunun topluma dayatılmasının stratejik zihniyette radikal bir kırılma yaşanması ile kimlik bilincinin yıpranmasına neden olduğunu belirtmiştir. Bir medeniyet kurmak isteyen Türkiye katılmak istediği medeniyet tarafından reddedilmektedir. Ancak makalenin özünde benliğine yabancı kültür dayatılması ve dönüşüm yaşatılması istenen toplumların yüzyıllarca genlerine sinen kültüre mutlaka içsel olarak geri dönüşüm yaşayacağını ima etmektedir.

Davutoğlu, Türkiye'nin Doğu ve İslam kültürünün önemli bir parçası olduğunu ve İslam coğrafyasında medyana gelen ve gelebilecek değişim ve gelişmelerde aktif olarak yer alacağının izlenimini hatırlatmaktadır.

AK Parti Dönemi'ne kadar Türklük ve Türk milliyetçiliği en etkili kimlik oluşturucu ideolojydi. Milli bilinç oluşturmak için cumhuriyet ulus-devlet yaratmalıydı. NATO'nun ve Batı'nın güvenlik şemsiyesi altında olması Türkiye'yi bölgesinden kopardı ve Soğuk Savaş Dönemi'nde ideolojik kamplaşma ile birlikte Türk dış politikası hareket edebilecek bir nitelik kazanmadı ve böylece dış politikada Kıbrıs sorunu ile Türk-Yunan ilişkileri kapsamından çıkamadı (aman, 2020: 81).

Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi'nde jeopolitiğini dinamik bir şekilde yeniden yorumlamadı ve jeopolitiğin değişen durumlarına göre kendini uyarlama cesaretini gösteremediğinden statik bir jeopolitik mantıkla hareket etti ve böylece Türkiye dış politikası dar bir kalıba sıkışmıştır. Davutoğlu, Jeopolitiğini statükoyu korumak için hareket etmesi zamanla jeopolitiğin sunduğu fırsatlarından ve avantajlarından faydalanamaz hale geldiğini vurgulamıştır (Davutoğlu, 2011: 116-117).

AK Parti Dönemi Türk dış politikası ifade edilen kavramlar açısından incelenmesi önemli fikirler verecektir ve Türk dış politikasının değişimi ile ilgili olarak yeni olanın kavramsal söylem ve dış politika dili ile daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır.

“**Merkez lke**” söylemi Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü olduğuna itirazı ifade etmektedir. Batı'nın ileri sürdüğü Türkiye'nin köprü ülke olduğuna dair gönderme Batı tarafından Türkiye'nin doğu ile ilişkilerinde Batı değerlerini rol model olarak sunan bir Batılı, Doğu'nun ise küçük grlen özelliklerini taşıyan Doğulu olarak algılanmasının bir sonucudur. Türkiye batı-doğu arası bir aktarım aracı değil, çok taraflı hareket kabiliyeti ile “**düzen kurucu**” ve yapıcı bir devlet olduğunu savunur. “**Vizyon odaklı**” dış politika bekle-gr ve reaksiyoner politika anlayışına karşı “**proaktif diplomasi**” ile ileri görüşlü bir dış politikayı işaret eder. Bir bölgede sadece krizlerde rol almak yerine krizlerin meydana gelmediği durumlarda da o bölgeye yönelik politika geliştirilmesini içerir. Türkiye'nin Latin Amerika, Doğu Asya ve Afrika açılımları bu perspektifin bir sonucudur. Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'ne geçici ye seçilmesinde Afrika lkelerinin tamamının oylarını alarak seçilmesi vizyon odaklı dış politikanın bir yansımasıdır (Yeşiltaş, 2011: 13-18).

Türkiye son dönemlerde ortaya koyduğu dış politika ile ABD ve NATO'ya bağlılığı ifade eden tek boyutluluktan karşılıklı bağımlılık ve **“çok boyutlu”** bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ortadoğu'da **“tarafsız gözlemci”** pozisyonunda olan Türkiye **“proaktif bölgesel oyuncu”** konumuna geçiş yapmıştır. Türkiye tarihsel müttefikleri olan ABD ve AB ile ilişkilerinde bozulmaya izin vermek istememiş kurulan köprüleri muhafaza etmeye özen göstermiştir. Ancak önceki dönemlerde olduğu gibi tek taraflı ABD ve AB çıkarlarına hizmet edecek şekilde bir dış politika izlemeyi bırakacağı yönündeki iradesini yeni söylemler ile ifade etmektedir. ABD ile **“dengeli karşılıklı bağımlılık”**, AB ile **“entegrasyon arayışı”** söylemleri ile ilişkilerine yeni bir boyut kazandırma niyetindedir. Türkiye, AB ile ilişkilerinde kendini **“cephe ülke”** veya Doğu ile Batı arasında köprü vazifesi gören bir ülke olarak değil, çevresinde düzen, istikrar ve güven tesisi eden aktif ve özgüveni yüksek **“merkez ülke”** olarak kendini konumlandırmak istemektedir. Türkiye komşu ülkeler ile de **“aktif barış ve işbirliği”** ile **“komşularla sıfır sorun”** politikasını ileri sürmüştür. Komşular ile sıfır sorun, hem Türkiye'nin komşuları ile kendi sorunlarını hem de komşularının üçüncü ülkeler ile yaşadığı problemlere çareler ve çözüm üretmeye yönelik bir dış politika ortaya koymak istemektedir. Bu çerçevede Türkiye Suriye-İsrail ve ABD-İran arasındaki sorunları gidermeye yönelik arabuluculuk diplomasisi yürütmüştür (Duran, 2008: 387-390). Komşularla sıfır sorun politikası AK Parti Dönemi'nde en çok üzerinde durulan, tartışılan ve konuşulan dış politika yaklaşımı olmuştur. “Türkiye'nin üç tarafı denizlerle, dört tarafı düşmanlarla çevrilidir” algısının yarattığı defansif anlayıştan çıkmayı ve karşılıklı iyi ilişkilerle Türkiye'nin etrafında istikrar kuşağı oluşturmayı amaçlamıştır.

“Ritmik diplomasi” diplomasinin aynı anda farklı alanlarda yürütülmesini öngören bir taktik uygulamadır. Türkiye'nin operasyonel dış politika sürdürmesi bakımından ritmik diplomasi uluslararası örgütlerde küresel ve bölgesel hususlarla ilgili bir aktör olarak etkin katılımını amaçlamaktadır. Bu Türk dış politikasının statik pozisyonundan dinamik bir sürece geçişi, küresel anlamda meydana gelebilecek meseleleri günlük takip ve uyum içerisinde bir politika sürdürmesini sağlayacaktır. **“Mekik diplomasisi”** kriz ve çatışma durumlarında meselenin tarafları ile kısa süre içerisinde seri diplomatik görüşmeler gerçekleştirilerek sorunların diplomasi yolu ile çözülmesi anlamına gelen bir diplomasi yöntemidir. Türkiye'nin 2003 yılında Irak

Savaş'ı öncesinde Irak'a komşu ülkeler ile toplantılar tertipleyip savaşı önleme adına yapılan bir dizi görüşmeler gerçekleştirilmesi mekik diplomasisine örnek verilebilir (Yeşiltaş, 2011: 16).

AK Parti iktidarı ile ivme kazanan çok boyutlu dış politikanın bir gereği olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika başta olmak üzere Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerde siyasal temaslar ve faaliyetler hızla arttı. Afrika'ya açılımı gündemine alan hükümet **“Afrika İnisiyatifi”** 2005 yılından itibaren gözle görünür bir şekilde yükselişe geçti. Afrika'ya açılım projesi eski Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından gündeme getirilmişti fakat o dönemlerdeki koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlığı ve 1998 ile 2000 yılında yaşanan ekonomik kriz projenin kağıtta kalmasına neden olmuştur. 2005 yılını Türk Hükümeti **“Afrika Yılı”** olarak ilan etti (Afacan, 2013: 48). Afrika'da ticari fırsatlar büyümenin önemli bir kaynağı olarak görüldü ve Afrika'ya açılım özellikle küçük ve orta büyüklükteki Türk şirketlerinin ekonomik büyümesinin motoru olarak düşünüldü. Açılımın en önemli nedenlerinden birisi Türkiye'nin ihracatını dolayısıyla ekonomik büyümesini, istihdamının artmasını ve Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin portföyünü çeşitlendirmek olmuştur. Afrika ile 2003 yılındaki ticaret hacmi 3,6 milyar dolarken 2011 yılında 17 milyar dolara yükselmiştir. 2018 yılında Türkiye'nin Afrika'ya ihracatı 11,7, ithalatı ise 8,9 milyar dolara ulaşmış ve Türk işadamlarının kıtaya toplam yatırımı 6,2 milyar dolara yükselmiştir (**“Türkiye-Afrika İlişkileri”**, 2018). Türkiye siyasal olarak da Afrika'ya önemli değer yüklemektedir. 2005 yılında Afrika Birliği'ne Gözlemci Ülke statüsü elde etti ve 2008 yılında Afrika Birliği Türkiye'yi **“stratejik ortağı”** ilan etti. Aynı yıl Afrika Birliği **“Birinci Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi”**ni İstanbul'da düzenledi. 49 Afrika ülkesi ve 11 bölgesel ve uluslararası örgütlerin katılımı ile gerçekleşen zirve ekonomik, siyasal ve kültürel alanda işbirliğini pekiştirdi (Afacan, 2013: 50). Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Türkiye'nin Afrika'ya verdiği öneme binaen toplam 54 ülkeden meydana gelen Afrika'da Türkiye'nin 42 büyükelçiliği olduğunu ve hedeflerinin 50'ye çıkartmak olduğunu vurgulamıştır. THY ise Afrika'ya Türkiye'den 55 destinasyona uçarak önemli bir temas faaliyetini yerine getirmektedir (**“Türkiye'nin Afrika'da 42 büyükelçiliği var...”**, 2020). Türkiye Afrika'ya açılımının meyvesini 2009-2010 yıllarında Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'ne geçici üye seçilmesinde tüm Afrika ülkelerinin oylarını alması ile toplamaya başlamıştır (Afacan, 2013: 51). Türkiye Afrika açılımını **“hegemonik**

/kolonyal değil kapsayıcı dış politika” çerçevesinde sürdüreceğini birçok kez üst düzey görüşmelerde ve toplantılarda ifade etmektedir (Aydın, 2013: 238). Batı'nın Afrika'ya uyguladığı kolonyal ve emperyal politikaya karşı olduğu ve Batı'nın Afrika'ya sergilediği yaklaşımdan farklı olarak Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinde karşılıklı çıkarın temel alınacağı ve Türkiye Afrika'nın gelişmesi için birçok yatırım yapması üzerine inşa edilecek bir politika tesis etmeyi arzuladığını vurgulamaktadır.

AKP Dönemi'nde 2009 yılı ile birlikte 1952 yılında NATO'ya katılması ile müttefiki olan ABD ile ilişkilerinde değişim yaşanmaya başlanmıştır. ABD'nin bazı temel dış politika saç ayakları vardır. Bunlardan biri de İsrail'in güvenliği sağlanmasıdır. Türkiye-ABD ilişkilerinin bu bakımdan Türkiye-İsrail ilişkileri çerçevesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu yüzden Türkiye ve İsrail aynı bölgenin birer ulus devleti olmasından dolayı İsrail'in dış politikasındaki Türkiye'nin konumu Türk-Amerikan ilişkileri ile paralellik gösterecektir. Erdoğan'ın Filistin-İsrail arasındaki arabuluculuk rolü İsrail'in sürekli oyalama taktiği ve sözlerinin arkasında durmaması ve nihayetinde İsrail'in Lübnan'ı vurması ile Türkiye'nin tutumunda ve politikalarında değişiklik yaşanmaya başlamıştır. Bunun bir yansıması en net ve sert bir şekilde Davos'ta **“one minute”** ile zuhur etti. Bu çıkışın ardından sonra Gazze'ye yardım taşıyan Mavi Marmara olayıyla Türkiye-İsrail ilişkileri büyük bir darbe aldı. Uluslararası sularda hiçbir silah taşımayan bir yardım filosundan Mavi Marmara gemisine İsrail hukuk dışı bir saldırı gerçekleştirerek ve on aktivistin öldürülmesi ile sonuçlanan olay ile Türkiye-İsrail ilişkileri tamamen kesildi. Ancak Türk, İsrail ve ABD'li yetkililerce bu yardım filosunun sonunda Gazze'ye değil, Mısır'ın Al-Arish Liman'ına varacağı düşünülüyordu (“Report On The Israeli Attack On The Humanitarian Aid...”, 2018). Yardım ve Gazze blokajını kırmaktan ziyade amaçları Gazze'yi dünyanın gündemine taşımak ve farkındalık yaratmaktı.

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki donma ile Türkiye-ABD ilişkileri de aynı şekilde Obama'nın arabuluculuk diplomasisi ve ılımlı siyasetine rağmen aşağı yönde seyir izlemiştir. Erdoğan'ın açıkça dünyanın gözü önünde İsrail'i hedef alan sert söylemleri ABD-Türkiye ilişkilerini de etkilemektedir.

Bu gelişmelerin yanı sıra Türkiye-ABD ilişkileri bazı kırılmalar yaşamaya devam etmiştir. Nükleer zenginleştirme programı girişimleri ile İran'a uygulanacak olan

yaptırma Türkiye ve Brezilya BM Güvenlik Konseyi'nde İran lehine oy kullandı (Sinkaya, 2010: 69). Ardından Arap Baharı ile meydana gelen gelişmelerde Türkiye'nin İhvan'ı desteklemesi Türkiye-ABD ilişkilerinde gerilemeye sebep olacak nedenlerden birkaçı daha yaşanmıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda ABD'nin bazı önemli basın yayın organlarında özellikle Erdoğan ve Türkiye aleyhtarı yazılar yayınlanmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye'nin ABD ve İsrail'i karşısına alarak Filistin meselesini sahiplenmesi Arap dünyasında sevinçle karşılandı. Fakat Türkiye'nin Müslüman ve Arap halklar arasında kazandığı saygı ve teveccühten rahatsızlık duyan Batı ve bazı Arap siyasi elitlerin Türkiye'nin yeni Osmanlı hülyalarına kapıldığını gösteren makaleler yayınlaması ile Arap halklarının Türkiye'ye duyduğu sempatinin önüne geçmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Danfort, 2016; "A New Ottoman Empire", 2018).

Bu olaylar silsilesi ile Türkiye-ABD ilişkilerinde değişiklik yaşanmaya başladı fakat asıl radikal değişim Suriye iç savaşı ile birlikte ABD politikalarının Türkiye'ye olumsuz etkisi ve 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında yaşananlar ile meydana gelmiştir. Türkiye'nin Batı temelli dış politikasının yerine özellikle Rusya ile iyi ilişkiler kurarak çok yönlü dış politika uygulaması Batı'da şaşkınlık yarattı.

Bunun üzerine uluslararası ve yerel mecralarda Türkiye'nin dış politikasında eksen kayması yaşadığına dair yorumlar ve görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi de AK Parti Hükümeti'nin İslami referansları kullanarak iç ve dış politikadaki söylemleri ve Batı'nın İslam Medeniyeti'ne ve coğrafyasına saldırıları ve işgallerini açıkça eleştiren ve bunu her platformda dile getiren Erdoğan'ın tutum, söylem ve davranışlarıdır. Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı Peres'i Gazze'de İsrail'in masum insanları öldürdüğü ve orantısız güç kullandığını set bir şekilde ifade etmesi ilk kez Türkiye'nin müttefik gördüğü İsrail'i en üst perdeden basının önünde küçük düşürücü şekilde eleştirisine şahit olunmuştur. Dahası Türkiye'nin Ortadoğu'da ikili ve bölgesel ilişkilerini geliştirmek için Suriye ile görüşmesi ve Erdoğan'ın Libya ve İran ziyaretleri Türkiye'nin dış politikasında eksen kayması olarak analiz edilmiştir (Aydın, 2013: 236). Türkiye'nin Afrika açılımı, Ortadoğu ile bölgesel işbirliği içerisinde ekonomik ve siyasi entegrasyon arayışları ile **"ekono-İslamik politika"** gayretleri elbette Türkiye'nin Batı'dan koptuğu anlamı taşımaz (Aydın, 2013: 237).

Ancak Türkiye, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için çok yönlü dış politikası gereği bölgesindeki sorunların çözümü ticaretin bölge içi harekete geçmesine olanak sağlayacağını düşündü. Bu durum Türkiye ile Batı'nın çıkarlarının çatışması Batı tarafından ciddi bir rahatsızlığa neden oldu. Ayrıca Erdoğan'ın ABD ve İsrail'in hedefindeki İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ı sıcak bir karşılama ile ziyaret etmesi ve Batı'nın potansiyel düşman olarak gördüğü Libya ziyareti Batı'da Türkiye'nin eksen kayması olarak sıkça işlendi ("Erdoğan Ahmedinejad İle Görüştü", 2009). Ancak Türkiye AB üyeliği için oldukça yoğun bir şekilde çalışarak sorumluluklarını yerine getirmiş ve hatta tarihinde ilk kez AB Bakanlığı ihdas etmiştir. NATO ile ilişkilerinde ise sorumluluklarını yerine getirmede de imtina göstermeyen Türkiye ulusal çıkarları için dış politikasını tek yönden farkı taraflara da yönelmesi bir eksen kaymasından ziyade **"eksen genişlemesi"** olarak değerlendirmek gerekir.

Çaman (2020: 89)'a göre Türk dış politikası AK Parti Dönemi'nde iki farklı dönemli olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. 2002-2010 yılları arası reel politik şartlar ile pragmatik bir işbirliği dönemi yaşanırken 2010 yılından sonra sürdürülen aksiyoner bir dış politika görülmektedir (Çaman, 2020: 89).

2010 yılına kadar tarihsel olarak komşularla biriken sorunların çözümünde ve sıkı ekonomik işbirliği içerisinde bulunmuş ve İran, Irak, Suriye ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Bölgeye ait sorunlarda arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuş ve barışı destekleme gayretleri ile dünyada önemli bir prestij elde etmiştir. **"İşbirliği eksenli dış politika"** ile özellikle uzun yıllar boyunca Ortadoğu ile ticari ve ekonomik ilişkileri yükselterek Türk ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. AK Parti Türkiye'nin gelecek vizyonu için 2023 yılında dünyanın en büyük on ekonomisinden birisi olması ve bölgesinde merkezi güç haline gelme hedefini koymuştur. Türkiye, bu hedefini geçmişteki gibi sırtını Batı'ya dayayarak, Batı'nın biçtiği rolü yerine getiren bir ülke olarak geleceği için belirlediği hedeflere erişmesini pek mümkün görmedi. Batı'nın itaatkar bir uydusu olmak Türkiye'nin tarihsel perspektiften geleceğine yönelik arzuları ile çelişmektedir. Bu durumun farkında olan Türkiye Batı merkezli politikasına alternatifler üretmeye başladı. Alışlagelmiş Türkiye'den farklı bir Türkiye ile karşılaşmak ve Türkiye'yi eşit seviyede muhatap almak Batı'nın da umduğu bir durum değildi. Ancak Türkiye üzerine yapılan eksen kayması analizleri ve yorumlar Türkiye'nin İsrail'in bölgede saldırgan politikalarına karşı koymaya çalışması ile eş

zamanlı olarak meydan gelmesi manidar olmaktadır (İnat, 2014: 3). Fakat 2020 yılında ekonomisinde ciddi daralma yaşamaya başlayan Türkiye ticari olarak bağımlı olduğu Batı'ya “geleceğini Avrupa'da gördüğü” mesajını tekarar ifade etmesi dış politkada dalgalanma yaşadığını açıkça göstermektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da sorunların çözümüne yönelik ve işbirliğine dayalı izlediği dış politika Arap Baharı'nın patlak vermesi sonucu Türkiye'nin gelişmelere reaksiyon göstererek aktör tercihlerine yönelmesi karşı aktör ve devletler ile arasının açılmasına neden olmuştur. Arap Baharı'ndan önce belki de terör örgütleri hariç her aktör ve devletle ve bölgede etnik, dini ve mezhepsel olarak her unsur ile iyi ilişkiler kurup olumlu gözle bakılan Türkiye Arap Baharı ile birçok devlet ve aktörleri kendine karşı birleşmesine neden olmuştur.

Arap Baharı öncesi Ak Parti iktidarı bölgede komşularla sıfır sorun politikasının yanı sıra bölgesel barış, istikrar ve Ortadoğu'da düzen kuruculuk gibi değerler üzerinden olumlu bir süreç yürütmekteydi. Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası ve AK Parti Hükümeti'nin İslami kimlik ile Ortadoğu ülkelerine din kardeşliği yaklaşımı Türkiye'nin ticaretine ile siyasal ve kültürel alanlarda olumlu katkılar sağladı ve ayrıca Arap ülkeleri Türkiye'yi İslami liberalizmin iyi uygulandığı bir model ülke olarak gördü. Ancak Arap Baharı Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikasının revize edilmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin Arap Baharı'nın yaşandığı hükümetlere karşı Arap isyancılara yönelik verdiği desteği Davutoğlu “**demokratik vizyon**” olarak ifade etmektedir ve Türkiye bölgesinde yaşanan Arap Baharı ile birlikte oyun kurucu bir konsepte girdiği iddia edilmiştir (Çaman, 2020: 89).

Arap Baharı'nda Türkiye'nin pozisyonu ve davranışları planlı ve istekli bir düşüncenin ürünü değil, tedrici ve tepkisel durum ile gerçekleşmiştir. Arap Baharı Türkiye'nin umduğu veya beklentisi içerisinde olduğu bir durum değildi ve ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu'da böylesi bir duruma dönük ne bir tecrübesi ne de bir planı vardı. (Gözen, 2011: 13).

Türkiye Arap Baharı'na yaklaşımı aşama aşama gelişerek sonunda tamamen ayaklanan muhalefetin yanında pozisyon almıştır. İlk önce temkinli, çekingen ve tereddütlü bir tavır sergilemiş sonrasında yönetime karşı isyan edenler ve rejim arasında arabuluculuk yapmış ancak yönetimleri demokratikleştirme yolunda ikna edemeyince

muhalif ayaklanmacıları desteklemeye başlamıştır. Türkiye'nin geleneksel dış politikası olarak “**Arapların işine karışma**”, “**bekle-gör**” ve 1960'lardan itibaren “**tarafsızlık**” ilkesi gereği Ortadoğu'da meydana gelen çatışmalardan kendini uzak tutabilmiş ve taraf olmamıştır. Yine Arap Baharı'nın başında da geleneksel dış politikasını sürdürmüştür (Gözen, 2011: 14). Türkiye başlarda Tunus'ta Bin Ali'nin gitmesini istese de istikrarlı bir politika gerçekleştiremedi. Mısır'da ise halk ayaklanmasının ilk sekiz günü hiç tepki göstermedi ve sessiz kaldı. Mübarek ile de temaslarını muhafaza ettiğinden dolayı iç ve dış mecralarda tepkiler yükselmeye başladı. Muhalifler tarafından yana olunması gerektiği yönünde kamuoyu baskısı oluştu ve özellikle ABD ile diplomatik görüşmelerde Mübarek'in bırakması yönünde açıklamalar gelmesi ile Mısır'da Müslüman Kardeşlere destek vererek Mısır'ın demokratikleşme sürecinin arkasında oldu. Libya'da Türkiye önce sorunun barışçıl yönde çözülmesi için gayret sarf etti. Ancak ülke iç savaşa doğru sürüklenirken NATO'nun müdahale etmesi gündeme geldi. Türkiye buna karşı çıktı fakat Fransa ve İngiltere Libya'ya hava saldırısına başladı. Erdoğan Batılı ülkelerin Libya'da petrol için çalıştığını ifade etmiş ve Batı sömürgeciliğinin tekrar revize edilerek Ortadoğu'yu yeni bir sömürge alanına dönüştürme gayretleri olduğunu düşünmüş ve NATO'nun bu kez devreye girmesi gerektiğini işaret etmiştir. Türkiye NATO için İzmir hava üssünü açtı ve Akdeniz'e de donanmasını sevk etmiştir ve böylece Fransa'nın Libya'da alan kazanmasının önüne geçmiştir fakat sürecin sonunda Türkiye Libya'da muhalefeti desteklemeye başlamıştır (Gözen, 2011: 3-15). Geleneksel Türk dış politikası olan Ortadoğu ülkelerinin içişlerine karışmama ve kendi aralarındaki husumetlerde tarafsız olma ilkesi bir kenara bırakılmış oldu.

Türkiye Arap Baharı sürecinde Batılı müttefikleri ile aynı safta yer alması Türkiye'ye atfen ortaya sürülen eksen kayması gerçeği yansıtmadığı da böylelikle ortaya çıkmıştır. Rusya, Çin ve İran Suriye ve Libya'ya dış müdahale yapılmasına karşı çıkması ve Batı'ya karşı bir diğer kutbu oluşturması Türkiye'nin ekseninin kaydığı mecrada olmadığını kanıtlamış ancak kendi ulusal çıkarları da Batı ile uyumlu olduğu ve zamanla bunun değişkenlik gösterdiği ortaya çıkacaktır.

Bölge ülkelerinden İran ile Türkiye'nin olaylara bakış açısının farklılığı ortaya çıktı. Türkiye ayaklanmaların iç dinamikler ve demokrasi taleplerinin karşılanması üzerine çıktığını savunurken İran protestoların ve ayaklanmaların dış müdahale sonucu

meydana geldiğini düşündü (Öncel, 2015: 24). Ancak gerçekte her iki görüş de doğru olup iç dinamikler ile dış müdahale sonucu meydana gelen Arap Baharı İran ve Türkiye arasında sadece ideolojik farklılıklardan değil rekabetçi jeopolitik çıkarların olduğunu da ortaya koymuştur.

Sonuç olarak AK Parti Dönemi'nde Türk dış politikası retorik olarak değil geleneksel statükocu dış politikasından uzaklaşarak aktif ve çok yönlü dış politikaya evrilmiştir. Ancak Yeni dış politika fırsatlar sağlamanın yanı sıra tehditleri ve riskleri de beraberinde getirerek Türkiye'ye kazanımlarla birlikte külfetleri de yüklemiştir.

4.7.2. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Dönüm Noktaları

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler özellikle Suriye krizi ve 15 Temmuz darbe girişimi ile ivme kazanmıştır. Suriye'de rakip aktörleri destekleyen iki ülkenin çıkarları ve ulusal güvenlikleri gereği daha fazla karşılıklı diplomasiye ihtiyaç duymaktadırlar. 15 Temmuz darbe girişiminde Rusya'nın takındığı tavır Batı'nın aksine net olması Türkiye ve Rusya arasında güven bağlarını güçlendirmiştir.

4.7.2.1. Suriye Krizi

Suriye 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmış fakat Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye İngilizlerine eline geçmiş, ardından Fransa 26 Temmuz 1920'de Suriye'yi işgal etmiştir. 1923 yılında Milletler Cemiyeti Suriye'de Fransa otoritesini resmi olarak onaylamasının ardında Fransa Mandası haline geldi. 1920-1936 yılları arasında Fransa Yüksek Komiserliği tarafından baskıcı bir şekilde Suriye yönetildi ancak halk Fransız yönetimine karşı sürekli başkaldırı ve isyanlarla karşı duruş sergiledi. Fransa 1936 yılında Fransız askerlerinin kalması şartıyla Suriye'nin bağımsızlık anlaşmasını imzaladı ve 1946 yılında II. Dünya Savaşı sonrası ağır ekonomik yükten dolayı Suriye'den tamamen çekildi (Özden, 2016: 1032).

Suriye'de Baas Partisi'nin 1963 yılında iktidarı ele geçirmesi geleneksel Sünni tüccar, toprak ağaları ve ulemanın zayıflamasına neden oldu ve Suriye'de güç düzeni radikal bir şekilde değişti. Sünni tüccarlar ve onların İslamcı ortakları kaybettikleri gücü tekrar kazanmak için mücadeleye girişti. Hafız Esad mezhebi bir yandaş yaratmaya çalıştıysa da İslamcılar ve Sünniler mücadeleden vazgeçemediler. Baas rejimi 1980'lerin başında Suriye'deki Müslüman Kardeşlerin 10.000 üyesini öldürdü, kalan üyelerini ya

hapse attı ya da zorla sürgüne gönderdi. Rejim ılımlı İslam'ı ve seküler yaşamı ülkeye yerleştirmeye çalıştı. Ülkede siyasal İslam'ın kurumlarını ve cemaatçi yapısını kırmak için yüzlerce yeni cami inşa etti ve birçok modern dini okullar ve enstitüler açtı. Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ekonomik liberalleşme politikasına giden Suriye İslamcılarının yeniden yükselişine sebep oldu (Joya, 2012: 30). Baas rejiminden rahatsız olan İslamcılar yasadışı ve gizli örgütlenmeleri devam ediyordu. İslamcılar ekonomik liberalleşme ile güç kazandılar ve halihazırda çıkacak bir kargaşada iktidar mücadelesine hazırdılar.

17 Aralık 2010 yılında Tunus zabıtalılarının 26 yaşındaki seyyar manavlık yapan Buazizi'nin mallarına el koyması ve kötü muamele yapması sonrasında Buazizi belediye binasının önünde kendisini yakması ve ölümünden önce “yoksulluğa son, işsizliğe son” diye bağırması Tunusluların sokağa dökülmesine, protesto gösterileri yapmasına neden oldu. Tunus'ta başlayan protesto gösterileri Arap Baharı'nın fitilini ateşleyerek 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali rejimi devrilmiş, halk ayaklanmaları Mısır, Libya ve Yemen'e sıçramış ardından da 15 Mart 2011'de Arap Baharı Suriye'ye sirayet etmiştir (“Arap Baharı'nın Bir Yılı”, 2011). Mart 2011'de bir öğrenci grubu Dera'da “Ey doktor (Beşar Esad) şimdi sıra sende” şeklinde duvara yazması ile olaylar yoğun halk hareketine dönüşmüştür. Yarım asırlık tek parti dönemi, işsizlik, yoksulluk ve baskıdan şikayetçi halk tarafından gösteriler ülke geneline yayılmasına neden oldu (“Suriye İç Savaşı 9. Yılına Girdi”, 2019).

Uluslararası toplum Suriye'deki halk ayaklanmalarına farklı tepkiler vermiştir. Esad'ı tehdit olarak gören Katar ve Suudi Arabistan muhaliflere destek olmuştur (Öncel, 2015: 21). Türkiye de ilerleyen süreçte muhalefete destek vermeye başlamıştır. Ancak Rusya ve İran Esad'ın yanında yer alması ile Suriye'de kriz kör düğüme dönüşmüş ve bu kadar çok devlet ve aktörün müdahil olması krizin aşılmasını oldukça güçleştirmiştir.

Esad rejiminin en önemli destekçilerinden birisi İran olmuştur. Baas rejimi altında Suriye ile İran ilişkileri 1979 İran Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Camp David Anlaşması aracılığıyla Mısır, İsrail ile barış tesis etmesi Filistin davasında Suriye'nin yalnız kalmasına sebep olmuş ancak 1979 yılında İran'da meydana gelen İslam Devrimi ABD/Batı yanlısı Şah'ın devrilmesi ile yerine İsrail/Siyonizm karşıtı anti-empyralist ve

Filistin davasını sahiplenen Mehdi Bezirgan Devrim Hükümeti'nin İran'ı yönetmesi Suriye'nin İsrail'e karşı yalnızlığını kurtaracak bölge aktörüne dönüştü. Suriye İran'daki devrim hükümetini ilk tanıyan Arap devleti oldu ve 1980'de meydana gelen İran-İrak Savaşı'nda İran'ı destekleyen tek Arap ülkesi Suriye olmuştur. Dostluğu ortak düşman algısı ile gelişen iki ülke, Hizbullah, Hamas, İslami Cihad ve diğer Filistinli radikal grupların en önemli destekçisi olmuştur. Suriye-İran ittifakının sadece bölge dengeleri ile değil kültürel yönlü bir boyutu da mevcuttur. İran'ın çoğunluğu Şii nüfustan meydana gelmektedir. Suriye ise Sünni İslam çoğunluğa hakim olsa da Esad ailesi ve iktidar uzantıları Şiiliğin uzak kolu Alevi/Nusayri'dir (Kazdal, 2018: 2-4). İran Ortadoğu'da merkezi güç olarak Şii kuşak yaratmayı arzulamaktadır. Böylece İran Suriye rejimi ile doğal müttefik haline gelmiş ve İsrail düşmanlığı ile İran, Suriye ve Lübnan ortak çizgide hareket ederek bölgede ortaklığı güçlenmiştir. Ayrıca Suriye, İran ile İsrail arasında bir tampon koruma sağlamaktadır.

Suriye krizinde rejimin en önemli destekçisi Rusya'nın tarihsel olarak Ortadoğu'ya ilgisinin nedenlerine baktığımızda Rusya'nın II. Petro Dönemi'nden beri devam eden ve jeostratejik/jeopolitik hedeflerinden birisi “**sıcak denizlere inme**” hedefi doğrultusunda büyük güç olabilmesinin gereklerinden biri olarak Akdeniz'de varlık gösterebilmek olmuştur. Dünya enerji politikalarında hakim güç olmak için Ortadoğu Rusya için oldukça önemli bir alan olarak algılanmaktadır. Bu jeopolitik düşüncelerle Ortadoğu'da meydana gelen hemen her olaya ilgisiz kalmamıştır.

Ortadoğu ülkeleri ile siyasi ve ekonomik bağlarını artırarak bölge ülkelerini önemli bir pazarı haline dönüştürmek, kendi nüfuz sahasını genişletmek ve radikal İslamcılarının etkinliğini zayıflatmak için Ortadoğu Rusya için önemli bir coğrafyadır. Ortadoğu'yu Kafkasya ve Orta Asya'nın doğal bir uzantısı olarak gören Rusya için Ortadoğu'nun jeopolitik değeri oldukça yüksektir. Stratejik su yollarını kontrol etmesi ile okyanuslara bağlanabilme imkanı sunan Ortadoğu, Rusya için stratejik güç merkezinin hedefi haline gelmiştir. Bu bakımdan Suriye Rusya'nın Ortadoğu'da varlığının en önemli merkezi olmuş ve Soğuk Savaş'ın ardından Suriye'deki askerlerini çekmesine rağmen ilişkilerini iyi seviyede tutmuştur.

BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan Rusya, Lübnan ve Suriye'nin bağımsızlık kararını BM'de desteklemiş ve İsrail'in kurulmasından önce yine BM nezdinde Filistin

lehinde katılım sağlamıştır. Mısır ile ilişkilerinde, 1956 yılında Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı karşısında zor duruma düşen Fransa ve İngiltere İsrail'i kışkırtması sonucu İsrail'in Mısır'ı işgale başlamasına karşılık SSCB Mısır ile silah anlaşması gerçekleştirmiş ve işgalin önüne geçmiştir. 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Rusya Arap devletlerinin tarafında olmuş ve karşılığında Suriye'de Tartus Limanı'nda bir deniz üssü ve Palmira'da askeri üs kurmuştur (Orhan, 2018: 2). Ancak Nasır'ın ölümünün ardından Enver Sedat yönetimiyle Mısır Batı ile ilişkilerinin normalleşmesi SSCB'nin Ortadoğu'da alan kaybetmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde İran'ın nükleer programını Rusya "barışçıl" olarak gördüğünü ifade ederek İran'a uygulanacak izolasyon politikalarına karşı çıkmıştır. Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin Suriye tarafından suikasta uğradığını iddia ederek Suriye'ye karşı uygulanan izolasyona da karşı duruş sergileyerek Suriye'yi desteklemiştir. Böylece Rusya Soğuk Savaş sonrasında kapatılan Tartus Askeri Deniz Üssü'nü Suriye'ye verdiği desteğin karşılığında 2006 yılında yeniden açarak faaliyete geçirmiştir. 2006 yılında Filistin'de seçimi kazanan Hamas'ı Batı'nın meşru görmemesini de fırsata çevirerek temsilcilerini Moskova'da kabul etmiştir (Orhan, 2018: 6).

Rusya tarihsel olarak Ortadoğu'nun Batı ile çatışmasından ve ABD karşıtlığından yararlanarak dış politika manevra alanını genişleterek Ortadoğu'da çıkarlarını korumayı amaçlamıştır. Batı ile sorun yaşayan Ortadoğu ülkelerine yanaşarak o ülkeleri Batı'ya karşı destekleme ve koruma görevini üstlenmiş ve karşılığında o ülkelere önemli kazanımlar elde etmiştir. Bunlardan bir de Rus silah endüstrisinin ürünlerini o ülkelere satarak Rus savunma sanayi ürünlerinin en büyük müşterileri Ortadoğu ülkeleri olmuştur. ABD'nin küresel terörizmi yok etme gerekçesiyle Afganistan'a müdahalesinde Rusya ABD'nin yanında yer almış ve desteklemiştir. Ancak 2003'teki Irak'a demokrasi getirmesi adına düzenlenen işgal operasyonuna itiraz etmiş fakat ABD'nin tek taraflı müdahaleleri sonucu Ortadoğu'ya aşamalı olarak geri dönmüştür. Böylece Rusya ABD ile rekabet yeteneğini yeniden kazanmış ve Soğuk Savaş'ın başlarındaki gibi dikkatini yeniden Ortadoğu'ya yöneltmiştir (Üren, 2019: 235).

Ortadoğu'daki kazanımlarını kaybetmek istemeyen ve küresel gücünü tekrar restore etmek isteyen Rusya Libya'ya karşı yapılan uluslararası müdahale sonrası ve

devamında Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasıyla birlikte devrime karşı net tavır almıştır.

Rusya Arap Baharı'nın Tunus, Mısır ve Libya ayağını başlarda demokratik halk ayaklanması olarak değerlendirirken Libya'ya NATO'nun müdahalesi ve olayların Suriye'ye sıçraması ile Batı'nın planlı müdahalesi olarak yorumladı. Ayrıca Arap Baharı'nı Kafkaslar ve Doğu Avrupa'da meydana gelen renkli devrimlerin bir benzeri ve devamı olarak gördü. O dönemde Rusya Batı tarafından eleştirilmesini de dikkate alarak krizin kendine ve yakın çevresine yayılmasını ihtimal dahilinde değerlendirerek tehdit algısı geliştirdi (Musaoğlu, 2015: 10). Esad'ın devrilmesi ile yerine gelecek yönetimin Rusya ile işbirliği yapmayacağı endişesi ve radikal İslam'ın Suriye'de güçlenerek radikal İslamcıların Orta Asya ve Kuzey Kafkasya ile bir bağ kuracağını düşündü. Krizin ülkesine ve yakın çevresine taşınma riski gördüğünden sıkı bir şekilde Esad rejimini destekledi.

Türkiye'nin ise Suriye ile ilişkilerine baktığımızda Hatay meselesi ön plana çıkmaktadır. 1936-39 arasında Hatay'ın barışçıl ve meşru yönetmelerle Türkiye'ye dahil edilmesini Suriye bir toprak kaybı olarak nitelemiştir ve düşman ülke algısı oluşması ile olumsuz şekilde gelişmiştir. Soğuk Savaş yıllarında farklı bloklarda yer alan Türkiye ve Suriye ideolojik kampaşmanın ayrı iki ülkesi oldu. 1979 yılında PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'de bulunması ve PKK terör örgütüne desteği nedeniyle Türkiye-Suriye ilişkileri “güvenlikleştirme” dönemi olarak gelişmiştir. 1998 yılında Suriye Öcalan'ı ülkesinde çıkarılmaması durumunda askeri seçeneğe başvuracağını bildirmesi ile savaşın eşiğine gelindiğinde Suriye Öcalan'ı ülkesinden çıkarmış ve ardından “**Adana Mutabakatı**” imzalanarak ilişkiler normalleşmiştir (Ekşi, 2018: 80).

Suriye'nin PKK ile bağlantısına ve ilişkisine bakmakta yarar vardır. Suriye'deki Kürtler yaklaşık 2 milyon ile ülke geneline oranı % 8-10 civarındadır ve etnik olarak en büyük azınlığı oluşturmaktadır. Kürtler coğrafi olarak birbirinden kopuk, Kuzey Suriye hattında Cezire, Kobani ve Afrin'de yoğunluklu olarak yaşamaktadırlar. Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasından önce Suriye'deki Kürtlerin parti kurması talimatını vermiş ve PYD kurulmuştur. TEV-DEM Kürt örgütlerinin çatı kuruluşu oldu ve PYD ve ENKS'yi içine aldı. ENKS, IKBY lideri Mesut Barzani ile fikirsel ve yapısal yakınlık

içerisinde oldu. PYD kararları Kandilden, ENKS'nin kararları ise Erbil'den alındığı bilinmektedir (Kerman, 2017: 169). Görüldüğü üzere Türkiye, Suriye ve Irak'taki ayrılıkçı Kürtler bir etkileşim içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Suriye rejimi de Suriye'de Kürtlerin örgütlenmesini engellemek için aktif olarak faaliyet yürütmüştür.

2002 yılında İslami gelenekten gelen AK Parti Hükümeti, Suriye politikasını da önceki dönemlerden farklı olarak diğer Müslüman Ortadoğu ülkeleri ile olduğu gibi yumuşak güç politikasına göre sürdürmüştür. AK Parti üyeleri ve siyasal liderleri kendini Müslüman ülkelerle yakın görmüş ve İnşacılık yaklaşımına paralel olarak Ortadoğu ile kültürel bağ kurmuş ve dış politikasını yumuşak güç parametrelerine göre yönetmiştir.

Bu politikaların bir sonucu olarak Arap Baharı ile gösterilerin Suriye'ye sıçramasından önce Türkiye-Suriye ilişkileri tarihte hiç olmadığı kadar ileri düzeye ulaşmıştı. İki ülke arasında ortak bakanlar kurulu düzenlendi. Karşılıklı vizeler kaldırıldı ve hatta sınırların kaldırılması konuşuluyordu. Ürdün ve Lübnan'ı da içerecek şekilde serbest pazar kurulması için adımlar atılmıştı (Gözen, 2011: 2). Ayaklanmanın başladığı ilk günlerde Türkiye Suriye'yi reformlar yapması konusunda çok uğraştı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, MİT Müsteşarı Hakan Fidan Suriye'ye giderek Esad ile görüştü ve Erdoğan telefonla Esad ile görüşerek ayaklanmanın iç karışıklığa dönüşmemesi için Esad'ı reformlar yapması için ikna etmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Ancak Türkiye ilerleyen günlerde çok keskin bir tavır alarak net bir şekilde Esad'ın iktidardan çekilmesini istedi (Gözen, 2011: 4).

Türkiye, Suriye ile “sıfır sorun politikası” ile gelinen olumlu ilişkisinin etkilenmesini istemedi. Fakat Esad'ın gideceğini öngördüğünden Esad sonrası dönemde Esad'ı desteklemiş olmak Türkiye'ye ağır maliyetler yükleyecekti. Türkiye için en akla yatkın çözüm “**optimum mantık**”tı. Yani Esad'ın reform yaparak gösteri dalgasının önüne geçmesiydi. Dış müdahale ise Suriye'de ve bölgede istikrarsızlığa ve negatif etkiye neden olacaktı ve bu yüzden Türkiye Suriye için barışçıl geçiş yapılmasını destekliyordu. Esad'ın Batı'da yetişmesi ülkesinin demokratikleşmesi yönünde adım atacağı düşünülürdü. Ancak Esad'ın etrafı şahin Baas Parti üyelerinin etkisi gidişata Esad'tan daha fazla etki etti. Türkiye'nin tutumu da gittikçe “**liberal, kararlı, normatif ve insani**” oldu. Türkiye'nin talebi ve isteği daha çok liberal ve insani olmasına rağmen

Rusya ve İran'ın Suriye'de etkinliği ise ekonomik ve siyasi nedenlere dayanmaktadır (Oğuzlu, 2012: 6).

Ayrıca Suriye'nin otoriter yönetimden demokrasiye geçişi ile birlikte Türkiye'nin bölgede daha güçlü olacağı inancı oluştu. Diğer taraftan Türkiye askeri ve ekonomik kapasitesini artırması özellikle bölgede özgüvenini yükseltti ve ulusal ve bölgesel çıkarları için daha fazla inisiyatif almaya başladı.

Bölgesel rekabet, terör örgütlerinin oluşturduğu güvenlik sorunu, bölge ve bölge dışı üçüncü aktörlerin Suriye'ye müdahale etmesi ve aktif yer alması, Türkiye'nin en uzun sınıra sahip olması nedeniyle çatışmaların yayılması kaygısı ve sınır güvenliği ile mülteci sorunlarından dolayı Türkiye bölgesel bir aktör olarak Suriye sorununa kayıtsız kalması düşünülemezdi. Ayrıca siyasal, sosyal ve ekonomik olarak Türkiye'ye yüklenen mülteci sorunu Türkiye'nin Suriye meselesine karşı önemli bir oyuncu ve düzenleyici güç olması gerekliliği için yeterli bir motivasyon sağlamıştır. 2019 yılı ortalarında Türkiye'de yaklaşık 3 milyon 700 bin Suriyeli mülteci bulunmaktadır ve bu zamana kadar 40 milyar dolar harcama yapmıştır ("Suriyeliler İçin 40 Milyar Dolar...", 2019; "Türkiye'de Kaç Suriyeli Var...", 2019). 29 Nisan 2011 tarihinde ilk Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye giriş yapması ve mülteci dalgasının devam etmesi Türkiye'nin etkin rol alması gerektiği yönünde itici güç olmuştur (Özdemir, 2017: 123). Diğer taraftan Türkiye Suriye'de oluşan güç boşluğunu Suudi Arabistan ve İran'ın doldurmaya çalışma girişimine karşı bölgesel rekabete girmiş, bölgede oluşacak yeni yapılanmanın kendi lehinde gelişmesi için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

Türkiye Suriye krizinde diplomatik yollarla soruna çözüm bulunamamasının ardından 2014 yılına kadar ABD'nin liderliğindeki Batı müttefikliği içerisinde Esad yönetiminin görevden uzaklaştırılması için Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) destek sağlayarak muhalifler lehinde tutum geliştirdi. Ancak 2014 yılı ile DEAŞ'ın Suriye'de etkinlik kazanmasının ardından Türkiye'ye yönelik güvenlik sorununu meydan getirdi ve Suriye krizinin gidişatını değiştirdi. DEAŞ'ın bölgede yükselmesi muhaliflerin alanını daraltmasının yanı sıra ABD başta olmak üzere Batılı müttefiklerin öncelikli hedefinin değişmesine ve böylece konsantrasyonunu DEAŞ'ın üzerine yoğunlaştırmasına neden oldu. ABD'nin DEAŞ ile mücadele kapsamında PYD/YPG'ye askeri yardımda bulunması ve bu yardımların PKK'nın eline geçmesi Türkiye'nin de

Suriye politikasında değişikliğe gitmesinin yolunu açtı. ABD liderliğindeki Batı müttefikliği içerisindeki Türkiye karşı taraftan bulunan Esad destekçisi Rusya ile soruna çözüm bulmak için sıkı diplomatik müzakerelere girdi (Şensoy, 2018: 178-182).

Ulusal İstihbarat Başkanı Daniel Coats senato komitesine yazılı verdiği ifadede YPG, PKK'nın Suriye kolu olduğunu ifade etmiş muhtemelen Suriye'de otonomi kurmak için uğraştığını belirtmiştir. 2014 yılından beri Amerikalı komutanlar anti-DEAŞ kara gücünde en başarılı unsur olduğundan dolayı YPG/YPG ile PKK'yı ayrı tutmaktadır. Böylece ABD, YPG'yi terör ile irtibatlandırılmasını istemediğinden YPD'li unsurları Suriye Demokratik Gücü (SDG) adı altında toplandılar ("Turkey: Background and U.S. Relations ...", 2018).

PKK'nın Suriye kolu PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde kanton oluşturma ve sözde özerklik ilanının ardından Fırat'ın doğusuna geçerek bölgedeki demografik yapıyı değiştirmek ve Türkiye'nin güneyinde Akdeniz'e kadar uzanacak bir koridor meydana getirme siyaseti Türkiye'nin güvenliğine ciddi tehdit oluşturmuştur (Öztop, 2019: 111). DEAŞ ise yabancı terörist savaşçıların katılımı ile Musul'u ele geçirerek hilafet devletini tesis etme gayretleri Fırat Kalkanı Harekatı ve koalisyon güçlerinin Rakka'ya operasyonları ile son bulmuştur. DEAŞ 2017 yılında dini ve siyasi merkezi olarak gördüğü Musul ve Rakka'yı kaybetti. Ancak Rakka'nın alınması ile ABD kentin yönetimini başka bir terör örgütü YPG'ye bırakmıştır (Yeşiltaş, 2017: 10). ABD yönetiminin öncelikli hedefi Esad yönetiminin devrilmesi olmayıp radikal İslami gruplarla mücadeleye dönmüştür ve bunu gerçekleştirmek için yerel ortak olarak YPG/PYD terör örgütünü tercih etmesi Türkiye ve ABD'nin Suriye'deki ortaklığını sonlandırmıştır. Bu durum ayrıca Türkiye'yi YPG unsurlarını etkisiz kılmak için Rusya ile anlaşmaya zorlamıştır. ABD, Esad rejiminin gitmesinin ardından Suriye'de oluşacak güç boşluğunu radikal İslamcılar tarafından doldurulacağı düşünerek Esad rejimini devirme düşüncesinden şimdilik vazgeçtiği anlaşılmaktadır ve DEAŞ ile mücadelede en aktif aktör olarak YPG/PYD'yi görmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye sorunun kaynağını Esad olarak görmekten vazgeçmemiştir.

DEAŞ'ın Kobani'ye gerçekleştirdiği saldırının ardından HDP'nin bölgeye gitmesi ve halkın sokağa inme çağrısı başta Güneydoğu illeri olmak üzere 36 ilde sokak çatışmaları yaşanması Türkiye'nin Suriye, Irak ve kendi sınırındaki terör unsurlarına

karşı sıfır tolerans geliştirmesine sebep olmuştur (Öztop, 2019: 112). DEAŞ'ın Kobani'ye saldırmasının altında yatan neden Rakka ve Azez arasındaki kopukluğu Kobani'yi ele geçirerek birleştirme hedefinin yanı sıra Irak ve Suriye arasındaki Kürt bütünlüğünü kesmektir. KDP'li peşmergeler ve Şengal Direniş Birlikleri YPG'ye destek vermiş, Peşmerge birlikleri Türkiye üzerinden geçerek YPG saflarında DEAŞ'a karşı savaşarak ve 26 Ocak 2015'te Kobani geri alınmıştır. ABD'nin desteği ile güç kazanan YPG, Kobani ve Afrin arasındaki Azez'i ele geçirerek Türkiye sınır boyunca **“Kürt kuşağını”** oluşturmaya yönelik saldırılar düzenledi. YPG'nin de içinde bulunduğu Suriye'nin Demokratik Güçleri (SDG) varlığı altında DEAŞ'a karşı mücadele kapsamında ve ABD desteği ile YPG Afrin Kobani bağlantısını sağlamlaştırmak için stratejik bölgeler olan Membic ve El-Bab'ı ele geçirmeye çalıştı ve Rusya'da ABD ve koalisyon güçleri ile birlikte YPG'ye destek verdi (Kerman, 2017: 165).

Türkiye, 24 Kasım 2015 tarihinde hava sahasını ihlal ettiği gerekçesi ile Rusya'ya ait savaş uçağını düşürmesi ile Türkiye-Rusya arasındaki ilişkiler tüm boyutları ile etkilendi. Suriye'de siyasal çözüm yolları kapandı, Türkiye ve Rusya destekli gruplar arasındaki çatışma yoğunlaştı (Orhan, 2016). Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesini Yalçın (2015), Rusya ile Türkiye arasında daha sonra çıkabilecek daha büyük bir çatışmayı önlediğini ifade ederek Rusya Türkiye'yi test etmiş, Türkiye'nin de angajman kuralları gereği hareket ederek caydırıcı varlığını ortaya koyduğunu savunmuştur. Putin'in “sırtımdan hançerlendim” ifadesi aslında Türkiye'den beklemediğini, dost olarak gördüğünün ve aynı cephede olduğunu arka planda ortaya çıkmaktadır. Putin ayrıca sonuçları ağır olacak şeklindeki ifadesi gereği Türkiye'ye ekonomik ve siyasal bir dizi yaptırım kararı almıştır (Yalçın, 2015).

Türkiye tek başına Suriye'nin geleceğini belirleme gücüne sahip değil. Aslında mevcut durumda hiçbir ülke de bu güce sahip değil ve bu yüzden Türkiye kendi ulusal çıkarları ve güvenliğini sağlamak için bölgesel ve küresel güçlerle hareket etmek zorunda. Ancak ortak hareket edeceği güçler ve aktörler Suriye krizinin gidişatına ve Türkiye'nin öncelikli hassasiyetlerine göre değişmektedir. Değişen çıkarların ittifakları da değiştirdiği bir gerçektir. Özellikle Ortadoğu'da ittifaklara baktığımızda sağlam zemine oturmuş ittifaklardan söz etmek oldukça zordur (İnat, 2020). Bu bakımdan diğer aktörler gibi Türkiye de çıkar ve önceliklerine göre birlikte hareket edeceği aktör tercihlerinde bulunmak zorundadır.

Türkiye, ABD ve koalisyon kuvvetleri ile Suriye’de gidişatı yönlendirme şansı olmadığını düşünerek Rusya ile işbirliğine ihtiyaç duydu ve Erdoğan “ 24 Kasım’da düşürülen uçakta hayatını kaybeden pilot için üzüntü duyduğunu” bildiren mektup gönderdi. Her iki ülkenin karşılıklı çıkarları ve ilişkilerin olduğu boyut karşılıklı yaptırımlarla uyuşmadığından ve Suriye’de teröre karşı istihbarat paylaşımından birçok konuya mecbur kalan iki ülke ilişkileri nedeniyle Rusya yaptırımları süreç içerisinde kaldırmıştır (Orhan, 2016).

Rusya’nın Suriye’de varlığı ve operasyonları Türkiye ile çatışmanın eşğine getirmesine ve kriz yaşamasına neden olsa da ABD’nin Kürt devleti kurma yönündeki stratejisinden kuşkulanan Türkiye’yi Rusya ile aynı platformda ortak hareket etmeye zorlamıştır. ABD’nin Kürt devletini oluşturma ve dünya ile siyasi ve ekonomik entegrasyonunu sağlamak için Akdeniz’e çıkan bir koridor meydana getirme gayretlerine karşı Türkiye’nin askeri operasyonlarına Rusya sessiz kalarak Türkiye’ye zımnî desteği ile terör koridorunun tesisi engellenmiştir (Üren, 2019: 238-242).

Türkiye, Rusya ve İran’dan oluşan üç garantör ülke “**Astana Süreci**”ni başlatarak Suriye’deki çatışmaları bitirmek ve soruna siyasi bir çözüm üretmek üzere toplandılar. 2017 yılında 8 oturum gerçekleştirdiler (Şensoy, 2018: 179). 4 Mayıs 2017’de anlaşmaya varıldı ve anlaşmaya göre Doğu Guta, Dara, Humus ve İdlib’den oluşan dört bölge çatışmazlık alanı içerisine alındı. Ancak Rusya’nın hava desteğini arakasına alan rejim Rusya’nın da ısrarıyla Dara, Humus ve Doğu Guta’yı yerle bir etti ve böylece Astana Mutabakatı başarısızlıkla sonuçlandı (Miş, 2020). Bu bölgelerden kaçan muhalifler sadece İdlib’e sığınabildiler. Rusya Astan süreci ile verilen taahhütlere bağlı kalmadı ve rejim kuvvetlerinin saldırılarını önleme sorumluluğu olmasına rağmen terör faaliyetlerini sürekli bahane ederek rejimi cesaretlendirdi.

İdlib’e sıkışan muhalefeti yok ederek son darbeyi vurmak isteyen Suriye rejimi İdlib’e saldırılarını başlatması üzerine Türkiye ateşkes sağlanması için yoğun çaba sarf etti ve 17 Eylül 2018 tarihinde Türkiye, Rusya ve İran arasında “**Soçi Mutabakatı**” imzalandı (Miş, 20120). Türkiye İdlib’te 12 gözlem noktası kurması yönünde anlaşmaya varıldı ve Türkiye’nin kurduğu gözlem noktaları ile rejim kuvvetlerinin ilerleyişi durdurulmuştur (Şensoy, 2018: 179).

Suriye konusunda ABD politikasını netleştiremedi ve ABD'nin rejim saldırılarına karşı kayıtsız kalması sonucunda Türkiye zorunlu olarak Moskova ve Tahran ile anlaşma yolunu tercih etti. Bu tercihte ABD'nin sadece Suriye'de pasif kalması değil 15 Temmuz darbe girişimi sonrası net bir şekilde meşru Türk hükümetine desteğini sergilememesi, PYD'ye desteği ve FETÖ'ye karşı korumacı tutumu Türkiye'nin Rusya'ya yakınlaşmasını iyice pekiştirdi.

4.7.2.2. 15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz 2016 tarihinde TSK içine sızan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu bir grup askerın hükümeti devirmek ve yönetime el koymak suretiyle ülke genelinde darbe girişiminde bulundu. 15 Temmuz günü İstanbul Boğazi darbeci askerler tarafından kapatıldı, MİT binasına saldırıldı ve TBMM binasına bombalı saldırı düzenlenerek birçok kamu binası darbeci askerlerce çevrelendi. Darbe girişimine direnen 179 sivil, 62 polis ve 5 asker olmak üzere 246 kişi öldürüldü ve birçok kişi yaralandı ("Türkiye'nin En Uzun Gecesinde Yaşananlar", 2018). Kışlalarda vatansever askerlerce darbe girişimine karşı konulması, medyası ve kolluk kuvvetleri ile toplumun hemen tüm kesimlerince darbe karşıtı pozisyon alması ve sivil halkın sokağa inmek suretiyle iktidarın yanında sergilediği direniş hareketi darbeyi etkisiz kıldı. Ancak darbe girişiminin ardından Türk siyasal yaşamında tarihi değişimler yaşandı. Olağanüstü hal ilan edilerek darbe girişiminin sorumlusu FETÖ mensubu kamu görevlileri tasfiye edilmeye başlandı, örgüte mali kaynak sağlayan işletmelere kayyum atandı ve birçok sektör ve iş kolunda örgüt üyelerinin yargılanması ve ayıklanması sağlandı. Hükümetin kamuoyu desteğini arkasına alması ile parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi adı altında başkanlık sistemine geçilerek siyasal alanında değişimler yaşanmıştır. 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin olarak dış politikada da hareketli bir döneme girilmiştir.

15 Temmuz gecesine ilişkin Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın katıldığı bir televizyon programında "o gece ilk ve net açıklamayı yapan ülkelerden biri Rusya'ydı ve Putin'in o geceyle ilgili sizi sıkıntıya sokacak bir durumun ortaya çıkması bizi de sıkıntıya sokardı", dediğini ifade etmiştir ("Putin Darbe Girişimi Gecesini Anlattı" 2016). ABD tarafında ise o gece Türk dışişlerinden görevli birisi ABD Büyükelçisi Jhon Bass'ı arayıp ABD'den seçilmiş hükümete destek vermesini

bekledikleri iletilmiş, bunun üzerine büyükelçi durumu hemen ABD'ye bildirmiş fakat ABD Dışişleri Bakanı Jhon Karry, "Türkiye'de barış, istikrar ve devamlılık olmasını umuyorum" şeklinde açıklama yapmıştır. Ancak açıklamasında ne demokrasi vurgusu ne de seçilmiş hükümete destek vurgusu yapılmıştı. Reuters Amerika hükümeti kaynaklarına dayandırdığı bir haber geçti ve buna göre "... kimin kazanıyor olduğu belli değil" şeklindeydi. Darbe girişiminden üç saat sonra ve darbe girişiminin başarısız olacağı anlaşılınca seçilmiş hükümete ancak destek gelebilmişti ("Türkiye-ABD İlişkileri: ABD'nin...", 2016).

ABD yönetimi darbe girişiminin ilk saatlerinde ihtiyatlı davranmanın mantıklı olacağı yönünde değerlendirmede bulundu ve "bekle-gör" yaklaşımını benimsedi. ABD merkezli istihbarat şirketi Stratfor Erdoğan'ın uçuş rotasını takip etmesi ve gönderilen tweetlerin ardındaki motivasyon ile ilgili ciddi sorular ve şüpheler oluştu. Ayrıca Gülen'in 1999'dan beri ABD'de yaşaması ve ABD'li General Joseph Votel ile Ulusal İstihbarat Direktörü James Clapper Türk ordusundaki muhataplarının tutuklanması ve tasfiyesi ile ilgili kaygılarını ifade etmesi ABD'nin darbe girişimi üzerine rolü olabileceği yönünde şüphe uyandırmış veya Türk Hükümeti'ni değil darbecileri desteklediği yönünde izlenim oluşturmuştur. Darbe girişiminde bir ay sonrasına kadar Türkiye'ye Batılı müttefiklerinden üst düzey hiç siyasi ziyaret gerçekleşmemesi ile Türk Hükümeti bu süreçte Batı'nın desteğini görememiştir. (İçener, 2016: 71).

Darbeden bir ay önce Foreign Policy'de yazan John Hannah "İslam diktatörlüğü yolunda ilerleyen Türkiye'yi bu yoldan çıkartmak için ordu Erdoğan'ın üzerine gidebileceği yönünde bir ihtimali var" şeklindeki ifadesi de oldukça manidar bir durumu sergilemektedir (Balcı, 2017: 68). Eski CIA Direktörü Graham E. Fuller, Huffington Post'a yazı yazmış ve bu yazısında Gülen'i savunurken hükümetin darbeye verdiği tepkiyi eleştirdi. Batı medyasının Guardian ve Fox News gibi basın kuruluşları darbe girişimi ardından özellikle hedefine Erdoğan'ı almış ve Stalin ve Hitler Dönemi ile kıyaslanarak diktatör sıfatı yakıştırılıp aleyhte yazılar yayınlanmıştır (Balcı, 2017: 54-55).

AB de Türkiye'ye yönelik 15 Temmuz 2016 yılında meydana gelen darbe girişiminde yeterli dikkati ve özeni göstermedi, hemen net bir şekilde darbe girişimini kınamadı. Ayrıca Türkiye'nin seçilmiş yöneticilerine yönelik samimi desteğini

bildirmedi. Avrupa Komisyonu darbe girişimini kınadığını ancak darbe girişimi sonrası alınan önlemler demokratik süreçlerin silahla çözülemeyeceğini vurgulamasının yanı sıra AB Konsey Başkanı Danold Tusk hükümetin hukukun üstünlüğünü ihlal etmemesi gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuştur (Turan, 2019: 662). 9 Kasım 2016 tarihli Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu'nda darbe girişimi kınanmış fakat Türk hükümetinin olağanüstü hal kapsamında orantısız önlemlere başvurduğu, tutuklamalar, gözaltılar, temel haklar ve özgürlükler ile hukukun üstünlüğü ilkesinin ihlali gibi gerekçelerle Türkiye uyarılmıştı. Türk kamuoyu ve yöneticileri tarafından idam cezasının gündeme gelmesi Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin geçici askıya alınmasını önermesi sonrası Türkiye'nin ŞİÖ'ye üye olabileceğine dair bir tartışma başladı (Turan, 2019: 662). Türkiye, darbe girişimi sırasında AB'den destek göremediği gibi sonrası süreçte AB tarafından hükümetin eleştirilmesi beka sorunu kadar ciddi bir meselede Türkiye'nin siyasi ortağı, askeri müttefiki Avrupa'ya karşı son derece güven kaybı yaşadı.

Bu gelişmeler ışığında 15 Temmuz darbe teşebbüsü sonrası Batı'nın AK Parti Hükümeti'ne ve lideri Erdoğan'a açık desteğini göstermediği net bir şekilde görülmüştür. Bunun altında yatan motivasyonu anlamak için darbe girişiminin ardından Batı medyasında Türkiye ile ilgili yazılmış olan makalelerin incelenmesi önemli fikirler verecektir.

Batı “medeniyetler çatışması” algısı içerisinde İslam dünyasına yönelik perspektifinde Fetullah Gülen'i ılımlı İslam'ın temsilcisi olarak görmekte ve ona karşı mücadele eden iktidarı kendilerine karşı tehdit algısı geliştirmektedir. Batı'da Erdoğan'ı açık olarak İslamcı ve Müslüman Kardeşler örgütüyle bağlantılı olduğunu ve İslam dünyasında hoşgörünün temsilcisi olan Türkiye'yi İslamlaştırdığı düşüncesi hakimdir. Foreign Affairs'te yayınlanan Erdoğan aleyhtarı yazılarda Erdoğan'ın Atatürk'ün kurduğu modern laik devleti İslami bir cumhuriyete dönüştürmeye çalıştığı yönünde yorumlar yapılmış, Gülen ise barış, hoşgörü, dinler arası diyalogu teşvik eden hareket olarak tasvir edilmiştir. Batı medyasında Erdoğan'ı halife ve sultan imgeleri ve sıfatları ile eşleştirilerek darbe girişiminin ardından hayalini kurduğu halifelige bir adım daha yaklaştığı iddialar yayınlanmaktadır. “Doğu despotizminden” kaynağını alan iktidarın otoriterleştiği yorumları da yapılmıştır (Balcı, 2017). Batılı siyasetçileri de etkileyen bu görüşler Batı perspektifinden bakıldığında siyasal İslam Batı'ya karşı tehdit oluşturduğu

anlaşılmaktadır. İslam ülkelerinde siyasal İslam'ın temsilcilerinin iktidar olması istenmediği yerine seküler, demokratik ve ılımlı İslam'ı savunan siyasal parti ve aktörler desteklenmektedir. Bunun bir başka örneği Mısır'da Mursi'ye darbe yapan Sisi'nin Batı tarafından desteklendiği görülmüştür (“Darbeye Destek Veren Batı Mursi'nin...”, 2019). Yine Türkiye'de yaşanan 28 Şubat post-modern darbesinin dış desteği bu düşüncenin ürünü olarak gerçekleşen bir olaydır.

Türkiye'yi darbe girişiminden sonra ilk arayan liderlerden biri Putin olmuştur. Ardından 9 Ağustos 2016 tarihinde Erdoğan ve Putin St. Petersburg'da jet krizi sonrası ilk defa bir araya geldiler ve bu buluşma Erdoğan'ın darbe girişimi sonrası ilk resmi ziyaret kapsamında gerçekleşmiştir (Koçak, 2017: 15).

Batı'ya kaçan FETÖ üyeleri ve FETÖ elebaşının Türkiye'ye iade edilmemesindeki yaşanan gelişmelerde Türkiye-ABD ilişkileri düşük seviyede devam ederken Rusya'ya güven artmış ve Rusya bu gelişmelerden fayda sağlayarak çıkmasını bilmiştir.

Katherine Costello (2018: 6-8) Rand Corporation'da yazdığı “Rusya'nın Türkiye'de Medya ve Enformasyon Operasyonları” makalesinde Rusya medyasının Türk kamuoyunu etkilemek için anti-Amerikancı komplo teorileri ürettiği ve dezenformasyon yaptığı üzerine detaylarıyla durmaktadır. Rus medyası Gülen'in ABD'de yaşamasını elverişli bir şekilde oldukça iyi kullandı. Rus medyasında Rusya'nın Türkiye'de darbe gerçekleşmeden önce uyardığı sıkça yazıldı. Akademisyen ve Putin'in özel temsilcisi Aleksandr Dugin bizzat kendisi Türkiye'yi askeri darbeden korumak için darbeden bir gün önce Türkiye'de olağandışı askeri hareketlilik olduğunu Türk yetkililere bildirdiğini iddia etmiştir. Ayrıca Rus medyası ABD'nin seçilmiş Türk Hükümeti'ne yönelik destek ifadesinin ertesi gününe kadar gelmemesi ve ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın Türkiye ziyareti darbe girişiminden bir ay sonra gerçekleşmesi ABD'nin yaşanan darbe teşebbüsü ile ilişkisi olduğu yönünde komplo iddialarını yaydığını vurgulamaktadır.

31 Ağustos 2016'da Moskova merkezli New Eastern Outlook bir makale yayınlarak üst düzey bir ABD'li ulusal güvenlik görevlisi darbeye ABD'nin rolünün olduğunu kabul ettiğinin ifade edilmesi Türkiye'de sosyal mecrada yoğun bir şekilde paylaşıldı. Eski ABD güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski Türkiye'deki darbe

girişimini ABD destekledi şeklindeki uydurma ifadesi kullanılarak darbenin hedefinde Türkiye-Rusya ilişkilerinin restorasyonunu baltalamaya yönelik olduğu Rus medyasında sıklıkla yazıldı. Hatta Erdoğan büyük Türk stratejik değişiminin NATO'dan Rusya'ya kaydığını bildirmesinin hemen ardından darbe girişimi geldiğinin dikkati çekildi. Akşam Gazetesi yazarı Mustafa Akyol Erdoğan'ın Moskova'ya yaklaşmasının büyük hata olduğunu ve Erdoğan'ı devirmek için planlandığını, bu girişimin CIA-Gülen ortaklığında gerçekleşen bir darbe olduğunu kaleme aldı ve bu iddialar Rus ve Türk medyasında ve sosyal medyada sıklıkla paylaşıldı. (Costello, 2018: 8). Costello, ABD'nin başarısız darbeyi desteklediği yönündeki iddiaların bir komplo teorisi olduğunu ve Rusya'nın **“uydurma fırsatçılığı”** ile Türk kamuoyunda ABD'ye negatif algı yaratmak için planlandığını vurgulamıştır. Ayrıca darbenin Türkiye'yi Rusya'dan uzaklaştırarak yerine ABD'ye yanaşmasını sağlamak için yapıldığı ima edilerek Rus propagandası ile Türkiye'yi Rusya'nın arzularına yönelttiği iddiasında bulunmaktadır. Ancak Rus jetinin düşürülmesinin arkasındaki FETÖ bağlantısı ve Rusya Ankara Büyükelçisi Karlov'un FETÖ mensubu bir polis tarafından suikast sonucu öldürülmesi Türkiye-Rusya ilişkilerini hedef aldığı ve Türkiye'yi Suriye'de zora sokmayı amaçladığı gerçeği dikkate alındığında bu iddiaların sadece propaganda olarak açıklaması yetersiz kılmaktadır.

Yukarıda bahsedilenlere benzer darbe girişiminin dış bağlantıları ile ilgili iddia edilen olumlu veya olumsuz destekler hakkında Türk, ABD ve Rus yetkililerce tatmin edici net açıklamalarda bulunulmaktan kaçınılmıştır. Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Süleyman Soylu darbe girişiminin arkasında ABD'nin olduğunu ifade etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ise Türkiye'de bazı yetkililer darbe girişiminin arkasında ABD'nin olduğunu belirten veya ima eden açıklamalar olduğunu ve bu söylemlerin Türk-ABD ilişkilerini zedeleyeceği söyledi (“ABD'den Darbe Girişimi Açıklaması”, 2016). Ancak yetkililerce darbenin dış bağlantıları ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmamaktadır. Bunun için bu konuda söylenenler birer iddia olarak kalmaktadır.

Netice olarak Batı'nın AK Parti Hükümeti'nden ve özellikle Erdoğan'ın iktidarda olmasından memnun olmadığı yukarıda bahsedildiği üzere Batı merkezli medya kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler Türkiye'de bir şekilde iktidar değişiminin taraftarı oldukları izlenimi Türk kamuoyunda yaygın bir inanışın önünü

açmaktadır. Batı'nın darbe girişiminde sessiz kalması Türkiye'nin demokrasi mücadelesinde Batılı müttefikleri tarafından yeterli desteği görememiştir. Dahası başta FETÖ elebaşı olmak üzere Türkiye'den kaçan darbecilerin güvenli sığınağı haline gelen Batı Türkiye'nin birçok diplomatik girişimine rağmen bu kişilerin iadesine yanaşmamaktadır. Türkiye'nin Batı'ya karşı inancını ve güvenini törpülemiştir ve bu durum Türk dış politikasında karşılığını bulmuştur. Türkiye'nin Batı müttefikliğine dayanan tek boyutlu dış politikasını çok boyutlu dış politikaya dönüştürmede haklılığını ortaya koymuştur ve Türk stratejik kültüründe yer edinen Batı'ya güvensizlik duygusu bir kez daha teyit edilmiştir.

15 Temmuz'u Rusya üzerinden değerlendirdiğimizde ise Rusya, Batı ile sorun yaşayan ülkelerle iyi ilişkiler geliştirme ve dolayısıyla Batı'nın nüfuz alanını daraltma politikası özellikle Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da uyguladığı bir stratejidir. Bu bakımdan 15 Temmuz darbe girişiminde Batı'nın takındığı tutumu iyi kullanarak fırsata çevirmesini bilmiştir. NATO'nun Türkiye'den çekilmesi ve bölgede etkisinin azalması Rusya'nın isteyeceği en güzel haberlerden birisi olmalıdır. Ancak sadece NATO açısından veya Batı ile Türkiye'nin arasının açılarak müttefiklik ve ortaklık boyutunda zayıflama olmasının dışında Türkiye'de olağanüstü şartlarda iktidar değişimi Türkiye-Rusya ilişkilerini tehdit edeceği de bir gerçektir. Putin'in darbe gecesi Erdoğan'ı arayarak "... sizi sıkıntıya sokacak bir durum bizi de sıkıntıya sokardı" ifadesi ile Türkiye'de darbe ile iktidar değişimi Rusya tarafından Türkiye-Rusya ilişkilerinin negatif yönde gelişebileceğini değerlendirmiş olduklarını ortaya koymaktadır. Putin'in ifadesini biraz atçığımızda Rusya'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği Türk Akımı, nükleer güç santrali inşası gibi büyük projelerle S-400 alım anlaşması da etkilenebilirdi. Ayrıca istikrasız Türkiye veya Batı güdümünde bir iktidar özellikle Karadeniz'de Rusya'nın güvenliğini tehdit edebilirdi. Nitekim darbecilerin darbe bildirisinde NATO'ya bağlılık ifadesi manidar olmuştur. Ezcümle 15 Temmuz darbe girişimi ile Türk Hükümeti'nin Batı'ya karşı güveni sarsılırken Rusya'ya karşı daha samimi güveninin önünü açmıştır.

4.8. Türkiye-Rusya Arasında İşbirliği Dönemi ve İşbirliğinin Dinamikleri

Türkiye ve Rusya'yı işbirliğine iten iç ve dış nedenlerden uluslararası kaos ve yeni-Osmanlılık bağlamında ele alınacaktır.

4.8.1. İşbirliğine İten Dış Faktörler: Uluslararası Kaos

Kaos'un tanımı fizik ve matematik disiplinlerinden gelmektedir. Kaos teorisi ilk olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransız matematikçi Jules Henri Poincare tarafından ortaya atılmıştır. "Bilim ve Metot" adlı eserinde çok değişkenli sistemlerde çözümlerin sonsuz olarak değişkenlik içerdiği ve sistemlerin geleceğin tahmin edilmesine fırsat vermeyeceği vurgulamıştır (Poincare, 1986). Singh (2002)'ye göre, kaos bir sistemde meydana gelen düzenli olmayan, öngörülemeyen ve başlangıç durumlarına hassas bağlılık gösteren davranıştır. Toffler (1980) kaos teorisinin devrimlerin temel dinamiklerinden olduğunu ve makine çağının ölümü ile "üçüncü dalga" olarak isimlendirdiği yeni bir medeniyetin yükselişi ile yakından alakalı olduğunu söylemektedir. Kaos, bağımlılık tanımının en iyi başlangıç noktasıdır ve ünlü "**kelebek etkisi**" ile izah edilir. Meteorolog Edward Lorenz, kelebek etkisini, "Brezilya'daki bir kelebeğin kanatlarını çırpması Teksas'ta bir kasırganın kopmasına neden olur" benzetmesi ile açıklamıştır (Gleick, 2000). Başlangıçtan küçük bir hata veya değişme sonucunda büyük bir değişime neden olacaktır veya başlangıç noktasında küçük bir farkla başlayan iki değişken ilerledikçe arasındaki fark açılacaktır.

Kaos, barışın doğasına bağlı değişken durumdur. Bousquet bu bağlamda savaşı bir "chaoplexic" (kaotik ve kompleks karışımı) bir durum olarak düşünülebileceğini iddia eder ve "chaoplexity" üç temel özelliğe sahiptir. Öngörülebilirlik seviyesinin sınırlı olması, yerel ağ ilişkileri ve geri besleme sistemi düzeni evrimleştirir ve son olarak kritik ağlar kaosun eşliğinde dinamik davranış sergiler ve böylece kaos umulmadık bir şekilde tepki verir (Erçetin, 2014: 7).

Kaos yaklaşımı, Newton'un "saat gibi işleyen evren" söylemi gibi her şeyin belli ve öngörülebilir bir düzende çalıştığı varsayımını reddeder. Kaos yasalara göre öngörülebilir bir grubu karmaşık ve tahmin edilemeyen bir duruma dönüştürebilir. Kaos teorisinin ana prensipleri olarak şunlar gösterilebilir: Düzen düzensizliği oluşturabilir, düzensizlik içinde bir düzen vardır, düzen düzensizlikten doğar ve meydana gelen yeni düzen kendiliğinden organize olan bir süreçle birlikte öngörülemez bir evreye doğru gelişir (Mercan, 2013: 117). Kaos basit sistemlerin nasıl komplike davranışlar üretebileceği üzerine çalışırken kompleks sistemlerin de nasıl basit davranışlar yaratabileceği üzerine incelemelerde bulunur. Basit sistemler düzlemseldir ve diğer

sistemlerle etkileşimde bulunmaz veya az seviyede bulunur. Basit sistemlerde bir düzen vardır ve umulmadık şartlar oluşturmaz. Basit sistemlerde bir değişiklik yapıldığında sonucunu tahmin etmek oldukça kolaydır. Kompleks sistemler başka parçalarla bağlantılıdır. Neden-sonuç ilişkisi oldukça hassas ve açıkça anlaşılabilir olduğu gibi doğası gereği sonuçların tahmin edilmesi oldukça zordur.

Uluslararası anlamda anlaşmazlıklar, çatışmalar, savaş riskleri, iç savaşlar, silahlanma yarışı, ittifaklar, uluslararası göç, terör gibi yaşanan gelişmeler kaosa neden olmaktadır. Waltz (2015: 129)'a göre devletler arası doğal durum savaş halidir. Buradan devletler sürekli savaş durumunda veya savaş ettiği anlamı çıkmamalıdır. Ancak devletlerin kuvvet kullanıp kullanmayacağına kendi başına karar verebilecek olup her an savaşın çıkabileceği ihtimalidir. Uluslararası düzlemde devletler kuvveti kendini korumak ve avantaj sağlamak için kullanmaktadır. Ulusal anlamda siyaset otorite, yönetim ve hukuk alanındadır. Devlet kuvveti ulusal anlamda hak ve adalet için kullanırken ulusal alan hiyerarşik, dikey ve merkeziyetçi olarak meydana gelmektedir. Uluslararası alan ise anarşik, yatay ve ademimerkeziyetçi yapıdadır (Waltz, 2015: 142). Günümüz koşullarında barışın daha fazla görülmesi, ticari kaygılar ve uluslararası ittifakların oluşturulması anarşide bir azalmaya neden olsa da uluslararası sistemde anarşi varlığını sürdürmektedir. Ulusal seviyede de devletlerin uyguladığı otorite özellikle kültürel ve etnik çeşitliliğin hakim olduğu devletlerde iç karışıklığın önünü açmaktadır. Bir ülke içerisinde meydana gelen iç karışıklık uluslararası bir sorun haline kolayca dönüşebilmektedir. Kısacası hem ulusal hem de uluslararası anlamda kargaşa sonucu kestirilemeyen uluslararası kaosa dönüşebilmektedir. Diğer taraftan nükleer silahlar, nükleer güç olan ve olmayan ülkeler arasında bir askeri güç dengesizliği yaratmaktadır ve devletler arasında silahlanma yarışı ulusların güvenliği hakkında endişelenmesine neden olmaktadır.

Huntington (1993: 22-49) İslam ve Batı'nın arasındaki etkileşimin her iki taraf için medeniyetlerin bir çatışması olarak meydana geldiğini, dünyanın bazı yerlerinde şiddetin Müslümanlar ile diğerleri arasında gerçekleştiği ve İslam'ın kanlı sınırlara sahip olduğunu ifade etmiştir. Nihayetinde gelecekte bir dünya savaşı patlak verecekse bunun medeniyetler arasında olacağını belirtmiş ve burada dolaylı olarak İslam'ı işaret etmiştir. Batı medeniyetinin bütün insanlar için uygun evrensel bir medeniyet olduğunu ifade etmekten de geri kalmayıp bütün medeniyetlerde yüzeysel de olsa bu değerlerin

geçerli olduğu ancak daha temel seviyede liberalizm, bireysellik, insan hakları, eşitlik, özgürlük, hukukun üstünlüğü, demokrasi, serbest piyasa ve sekülerizm gibi Batı konseptinin diğer medeniyetlerinkinden temel olarak ayrıldığını ifade etmişti. Yani dolaylı olarak Batı yaşam tarzının ve konseptinin dünyaya hakim kılınmasını ima etmiştir. Lewis (1990: 48)'e göre ise “İslam da diğer dinlerde olduğu gibi takipçilerine nefret ve şiddeti aşıladığı dönemler olmuştur. Şimdi maalesef İslam dünyasının bazı bölgeleri yine böyle bir dönemden geçiyor ve bu nefret bize (Batı medeniyetine) yönelmiş durumda. “**Darü'l harb**”ın yani İslam’ın yaşanmadığı bölgelere de İslam’ın hakim kılınmasının Müslümanların nihai görevi olduğunu” ifade etmektedir. Bu bağlamda radikal İslamcılar, sadece darü'l harp'te değil aynı zamanda “**darü'l İslam**”da da İslam’ın bozulduğunu düşündüklerinden her iki alanda da aynı kafir düşmana karşı kutsal savaşın başlatılması gerektiğini belirtmektedirler. Bu bazen Batı gözünde siyasal İslam ile örtüşmektedir ve İslam’ın kendilerine karşı kutsal bir savaş açtığını düşünmektedirler. Bu durum Batı medyasında ve yazarları arasında işlenmektedir. Halbuki SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte ABD'nin geliştirdiği “**Yeşil Kuşak Teorisi**” SSCB'ye karşı savaşan uluslararası cihatçı, kökten dinci İslami bir topluluk oluşturdu (Kılıç, 2015: 51). ABD istihbarat kuruluşları aracılığıyla Afgan mücahitleri ve dünya genelinde kökten dincileri destekleyerek bunların önemli bir aktör haline gelmesine vesile olmuştur. Dahası birinci ve ikinci Körfez hareketleri ile Irak'ı işgal ederek Irak'ın toplumsal ve siyasal yapısını sarsmış ve İslam'da radikalizmin güçlenmesine, palazlanmasına sebebiyet vermiştir.

Doksanlı yılların başında Huntington ve Lewis gibi yazarların yayınladığı bu makaleler dünyada, özellikle Batılı toplumlarda, Müslümanlara yönelik toplumsal ve kültürler arası çatışmayı artırmada işlev gördü. Böylece, Batı toplumlarında zenefobi ve ırkçılığın yeniden yükselişe geçmesine katkı yapmış ve en önemlisi İslamafobi'nin tohumları ekilmeye başlanmıştır.

1999 Noel'inde Papa 2. Jean Paul, birinci bin yılda Avrupa Hıristiyanlaştı, İkinci bin yılda Amerika ve Afrika Hıristiyanlaştı, üçüncü bin yılda da Asya'yı Hıristiyanlaştıralım dedikten sonra Asya'nın Hıristiyanlaşması sürecinde Türkiye merkezdir, şeklinde görüşünü açıklamıştı (Avar, 2013: 288). Bu gidişat artık yakın gelecekte İslam coğrafyasına bir saldırının ve/veya İslam coğrafyasında dönüşümün önemli bir işareti olmaktadır ve nitekim yukarıda bahsedilen makalelerin yayımlandığı

yıllar Birinci Körfez Savaşı ile Irak'a saldırının örtüştüğü görülmektedir. 2000'li yıllarda Batı'da birçok camiye ve Müslümanlara saldırılar meydana gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılda ve öncesinde Yahudilere karşı yapılan ırkçılığın yerini şimdi artık Müslümanlar almıştır. Ortadoğu'ya demokrasi getirme vaadi ve gerekçesi ile başlatılan askeri operasyonlar Ortadoğu'daki kemikleşmiş sosyal ve siyasal yapıyı yerinden oynattı. Etnik ve mezhepsel nedenler başta olmak üzere huzursuz halk kitleleri iktidar mücadelesine girişti.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Batı'nın Sovyet korkusu bertaraf edilmesinin hemen akabinde bu gelişmeler meydana gelmekteydi. Medeniyetler çatışması ve Batı'ya yöneleceği düşünülen İslami tehdidin varlığında, AK Parti Dönemi'nde Türkiye-ABD ilişkileri Soğuk Savaş'ın bitimine müteakip jeopolitik konumu ile birlikte artık jeokültürel temelinde de gelişmeye başlamıştır. Jeokültürel ekseninde Türkiye'nin model ülke retoriği ile Ortadoğu'daki Müslüman ahalinin dönüştürülmesine Türkiye'nin katkı sağlaması amaçlandı (Ekşi, 2016: 61).

Türkiye, seküler Müslüman ülke olması sebebiyle İslam coğrafyasını dönüştürmek için rol model seçilmişti. Türkiye ılımlı İslam'ı temsilen AK Parti üzerinden Müslüman ülke ve toplumlara model olacaktı. Başbakan Erdoğan'ın da BOP eşbaşkanı olduğu 2003-2008 yıllarında dile getirilmiş ve Türkiye'nin projede lider ülke olduğu ifade edilmişti (Ekşi, 2016: 62). Türkiye Batı değerlerine bağlı, Batı ile entegre olmuş ve NATO müttefiki bir İslam ülkesi olarak çevresine pazarlanmaya çalışılmıştı. Ancak Türkiye kendine biçilen rolün ötesine geçmesi, bağımsız politikalar takip etmesi ve hükümetin ılımlı İslam'dan ayrıldığı düşünün Batı'yı rahatsız etti ve ABD tarafından bu politika tasavvur ettikleri biçimde devam etmedi. Ortadoğu'da kendi iç dinamikleri ile otoriter yönetimlere karşı başlayan halk ayaklanmaları dış desteklerle körüklenerek özellikle Suriye ve Libya'da iç savaşa dönüştü ve bölgesel ve küresel güçlerin müdahaleleri ile öngörülemeyen kaotik bir süreç takip etti. Bölgede oluşan otorite boşluğunu kullanan terör örgütleri bölgeyi sığınma ve faaliyet alanlarına dönüştürdü.

Terör örgütleri dünyanın barış ve huzuruna kastetmekte olup birçok devlet ve bölgeyi istikrarsızlaştırmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı 69 terör örgütünü terör

listesine almıştır ve bunların 3-5'i hariç hemen hepsi İslam coğrafyasında konuşlanmış ve faaliyet alanları olarak seçmişlerdir ("Foreign Terrorist Organisations", [2020]).

Terör örgütleri büyük güçlerin kullanışlı unsurları haline dönüştü ve terör örgütleri üzerinden vekalet savaşları yapılmaya başlandı. Gerasimov Doktrini'ne göre savaşlar artık devletler tarafından açık ve resmi olarak ilan edilmediğinden savaş ve barış arasındaki ayırım flulaştı ve bu durum savaşın kuralını değiştirdi. Askeri güç ile siyasal, enformasyon ve diğer askeri kuvvet dışı önlemler entegre kullanılması gündemde ve kullanılıyor. Devletlerin resmi silahlı kuvvetleri, özel kuvvetler, silahlı düzensiz birlikler ve paralı özel askeri birlikler bazen kombinasyon olarak veya ayrı olarak dünyanın değişik yerlerinde kullanılmaya devam ediyor (Teifukova, 2017: 34). Konvansiyonel savaş unsurlarının dışında kalan birçok farklı güç ve kuralların kullanıldığı örtülü veya açık bu savaşlar günümüzde hibrit savaşlar olarak tanımlanmaktadır ve bu taktik günümüzde uluslararası kargaşayı artırmaktadır. Suriye başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde devletlerin ordularının yerine vekalet savaşları yapılmaktadır. Diğer taraftan kurulan ittifaklar zamanla değişiklik göstermekte olduğundan uluslararası çatışmaların sonucunu kestirmek zorlaşmaktadır. Değişen çıkarlar ittifakları da sürekli olarak değiştiği bir gerçektir. Devletlerin çıkarları, çıkarları tanımlayan aktörlerin tehdit algıları değiştiğinde ittifaklar da değişim göstermektedir. Özellikle Ortadoğu'da bölge ülkelerinin kurduğu ittifaklar çok sık değişiklik göstermektedir (İnat, 2020). Türkiye'nin Suriye krizinin başlarında ABD ile ortak hareket etmesi ancak daha sonra ABD'nin YPG'ye destek sağlamasının ardından Rusya ve İran ile Suriye krizine çözüm aramaya çalışması ittifakların kırılmasına bir örnektir. Uluslararası sistemde meydana gelecek gelişmelerin öngörülebilirliğin düşük olması her aktörün atacağı adımları dikkatli atmasına neden olmaktadır. Bu sebeple kendi güvenliğini ve çıkarlarını muhafaza etme ve artırma gayreti ile Türkiye ve Rusya çıkarları birçok alanda ve konuda çatışsa da birlikte çalışma gerekliliğini hissetmektedirler. Bu duruma bir başka örnek, Rus jetinin Türk F-16'ları tarafından düşürülmesi ve Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'un suikast sonucu öldürülmesi olaylarıdır. Rusya ve Türkiye her iki olayda itidalli davranış sergilemiş büyük bir kaosu eşliğinden dönülmüştür.

Uluslararası kaosu tetikleyecek birçok küresel ve bölgesel unsurlar vardır. Uygulanan yaptırımlar ile ekonomik savaşlar, enformasyon savaşları, beşinci kol

faaliyetleri sadece gizli faaliyetler şeklinde gerçekleşmiyor artık. Sosyal medya ve benzeri teknolojiler hassas güdümlü mühimmatın yerini alabilecek kadar etkili. Sosyal medyanın etkisi ile küçük bir kıvılcım ufak çaplı gösterilere ardından da ülke veya bölge çapında büyük ayaklanmalara hızla dönüşebildiğine Arap Baharı ile dünya şahit oldu. Dış aktörler tarafından protestolar finansal ve siyasal olarak destekleniyor ve ardından açık askeri müdahalelere elverişli hale getiriliyorlar. Artık devletler eskisi kadar sağlam iç mukavemete sahip değiller ve oldukça kırılğanlar. İletişim teknolojilerinde hızlı değişim ve özellikle genç nesiller tarafından sıklıkla kullanılan sosyal medya bilginin doğruluğu sorgulanmadığında propaganda faaliyetlerinin hedefi haline gelmektedirler ve böylece toplumlar manipülasyona açık olup kaosa neden olabilmektedirler.

Önemli uluslararası tehditlerden birisi yasadışı göçtür. Dünya nüfusunun yaklaşık % 3'ü yani 190 milyon insan doğdukları toprakların dışında başka ülkelerde yaşamaktadırlar. Avustralya ve İsviçre'de bu oran % 23'e denk düşerken Macaristan ve Finlandiya'da % 3'e tekabül etmektedir. Bu değerlerin hepsi sorunlu göç yani yasadışı göç değildir. Bir kısmı AB'deki gibi serbest dolaşım ile olurken ABD, Kanada ve Avustralya gibi geleneksel göç ülkelerindeki göçlerin birçoğu teşviklerle meydana gelmektedir ("International Migration: The Human Face of Globalisation", [2020]). Ancak bu göçlerin önemli bir kısmı da yasadışı yollarla gerçekleşmektedir veya savaş, uluslararası insan ticareti mağduru ve iyi yaşam koşullarına kavuşma nedenleri ile göçler gerçekleşmektedir. Ancak belli bir refah seviyesine erişmiş toplumlar ve onların üyeleri zenginliklerini paylaşmak istememektedirler. Suriye'den Avrupa'ya gerçekleşen göç bunu açıkça göstermektedir. Bu yüzden AB Türkiye üzerinden gerçekleşen göçü siyasi ve fiziki yollarla önlemenin yollarını aramaktadır. Türkiye ve Rusya ilişkilerinde Rusya açısından göç bir sorun gibi görünmese de Türkiye açısından oldukça önemlidir ve Suriye rejimi tarafından İdlib Bölgesi'ne sıkışan muhalifler üzerine yapılacak saldırılar Türkiye'ye göç dalgasını artıracaktır ve bu bakımdan Türkiye Rusya ile bu konu üzerinden görüşmelerini sürdürmektedir.

Kısacası uluslararası ve bölgesel kaos yaratacak terör faaliyetleri, yasadışı göç ve kaçakçılık, bölgesel çatışmalar ve iç savaşlar ile Karadeniz ve Kafkasya'da bölge dışı büyük güçlerin bölgesel istikrarı bozacak şekilde müdahale arzuları gibi uluslararası

kaos ve kaosa neden olabilecek sorunlar Türkiye ve Rusya'yı aynı düzlemde hareket etmeye zorlayarak iyi ilişkiler kurmayı gerekli kılmaktadır.

4.8.2. İşbirliğine İten İç Faktörler: Yeni Osmanlılık ve Dış Politikada Reprodüksiyon

Fransız Devrimi'nin getirdiği gelişmeler ile Osmanlı Devleti iç bütünlüğünü sağlamak ve iç siyasi kültüründe bir denge oluşturabilmek amacıyla Osmanlılık akımı ile bir reform hareketi gerçekleştirmiştir. Osmanlılık, gayrimüslimlerin devlete bağlılığı sağlanarak bölünmeyi engellemeye yönelik saikler ile ileri sürülen bir fikirdi. Yeni-Osmanlılık ise Soğuk Savaş sonrasında dinamik şartların getirdiği yeni gelişmeler altında yeni bir dış politika geliştirme çabası ile Özal'ın 1987- 1993 yıllarında iç ve dış politikada meydana gelen ve yükselen bir akım oldu (Davutoğlu, 2014: 85). Hem Osmanlılık hem de yeni-Osmanlılık, gelişen şartlara göre devleti yeniden yapılandırmak, yükselen milliyetçiliği dizginlemek, yeni bir kimlik ve kültür oluşturmanın yanı sıra Batılı ve geleneksel değerlerin arasında uyumu sağlamak üzere ortaya atıldı (Davutoğlu, 2014: 85).

Aslında yeni-Osmanlılık dışarıdan icat edilerek Türkiye'ye ve ardından da Osmanlı coğrafyasına servis edilmiş bir kavramdır. Muhafazakar milliyetçi söylem geliştiren AK Parti tarafından da kabul görmüştür. Yeni Osmanlılık kavram olarak ilk kez Türkiye'nin Kıbrıs çıkartması ardından adanın Türk tarafının kontrol altına alınması ile Yunanistan tarafından kullanılmış, ardından Turgut Özal'ın iktidarı zamanında karşılık bulsa da popülerliği Ahmet Davutoğlu'nun dış politika söylemleri ve AK Parti hükümetlerinin hamleleri ile sıklıkla gündeme gelmektedir (Çiftçi, 2019: 2985). Ancak AK Parti yöneticileri, yeni-Osmanlılık ifadesini emperyal çağrışımlara gönderme yapacağından dolayı kullanmaktan kaçınmaktadırlar (Kamalı, 2018: 43).

Davutoğlu bir ülkenin stratejik derinliğinin içselleştirebilmesinin önemli bir unsuru, tarihsel olayların merkezinde yer edinmiş olması gerektiği ve tarihsel derinliğin bölgesel derinliği de meydana getireceğini savunmaktadır. Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu derinliği kullanarak kendi derinliğini ve gücünü artıracakını iddia etmektedir (Davutoğlu, 2014: 81). Davutoğlu (2014: 81)'na göre Türkiye'yi diğer toplumlardan ayıran temel fark zaman ve mekanı, yani tarihi ve coğrafyasıdır. Diğer bir anlatımla tarihinin verdiği avantajları bölgesinde kullanması ile ortak bir kültür havzası

oluşturabilme potansiyelidir. Türkiye'nin tarih faktörü, dünya ana kıtasının temel kavşak noktasında özgün ve uzun ömürlü siyasi düzen kuran bir medeniyet merkezidir. Bu siyasi merkez karşı medeniyet/Batı ile girdiği cephe ilişkisini zamanla kaybetmiştir. Tanzimat ile birlikte karşı cephenin normlarında yani yeni bir siyasi ve sosyal yapı kurma gayretleri Osmanlı coğrafyasında toplumları tamamen sarsan bir etkiye neden olmuştur. Siyasi elitin yönlendirdiği tarihi kırılma ve toplumun kültür benliğinde yaşayan kimlik ile çeliştiğinden kimlikler ve kurumlar arasında çatışma yaşanmıştır (Davutoğlu, 2014: 81). Böylelikle Türkiye bölgesi ile yabancılaşma sürecine girdiği gibi iç siyasette de bireyler ve devlet arasında uyumsuzluk meydana gelmiştir. O zaman yeni-Osmanlılık, bölgesi ile tekrar barışık olmak, bölgesinin meselelerine müdahil olarak çözüm üretmenin yanı sıra içeride de devlet ve birey arasındaki uyumsuzluğu gidererek bireylerin kültürü ile uyumlu kurumlar tesis etmek olmalıdır.

Yeni-Osmanlılık kavramı ihtişamlı tarihi göndermeleri ile yeni kimlik oluşturmanın veya pratiklerinin medya tarafından oluşturulan hikayeler aracılığı ile sağlanmaktadır. Bir bakıma da Türk milliyetçiliğinin ve muhafazakarlığının küreselleşmeye paralel dış politikada kimlik oluşturma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Eski imparatorluğa duyulan hayranlık yeniden inşa edilerek Türkiye'nin o eski ihtişamlı günlerini restore etme aracı taşımaktadır. İç politikada da seçmen tarafından karşılık bulmuş eskiye özlem ile Osmanlı Ocakları ve Yeni Osmanlı Saltanat Derneği gibi sivil toplum kuruluşları oluşmuştur (Çiftçi, 2019: 2985).

Maziad (2020), yeni-Osmanlılığın, ekonomik, siyasi ve askeri iz bırakan Osmanlı mirasının klasik ve modernleşmiş formunu tekrar ortaya çıkartan daha büyük bir Türkiye'nin canlandırılmasına odaklandığını ifade etmiştir. Langan (2017: 1400)'a göre ise yeni-Osmanlılık, Türkiye'nin 2005 yılında AB üyelik sürecinin durdurulmasının ardından Türk liderler tarafından devletin dış politikasına yeni bir kişilik ve özgeci bir kimlik tesisi amacıyla inşa edilmiştir.

Yeni-Osmanlılık Davutoğlu'nun Afro-Avrasya olarak andığı coğrafyaya denk düşmektedir ve bu bölgedeki güç boşluğunu maksimum düzeyde değerlendirme çabasıdır. Coğrafya, tarih, kültür ve din gibi unsurlar üzerine tesis edilmiş ortak medeniyet ihdasına dayanır (Tüysüzoğlu, 2013: 305-307). Bölge ile tarihsel yaşanmışlık, kültürel/dinsel ortak değerler üzerinden konstrüktivist yaklaşımla yumuşak

güç öğelerini Türkiye sahip olduğu bilgi birikimi, gücü ve potansiyeli ile yakın işbirliğini esas almaktadır. Arap Baharı'nın ortaya çıkması da Türkiye'nin yeni-Osmanlıcılığı sahiplenmesi için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

2002 yılında iktidarı elde eden ve İslamcı gelenekten gelen AK Parti, “milli görüş”ten ayrılarak “muhafazakar demokrat” çizgide olduğunu belirtmiştir. Ancak İslami tabanının, geleneğinin etkisi ve ortak dini paylaşmanın getirdiği kültürel bağlar nedeniyle AK Parti Hükümeti'nin Ortadoğu'ya ilgisi artmış ve bölge ile ilişkileri geliştirme yönünde irade ortaya koymuştur. Yeni-Osmanlıcılık, Osmanlı'yı yeniden yaratma dürtüsü değil Osmanlı mirası olan kültürel ve toplumsal değerleri yeniden günümüze uyarlayarak Osmanlı coğrafyasında huzur, güven ve bölgesel işbirliğine dayanan “**barış havzası**” yaratabilmektir (Tüysüzoğlu, 2013: 308). Türkiye'nin Osmanlı mirası bölgesinde sorumluluk sahibi olduğu ve hatta bunu zorunluluk olarak gören Davutoğlu geliştirdiği “**komşularla sıfır sorun**” ve “**stratejik derinlik**” gibi politikalarıyla Türkiye tarihi ve coğrafyası ile sorumluluktan kaçamayacağını vurgulamıştır. Davutoğlu, 2014 AK Parti Gençlik Kolları iftar programındaki konuşmasında “Ortadoğu'da büyük bir medeniyet meşalesini ayağa kaldıracamız” şeklinde cümle sarf etmiştir (Kamalı, 2018: 42). Türkiye Ortadoğu'da örnek bir medeniyet tesis edecek maddi ve manevi potansiyele sahip olduğunu tarihsel birikimi ile bunu gerçekleştirebileceğine inanmaktadır.

Türkiye'nin yeni-Osmanlıcılığa vurgu yapan en önemli göstergelerinden birisi olarak 2011 yılında yapılan seçimlerin ardından seçimlerin galibi olarak Başbakan Erdoğan'ın balkon konuşması dış politikanın şifrelerini vermiş olup konuşmanın ilgili kısmı aşağıdadır (“Başbakan'dan Üçüncü Balkon Konuşması”, 2011).

“...Gözlerini Türkiye'ye çevirmiş, Türkiye'den gelecek haberleri büyük bir heyecanla takip eden, Bağdat, Şam, Beyrut, Kahire, Tunus, Saraybosna, Üsküp, Bakü, Lefkoşa ve diğer tüm dost ve kardeş ülke başkentlerini, halklarını buradan muhabbetle selamlıyorum. ...Bugün benim Türk kardeşim, Kürt kardeşim, Zaza, Arap, Laz, Gürcü tüm kardeşlerim 74 milyon kazanmıştır. Yoksul kardeşim, kimsesiz kardeşim kazanmıştır. Bugün küresel ölçekte mazlumların, mağdurların umudu kazanmıştır. İnanın bugün İstanbul kadar, Saraybosna kadar kazanmıştır. İzmir kadar Beyrut kazanmıştır. Ankara kadar Şam kazanmıştır. Diyarbakır kadar Ramallah, Batı Şeria, Kudüs, Gazze kazanmıştır. Bugün Türkiye kadar Ortadoğu, Kafkaslar, Balkanlar, Avrupa kazanmıştır.”

Konuşmada AK Parti İktidarı'nın Türkiye'nin tüm etnik unsurlarına bir bütünlük içerisinde eşit mesafede yaklaşarak toplumun tüm kesimlerini kucaklayacağını ve

uluslararası alanda güçlünün karşısında ezilen, mağdur olan Osmanlı bakiyesi halkların destekçisi olup arkasında Türkiye olacağını ima etmektedir. Bahsedilen coğrafya özellikle Osmanlı coğrafyası olmasını yanında Türk dış politikasının birincil önceliği Ortadoğu, Kafkaslar, Balkanlar ve Avrupa olduğu vurgulanmıştır.

Türkiye “**Afrika açılımı**” politikası kapsamında Erdoğan’ın Afrika dışı devlet başkanları içinde Afrika’da 26 ülkeyi ziyaret etmesi bir rekordur. Erdoğan 20 yıl içerisinde devlet başkanları düzeyinde Somali’yi ziyaret eden tek devlet başkanıdır. Türkiye’nin yurtdışında bulunan askeri üsleri içerisinde en büyük üssü Mogadişu’dadır. Ayrıca Sudan ve Somali’de Türkiye hastane açarak işletmektedir. Sudan’da Suvakin Adası yapılan anlaşma ile 99 yıllığına Türkiye’ye kiralanmıştır ve Türkiye adayı restore ederek tarihsel ününe yeniden kavuşturmayı planlamaktadır. Türkiye özellikle Afrika Boynuzu’ndaki Müslüman ülkeler ile oldukça iyi ilişki ağı kurmuştur. Ancak bölgede Suudi Prens Muhammed Bin Selman Türkiye’yi “**Osmanlı Halifeliğini**” inşa etmeye çalışmakla eleştirmektedir. Mısır da körfez ülkelerin desteği ile Suvakin Adası’nın Türkiye’ye kiralanmasını arka bahçesine Türkiye’nin sızması olarak değerlendirerek Türkiye’nin politikalarına karşı cephe almaktadır (Akça, 2020). Ancak başarısız devlet olarak anılan Somali, Sudan gibi Afrika ülkelerine birçok temel hizmeti götüren Türkiye olmuş ve en önemlisi bu ülkelerde güvenlik sorununu en aza indirerek devlet düzenini yeniden tesis etmiştir. Türkiye gerçekten insani ve özgeci yaklaşım göstererek küresel bir rolü gerçekleştirmeye gayret etmektedir (Langan, 2017: 1401). Türkiye’nin Afrika’da yeni-Osmanlıcılığı Avrupa’nın sömürgeciliğine karşı moral değerleri ön planda olan bir yaklaşım izlemektedir. Osmanlı Devleti kolonyal bir güç olmadığı için Osmanlı’nın merkez-perifer ilişkisi rızaya ve kültürel bağlara dayalıydı. Yeni-Osmanlıcılıkta kimlik modern dönemde Batı’nın hegemonyacılığının aksine “**yardımsever ve anti-kolonyal**” bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin dış politika söylemi “**Erdemli güç Türkiye**” ve “**İnsani güç**” temelinde ilerlemektedir (Langan, 2017: 1404). Farklı bir güç olarak ortaya çıkan yeni-Osmanlıcılık kendi çıkarları içerisinde ve etik amaçlarla birlikte Batılılardan ve diğerlerinden ayrılmaktadır.

Balkanlar’da da Türkiye inisiyatif almıştır. Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan cumhurbaşkanlarını Balkanlar’da sorunların giderilmesi için Nisan ayının 2010 yılında Türkiye bir araya getirmiş ve sonrasında İstanbul’da yapılan görüşmeler sonucunda

İstanbul Deklarasyonu yayınlamışlardır. Deklarasyonda Sırbistan Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ifade etmiştir. Türkiye ile Sırbistan arasında ilişkilerde yumuşama ve yakınlaşma yaşanmış ve Boşnakların büyük üzüntüsü Türkiye'nin girişimleri ile Avrupa ajandasına alınmıştır (İnan, 2010: 136). Türkiye Balkanlarda istikrar ve barış arzu etmektedir ve bunu sağlamak için girişimlerde bulunmaktan çekinmemektedir. Sırp, Boşnak, Arnavut ve Hırvatlar arasında 90'lı yıllarda meydana gelen etnik çatışmalar dondurulmuş olsa da hala güvenlik tehditleri, toprak, sınır ve etnik azınlıklar gibi sorunlar devam etmektedir. Türkiye Sırbistan ile iyi düzeyde ilişkiler sağladı fakat Sırbistan'ın Bosna-Hersek Sırpları üzerinde tam kontrolü olmaması bölgenin güvenliği üzerine kırılabilirlik hala devam etmektedir ve ayrıca Boşnakların savaş yıllarındaki uğradığı derin acılar hala kabul görmemektedir.

AB, Türkiye'nin Balkanlardaki hareketli dış politikasından memnun görünmemektedir ve Türkiye'yi Balkanlarda uyguladığı dış politikasının Türk/Müslümanların çıkarlarına yönelik olduğuna dair eleştirmektedir. Ayrıca Türkiye'nin Balkanlara yönelik uyguladığı dış politika Batı tarafından yeni-Osmanlılık üzerinden okunmaktadır. Balkan halkları açısından ise Osmanlı referansları Türk/Müslüman halklar için olumlu iken diğerleri için yıkıcı fikirler doğurmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlarda başarı hikayelerinin yeniden icadı Sırp milliyetçiliğini provoke etmektedir. Hatta Müslüman halklar için de bir kerteğe kadar yeni-Osmanlılık kabul görüp ileri geçmesi arzu edilmemektedir. Örneğin, Kosova'da Arnavutlar bağımsızlıklarının ve uluslararası tanınmışlığının desteklenmesinde Türkiye'nin müdahil olmasını isterken bunun dışında Türkiye'nin daha fazla ileri gitmesini istememektedir (İnan, 2010: 138). Balkanlar'da yeni-Osmanlılık politikası olumlu yanlarının olduğu kadar negatif etkiye de sahiptir çünkü Balkanlar'da bazen Türk/Müslüman halklar için bile aşkın tip yeni-Osmanlılığı istemedikleri gibi gayrimüslim halklar için yeni-Osmanlılık negatif çağrışım yaparak Türk boyunduruğu altına tekrar girme psikolojisi yaratacaktır.

Yeni-Osmanlılığa içeride ve dış mecralarda eleştiriler ve kaygılar da oldukça yoğun olarak dile getirilmektedir. AK Parti Dönemi'nde hizmete giren Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Osman Gazi Köprüsü ve İstanbul'un fethinin ihtişamlı kutlamaları, Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması, Ankaraspor'un Osmanlıspor'a dönüştürülmesi, lisede Osmanlıcanın ders olarak öğrencilere verilmeye başlanması ve özellikle devlet

kanalı TRT’de Türk tarihinin ihtişamlı günlerine ait film ve dizilerin sıkça gösterime girmesi iç politikada milli duyguları harekete geçirerek devlete bağlılığı ve Osmanlı’ya referansı göstermektedir. Yeni-Osmanlıcılığın ismi zikredilmese de milliyetçi seçmenin toplumsal belleği geçmişten beslenerek günümüzde tekrar yorumlanması ile birçok etkinlik ve söylem hedef alınarak uygulanmaktadır. Yeni-Osmanlıcılık, iç politikada milli duyguları harekete geçirerek devlete bağlılığı yükselttiği gibi milliyetçi seçmenin gönüllerini fethetmeye yönelik propagandanın bir parçası olup dış politikada uluslararası hakim kültüre karşı geliştirilen Türk paradigmalarına göre alternatif bir kültür ihdas etme girişimidir.

AK Parti İktidarı Dönemi’nde İslami elementler, söylemler ve uygulamalar, cadde isimlerinin değiştirilmesi, mimari motifler, kamu alanında İslami sosyal uygulamalar belirgin bir şekilde görülmeye başladı. Başkent Ankara’da şehir meydanları, parklar, kavşaklardaki heykeller ve diğer görseller geleneksel Selçuklu/Osmanlı motifleri ile donatıldı. 2013-2015 yılları arasında 301 cadde ve bulvar ismi değiştirilmiş ve değiştirilenlerin % 23’ü Selçuklu/Osmanlı tarihine referans etmektedir. Örneğin Ankara’da yeni açılan bir bulvara “1071 Malazgirt Bulvarı” ismi verilmesi bunlardan birisidir. Yeni inşa edilen Cumhurbaşkanlığı sarayına külliye isminin kullanılması ile Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Esanboğa Kampüsü’nün açılışında Erdoğan kampüs veya Türkçe karşılığı olan yerleşke yerine Arapça kökenli olan külliyenin kullanılmasının isabetli olacağını vurguladı (Ghulyan, 2019: 131). AK Parti tarafından kullanışlı olarak yeni-Osmanlıcılık popüler bir retorik olarak gelişti. Aynı zamanda bu uygulamalar yukarıda da bahsedildiği gibi sadece yeni-Osmanlıcılık ile açıklanamayıp daha geniş halk kitlelerini etkilemek için kullanılan popülist milliyetçiliğin bir aracı haline gelmiştir.

Yeni-Osmanlıcılık bir dış politika aracı mı, yoksa iç politika mı veya dış politikaya içeriden destek oluşturma gayreti mi? Erdem (2017: 714)’e göre AK Parti Dönemi’nde Osmanlıcılığın sosyal boyutu öncelikleştirilmiş olarak görülmektedir. Ancak bu süreç hükümet tarafından özellikle uygulanmadı, yeni-Osmanlıcılık oluşunca toplumun kendisi Osmanlı imajını yaymada merkezi bir rol üstlendi ve toplum tarafından kabul gördü. Yeni-Osmanlıcılık, bugünkü toplumun yeni kimlik oluşturmada cumhuriyet Dönemi kimliğine yabancılaşma mekanizması olarak işlev görmektedir. Yeni-Osmanlıcılık Soğuk Savaş sonrası dönemde bir dış politika ve İslami

ideoloji fikri olarak ortaya çıktığında Kemalizm'in rakibi olarak algılandı (Erdem, 2017: 715).

Türkdoğan (2013: 13) ise yeni-Osmanlılık fikrinin üniter devlet anlayışından veya resmi teoriden ayrılış, çok kültürlü yapıya dönüşün paradigmasını içerdiğini iddia etmektedir. Ancak yeni-Osmanlılık Osmanlılığın ileri sürüldüğü dönemin paradigmaları ile oldukça farklıdır. Osmanlılık o dönem imparatorluğun dağılmasını önlemek için ileri sürülen barışçıl bir fikirdi ve dolayısıyla iç barışın sağlanması için ileri sürülmüştü. Yeni-Osmanlılık parçalanma tehlikesine karşı geliştirilen bir paradigma değil, içeride yeni bir kimlik oluşturma, muhafazakar/milliyetçi toplum ile aynı ritimde gidebilmemin yanı sıra dış politikada da özgüven ile Türkiye'nin öncelikli alanlarının ve bölgelerin belirlendiği bir akım olmuştur. Osmanlı temasının AK Parti Dönemi'nde işlenmesi iç politikaya yönelik bir çalışma olduğu gibi günümüzün paradigmalarına uyarlanması ile dış politikada öncelikli bölge anlamı taşımaktadır.

Mazaid (2020)'e göre yeni-Osmanlılık modeli ile Türkiye'nin revizyonist yaklaşımı bölgesel güvenlik dinamiklerine bir katalizör olarak hizmet ederek komşu ülkelerin güvenlik endişesi taşınmasına neden olmaktadır. Erdoğan 2016 yılında muhtarlar hitaben Beştepe konuşmasında "Lozan'ı bize zafer diye yutturmaya çalıştılar...1920'de Sevr'i gösterdiler, 1923'te Lozan'a ikna ettiler. Ege'de bağırılan duyulacak adaları biz Lozan'da Yunan'a verdik" sözleri Yunanistan için büyük kaygıya neden olmuştur çünkü bu sözlerin geri planında yeni-Osmanlılığın bir unsuru olarak revizyonist Türk dış politikasının karakterleri barınmaktadır ("Erdoğan'ın Lozan Çıkışı", (2017). Erdoğan İstanbul'da Uluslararası Hukuk Konferansı'ndaki konuşmasında ABD'ye Misak-ı Milli göndermesi yaparak "Bizim için burada (Musul) bir tarih yatıyor. Beyefendiler (ABD) arzu ederse Misak-ı Milli'yi okurlar." ("ABD'ye Misak-ı Milli Göndermesi", 2016). Cümleleri de Türkiye'nin meşru haklarının gasp edildiği iması ile Türkiye'nin sınırları dışında kalan Misak-ı Milli bölgelerinden hala vazgeçmediği ve konjonktüre göre Misak-ı Milli Kanunu ile revizyonist eylemlerde bulunabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Misak-ı Milli göndermesi sadece Suriye ve Irak bağlamında değil hemen hemene tüm komşular ile sorun yaratabilecek bir boyut taşımaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin komşularına müdahaleci yaklaşımı Türkiye'nin yeni-Osmanlılık algısı ile hareket ettiği dürtüsünü uyandırmaktadır. Bu da

komşularında Türkiye'nin periferinde güvenlik tehlikesi yaratabileceği kaygısı taşımaktadır.

2016 yılında darbe girişiminden önce Foxnews'te yayınlanan bir makalede Erdoğan Hitler'i içinden çıkartan Weimar Cumhuriyeti Dönemi muhafazakarlar ile benzetme yaparak İslam dünyası içerisinde hoşgörü timsali Türkiye'yi İslamlaştırmakla suçlamıştır. Darbe girişiminin ardından Erdoğan'ı sadece yeni-Osmanlı rüyası görmediğini Türkiye'nin liderliğinde hilafet düzenini kurmayı kendine amaç edindiğini yazmıştır. Dawid Horowitz de bir adım daha korkunç senaryo çizerek "Nükleer silahlı Bir Halife Mi?" başlığı altında İŞİD'in halifelik iddiası ile ortaya çıkıp yok olması sonrasında Erdoğan'ın halifeliği yeniden tesis etmesi için başarısız darbe girişimi ardından halife olmaya bir adım daha yaklaştığını yazmıştır. Türkiye'nin elinde ABD kontrollündeki 50 kadar nükleer başlığın bulunduğunu ve Erdoğan'ın eline geçmesi durumunda ABD'nin de bir şey yapamayacağını altını çizmiştir (Balcı, 2017: 58-67).

Stratfor Başkanı George Freidman (2012)'a göre Türkiye I. Dünya Savaşı önceki pozisyonuna geri dönmek istiyor ve Türkiye büyük güç olarak yükselmekte ancak bölgesel müdahaleleri destekleyecek büyük olarak görülmeye henüz hazır değil. Ancak Türkiye sadece geçiş aşamasında ve bölgesel güç olarak daha işin başında olduğunu ifade etmiştir. 2009 yılındaki yazısında da Türkiye'nin Osmanlı coğrafyasında hakimiyet sağlayacağını ve 2040 yılına gelindiğinde Arap ülkelerine vali atayacak olup bölgeyi kontrolü altına alacağını ifade etmiştir ("Türkiye Araplara Vali Atayacak", 2009). Uluslararası mecralarda buna benzer birçok yayın ve haber yapılmaktadır. Türkiye'nin yeni-Osmanlılık ile bölgede hegemon bir güç olarak bölgeyi tahakkümü altına alacağı yönündeki bu yayınlar bölge ülkelerini endişelendirme amacı güderek Türkiye karşıtı cephe oluşturma gayreti olabilir. Türkiye ve Erdoğan aleyhtarları yazılar 2009 sonrası başlayarak giderek sıklığı ve eleştiri şiddetinin arttığına şahit olunmaktadır. Bu tarih elbette Türkiye'nin yani Erdoğan'ın Filistin meselesine sahiplenmesi ve Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı Pers'i terslemesi ile başlamıştır. Yeni-Osmanlılık ve bu fikrin bölgeye getireceği tehlikeler sıklıkla medyada gündem oldu çünkü Erdoğan'a ve dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu'da kazandığı inanılmaz prestij ve sevgi özellikle İsrail ve Batı'nın dikkatini çekmiştir. İsrail karşısında girişilen hemen her savaşı ve mücadeleyi kaybeden Araplar İsrail'e karşı özgüven kaybı yaşarken bölgede İsrail'i küçük düşüren Erdoğan Arap toplumu arasında büyük bir sempati

kazandı. Freidman'ın 2040 yılında Türkiye'nin bağımsız bir ulus-devlete vali atayacağı iddiası oldukça ütöpiktir. Bu Türkiye'yi övmenin ötesinde ancak Arap devletlerine karşı Türkiye tehdidi yaratmaya yönelik bir uyarı yazısı olabilir. Nihayetinde Ortadoğu'da Türkiye'nin aktif dış politikasından ve yeni-Osmanlılık fikrinden rahatsız olan Suudi Arabistan ve Mısır liderliğinde bir koalisyon oluştu.

BAE Dışışleri Bakanı E. Gagaş'ın, "Arap dünyası bir çıkmazdadır. Çare çevremiz ile işbirliği yapmamızdır fakat Tahran ve Ankara Arap dünyasına öncülük edemeyecektir" ifadesinin yanı sıra Arap ülkelerinin Arabistan ve Mısır'ın oluşturduğu Arap eksenini desteklemesi gerektiğini söyledi. Söz konusu Arap ekseni Türkiye'yi İraniştirmeye çalışmaktadır ve Türkiye'nin aktörlüğünü zayıflatmak için Türkiye yayılımcılığı ve yeni-Osmanlılık söylemini gündemde tutmaktadırlar (Duran, 2017). Sonuçta hiçbir ülke kendi egemenliği üzerinde bir güç tesis olmasını arzu etmez ve egemenliğini başka aktörler ile paylaşmak istemezler. Bu yüzden uluslararası alanda yeni-Osmanlılık istismara açık bir söylem oluşturmaktadır.

Türkiye yeni-Osmanlılık ile bölgesinde "**istikrar-güvenlik-ticaret**" bağımlı kurmak istiyor. Türkiye'nin ileri sürdüğü fikir bir emperyal hedef değil, bölgesi ile kalkınabileceği ortak bir modeldir. Türkiye zaten dış politika söyleminde yeni-Osmanlılık ifadesini kullanmıyor. Türkiye ekonomik kalkınmaya öncelik vermiştir ve istikrar ile güvenliğin olmadığı bölge ve alanlarda kaos yaşanacağından ticaretin sürdürülmesini etkisiz kılmaktadır. Türkiye yeni-Osmanlılık ile birincil önceliği Osmanlı coğrafyasında "**güvende istikrarlı bölge**" yaratarak ardından birlikte kalkınmayı arzu etmektedir.

Sonuç olarak Türkiye yeni-Osmanlılık fikri ile Balkanlarda ve Ortadoğu'da istikrarı tesis ederek, bölge ile ilişkilerini derinleştirerek ve huzur, barış ve ticareti artırarak ekonomik gelişimini hızlandırmayı arzu etmektedir. Bunu sağlamanın temel taşı bölgede istikrarın sağlanması olacağından hem Balkanlarda hem de Ortadoğu'da Rusya ile Türkiye'nin işbirliği önemli olmaktadır.

4.8.3. Türkiye-Rusya İşbirliğinin Geleceği

Rusya'nın Avrasyacı dış politikası ile Türkiye'nin "**İslamcı/yeni-Osmanlı/Stratejik Derinlikçi**" dış politikası ideolojik unsurlar taşıdığı gibi birçok

benzerliklerini de ortaya koymaktadır. Her iki politikanın da tarihsel ve jeopolitik çerçevesi olup hakim durumdaki uluslararası sisteme alternatif bir medeniyet perspektifine dayalı bir dış politika sunmayı vaat eder. Rusya Avrasyacılığı Doğu Avrupa'dan Japon Denizi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada kendini merkezi bir ülke olarak görmektedir. Türkiye ise yeni-Osmanlıcı/stratejik derinlikçi yaklaşım ile Osmanlı bakiyesi bölgelerini merkeze almaktadır. Türkiye bu bölgelerde etkisini artırıp nüfuz alanına dönüştürerek bölgesel bir gücün ötesinde merkezi bir güç olduğu iddiasına dayalı dış politika ortaya koymaktadır (Orhan, 2016: 92). Bu bağlamda Balkanlar, Karadeniz ve Ortadoğu her iki ülkenin öncelikli olarak gördüğü nüfuz alanları olarak çakışmaktadır. Rus Avrasyacılığında Ortadoğu kalpgah ve kenar-kuşak arasında bir konumda ikincil öncelikli bölgeye tekabül etmektedir. Türkiye açısından Ortadoğu, yeni-Osmanlıcı ekseninde Türkiye'nin merkez olduğu jeopolitik önceliğidir. Türkiye Suriye'de Nusayri iktidarı devirerek Sünni rejimle ikame etmesi etkinliğini artırma fırsatı olarak değerlendirirken Rusya Akdeniz'de etkinliği ile kara gücü olmanın yanı sıra deniz gücü olarak da küresel bir güç olma iddiası için vazgeçilemez stratejik nokta olarak Suriye'yi görmektedir. Ancak Suriye'de sekiz yıldır devam eden iç savaş Rusya ve Türkiye'ye oldukça ağır ekonomik maliyetler yüklemiştir. 2020 yılında Suriye iç savaşında muhaliflerin veya Suriye Milli Ordusu'nun ana destekçisi Türkiye, Esad rejimini ayakta tutan asıl güç olarak da Rusya kalmıştır. Suriye krizinin çözümünde belirleyici iki ülke Türkiye ve Rusya olarak görünmektedir. Ancak ABD'nin Suriye'deki konumu ve tutumu da çözüm sürecine etki edecektir. Söz konusu üç ülke de yıllardır harcadığı kaynağı avantaja çevirmeden Suriye'den ayrılma niyetinde olmadığı görülse de Suriye'deki krizin siyasal bir çözüme kavuşturulmasından başka pragmatik bir yöntem ufukta görülmemektedir.

Rusya için önemli olan Baas rejimi değil bu rejimden aldığı imtiyazlar ile Doğu Akdeniz'de askeri varlığını sağlamak ve genişletmek olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Rusya, Tartus'taki deniz üssünü genişletmesinin yanı sıra Lazkiye yakınlarında Hmeymim'de hava üssü kurdu ve Ortadoğu'da ve Doğu Akdeniz'de Suriye'nin çok daha ötesine uzanan nüfuz alanını tesis etti (İnat, 2019). Rusya Suriye üzerinden elde ettiği bu kazanımları tehdit edecek bir uzlaşma veya gelişmeye karşı olacaktır. Türkiye ise Suriye'deki sorunun birincil nedeni olarak gördüğü Esad'ın iktidarı bırakmasını ve Suriye politikasında YPG/PYD başta olmak üzere HTŞ, DEAŞ

gibi terör unsurlarının etkisiz hale getirmeyi istemektedir. Soçi Mutabakatı ile Astan süreçleri çerçevesinde anlaşmalar yapılmasına rağmen zaman zaman rejim saldırıları devam etmiş fakat sahada yaşanan olumsuzluklara rağmen Türkiye-Rusya çıkarlara dayalı Suriye'nin kuzeybatısında denge sağladı. İki ülke Suriye'nin çözümü konusunda zıt görüşü takip etmelerine rağmen ilerleyen günlerde diplomasi süreçleri ile çözüm noktasına yaklaşması umulmaktadır.

Yunanistan, İsrail, Mısır, GKRY Türkiye'yi izolasyon stratejisi kapsamında Doğu Akdeniz'de hidrokarbon yataklarının keşfi, çıkartılması ve taşınması konusunda çeşitli işbirlikleri ve anlaşmalar yaparak Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlandırmaya çalışmışlardır. Doğu Akdeniz'de enerji alanında Yunanistan, Mısır ve İsrail'in ittifak sağlaması Türkiye'nin bölgeden uzak tutulmasının bir arayışıdır (Güneş, 2018: 34). Türkiye bu hamleye karşı Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ile yetki alanlarını sınırlandırma anlaşması imzalamış ve kendine karşı kurulan ittifakın planlarını alt üst etmiştir (Orhan, 2020: 70). Bu anlaşma ile kendine karşı kurulan izolasyonu kırmakla birlikte hattın doğusundan batısına enerji transferi de Türkiye'nin tasarrufu ile gerçekleşebilecektir. Ancak bu anlaşmanın sürdürülebilmesi için Türkiye meşru Libya UMH'ye destek vererek ayakta kalmasını sağlamasına bağlı olmaktadır. Mısır, Fransa, BAE ve Yunanistan açık olarak darbeci General Hafter ve kuvvetlerini desteklerken Rusya da Hafter tarafında yer aldığını açıkça ifade etmeden Hafter safında bulunan aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Moskova merkezli Wagner özel güvenlik şirketi daha önceden Ukrayna ve Suriye'de savaşmıştı. Ancak 2019 yılı ortalarından beri Hafter safında savaştığı bilinmektedir. Rusya bu kuvvetlerin devlet ile bir ilişkisi olmadığını beyan etse de Rus dış politikasından bağımsız bir şekilde oluşum göstererek Libya'da savaşması pek mümkün gözükmemektedir ve finansmanı BAE tarafından sağlanmaktadır (Orhan, 2020: 72).

Ataman (2020)'a göre Rusya Suriye'de yaptığını Libya'da tekrar etmeye çalışmaktadır. Libya'daki soruna ABD başta olmak üzere Fransa hariç Batılı ülkelerin taraf olmaması Suriye'deki gibi oluşan güç boşluğunu Rusya fırsata çevirmek istemektedir. Rusya Doğu ve Orta Akdeniz'de NATO'yu ve dolayısıyla Avrupa'yı güneyden kuşatmaya çalışmaktadır. Rus yetkililer Türkiye'nin Libya'da bulunmasından rahatsız oldukları tavırlarından anlaşılmaktadır. Wagner Grubu'nun eleman ihtiyacını Suriyelilerden bin iki bin dolar arası bir ücret karşılığı seçtiği, Libya'ya gitmeden

önce Humus'ta bir askeri üste eğitime tabi tutulduğu ve Rus ordusu bu süreçlerin gözetimini yaptığı iddia edilmektedir. BM raporuna göre 1200 Wagner savaşçısı Libya'ya konuşlandı ve bunların 900'den fazlası Suriye'den Rusya tarafından Libya'ya gönderildi ("Rusya Libya'ya Suriyeli Savaşçı Sevkiyatını Artırdı", 2020).

Rusya Libya'da fiilen var olsa da resmi olarak bunu kabul etmiyor. Tarafların anlaşmasını desteklediğini ve bu doğrultuda soruna çözüm bulmak için girişimlerde bulunduğunu ifade etmektedir. Rusya Suriye'de bulunma gerekçesi olarak meşru hükümetin daveti üzerine olduğunu ve uluslararası hukuka uygun davrandığını iddia etmektedir. Fakat Libya'da meşru hükümete karşı darbeci Hafter'i desteklemesi bir çelişki yaratacağı dolayısıyla açıktan Hafter'i desteklemiyor. Ayrıca ABD'nin Libya'da Rusya'ya karşı yapacağı muhtemel hamle Suriye'deki varlığını da tehlikeye atabileceği gibi uluslararası hukukta da tutunabileceği haklılığının olmayacağını da farkında olmasından dolayı Rusya Libya'daki faaliyetlerini daha üstü kapalı şekilde yürütüyor.

Farklı taraflarda bulunsalar da Türkiye-Rusya arasında diplomatik kanallar hep açık ve karşılıklı temkinlilik içerisinde ilişkiler devam etmektedir. Rusya Ortadoğu'da her fırsatı avantaja çevirme amacı gütmektedir. Ancak Libya'da Türkiye ile karşı karşıya gelmesi iki ülkenin de çıkarlarına uymamakta olup Libya'daki durumun gidişatına göre her iki ülke ortak bir zeminde buluşma fırsatı arayacaklardır.

Bölgede bir başka rekabet alanı da Doğu Akdeniz enerji yataklarıdır. Doğu Akdeniz'de sismik incelemeler önemli petrol ve gaz yataklarının varlığını göstermektedir. İsrail Gaza Marine ve Mari-B, Tamar ve Leviathan bölgelerinde; Mısır ise Zohr Bölgesi'nde önemli miktarlarda doğalgaz keşfi yapmıştır. Rusya Lübnan'da gaz çıkarmak için talepleri olmuştur. Rus şirketi Gazprom İsrail gazını LNG ile taşıma ve ihraç yetkisini almıştır. Rosneft Zohr Bölgesi'nde % 30 ortaklık anlaşması gerçekleştirmiş ve Mısır ile LNG satış yetki anlaşması imzalamıştır. Suriye ile enerji kaynaklarının keşfi için 25 yıllığına anlaşma sağlamıştır (Güneş, 2018: 47). Rusya sadece kendi enerji kaynaklarının değil küresel anlamda enerji kaynaklarının çıkarılması, satışı ve dağıtımı ile dünya çapında oyuncu olmayı hedeflemektedir. Kıbrıs'ta doğalgaz çıkarma projelerinde KKTC'yi destekleyen Türkiye ile GKRY'nin yanında yer alan Rusya arasında bir gerginlik yaşanma ihtimali mevcuttur (Güneş, 2018: 48). Ancak bu hususta bugüne kadar Türkiye ve Rusya karşı karşıya gelmemiştir.

Şu durumda Rusya Doğu Akdeniz’de Türkiye ile farklı taraflarda yer alsada Türkiye Libya’da istikrarın sağlanmasını tesis ettikten sonra Libya ile geliştirilen iyi ilişkiler ile Rusya da Türkiye’nin tezlerine yaklaşacaktır. Böylece Doğu Akdeniz’de de Türkiye-Rusya işbirliği alanları açılabilir.

Rusya Türkiye ile ilişkilerinde oldukça hassas hareket etmektedir çünkü Türkiye’ye karşı geliştireceği olumsuz dış politika, Soğuk Savaş Dönemi’nde olduğu gibi Türkiye’yi tekrar ABD merkezli bir dış politikaya yönlendirecektir ve böylece ABD Rusya’ya karşı özellikle Karadeniz’de önemli bir üstünlük kuracaktır. ABD’nin Karadeniz’de arzuladığı filoyu kurması ile Rusya’yı Karadeniz’de çevreleyerek Akdeniz’e çıkmasının önünü kesebilme imkanına sahip olabilecektir.

Karadeniz II. Dünya Savaşı sonrasında NATO ve Varşova Paktı arasında bir cephe deniziydi. Ancak Soğuk Savaş’ın bitiminin ardından özellikle Türkiye’nin girişimi ile Karadeniz işbirliği dönemine girdi fakat Kırım’daki Rus deniz üssünün durumu, Kırım’ın geleceği, Gürcistan ve Ukrayna’nın NATO ve AB’ye üyelik süreçleri, Hazar petrolünün nakli gibi yeni meseleler ortaya çıkmıştır. Türkiye Romanya ve Bulgaristan’ın NATO’ya katılımını desteklemiştir. Ukrayna ve Gürcistan’ın da NATO’ya katılması Karadeniz’de Rusya hariç tüm kıyıdaş ülkelerin NATO üyesi haline gelmesi anlamına gelecektir. Türkiye Ukrayna’nın da NATO üyeliğini desteklese de bu görüşünü öne çıkarmamıştır. 1997’de Ukrayna ile Rusya arasında yapılan anlaşma ile Kırım’da Sivastopol şehrinde konuşlu Rus deniz üssü 20 yıllığına kiralanmıştı. Ukrayna’nın NATO’ya üyeliği sonrası 2017 ile bitecek kira anlaşması sonrası Rus birliklerinin Kırım’ı terk etmesi gerekecekti. Rusya Karadeniz’in doğusundaki sığ bölgelere hapsolacaktı ki burası büyük donanma konuşlandırmaya çok müsait bölgeler değildi (Başaran, 2020: 49-50). Nihayetinde Ukrayna’nın AB’ye üye olma çabaları sonucu ülkedeki Rus ayrılıkçılar ile çıkan çatışma ortamını değerlendiren Rusya Kırım’ı ilhak etti. Türkiye Kırım’ın ilhakını kabul etmeyerek Ukrayna ile özellikle askeri alanlarda iş birliktelikleri geliştirmektedir. Türkiye açısından bilhassa Tatar Türklerinin ana yurdu olması sebebiyle Kırım ve Ukrayna’nın jeopolitik önemi dışında jeokültürel hassasiyeti oldukça yüksektir. İki milyonluk Kırım’da 250 bin Tatar Türk’ü yaşamaktadır. Ancak ilişkilerin zarar görmemesi için Türkiye’nin Kırım’ın ilhakına, Rusya’nın da Ukrayna ve Türkiye arasındaki askeri stratejik işbirliğine karşı sert tutum takınmadıkları görülmektedir. Türkiye-Rusya ilişkilerinin bozulması

Karadeniz’de dengenin Türkiye-ABD ve NATO tarafına kayacağı düşünülebilir çünkü ABD Sivastopol ve Trabzon’da deniz üsleri kurmak için nabız yoklamıştı ve Gürcistan-Rusya Savaşı’nda ABD Donanmasının bazı gemileri ve filoları Karadeniz’e girmek istese de Türkiye Montrö Anlaşması gereği bu talebi geri çevirmişti (Başaran, 2020: 53). Ukrayna krizi esnasında NATO’ya üye ülkelerin hepsi Rusya’ya yaptırım uygulamasına karşı sadece Türkiye yaptırım uygulama kararına katılmayarak ilişkilerin gelişimine önemli katkı sağlamıştır (Taşçı, 2019: 94).

ABD’nin Türkiye’nin sınır komşularını istikrarsızlaştırdığı, YPG/PKK terör örgütüne artık çekinmeden açık destek vermesi, AB’nin Türkiye’ye verdiği sözleri yerine getirmemesi, AB’ye üyelik ve ABD ile stratejik ortaklık gibi Türkiye’nin dış siyasi öncelikleri etkisini yitirdiğinde Türkiye kendine yeni bir yer ve işbirliği alanları aramaktadır. Türkiye bölgesinde AB dışı ülkelere ekonomik ve siyasi olarak en büyük güç Rusya’dır. Rusya ve Türkiye bazı benzer özelliklere sahiptir. ABD ve AB, Rusya ve Türkiye’nin hassas jeopolitik değerlerine karşı politika takip etmektedir. Özellikle AB’nin Türkiye’ye karşı verdiği sözleri yerine getirmemesi, adaylık süreci dondurması, Doğu Akdeniz’de Türkiye’ye karşı tavır alması Türkiye’nin gittikçe AB’den uzaklaşmasına Rusya ile daha derin işbirliğine girmesinin önünü açabilecektir. Keza Rusya da AB’nin varlığından rahatsızlık duymaktadır. AB’nin doğusunda güçlü bir Türkiye-Rusya iş birliği gelişebilir. Ancak her iki ülkenin de birinci sıradaki ticari ortağı AB’dir. Türkiye’nin 2018 yılında AB’ye ihracatı 84 milyar dolar ile yaklaşık % 50’lik bir paya sahip olurken, 81 milyar dolarlık ithalat ile % 36,3’lük bir paya sahiptir ve hem ihracatta hem de ithalatta AB ilk sırada yer almaktadır (“Yanı Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği”, [2020]).

Rusya AB’ye 143,4 milyar dolar ihracat, 87,8 milyar dolar ithalat yaparken toplam 231,2 milyar dolarlık ticaret hacmi ile bir numaralı ticaret ortağı konumundadır (“Russia-EU-International Trade In Goods Statistics”, [2020]). Bu bakımdan Türkiye ve Rusya AB ile ilişkilerini dengeli bir şekilde sürdürmeye devam ederken karşılıklı ekonomik ilişkilerini artırmalıdır. 2019 yılında Türkiye’nin Rusya’ya ihracatı 3,9 milyar dolar, ithalatı ise 22,5 milyar dolar gerçekleşerek toplam ticaret hacmi 26,4 milyar dolar düzeyindedir. Türk firmalarının Rusya’ya doğrudan yatırımı 890 milyon dolar, Rusya’nın Türkiye’ye doğrudan yatırımı Akkuyu NGS hariç 10 milyar dolar civarındadır (“Rusya Federasyonu’nun Ekonomisi” [2020]). Türkiye aleyhine

gerçekleşen dış ticaret dengesi zamanla Türkiye'nin Rusya'ya ihraç kalemlerinin çeşitlendirmesi ve daha fazla ihraç yapması ile dengelemeye gidilmesi gerekmektedir. Türkiye hizmetler sektöründe inşaat alanında Rusya'da önemli işler gerçekleştirmektedir ve Rusya'dan gelen turist sayısı 2019'da rekor kırarak 7 milyon kişiye ulaşmıştır ve Türkiye'ye gelen turist sayısında Rusya birinci sıraya oturmuştur. İlişkilerin müspet bir şekilde ilerlemesi ile birlikte Ruslar arasında Türkiye en çok tercih edilen ülke konumunu sürdüreceği tahmin edilmektedir.

2010 yılında kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) ile iki ülke arası ilişkiler kurumsal bir yapı kazanarak başkanlar düzeyinde toplantılarla ikili ilişkiler düzenli olarak takip edilerek ileriye taşınması sağlandı ve daha ileri götürmek için gayret edilmektedir (Taşçı, 2019: 81). 2010 ve 2020 yılları arasında 2015 yılında yaşanan Rus jetinin düşürülmesi ile ilişkilerde yaşanan gerilme nedeniyle 2015 yıl hariç sekiz ÜDİK toplantısı gerçekleştirildi. Bu toplantılarda Türk Akımı, Akkuyu NGS yapımı, S-400 Hava Savunma Sistemlerinin tedariki gibi önemli konular görüşüldü. Uçak krizi sonrası Rus tarafının uyguladığı yaptırımlardan sadece vize muafiyet uygulaması hariç ilişkiler kriz öncesi döneme döndü. 2019 yılında yapılan Sekizinci ÜDİK toplantısında gri ve yeşil pasaport sahipleri ile transit geçiş yapacak TIR şoförlerine vize muafiyeti verildi (Taşçı, 2019: 112). Rusya vize muafiyetinin 2015 öncesine döneme geri dönmesi için aceleci davranmasa da Türk iş adamları ve hükümetinin konuyu her görüşmelerde gündeme getirmesi ile sorunun aşılacağı öngörülmektedir.

Tüm ÜDİK görüşmelerinin ortak bir gündem maddesi vardır. Bu da iki ülke arasında ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkartılmasıdır. İlk toplantıda, 2010 yılında 100 milyar dolarlık ticaret hacmi için 2015 yılı hedef konulmuştur. Ancak 2013 yılında dördüncü toplantıda 2020 yılına ertelenmiş, 2014 yılındaki beşinci toplantıda ise 2023 yılına ertelenerek 2019 yılındaki sekizinci toplantıda her iki lider de bu hedeften vazgeçilmediğinin altını çizmiştir (Taşçı, 2019: 98-114). 2019 verilerine göre bu hedefe erişmek için iki ülke karşılıklı ticaretini yaklaşık dört kat artırmalıdır. Eğer gerçekten bu hedefe ulaşırsa Türkiye-Rusya ilişkileri daha derin ve sağlam bir mecrada devam edecektir. Peki, bu hedef gerçekten sağlanabilir mi? Ticaret hacminde Türkiye aleyhine bir asimetrik dengesizlik söz konusudur. Bunun nedeni Rusya, Türkiye'nin doğal gaz, petrol ve kömür gibi yeraltı kaynaklarının birinci tedarikçisi konumundadır ve Türkiye

enerjide çok büyük oranda dışa bağılıdır. Ancak TANAP ve BTC ile Azerbaycan gazı ve petrolünün alımı, LNG teknolojisinde ilerleme ve depolama kabiliyeti ile Türkiye'nin tedarikçi ülke sayısı artmaktadır. Doğu Akdeniz'de enerjinin geleceği, kömürde yerli kaynakların kullanımı, yenilenebilir enerji kaynaklarının artışa geçmesi gibi nedenlerle Rusya'ya enerji bağımlılığı ilerleyen dönemlerde azalacağı öngörülmektedir. Böylelikle dış ticaret hacminde azalma bile yaşanabilir veya Türkiye-Rusya ticaret hacmindeki Türkiye aleyhinde yaşanan asimetrik dengesizlik azalma yönünde gidişat yaşanabilir. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ev sahipliğinde organize edilen Türkiye-Rusya ve Rusya-Türkiye İş Konseyleri toplantısında Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan 100 milyar dolarlık hedefe işaret ederek "Rusya dünyadan elektrikli aletler, dayanıklı ev aletleri, mobilya, dondurucular, elektrik transformatörleri, inşaat malzemeleri, işlenmiş tarım ürünleri, hazır giyim, ilaç ve kozmetik ürünler ithal ediyor. Ben buradan Rus iş dünyasına sesleniyorum. Uzaklarda aramayın Türk ürünleri kalite ve fiyat konusunda oldukça iyi" şeklinde açıklamalarda bulundu ("Türkiye ve Rusya 100 Milyar Dolarlık Ticaret Hacmine Kenetlendi", [2020]). Aslında Rusya'nın ithal ettiği birçok ürünü Türkiye üretebiliyor. Ancak liderlerin bu konu üzerine eğilmeleri ve ortak irade koymaları gerekiyor. Türkiye'nin ihracatta artışına paralel bir artış Rusya'ya yapılan ihracatta gerçekleşmiyor. Rusya tarafından Türk mallarına gümrük vergisi indirimleri gibi imtiyazlar sağlaması, serbest ticaret bölgeleri ve lojistik imkanların iyileştirilmesi ile arzu edilen hedeflere ulaşılabilir. Her iki ülke iç ve dış politikasında tesis etmeye çalıştıkları "**güçlü Türkiye**", "**güçlü Rusya**" idealini gerçekleştirmenin temeli güçlü ekonomiden geçmektedir ve iki ülke de ekonomik büyümeye ihtiyaç duymaktadırlar ve karşılıklı olarak birbirini tamamlayıcı yüksek potansiyele sahiptirler. Hedeflen rakamlara ulaşılması iki ülkenin birinci ticaret ortağı olan AB'nin üstünlüğünü dengeleyecektir. Bunun için Türkiye-Rusya işbirliğinin sürdürülmesi, sorunların diplomasi ile giderilerek çatışmalardan uzak durulması oldukça önemlidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi enerji alanında Rusya aleyhinde doğru gidişat yaşanmaktadır. TANAP'ın devreye girmesi ve LNG ithalatındaki artışla beraber Türkiye'nin satın aldığı gazdaki Rus gazının payı % 32 civarlarına kadar gerilemiş durumdadır. Türkiye 2020 Mart ayında ithal ettiği doğal gazın % 52,5'ini LNG ile gerçekleştirerek ilk kez boru hatları ile gerçekleşen gazı geçmiş durumdadır (Tiryakioğlu, 2019). Uluslararası piyasada spot LNG fiyatlarının düşmesi ile birlikte

Türkiye LNG depolama kapasitesini geliştirerek ucuza doğalgaz tedariki gerçekleştirmiştir. En fazla LNG ithalatı 370 milyon dolar ile Katar'dan sağlanmış, Katar'ı Cezayir, Nijerya, Kamerun ve Mısır takip etmiştir. Boru hatları ile ithal edilen doğalgaz birinci sırada 924 milyon metreküpü ile Azerbaycan gelirken Rusya 389 milyon metreküp ile İran'dan sonra 3. sırada gelmektedir (“Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu”, 2020). Gelecek dönemlerde LNG'nin daha fazla devreye girmesi ile Türkiye'nin Rusya'dan doğalgaz ithalatında göreceli olarak bir azalma olacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca Doğu Akdeniz başta olmak üzere Türkiye'nin yakın coğrafyasında yeni keşfedilecek hidrokarbon sahaları ile Türkiye'nin Rusya'ya enerji bağımlılığı azalacaktır. Türk Akımı hattının Balkanları beslemesi Türkiye ve Rusya'nın Bulgaristan ve Sırbistan üzerinde yumuşak güç unsurlarının güçlenmesine sebep olabileceği ve Kosova ve Bosna sorununa kalıcı çözümler üretme alanı açabilir. Rusya Türk Akımı ile Güneydoğu Avrupa'ya gaz nakli sağlamak istemektedir. Türkiye ile ilişkiler Türk Akımı ile derinleştiği gibi Rusya'nın Türkiye'ye güven duyduğunun bir işaretidir. Akkuyu NGS yapımı ile Türk müteahhitlik şirketlerinin kazanacağı tecrübe ve nükleer santral yapı bilgisi Rusya'nın dünyanın farklı yerlerinde NGS yapımlarında ortaklık sağlanarak Türk inşaat şirketlerine yeni fırsatlar sunabilir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye ve Rusya ilişkilerine tarihsel olarak baktığımızda iki ülke yoğun rekabet içerisinde bulunmuşlar ve uzun süre savaşmışlardır. Ancak her iki ülkenin menfaatleri gereği sadece iki kez ittifak yapmışlardır. Osmanlı Devleti Napolyon Fransa'sına karşı iki kez Rusya ile ittifak yapmıştır. Fransa'nın Akdeniz'i Fransız gölü haline getirmeye çalışması Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Napolyon tehdidine karşı 1798 ve 1805 yıllarında ittifak ve yardımlaşma anlaşması yapılmasına yol açmış ve Boğazlardan Rus gemilerinin geçişine Osmanlı Devleti izin vermiştir. Yine Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehdidine karşı 1833'te Osmanlı Devleti Rusya ile bir daha ittifak yapmıştır. Mehmet Ali Paşa Kütahya'ya kadar geldiğinde II. Mahmut'un çok fazla seçeneği yoktu. Ya büyük güçlerden yardım isteyecek ya da paşa ile anlaşacaktı fakat Sultan Rusya'dan yardım istemesi ile Ruslar hevesle geldiler ve Boğazlara yerleştiler. Osmanlı Mehmet Ali Paşa karşısında zor durumda olmasını Rusya fırsata çevirerek bir savunma ittifakı anlaşması temelinde Osmanlı ile Hünkar İskelesi Anlaşması'nı 1833 yılında imzalamıştır. Buna göre Rusya'ya bir saldırı olursa Osmanlı Devleti diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermeyecekti.

Bu iki farklı dönemlerde kurulan ittifaka rağmen Rusya Osmanlı'ya karşı ana stratejik pozisyonunu korumuştur. Genel olarak Rusya'nın Osmanlı üzerine stratejik yaklaşımı, Osmanlı vatandaşlarından Hıristiyan tebaa kışkırtılarak isyana teşvik edilip Balkanlardan Osmanlıyı uzaklaştırmak ve Balkanları kendi hakimiyet bölgesine çevirmek, Kudüs dahil Hıristiyan kutsal emanet ve mekanlar üzerinde haklar tesis etmek ve bunları siyasal emelleri uğruna kullanarak Ortadoğu'ya uzanan jeopolitik hat oluşturmak, Karadeniz ve Boğazlar üzerinde kalıcı hakimiyet veya geçiş hakkı elde ederek Akdeniz'de üstün güç olmayı amaçlamıştır.

Milli Mücadele Dönemi ve Bolşevik Devrimi de emperyalizme karşı iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. 1921 Moskova Anlaşması ve Paris'te 1925 yılında imzalanan "Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması" ile ilişkilerde en iyi dönem yaşanmıştır. Bu tarafsızlık anlaşmasını 1945 yılında Sovyetler Birliği feshettiğini bildirerek Boğazlar üzerinde hak talep etmesini Türkiye NATO'ya üye olarak Sovyetler Birliği karşısındaki yalnızlığını gidermiştir. Türkiye-Rusya ilişkilerinde bu dar kapsamlı

ittifak ve barış dönemleri kısa süreli olmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle 2000'li yılların başlarından beri Türkiye ve Rusya birçok alanda ortak zeminde hareket etme imkanı yaratmışlardır. Rekabet alanlarının varlığına rağmen işbirliğine ihtiyaç duyulan alanlarda ortaklık kurmuşlardır.

Soğuk Savaş'ın oluşturduğu şartların değişmesi ile birlikte Türkiye ve Rusya arasında başta enerji, turizm ve ticaret olmak üzere birçok farklı alanda işbirliği imkanı doğmuştur. Ancak Karadeniz, Kafkasya ve Ortadoğu'da iki ülke etkin aktörlerdir ve jeopolitik rakip pozisyondadırlar. Buna rağmen ilişkilerin güçlenmesi her iki ülkeye önemli düzeyde stratejik ve ekonomik katkılar sunmaktadır ve hatta tarihsel olarak mevcut bölgesel sorunların çözülmesi için karşılıklı anlayış kapasitesinin gelişmesini de kolaylaştıracaktır.

SSCB'nin dağılmasının ardından başbakan düzeyinde bir Rus devlet adamının Türkiye'yi ziyareti 1997 yılında Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin Ankara'ya gelmesi ile gerçekleşmiştir. Ziyaretin amacı Mavi Akım projesi olup ekonomik ilişkileri ön plana çıkaran iyi ilişkiler tesis etmektir. Rusya Devlet Başkanı Putin 5-6 Aralık 2000 yılında Türkiye'ye yaptığı ilk ziyaret iki ülke arasında yaşanan tarihi bir dönemece işaret etmektedir çünkü 500 yıldan fazla süredir cereyan eden Türk-Rus ilişkilerinde ilk kez Rusya devlet başkanı Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlemiştir. Devamında ise yılda birkaç kez görüşmeler gerçekleşirken ilişkiler "Üst Düzey İşbirliği Konseyi"nin ihdas edilmesi ile kurumsal hale gelmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkilerine olumlu etki eden bir diğer unsur ise her iki ülkenin bazı benzer özelliklere sahip olmasıdır. Bunun en önemlilerinden birisi jeopolitik amaçları gereği güçlü ekonomiye ihtiyaçları olduğu gerçeği ve her iki ülkenin orta gelir grubu tuzağından çıkma gayretleridir. Bu yüzden her iki ülke ekonomik büyümeyi dış politikalarının önemli parçalarından biri haline getirmişlerdir ve böylece Türkiye ve Rusya ekonomik olarak birbirine sıkı bir şekilde ihtiyaç duymaktadırlar. Rusya çıkarttığı petrol ve doğalgazı, Türkiye ise ürettiği sanayi ürünlerini satacağı güçlü pazarlara ihtiyaç duyması iki ülkeyi ticaret ortağı konumuna yaklaştırmaktadır. 2015 yılında Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesi ile gerilen ilişkilerde bile büyük ticari ve ekonomik projelerin durdurulmaması bu tespiti teyit etmektedir.

Enerji alanında da Türkiye ve Rusya önemli işbirliği projeleri geliştirmektedir. Bunlardan biri olan “Türk Akımı” projesinin geliştirilmesi ile sadece Türkiye’nin Rusya’ya bağımlılığı artmamış, aynı şekilde Rusya’nın da Türkiye’ye bağımlılığı artmıştır. Türkiye Türk Akımı ile daha ucuz ve daha fazla doğal gaz ithal edebilecektir. Ancak enerji bağlamında Rusya’ya bağımlılık ihtimali artarken, Rusya da hem ihrac miktarı açısından Türkiye’ye bağımlılığı yükselmiş hem de Avrupa’ya giden iletim hattı Türkiye’nin topraklarından geçmesi ilişkilerdeki Rusya’nın Türkiye’ye karşı hassasiyetini artırmıştır. Bir başka taraftan Rusya’nın LNG ve Petrol taşımacılığı dikkate alındığında kullanacağı güzergahın en önemli geçişi Boğazlardır. Rusya’nın Ukrayna ile girdiği siyasal kriz neticesinde Ukrayna üzerinden boru hatları ile Avrupa’ya giden yolun kullanılmaması Rus gazının Güney Avrupa ve Balkanlara taşınmasında Türkiye’ye karşı alternatif kalmamıştır. Türkiye’nin Rusya ile yaptığı uzun dönemli gaz alım sözleşmelerinden ikisi 2021 ve 2025 yıllarında sona erecektir ve TANAP’ın da devreye girmesi ile Türkiye’nin gaz tedarikçilerinin sayısı artmaktadır. Yenilenebilir enerjilerin kullanımının yaygınlaşması ve LNG teknolojilerindeki gelişmeler ve depolama kabiliyetlerinin artması ile zamanla Türkiye’nin Rus gazına bağımlılığının düşmesine neden olabilecektir. Bu yüzden ilerleyen dönemlerde petrol ve doğal gazı satan değil, alan taraflar bunu siyasal bir araç olarak kullanabilirler.

Diğer taraftan Rusya’nın Türkiye’ye nükleer güç santrali inşa etmesi hem enerji kaynağını çeşitlendirmesi hem de artan enerji ihtiyacını karşılaması açısından elzem görülmektedir. Rusya’nın inşa etmekte olduğu Akkuyu NGS tek kalemde yaklaşık 20 milyar dolarlık sermaye ile Türkiye’ye yapılan en büyük doğrudan yatırımdır. Ayrıca nükleer fizik ve nükleer güç santrali işletimi üzerine Rus üniversiteleri tarafından Türk öğrencilere eğitim verilerek Türkiye’nin nükleer güç alanında kapasitesinin artırması ve bu teknolojiyi edinmesi ilişkilere önemli bir boyut kazandırmaktadır.

İlişkilerin ticari boyutuna baktığımızda 2019 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi toplam 27,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Rusya’ya 4,15 milyar dolar ihracat yaparken 23,12 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Türk inşaat sektörü dış ülkelerde en çok işi Rusya ile yapmaktadır. Ancak Türkiye’nin gerçekleştirdiği toplam ihracattaki Rusya’nın payı sadece % 2,2’dir. Türkiye’nin en büyük ticaret partnerleri hala AB, ABD ve İngiltere’dir. Aynı şekilde Rusya’nın da en çok ticaret yaptığı bölge Avrupa’dır. Türkiye ve Rusya arasında yıllık 100 milyar dolar

gibi yüksek bir ticaret hacmi hedefi konulsa da bu rakamları tutturan düzeyde üretim kapasiteleri olmadığı ortaya çıkmaktadır çünkü her iki ülkenin de ileri teknoloji kapsamında ürün üretme kabiliyetleri sınırlı kalmaktadır. Ticaret ürünleri genellikle hammadde, enerji, tekstil, gıda, makine ve otomotiv kalemleri ile sınırlı kalmaktadır. Ayrıca Türkiye-Rusya ilişkilerine ticari boyutta baktığımızda Türkiye aleyhine bir ticaret açığı söz konusudur ve asimetrik bir yapı oluşmuştur. Türkiye ikili görüşmeler ile bu dengesizliği ortadan kaldıracak adımların atılması için girişimlerini artırsa da Rusya Türkiye'den alabileceği ürünleri başka pazarlardan temin etmektedir. Bunun için Türkiye yeni gaz anlaşmalarını bir koz olarak kullanabilir. Turizm açısından da iki ülke işbirliği içerisindedir. 2017 yılında 4,7 milyonun üzerinde (% 14,5 oran ile) Ruslar Türkiye'ye gelen turistler içerisinde birinci konuma kadar yükselmiştir. 2010 yılında Türkiye'nin girişimi ile oluşturulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantılarında siyasi ve ekonomik konuları ele alarak iki ülke arasındaki ikili işbirliğini geliştirmeyi hedef almıştır.

Rusya için hayati öneme sahip Karadeniz'de Batı yanlısı politika izlemeyen tek sınır devleti Türkiye'dir. Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesine yönelik yeşil ışık yakması veya Karadeniz'de NATO'nun filo kurması Rusya tarafından kabul edilemeyecek bir güvenlik sorunu yaratacaktır. Bu bakımdan hem ekonomik hem siyasal gerekçelerle her iki ülke birbirine ihtiyatlı yaklaşmaktadır.

Türkiye-Rusya ilişkilerine etki eden en önemli parametrelerden birisi dış unsurlarla ilişkilerin boyutu olmuştur. Açıkçası Rusya'nın da Türkiye'nin de AB ve ABD ile ilişkilerin ilerlediği düzlem ve boyut Türkiye-Rusya ilişkilerine tesir etmektedir. Her iki ülke AB'nin dış yakın çevresinde en önemli siyasi ve ekonomik güçtür ve AB'nin her iki ülkeyi dışlaması Türkiye ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmaktadır.

Türkiye'nin sık itirazlarına rağmen ABD'nin Suriye'de PKK/PYD terör örgütüne açık silah desteği sağlaması Suriye'de Türkiye'yi diğer etkin dengeleyici güç Rusya ile işbirliğine zorlamıştır. ABD'nin Türkiye'yi güneyden çevreleyecek bir Kürt Koridoru oluşturarak Kürt devleti kurma niyeti Türkiye'yi Rusya'ya yaklaştırmaktadır. Ancak Rusya da bunu fırsata çevirerek NATO'da kırılmalar yaratmak istemektedir. Diğer taraftan Rusya PKK'yı terör örgütü olarak görmeyip Moskova'da temsilciliğinin

bulunmasına izin vermesi ve Suriye'deki terör uzantıları ile ilişki içerisinde bulunması Türkiye Rusya ilişkilerinin sorunlu fakat zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında AB ve ABD'nin Türk demokrasisine ve hükümetine desteğini esirgemesi, hatta darbe girişimindeki ABD'nin desteği doğrultusundaki şüpheler ve sonrasında kaçak FETÖ üyelerinin Batılı ülkelere korunması ve Türkiye'ye iade edilmemesi Türkiye ve Batı arasındaki kopukluğu derinleştirdi. Türkiye'nin uzun yıllar boyunca Batı merkezli bir dış politika takip etmesinin verdiği derin bağlar nedeniyle sürdürülen çok yönlü dış politikaya geçişte yavaş ve ihtiyatlı adımlardan vazgeçilerek Batılı müttefiklerinin tepkilerinden çekinmesini gereksiz kılmış ve Türkiye dış politikada daha cesur ve bağımsız adımlar atmasını sağlamıştır. Darbe girişiminin ardından bir gün sonra telefonla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayan ilk lider Rusya Devlet Başkanı Putin olmuştur ve Putin'in Türk Hükümetine ve demokrasisine desteği ilişkilerde güven tesis etmiştir.

Türkiye'nin kararlı bir şekilde NATO'ya ve ABD'ye rağmen Rusya ile yapılan S-400 anlaşması Türk dış politikasında radikal bir değişimin yaşandığını göstermektedir. Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak Rusya ile müttefiklik veya stratejik ortaklık boyutunda derin bir işbirliğine girdiği anlamına gelmeyip "çok yönlü" politikası gereği kendi ulusal çıkarları için her ülke ve aktörle işbirliği yapabileceğini göstermektedir. ABD'nin CAATSA yaptırımlarına karşılık Türkiye S-400'leri aktive etmemeyi bir seçenek olarak değerlendirebilir. Ancak S-400'lerin alımlar gerçekleştikten sonra Türkiye'nin bu karardan dönmeyecek ve böylece iadesi söz konusu olmayacaktır.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde Boğazlar oldukça önemli bir yer edinmektedir. Boğazlar sadece ticari bakımdan değil askeri strateji açısından da çok önemli olduğu yakın zamanda gerçekleşen gelişmeler açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle kriz ve savaş durumunda Rusya için çok kırılgan bir durum yarattığı ortadadır ve Türkiye ve müttefiklerine stratejik bir üstünlük sağlamaktadır. Bu bakımdan Boğazlar bölgede ve küresel düzeyde Türkiye'nin dostluğu ve müttefiklerine değer katmaktadır. Rusya ile Türkiye arasında gelişebilecek bir kriz durumunda veya savaş durumunda sadece Rus donanması bu durumdan etkilenmeyecek Rus ticaret gemileri de boğazları kullanamayacağından Rusya için özellikle önemli bir ihraç maddesi olan petrolün tanker gemilerle taşınması engelleneceğinden büyük bir ekonomik kayba uğrayacaktır.

Rusya'nın güvenliği açısından ise, Türkiye'nin NATO üyesi olması bölgede ABD çıkarları ve ABD tabanlı bir politika izlemesi Rusya'nın istediği bir durum değildir. Türkiye, Rusya ile karşılıklı müspet ilişkileri sayesinde ABD donanmasına Karadeniz'de serbest hareket imkanı tanımamaktadır ve Montrö Sözleşmesi'nin revizyonuna fırsat sağlamamaktadır. Türkiye Rusya ile geliştirdiği ilişkiye önem vermektedir ve bu ilişkinin boyutunun azalmasını istememektedir. Bunu Gürcistan Savaşı'nda Karadeniz'e ABD donanmasının geçmek istemesine onay vermeyerek ve Kırım'ın ilhaki sonucu Rusya'ya yaptırım uygulaması yönündeki baskılara da karşı durarak yaptırım uygulamayı kabul etmeyerek göstermiştir.

Türkiye-Rusya arasında işbirliğini zorlaştıran nedenlere baktığımızda ilk karşımıza çıkacak noktalardan biri Türkiye'nin Rusya'nın Anti-hegemonyacı dış politikası gereği geleneksel rakibi olan ABD'nin bölgede önemli müttefiklerinden birisi ve NATO üyesi olmasıdır. Bu Rusya'nın Türkiye'ye karşı güven sorununa ve ilişkilerde kırılma eğilimine neden olabilmektedir. Türkiye, Batı'nın Truva Atı suçlamasıyla her fırsatta karşı karşıya kalmakta olup Rusya'nın politikaları açısından güvenilmez ve ihtiyat ile yaklaşılması gereken bir ülke konumundadır. Bir diğer konu jeopolitik rekabettir. Putin SSCB'nin dağılmasını yüzyılın en büyük trajedisi olarak gördüğüne göre SSCB ardıl ülkelerini kaybetmenin vermiş olduğu jeopolitik kaybı telefi etmek istemektedir. Bu bölgeleri kendi arka bahçesi olarak görerek yeniden burada Rusya hegemonyasını tesis etmek için dış politika araçlarını kullanmaktadır. Rus diasporası, Rus dili ve kültürü, donmuş sorunlar, SSCB Dönemi'nden kalma altyapı ağları, ekonomik yardımlar ve teşvikler, bölgesel güvenlik sorunlarını kendi kontrolünde tutması ve kendi öncülüğünde kurulan Gümrük Birliği, Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü gibi örgütler aracılığı ile hegemonya gerçekleştirmek istemektedir. Eski Sovyet ülkeleri o dönemden kalma eski enerji nakil hatlarını kullanması ve yenilerinin farklı güzergâhlar ile yapımının yüksek maliyetleri Moskova'ya bağımlılığı artırmaktadır. Ayrıca Moskova uzun dönemli anlaşmalarla bu bağımlılığı pekiştirmektedir. Bu doğrultuda Rusya yakın çevre politikasını geliştirerek SSCB ardıl ülkeleri üzerine yeniden güç ihdas ederek bu bölgelere ABD, Çin ve AB gibi küresel güçlerin ve Türkiye, İran gibi bölgesel güçlerin girmesinin yolunu kesmeye çalışmaktadır. Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne göre Rusya kendini, dünyanın en güçlü devletlerinden stratejik ve biricik jeopolitik konuma sahip dünyanın en önemli güç

merkezlerinden biri olarak görmektedir. Daha özelde ise Rus dış politikasının önemli unsurlarından birisi Avrasyacılık ile Rusya kendini Avrasya kutbunun merkezi ve temel gücü olarak sunmaktadır. Böylece Rusya'nın jeopolitik sınırlarında meydana gelecek değişiklikleri denetleme hakkını kendinde görmektedir. Dünyada Rusya'nın rolü Pasifik ve Arktik hariç doğal sınırları olmayan eşsiz coğrafyasından kaynaklanmaktadır. Rusya genişlemeye açıktır ve tarih boyunca bu genişleme çoğu zaman plansız olarak gerçekleşmiştir. Rusya'nın genişlemesindeki temel saik daha önceki alınan yerleri ancak daha fazla genişleyerek güvenli hale getirileceğine dair inanıştır. Ancak Türkiye'nin de Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da bölgesel güç olma arzusu her iki ülkeyi jeopolitik rakip konumuna sokmaktadır. Türkiye bölgede Rusya ile karşı karşıya gelmeden Rusya'ya karşı alan kazanmaktadır.

Rusya Ermeni politikasını Kafkasya, Doğu Anadolu ve Ortadoğu'ya yayılma amacının bir parçası olarak hayata geçirmiştir. Rusya hem Osmanlı tebaasını hem de Kafkasya'daki Ermeni nüfusunu kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için Osmanlıya karşı kışkırtma, silahlandırma politikası gütmüştür. Rusya'nın asıl hedefi Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'dan İskenderun Limanı'na ve Güneydoğu Anadolu'dan Basra Körfezi'ne ulaşacak iki kollu bir koridor amaçlamıştı. Tarihsel olarak Kafkasya Rusya ile Türkiye arasında önemli bir çıkar çatışmasının yaşandığı bir bölgedir. Bunun önemli nedenlerinden biri iki ülkenin enerji politikalarıdır. Gürcistan ve Ermenistan'ın Rusya güdümünde olması Hazar Bölgesi petrol ve doğal gazın Rusya'nın kontrolünde bulunması anlamına gelecektir. Ancak Türkiye Kafkasya üzerinden Rusya ile yaşadığı çıkar çatışmasını ilişkilerini tehlikeye atmadan sürdürmektedir. Bunun bir örneği, Rusya-Gürcistan arasındaki savaşta Türkiye Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunurken ABD donanmasının Montrö şartlarını ihlal edecek şekilde Karadeniz'e girmesine izin vermemesi olmuştur. Rusya, Gürcistan'ın NATO'ya girme arzusunu Güney Osteya ve Abhazya bölgelerine yaptığı askeri müdahale ile Gürcistan'dan ayırarak kendine bağlı uydu devletleri haline getirmesi ile engelledi. Türkiye ise bu krizde Gürcistan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Türkiye barış için gayret göstermesi ve yapıcı tavrını bu krizde de ortaya koymuştur. Diğer taraftan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ve TANAP Rusya'yı hem maddi gelirden etmiş hem de güney komşuları üzerinde kullandığı kozu ve uyguladığı hegemonyayı ortadan kaldırmıştır.

Güney Kafkasya'daki bölgesel sorunlardan birisi de Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve çözüm konusunda bir ilerleme sağlanamamış olmasıydı. Ancak 2020'de Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırmasının ardından Azerbaycan kuvvetlerinin karşı taarruzu ile işgal edilen yerleşim yerlerini hızla kurtarması Rusya'nın arabuluculuğunda Ermenistan'ı anlaşmaya zorlamış ve Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilmeyi kabul etmiştir. Azerbaycan'ın askeri başarısının arkasında Türkiye'nin siyasi ve askeri teknolojide güçlü desteği olmuştur.

Kafkasya hem Türkiye hem de Rusya açısından oldukça önemlidir. Rusya'nın Ermenistan'a silah ve askeri teçhizat yardımları, Ermenistan'da askeri üsler kurması ve Yukarı Karabağ'ın hem Ermenilerce işgal edilmesinde desteği hem de sorunun çözümünde üstü kapalı bir şekilde Ermeni politikalarını desteklemesi Azerbaycan'ın güvenliğine büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Türkiye her şartta ve her zaman Azerbaycan'ın yanında durması ve bu uğurda ne gerekiyorsa yapacağını en üst perdeden ifade etmesi Kafkasya'da Türkiye-Rusya mücadelesine yönelik ihtimal ortaya çıkmıştır. 2020'de meydana gelen Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına başka bir güç müdahale ederse Türkiye orada olacaktır mesajını vermiştir. Bölgede Rusya'nın Türkiye'yi karşısına alması Rus dış politikası için tehlike arz edebilir. Rusya aslında uyguladığı politikalar ile kendini sıkıştırmaktadır. Rusya Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da etkinliğini artırırken kendi çevresinde kuşatılmaktadır. Karadeniz'de Ukrayna ve Kafkasya'da Gürcistan ile girdiği mücadelede kısa vadede kazançlı görünse de her iki ülkede de pozisyonunu kaybetmiştir. Doğu Avrupa'da Belarus'da dahi halk AB eğilimi göstermektedir. Rusya bu ülkelerde halk nezdindeki güvenini ve ilgisini kaybetmiştir. Kafkasya'da Ermenilerin yanında açıkça yer alması Azerbaycan'ı tamamen kendinden uzaklaştıracaktır. Bu durum Rusya'nın Ermenistan lehinde kararlı adımlar atmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra Rusya ile Türkiye Kafkasya'da karşı karşıya gelme ihtimali de düşünülmelidir. Diğer taraftan Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığı düştükçe AB'ye eğilimi artacaktır ve sonuçta Güney Kafkasya'da Rus nüfuzu ağır darbe alacaktır. Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ'ı kurtarmak için sahada başarısı arttıkça Rusya'nın statükoyu koruma adına soruna müdahale isteği artacak ve cephe hattına açık müdahil olması durumunda Türkiye'yi direk bölgeye çekme ihtimalini düşünerek sorunun barışçıl yoldan çözülmesini istemektedir. Ayrıca Kafkasya'daki karışıklık

Rusya'nın menfaatine olmayacaktır. Öncelikle milli güç unsuru parametreleri açısından Azerbaycan Ermenistan karşısında önemli üstünlüğe sahiptir. İkincisi bölge topyekün kaosa dönüşebilir ve Gürcistan ve Ukrayna da kendi içindeki sorunları gidermede durumu bir fırsat olarak görüp Rusya'ya negatif etkide bulunabilir ve hatta Kuzey Kafkasya'da uyuyan ayrılıkçı hareketleri tetikleyebilir. Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya'da birbirine düşmesi en çok Batı'nın işine yarayacaktır ve istedikleri Türkiye-Rusya çatışmasının gerçekleşmesi her iki ülkenin çıkarına olmayacaktır. Dahası Türkiye'nin NATO üyesi olması müttefiklerinin pozisyonu da hesaba dahil edilmelidir. Sonuçta Rusya'nın sert güç unsurları ile bölgeyi kontrolünde tutma arzusu ağır yara almıştır. Tarihi, kültürel ve etnik olarak yakın olduğu Ukrayna ve Belarus'ta bile halkın AB yanlısı olması aslında bireylerin refahı, özgürlüğü ve demokrasiyi tercih ettiği değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Türkiye-Rusya ilişkilerinde ekonomik boyut oldukça önemlidir ve ilişkilerde refah artırıcı faktörler etkin olarak devreye sokulmalıdır. Türkiye'nin demokrasininin güçlenmesi, ekonomisinin ilerlemesi ve AB ile tam üyelik müzakere zeminine yeniden girerek ilişkilerini olumlu yöne çevirmesi Türkiye'ye bölge ülkenin ilgisi daha da artacaktır.

Orta Asya'da ise Bölge ülkelerinin özellikle ekonomik, askeri ve güvenlik bağlamında Rusya'ya bağımlılığı Türkiye'nin Rusya'yı dışlayarak bölge ile uygulayacağı politikalarına bölge ülkeleri karşı çıktı. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile entegrasyon için oluşturulacak ulus-üstü mekanizma ise bağımsızlığını yeni elde eden ülkelerin olumsuz yaklaşımı ile kabul görmedi. Türkiye başlarda Türkçü-Turancı söylem ile Rusya'nın bölgede etkisini kırmaya yönelik bir politika izlemiş fakat devam eden süreç içerisinde bölgedeki güç boşluğunu Rusya'nın doldurduğunu görmüştür ve ayrıca Türkiye arzuladığı politikaları yürütmek için imkansızlıklarını ve sınırlarını fark etmiştir. Ancak yine de Türkiye bölge ülkeleri ile kültürel, eğitim ve ekonomik olarak önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ayrıca Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)'na işlerlik kazandırılarak canlandırılması Türkiye'nin bölge ülkeleri ile girdiği ilişki boyutunu artırabilir. Nihayetinde Türkiye Rusya ile rekabet içerisine girmeden bölge ülkeleri ile daha gerçekçi, bölgesel ve ikili işbirliğine dayalı ve dengeli bir politika yürütmeye gayret etmektedir.

Orta Asya, Rusya ve Türkiye arasında etkin güç olma ve bölgeye sızmada sadece bir rekabet sahası değil ilişkilere olumlu katkı sunacak bir alan olarak da ortaya

çıkmaktadır. Türkiye ve Rusya arasındaki uçak krizinde Kazakistan'ın Rusya ile iyi ikili ilişkileri Nazarbayev'in arabuluculuğu ile çözüm imkanını sağlamıştır. Yine Suriye iç savaşında Rusya ve Türkiye'yi ortak bir noktada birleştiren Kazakistan, Astana sürecinde olduğu gibi Türkiye-Rusya ilişkilerinde pozitif etkide bulunmaktadır.

Karadeniz Havzası'nda Türkiye için en hassas konulardan birisi Kırım'da bulunan Tatar Türkleridir ve onların hak ve hukukunun korunması, atalarından kalan miras topraklarda Ukrayna'ya bağlı özerk statülü Kırım'da yaşamlarını sürdürmesidir. Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesini Kırım Türkleri kabul etmemiş fakat yaşanan bu durum karşısında Kırım Türklerinin güvenli bölgelere Türkiye Büyükelçiliği tarafından taşınması için çalışmalar sürmektedir. Türkiye Kırım sorununda başından beri Ukrayna'yı desteklemektedir. Türkiye'nin Ukrayna'ya 200 milyon lira askeri destek kapsamında hibe yapması, SİHA/İHA satışı gerçekleştirilmesi savunma sanayide işbirliğini geliştirmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonucunda Türkiye ve Ukrayna arasında savunma sanayi işbirliğinde yeni bir alan açmıştır. Bu kapsamında SİHA ve jet motoru imalatı ve tedariği konusunda ilerleme kat etmişlerdir. Ancak Ukrayna krizi esnasında NATO'ya üye ülkelerin hepsi Rusya'ya yaptırım uygulamasına karşı sadece Türkiye yaptırım uygulama kararına katılmayarak Rusya ile ilişkilerin bozulmasını istememektedir.

Türk dış politikası ile çatışan bir şekilde Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalesi, Kırım'ın ilhakı ile Suriye ve Libya krizinde önemli bir aktör olarak sahada olması realist ve radikal revizyonist bir dış politika takip ettiğini göstermektedir. Putin iç ve dış konjonktüre bağlı olarak yerine göre liberal veya realist ve fırsatçı bir dış politika izlediği söylenebilir. Türkiye-Rusya ilişkilerinin tarihsel ve jeopolitik yönlerine baktığımızda Rusya tarihsel olarak emperyalist politikalar takip ederek yayılmacı bir dış politika izlediği görülmektedir. Tarihte Rusya güçsüz ve zayıf olduğu dönemlerde kendi içine çekilmiş güçlü olduğu dönemlerde yayılmacı ve baskıcı bir dış politika izlemiştir. Türkiye bugün Rusya ile girdiği ilişki düzeyinde bu durumu dikkate almaktadır. Rusya'nın güçlenmesi ve bölgesinde dengeleyici bir kuvvet ile karşılaşmadığında Türkiye üzerine baskı kurma ihtimali tarihte olduğu gibi gelecekte de olabilecektir. Bu bakımdan Türkiye-Rusya ilişkileri konjonktürel olarak işbirliği içerisinde olduğu değerlendirilmelidir. Ancak bu işbirliği kapsamlı ve her alanda değil, çıkarların örtüştüğü durumlarda gerçekleşmektedir. Çatışma ve ortak çıkar alanları ayrı olarak ele

alınarak uzlaşma sağlanamayan alanlar ya olduğu gibi kalarak ya da sorun alanlarındaki uzlaşma sağlanabilecek alt başlıklar üzerinden ilişkiler sürmektedir ve iki tarafın da en az etkileneceği şekilde getirilmeye çalışılmaktadır. Sonuç olarak Türkiye ve Rusya konjonktürel olarak birçok alanda işbirliğini ve birçok alanda da rekabeti birlikte sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

- “ABD’den Darbe Girişimi Açıklaması”, (2016), Milliyet, 17 Temmuz, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abdden-darbe-girisimi-aciklamasi-2279228>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- “ABD’ye Misak-ı Milli Göndermesi”, (2016), A Haber, 17 Ekim, <https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/abdye-misak-i-milli-gondermesi>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).
- “About Commonwealth of Independent State”, [2020], CİSSTAT, <http://www.cisstat.com/eng/cis.htm>, (Erişim Tarihi: 26.04.2020).
- ACAR, Demet Ş. (2006), Küreselleşen Dünyada Diplomasi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, Cilt.9, Sayı. 1-2.
- ACEMOĞLU, Daron ve James A. Robinson (2013), Ulusların Düşüşü; Güç, zenginlik ve yoksulluğun Kökenleri, Doğan Kitap, İstanbul.
- AFACAN, İsa (2013), The African Opening In Turkish Foreign Policy, Ortadoğu Analiz, Cilt.5, Sayı.52.
- AFYONCU, Erhan (2012), Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- AHMAD, Faroz (2010), Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayın, İstanbul.
- AKA, Burç H. (2014), Paradigm Change in The Turkish Foreign Policy After Post-Cold War, Alternative Turkish Journal of International Relations, Cilt 13, Sayı 3, s 55-73.
- AKÇA, Asya (2020), Neo-Ottomanism: Turkey’s Foreign Policy Approach To Africa, CSIS, <https://www.csis.org/neo-ottomanism-turkeys-foreign-policy-approach-africa>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

- AKÇAY, B. (2009), The Case of Nuklear Energy in Turkey: From Chernobyl To Akkuyu Nuklear Power Plant, Energy Sources,Part B (4), Taylor and Francis, pp. 347-355.
- AKÇAY, Engin ve Özdemir AKBAL (2013), ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 11, Sayı.22.
- AKDEMİR, İlhan ve Veysel Kuşçu (2012), Küresel Enerji Eksenleri ve Türkiye'nin Coğrafi Konumu, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 26.
- AKHİYADOV, Mokhmad (2020), Kuzey Kafkasya Raporu: Kafkasya'da Din, siyaset ve Etnisite, Araştırma 111, İNSAMER 2020.
- AKHMETOV, Timur (2018), Strategic Culture of Turkey, Gaziantep University Journal of social Science, 17 (2), 453-470.
- “Akkuyu NGS'nin Temeli Atılıyor” (2018), AA, 2 Nisan, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/akkuyu-ngsnin-temeli-atiliyor/1105888>, (Erişim Tarihi: 26.05.2020).
- “Akkuyu Nükleer NGS İnşaat Projesi”, [2020], Akkuyu Nükleer A.Ş. ,<http://www.akkunpp.com/index.php> (Erişim Tarihi: 15.10.2018).
- “Akkuyu NGS'de İlk Reaktör 2023'te Hizmete Alınacak”, (2020), CNN Türk, 05 Şubat, <https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/mersin/merkez/akkuyu-ngsde-ilk-reaktor-2023te-hizmete-alinacak-1484073>,(Erişim Tarihi: 04.05.2020).
- “Akkuyu'da İlk Elektrik 2023'te Başlayacak”, [2020], Akkuyu Nükleer A.Ş., <http://www.akkunpp.com/akkuyuda-ilk-elektrik-uretimi-2023da-baslayacak>, (Erişim Tarihi: 04.05.2020).
- AKMAN, Halil (2015), Rusya-Çin İlişkileri, “Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyon'u Analizi” (ed. İrfan Kaya Ülger), Seçkin, Ankara.
- AKPINAR, Burcu, G. (2015), Rusya'da Aşırı Milliyetçi Siyasal Hareketler: Liberal Demokrat Parti Örneği, Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi (ed. İrfan Kaya Ülger) Seçkin, Ankara.
- AKSANYAR, Necati (1999), Türk Toplumunda Batıcılık Akımı, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2.

- AKSOY, Metin ve Ahmet S. Çiçek (2018), Redefining Diplomacy In The 21st Century and Examining The Characteristic of An Ideal Diplomat, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 3.
- AKŞİN, Sinan (2007), Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- AKTAŞ, Hayati ve Keisuke WAKIZAKA (2019), Çeçenistan'da Yeni Dönem ve Kadirov Yönetimi, Karadeniz Araştırmaları, XVI/62: 231-238.
- AL, Arzu ve Burcu Özdil (2017), Karadeniz'in Uluslararası Politik ekonomisi: Rusya ve Ukrayna ilişkilerinin Yeniden Analizi, Marmara Üniversitesi siyasa Bilimler dergisi, Cilt 5, sayı 2, ss. 151-167.
- ALADAĞ, İtir (2008), SSCB Sonrası Anlaşmaların Halefiyet Sorunu, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 19.
- ALGAN, Nesrin ve Özden N. SAV (2000), Türk Boğazları'nda Çevrenin Korunmasına Yeni Bir Yaklaşım: Özellikle Duyarlı Bir Deniz Alanı, Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul.
- ALİMUKHAMEDOV, Farkhad (2015), Turkey's Central Asia Policy In The Changing World: Priorities, Politics and Actions, South-East European Journal of Political Science, Vol. III, No. 2.
- “Aliyev: Yukarı Karabağ Problemi ve Türkiye-Ermenistan Sorunu Eşzamanlı Çözölmeli”, (2009), Türkrus, 10 Ekim, <https://haberrus.ru/interview/2009/10/10/aliyev-yukari-karabag-problemi-ve-turkiye-ermenistan-sorunu-eszamanli-cozulmeli.html>, (Erişim Tarihi: 15.04. 2020).
- ALKAN, Mustafa N. (2015), Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Ukrayna Meselesi, Karadeniz Araştırmaları, Kış, Sayı 44, s. 215-227.
- ALKAN, Nail M. (2015), Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Ukrayna Meselesi, Karadeniz Araştırmaları, Kış, Sayı 44, s. 215-227.
- ALPARGU, Mehmet ve Enis ŞAHİN (2007), Sovyet Rusya'nın Dağılmasından Sonra Kafkasya'da Kimlik Problemi, Akademik İncelemeler, Cilt 2, Sayı 1.

- AMİRBEK, Aidarbek, (2015), Rusya'nın Jeopolitik ve Kimlik Kodları:Yakın Çevre Algısı, Karadeniz Araştırmaları, Sayı:48.
- ANDAÇ, Faruk (2017), AGİT Minsk Grubu ve Dağlık Karabağ Sorunu, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 226.
- ANDERSON, Benedict (2006), Imagined Communities, Verso, London.
- APAKAN, Hande (2014), Ukrayna Krizi'nin Bölgeye Yansımaları ve Türkiye'nin Tutumu, Yorum No: 2014/79, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), <https://avim.org.tr/tr/Yorum/UKRAYNA-KRIZININ-BOLGEYE-YANSIMALARI-VE-TURKIYE-NIN-TUTUMU>
- “Arap Baharı'nın Bir Yılı”, (2011), DW, 17 Aralık, <https://www.dw.com/tr/arap-bahar-%C4%B1n-%C4%B1n-bir-y%C4%B1n-a-15609554>, (Erişim Tarihi: 06.06.2020).
- ARI, Tayyar (2013), Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ARSLAN, Handan ve Sabri Karadoğan (2003), Siyasal Harita Ortamında Bir Analiz: Jeopolitik-Jeostratejik Teoriler ve Türkiye, IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, Tarihten Günümüze Dış Tehditler, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- ASHFORD, Emma (2016), Not-So-Smart Sanctions: The Failure of Western Restrictions Against Russia, , Inequality, Foreign Affairs Jan/Feb 2016, Vol. 95, Num.1
- ASKER, Ali ve Özcan Merve, S. (2016), Panslavizm'in Çarlık Rusyası'nın ve Sovyetler Birliği'nin Balkan Politikaları Üzerindeki Etkisi, Uluslararası Suçlar ve Tarih, Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi, Sayı 17.
- ASLAN, Ali (2018), Türkiye'nin Yeni Dış Politika Doktrini, <https://www.setav.org/turkiyenin-yeni-dis-politika-doktrini/>, (Erişim Tarihi: 24.03.2020).
- ASLUND, Anders (1999), Russian's Collapse, Foreign Affairs, Vol. 78, No. 5 (Sep. - Oct., 1999), pp. 64-77, Council on Foreign Relations.

- “At NATO, Abrasive Trump Accuse Germany of Being Russia Captive”, (2018), The Moscow Times, 11 Temmuz, www.themoscovtimes.com, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).
- ATABEY, Mithat (2015), Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl: 13, Bahar, Sayı12, s 117-129, 100.Yıl.
- ATAMAN, Muhittin (2007), Soğuk Savaştan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler, Dönüşüm Sürecinde Türkiye: Aktörler, Alanlar, Sorunlar. (ed. Dursun D., B. Duran, vd.), Alfa Yayınları, İstanbul.
- ATAMAN, Muhittin (2020), Rusya Suriye’de Yaptığını Libya’da Tekrar Etmeye Çalışıyor, SETA, <https://www.setav.org/rusya-suriyede-yaptigini-libyada-tekrar-etmeye-calisiyor/>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- “Atatürk Döneminde Türk Dış Politikası”, [2020], MFA, www.mfa.gov.tr, (Erişim Tarihi: 07.01.2020).
- ATNUR, İbrahim E. (2001), Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan: 1918-1921, Türk Tarih Kurumu.
- AVCIOĞLU, Gürcan, Ş.(2014), Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:31, s. 97-110.
- AVAR, Banu (2013), Hangi Avrupa?, Remzi Kitapevi. İstanbul.
- “Avrasya feribotunu kaçırın Çeçen eylemciler teslim oldu.” (1996), NTV, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/130849.asp>, (Erişim Tarihi: 08.04.2020).
- AYDIN, Mustafa (2009), Geographical Blessing Versus Geopolitical Curse: Great Power Security Agendas For The Black Sea Region And A Turkish Alternative, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 9, No. 3, September 2009, 271-285.
- AYDIN, Mustafa (1996), Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 51, Sayı 1.

- AYIN, Aydın (2013), The Perception Over The Change Of Axis In Turkey Foreign Policy In Terms Of A Liberal Percpective Between 2002-2010, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013/2, Sayı 18.
- AZER, Candan (2013), Yukarı Karabağ Sorunu ve Minks Grubu, Ermeni Araştırmaları, Sayı 44.
- BABACAN, Abdurrahman (2018), AKP Dönemi İlk Küresel Karşılaşma: 1 Mart 2003 Tezkeresi, Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi, Sayı: 51, ss. 21-38.
- “Bakan Akar: Savunma Sanayinde Yerlilik ve Millilik Oranı Yüzde 70'lere Çıktı”, (2020), Habertürk, 5 Şubat, <https://www.haberturk.com/bakan-akar-savunma-sanayinde-yerlilik-ve-millilik-yuzde-70-lere-cikti-2342125-ekonomi>, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).
- BALCI, Ali ve Yıldırım Turan (2017), Eleştirinin Sefaleti: Batı'dan 15 Temmuz Darbe Girişimi'ni Okumak, Bilig, Güz, Sayı 83, 53-77.
- BASKIN, Oran (2002), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, İletişim Yayınları. İstanbul.
- BASKIN, Oran (1996), Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36395>.
- BASSIN, Mark (2011), Klasik ve Yeni Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık (çev. Özgür Tüfekçi), Bilge Stratejisi, Cilt 2, Sayı 4.
- BAŞARAN, Ali (2020), Türkiye-ABD-Rusya ilişkilerinde Karadeniz 2000-2010, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 11, Sayı 1.
- “Başbakan'dan Üçüncü Balkon Konuşması”, (2011), Hürriyet, 12 Haziran, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-ucuncu-balkon-konusmasi-18015912>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).
- BAYRAÇ, Naci H. (2009), Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1).

- BAYRAM, Mürsel (2015), Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askeri Darbelerin Rolü, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.2, S.1, ss.31-43.
- BAYRAKLI, Enes ve Çağatay Özdemir (2019), Understanding The Ever-Going Dynamics In Turkish-EU Relations During AK Party Era (2002-2018), Mukaddime, 10 (1), 355-374.
- BAYÜLKEN, Ahmet (2014), Türkiye’de Nükleer Enerji, İTÜ enerji Enstitüsü, İstanbul. https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/41/103/41103131.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2018).
- BAYSOY, Emre (2009), Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitiği, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 5, Sayı 10
- BEİSSİNGER, Mark R. (2009), Nationalism and the Collapse of Soviet Communism, Contemporary European History, Vol. 18, No. 3, Cambridge University Press.
- BEİSSİNGER, Mark R. (2013), The Semblance Of Demokratik Revolution: Coalitions In Ukrain’s Orange Revolutiom, The American Political Science Review, Vol. 107, No.3, pp. 574-592.
- “Belgrade Is Intrested In Natural Gas Supply Via Turkstream”, (2018), GAZPROM, 29 Mayıs, <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).
- BENHÜR, Çağatay (2008), 1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, Türkiyat Araştırmaları Dergisi.
- BERZİNA, Ieva (2014), Color Revolutions: Demokratization, Hidden Influence or Warfare?, National Defence Academy of Latvia Center For Security and Strategic Research,CSSR Working Paper, No. 01/14.
- BHATTY, Roj S. (2008), Russia: The Traditional Hegemon In Central Asia, Perception , Autumn.
- BİÇİCİ, Mehmet (2014), Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi, Gaziantep Üniversitesi Journal of Social Science, 2014, 13(3), 693-722.

- BİLGE-CRİSS, Nur (2012), Türkiye NATO İttifakının Tarihsel Boyutu, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 9, sayı 34, s 1-28.
- BİLGİÇ, Sadi M. (2016), Rus Jeopolitiği: Avrasyacı yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri, Bilgesam Analiz/ Rusya, No: 1317.
- BİRDİŞLİ, Fikret (2010), Birleşmiş Milletler (BM)'in Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Vol.3/11, İlkbahar.
- BİRDİŞLİ, Fikret ve Aynur Başurgan (2017), Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist Bir Unsuru Olarak Güvenlik Kültürü ve Türkiye Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, Sayı 4.
- BİRDİŞLİ, Fikret (2017), Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt. 15, Sayı 30.
- BİRDİŞLİ, Fikret (2019), Rus Stratejik Kültürü ve Jeopolitiği, İNÜSAM/Analiz, c. 1/12.
- BİRDİŞLİ, Fikret (2019), Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik: Kavram, Teori, Uygulama, Seçkin, Ankara.
- BİRSEL, Cemil (1948), Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.14, Sayı 1- 2, İstanbul, ss.1-23
- BLUTH, Christoph (1996), The Collapse of Soviet Military Power, Journal of Peace Research, Vol. 33, No. 3, August, pp. 377-378, Published by: Sage Publications.
- BOCUTOĞLU, Ersan (2016), Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol Projesi"nin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları üzerine Düşünceler, Session 1C, Makroekonomi.
- BOOTH, K. (2005), Strategic Culture: Validity and Validation, Oxford Journal on Good Governance, 2 (1), 25-28.
- "Boru Hatları ve Projeleri", [2019], T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-boru-hatlari-ve-projeleri>, (Erişim Tarihi: 26.10.2019).

- “Botaş Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. 2012 Yılı Sektör Raporu”, (2013), BOTAŞ, Bilkent –Ankara, <http://www.enerji.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 26.04.2020).
- “Botaş Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. 2012 Yılı Sektör Raporu”,(2012), BOTAŞ, Bilkent –Ankara
- BOZKURT, Giray S.(2006), Bağımsız Devletler Topluluğunda Devrimler-Kırgızistan Örneği, Akademik İncelemeler Dergisi, Sayı 1, Cilt 1.
- BOZTAŞ, Asena (2015), Rusya Savunma Sanayinin Dönüşümü, “Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyon’u Analizi” (ed. İrfan Kaya Ülger), Seçkin, Ankara.
- BOZTAŞ, Asena (2014), Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif, Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014.
- BP (2017), Statistical Review of World Energy, June 2017, 66th edition
- BROWN, Seyom (1994), The Causes and Prevention Of War, St. Martin’s Press, New York.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2005), Büyük Satranç Tahtası, Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri (çev: Yelda Türedi), İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- BULAÇ, Ali (2005), İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6 (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim, İstanbul.
- BULUT, Remzi; Ahmet Yalçın (2015), Importance and Development of Turkish-Russian Tourism in Terms of Economic Relations, International Refereed Academic Social Science Journal, July/Agust/September Issue 19 Summer.
- BUZAN, Barry (2008), People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, ECPR Press.
- BUZAN, Barry ve Waeber, Ole (2003), Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambrigde University Press.

“Büyükelçi Güldere: Türkiye’nin Kırım’ın İlhakının Tanınmaması Konusundaki Tutumu Değişmedi”, (2020), Ukrhaber, 27 Şubat, https://www.ukrhaber.com/blog/buyukelci-guldere-turkiyenin-kirimin-ilhakinin-taninmaması-konusundaki-tutumu-degismedi/?doing_wp_cron=1591735774.6849689483642578125000#.Xt_15NQzbiU, (Erişim Tarihi: 10.06.2020).

CAFEROV, Nazim ve Araz ASLANI (2016), Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya, Ermeni Araştırmaları, Sayı 53.

CANFIELD, Robert L (1999), Regional Security and The Future of Central Asia: The Competition of Iran, Turkey and Russia by Hooman Peimani, Slavic Review, Vol. 58. No.3

CANKARA, Pınar, Ö. (2012), Rus Jeopolitiğinin Türkiye Coğrafyası ile Kesişim Alanları, Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler (ed. Yeliz OKAY), Doğu Kitabevi, İstanbul.

CANKURT, Ayhan (2016), Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri, International European Journal of Managerial Research Dergisi (EUJMR), Cilt 2, Sayı 2, s. 76-99.

CAŞIN, M. Hakkı, (2015), “Rusya Federasyonunun Anayasal Rejimi”, (der. İrfan Kaya Ülger), “Putin’in Ülkesi Yeni yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonun Analizi” Seçkin yayıncılık, Ankara.

CAVLAK, Hakan ve Meral Doğan (2019), Siyasal Kültür ve Yönetim Şekli: Putin Dönemi Rusya, Sosyal Bilimler Metinleri, 2019/02.

“Central Asia”, [2020], CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>, (Erişim Tarihi: 21.05.2020).

CENGİZ, Recep (2014), Avrasyacılık Tartışmaları, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Örneği, TASAM (Türk Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi).

CLEMENS, W. (1977), Kto-Kovo? The Present Danger, as Seen From Moscow, Worldview, 20(9), 4-9.

- COSTELLO, Katherine (2018), Russia's Use of Media and Information Operations InTurkey, Rand Corporation.
- ÇAĞLAR, Sibel (2018), Bir Propaganda İle Kamuflej Ustası- Paul Joseph Goebbels, KAFKASSAM, <https://kafkassam.com/bir-propaganda-ile-kamuflej-ustasi-paul-joseph-goebbels.html>, (Erişim Tarihi: 06.08. 2019).
- ÇAKIR, Ruşen (2012), Bir Devlet Projesi Olarak Türkiye’de İslamcılık, Vatan, 11 Eylül 2012, (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2019).
- ÇALIŞAKAN, Burak (2019), Vladimir Putin’in Dış Politika Felsefesi, İNSAMER Analiz, https://insamer.com/tr/vladimir-putinin-dis-politika-felsefesi_2192.html, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).
- “Canikli: S-400’lerin Kontrolü Tamamen Türkiye’de Olacak”, (2020), Sputnik news, 22 Kasım, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201711221031110497-canikli-s400-kontrolu-turkiyede-olacak/>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020).
- ÇAMAN, Mehmet E. (2020), Suriye Örneğinde Türkiye Rusya Arasındaki Jeopolitik İhtilafının İdeolojik Nedenleri, Dergipark, (Erişim Tarihi: 06.06.2020).
- “Çavuşoğlu Türkiye’nin Girişimci ve İnsani Dış Politikasının Vizyonunu Değerlendirdi.”, (2020), Habertürk, 13 Mayıs, <https://www.haberturk.com/cavusoglu-turkiye-nin-girisimci-ve-insani-dis-politika-vizyonunu-degerlendirdi-2677883>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- ÇELİK, Ahmet H. ve Rüya KEBAPÇIOĞLU (2017), Karabağ Sorunu Üzerinden İran Ermenistan İlişkilerine Bir Bakış: Sorun Edilmeyen Sorun, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 226.
- ÇELİKPALA, Mithat (2013), Enerji Güvenliği NATO’nun Yeni Tehdit Algısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÇENER, Erhan (2016), Turkey-EU Relations After The Failed July 15 Coup Attampt, Bilig, Autumn, No. 79.
- ÇETİN, Beyzade, N.(2014), Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.239-265.

- ÇETİNKAYA, Selma, G. (2018), Bağdat Paktı'nın Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı İlişkileri, VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Vol.1, Ortadoğu Özel Sayısı.
- ÇINAR, Burak (2014), Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü, Akademik Bakış, Cilt 8, Sayı 15, Kış.
- ÇINAR, Kürşat (2013), Turkey and Turkic Nations: A Post-Cold War Analysis of Relations, Turkish Studies Vol. 14, No. 2
- ÇİFTÇİ, Selçuk (2013), Türkiye'nin Yeni Jeopolitiğinin Çevresi, International Conferance On Eurasian Economies.
- ÇİFTÇİ, Dilay ve Fuat Boğaç Evren (2019), Küresel Çağ Tartışmaları Altında Milliyetçiliğe Yeniden Bakmak: Yeni Osmanlılık Söyleminin İnşası, , Opus, Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 18.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2005), İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6 (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim, İstanbul.
- ÇİLLER, Yavuz (2016), Türk Siyasal Hayatında Devlet ve Hikmet-i Hükümet Geleneği, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt 13, Sayı 34, s 416-430.
- “Çok Önemli Ziyaret”, (1997), Milliyet, 14 Aralık, <https://www.milliyet.com.tr/the-others/cok-onemli-ziyaret-5369241>, (Erişim Tarihi: 09.04.2020).
- DABAN, Cihan (2016), Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Bağlamda Diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti Örneği, BEU Akademik İzdüşüm, cilt 2, Sayı 2, ss.22-50.
- DAĞLI, İhsan D. (1996), “Normatif Yaklaşımlar: Adalet, Eşitlik ve İnsan Hakları”, Atilla Eralp (der.), Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- “Dakika Dakika Tiyatro Baskını”, (2002), Hürriyet, 26 Ekim, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dakika-dakika-tiyatro-baskini-38425336>, (Erişim Tarihi: 10.04.2020).

- “Darbeye Destek Veren Batı Mursi’nin Vefatına Da Sessiz Kaldı”, (2019), TRT Haber, 18 Haziran, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/darbeye-destek-veren-bati-mursinin-vefatina-da-sessiz-kaldi-419735.html>, (Erişim Tarihi: 11.06.2020).
- “Darbe Girişiminin Ardından Dünyadan Türkiye’ye Destek”, (2016), AA, 3 Eylül, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/darbe-girisimine-karsi-dunyadan-turkiyeye-destek/640160>, (Erişim Tarihi: 26.05.2020).
- DANFORTH, Nick (2016), Turkey’s New Maps Are Reclamining Ottoman Empire, <https://foreignpolicy.com/2016/10/23/turkeys-religious-nationalists-want-ottoman-borders-iraq-erdogan/> (Erişim Tarihi: 25.05.2020).
- DASH, P.L. (1995), Russia’s War Of Attrition In Chechnya, *Economic and Political Weekly*, Vol 30, N.7/8, pp. 369-373.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (1997), *Medeniyetlerin Ben-İdraki*, Divan 1997/1.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2014), *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul.
- DEĞER, Emin, M. (2017), *Emperyalizmin Tuzağındaki Ülke: Oltadaki Balık Türkiye*, Kilit Yayınları. Ankara.
- “Türkiye-Afrika İlişkileri”, (2018), DEİK, Dünya Sayfası 01, <https://www.deik.org.tr/uploads/kuresel-nisan-2018-2.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.05.2020).
- DELİÖMEROĞLU, Yakup (1999), Kazakistan’ın Etnik Yapısının Bazı Demografik, Politik ve Sosyopsikolojik Görüntüleri, *Bilig-9*, Bahar.
- DE MICCO, Pasquale (2015), *In-Depth Analysis, Changing Pipelines, Shifting Strategies: Gas in South-Eastern Europe and The Implication For Ukraine*, European Parliament, Policy Department.
- DEMİREL, Ege (2019), Rus Dış Politikasında Güvenlik Faktörü, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 28, s 243-265.
- DENZİHAN, Emrah (2010), Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.
- DERMAN, Giray, S.(2016), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları, *Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 19, Kış 2016.

- “Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu”, (2020), T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Mart 2020, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/5-8135/2020-yili-mart-ayi-sektor-raporlari-yayinlanmisti>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- DOĞANAY, Rahmi (2015), Enerji Savaşları Güncelinde Tarihe Bir Atıf: Chester Projesi, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/9 summer 2015, p. 169-192.
- DOKUYAN, Sabit (2013), İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den İstekleri, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 9, Sayı 18.
- “Doksan Üç Harbi”, [2020], İslam Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 22.01.2020.
- DUGİN Aleksandr, (1997), Osnovı Geopolitiki (Jeopolitiğin Temelleri), Arktoğeya Yayınları, Moskova.
- DUGİN, Aleksandr (2018), Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım, Küre Yayınları, İstanbul.
- DUMAN, Çağdaş (2017), Annan Planı ve İki Kesimlilik, TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/41065/annan_plani_ve_iki_kesimlilik_, Erişim Tarihi: 25.05.2020.
- DURAN, Burhanettin (2005), Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı, İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6 (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim, İstanbul.
- DURAN, Burhanettin (2008), Türk Dış Politikası Ortadoğulaşıyor mu?, Ortadoğu Yıllığı 2008.
- DURAN, Burhanettin (2017), Yeni Osmanlıcı Derken Türkiye’yi İranlaştırmak, SETA, <https://www.setav.org/yeni-osmanlici-derken-turkiyeyi-iranlastirmak/>, (Erişim Tarihi: 17.06.2020).
- “Ecevit’in Moskova Ziyareti”, (1999), Hürriyet, 10 Ekim, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ecevit-in-moskova-ziyareti-39106824>, (Erişim Tarihi: 09.04.2020).

- EDİGER, Volkan Ş. (2007), Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki, Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Stratejik Araştırma ve Tüt Merkezi (SAREM), Genelkurmay Basımevi Yayını No:2007/47, Ankara.
- EDİNSEL, Sercan; Orhan ADIGÜZEL (2014), Türkiye'nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Ülkeler İçindeki Konumu ve Gelişmeleri, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 4, Sayı 2 ss. 167-190.
- EFE, Haydar (2018), Osmanlının Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırı, KAÜİİBFD, Cilt 9, Sayı 17, 2018.
- EKİCİ, Didem F. (2019), İnşacılık, Kimlik, 'Üretilmiş' Vatandaşlar: Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'da Vatandaşlık Politikaları, Uluslararası İlişkiler Akademi Dergisi, Cilt. 16, Sayı. 61.
- EKİCİ, Süleyman ve Baharçiçek, Abdülkadir (2016), NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri, Birey ve Toplum, Cilt 6, Sayı 11, sayfa 149-166.
- EKŞİ, Muharrem (2016), AK Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik, Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016.
- EKİNCİ, Didem (2014), Çatışan Küresel Güçler ve Karadeniz'in Güvenliği: Abhazya Üzerine Bir Değerlendirme, Karadeniz Araştırmaları, Kış Dönemi, S.40, s. 1-16.
- "EU-Russia Relations", EPRS (European Parlimentary Research Service), (2016), http://www.europarl.europa.eu/EPRS/TD_EU-Russia-Relations.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2018).
- ERAL, Meral (2015), Nükleer Güç Santralleri ve Ülkemiz, Ege Üniversitesi nükleer Bilimler Enstitüsü Nükleer Teknoloji Anabilim Dalı, http://www.kmo.org.tr/resimler/ekler/1423037b0f99b51_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 09.10.2018).
- ERASLAN, Cezmi (2002), I. Dünya Savaşı ve Türkiye, Türkler, Cilt 3. s. 608-644.

- ERCOLANİ, Giovanni (2011), Keeping Security and Peace: Behind the Strategicalization of NATO's ‘ ‘ Criticl Security Discourse’’, SAYGILI, Hasip (Ed) Güvenlik Stratejileri Dergisi, ss:76-78.
- ERCÜMEN, Merve A. (2016), Dünyanın Enerji Görünümü, İNSAMER, https://insamer.com/tr/dunyanin-enerji-gorunumu_388.html, Erişim Tarihi: 07.06.2020.
- ERDAĞ, Ramazan (2013), Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 8, Sayı 1.
- ERDEM, Yang C. (2017), Ottomentality: neoliberal governance of culture and neo-ottoman management of diversity, Turkish Studies, Vol. 18, No. 4, 718-728.
- “Erdoğan'ın Lozan Çıkışı”, (2017), Yeniçağ, 24 Temmuz, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogandan-lozan-cikisi-168934h.htm>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).
- “Erdoğan Ahmedinejad İle Görüştü”, (2009), NTV, 27 Ekim, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-ahmedinejad-ile-gorustu,KeOEjr7_p0OPgQb4ifg1Aw, (Erişim Tarihi: 10.06.2020).
- ERKAL, Mustafa E. (2001), Etniklilik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine, Türkiye ve Siyaset.
- ERKAN, Anıl Ç. (2015), Enerji Arz Güvenliğinde Enerji Nakil Hatları Güzergâhlarının Önemi ve Karadeniz, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2015, Sayı 45, s. 127-150.
- ERKAN, Süleyman (2015), Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, Turkish Studies, Volume 10/13, Fall, pp. 76-92.
- ERKIŞ, İbrahim U. ve M. Erhan SUMMAK (2011: 294), Propaganda ve Dış Politika, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, Cilt 14, Sayı 1-2.
- EROL, Mehmet, S. ve Emre Ozan (2011), Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim, Gazi Akademik Bakış, Cilt 4, Sayı 8.
- EROL Mehmet S. ve AMİRBEK Aidarbek (2014), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya”, “Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi”, XIV/1, Yaz.

- ERSOY, Eyüp (2016), Realizm, (der. Ramazan Gözen), “Uluslar arası İlişkiler Teorileri”, İletişim. İstanbul.
- ERŞEN, Emre (2014), Rise of New Centers of Power In Eurasia: Implications For Turkish Foreign Policy, Journal Of Eurasian Studies, Vol 5, Issue 2, June 2014, page 184-191.
- ERTEM, Barış (2009), Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 12, sayı 21, ss. 377-397.
- EUROSTAT (2018), <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>, Erişim Tarihi: 06.05.2019.
- “European Network of Transmission System Operator For Gas”, ENTSOG, (2017), 1 Temmuz, https://www.entsog.eu/sites/default/files/entsog-migration/publications/AWP%20%26%20Annual%20Report/2018/entsog_AR2017_xs.pdf, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- “Foreign Terrorist Organisations”, [2020], U.S. Department Of State, <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>, (Erişim Tarihi: 28.06.2020).
- FRIEDMAN, George (2012), Turkey’s Strategy, Stratfor, <https://worldview.stratfor.com/article/turkeys-strategy>, (Erişim Tarihi: 15.06.2020).
- FREIRE, Maria R. (2009), Russian Policy In Central Asia: Supporting, Balancing, Coercing, or Imposing?, Asian Perspective, Vol. 33, No. 2.
- FUKUYAMA, Francis (2006), Tarihın Sonu ve Son İnsan, Profil, İstanbul.
- FURUNCU, Yunus (2018), TANAP’ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarına Etkisi, Yönetim ve Ekonomi, C. 25, S. 2.
- GAFARLI, Orhan, (2015), Avrasya Çıkmazı: Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?, Nobel, Ankara.
- “GDP Turkey”, [2020], Worldbank, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#3>, (Erişim Tarihi:23.07.2020).

- GLEİCK, J. (2000) Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- GENEL, Mehmet (2014), Bir Dış Politika Kavramı Olarak “Eksen Kaymasının” Son Dönem AB İlişkileri Bağlamında Türkiye Basımına Yansımaları (ŞİÖ Tartışmaları Örneğinden), Akademik Bakış, Cilt 43.
- GENÇ, Mehmet (2012), Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3 (1), 175-186.
- GHULYAN, Husik (2019), The Spatialization of Islamist, Populist and Neo-Ottoman Discourse In The Turkish Capital Under AKP Rule, New Perspective On Turkey, No. 61, 125-153.
- GILPIN, Robert (1981), War and Change in The World Politics, Cambridge University Press, Cambridge.
- GLASSNER, Martin I. ve HARM J. De Blij (1967), Systematic Political Geography, Wiley. New York.
- “Global Firepower 2020”, (2020), GFP (Global Fire Power), https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=russia, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- “Global Firepower 2020”, (2020), GFP (Global Fire Power), https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=turkey, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- “Gorbaçov’a Başarısız Darbe Girişiminin Arka Planı” (2011), BBC News, 18 Ağustos, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/08/110818_sscb_kendall, (Erişim Tarihi: 24.03.2020).
- GÖKÇE, Mustafa (2011), Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Turkish Studies, Vol.6/1, Winter, P. 1139-1154.
- GÖKTOLGA, Oğuzhan (2015), Osmanlı Geçmişi: Osmanlı’da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları, Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat (ed. Ahmet Karadağ), Bilsam, Malatya.

- GÖKTÜRK, Turgay, B. (2014), Türkiye Büyük Millet Meclisi Ceride Kayıtlarından Johnson Mektubu ve Sonrası, Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu, sayfa. 12, Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC.
- GÖZEN, Ramazan (2015), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GÖZEN, Ramazan (2011), Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak, Adam Akademi, 2011/2:1-25.
- GRAMA, Yulia (2012), The Analysis of Russian Oil and Gas Reserves, International Journal of Energy Economics and Policy, Yol.2, No.2.
- GRAY, C. S. (1984), Comparative Strategic Culture, Parameters, 14 (4).
- GURİEV, Sergie (2016), Russia's Constrained Economy: How The Kremlin Can Spur Growth, Inequality, Foreign Affairs Jan/Feb 2016, Vol. 95, Num.1.
- GÜHER, Ebru ve Erdal AÇIKSES (2016), Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Kafkas Cephesinde Rusların Ermeni Politikası, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 223.
- “Gürcistan’da Kadife Devrim’in Zaferi”, (2003) DW, 24 Kasım, <https://www.dw.com/tr/g%C3%BCrcistanda-kadife-devrimin-zaferi/a-2527419> (Erişim Tarihi: 03.04.2020).
- GÜLEÇ, Cansu (2018), Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri, ÇÖMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3(1), 79-102.
- GÜMÜŞ, Burak (2010), Diyanet İşleri Başkanlığının Orta Asya Faaliyetleri, Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- GÜNEŞ, Erkan (2015), Çin-Rusya İlişkilerinde Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, Cilt 70, No. 4, 2015, s. 839-867.
- GÜNEŞ, Hakan (2007), Çin Halk Cumhuriyeti’nin Orta Asya Politikası: Enerji ve Güvenlik, Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye Sempozyumu Bildirileri, Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı, Stratejik Araştırma Etüt Merkezi (SAREM), Genelkurmay Basımevi Yayınları. Ankara.

- GÜNEŞ, Hakan (2014), Rusya Federasyonu Dış Politikasının Çeyrek Yüzyılı, “Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış” (der. Faruk Sönmezoğlu ve Ö. Erler Bayır), Der Yayınları: İstanbul.
- GÜNEŞ, Mehmet ve Tayfun Arslan (2018), Enerji Bağlamında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye Üçgeni ve Doğu Akdeniz Alanı, Uluslar arası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, Cilt 4, Sayı 7.
- GÜNEY, Nurşin A. (2013), Nükleer Enerji ve Nükleer Silahlanma, Bilge Söyleşi-15, Bilgesam Yayınları, İstanbul.
- GÜREL, Şükrü (1992), Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt. 47, Sayı. 01.
- HAAS Michael (1972), Sources Of International Conflict, (ed. James N. Rosena) “International Politics”, The Free Press. New York.
- HAAS, Ernst B. (1964), Beyond The Nation-state: Functionalism and International Organisation, Standford University Press, Standford CA.
- “Halil İnalçık’tan Kırım Açıklaması”, (2014), TRT Haber, 7 Mart, www.trthaber.com, Erişim Tarihi: 14 Haziran 2019.
- “Hangi Ülkeler S-300 ve S-400 Kullanıyor?”, 2019, Euronews, 10 Aralık, <https://tr.euronews.com/2019/07/12/s-300-ve-s-400-sistemlerini-dunyada-kac-ulke-kullaniyor>, (Erişim Tarihi: 02.06.2020).
- “Hangi Ülkenin Ne Kadar Nükleer Silahı Var” (2020), Euronews, 08.01.2020, <https://tr.euronews.com/2020/01/08/nukleer-butonu-olan-dunya-liderleri-hangi-ulkenin-ne-kadar-nukleer-silahi-var-uranyum>, (Erişim Tarihi. 01.03.2020).
- HANS, Julian (02..3.2020), Leichtfertig und brandgefährlich, <https://www.tagesanzeiger.ch/ausland/asien-und-ozeanien/leichtfertig-und-brandgefahrllich/story/26204641>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

- HARTUNG, William D. and Frida Berrigan (2002), U.S. Arms Transfers and Security Assistance to Israel, An Arms Trade Resource Center Fact Sheet, <https://worldpolicy.org/report-u-s-arms-transfers-and-security-assistance-to-israel-world-policy-institute-research-project/> (Erişim Tarihi:24.07.2018).
- HEKİMOĞLU, Asem, Nauşabay, (2007), Rusya'nın Dış Politikası, Vadi Yayınları, Ankara.
- HEYWOOD, Andrew (2007), Siyaset, Adres Yayınları, Ankara.
- HEYWOOW, Andrew (2014), Küresel Siyaset, Adres Yayınları, Ankara.
- HİLL, Ron (2005), The Collapse of Soviet Union, History Ireland, Vol.13, N0.2 pp.37-42, World well Books Ltd.
- “How The Rose Revolution Happend?”, (2005), BBC News, 10 Mayıs, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/4532539.stm>, (Erişim Tarihi: 03.04.2020).
- HUNTINGTON, Samuel, (1993), The Clash of Civilizations?, Foreign Affairs, Vol.72, No.3, pp. 22-49.
- “Isreal Exports, Imports and Trade Partners”, [2020], Atlas Media, <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/isr>, (Erişim Tarihi: 24.07.2018).
- “İhracatta Yüksek Teknolojinin Payı İnsansız Hava Aracı Satışıyla % 4,7'ye Çıktı”, (2019), Bloomberg, 31 Aralık 2019, <https://www.bloomberght.com/ihracatta-yuksek-teknolojinin-payi-insansiz-hava-araci-satisiyla-47-ye-cikti-2243069>, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).
- İLERİ, Çisel (2011), Dünden Bugüne Nabucco Projesi, İKV Değerlendirme Notu, 44, İktisadi Kalkınma Vakfı. <http://www.ikv.org.tr> (Erişim Tarihi: 19.07.2018).
- İMANOV, Vgar (2008), Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı, Küre Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2008), Devlet-i Alliye Osmanlı İmparatorluğu zerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2014), Halil İnalçık'tan Kırım Açıklaması, Trt Haber, 7 Mart 2014, erişim tarihi: 16.10.2018

- İNALCIK, Halil (2003), Osmanlı-Rus İlişkileri (1492-1700), Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara.
- İNALCIK, Halil (1992), “Osmanlı-Rus İlişkileri1492-1512”, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, TTK Yayınları, Ankara.
- İNAN, Rüma (2010), Turkish Foreign Policy Towards The Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/ SoWhat?, Turkish Policy Quarterly, Vol. 9, No. 4.
- İNAT, Kemal (2014), Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1.
- İNAT, Kemal (2020), Ortadoğu İttifakları Anlamak, SETA, <https://www.setav.org/orta-dogu-ittifaklarini-anlamak/>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020).
- İNAT, Kemal (2019), Rusya Suriye’de Ne istiyor?, SETA, 14 Nisan, <https://www.setav.org/rusya-suriyede-ne-istiyor/>, (Erişim Tarihi: 29.06.2020).
- “International Migration: The Human Face of Globalisation”, [2020], OECD, Multilingual Summaries, <https://www.oecd.org/insights/international-migration-the-human-face-of-globalisation.htm>, (Erişim Tarihi: 28.06.2020).
- İPEK, Alper (2015), Sovyetler Birliği’nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 14, Sayı 1. 89-119.
- İSMAYILOV, Elnur (2013), 21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 1. Sayı 1.
- İSTİKBAL, Deniz (2019), Yeni Jeostratejik Güç: BRICS, SETA, <https://www.setav.org/yeni-jeostratejik-guc-brics/>,(Erişim Tarihi: 13.05.2020).
- İŞCAN, İbrahim, H. (2004), Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, s.47-79.
- “İşte Türkiye’nin F-35’e Ürettiği Parçalar”, (2020), Savunmasanayi.org, 8 Mayıs, <https://www.savunmasanayi.org/iste-f-35in-turkiyede-uretilen-parcalari/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

- İZMİR, Bahar (1997), İki Müttefik, Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi, HUMANİTAS, Uluslararası İlişkiler Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (10), 177-192.
- JEWELL J; S, A, ATEŞ “Introducing Nuclear Power In Turkey: A Historic State Strategy and Future Prospect”, Energy Research and Social Science, 10 (2015), ss. 273-282.
- JOYA, Angela (2012), Syria and The Arab Spring: The Evolution of The Conflict and The Role Of The Domestic and External Factors, Ortadoğu Etütleri, Vol.4, No.1.
- “Kadife Devriminin Ardından Sıra Seçimlerde”, 2004, DW, 02 Ocak, <https://www.dw.com/tr/kadife-devrimin-ard%C4%B1ndan-s%C4%B1ra-se%C3%A7imlerde/a-2527244>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- KAMALI, Hatice (2018), Türkün Yüğü: Yeni Osmanlılık Mı, Yeni Bir Osmanlı Oryantalizmi Mi?, ASEAD, Cilt 5, Sayı 4. Ss.37-47.
- KANT, Immanuel (1983), Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History and Moral Practice, Hackett Publishing, Indianapolis/Cambridge.
- KANT, Immanuel (1984), Sürekli (Ebedi) Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme (1795), Seçilmiş Yayınlar, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KAKIŞIM, Cemal (2019), Enerji Krizinin Etkisiyle Şekillenen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10 (2).
- KAKIŞIM, Cemal (2019), Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi, Uluslararası Siyaset ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 1.
- KARA, İsmail (2005), İslamcı Söylemlerin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, Cilt 6 (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim, İstanbul.
- KARAARSLAN, Mehmet (2005), Tanzimat ve Şurayı Devlet, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 54, Sayı 3.

- “Karabağ Azerbaycan Kadar Bizim De Meselemizdir”, (2020), NTV, 25 Şubat, <https://www.ntv.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-karabag-azerbaycan-kadar-bizim-de-meselemizdir,49SAuppsvUCNFKPF7DV5Gw>, (Erişim Tarihi: 16.04.2020).
- KARABULUT, Umut (2015), Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, BELGİ, sayı 9 (Kış 2015/1).
- KARACASULU, Nilüfer (2014), Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları, “Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri” (der. Tayyar ARI), Bursa: Dora.
- KARADAĞ, Sinem (2017), Rusya’nın Ortadoğu Jeopolitiği, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, [2020], MFA http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 23.10.2018).
- KARİM, Mochammad F. (2013), How Ethnic Civil War Transforms Into Religious War: Evidence From Chechnya, CEU Political Science Journal 8 (1): 54-78.
- KARPAT, Kemal, H. (2014), Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, Timaş, İstanbul.
- KATZENSTEIN, Peter (1997), Introduction: Asian Regionalizm In Comparative Percpective, (ed. Peter Katzanstein and Takashi Shiraishi) “Network Powers: Japan and Asia, Cornell University Press, New York.
- KAVAS, Alp, Yüce (2014), Rusya’da Nüfusun Azalması ve Güvenlik Kaygıları, BİLGESAM (www.bilgesam.org, 26.03.2017).
- KAYA, Faruk (2013), Coğrafi Potansiyellerin Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- KAYA, Ferhat ve Emirhan Göröl (2016), Türkiye’nin Nükleer Enerji Politikaları, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 57.
- KAYA, Rüştü (2019), Orta Asya “Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Şangay İşbirliği Örgütü”, Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Özel Sayı, Temmuz 2019.

- KAYA, Sezgin (2010), Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi, Gazi Akademik
- KAYA, Sezgin ve İşyar Ömer G. (2009), Rus Yayılımcılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi, OAKA, Cilt 4, Sayı 8, ss. 25-49.
- KELEŞ, Erdoğan (2009), Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, www.dergiler. ankara.edu.tr, Erişim Tarihi: 18.01.2020.
- “Kazanan Türkiye Dedirten Türk Akımı'nın Getireceği Avantajlar”,(2018), Journal.İst 21 Kasım, <https://www.gzt.com/jurnalist/kazanan-turkiye-dedirten-turk-akiminin-getirecegi-avantajlar-3464728>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020).
- KAZDAL, Melih (2018), Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri (2002-2017): Dış Politikada Çatışma ve İşbirliği, Journal of Awareness, Vol.3, Issue: 2, April.
- KAZDAL, Melih (2018), İran'ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak, Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, C.1, S:1 s.1-15.
- KEDİKLİ, Umut ve Önder Çalağan (2017: 127), Enerji Alanında bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/770057> Erişim Tarihi: 05.03.2020.
- KEGLEY, Charles W. (1995), The Neoliberal Challenge To Realist Theories of World Politics: An Introduction, (ed. Charles W. Kegley), “ Contoversies In International Relation Theory: Realist and The Neoliberal Challenge”, St. Martin's Press, New York.
- KERMAN, İbrahim ve Ertan Efeğil (2017), Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi, ANKASAM Uluslar arası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 162-198.
- KEOHANE, Robert (1984), After Hegemony: Cooperation and Discord in The World Political Economy, Princeton.

- KEOHANE Robert O. ve Joseph S. Nye (2011), Power and Interdependence: World Politics In Transition, Pearson Education.
- KILAVUZ, İdil T. (2017), Rus Milliyetçiliğinin Kökenleri: 1917 Öncesi Rus Milliyetçiliği, KOSBED, 34: 199-216.
- KILIÇ, Mehmet (2015), Uluslararası İlişkiler, Yeşil Kuşak ve Önerileri, International Journal of Political Science Researches, July 2015, Vol.1, Issue 1, P: 50-72.
- KINROSS, Lord (2008), İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü, (çev. Meral Gaspıralı)Altın Kitap Yayınevi, İstanbul.
- KIPP, Jacob W. (2001), Russia's War in Chechnya, The Brown Journal of World Affairs, Vol. 8, No. 8, pp. 47-62.
- KISSINGER, Henry A. (1969), Domestic Structure and Foreign Policy, Rosenau.
- KİBAROĞLU, Mustafa (2019), On Turkey's Missile Defence Strategy: The Four Face Of The S-400 Deal Between Turkey and Russia, SAM, No:16.
- KOCAMAN, Muhammet E. (2015), SSCB'nin Dağılması ve 11 Eylül Olaylarıyla Değişen Türkiye'nin Politikası, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8/4.
- KOCAMAZ, Sinem Ü. (2019), The Rise of New Powers In World Politics: Russia,China and The Shangai Cooperation Organisation,Uluslar arası İlişkiler Akademik Dergisi, Cilt 16, Sayı 61.
- KOÇAK, Muhammet (2017), Türkiye-Rusya İlişkiler, SETA Analiz, Sayı: 201.
- KOHN, Hans (1962), The Mind of Modern Russia: Historical and Political Thought of Russia's Great Age, Harper Tochbook, New York.
- KOTKIN, Stephen,(2016), Russia's Perpetual Geopolitics, Putin Returns To The Historical Pattern", "Putin's Russia Down But Not Out" Foreign Affairs, may/june 2016, Volume 95, Number 3
- KÖKTAŞ, Nilgün A. (2015), Şaakaşvili Dönemi Gürcistan: İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, ss. 95-110.

- KÖPRÜLÜ, Fuad, M. (2009), Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Akçağ, Ankara.
- KÖROĞLU, Nergiz Ö (2015), Avrupa Birliği ve Rusya'nın Güç Alanları arasında Kalan Ukrayna'da Yaşanan Halk Ayaklanmaları, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları dergisi, Cilt 6, Sayı 1.
- KÖRPE, Özgür (2012), Stratejik Kültür ve Güvenlik Kuramsal Tartışmalar, Güvenlik Stratejileri, Yıl 12, Sayı 24, s 146-183.
- KÖSE, İsmail (2019), I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması, İstanbul ve Boğazların Rus Çarlığına Bırakılması (Mart-Nisan 1915), Bilgi, İlkbahar 2019, Sayı 89.
- KÖSTEM, Seçkin (2017), Türkiye-Rusya Dış İlişkilerinin Son On Yılı, Panel Serisi-7, ULİSAANALİZ.
- KÖSTEM, Seçkin (2017), Türkiye-Rusya İlişkileri, Yeniden Düşünmek, Türkiye'nin Dış İlişkilerinin Son On Yılı Panel Serisi-7, ULİSA Analiz.
- KÖTEN, Faysal (2013), Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoekonomisindeki Rolü, Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/1, 65-84.
- KRAMER, Mark (2012), The United Revolution. Commentary on "Criticism as Crisis, or Why The Soviet Union Still Collapsed?", Journal of Modern European History, Vol 10, No. 1, pp 5-18, Sage Puplication.
- KURBAN, Vefa(2014), 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV/28, 2014 Bahar, ss. 253-282.
- KUTLUAY, Mustafa (2012), Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım, Uluslararası İlişkiler Dergisi, cilt 9, sayı 35, s 101-127.
- "Kuzey Osetya'da Okulda Rehine Krizi", (2004), Sabah, 1 Eylül, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/09/01/dun99.html>, (Erişim Tarihi: 10.04.2020).
- LANTİS, Jefferey S. (2006), Strategic Culture: From Clausewitz To Constructivism, Defence Threat Reduction Agency, Nationale Institute Press, Washington.

- LANGAN, Mark (2017), Virtuous Power Turkey In Sub-Saharan Africa: The Neo-Ottoman Challenge ToThe European Union, Third World Quarterly, Vol.38, No.6.
- LEBOW, Richard N. (2016), Klasik Realizm, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Disiplin ve Çeşitlilik (Ed. Tim Dunne), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya.
- LEWIS, Bernard (2014), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yayınları. İstanbul.
- LEWIS, Bernard (1990), The Roots of Muslim Rage, The Atlantic Monthly, Sep 1990; 266,3; ABI/INFORM Global.
- LUCE, Edward (2018), Financial Times, Trump knows Europe Needs America More Than America needs Europe, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).
- LUKYANOV, Fyodor (2016), Putin's Foreign Policy: The Quest to Restore Russia's Rightful Place, "Putin's Russia Down But Not Out" Foreign Affairs, may/june 2016, Volume 95, Number 3.
- MACKINDER H. J. ([1904] 2004). "The Geographical Pivot of History." The Geographical Journal 170(4): 298–321
- MAKARYCHEV, Andrey (2018), Beyond Geopolitics: Russian Soft Power, Conservatism, and Biopolitics, Russian Politics 3, 135-150.
- MAMMADOV, Halit, (2014), Rus Dış Politikasında Stratejik-Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- MANHAN, Alfred T. (2003), Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi, Q-Matris Yayınları. İstanbul.
- MARAŞLI, Savaş (2013), Türk Alp Geleneğinin Orta Çağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları, Siberian Studies (SAD), 1(3).
- MARCHAND, Laurent (2019), Putin'li 20 Yılın Ardından Rusya Ne Durumda, Eurotopics, <https://www.eurotopics.net/tr/232804/putin-li-20-yilin-ardindan-rusya-ne-durumda>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).
- MAZİAD, Marwa, (2020), Turkey's Dangerous New Exports: Pan-İslamist, Neo-Ottoman Visions and Regional Instability, Middle East Institute (21 April 2020).

- MEARSHEİMER, John J. (2016), Yapısal Realizm, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Disiplin ve Çeşitlilik (Ed. Tim Dunne), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya.
- MERAM, Ali K. (1969), Türk Rus İlişkileri Tarihi, Kitaş Yayınları, İstanbul.
- MERCAN, Nuray; Kemal Demirci vd. (2013), Alvin Toffler'a göre Bilgi Çağının Yeni Paradigması: Kaos Teorisi, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt 8, Sayı 1.
- MEYDAN, Vildan (2017), 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 2.
- MIRZALIYEVA, Fatıma (2017), Putin Dönemi Rus Dış Politikası, İNSAMER, Araştırma 43.
- MITRANY, David (1948), The Funtional Approach To World Organisation, International Affairs, Cilt 24, No.3.
- MİKAİL, Elnur H. ve Muhsin Yılmazçoban (2018), Vladimir Putin Era Russian Foreign Policy, Scientific Research Publishing, Vol. 8, 339-352.
- MİŞ, Nebi (2020), İdlib'de Bugüne Nasıl Gelindi?, SETA, <https://www.setav.org/idlibde-bugune-nasil-gelindi/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2020).
- MODEBADZE, Valeri, Fatih Mehmet SAYIN, vd (2019), Georgian – Turkish Relations since The Breakdown of Soviet Union, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2014, Cilt 4, Sayı 1, ss.359-369.
- Montreux Boğazlar Sözleşmesi (1936), http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR.pdf, (Erişim tarihi: 25.10.2018).
- “Moody’s Says Russian Economy Rsilient To Latest U.s. Sanctions”, 2018, The Moscow Times, 19 Nisan, <https://www.themoscowtimes.com/2018/04/19/moodys-says-russian-economy-resilient-to-latest-us-sanctions-a61214>, (Erişim Tarihi: 06.07.2019).

- “Moscow, Ankara Ready To support Turkish Stream’s Extension to Bulgaria”, (2018), Sputnik News, 2 Haziran, <http://www.sputniknews.com/business> (Erişim Tarihi: 20.07.2018).
- MUNASİPOVA, Malika (2015), Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya’nın Dış Politikasında Avrasya Birliği Projesi, Karadeniz Araştırmaları, Cilt 12, Sayı 15.
- MUSABAY, Pelin (2009), The Tulip Revolution: Kyrgyzstan One Year After, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 22, s. 151-154.
- MUSAOĞLU, Nezih (2015), Krizin İlk Yıllarında Suriye: Krizin Çözümü/ Çözumsuzlüğünde Rusya, Karadeniz Araştırmaları, S. 48.
- MUSAOĞLU, Nezih (2015), Putin İktidar Döneminde Rus Dış Politikasının Normatif Temelleri: “Egemen Demokrasi” Söylemi, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 45, s 13-41.
- MUSAOĞLU, Nezih ve Uğur Özgöker (2008), Rusya-AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 4, Sayı 8.
- NARTOV Nikolai (2002), Geopolitika (Jeopolitik), Yuniti Yayınları, Moskova.
- NOGAYEVA, Ainur (2012), ABD, Rusya ve Çin’in nüfus Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler, Bilig, Sayı 62. S 183-204.
- OĞAN, Sinan (2005), Turuncu Devrim Lideri Viktor Yuşenko Türkiye’ye Geliyor, TÜRK SAM, 26 Mayıs, <http://turksam.org/turuncu-devrim-in-lideri-viktor-yusenko-turkiye-ye-geliyor>, (Erişim Tarihi: 12.03.2020).
- OĞUZLU, Tarık (2012), The Arab Spring and The Rise Of The 2.0 Version Of Turkey’s Zero Problems With Neighbours’ Policy, SAM, No.1.
- OĞUZLU, Tarık (2015), Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası, bilig, Kış, Sayı 72.
- OKUR, Mehmet A. (2017), Bir Kuşak, Bir Yol Projesi, Türk Kuşağı ve Uygurlar, Akademik Hassasiyetler.
- “Oligarkın İntikamı”, (2015), Hürriyet, 24 Haziran, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/oligarkin-intikami-29364041>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020).

- OLIKER, Olga ve Keith, Carne (2009), Russian Foreign Policy, Source and Implications, Rand, Pittsburgh.
- ONEAL, J. R. (2006), Confirming the Liberal Peace With Analyses of Directed Dyads, 1885-2001, H. Starr (Ed.), Approches, Levels, and Methods of Analysis in International Politics: Crossing Boundries, New York: Palgra ve Macmillan.
- ONUF, Nicholas G. (1989), World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and Internationa l Realations, Columbia University Press, New York.
- ORAN, Baskın (2005), ABD'nin Irak Saldırısında Türkiye'nin Durumu, Politikası, Sorumluluğu, "Irak Dünya Mahkemesi Nihai İstanbul Oturumu", 23-27 Haziran 2005, Metis, İstanbul.
- ORAN, Baskın (2020), Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durum Üzerine Notlar, Dergipark, Erişim Tarihi: 07. 01. 2020.
- ORGANSKİ, A.F ve Kugler J. (1980), The War Ledger, University of Chicago Press, Chicago.
- ORHAN, Duygu, D. (2018), Rusya Dış Politikasında Ortadoğu: Arap Baharı Sonrası Tehditler ve Fırsatlar, Avrasya Etütleri, Cilt 53, Sayı 1.
- ORHAN, Oytun (2016), Türkiye-Rusya Yakınlaşması ve Suriye, Ortadoğu, Cilt 8, Sayı 75.
- ORHAN, Oytun (2020), Türkiye-Rusya İlişkilerinde Libya: Çatışma mı İşbirliği mi?, Ortadoğu Analiz, Cilt 11, Sayı 91.
- "Orta Asya'da Ortak Alfabe" (2014), Aljazeera, 04 Haziran, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/orta-asyada-ortak-alfabe>, (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- ORTAYLI, İlber (2012), Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1987), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2015), Orta Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın Kapılarına, Timaş yayınları, İstanbul.

- OVERHOLT, William H. ve Marylin Chou (2005), Foreign Policy Doctrines, Hudson Institute Policy Studies Journal, 3 (2): 185-188.
- ÖNCEL, Abidin ve Amna Malik (2015), The Arab Spring and Impact On The Foreign Trade of Turkey, Bilgi (31), 17-36.
- ÖRMECİ, Ozan (2020), Turkish-Russian Relations During Ak Party Rule: Could Economic Partnership Transform Into Strategic Partnership? A Realistic Outlook.
- ÖZALP, Osman N. (2012), Arap Baharının Orta Asya Cumhuriyetlerini Etkileme Potansiyeli, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 4, No. 2.
- ÖZARSLAN, Bahadır, Bumin (2012), Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz’de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1, s. 135-166.
- ÖZÇELİK, Mücahit (2010), İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 29. Yıl.2010/2.
- ÖZDEMİR Erol (2017), Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye’ye Etkileri, ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları 1 (3).
- ÖZDEMİR, Haluk (2008), Türkiye’nin Sınır Ülke Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası, Avrasya Etütleri, 33.
- ÖZDEMİR, Özge (2020), Türkiye Ekonomisi Açısından Rusya İle Ticari İlişkiler Ne Kadar Önemli? BBC, 10 Şubat, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51385834>, (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- ÖZDEN, Hakan (2016), Turkey and Syria From 2011 To 2013: From Intimacy To A Dilemma, Turkish Studies, Vol. 11/2.
- ÖZDEŞ, Talip (2008), Batıcılık ve Türkiye Aydınların Çıkmazı, Eskiye, Sayı 4, Kış.
- ÖZEL, Sabahattin (1998), Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti Rusya İlişkileri, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.

- ÖZER, Utku (2012), Çeçen Sorunu Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri, “Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler” (ed. Yeliz OKAY), Tarih ve Uygarlık Dizisi 4, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKAN, Gökhan (2010), Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya ilişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları, Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi, 12/1.
- ÖZKAN, Şerife (2015), Rusya-AB İlişkilerinde Enerjinin Önemi, “Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyon’u Analizi” (ed. İrfan Kaya Ülger), Seçkin, Ankara.
- ÖZKAN, Zeynep (2000), Gemilerin Yol Açtığı Deniz Kirliliği, Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul.
- ÖZTOP, Fatma A. (2019), Devlet-içi Çatışmalarda Üçüncü Taraf Aktörler: Suriye İç Savaşı’nda Türkiye’nin Rolü, Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 25.
- ÖZTÜRK, Senem (2013), Jeopolitiğin Rusya Federasyonu’na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan-Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmesi, Güvenlik Stratejileri, Yıl. 9, Sayı. 17.
- ÖZTÜRK, Zerrin A. (2014), Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek: Geleneksel ve Alternatif Yaklaşımlar, “Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri”(der. Tayyar Arı), Dora, Bursa.
- PAMİR, Necdet (2007), The Balck Sea: A Gateway To Energy Security and Diversification, South European and Balck Sea Studies, Vol 7, No. 2, June, pp. 245-263.
- “Panslavizm”, [2020], TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/panslavizm>, Erişim Tarihi: 08.06.2020.
- PEHLİVAN, Zühre N. (2016), Rusya’nın Ermeni Devleti Kurma Politikasının Sonucu: Karabağ Sorunu, Asia Minor studies, Vol.4, Issue 8.
- PEKER, Emre (2018), Wall Street Journal “Trump Slams Germany Over Gas Imports From Russia”, <https://www.wallstreetjournal.com>,(Erişim Tarihi: 12.07.2018).

POÏNCARE, Henri (1986), Bilim ve Metot, MEB Yayınevi, Ankara.

PRESTON, John T. (2017), Leadership and Foreign Policy Analysis, International Studies Association and Oxford University Press.

PRIMAKOV, Yevgeni (2009). Mir Bez Rossii?, Rusya'sız dünya mı? Siyasi Kısa Görüşlülük Nereye Götürür?, RG Yayınları, Moskova.

"Profile Country Russia", (2016), OEC (Observatory of Economic Complexity), <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/>, (Erişim Tarihi: 4.10.2018).

"Profile Country Iran", (2016), OEC (Observatory of Economic Complexity), <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/iran/>, (Erişim Tarihi: 4.10.2018).

"Putin Darbe Girişimi Gecesini Anlattı" (2016), Tgrt Haber, 10 Ağustos, <https://www.tgrthaber.com.tr/dunya/putin-darbe-girisimi-gecesini-anlatti-136665?/dunya/putin-darbe-girisimi-gecesini-anlatti-136665&>, (Erişim Tarihi: 25.05.2020)

"Putin Pragmatik Dış Politika İstedi", (2000), NTV, 9 Temmuz, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/16344.asp>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

"Putin'in Tezleri: Dünyada İlk Beş Ekonomi Arasına Girmek Kesinlikle Makul Bir Hedef", (2019), Türkrus, 26 Nisan, <http://www.turkrus.com/763707-putin-tezleri-dunyada-ilk-5-ekonomi-arasina-girmek-kesinlikle-makul-bir-hedef-xh.aspx>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020)

"Putin: NATO'nun Tüm Eylemlerine Karşılık Vereceğiz", (2017), Sputnik, 14 Haziran, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201706141028888697-putin-nato-tum-eylemlerine-uygun-karsiligi-vercegiz/>, (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

"Putin: Hiçbir Zaman Düşman Aramadık", (2016), DW, 01 Aralık, <https://www.dw.com/tr/putin-hi%C3%A7bir-zaman-d%C3%BC%C5%9Fman-aramad%C4%B1k/a-36603979>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).

"Putin'de Yıllık Ulusa Sesleniş Konuşması: ABD'ye Rest", (2019), Habertürk, 20 Şubat, <https://www.haberturk.com/son-dakika-putin-yillik-ulusa-seslenis-konusmasini-gerceklestiriyor-2379442>, (Erişim Tarihi: 20.02.2019).

- “Putin’in 6. Ulusa Seslenişi”, (2000), TÜRKSAM, 25 Nisan, <http://turksam.org/putin-in-6-ulusa-seslenisi>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).
- “Putin’in Ulusa Seslenişi Savaşa Davet Mi?”, (2018), Eurotopics, 9 Mart, <https://www.eurotopics.net/tr/195448/putin-in-ulusa-seslenisi-savasa-davet-mi>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).
- RENDA, Kadri K. (2011), Learning New Roles and Changing Beliefs: Turkish Strategic Culture in Transition, *New Frontiers in European Studies*, 30 June-1 July.
- REYNOLDS, Micheal A. (2018), Outfoxed By The Bear? America’s Losing Game Against Russia In The Near East, *Russia Foreign Policy Papers*, Foreign Policy Research Institute (FPRI), ss.3-15.
- “Report On The Israeli Attack On The Humanitarian Aid Convoy To Gaza On 31 May 2010” (2010) Mfa, <http://www.mfa.gov.tr>, Turkish National Commission Of Inquiry (Erişim Tarihi: 15.07.2018).
- “Reuters: Türkiye, S-400 savunma sistemini aktif hale getirme planını erteledi”, (2020), Euronews, 20 Nisan, <https://tr.euronews.com/2020/04/20/reuters-turkiye-s-400-savunma-sistemini-aktif-hale-getirme-plan-n-erteledi>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020).
- RİĞİ, Jakob (2004), Chaos, Conspiracy, and Spectacle: The Russian War against Chechnya, *Social Analysis*, Vol. 48, Issue. 1, spring.
- “Rosatom Pours first Concrete At The Akkuyu Nuclear Power Plant In Turkey”, (2020), ROSATOM, <https://rosatom-europe.com/press-centre/news/rosatom-pours-first-concrete-at-the-akkuyu-nuclear-power-plant-in-turkey>, (Erişim Tarihi: 23.07.2018)
- “Rosatom plans to expand nuclear construction abroad”, [2020], ROSATOM, <http://www.rosatom.ru>, (Erişim Tarihi: 23.07.2018).
- ROSSTAT (Federal State Statistics Service), (2017), *Russian In Figures*, Official Publication Statistical Handbook, Moscow, 2017.

- “Rostec about key companies”, [2020], ROSTEC, <https://rostec.ru/en/about/companies/>, (Erişim Tarihi:27.02.2020).
- “Russia”, [2020], CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (Erişim Tarihi: 21.06.2020).
- “Russia Economic Outlook”, 2020, Focusekonomiks, 7 Temmuz, <https://www.focus-economics.com/countries/russia>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).
- “Russia Military Strength”, (2020), Global Fire Power, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=turkey, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).
- “Rusya Beş Büyük Ekonomi Sıralamasına Girmeli”, (2011), Cumhuriyet, 20 Nisan, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/rusya-bes-buyuk-ekonomi-siralamasina-girmeli-240784>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020).
- “Rusya Federasyonu’nun Ekonomisi” [2020], T.C. Dışışleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/rusya-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- “Rusya Libya’ya Suriyeli Savaşçı Sevkiyatını Artırdı”, (2020), DW 5 Haziran, <https://www.dw.com/tr/rusya-libyaya-suriyeli-sava%C5%9F%C3%A7%C4%B1-sevkiyat%C4%B1n%C4%B1-art%C4%B1rd%C4%B1/a-53717577>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- “Rusya’ya Seçim Manipülasyonu Suçlaması”, [2020], DW, <https://www.dw.com/tr/rusyaya-se%C3%A7im-manip%C3%BClasyonu-su%C3%A7lamas%C4%B1/a-44940236>, (Erişim Tarihi: 27.02.2020).
- “Russia-EU-international trade in goods statistics”, [2020], Eurostat Ststistics Explained, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Russia-EU_%E2%80%93_international_trade_in_goods_statistics, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- “Rus-Türk Ticaret Hacmi 2019’da 21.7 Milyar Dolara Yükseldi”, (2020), Sputniknews, 8 Ocak, <https://tr.sputniknews.com/rusya/202001081040981231-rus-turk-ticaret-hacmi-2019da-217-milyar-dolara-yukseldi/> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

- “Rus Basınında Darbe İçin İlginç İddia: Erdoğan Hayatını Putin’e Borçlu”, (2016), Timetürk, 5 Ağustos, <https://www.timeturk.com/rus-basinindan-darbe-icin-iliginc-iddia-erdogan-hayatini-putin-e-borclu/haber-235381>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020).
- SARIKAYA, Yalçın (2010), Turuncuya Veda: Ukrayna’nın Kritik Seçimi, Karadeniz Araştırmaları, Bahar, Sayı 25: 1-10.
- SASAM, Zengezur Koridorundan Azez’e Türk Dünyasında Yapay Set Krizi, <http://sahipkiran.org/2016/07/11/zengezur-koridoru/>, (Erişim Tarihi: 17.04.2020).
- “Savunma Sanayimiz, Mevcut Durum”, SSB (2016), <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1>, (Erişim Tarihi: 28.05.2020).
- SAY, Cem (2010), Almanya’da Çok Kültürlülük Gerçekten Çöktü Mü?, BBC News, 22.10.2010, https://www.bbc.com/turkce/izlenim/2010/10/101021_fooc_germany_cem_sey, (Erişim Tarihi: 26.05.2020).
- SAYAN, Fatih M. ve Valeri MODEBADZE (2015), The Role Of Russia In Provoking Conflict Between Georgians and Abkhazians, Uluslararası Alanya İşletme Dergisi, C.7, S.3, s.111-115.
- SCHUBERT, Julia (2001), Hegemonic Stability Theory: The Rise and Fall of The US Leadership in World Economic Relations, GRIN.
- SEVERSKY, Alexander (1961), Air Power: Key To Survival, Simon and Shuster. New York.
- SEVGİ, Cezmi (1988), Jeopolitik ve Jeostratejinin Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu, Ege Coğrafya Dergisi.
- SEVİL, Hülya K. (2005), İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914), Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- SHLAPENTOKH, Dmitry (1999), Post-Soviet History and NATO Geographical Expansion, Humboldt Journal of Social Relations, Vol. 25, No. 1 (1999), pp. 93-120, Department of Sociology, Humboldt State University.

- SIRVINAS, Janguru (2017), Re-emergence of Russian Policy Under Putin Regime, Indian J.Soc and Pol. 04 (03).
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), (2020), <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.03.2020).
- SİMİTH, A.D. (2002), Küreselleşme Çağında Milliyetçilik (çev. D. Kömürcü), Everest Yayıncılık, İstanbul.
- SİMİTH, A.D. (2010), Nationalism, Polity Press, Cambridge.
- SİNGH H. ve SİNGH A. (2002), Principles of Complexity and Chaos Theory in Project Execution: A New. Approach To Management, Cost Engineering, Vol. 44, Issue 12, Morgantown.
- SİNKAYA, Bayram (2010), İran'ın Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı, Ortadoğu Analiz, Haziran 10, Cilt 2, Sayı 18. Sayfa 67-78.
- SNYDER, Jack L. (1977). The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options, Rand Corporation, California.
- SÖNMEZ, İrfan ve Murat AYGİN (2019), Çeçen Halkının Kendi Kaderini Belirleme Hakkı, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, ss. 665-675.
- SÖNMEZ, Sait A. (2010), Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası, Avrasya Etütleri 37/2010-1.
- SÖNMEZOğLU, Faruk (2006), II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZOğLU, Faruk (2014), Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve, Dış Politika: Karşılaştırılmalı Bir Bakış (ed. Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır), Der Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZOğLU, Faruk (2014), Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Der Kiatbevi, İstanbul.

- “SSCB’yi Bitiren Yeltsin’dir”, (2014), BBC News, 25 Temmuz, <https://www.youtube.com/watch?v=gWe3fvQ4OH0>, (Erişim Tarihi: 22.03.2020).
- “SSCB’yi Yıkıma Götüren Darbenin 10. Yılı” (2001), NTVMSNBC, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/100659.asp>, (Erişim Tarihi: 24.03.2020).
- “Statistics and Market Data On Russia”, [2020], Statistica, <https://www.statista.com/markets/422/topic/549/russia/>, (Erişim Tarihi: 21.06.2020).
- STEIN, Aaron (2016), Turkey’s Nuklear Program, Atlantic Council Issue Brief.
- STEIN, Howard F.(1976) Russian Nationalism and Divided Soul of The Westernizers and Slavophilis, Ethos, Vol 4, No 4.
- STRAKES, Jason E. (2011), Colorful Autoritaries: Protest, Policyies And Repression In Post-Revolution Georgia And Kyrgyzstan 2005-2007, USAK Yearbook, Vol.4, pp. 81-107.
- “Substance Abuse” (2017), DSÖ, 26 Mart, www.who.int/substance_abuse/publication/global_alcohol_report/rus. (Erişim Tarihi: 13.01.2020).
- SUCU, Ali E. (2017), The Importance of Russian Military Presence In Central Asia For Russia’s Regional Security, Akademik Hassasiyetler.
- “Suriye İç Savaşı 9. Yılına Girdi”, (2019), AA, 14 Mart, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715#:~:text=Suriye'de%20halihaz%C4%B1rda%202013%20milyon,G%C3%B6steriler%20h%C4%B1zla%20%C3%BCIke%20geneline%20yay%C4%B1ld%C4%B1>, (Erişim Tarihi: 05.06.2020).
- ŞADİHANOV, Emil, (2011), Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri, Istanbul Journal of Sociological Studies, 0 (33), 1-22. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9519/118920>.
- ŞAFAK, Mustafa Y. (2019), On İki Yıllık Dönemde Türkiye'nin Gürcistan Siyasetindeki Olumlu Tablo, Karadeniz Araştırmaları, XVI/64: 599-606.
- ŞAHİN, Liaisan, (2016), “Rusya Federasyonu’nun Etnik ve Dinsel Yapısı” Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, ss. 15-32.

- ŞENER, Bülent (2015), Tarihsel Boyutlarıyla Boğazların Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, *The Journal Of Academic Social Science Studies*. N. 35, p. 327-349.
- ŞENSOY, Ahmet (2018), Suriye 2018, *Ortadoğu Enstitüsü Yıllığı*, 13.
- TABAN, Hayati, M. (2013), Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi, *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.21-31.
- TAYHANI, İhsan (2007), Tarihte Türk-Rus İlişkileri (1878-1923). *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 22, s 144-151.
- “Tarihte İlk Kez Ermenistan ve Azerbaycan Liderleri Kamuoyu Önünde Tartıştı”, 2020, AA, 15 Şubat, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tarihte-ilk-kez-ermenistan-ve-azerbaycan-liderleri-kamuoyu-onunde-tartisti/1735339> (Erişim Tarihi: 17.04.2020).
- TANCHUM, Micha’el M. (2013), Strategic Autonomy In Central Asia: What Turkey Can Learn From India’s “Connect Central Asia Policy”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol.12, N. 3.
- TAŞÇI, Tekin A. (2019), Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK), *KARE- Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, no.8.
- TAYLOR, Trevor (1985), Utopianism, “International Relations: British and American Perspective”, (der. Stive Smith), Basil Blackwell, Oxford.
- TEİFUKOVA, Riona ve M. Seyfettin Erol (2017), Russian Hybrid War: From Theory To Practice, *Hibrit Savaşları Özel Sayısı*, 1 (2), 33-67.
- TEKELİ, İlhan (2007), Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3 (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim, İstanbul.
- TEKİN, Segah (2018), Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel ortaklığının Yükselişi ve Gerileyişi, *Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı 23.
- TELLAL, Erel (2018), Zümrüdüanka: Rusya Federasyonunun Dış Politikası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3.

- “Terörist Başının Kenya’da Yakalanıp Türkiye’ye Getirilmesinin Üzerinden 21 Yıl Geçti”, [2020], AA, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/terorist-basinin-kenyada-paketlenip-turkiyeye-getirilmesinin-uzerinden-21-yil-gecti/1733834>, (Erişim Tarihi: 08.04.2020).
- “Temel İstistikler”, [2020], TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim Tarihi: 15.03.2020).
- TEZEL, Sinan (2019), Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi Kitap Özeti, Tarih Kritik 5(1), Ocak 2019.
- “The Collapse of The Soviet Union, [2020], Britannica, <https://www.britannica.com/event/the-collapse-of-the-Soviet-Union>, Erişim Tarihi: 20.03.2020.
- “The Top 20 Economies in the world”, [2020], Investopedia, <https://www.investopedia.com/insights/worlds-top-economies/>, Erişim Tarihi: 17.07.2020.
- “The Colective Security Treaty”, ODKB, [2020], http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, (Erişim Tarihi: 26.04.2020)
- “The SIPRI Top 100 Arms-producing and Military Services Companies”, 2018, (2019), SIPRI, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-12/1912_fs_top_100_2018.pdf, (Erişim Tarihi:03.03.2020).
- TEİGEN J.M. ve George J.A, (2008), "NATO Enlargement and Institution Building: Military Personnel Policy Challenges in the Post-Soviet Context", European Security Journal 17 (2): 339-366.
- TİRYAKIOĞLU, Muhsin, B. (2019), “LNG İthalinde Rekor”, Anadolu Ajansı, 29 Mart, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/lng-ithalatinda-rekor/1433384>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- TOFFLER A. (1980), Üçüncü Dalga, (çev. Selim Yeniçeri), Koridor yayıncılık, İstanbul.

- TOKER, Nilgün ve Serdar Tekin (2007), Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık: Modernleşme ve Batıcılık (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), Cilt 3, İletişim, İstanbul.
- “Top 100 Defanse Companies 2019”, [2019], Defanse News, <https://www.defense-news.com/top-100/>, (Erişim Tarihi: 21.06.2020).
- TOPÇU, İlyas (2017), Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri ve Türk Basını (Stalin’in Ölümüne Kadar), International Journal of Academic Value Studies, Vol: 3, Issue:9; ss. 94-110.
- TOPRAK, Suat T. (2014), Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Medya Bağlamında “Renkli Devrimler” ve “Arap Baharı” Seçimlerinin Karşılaştırılmalı Analizi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Aralık 2014, 9 (3).
- TOPSAKAL, İlyas (2016), Tarihi Süreçte Türkiye-Rusya İlişkileri, Marmara Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016.
- TOYNBEE, J. Arnold (2011), Uygarlık Yargılanıyor, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- “Trade Summary For Russian Federation”, (2018), World Bank, WITS, <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/RUS>, (Erişim Tarihi: 27.02.2020).
- TRENİN, Dmitri (2016), The Rivaval of The Russian Military: How Moscow Reloaded, “Putin’s Russia Down But Not Out” Foreign Affairs, may/june 2016, Volume 95, Number 3.
- TROULİS, Markos (2016), Beyond The Gas Trade: The Structural Determinants Of Russo-Turkish Relations, İnsan ve Toplum, 5 (10), 2016.
- “Trump Rusya’nın ABD Seçimlerine Müdahale Ettiğini Kabul Etti”, (2018), BBC News, 17 Temmuz, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44866605>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020).
- “Trump In Pictures: NATO Members Keep Wary Eye On Presedent’s Mood” (2018), Financial Times, 11 Temmuz, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).

- “Türk Akım Projesi” (2018), Diplomatik Strateji, 19 Kasım, <https://www.diplomatikstrateji.com/turk-akimi-dogalgaz-boru-hatti-projesi/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- “Türkiye'nin Afrika'da 42 Büyükelçiliği Var, Hedef 50'ye Çıkmak” (2020), TRT Haber, 18 Nisan, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyenin-afrikada-42-buyukelciligi-var-hedef-50ye-cikmak-412377.html>, (Erişim Tarihi: 27.05.2020).
- “Türkiye’de Kaç Suriyeli Var? Kaçı Hangi Şehirde Yaşıyor?”, (2019), BBC News, 20 Ağustos, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49150143>, (Erişim Tarihi: 05.06.2020).
- TUNCERLİ, Özge (2019), Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında 1988 Sumgayıt Olayları, Ulusal Uluslararası Çatışmalar Dergisi, Cilt.3, Sayı.2.
- TURAN, İdris ve Yaşar Akçay vd. (2019), Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-AB İlişkilerine Genel Bir Bakış, SDÜ Vizyon Dergisi, Cilt 10, Sayı 25.
- “Turkey: Background and U.S. Relations In Brief, Analysis In Middle Eastern Affairs”, (2018), Congressional Research Service, 23 Mart, <https://news.usni.org>, March 23, 2018. Sayfa: 1-9. (Erişim Tarihi: 10.07.2018).
- “Turkey Military Strength 2020”, [2020], GFP, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=turkey, (Erişim Tarihi: 22.05.2020).
- “Türkiye Araplara Vali Atayacak”, (2009), İnternethaber, 4 Mart, <https://www.internethaber.com/turkiye-araplara-vali-atayacak-182085h.htm>, (Erişim Tarihi: 16.06.2020).
- “Türkiye-ABD İlişkileri: ABD’nin Üç Saat Beklettiği Açıklama”, (2016), Aljazeera, 8 Ağustos, www.aljazeera.com.tr, (Erişim Tarihi: 25.05.2020).
- “Türkiye’nin En Uzun Gecesinde Yaşananlar”, (2018), AA, 13 Temmuz, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/turkiyenin-en-uzun-gecesinde-yasananlar/1202733>, (Erişim Tarihi: 11.06.2020).

- “Türkiye’nin Enerji Denklemi: TANAP ve Türk Akımı”, (2015), EcoAvrasya, 01 Kasım, <https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=194&Pid=10&Lang=TR>, (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- “Türkiye-Rusya Arasında Sorunlu Alanlar”, (2020), BBC News, 10 Aralık, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51389034>, (Erişim Tarihi: 13.03.2020).
- “Türkiye-Rusya İlişkileri”, (2015), SETA, 28 Kasım, <https://www.setav.org/etkinlikler/turkiye-rusya-iliskileri/>, (Erişim Tarihi: 09.06.2020).
- “Türkiye S-400’ler ve NATO İle Uyumlu Hava Savunma Sistemlerini Farklı Yerlerde Kullanmayı Amaçlıyor”, (2018), Sputniknews, 26 Mart, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201803261032783519-mesut-hakki-casin-turkiye-rusya-s400-patriot/>, (Erişim Tarihi:25.05.2020).
- “Türkiye’den Kritik Hamle! AN-178 uçağı için imzalar atıldı” (2020), Haber7, 4 Şubat, <https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/2940469-turkiyeden-kritik-hamle-an-178-ucagi-icin-imzalar-atildi>, (Erişim Tarihi: 06.07.2020).
- “Türkiye’nin 200 Milyon Hibe Edeceğı Ukrayna’dan Beklentisi Ne?”, (2020), Sputnik News, 03 Şubat, <https://tr.sputniknews.com/columnists/202002031041320496-turkiyenin-200-milyon-hibe-edecegi-ukraynadan-beklentisi-ne-/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2020).
- “Turizm İstatistikleri”, [2020], TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>,(Erişim Tarihi: 03.03.2020).
- “Turizm İstatistikleri”, [2020], TÜİK, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/dbs3abkab1c517y82?filters=18792%3D2019%2619283%3D75%20-%20Rusya%20Federasyonu&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fec>, (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- “Türk Cumhuriyetlerinin Alfabe Mücadelesi ve Kazakistan’ın Harf Devrimi Kararı”, (2017), İNSAMER, 13 Nisan, https://insamer.com/tr/turk-cumhuriyetlerinin-alfabe-mucadelesi-ve-kazakistanin-harf-devrimi-karari_652.html, (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

- “Türk Yapımı Akıncı İHA’nın Motoru Ukrayna’dan”, (2019), QHA Haber, 8 Ağustos, <https://qha.com.tr/haberler/turk-yapimi-akinci-ih-nin-motoru-ukrayna-dan/66281/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2020).
- TÜRKDOĞAN, Orhan (2013), Sosyal Tarih Açısından Osmanlı’ya Yeni Açılımlar, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 207.
- “Türkiye ve Rusya 100 Milyar Dolarlık Ticaret Hacmine Kenetlendi”, [2020], DEİK, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-rusya-100-milyar-dolarlik-ticaret-hacmine-kenetlendi>, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- “Turizm Verileri”, (2018), TÜRSAB, https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri/2003-2017-gelirsayi-ve-ortalama-harcama_68.html (Erişim Tarihi: 19.09.2018).
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk (2017), Gürcistan’da Muhtemel Bir Ayrılıkçı Bölge: Samtskhe- Cevaheti, Karadeniz Araştırmaları, XIV/55, Güz Dönemi, s. 67-83.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk (2013), Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm, Alternatif Politika, Cilt 5, Sayı 3. 295-323.
- UĞUR, Hacer Z. (2016), Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi, International of Afro-Euroasian Research 2016/Issue: 2.
- ULUSAN, Şayan (2009), Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (18) , 229-256.
- ULUATAM, Ela (2010), Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler, TOBB Ekonomik Formu, Ağustos 2010.
- USLU, Nasuh (2000), Türk-Amerikan İlişkileri, Sayfa. 131, 21. Yüzyıl Yayınları. Ankara.
- UYAR, Mesut (2018), Çeçenistan: Siyasi ve Askeri Kısırdöngü, Güvenlik Stratejileri, Yıl. 14, Sayı. 28.

- ÜLGER, İrfan Kaya, (2015), Rusya Azınlıkları, der. İrfan Kaya Ülger, Putin'in Ülkesi Yeni yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonunun Analizi" Seçkin yayıncılık, Ankara.
- "Ülke Profili: Ukrayna", (2014), Aljazeera, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-ukrayna>,(Erişim Tarihi: 19.07.2020).
- ÜLMAN, Haluk, A. (1961), Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947 İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman doktrinine Kadar, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ÜNALMIŞ, Ahmet N. ve Şafak OĞUZ (2019), 2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Vekalet Savaşı Teorisi Açısından İncelenmesi, Karadeniz Araştırmaları, XVI/61: 31-41.
- ÜREN, Mustafa (2019), Ortadoğu'daki Yeni Jeopolitik Ortamda Rusya'nın Suriye Politikası, Avrasya İncelemeleri Dergisi, VIII/II: 231-275.
- ÜRER, Levent (2012), Çarlık ve Sovyet İmparatorluk Tarzı Rus Milliyetçiliği; Günümüzün Etnik Milliyetçiliğine Yansıması, "Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler" (ed. Yeliz OKAY), Tarih ve Uygarlık Dizisi 4, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- VARGHESE, K. George (2018), "U.S. Seeks To Dissuade India From Buying Russia's S-400 Air Defence System", <https://www.thehindu.com/news/international/us-seeks-to-dissade...> (Erişim Tarihi:25.07.2018).
- VIENS, Ashley (2019), Ranking: The Worlds Largest Energy Sources, <https://www.visualcapitalist.com/worlds-largest-energy-sources/>, (Erişim Tarihi: 07.06.2010).
- "Vladimir Putin: Russia and The Changing World", (2012), Russkiymir, 27 Şubat, <https://www.russkiymir.ru/en/publications/139698/>, (Erişim Tarihi: 13.005.2020).
- "Yanı Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği", [2020], T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).

- YAKOVYNA, Ivan (2018), Путин сошел с ума. В клиническом смысле, <https://nv.ua/opinion/putin-soshel-s-uma-v-klinicheskom-smysle--2456448.html>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).
- YALÇIN, Hasan B. (2015), “Uçak Krizi ve Sonrası”, SETA, 27 Kasım, <https://www.setav.org/ucak-krizi-ve-sonrasi/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2020).
- YALÇINKAYA, Alaeddin (2015), Sovyet Sonrası Rusya Siyasetinde Avrasyacılık, Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi (ed. İrfan Kaya Ülger), Seçkin, Ankara.
- “Suriyeliler İçin 40 Milyar Dolar Harcadık: Diğer Komşular Ne Yaptı”, (2019), Yeniçağ, 6 Mayıs, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/suriyeliler-icin-40-milyar-dolar-harcadik-diger-komsular-ne-yapti-233160h.htm>, (Erişim Tarihi: 05.06.2020).
- YEŐİLTAAŐ, Murat ve Ali Bakıcı (2011), Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Bir Harita, Bilgi (23), 2011 Kış: 9-34.
- YEŐİLTAAŐ, Murat (2017), Türkiye, Batı ve S-400, SETA, <https://www.setav.org/turkiye-bati-ve-s-400/>, (Erişim Tarihi: 25.05.2020).
- YEŐİLTAAŐ, Murat ve Rıfat Öncel (2017), Yenilgiden Sonra DEAŞ Yükselişi, Çöküşü ve Geleceği, SETA Analiz, Aralık 2017, Sayı: 226.
- YEŞİLYURT, Nuri (2017), Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy Towards The Middle East During Arab Upspring, All Azimuth, V 6, N 2, July, 65-83.
- YILMAZ, Muzzafer E. (2010), Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkileri, Akademik Fener, Cilt 8, Sayı 13, s 27-42.
- YILMAZ, Salih ve Abdullah YAKŐI (2016), Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri, TYB Akademi, Yıl 6, Sayı 17.
- YILMAZ, Yunus, (2015), “Rusya’da Nüfusun Azalması ve Alkolizm Sorunu” , “Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi” (ed. İrfan Kaya Ülger), Seçkin, Ankara.

- YING, Fu (2016), How China Sees Russia: Beijing and Moscow Are Close But Not Allies, *Foreign Affairs, Inequality*, Jan/Feb 2016, Volume 95, Number 1.
- YİĞİT, Süreyya ve Gökhan Gülbiten (2017), Rusya'nın Yakın Çevre Dış Politikası ve Azerbaycan, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 5, No.1.
- YULDASHEVA, Gouli (2014), Central Asia In Present Day Turkish-Iranian Relations, *Central Asia and The Caucasus*, Vol.15. Issue 4.
- ZİELYS, Povilas ve Ruta Rudinskaite (2014), US Democracy Assistance Programs In Ukraine After The Orange Revolution, *Communist and Post-Communist Studies*, 47 (2014), 81-91.
- WAKİZAKA, Keisuke (2017), Gürcistan Osetlerinde Kimlik: Lagodekhi ve Kaspi Örneği, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı.
- WALT, Stephen M. (2013), *The Origins of Alliances*, e-book edition, Cornell University Press, Ithaca and London.
- WALTZ, Kenneth (2008), Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt. 5, Sayı 17 (Bahar 2008), s.3-44.
- WALTZ, Kenneth N. (2015), *Uluslararası Politika Teorisi*, (çev. Osman S. Binatlı), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- WENDT, Alexander (1992), *Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*, *International Organisation*, MIT Press, Vol. 46, No.2.
- WENDT, Alexander (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, London.
- WINROW, Gareth M. (2004), Turkey and East-West Gas Transportation Corridor, *Turkish Studies*, Vol. 5, No.2, Summer 2004, ISSN 1468-3849.
- QUINN-JUDGE, Paul (2004), Vladimir Putin: Not a Man To Be Trifled With, *Time International*, Cilt. 163, Sayı. 17.